

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ:		σελ.
ΜΙΧ. ΔΕΛΗΣΑΒΑ:	Σκουφάς	» 100
Δ. ΜΠΟΣΙΝΑΚΗ:	Οι καίμοι κι ο θάνατος του έμποράκου	» 101
ΧΡ. ΤΖΟΥΒΑΡΑ-ΣΟΥΛΗ:	Κοινές λατρείες στο βόρειο και στο νότιο τμήμα της αρχαίας Ήπειρου.	» 109
ΕΥΣΤΡ. ΣΥΓΚΕΛΟΥ:	Γυναικείες παρουσίες στη θυζαντινή Άρτα.	» 123
ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ:	Ή καταστροφή της Άρτας από τον Λιμπεράκη Γερακάρη (1696)	» 132
ΕΑ. ΒΕΤΣΙΟΥ:	Τό εμπόριο στην περιοχή της Άρτας.	» 152
Γ. ΛΑΪΟΥ:	Συγγενείς δοξασίες και παραδόσεις	» 163
ΧΡ. ΒΑΣΙΛΑΚΗ:	Ή σφαγή και τό ολοκαύτωμα του Κομμένου Άρτας	» 168
Α. ΤΟΛΗ-ΤΑΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ:	Έμπειρίες (ποίημα)	» 178
ΤΖ. ΔΙΑΜΑΝΤΗ-ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ:	Στόν Ήνίοχο των Δελφών (ποίημα).	» 178
ΕΡ. Κ. ΡΙΓΑΝΕΛΑ:	Ή Ξοδος (ποίημα)	» 179
ΔΗΜ. Γ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ:	Ξένοι ταξιδιώτες στην Άρτα	» 180
Γ.Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ:	Κυψελίδες ένα γένος ψυχανώμαλων	» 214
Δ.Ι. ΠΑΥΛΙΔΗ:	Κ.Π. Καβάφης	» 254
ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ ΜΕΡΟΣ Γ΄		» 242
Ο ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΩΝ 100 ΧΡΟΝΩΝ ΤΟΥ ΣΚΟΥΦΑ		» 246
Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ		» 265

ΕΝΘΕΤΟ ΤΕΥΧΟΣ: Ή Άρτα στη Νεοελληνική Λογοτεχνία (120)

ΣΚΟΥΦΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ * ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ * ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΕΤΟΣ ΜΑ΄ | ΤΟΜΟΣ Ι | ΑΡΤΑ 1996-1997 | ΤΕΥΧΗ 86-87

Η πόλη καὶ τὸ φρούριο (τὸ κάστρο) τῆς Ἀγορᾶς «The Illustrated London News», 1854, 15, 4, σ. 341.

ΣΚΟΥΦΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ * ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ * ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΕΤΟΣ ΜΑ΄ | ΤΟΜΟΣ Ι | ΑΡΤΑ 1996-1997 | ΤΕΥΧΗ 86-87

ΣΥΛΛΟΓΟΣ «ΣΚΟΥΦΑΣ»: ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ

Συμπληρώνονται φέτος εκατό χρόνια από την ίδρυση του Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου της Άρτας, του «ΣΚΟΥΦΑ».

Άσφαλώς οι ιδρυτές του δέν θα πίστευαν, τὸ 1896, πὼς ὁ Σύλλογος πού ίδρυσαν θά ξεπερνοῦσε σέ διάρκεια ζωῆς τήν ἑκατονταετία καί πὼς θά πετύχαινε ὄχι μόνο τούς σκοποὺς πού ἀναφέρονταν στό ἀρχικό καταστατικό του, ἀλλὰ θά ἐπεκτεινόταν μέ ἐπιτυχία ἡ δραστηριότητά του σέ κάθε μορφῆς πολιτιστική ἐκδήλωση.

Κατά τίς πρῶτες δεκαετίες, τήν οπονδυλική στήλη τοῦ Συλλόγου ἀποτελέσε ἡ Φιλαρμονική του. Καί κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες, βάση τοῦ Συλλόγου ἀποτελέσε καί ἀποτελεῖ ἡ πνευματική του Στέγη.

Σήμερα ὁ «ΣΚΟΥΦΑΣ» εἶναι ἓνα ἀπό τά δραστηριότερα πνευματικά σωματεῖα τῆς ἐπαρχιακῆς Ἑλλάδας. Διαθέτει ἰδιόκτητη *Πνευματική Στέγη*, μέ αἴθουσα συγκεντρώσεων τριακοσίων πενήντα θέσεων καί μέ εὐρύχωρα γραφεῖα Διοικήσεως. Διαθέτει *Ιστορικό Τοπικό Μουσεῖο* καί *Λαογραφικό Μουσεῖο*, σέ ἰδιόκτητα κτίρια. Ἔχει ἀκόμα στήν ἰδιοκτησία του τέσσερα διαμερίσματα στήν Ἀθήνα (δωρεές Κικῆς Λαμπρινοπούλου, Χρ. Μπαρμπαστάθη, Π. Γαρουφαλᾶ καί Β. Ἀγραφιῶτη) καί δέκα τρία στρέμματα οἰκοπέδων, μέσα στό Σχέδιο πόλεως Ἀρτας (δωρεά Β. Ἀγραφιῶτη).

Ὁ «ΣΚΟΥΦΑΣ» διατηρεῖ *Μουσική Σχολή* καί *Φιλαρμονική*, τήν μοναδική στό νομό Ἀρτας. Ἐκδίδει ἀπό τό 1955 τό *ιστορικολαογραφικό καί λογοτεχνικό περιοδικό «Σκουφᾶς»*. Ἔχει σέ πλήρη δράση δύο *χορευτικά συγκροτήματα*, ἓνα ἀνδρῶν-γυναικῶν καί ἓνα παιδικό. Ἔχει ἐπίσης *Θεατρικό Τμήμα*, *Τμήμα Ἐκδόσεων*, *Τμήμα Διαλέξεων καί Συνεδρίων* καί *Χορωδία Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ*.

Σημαντική εἶναι ἡ *Βιβλιοθήκη* τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ», ἡ ὁποία στεγάζεται στό ἰσόγειο τοῦ *Ιστορικοῦ* του Μουσείου καί διαθέτει σπάνιες ἐκδόσεις.

Ὁ «ΣΚΟΥΦΑΣ» μπαίνει στήν δευτέρη ἑκατονταετία του μέ τήν ἐλπίδα πὼς θά συνεχίσει μέ ἐπιτυχία τό ἔργο του καί πὼς ἡ κοινωνία τῆς Ἀρτας θά ἐξακολουθήσει νά τοῦ συμπαραστέκεται.

ΣΚΟΥΦΑΣ

ΜΙΧ. Π. ΔΕΛΗΣΑΒΑ

Παιδιά δέν εἶναι ὁ περσινός καιρός κι ὁ φετεινός χειμώνας
παρά Μεγαλοδόμαδο πικρό, τέλος σά νά μήν ἔχει τούτη ἡ μαύρη νύχτα.
Κοίτα ὁ Ρήγας ὁ καλός, ὁ Λάμπρος, ὁ Ὁρλώφ ὁ Ροῦσσος,
πάλι, κάτω, ἔπλεξε στό αἷμα τό μοσχάρι, κι ἡ Συμμαχία ἄπλωσε τό δίχτυ.
Μήν περιμένετε ἀπό ἄλλους, ἐμεῖς μονάχοι. Ὡς πότε;
Τώρα φωτιά, καί πρῶτοι ἄς καοῦμε ἐμεῖς, καλύτερα ἔτσι
πλέκοντας μυστικά τό νῆμα βρόχο, παράλογα, παράφορα
τρυνώντας μέ τά μάτια τό σκοτάδι.
Φωτιά, ὥσπου νά δοῦμε ἐκεῖνο τό κουβάνι τό μισοκαμένο
νά λαμπαδιάσει ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη κι ἄς πᾶμε ὅλοι μαζί του.
«Καί ποιοί εἶστε σεῖς;» πάνω μας θά ρίχνουν τό φαρμάκι.
Μή φοβᾶστε, ἀπόφαση μεγάλη, καί θά μᾶς ποῦν τρελούς, ἀπόκοτους,
ἀνεύθυνους ἴσως, κι ἄλλους μετά, θά τοὺς δοῦν ζητιάνους, ὅσους ζήσουν.
Ποιοί; Ἐμεῖς. Τρεῖς κι ὅλος ὁ κόσμος. Κανένας κι ὅλοι. Ἀνώνυμοι, ὀρφανεμένοι.

Μικρέμποροι, πρᾶματευτάδες, φοιτητές, μικροῦπάλληλοι
μπροστά σέ ὀνόματα τρανά καί τζάκια, θαρκοῦλες ἀντίκρου σέ νοικοκυραίους
πού σκύβουν τό κεφάλι καί χτυπᾶνε πόρτες στ' ὄνομά της.
«Δέν εἶναι ὥρα, εἶστε τρελοί», θά ποῦνε οἱ σοφοί καί θάχουν δίκιο
ἀπό τή σοφία ὁ παππούς, κι ὁ κόντες, τό καμάρι τῆς γενιᾶς μας,
—ἄχ Σέκερη καλέ κι ἄχ πρίγκηπά μου— μά μέσα θά τοὺς καίει ἡ σπίθα
ὥσπου νά δοῦν μέ τά δικά μας μάτια τή ματωμένη αὐγή.
Τ' ἀλώνια στήθηκαν καί περιμένουν. Καιρός νά σπειροῦμε καί νά θερίσουμε, τώρα.
Καιρός πού ἡ δύναμη τῶν δυνατῶν θά γίνει στάχτη, καί ἡ σοφία
τῶν σοφῶν θά μπεῖ ψηλά γιά ἄλλες μέρες.
Καί τοὺς θέλουμε ὅλους. Ἡ ἅγια ὑπόθεση τοὺς θέλει ὅλους.
Σαράντα χρόνια ἔκανα στήν ξενιτειά μονάχος.
Δέν ἔκανα σειρά, καζάντησα σέ πίκρα.
Τέσσερα μοῦ ἄντεξε ἡ καρδιά, τόν πέμπτο δέν τόν βγάξω.
Τρεῖς κι ἀλωνίσσαμε τόν κόσμο, ἓνας νά φέρει τό Σταυρό,
ὁ ἄλλος τά σημάδια, κι ἐγώ χαρίζω τήν καρδιά, τό μόνο πού ἔχω.
Τοὺς Ἀποστόλους θά ὀρκίσω πάλι ἐγώ πού δέν προφταίνω

γιατί μου ράγισε ή καρδιά καί φεύγω, σ' ὄρκο βαρύ:

«Καμιά Ἀρχή, Πρωτόκλητοι, κι ἄς σᾶς χυθεῖ τό αἷμα, παρ᾽ Ζωή ἢ Θάνατος, μονάχα Ἐκείνη. Αὐτό τό ἅγιο Μυστικό, τό Μέγα Ψέμα».

Κι ἂν σᾶς ρωτήσουν: «Ποιός κι ἀπό Ποῦ;» πέστε τους, σᾶς στέλνει ὁ Κανένας ἀπ' τό σκοτάδι τῆς σπηλιᾶς, κάτω ἀπό τό μάτι τοῦ Πολύφημου πού στᾶζει αἷμα.

Ὁ Α, ἡ ἄκρη τῆς θηλιᾶς, Ἐκεῖνος ὁ Ἀρτινός, ἐγώ ὁ Σκουφᾶς, ὁ Οὔτις.

ΑΦΗΓΗΜΑ

ΟΙ ΚΑΗΜΟΙ ΚΙ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΑΚΟΥ

ΔΗΜ. ΧΡ. ΜΠΟΣΙΝΑΚΗ

Πολλά πρωῒ ξύπνησεν ὁ Ξάνθος. Εἶχεν ἀρκετές δουλειές νά τελειώσει. Ἀπ' τή μιᾷ μεριά οἱ ἐμπορικές του συναλλαγές κι' ἀπ' τήν ἄλλη οἱ ἐργασίες τῆς Ἐταιρείας.

Τό σπιτικό του στήν Πόλη δέν ἦταν πλούσιο, ἀλλά καί τίποτε τό ἀναγκαῖο δέν τοῦλειπε. Ἐπαιρνε τό πρωῒνό του στό καθιστικό μέ τή γυναῖκα του καί τήν πεθερά του. Μιλοῦσαν γιά τίς ἐργασίες τῆς ἡμέρας.

— Μιά ἀπ' τίς δυό σας νά κατέβει κάτω νά μέ βοηθήσει. Μᾶλλον, ἐσύ! Στράφηκε στή γυναῖκα του. Κι' ἐσεῖς νᾶστε κοντά στό Νικόλαο! Λέει στήν πεθερά του. Ἐχει δέβαια ἀνάγκη, ὕστερα ἀπ' τήν τελευταία περιπέτειά του.

— Ἀχ, δέν εἶναι καλά τόλμησε νά πεῖ αὐτή. Τό χρῶμα του δέν μ' ἀρέσει καθόλου. Τό πρόσωπό του εἶναι ὠχρό, τί ὠχρό, μπλάβο... Κι' ἡ ἀνάσα του!

— Ἐ, ὅχι μὴν ὑπερβάλλετε, τήν ἀντίσκοπεν ὁ Ξάνθος. Δέν λέω... ἀλλά τώρα εἶναι κομμάτι καλλίτερα. Ἀλλά σωπάτε... ἔκανε διαστικά, γιατί ἀκούστηκε νά τρίζει ἡ ἐσωτερική πόρτα τῆς κάμαράς του. Ἐμφανίστηκεν ὁ Σκουφᾶς.

— Ἐ, Νικόλαε, γιατί τόσο νωρίς! Γιατί, ἀδελφέ μου, δέν ξεκουράζεσαι λιγάκι. Ξύπνησες πολλά πρωῒ...

— Ἀ, εἶμαι ἐδῶ καί ἀρκετὴν ὥρα ξύπνιος... λίγο κοιμήθηκα. Ἐμμανουήλ, μελετοῦσα ξανά τό καταστατικό, διόρθωνα καί τά γράμματα, τά ἐμπιστευτικά, γιά τούς καπεταναίους καί προύχοντες τοῦ Μωριᾶ. Ἀχ, αὐτός ὁ Γαλάτης, ἓνα πλάκωμα τόν ἔχω στό στήθος...

— Νικόλαε, θά σέ μαλώσω... τοῦπε τρυφερά. Μή στενοχωριέσαι... ὅλα θά διορθωθοῦν. Ἐχεις ἀνάγκη ἀπό ξεκούραση, ἀπό ἀνάπαυση. Τό Γένος σέ χρειάζεται...

Ἡ γυναῖκα τοῦ Ξάνθου ἔφερε σερβίταιο μέ ρόφημα γιά τό Σκουφᾶ, πού κάθισε στό τραπέζι, δίπλα στόν Ξάνθο. Αὐτός μέ ἀργιές κινήσεις ἔπαιρνε τό πρωῒνό του. Ὁ Ξάνθος τόν περιεργαζόταν μέ στοργή.

— Σέ βλέπω μιά χαρά, τούπε. Δέν θέλω ὅμως νά κουράζεσαι καί νά στενοχωριέσαι. Εσύ, ἀδελφέ μου, μέ τά καταστρωμένα σχέδιά σου μοιάζεις σά στρατηγός, πού κάνει ἀσκήσεις ἐπί χάρτου. Ἄλλου εἶδους. Βλέπω, σέ πολλά σ' ἐπηρέασεν ὁ Ρήγας.

— Ἄστον αὐτόν! Τόν ἀντίσκοψε ὁ Σκουφᾶς. Μοῦρχονται δάκρυα, σάν τόν φέρνω στή θύμησή μου. Κι' ἔριξε τή ματιά του μακρύτερα, κοιτάζοντας ἔξω, ἀπ' τήν μπαλκονόπορτα πρὸς τόν ἀνθισμένο κήπο. «Ἀκόμα τούτην ἀνοιξη...», μουρμούρισε. Ὁ Ξάνθος παρακάλεσε τή γυναῖκα του ν' ἀνοίξει τή μπαλκονόπορτα. Ἕνας δροσερός ἀέρας μπήκε στό καθιστικό. Μοσκοβολοῦσε ἀπ' τά λουλούδια τοῦ κήπου. Ὁ μεγάλος πειρασμός γι' αὐτόν πῶχει μαράζι.

— Ἀνοίξασε, Νικόλαε, κι' ἄς ψιλοφυσάει. «Ἀκόμα τούτην ἀνοιξη...». Σ' ἐνοχλεῖ ὁ ἀέρας;

— Ὅχι, ἀδελφέ μου, σ' εὐχαριστῶ. Σκέφτηκα μόνο, θά ζῶ στήν Μεγάλη Ἀνοιξη! Ἀλλά πάλι λέω «δέν πειράζει, κουράγιο Νικόλαε· δούλεψε γιά νᾶρθει», καί ἡσυχάζω...

Ὁ Ξάνθος τόν κοίταζε ἐπίμονα στά μάτια, μ' ἓνα αἶσθημα τρυφερότητας, ἀλλά καί σάν νά τόν ἐξέταζε.

— Πρέπει τά λουτρά νά σ' ὠφέλησαν, δέν εἶναι ἔτσι; τόν ρώτησε. Μοῦ φαίνεσαι, καλλίτερα· τό χρῶμα, ἡ διάθεση...

— Ἀ, μπά, δέ θαριέσαι, Ἐμμανουήλ, λίγα πράματα. Χρειάζεται προσοχή, ἀγῶνας! Γι' αὐτά τώρα θά μιλάμε; Κι' ἀφαιρέθηκε λίγο. Προσπαθῶ νά συνταιριάξω τό νοῦ καί τήν καρδιά, ἔτσι δέν πρέπει; Δέν εἶπαμε, μόνοι μας! Μὴν περιμένουμε πολλά πράματα ἀπ' τοὺς ἄλλους, τοὺς ξένους. Εσύ ἀπ' τήν Ἁγία Μαῦρα κι' ὁ Τσακάλωφ ἀπ' τά Παρίσια μοῦ φέρατε ἀρκετά, μέ μάθατε νά δουλεύουμε μυστικά, συνομοτικά. Μὴν κοιτᾶς πού ἐγώ τά κατὰστρωσα. Φάνηκα ὅμως ἐλαστικός, μέ παρέσυρε ἡ καρδιά μου, ἐμπιστεύτηκα εὐκολα κι' ἔκανα λάθη...

— Δέ μοῦ λές· τό Γαλάτη, ἐννοεῖς;

— Μοῦγινε ἓνα πλάκωμα στό στήθος, πάνω στήν καρδιά. Δέν λέω, εἶχα τοὺς λόγους μου, ἀπ' τοὺς ἐμπόρους τῆς Μόσχας καί τῆς Πετρούπολης... ὅμως τοῦτος ἐδῶ μέ ράγισε!...

— Νικόλαε, ξανά θά σέ μαλώσω! Σεκλητίζεσαι. Δέν ἔχει τή σημασία, πού νομίζεις. Ἐξ ἄλλου, τόν παρακολουθοῦμε στενά. Ἔβαλα δίπλα του δυό μπιστεμένους ἀδελφούς. Δέν τόν ἀφίνουν ἀπ' τά μάτια τους μέρα-νύχτα. Ἡσυχάσε λοιπόν. Πρόσεχε τό Σκουφᾶ, τόν ἔχουμε μεγάλη ἀνάγκη! Χωρίς ἐσένα τί κάνουμε;

Καί σηκώθηκεν ἀπότομα ὁ Ξάνθος ἀπ' τό κάθισμά του διασκεδάζοντας τή συζήτηση καί μὴ δίνοντας λαβή κι' εὐκαιρία στό Σκουφᾶ γιά συγκινήσεις.

...Μόλις ἔφυγε κι' ἡ κόρη της γιά νά δοθηθεῖ τόν ἄντρα της, ἡ πεθερά τοῦ Ξάνθου, πού εἶχε τή φροντίδα γιά τήν κλονισμένη ὑγεία τοῦ Σκουφᾶ, γύρισε καί τοῦ εἶπε:

— Νικόλαε, μάζεψε τά χαρτιά σου κι' ἐτοιμάσου νά πᾶμε μιά βόλτα ὡς τό Ἀρναούτιοι, στό πάνω μέρος. Ἄν πάλι θέλεις, πάρε καί τίς σημειώσεις σου. Δέν θέλω μόνο νά κουράζεσαι. Σοῦ ἐτοίμασα κι' ἓνα μαντζούνι στηλωτικό, πού τονώνει τήν καρδιά. Μοῦ τόφερε ἓνας πατριώτης πεσκέσι. Εἶναι ἀπ' τά Τζουμέρκα, μοῦπε, ἀπ' τό φαράγγι τοῦ Βίκου, ἂν κατάλαβα καλά. Ἐλα, πιέστο, νά στηλωθεῖς...

Ὁ Σκουφᾶς χάρηκε, ἔλαμψε τό πρόσωπό του, ἄλλαξε, λές μέ μιᾶς, τό χρῶμα του. Τό ρουφούσε μέ ξεχωριστή εὐχαρίστηση. Ἀφοῦ τόπια καλᾶ-καλᾶ, ξεκίνησαν γιά τή δόλτα τους. Ἡ ἡλικιωμένη Κυρία πῆρε στό καλάθι της κι' ἓνα μπουκάλι γεμάτο ἀπ' τό ἴδιο μαντζούνι.

– Ὁ Βίκος θγάξει γιατρικά, Νικόλαε, φάρμακα...

Ἔτσι συγκινημένοι κι' οἱ δύο δρασκελίσαν τήν ἐξώπορτα. Σκέφτηκαν στήν ἀρχή νά πάρουν κάτι νά καθίσουν ἢ ν' ἀκουμπήσουν αὐτά πού κουβαλοῦσαν μαζί τους. Ἡ πεθερά τοῦ Ξάνθου ὅμως σκέφτηκε πῶς στήν αὐλή τῆς Ἐκκλησιᾶς θάδρισκαν κάθισμα, στήν ἀνάγκη τᾶ πεζούλια της.

Βάδιζαν ἀργά. Ἦταν προχωρημένη ἡ Ἄνοιξη. Τό Πάσχα πλησίαζε. Ἰδιαίτερα τό χαϊρόταν ὁ Σκουφᾶς· καιρό εἶχε νά θγεῖ, νά σεργιανήσῃ, νά χαρεῖ. Ἀπό τή μιὰ μεριά οἱ δουλειές τοῦ Στρατηγεῖου, ὅπως τῷλεγαν γελώντας οἱ φίλοι, τό σπίτι τοῦ Ξάνθου, ἀπ' τήν ἄλλη ἡ ἀρρώστεια του τὸν κρατοῦσαν δεμένο μέσα.

Πάνω ἀπό μίαν ὥρα θά σεργιάνησαν. Ἐκαναν καί στάσεις, ἔπαιρναν τήν ἀνάσα τους. Θωροῦσαν τόν κόσμο γύρω τους καί χαίρονταν. Ἡ φύση στό μεγάλο της ὄργασμό! Μόλις ἔφτασαν στήν Ἐκκλησία ἐσπρωξαν τήν ἐξώπορτα καί μπῆκαν.

– Ἐδῶ ἴμαστε, Νικόλαε, ὠραῖα δέν εἶναι;

– Νᾶσαι καλᾶ, Κυρά μου, παίρνω κουράγιο, νᾶσαι καλᾶ.

– Στρῶσου ὅπου θέλεις· ἄπλα ἔχουμε ἐδῶ.

Αὐτή μπῆκε στήν Ἐκκλησία, σταυροκοπήθηκε. Τήν ἀκολούθησε κι' ὁ Σκουφᾶς. Μόλις βγήκαν, τοῦ γέμισε μιὰ μεγάλη κούπα ἀπ' τό μαντζούνι, πού κουβαλοῦσε. Τῷπινε αὐτός ἡδονικά κι' ἀφαιρέθηκε. Καί καθῶς τόν εἶδε ἔτσι ἡ γηραιά Κυρία τοῦπε:

– Ἐ, τί σκέφτεσαι; Σά νά κατσούφιασες. Ποῦ τρέχει ὁ λογισμός σου;

– Ποῦ νά τρέχει... νά, χαίρομαι τώρα, ἀλλά σκέφτομαι· ἔρχεται τό Μεγάλο Πάσχα, ἡ Μεγάλη Ἀνάσταση, ἡ Ἄνοιξη. Θά προλάβω νά τᾶ χαρῶ; Ἀλλά πάλι λέω: «Νικόλαε, φτάνει νᾶρθει, δούλεψε νᾶρθει καί τότε... ἄρκει!»

Πῆγε νά δουρκῶσει κι' ἡ φωνή του κόμπιασε, κόπηκε. Τό κατάλαβε ἡ γυναῖκα κι' ἀμέσως ἄλλαξε θέμα. Δοκίμασε νά μιλήσῃ γιά τίς ἐρχόμενες γιορτές. Δέν μπόρεσε κι' ἐντελῶς ἀμήχανη τόν ρώτησε:

– Θᾶθελες νά ξανάρθουμε ἐδῶ;

– Καί τό ρωτᾶτε; τῆς ἀπάντησε ἀμέσως ἐκεῖνος.

Καί καθῶς ἄλλαξε λίγο ἡ διάθεσή του, αὐτή τό ἐκμεταλλεύτηκε.

– Νικόλαε, πές μου κάτι γιά σένα, ἀπ' τᾶ περασμένα. Ἐγώ σέ γνώρισα μέ τόν Ἐμμανουήλ. Πές μου γιά τόν τόπο σου, σάν εἴσουναι παιδί. Προτοῦ ξενητευτεῖς, ξέρεις...

– Ἀλλά εἶναι μιὰ ὁλόκληρη Ἱστορία...

– Ἄν σέ κουράζω...

– Ὅχι... νά... ἄς εἶναι. Πῆρε μιὰ βαθειάν ἀνάσα καί ἄρχισε μ' εὐχαρίστηση στήν ἀρχή τουλάχιστον.

– Τοᾶτρα-πάτρα, δηλαδή! Ὅχι, ὄχι... γιατί; Θά προσπαθήσω νά τᾶ δάλω σέ τάξη.

...Πάντα μέ συγκίνηση θυμᾶμαι κεῖνα τᾶ χρόνια. Λίγα ἦταν τ' ἀνέμελά μου

χρόνια στό Κομπότι, τόν τόπο πού γεννήθηκα. Ὁ πατέρας μου, ξύπνιος ἄνθρωπος, ἤξερε καί τὰ γραμματάκια του, γιά τήν ἐποχή του. Πολλά τοῦ χρωστάω. Τόν θυμᾶμαι πάντα καί δουρκώνω. Πά καλλίτερα, μήπως κάνουμε καί κάποια προκοπή, ἀφήκαμε τό Κομπότι καί κατεδήκαμε στήν Ἄρτα. Στό μυαλό μου γυροφέρνω συχνά τό σπίτι μας στό Κομπότι. Σά φωλιά, πού τήν ἄφησα μικρό ξεπεταρούδι. Ἄς εἶναι... Στήν Ἄρτα μείναμε στό μαχαλᾶ τ' Αἰ-Νικόλα. Ὁ Ἅγιος Νικόλαος, ὁ προστάτης μου! Ἀνοίξαμε μέ τόν πατέρα μου κι' ἓνα μαγαζάκι. Φτιάχναμε καί πουλάγαμε σκούφιες. Ἐγώ περισσότερο τό κρατοῦσα· εἶχα ὅμως πάντα καί τήν ὁρμήνεια του. Ἄ, νά μή τό ξεχάσω... Ὁ πατέρας μου εἶχε καημό νά μάθω γράμματα. Κάτι εἶχα ξεκινήσει ἀπ' τό Κομπότι, ὅμως στήν Ἄρτα μ' ἔβαλε κοντά στό μακαριότη τό Θεο-χάρε τόν Ντούζια. Ἦταν Ἱερομόναχος κι' ἔκανε μάθημα σ' ἓνα ἐρειπωμένο ἐκκλησάκι, πού ἦταν στό Μονοπλειό, στήν Παναγία τήν Κασσοπήτρα, στό μαχαλᾶ τὰ «Ἐβραϊκά». Πολλά τοῦ χρωστάω. Χειμῶνα-καλοκαίρι, κρύο-ξέστη, ἐκεῖ στά χαλάσματα, μέ τόν Ψαλτήρα στά γόνατα. Μακάριος! Ἄς εἶναι... Μέ τό μαγαζάκι, πού λέτε, καλά πηγαίναμε. Ἐλπίζαμε στό καλλίτερο. Ὅμως τά πράματα μέ τόν Ἀλῆ, ἐκεῖνο τό σκυλί, δέν πηγαινιν καλᾶ. Καί τώρα μαθαίνω χειρότερα. Φόβος καί τρόμος. Παντοῦ φοβέρες κι' ἄρπαγές. Γι' αὐτό φύγαμε κι' ἀπ' τό Κομπότι. Στήν Ἄρτα, μεγάλη πόλη, ἐλπίζαμε στό καλλίτερο, ἀλλά τά ἴδια.

Μιά φορά, ἓνας ἀπ' αὐτούς τοὺς ληστές τοῦ Ἀλῆ ἔρχεται στό μαγαζί κι' ἄρπάζει μιά σκούφια μέ τό ἔτσι θέλω καί πάει νά φύγει. Τόχε κάνει κι' ἄλλη φορά. Μοῦ ἀνέθηκε τό αἶμα στό κεφάλι. Κάτι πῆγα νά κάνω κι' ἔσυρε τό χατζάρι του. Ἀψῶς κι' ἄρραθυμος καθώς εἶμουν, δέν κρατήθηκε. Τράβηξα ἀπ' τό φράχτη ἓνα λοστάρι, ὄρμησα καί τόν ἄφισα στόν τόπο. Ἐγινε σούσουρο, φασαρία μεγάλη. Τόσκασα ἀπό τόπο σέ τόπο. Τό μαγαζάκι βέβαια ἄρπάχτηκε. Ὁ πατέρας μου τραδήχτηκε ἄγρια. Τώρα δέν ξέρω τί γίνονται. Ὑστερα, κρυφά μ' ἓνα Σπετσιώτικο, πού ἐμπορευόταν λάδια ἀπ' τά μέρη μας, ἔφτασα στήν Ὀδησό. Κρυμένος στ' ἀμπάρια σάν ἐμπόρευμα, τό περισσότερο ταξίδι.

Ἐκεῖ προσπάθησα νά στήσω τό μαγαζάκι μου μέ τίς σκούφιες. Τόστησα, δέν πῆγε ὅμως καλᾶ, δέν τραβοῦσε. Τόγκλεισα καί δούλευα ὑπάλληλος σέ μεγαλέμπορους...

Ἐδῶ σταμάτησεν ὁ Σκουφᾶς γιά νά πάρει ἀνάσα, ἀλλά ὄχι μόνο γι' αὐτό. Κατάλαβε ἡ πεθερά τοῦ Ξάνθου πῶς ἔμπαιναν στά δύσκολα.

— Ἐ, σταμάτα· διάλειμμα! Νά πιοῦμε καί κάτι, νά δρέξουμε τό λαρύγγι μας, τοῦπε.

Ὁ Σκουφᾶς πῆγε νά γελάσει, δέν ἔφτασεν ὅμως ὥς ἐκεῖ. Πῆρε τήν κούπα ἀπ' τά χέρια τῆς Κυρίας κι' ἔπινε ἀργά-ἀργά τό μαντζούνι ἀπ' τό Βίκο.

Μόλις τό ἀπόπινε, συνέχισε κάπως σοβαρώτερος τώρα. Ἡ πεθερά τοῦ Ξάνθου παρατήρησεν αὐτή τή σοβαρότητα, σηκώθηκε ἀπ' τό πεζούλι πού καθόταν καί λέει στό Σκουφᾶ:

— Πιαστήκαμε καθισμένοι, Νικόλαε, σήκω νά κάνουμε μιά δόλτα νά ξεπιαστοῦμε, νά ρίξουμε μιά ματιά γύρω, νά ξεμουδιάσουμε.

Ξαφνιασθηκε στήν ἀρχή ὁ Σκουφᾶς, καθώς εἶχε πάρει φόρα, ἀλλά τό θεώρησε φυσικό καί τῆς εἶπε:

– “Όπως θέλετε... ναι, έχετε δίκιο, και σηκώθηκε.

Έκαναν μιά δόλτα στον αὐλόγυρο τῆς Ἐκκλησιᾶς, περιεργάστηκαν τά λίγα λουλουῖδια, ἀλλά και κάτι ἐρειπωμένους τάφους.

– Ποιοί έχουν θαφτεῖ ἐδῶ, ξέρετε; Δέν εἶναι νεκροταφεῖο. Ἐτοι δέν εἶναι; ρώτησε τήν Κυρία.

– Νά, δικοί μας δέβαια, Ρωμοί, πού στάθηκαν περισσότερο κοντά στό Γένος. Ὕστερα... τό Μπαλουκλή...

– Ἄ, ἔκανε ὁ Σκουφᾶς, κι' ἔπесе ξανά στίς σκέψεις του. Σᾶς παρακαλῶ, νά, ὅταν πεθάνω, θᾶθελα ἐδῶ... σ' αὐτό τό ξάγναντο, στον αὐλόγυρο τούτης τῆς Ἐκκλησιᾶς νά μέ θάψετε... εἶπε παρακαλεστά.

– Τί εἶναι αὐτά πού λές, παιδί μου! Κουνήσου ἀπό τή θέση σου... Θάνατο μελετᾶς τέτοιαν ἐποχή; Ἐλα τώρα...

– Κουνηθῶ, δέν κουνηθῶ, ὅτι εἶναι νά γίνει θά γίνει. Μιάν ἐπιθυμία...

Ὁ Σκουφᾶς παρατήρησε πῶς γιά πρώτη φορά τόν εἶπε παιδί μου! Αὐτό τοῦφερε ἀνάκατα συναισθήματα. Προχώρησαν πρὸς τό πίσω μέρος τῆς Ἐκκλησιᾶς. Ἐκεῖ ὄρθηκαν ἕνα μαρμάρينو παγκάκι. Ἰσως νά τῷχαν φτιάξει ἀπό μάρμαρα τῶν τάφων ἢ ἀπομεινάρια τους. Ἐχάσκαν δύο κενοί ἐκεῖ μπροστά τους. Ὁ Σκουφᾶς κοιτοῦσε ἡρεμος, ὥριμος, ἀπαθής.

– Ἐδῶ νά μέ φέρετε, ἐπανέλαβε, μ' ἕνα τρυφερό χαμόγελο. Ἡ πεθερά τοῦ Ἐάνθου τόν κοίταξε πάλι σάν νά ἦταν παιδί, περιέφερε τήν παλάμη της στά μαλλιά του και τοῦ εἶπε:

– Δέν θέλω νά στενοχωριέσαι. Θά πᾶς καλλίτερα! Σ' ἔχουμε ἀνάγκη, τό ξέρεις αὐτό;

Αὐτός τήν πρόσεχε, χωρίς ν' ἀπαντήσει.

...Ὅταν γύρισαν στό σπίτι, ὁ Ἐάνθος κι' ἡ γυναῖκα του ἦταν ἐκεῖ. Φαινόντουσαν στήν ἀρχή ἀπορημένοι, ἀλλ' ὁ Ἐάνθος ἔδωσεν ἕναν εὐθυμο τόνο.

– Ὅλα καλά, ξ Φαίνεσθε, φαίνεσθε κι' οἱ δύο σας εὐχαριστημένοι.

– Πρέπει νά τό ὁμολογήσω, Ἐμμανουήλ, τή διαπίστωσή μου δηλαδή. Γι' αὐτό ἔχεις τέτοια καλή σύζυγο, ἀφοῦ ἔχεις τέτοια καλή πεθερά. Πολλά χρεωστῶ σ' ὅλους σας.

– Ἐλα, ἔλα... νά λείπουν αὐτά. Τίποτε δέ χρωστᾶς. Ἀπλῶς φροντίζουμε λιγάκι τόν πρωτεργάτη γιά τήν ὑπόθεση τῆς Πατρίδας μας, τή λευτεριά μας, τίποτ' ἄλλο. Αὐτός ἄλλαξε ἀμέσως τήν κουβέντα.

– Πῶς ἦταν οἱ δουλειές, ἡ κίνηση τῆς πόλης;

– Τί νά σοῦ πῶ, φίλε μου, διαχειριζόμουν κάτι ὑποθέσεις και τό μυαλό μου ἦταν ἀλλοῦ, σέ σένα και στήν Ἐταιρεία μας.

Ἐφαγαν ὅλοι μαζί κι' ὕστερα ξεκουράστηκαν γιά λίγο. Ὁ Ἐάνθος κατέθηκε ξανά στό μαγαζί, ἐνῶ ὁ Σκουφᾶς ἔμεινε περισσότερο στό κρεβάτι. Εἶναι ἀλήθεια πῶς ἡ δόλτα τόν εὐχαρίστησεν, ὅμως νά, χρειάζεται προσοχή. Τοῦ τῷχουν πει κι' οἱ γιατροί, νά κινεῖται δέβαια, ἀλλά και νά προσέχει τό ρυθμό τῆς ζωῆς του, τή διαίτά του, τίς συγκινήσεις του και τήν ἐργασία του.

Σηκώθηκαν ἀργά τό ἀπόγευμα. Ζήτησεν ἕνα μικρό τραπεζάκι στό χαγιάτι κι' ἐκεῖ ἄπλωσε τά χαρτιά του. Τό χαγιάτι ἦταν πρὸς τόν κῆπο, μακριά ἀπό τά μάτια

τῶν περαστικῶν. Ἐκεῖ τοῦ πηγῆς ἡ γυναῖκα τοῦ Ξάνθου τό ρόφημα καί κάτι φροῦτα. Ἐργαζόταν ἐντατικά.

Ἀργότερα χτύπησεν ἡ πόρτα. Ἄνοιξε ἡ πεθερά τοῦ Ξάνθου καί πληροφοροῦσε τό Σκουφᾶ, πῶς κάποιος τόν ζητᾶ. Αὐτός ἦρθε πρὸς τὴν εἴσοδο. Μπῆκε ἓνα παληκάρι μέ μεγάλη προσοχή, τόν πλησίασε καί τοῦπε: «μέ ἔστειλε ὁ...». Οἱ γυναῖκες δέν ἀκουσαν καλά. Ἐκανε προσεχτικά στό Σκουφᾶ τά σημεῖα τῆς ἀναγνώρισης κι' αὐτός τόν ἔφερε στό χαγιάτι πού καθόταν.

Μίλησαν οἱ δύο τους χαμηλόφωνα, μυστικά γιά λίγα λεπτά καί προτοῦ οἱ γυναῖκες ρωτήσουν γιά κέρασμα, ὁ ἐπισκέπτης ἀποχαιρέτησε κι' ἔφυγε. Ὁ Σκουφᾶς μόνο ἀκούστηκε νά τοῦ λέει: «θά περιμένω». Ἡ γυναῖκα τοῦ Ξάνθου ρώτησε δειλά: «ποιός ἦταν;» κι' ὁ Σκουφᾶς ἀρκέστηκε νά τῆς πεῖ: «ἓνας πατριώτης. Θά τά ποῦμε μέ τόν Ἐμμανουήλ». Τίποτ' ἄλλο.

Καί περνοῦσαν οἱ μέρες τῆς ἀνοιξης κι' ἡ ὑγεία τοῦ Σκουφᾶ δέν ἔλεγε νά πάρει τὴν ἐπάνω βόλτα. Αὐτός δέβαια εἶχε τίς ἔγνοιες του, δούλευε ἐντατικά. Ἐνα πρωῒνὸ τοῦ πρότεινε ἡ πεθερά τοῦ Ξάνθου νά ξανακάνουν τὴ βόλτα ἴσαμε τό Ἀρναούτκιοι.

Αὐτός δέχτηκε εὐχάριστα, ἂν κι' εἶχε ἐλαφρὰ θαρῦνει. Ἐκανε ὅμως κουράγιο, ἂν καί τό χρῶμα του κι' ἡ ἀνάσα του τόν πρόδιναν. Βάδιζαν οὔτε ἀργά, μήτε γρήγορα. Τόν εὐχαριστοῦσεν ἡ παρέα τῆς γηραιᾶς Κυρίας κι' εἶθελε νά μιλάει μαζί της, ἔτσι σάν γιά ν' ἀποσώσει ἀρχινεμένη κουδέντα, ὅπως εἶθελε νά ὁλοκληρώσει ἀρχινεμένο ἔργο. Ἐδινε μεγάλη σημασία στὴν ὁργάνωση τοῦ μυστικοῦ ἔργου. «Μόνο ἔτσι θά μπορούσαμε νά ἐλπίζουμε στὴν ἀνάσταση τοῦ Γένους», τόνιζε μέ πάθος ξανά καί ξανά. «Νά μὴ στηριζόμαστε σέ ξένες πλάτες. Ἀρκετὰ μᾶς ἔχουν διαψεύσει. Πρῶτα σέ μᾶς. Ἡ δουλειά θέλει πρόγραμμα, συνομωτική ὁργάνωση». Γι' αὐτό καί στὴν Κυρία λίγα ἔλεγε, αὐτὰ πού μπορούσαν ἄνετα νά εἰπωθοῦν.

Εἶχε περάσει ἀρκετὰ ἡ ὥρα, ὅταν ἔφτασαν στὴν Ἐκκλησία. Ἡ Κυρία ἄπλωσε στό πεζοῦλι μιὰ πετοέτα κι' ἄδειασε τό καλαθάκι της γιά νά κολατσίουν.

Ἡ οἰκογένεια τοῦ Ξάνθου ἔκαναν γιά τό Σκουφᾶ σύμφωνα μέ τίς συνταγές τῶν γιατρῶν. Ἐτσι, φρόντιζαν νά κινεῖται, νᾶχει ἡρεμὴ ζωὴ, νά μὴν δρίσκεται σέ ἔνταση καί νά προσέχει τὴ δίαιτά του. Ἀπ' τό καλαθάκι τῆς πεθερᾶς τοῦ Ξάνθου δέν ἔλειπαν τά τονωτικά τῆς καρδιάς. Κι' ἂν μερικές συζητήσεις ἢ διάφορα θέματα ἐπηρέαζαν τὴν κατάσταση τοῦ Σκουφᾶ, αὐτὴ φρόντιζε νά τ' ἀπαλύνει, νά ρίχνει νερό στὴ φωτιά.

Ὁ Σκουφᾶς ἄνοιξε κάτι χαρτιά, σημειώσεις, πού γι' αὐτὴ, καί γιά ὁποιοδήποτε δέν εἶχε μπῆι πολὺ καλά στό μυστικό, δέν ἔλεγαν τίποτε. Ἀκατανόητα πράγματα. Αὐτός τάχε μπροστά του καί συλλογιζόταν.

— Ἐλα, Νικόλαε, κάτι νά τοιμπήσουμε πρῶτα... Τί συλλογᾶσαι;

— Νά, ἀγῶνες, δύσκολες δουλειές... Καημοί, δηλαδή, πολλοί. Ἀλλά, δέν γίνεται ἀλλιῶς...

Κι' αὐτὴ νομίζοντας πῶς ἀλλάζει θέμα τόν παρακάλεσε:

— Ἀλλά... ναί, γιά συνέχισέ μου... Ἀφησες τὴν Ἄρτα, ἔφτασες στὴν Ὀδησό... καί μέ τόν Ἐμμανουήλ...

— Οἱ κοινές ἐργασίες... ἡ λαχτάρα γιά τό Γένος, ἡ ἀνάγκη πές, μᾶς ἔφεραν κοντά. Δέν γινόταν ἀλλιῶς ἔπρεπε κάτι νά κάνουμε. Πρῶτα ὁργάνωση. Ὁ Ἐμμα-

νουήλ κι' ό 'Αθανάσιος είχαν μάθει μερικά συνομοτικά, μά έπρεπε νά μπούνε όλα αυτά σέ τάξη. Σās είπα, χρειαζόταν όργάνωση. Κι' έτσι φτιάξαμε τήν 'Εταιρεία μας.

Έμένα δέν πήγαιναν καλά οί δουλειές μου. Φαίνεται πώς δέν είμουν φτιαγμένος γι' αυτά. Άλλα ζητούσα. Τά παράτησα λοιπόν όλα κι' άφοσιώθηκα στο έργο, στο Μεγάλο Μυστικό. Βρήκα τό δρόμο μου.

— Έτσι μπήκε τό νερό στ' αυλάκι, πού λένε.

— Ναι, αλλά πώς μπήκε. Δέν ήταν εύκολο. Δέν έπρεπε νά μείνουμε μόνοι ή λίγοι. Έπρεπε μέ προσοχή ν' άπλωθει τό μυστικό, ν' άγκαλιάσει πολλούς, τί πολλούς... τελικά όλους! Καί τό κυριώτερο· χρειαζόμαστε χρήματα. Γι' αυτό μέ κάθε ευκαιρία θά τό φωνάζω: ό Σέκερης, ό Σέκερης· αυτός ό Μεγάλος!

— Καλά, αλλά δέν είναι ό μόνος...

— Άκούστε, Κυρία! Κι' άρχισε νά μιλάει μέ ένταση. Καημοί καί βάσανα. Πήγα πρώτα στους μεγαλέμπορους τής Μόσχας καί τής Άγιας Πετρούπολης. Στην άρχή μέ πέρασαν σάν κανέναν άγύρτη, κάποιον πού είθελε νά τους πάρει τὰ χρήματά τους. Γι' αυτούς είμουν ένας χρεοκοπημένος έμποράκος, πού δρῆκεν άλλην έργασία. Τί έμπιστοσύνη νά μου δώσουν! Αυτό μέ συνοδεύει παντού. Τό καταλάβαινα, αλλά καί μου τόλεγαν μερικοί κατάμουτρα: «Πώς μπορούμε νάχουμε έμπιστοσύνη έμείς οί έπιτυχημένοι μεγαλέμποροι σ' έναν άποτυχημένο έμποράκο!» Μέ τσάκισεν αυτό.

Άλλά, δέν βαριέσαι, Νικόλαε, είπα τό θάρρος σου, ό σκοπός σου, αυτό είναι. Κι' άφου άπέτυχα νά, ας τό πούμε, νά κερδίσω τους μεγαλέμπορους, είπα νά δοκιμάσω μέ τους λογίους καί τους γραμματιζόμενους καί μέ τή βοήθεια αυτών νά καταφέρω καί τους άλλους.

Άλλ' αυτοί έλεγαν, ότι δέν είμαστε έτοιμοι, δέν ξέρουμε γράμματα, ότι χρειάζεται πρώτα Παιδεία.

Άποτυχία κι' έδω. Καί ξέρετε ποιοί μās άκουσαν καί μās δέχτηκαν μ' εύχαρίστηση; Οί καπεταναίοι, οί κληρικοί κι' αρκετοί δημογέροντες. Όλοι δηλαδή ραγιάδες, πού ζούσαν τόν καημό τής σκλαβιάς, τή λαχτάρα γιά λευτεριά. Έγώ όμως είχα από πάνω καί τόν καημό τής καταφρόνησης, όταν τους χτυπούσα τήν πόρτα. Καί πρέπει νά τό ξέρετε, δέν είναι καθόλου εύκολες οί πόρτες, όταν τίς χτυπάει ή ανάγκη. Στην άρχή απέλπιστηκα, αλλά πρós στιγμή. Σάν κάτι νάσπασε μέσα μου. Άλλά δέν τάχασα τελείως, δέν παραιτήθηκα. Θάρρος, λοιπόν, καί ξανά από τήν άρχή. Έβαλα ξανά τό μυαλό νά δουλέψει. Μυαλό καί καρδιά. Έκανα καί λάθη, πού μου στοιχίζουν! Άχ, αυτός ό Γαλάτης...

— Στο καλό σου, Νικόλαε, τόν σταμάτησεν ή Κυρία. Ά, μά πιά... πολύ σου στοιχίζει! Έλα, τώρα, ξεχάσαμε καί τό κολατσιό μας. Πάρε κάτι νά στηλωθείς!

Ό Σκουφās ύπάκουσε. Σηκώθηκε καί πήγε δίπλα της. Πήρε τήν κούπα μέ τό μαντζούνι τοῦ Βίκου καί τό προσφάγι καί τ' άπολάμβανε μέ φανερή ίκανοποίηση.

...Έκείνο τό πρωινό, πού ήταν καί ή τελευταία δόλτα τής άνοιξης, πού έκαναν στο Άρναούτκιοι, κύλησε γενικά εύχάριστα. Όταν γύρισαν στο σπίτι, ό Ξάνθος μέ τή γυναίκα του δέν είχαν γυρίσει άκόμη. Τους περίμεναν. Μόλις άπόφαγαν, ξάπλωσε στο κρεβάτι του.

Άπό τότε κρεβδωθήκε γιά τὰ καλά. Η υγεία του πήγαινε πρós τό χειρότερο. Δέν ξανασηκώθηκε νά κάνει δόλτα. Μόνο γιά τὰ χρειαζόμενα μέσα στο σπίτι. Είχε

μπεϊ πιά γιά καλά τό καλοκαίρι, κι' αὐτός ἔσθυνε σιγά-σιγά κάθε μέρα. Ὅμως ἐκεῖ στό κρεβάτι του, στά μικροδιαστήματα, πού αἰσθανόταν κάπως καλλίτερα, εἶχε στό μυαλό του καί δούλευε γιά νά φτιάξει τήν ομάδα τῶν δώδεκα ἀποστόλων καί τήν ἀποστολή τους.

Τούς εἶχε βρεῖ σχεδόν ὅλους, γιά τόν δωδέκατο ἔψαχνε. Κι' ἕνα μεσημέρι, μ' ἕνα πικρό χαμόγελο εἶπε στόν Ξάνθο:

– Ἐμμανουήλ, βρέθηκε κι' ὁ δωδέκατος! Τώρα νομίζω πώς τέλειωσα ἕνα ἔργο. Θά ἀποσταλοῦν, θά κάμουν πιστεμένη δουλειά. Κι' αὐτός εἶναι ὁ Καμαριώτης!

Ὁ Ξάνθος κούνησε συγκαταβατικά τό κεφάλι του. Καί πού νά ξερε ὁ καημένος πώς ὁ δωδέκατος ἀπόστολος ἦταν ικανός νά προδώσει. Ὁ δωδέκατος! Κι' ἄλλη φορὰ εἶχε συμβεῖ αὐτό.

Ἡ κατάστασή του χειρότερευε, δάραινε. Κι' ἐνῶ δέν μποροῦσε ἄνετα νά μιλήσει, βλέποντας τήν οἰκογένεια τοῦ Ξάνθου δίπλα του, παραπονεμένα τοῦπε:

– Ἐσύ, Ἐμμανουήλ, ἔχεις τό σπιτικό σου, τήν καλή σου γυναῖκα, τή φαμελιά σου, τούς δικούς σου... ἐνῶ ἐγώ... μόνος...

– Μόνος; Τί εἶπες, Νικόλαε, μόνος... ἐμεῖς τί εἴμαστε, δέν εἴμαστε δικοί σου;

– Ἄχ, ναι, συμπάθα με, Ἐμμανουήλ, συμπάθα με. Δικοί μου, ναι. Ἄκου, τί εἶπα!

Καί σταμάτησε ἡ φωνή του σβύνοντας.

Ἡ πεθερά τοῦ Ξάνθου φρόντισε νά φέρει τόν παπᾶ, κατά τήν ἐπιθυμία του. Αὐτός ὕστερα τήν κάλεσε κοντά του καί μισοδακρυσμένος τῆς ψιθύρισε στ' αὐτή:

– Στόν αὐλόγυρο τῆς Ἐκκλησιᾶς στό Ἀρναούτκιοί, ὅπως εἶπαμε, ἔτσι;...

Αὐτή ἄρκεστηκε νά τόν κοιτάξει κατάματα γιά ἐπιβεβαίωση, δακρυσμένη, χωρίς νά πεῖ τίποτε.

Σιγά-σιγά ἔσθυσε. Ὁ Ξάνθος τοῦ ἔκλεισε τά μάτια τρέμοντας.

Κι' ἦταν Ἰούνιος, ἡ ἀρχή τοῦ Καλοκαιριοῦ κι' αὐτός νέος, στήν μεγάλη του ὠριμότητα, πού διάλεξε ὁ Χάρος νά τόν πάρει!

ΚΟΙΝΕΣ ΛΑΤΡΕΙΕΣ ΣΤΟ ΒΟΡΕΙΟ ΚΑΙ ΣΤΟ ΝΟΤΙΟ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΗΠΕΙΡΟΥ*

ΧΡ. ΤΖΟΥΒΑΡΑ-ΣΟΥΛΗ

Η αρχαία Ήπειρος είχε έκταση πολύ μεγαλύτερη από τη σημερινή. Ός όρια της περιοχής που κατοικούνταν από τους Έλληνες της Ήπειρου «τά Ήπειρωτῶν ἔθνη» πρέπει νά θεωρηθῶν πρός βορρά ἢ μετέπειτα Ἐγνατία ὁδός ἢ ἀκόμα ὁ ποταμός Σκούμπη, ὁ ἀρχαῖος Γενοῦσος, πού χωρίζει γεωγραφικά τήν Ήπειρο ἀπό τήν Ἰλλυρία. Πρός νότο ὁ Ἀμβρακικός κόλπος καί ἀνατολικά ἡ κοιλάδα τοῦ Ἀλιάκμονα καί τοῦ Ἐρίωνα (πίν. 1).

Τῇ δυτικῇ Ήπειρο ἀπό τόν Ἀμβρακικό κόλπο ὡς τήν Ἐπίδαμνο κατεῖχαν οἱ ἐλληνικές ἀποικίες καί διάφορα ἐλληνικά Ήπειρωτικά φύλα ἀπό Ν. πρὸς Β., οἱ Κασσωπαῖοι, οἱ Θεσπρωτοί, οἱ Κεστρινοί, οἱ Χάονες, οἱ Βυλλῖονες καί οἱ Ἀτιντάνες. Στά δέ μεσόγεια καί τά ὄρεινά κατοικοῦσαν οἱ Ἀθαμάνες, οἱ Μολοσσοί, οἱ Παρναῖοι, οἱ Τυμφαῖοι, οἱ Γενοαῖοι καί οἱ Αἰθῖκες.

Τό περιεχόμενο τῆς μελέτης μας εἶναι οἱ λατρεῖες τῆς ἀρχαίας Ήπειρου καί κατὰ κύριο λόγο ἡ ἐπισημάνση τῶν κοινῶν λατρεῶν πού διαπιστώνονται στό νότιο τμήμα τῆς Ήπειρου καί στό βόρειο τμήμα τῆς πού σήμερα ἀνήκει στήν Ἀλβανία.

Ὡς ἐκ τούτου, ὅταν ἀναφερόμαστε σέ λατρεῖες τῆς Ἀλβανίας, ἐννοοῦμε τίς λατρεῖες τοῦ βόρειου τμήματος τῆς ἀρχαίας Ήπειρου.

Ἀπό τίς θεότητες πού λατρεύτηκαν στίς δύο περιοχές τήν Ήπειρο καί τήν Ἀλβανία ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνα.

Ὁ Ἀπόλλων λατρεύτηκε κυρίως στίς κορινθιακές ἀποικίες τῆς Ήπειρου, τήν Ἀμβρακία καί τήν Ἀπολλωνία, ὡς οἰκιστής θεός, ὅπως ἐπιτρέπουν νά συμπεράνουμε οἱ φιλολογικές πηγές καί τά ἀρχαιολογικά δεδομένα.

Γιά τή λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνα στήν Ἀμβρακία ἐνδεικτικό εἶναι τό χωρίο πού διασῶζει ὁ Ἀντωνίνος Λιβεράλις ἀπό τά Ἀμβρακικά τοῦ Ἀθανάδα καί τά Ἐτεροιούμενα τοῦ Νικάνδρου καί ἀναφέρει τή φιλονικία τοῦ Ἀπόλλωνα, τῆς Ἀρτεμῆς καί τοῦ Ἡρακλῆ γιά τήν κατοχή τῆς πόλης. Διαιτητής στή διένεξη τῶν θεῶν ἦταν ὁ τοπικός ἥρωας Κραγαλεύς, ὁ ὁποῖος ἔκρινε ὅτι ἡ πόλη ἀνήκει στόν Ἡρακλή καί γιά τό λόγο αὐτό μεταμορφώθηκε ἀπό τόν Ἀπόλλωνα σέ λίθο.

* Τόν πυρήνα τῆς μελέτης ἀποτελεῖ ἀνακοίνωση μέ τίτλο «Common Cults in Epirus and Albania» στό Δ' Διεθνές Συνέδριο γιά τή «Νότια Ἰλλυρία καί τήν Ήπειρο στήν Ἀρχαιότητα» πού ἔγινε στό Clermont-Ferrand τόν Οκτώβριο τοῦ 1990.

Τό χωρίο ὑπαινίσσεται τή λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνα Ἀγυεία στήν Ἀμβρακία, θεοῦ πού προστατεῦει τό δρόμο (Ἀγυιά). Ὁ Nilsson ἀναφερόμενος στό χωρίο αὐτό πιστεύει ὅτι ὁ Κραγαλεύς ἦταν τοπικός ἥρωας πού τόν ἐκτόπισε ὁ Ἡρακλῆς καί ὅτι ἡ παράδοση βασίζεται στή λατρεία τοῦ βαιτύλου, τοῦ συμβόλου τοῦ Ἀγυεία στήν Ἀμβρακία.

Ὁ Σχολιαστής μάλιστα τοῦ Ἀριστοφάνη στίς Σφήκες, στ. 875 δίδει τή σαφή ἀναγνώριση τοῦ ἴδιου τοῦ θεοῦ μέσα ἀπό τό σύμβολό του: «Ὁ πρό τῶν αὐλείων κωνοειδῆς κίων ἱερός Ἀπόλλωνος καί αὐτός Θεός».

Τή σπουδαιότητα τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνα Ἀγυεία στήν Ἀμβρακία μαρτυρεῖ ἡ συχνή παρουσία τοῦ συμβόλου του, τοῦ βαιτύλου, στίς ἀσημένιες καί τίς χάλκινες νομισματικές κοπές τῆς πόλης ἀπό τά μέσα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. μέχρι καί τούς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Ἔτσι στοὺς ἀσημένιους στατῆρες τῆς Ἀμβρακίας τοῦ 5ου καί τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἀπεικονίζεται ὁ βαίτυλος κοντά στήν Ἀθηνά καί τήν ἐπιγραφή τῆς πόλης ΑΜΠΡΑ ἢ τό ἀρχικό Α. Ἀπό τό 238 π.Χ. καί ἐξῆς τό σύμβολο αὐτό ἐγινε ἡ κύρια παράσταση τοῦ ὀπισθοτύπου τῶν περισσότερων νομισμάτων τῆς πόλης, ἐνῶ στὸν ἐμπροσθότυπο ἐναλλάσσονταν οἱ κύριες θεότητες τῆς Ἀμβρακίας, ὁ Ἀπόλλων, ἡ Ἀθηνά καί ἡ Διώνη (πίν. 2).

Ὁ βαίτυλος τοῦ Ἀγυεία εἰκονίζεται ἐπίσης στοὺς κεράμους τῶν ναῶν καί τῶν δημόσιων οἰκοδομημάτων τῆς Ἀμβρακίας τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων καί συνοδεύεται ἀπό τίς ἐπιγραφές [Δ]Α-ΜΟ[Σ]ΙΑ ἢ ΠΟΛΙΟΣ καί τά ἀρχικά τῆς πόλης ΑΜ-ΒΡ (πίν. 3).

Πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνα ἦταν ἀφιερωμένος μνημειώδης περίπτερος ναός, μέ πρόναο καί σηκό πού χρονολογεῖται γύρω στό 500 π.Χ., ἐνῶ δέν ἀποκλείεται μία δεύτερη οἰκοδομική φάση ἢ ἐπιδιόρθωση τῆς στέγης του στό 440 π.Χ. (πίν. 4).

Στό βάθος τοῦ σηκοῦ ὑπάρχει βάθρο μέ τριμερῆ κατασκευή καί τοξεοειδῆ ἐγκοπή στήν ἐπάνω ἐπιφάνεια, πού χρησίμευε γιά τή στήριξη τοῦ συμβόλου τῆς θεότητας πού λατρευόταν, δηλαδή τοῦ βαιτύλου. Ἐξάλλου τό βάθρο πού στήριζε τό βαίτυλο στά νομίσματα τῆς Ἀμβρακίας εἶχε ἀνάλογη μορφή.

Ἀλλά καί ἓνα ἄλλο μνημεῖο πού δρέθηκε στήν Κόρινθο καί χρονολογεῖται στὸν 5ο αἰ. π.Χ. εἶχε ὅμοια διάταξη μέ τό βάθρο τοῦ ναοῦ τῆς Ἀμβρακίας. Τό γεγονός αὐτό μέ ὁδήγησε στήν ὑπόθεση ὅτι καί τό μνημεῖο αὐτό στήριζε τό βαίτυλο τοῦ Ἀγυεία (πίν. 5).

Στὴν ἀποψή μας χρήσιμα ὑπῆρξαν τά σχέδια τοῦ ἀρχιτέκτονα τοῦ Elgin Ittar, ἀφοῦ τό ἴδιο τό μνημεῖο δέν σώζεται ὁλόκληρο καθὼς καί ὁ συσχετισμός μέ τό βαίτυλο τῆς Ἀπολλωνίας.

Στό βαίτυλο τῆς Ἀπολλωνίας μπορούμε νά παρατηρήσουμε τὸν πλαστικό δακτύλιο πού σώζεται στά σχέδια τοῦ Ittar καί στίς ἀπεικονίσεις τῶν νομισμάτων.

Ἐξάλλου οἱ νεότερες ἀνασκαφικὲς ἐρευνες στήν Ἄρτα ἔφεραν στό φῶς νέα στοιχεῖα σχετικὰ μέ τή λατρεία τοῦ Ἀγυεία, τά ὁποῖα ἀποκαλύπτουν τή βαρύτητα τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ στήν Κόρινθο καί τήν ἰδιαίτερη σημασία τοῦ βαιτύλου ὡς συμβόλου τῆς Κορίνθου καί τοῦ προστάτη θεοῦ της.

Πρόκειται γιά τὴν ἀπεικόνιση του βαιτύλου σὲ ἐπιτύμβια στήλη, τὴν ὁποία οἱ

Κορίνθιοι ἔστησαν πάνω σέ κοινό μνημεῖο, τό Πολυάνδριο τῆς Ἀμβρακίας. Μέ τή στήλη ἤθελαν νά τιμήσουν τούς νεκρούς πού χάθηκαν σέ ναυμαχία-μάχη πού ἔλαβε χώρα κοντά στόν Ἀραχθο ποταμό γύρω στό 600 π.Χ. ἀνάμεσα στούς Κορίνθιους καί τούς Ἀδρακιῶτες ἀπό τή μία πλευρά καί τούς Κερκυραίους ἀπό τήν ἄλλη. Τό γεγονός ἀναφέρει ἐπιγραφή χαραγμένη σέ στίχους καί δουστροφηδόν μέ γράμματα τοῦ κορινθιακοῦ ἀλφαβήτου στόν τελευταῖο δρόμο πού ἐπέστρεφε τό μνημειῶδες ταφικό μνημεῖο.

Οἱ μαρτυρίες εἶναι ἐπαρκεῖς γιά νά ἀποδώσουμε τό ναό τῆς Ἄρτας στή λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνα καί μάλιστα τοῦ Πυθίου Σωτήρα καί Ἀγνιέα. Τήν ἄποψη αὕτη ἐνισχύει καί ἡ ἐνεπίγραφη στήλη τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. πού ἀφορᾷ συνθήκη καθορισμοῦ ὁρίων μεταξύ δύο γειτονικῶν πόλεων, τῆς Ἀμβρακίας καί τῆς Χαράδρας. Ὁ ἐλάχιστος σωζόμενος ἐπίλογος τοῦ κειμένου περιλαμβάνει ὄρκο στούς θεούς γιά τήν πιστή τήρηση τῶν ὄρων τῆς συνθήκης μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση στήν ἐπίκληση τοῦ Σωτήρος, ἡ ὁποία πρέπει νά ἀποδοθεῖ στό Σωτήρα Πύθιο Ἀπόλλωνα σύμφωνα μέ τήν ἐπίκληση τοῦ θεοῦ στό χωρίο τοῦ Ἀντωνίνου Λιβεράλι (Μεταμορφώσεων Συναγωγή IV.7) «Ἀμβρακιῶται δέ Ἀπόλλων μέν Σωτῆρι θύουσι» (πίν. 6).

Ἐξίσου σημαντική ἦταν ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνα Ἀγνιέα στήν Ἀπολλωνία, ἐπώνυμη τοῦ θεοῦ.

Στήν πόλη σώζεται λίθινος θαύτυλος πού διατηρεῖται σχεδόν ὁλόκληρος κοντά στό Ὠδεῖο καί τό ναό τῆς Ἄρτεμης. Ὑψώνεται πάνω σέ βάση καί διακρίνεται ἀπό τήν τριμερῆ διάταξή του καί τήν ὀξυκόρυφη ἀπόληξη (πίν. 7).

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἐπίσης ἡ συνεχῆς ἀπεικόνιση τοῦ θαυτύλου στά νομίσματα τῆς Ἀπολλωνίας ἀπό τά τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. μέχρι τή ρωμαϊκὴ ἐποχή. Ὁ θαύτυλος κατέχει συνήθως τόν ὀπισθότυπο καί συνοδεύεται ἀπό τήν ἐπιγραφή ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΤΑΝ, ἐνῶ τόν ἐμπροσθότυπο κοσμεῖ κεφαλή Ἀπόλλωνα.

Μέ βάση τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα ὠδηγούμαστε στό συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἀπόλλων Ἀγνεύς ἦταν ὁ πολιοῦχος θεός τῶν Ἀπολλωνιατῶν καί τό σύμβολό του ἀποτελοῦσε καί τό ἔμβλημα τῆς πόλης. Ἡ δέ λατρεία του συνδέεται μέ τόν κορινθιακό ἀποικισμό τῆς πόλης, ἀφοῦ ἀντίστοιχη λατρεία διαπιστώθηκε στήν Κόρινθο καί τίς ἀποικίες τῆς, Ἀμβρακία καί Κέρκυρα, καί δέν προϋπῆρξε τῶν ἀποίκων, ὅπως δέχονται μερικοὶ μελετητές.

Ἀπό τήν Ἀμβρακία καί τήν Ἀπολλωνία ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνα Ἀγνιέα διαδόθηκε στίς γειτονικές περιοχές καί δρῆκε ἀπήχηση καί στά ἄλλα Ἠπειρωτικά φῦλα.

Πρόσφατα διαπιστώθηκε λατρεία τοῦ Ἀγνιέα στόν Μολοσσικό περιτειχισμένο οἰκισμό Ὀρραο, ὁ ὁποῖος ταυτίστηκε τελευταῖα μέ τά εἰρεῖπια τοῦ Ἀμμοτόπου. Ἀπό τό Ὀρραο προέρχεται ἀπότμημα κεραμίδας πού φέρει παράσταση θαυτύλου καί τά ἀρχικά γράμματα ΜΟ τοῦ ἐθνικοῦ Μολοσσῶν (πίν. 8). Ὡς πιθανότερος τόπος προέλευσης τῆς λατρείας ἦταν ἡ Ἀμβρακία, γειτονική πόλη στήν ὁποία ὁ θεός εἶχε σημαντική λατρεία.

Λατρεία τοῦ Ἀγνιέα μέ βάση νομισματικές μαρτυρίες διαπιστώθηκε καί στό Ὠρικό ἀπό τόν 3ο/2ο αἰ. π.Χ. Ὁ θαύτυλος εἰκονίζεται σέ δάφνινο στεφάνι μέ τήν ἐπιγραφή ΩΡΙ-ΚΙΩΝ στόν ὀπισθότυπο χάλκινων νομισμάτων τοῦ 2ου/3ου αἰ. π.Χ.

Βαίτυλος με την επιγραφή AMANTΩΝ εικονίζεται στά χάλκινα νομίσματα της πόλης του 2ου αι. π.Χ. που φέρουν στον εμπροσθότυπο κεφαλή Ἀρτεμης. Ὡς πιθανότερο τόπο προέλευσης της λατρείας θά θεωρήσουμε την Ἀπολλωνία λόγω της γειννίαςας καί τῶν φιλικῶν σχέσεων μέ τίς περιοχές αὐτές.

Στούς ἴδιους λόγους πιθανόν πρέπει νά ἀποδώσουμε τή λατρεία τοῦ Ἀγνιέα στήν Ὀλύμπη, πού ταυτίστηκε μέ τά ἐρείπια στό Μαντονε, βόρεια ἀνατολικά τοῦ Αὐλώνα. Ὁ βαίτυλος εἰκονίζεται στόν ὀπισθότυπο χάλκινων νομισμάτων της πόλης τοῦ 3ου/2ου αι. π.Χ. μέ τήν ἐπιγραφή ΟΑΥΜΠΙΑ/ΣΤΑΝ, ἐνῶ τόν εμπροσθότυπο κοσμεῖ κεφαλή Ἀπόλλωνα (πίν. 9).

Μέ τούς Κορίνθιους ἀποίκους συνδέεται καί ἡ λατρεία της Ἀρτεμης κυρίως στίς κορινθιακές ἀποικίες Ἀμβρακία καί Ἀπολλωνία.

Στήν Ἀμβρακία ἡ Ἀρτεμης ἦταν μία ἀπό τίς κύριες θεότητες της πόλης, ὅπως προκύπτει ἀπό τό χωρίο τοῦ Ἀθανάδα, πού παραδίδει ὁ Ἀντωνίνος Λιβεράλις. Ἐπίσης ἀπό τό παραπάνω χωρίο πληροφοροῦμαστε ὅτι οἱ Ἀμβρακιῶτες καθιέρωσαν λατρεία στήν Ἥγεμόνη καί τήν Ἀγροτέρα, στήν ὁποία ἀνέθεσαν χάλκινο σύμπλεγμα της θεᾶς μέ λέαινα. Πρόκειται πιθανόν γιά αἰτιολογικό μῦθο, πού ὀφείλεται στήν ὑπαρξη τοῦ ἀγάλματος της Ἀγροτέρας καί της λέαινας στήν Ἀμβρακία.

Στήν ὑπόθεση αὐτή ὁδηγοῦν τά πορίσματα ἀπό τή μελέτη τοῦ χάλκινου ἀγαλματιδίου της Ἀρτεμης τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, πού προέρχεται ἀπό τά Πιστιανά, γειτονική πρὸς τήν Ἀμβρακία περιοχή.

Ἡ Ἀρτεμης τῶν Πιστιανῶν ἀποδίδει πιθανόν τόν ἀγαλματικό τύπο της Ἀγροτέρας, ὅπως προκύπτει ἀπό τό συσχετισμό μέ τήν Ἀρτεμη τῶν Βερσαλλιῶν, ἀντίγραφο ἔργου τοῦ Λεωχάρη καί μέ ἓνα ἄλλο ἀντίγραφο ἀπό τήν Ἰσπανία πού ἀπεικονίζουν κατὰ μία ἀποψη τήν Ἀγροτέρα Ἀρτεμη.

Στενότερη ὁμοιότητα παρουσιάζει τό χάλκινο ἀγαλματίδιο τῶν Πιστιανῶν μέ μαρμαρίνο ἀκέφαλο ἀγαλματίδιο ἀπό τήν Κόρινθο, τό ὁποῖο φορεῖ ἀχειρίδωτο κοντό χιτῶνα καί δερμάτινο θώρακα (δορά) διαταγμένο, ὅπως ἀκριβῶς στό ἀγαλμάτιο τῶν Πιστιανῶν. Ἀνάλογη σύγκριση μποροῦμε νά κάνουμε μέ ἀγαλμάτιο Ἀρτεμης ἀπό τήν Ἀπολλωνία, τό ὁποῖο πρέπει νά συνδέεται μέ τή λατρεία της Ἀγροτέρας, λατρεία πού μαρτυρεῖται καί ἐπιγραφικά στήν πόλη.

Στήν Ἀπολλωνία ἡ θεά λατρεύτηκε ἀπό τά ἀρχαῖκά χρόνια, ὅπως προκύπτει ἀπό ἐλλιπῆ ἐπιγραφή ἀρχαῖκῶν χρόνων πού διατηρεῖ τή λέξη Ἀρταμ καί τό ναό της πού ἀνασκάφηκε στήν Ἀπολλωνία καί χρονολογεῖται στόν 6ο αι. π.Χ. Μέ τή λατρεία της Ἀρτεμης στήν Ἀπολλωνία συνδέονται δύο ἀγαλμάτια της θεᾶς πού βρέθηκαν στό Γυμνάσιο της πόλης, πῆλινο εἰδώλιο τοῦ 5ου αι. π.Χ. καί ἐπιτύμβια στήλη τοῦ 3ου αι. π.Χ. μέ παράσταση της Ἀρτεμης πού φέρει τά σύμβολά της πυρσό καί τόξο.

Σέ κορινθιακή πιθανόν ἐπίδραση ὀφείλεται ἡ λατρεία της θεᾶς στήν Ἐπίδαμο, ἃν καί οἱ μαρτυρίες γιά λατρεία δέν εἶναι ἀρχαιότερες ἀπό τά ρωμαϊκά χρόνια. Μοναδική πηγή ἀποτελεῖ χωρίο τοῦ Ἀπιπιανοῦ, Ρωμαϊκῶν Ἐμφυλίων 2.69, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει «Ἱερὸν Ἀρτέμιδος» στήν Ἐπίδαμο, πού πιθανόν ὑπανίσσεται ἀρχαιότερη λατρεία της θεᾶς.

Ἡ Ἀρτεμης ὅμως γνώρισε ιδιαίτερη λατρεία στά ἐλληνιστικά χρόνια καί τή

ρωμαϊκή εποχή σέ όλόκληρη τήν Ἡπειρο, σέ σημεῖο μάλιστα νά ἐκτοπίσει τή Διώνη, τήν κύρια Ἡπειρωτική λατρεία ἀπό τά νομίσματα τῆς Συμμαχίας καί τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἡπειρωτῶν. Ὡς κυριότερο λόγο θεωροῦμε τή φύση τῆς λατρείας, ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς.

Μία ἄλλη λατρεία τῆς ὁποίας διαπιστώνεται ἐπίσης ἡ κορινθιακή προέλευση εἶναι τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡ θεά λατρεύτηκε στίς κορινθιακές ἀποικίες Ἀμβρακία, Ἀπολλωνία καί Ἐπίδαμνο ὡς Χαλινίτις. Τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα καί κυρίως οἱ ἀσημένιοι στατήρες τῶν πόλεων αὐτῶν, στούς ὁποίους ἡ θεά εἰκονίζεται μέ τόν Πήγασο καί διάφορα σύμβολα, μαρτυροῦν γιά τή σπουδαιότητα τῆς λατρείας.

Οἱ πρῶτοι ἀσημένιοι στατήρες τῆς Ἀμβρακίας μέ παράσταση τῆς Ἀθηνᾶς χρονολογοῦνται στό 480/450 π.Χ. καί φέρουν στόν ἐμπροσθότυπο Πήγασο μέ χαλινό καί τό ἀρχικό γράμμα τῆς πόλης Α. Προδίδεται γιά τήν Ἀθηνά Χαλινίτιδα πού λατρεύτηκε στήν Κόρινθο ἀπό τά ἀρχαῖα χρόνια μέχρι τή ρωμαϊκή ἐποχή σύμφωνα μέ τίς φιλολογικές μαρτυρίες καί τά ἀρχαιολογικά δεδομένα.

Στήν Ἀμβρακία ὑπῆρχε «ἐπιφανές ἱερόν», τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπως ἀναφέρει ὁ Διονύσιος ὁ Καλλιφῶντος στό ἔργο του Ἀναγραφή τῆς Ἑλλάδος.

Ὡς Χαλινίτις λατρεύτηκε ἡ Ἀθηνά καί στήν Ἀπολλωνία, ὅπως μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ἀπό τοὺς ἀσημένιους στατήρες τοῦ 4ου καί τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. μέ Ἀθηνά στόν ὀπισθότυπο καί τήν ἐπιγραφή ΑΠΟΛ καί ΑΠΟΛΛΩ/ΝΙΑΤΑΝ. Μέ τόν ἴδιο τρόπο ἀπεικονίζεται ἡ Ἀθηνά καί στοὺς ἀσημένιους στατήρες τῆς Ἐπιδάμνου πού φέρουν τά ἀρχικά Ε ἢ ΔΥΡ ἢ Κόππα.

Σέ κορινθιακή ἐπίδραση ὀφείλεται ἐπίσης ἡ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς στό Βουθρωτό, ὅπου βρέθηκε ὄστρακο κορινθιακοῦ ἀγγείου τοῦ 6ου/5ου αἰ. π.Χ. πού φέρει ἐγγράρακτη ἐπιγραφή ΑΘΑ[ΝΑ] καί μαρμάρينو ἀγαλμάτιο, τό ὁποῖο φαίνεται ὅτι ἀποδίδει τύπο ὕστερων κλασικῶν χρόνων. Ἡ ἄποψη αὕτη ἐνισχύεται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ χερσόνητος Ἑξαμίλι, ὅπου τό Βουθρωτό, ὑπῆρξε δάση κορινθιακή.

Σέ ἄλλους λόγους ὅμως πρέπει νά ἀποδώσουμε τή λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς στή Δωδώνη καί νά τήν συνδέσουμε μέ τήν ἐπιρροή πού ἄσκησαν οἱ Ἀθηναῖοι στήν Ἡπειρο ἀπό τά τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Τήν ἄποψη αὕτη ἐνισχύει ἡ ἀπεικόνιση τῆς θεᾶς στά χάλκινα νομίσματα τῶν πρώτων μολοσσικῶν ἐκδόσεων.

Ἀνάλογη πιθανόν λατρεία πρέπει νά γνώρισε ἡ θεά καί σέ ἄλλες περιοχές τῆς Ἡπείρου καί τῆς Ἀλβανίας, ὅπως ἐπιτρέπουν νά ὑποθέσουμε τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα ἀπό τήν Κασσώπη, τή Βάξια, ὅπου βρέθηκαν πῆλινα εἰδῶλια τῆς θεᾶς στόν τύπο τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδία καί τήν Ἀπολλωνία, ἀπό τήν ὁποία προέρχονται δύο ἀκέφαλα ἀγάλματα τῆς Ἀθηνᾶς. Στό ἓνα διατηρεῖται ἡ ἐπιγραφή «Εὐήμερος Ἀθηναῖος ἐποίει» καί ἀποδίδει τόν τύπο τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδία.

Μία ἄλλη λατρεία πού ἀπαντᾷ σέ περιοχές τῆς Ἡπείρου καί τῆς Ἀλβανίας εἶναι τῆς Ἀφροδίτης, ἡ ὁποία σύμφωνα μέ τό Διονύσιο τόν Ἀλικαρνασσέα λατρεύτηκε ὡς Αἰνειάδα. Ἀπό τό σχετικό χωρίο (1.50.4) προκύπτει ὅτι ὑπῆρχαν ἱερά τῆς θεᾶς στή Ζάκυνθο, τή Λευκάδα, τό Ἄκτιο, τήν Ἀμβρακία καί τό Βουθρωτό. Ἡ λατρεία τῆς Αἰνειάδας κατά τήν ἐπικρατέστερη ἄποψη προέρχεται ἀπό τήν Ἑγεστα τῆς δυτικῆς

Σικελίας καί τήν εισηγάγε ὁ Πύρρος στήν Ἥπειρο καί τίς περιοχές πού κατέκτησε ἐφαρμόζοντας τήν εὐρύτερη θρησκευτική πολιτική του.

Στήν Ἥπειρο διαπιστώθηκε ἐπίσης καί μιᾶ ἄλλη λατρεία τῆς Ἀφροδίτης ἀρχαιότερης πού ἀπαντᾷ στήν Ἀμβρακία, τήν Κασσώπη, τή Δωδώνη, τήν Ἀπολλωνία καί τήν Ἀμαντία. Στήν ὑπόθεση αὐτή ὁδηγεῖ ὁ τεχνοτροπικός συσχετισμός πῆλινων εἰδωλίων πού κατὰ μία ἀποψη εἰκονίζουν τήν Ἀφροδίτη καί προέρχονται ἀπό τήν Ἀμβρακία καί τήν Ἀπολλωνία μέ ἀντίστοιχα κορινθιακά.

Ἡ γεωγραφική διασπορά τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ στή βορειοδυτική Ἑλλάδα καί κυρίως στίς κορινθιακές ἀποικίες ὁδηγεῖ στήν ὑπόθεση ὅτι καί ἡ λατρεία αὐτή στήν Ἥπειρο δέχτηκε τήν κορινθιακή ἐπίδραση.

Κύριος τόπος λατρείας τοῦ θεοῦ στήν Ἥπειρο εἶναι ἡ Ἀμβρακία στήν ὁποία ὑπῆρχε Ἀσκληπιεῖο τουλάχιστον ἀπό τόν 3ο αἰ. π.Χ., ὅπως ἀναφέρουν οἱ πηγές (Πολύδιος 21.27 καί Λίδιος 38.58), ἐνῶ νεότεροι ἐρευνητές συνδέουν τή λατρεία μέ τόν κορινθιακό ἀποικισμό.

Ὁ Ἀσκληπιός λατρεύτηκε καί σέ ἄλλες κορινθιακές ἀποικίες, ὅπως τήν Ἀπολλωνία, ὅπου σύμφωνα μέ ἀναθηματική ἐπιγραφή χαραγμένη σέ κιονίσκο λατρεύτηκε ἀπό τόν 4ο αἰ. π.Χ., τήν Ἐπίδαμνο, τήν Κέρκυρα ἀλλά καί σέ περιοχές πού εἶχαν δεχτεῖ τήν κορινθιακή ἐπίδραση, ὅπως τό Βουθρωτό. Στό Βουθρωτό ὑπῆρχε τέμενος πρὸς τιμὴ τοῦ θεοῦ στό ὁποῖο βρέθηκαν ἀναθηματικές ἐπιγραφές στὸν Ἀσκληπιό πού χρονολογοῦνται στὸν 3ο αἰ. π.Χ. καί ἀπελευθερωτές τῶν ἰδίων χρόνων (πίν. 10). Στίς ἐπιγραφές αὐτές συχνά ἀναφέρονται καί ἱερεῖς τοῦ θεοῦ.

Σημαντικὴ ἐξᾴλου λατρεία γνώρισαν οἱ Νύμφες καί οἱ σύνναοι θεοὶ κυρίως στίς κορινθιακές ἀποικίες Ἀμβρακία καί Ἀπολλωνία, ὅπως ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὁ τεχνοτροπικός συσχετισμός πῆλινων εἰδωλίων ἀπὸ τίς περιοχές αὐτές μέ ἀντίστοιχα κορινθιακά.

Ἀπὸ τὰ εὐρήματα πού μαρτυροῦν γιὰ τήν κορινθιακὴ ἐπιρροή πού δέχτηκε ἡ λατρεία ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει πῆλινη ὁμάδα εἰδωλίων τοῦ 6ου-4ου αἰ. π.Χ. πού ἔχει συνδεθεῖ μέ τόν κύκλιο χορὸ τῶν Νυμφῶν μέ αὐλητὴ στό κέντρο ἢ τόν Πάνα. Εἰδώλια αὐτοῦ τοῦ τύπου ἀπαντοῦν στήν Ἀπολλωνία (πίν. 11), τὴ Λευκάδα, τήν Κέρκυρα, τήν Ἀμβρακία καί τήν Κόρινθο (πίν. 12) καί ἔχουν ἀποδοθεῖ σέ λατρεία Νυμφῶν.

Παράλληλα μέ τίς Νύμφες στήν Ἀμβρακία καί τήν Ἀπολλωνία λατρεύτηκαν ὁ Ἑρμῆς, ὁ Πᾶν, οἱ Σελιηνοὶ καί οἱ Σάτυροι, ὅπως σέ ὅλα τὰ γνωστὰ ἐλληνικά ἱερά καί ἄντρα τῶν Νυμφῶν.

Στίς ἄλλες πόλεις πού μαρτυρεῖται λατρεία Νυμφῶν, ὅπως στήν Ἀμβρακία καί τὴ Βυλλίδα, ἡ λατρεία ὀφείλεται στὴ γειννίαση μέ τήν Ἀπολλωνία, ἀπὸ ὅπου μεταφέρθηκε.

Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. μέ ἀρχές 4ου αἰ. π.Χ. μέ τήν ἐπιρροή τῶν Ἀθηναίων στήν Ἥπειρο παρατηρεῖται καί στὴ λατρεία τῶν Νυμφῶν ἀνάλογη ἐπίδραση. Τὰ ἀττικά ἀνάγλυφα τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ἀπὸ τήν Ἀμβρακία, τήν Ἀπολλωνία καί τήν Ἐπίδαμνο μαρτυροῦν γιὰ τίς ἀττικὲς ἐπιρροές πού δέχτηκε ἡ λατρεία, ἀλλά καί

για την πανελλήνια ἀκτινοβολία της λατρείας τῶν Νυμφῶν στήν Ἀπολλωνία. Στήν Ἀπολλωνία σύμφωνα μέ ἐπιγραφικές μαρτυρίες τελοῦνταν ἀγῶνες, τὰ «Νυμφαῖα» τῆς Ἀπολλωνίας, στοὺς ὁποίους συμμετεῖχαν ἀθλητές ἀπὸ τὴ Νότια Ἑλλάδα.

Μία ἄλλη κατηγορία λατρεῶν, ἐκείνες τοῦ Δωδωναίου Δία καὶ τῆς Διώνης εἶχαν ἀπήχηση σέ πολλὰ μέρη τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Ἀλβανίας. Κύριος τόπος λατρείας τους τὸ ἱερό τῆς Δωδώνης, ὅπως μαρτυροῦν ἡ φιλολογικὴ παράδοση, οἱ ἀναθηματικές καὶ χρηστήριες ἐπιγραφές, τὰ νομίσματα (πίν. 13) καὶ τὰ ἄλλα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, κυρίως τὰ χάλκινα ἀγαλματίδια στὸν τύπο τοῦ Δία πού κεραυνοβολεῖ (πίν. 14).

Ἡ καθιέρωση ἐξάλλου τῆς λατρείας σέ ὅλα σχεδόν τὰ Ἡπειρωτικὰ φύλα ἀπὸ τὸν Ἀμβρακικό ἕως τὴν περιοχὴ δόρεια τοῦ Ἀώου μαρτυρεῖ γιὰ τὴ σπουδαιότητά της.

Λατρεία τοῦ Δία καὶ τῆς Διώνης σύμφωνα μέ νομισματικές μαρτυρίες καὶ ἄλλα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἀπαντᾷ στήν Ἀθαμανία, τὴν Ἀμβρακία, τὴν Κασσωπαία, τὴν Ἀπολλωνία, τὴν Ὀλύμπη, τὴν Ἀμαντία, τὴ Φοινίκη καὶ τὴν Πανδοσία.

Στὴν Ἀμβρακία ὁ τύπος τοῦ Δωδωναίου Δία εἰκονίζεται στοὺς ἀσημένιους στατήρες τῆς πόλης τῶν ἐτῶν 360/338 μαζί μέ τὴν κεφαλὴ τῆς Ἀθηνᾶς Χαλινίτιδας, ἐνῶ ἡ κεφαλὴ τῆς Διώνης κοσμεῖ τίς ἀσημένιες καὶ τίς χάλκινες νομισματικές κοπές τῆς πόλης τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Οἱ λόγοι πού ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Διώνη λατρεύτηκαν στήν Ἀμβρακία εἶναι εὐνόητοι, ἀφοῦ ἡ Κόρινθος καὶ οἱ ἀποικίες της στήν Ἡπειρο διατηροῦσαν ἀπὸ τὴν ἀρχαίῃ ἀκόμη ἐποχὴ φιλικούς δεσμούς μέ τὸ ἱερό τῆς Δωδώνης. Οἱ δεσμοὶ αὐτοὶ μάλιστα, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, ἔγιναν στενότεροι, ὅταν ὁ Πύρρος μετέφερε τὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους στήν Ἀμβρακία.

Στοὺς ἴδιους λόγους πρέπει νὰ ἀποδώσουμε τὴ λατρεία τοῦ Δωδωναίου Δία στήν Ἀπολλωνία, ἡ ὁποία μέ βάση τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἀνέρχεται στὸν 5ο αἰ. π.Χ.

Στὴν ὑπόθεση αὐτὴ ὁδηγεῖ χάλκινο ἀγαλματίδιο τοῦ τύπου τοῦ Δωδωναίου Δία πού χρονολογεῖται στὸ 460 π.Χ. καὶ εἰκονίζει τὸ θεὸ μέ κεραυνὸ στὸ ὑψωμένο δεξιό χερί καὶ πιθανόν ἀετὸ στὸ ἐκτεταμένο ἄριστερό (πίν. 15).

Ἀνάλογο ἀγαλματίδιο τοῦ 3ου/2ου αἰ. π.Χ., τοῦ τύπου δηλαδή τοῦ Δωδωναίου Δία, βρέθηκε στὴ Νίνικα (πίν. 16), κοντὰ στήν Ἀμαντία καὶ ὅπως παρατηρεῖ ὁ Anamali προέρχεται ἀπὸ ἐργαστήριο τῆς Ἀμαντίας. Ὁ θεὸς ὑψώνει τὸ δεξιό χερί μέ τὸ ὁποῖο θά κρατοῦσε τὸν κεραυνό, ἐνῶ στὸ ἄριστερό πού ἐκτείνει πρὸς τὰ ἔμπρὸς θά ἔφερε ἄλλο σύμβολο. Ἀπὸ τὴν Ἀμαντία ἐπίσης προέρχονται χάλκινα νομίσματα τοῦ 3ου/2ου αἰ. π.Χ. (πίν. 17) μέ τὴν κεφαλὴ τοῦ Δωδωναίου Δία μέ δρύινο στεφάνι στὸν ἐμπροσθότυπο καὶ κεραυνὸ μέ ἐπιγραφή AMAN/ΤΩΝ στὸν ὀπισθότυπο καὶ σέ ἄλλη σειρὰ μέ τὴν κεφαλὴ τοῦ Δία καὶ τῆς Διώνης στὸν ἐμπροσθότυπο καὶ στὸν ὀπισθότυπο συσπειρωμένο φίδι μέ τὴν ἐπιγραφή AMANTΩΝ. Ὅπως μπορεῖ νὰ διαπιστώσουμε ἀπὸ τὰ εὐρήματα ἡ Δωδωναία λατρεία τοῦ Δία καὶ τῆς Διώνης ἐπεκτάθηκε καὶ στήν Ἀμαντία στὰ χρόνια τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἡπειρωτῶν, στὸ ὁποῖο συμμετεῖχαν τὰ περισσότερα φύλα.

Σέ ἀνάλογα συμπεράσματα ὁδηγεῖ ἡ ἀπεικόνιση τῆς κεφαλῆς τοῦ Δωδωναίου Δία στὰ χάλκινα νομίσματα τοῦ 3ου/2ου αἰ. π.Χ. τῆς Βυλλίδας (πίν. 18), τῆς Ὀλύμπης καὶ τῆς Ἐπιδάμνου.

Μία άλλη κατηγορία λατρειῶν στήν Ἡπειρο εἶναι οἱ δημόσιες λατρεῖες τῆς Ἑστίας, τοῦ Δία Πρύτανι καί τοῦ Δία Βουλέα.

Ἐπιγραφικά δεδαῖνεται ἡ λατρεία τοῦ Δία Βουλέα στή Δωδώνη καί τήν Ἀμαντία. Στό Βουλευτήριο τῆς Δωδώνης ἀποκαλύφθηκε ὁ ὅσιμος τοῦ Βουλευτηρίου, ὁ ὁποῖος ἔφερε χαραγμένη ἀναθηματική ἐπιγραφή τοῦ 3ου/2ου αἰ. π.Χ. στό Δία Νάιο, τή Διώνη καί τό Δία Βουλέα (πίν. 19).

Ὡς ἐκ τούτου μέ τήν ἐπιγραφική μαρτυρία ἐπισημαίνεται καί ὁ πολιτικός ρόλος πού τό ἱερό τῆς Δωδώνης διεδραμάτισε ὡς κέντρο διοικητικό τῆς Ἡπείρου παράλληλα μέ τή θρησκευτική σπουδαιότητά του.

Ἀνάλογη λατρεία μαρτυρεῖται στήν Ἀμαντία σύμφωνα μέ ἀναθηματική ἐπιγραφή τοῦ 3ου/2ου αἰ. π.Χ. στό Δία Βουλέα ἀπό τό γραμματέα καί τούς βουλευτές τῆς πόλης (πίν. 20).

Λατρεία τοῦ Δία Πρύτανι καί τῆς Ἑστίας διαπιστώνεται στίς κορινθιακές ἀποικίες τῆς Ἡπείρου, ὅπως στήν Ἀμβρακία ἀλλά καί στά Ἡπειρωτικά κέντρα: Δηλαδή τή Δωδώνη, τήν Κασσώπη, τήν Ἀμαντία καί τή Βυλλίδα, τά ὁποῖα σύμφωνα μέ τίς ἐπιγραφικές μαρτυρίες υἱοθέτησαν τό θεσμό τῶν Πρυτάνεων ἀπό τίς ἀποικίες.

Στή Δωδώνη μάλιστα οἱ τελευταῖες ἀνασκαφικές ἐρευνες ἔφεραν στό φῶς δημόσιο οἰκοδόμημα, τό ὁποῖο ταυτίστηκε μέ τό Πρυτανεῖο καί χρονολογεῖται στόν 3ο αἰ. π.Χ.

Εἶναι φυσικό ἡ Δωδώνη ὡς Πανηπειρωτικό ἱερό νά ἔχει Πρυτανεῖο ὑπό τήν προστασία τοῦ Δία Πρύτανι καί κατ' ἀναλογία πρὸς τό Δία Βουλέα.

Συνοψίζοντας παρατηροῦμε ὅτι στήν Ἡπειρο καί τμήμα τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας πού στήν ἀρχαιότητα ἀνῆκε στήν Ἡπειρο ἔχουμε ἐνότητα θρησκευτική τοῦ ἑλληνικοῦ Πανθέου, ὅπως διαπιστώνεται ἀπό τίς ἐπικλήσεις τῶν θεῶν, τά λατρευτικά σύμβολα καί τίς ιδιότητες πού συνοδεύουν κάθε θεότητα.

Παράλληλα παρατηρεῖται ἐνότητα στή μορφή τῆς πόλης καί τῆς κατοικίας, στήν πολιτική ὀργάνωση τοῦ δημόσιου βίου, στή γλῶσσα ὅπως ἐπιβεβαιώνουν τά ψηφίσματα, τά νομίσματα καί τά τοπωνύμια. Ἡ ἐνότητα αὕτη συνέδεε τά Ἡπειρωτικά φύλα ἀπό τόν Ἀμβρακικό κόλπο ἕως τήν περιοχὴ βόρεια τοῦ Ἀῶου.

Οἱ περισσότερες λατρεῖες στήν Ἡπειρο ὀφείλονται σέ κορινθιακή ἐπίδραση καί οἱ κορινθιακές ἀποικίες Ἀμβρακία καί Ἀπολλωνία βοήθησαν στή διάδοση τῶν λατρειῶν αὐτῶν στίς γειτονικές περιοχές.

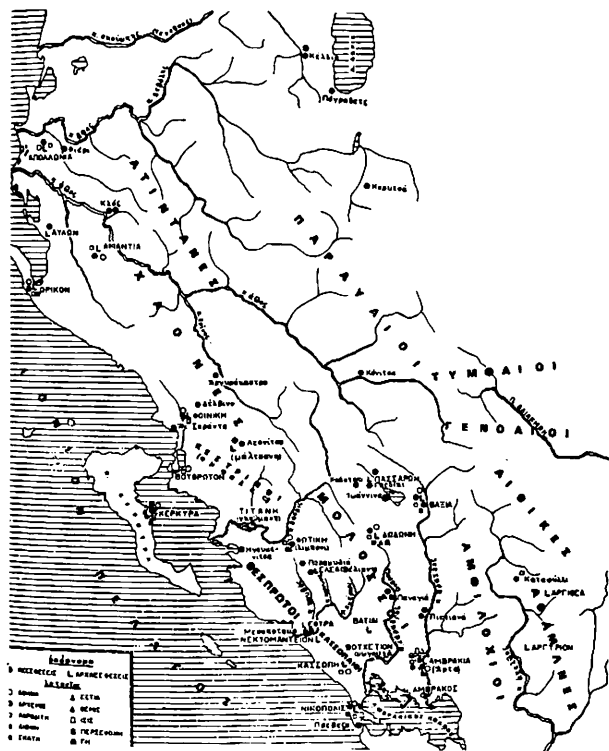
Ἀπό τόν 4ο ὅμως αἰῶνα καί ἐξῆς τά Ἡπειρωτικά φύλα ἐξέρχονται ἀπό τά στενά ὅρια τῆς Ἡπείρου καί ἀναπτύσσουν κοινωνικές, πολιτικές καί ἐμπορικές σχέσεις μέ τήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα. Ἀποτέλεσμα τῶν σχέσεων αὐτῶν καί κυρίως τῆς εὐρύτερης θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ βασιλιᾶ Πύρρου ἦταν ἡ ἐπικράτηση νέων λατρειῶν στήν Ἡπειρο, ἐνῶ οἱ ἐγγῶριες λατρεῖες τοῦ Δωδωναίου Δία καί τῆς Διώνης υἱοθετοῦνται ἀπό ὅλα σχεδόν τά Ἡπειρωτικά φύλα.

Ὅλα αὐτά δηλαδή τό ὅμαιμον, τό ὁμόγλωσσον, τά κοινὰ ἰδρύματα τῶν θεῶν, οἱ θυσίαι, τά ἥθη καί τά ἔθιμα μποροῦν νά ἀποτελέσουν στοιχεῖα ἐθνολογικῆς ταυτότητος, ἐνῶ παράλληλα συνιστοῦν τό «Ἑλληνικόν» ἔθνος, ὅπως χαρακτηριστικά ὅρισε ὁ Ἡρόδοτος στό 8ο βιβλίο του (Μούσα Οὐρανία κεφ. 144).

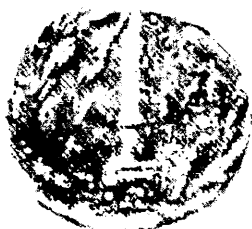
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Albania, Revue d'archéologie, d'histoire, d'art et des sciences appliquées en Albanie et dans les Balkans, (I, II, Milano-Roma, III, Paris, 1925).
- Albanien, Schätze aus dem Land der Skipetaren, Mainz am Rhein 1988.
- I. Ἀνδρέου, Τὰ Ἐπιγράμματα τοῦ Πολυανδρίου τῆς Ἀμβρακίας, Α. Δελτ. τ. 41 (1986) Μελέτες, Ἀθήνα 1991, σ. 425-445.
- L'Arte Albanese nei Secoli: Museo Nazionale Preistorico Etnografico «Luigi Pigorini» Piazzale Marconi n. 14. Roma Eur. Febbraio-Aprile 1985, Roma 1985.
- BMC, Catalogue of the Greek coins in the British Museum.
- Buss, Buletin për shkencat shoqërore.
- BUTROTI, Butroti. Rermbledhje studimesh Tirane 1988.
- P. Cabanes, L'Épire de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine, Paris 1976.
- P. Cabanes-J. Andréou, Le règlement frontalier entre les cités d'Ambracie et de Charadros, BCH 109 (1985) Études, σ. 499 κ.έ.
- P. Cabanes, Le Koinon des Prasaiboi: Institutions et société d'après les inscriptions de Bouthrôtos, Symposium 1982 (Santander, 1-4 September 1982), Valencia 1985, σ. 147-183.
- P. Cabanes, Recherches Archéologiques en Albanie 1945-1985, RA 1986, Fl, σ. 107-142.
- A.B. Cook Zeus, A Study in Ancient Religion, II, 1, Cambridge 1925.
- Corinth., Results of excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens.
- S. Dakaris, Cassopaia and the Elean Colonies, Ancient Greek cities, Series, 4, Athens 1971.
- Σ. Δάκαρης, Κασσώπη. Νεότερες Ἀνασκαφές 1977-1983, Ἰωάννινα 1989.
- Σ. Δάκαρης, Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν, Ἀθήνα 1964.
- Σ. Δάκαρης, Δωδώνη Ἀρχαιολογικός Ὁδηγός, Ἰωάννινα 1986.
- Σ. Δάκαρης, Θεοπερωτία, Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς πόλεις, 15, Ἀθῆναι 1972.
- Δωδώνη, Δωδώνη, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.
- Δ. Εὐαγγελίδη, Οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Ἠπείρου, Ἰωάννινα 1962.
- P.R. Franke, Die antiken Münzen von Epirus, Wiesbaden 1961.
- P.R. Franke, Albanien im Altertum, Antike Welt 14 (1987), Sondernummer.
- P. Gardner, Catalogue of Greek coins. Thessaly to Aetolia, Bologna 1963.
- N.G.L. Hammond, Epirus. The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas. Oxford 1967.
- N.G.L. Hammond, The Illyrian Atintani, the Epirotic Atintanes and the Roman Protectorate, JRS 79 (1989), σ. 11-25.
- B.V. Head, Corinth, Colonies of Corinth, London 1889 (Bologna 1963).
- B.V. Head, Historia Numorum, Oxford 1911.
- Ἦπ. Χρ. Ἠπειρωτικά Χρονικά.
- Iliria, Akademia e shkencave e Rpssh: Qendra e Kërkimeve Arkeologjike.
- Imhoof-Blumer F.- Gardner P., Ancient coins illustrating lost masterpieces of Greek Art. A. Numismatic Commentary on Pausanias, Chicago 1964.
- M.P. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion I³ (HMWV 2.1, München, 1967).
- N.P. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion II² (HAWV 2.2., München, 1961).
- J.B. Salmon, Wealthy Corinth. A History of the city to 338 B.C., Oxford 1984.
- SNG, Cop. The Royal collection of coins and Medals. Danish National Museum.
- SNG, Grèce, Sylloge Nummorum Graecorum. Grèce Collection Rèna H. Evelpidis Ahtènes. Deuxième partie: Macédonie-Thessalie-Illyrie-Épire-Corcyre, Louvain 1975.
- Studia Albanica, Université d'État de Tirana Institut D'Histoire et de Linguistique.

- Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Ἡ λατρεία τῶν γυναικείων θεοτήτων εἰς τὴν ἀρχαία Ἑπειρον, Ἰωάννινα 1979.
- Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνα Ἀγυεᾶ στὴν Ἑπειρο, Δωδώνη ΙΓ (1984), σ. 427-442.
- Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Λατρεῖες στὴ Νικόπολη, Πρακτικά τοῦ Πρώτου Διεθνοῦς Συμποσίου γιὰ τὴ Νικόπολη (23-29 Σεπτεμβρίου 1984), Πρέβεζα 1987.
- Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Κορινθιακὲς Ἐπιδράσεις στὴ λατρεία τῆς ἀρχαίας Ἑπείρου, Πρακτικά Γ' Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν (Καλαμάτα, 8-15 Σεπτεμβρίου 1985), Ἀθήνα 1987-1988, σ. 97-120.
- Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Λατρεία τῶν Νυμφῶν στὴν Ἑπειρο. Ἑπειρωτικά Χρονικά 29 (1988/89), σ. 9-65.
- Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Ἀμβρακία, Μελέτες γιὰ τὴν Ἀμβρακία Ι, Ἄρτα 1992.
- L. Ugolini, L'Acropoli di Butrinto Albania Antica III, Roma 1942.
- Ι. Βοκοτοπούλου, Χαλκαὶ Κορινθιοὺργεῖς Πρόχοι, Ἀθήναι 1975.

1. Χάρτης τῆς ἀρχαίας Ἑπείρου.

2. Ἀσημένιο νόμισμα Ἀμβρακίας (238-168 π.Χ.) με κεφαλὴ Διῶνης στὸν ἐμπροσθότυπο καὶ βαίτυλο με ἐπιγραφή ΑΜ στὸν ὀπισθότυπο.

3. Αποτίμμημα κεράμιου από τήν Ἀμβραζία τοῦ τέλους τοῦ 3ου μέ ἀρχές 2ου αἰ. π.Χ. μέ ἀνάγλυφη παράσταση βαυτύλου καί ἐπιγραφή [Δ]ΑΜΟ[Σ]ΙΑ.

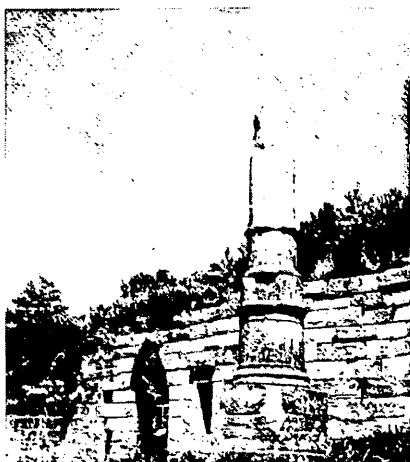
4. Ὁ «ὑστεροαρχαϊκός» ναός τῆς Ἀμβραζίας μέ τό δάθρο πού στήριζε τό σύμβολο τῆς λατρευομένης θεότητας τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνα ἢ Ἀγνιέα.

5. Τό κυκλικό μνημεῖο τῆς Κορίνθου τῶν κλασικῶν χρόνων.

6. Ἐνέπιγραφή στήλη Ἀμβρακίας τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. πού ἀφορᾷ συνθήκη καθορισμοῦ ὁρίων μεταξύ τῆς Ἀμβρακίας καί τῆς Χαράδρου.

7. Λίθινος δαίτυλος τῆς Ἀπολλωνίας τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων.

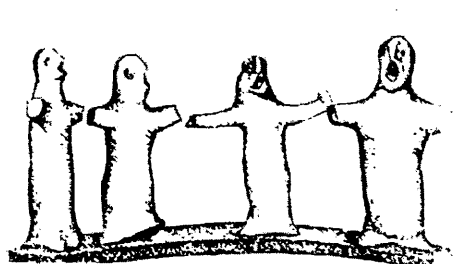
8. Ἀπότμημα κερραμίδας ἀπό τό Ὅρραο (σημ. Ἀμμότοπο) μέ δαίτυλο καί τά ἀρχικά ΜΟ.

9. Χάλκινο νόμισμα τοῦ 3ου/2ου αἰ. π.Χ. μέ δαίτυλο καί ἐπιγραφή ΟΛΥΜΠΙΑ/ΣΤΑΝ σιόν ὀπισθότυπο.

10. Ἀναθηματική στήλη σιόν Ἀσκληπιό ἀπό τό Βουθρωτό τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων.

11. Όμάδα πήλινων ειδωλίων του 6ου αἰ. π.Χ. από τήν Ἀπολλωνία πού ἀποδίδει τόν κύκλιο χορό τῶν Νυμφῶν.

12. Όμάδα πήλινων ειδωλίων του 6ου αἰ. π.Χ. από τήν Κόρινθο πού ἀποδίδει τόν κύκλιο χορό τῶν Νυμφῶν.

13. Ἀσημένιο δίδραχμο του Κοινοῦ τῶν Ἡπειρωτῶν 230/220 π.Χ. μέ Δία καί Διώνη στόν ἐμπροσθότυπο.

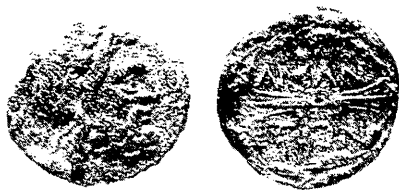
14. Χάλκινο ἀγαλματίδιο από τή Δωδώνη τοῦ 470 π.Χ. πού ἀπεικονίζει τό Δωδωναῖο Δία.

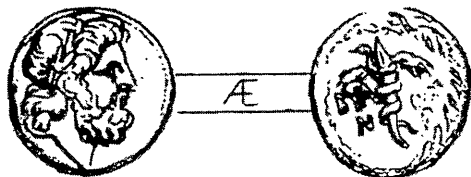
15. Χάλκινο ἀγαλματίδιο από τήν Ἀπολλωνία τοῦ 460 π.Χ. πού ἀπεικονίζει τό Δωδωναῖο Δία.

16. Χάλκινο ἀγαλματίδιο τοῦ Δωδωναίου Δία τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ἀπὸ τῆ Νίνικα κοντὰ στὴν Ἀμαντία.

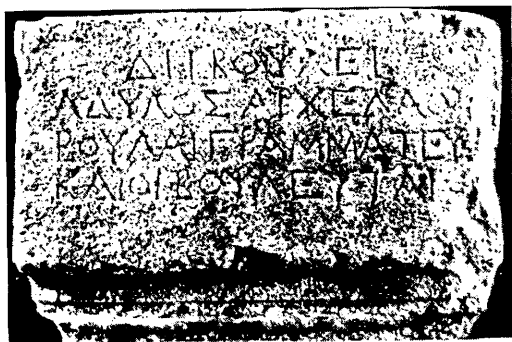
17. Χάλκινο νόμισμα τοῦ 3ου/2ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὴν Ἀμαντία μέ τό Δωδωναῖο Δία στόν ἐμπροσθότυπο καί στόν ὀπισθότυπο κεραννό καί τήν ἐπιγραφή AMAN/ΤΩΝ.

18. Χάλκινο νόμισμα ἀπὸ τῆ Βυλλίδα μέ Δία στόν ἐμπροσθότυπο καί κέρας τῆς Ἀμαλθείας καί τήν ἐπιγραφή ΒΥΛΛΙΟ/ΝΩΝ στόν ὀπισθότυπο.

19. Βωμός ἀπὸ τῆ Δωδώνη τέλους 3ου/ἀρχές 2ου αἰ. π.Χ., ἀναθηματικός στό Δία Νάϊο, τῆ Διώνη καί τό Δία Βουλέα.

20. Βωμός ἀπὸ τὴν Ἀμαντία τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ἀναθηματικός στό Δία Βουλέα.

ΓΥΝΑΙΚΕΙΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΕΣ ΣΤΗ BYZANTINΗ ΑΡΤΑ

ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΣ ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ

Ο 13ος αιώνας σηματοδοτεί για την πόλη της Ἀρτας και τό κράτος της Ἠπείρου, τήν ἀρχή μιᾶς πορείας ἀνέλιξης καί σταθερῆς παρουσίας σέ μιᾶ χρονική περίοδο πού ἡ Βυζαντινὴ αἵγλη καί κυριαρχία ἄγγιζε τή δύση της. Ἡ Λατινικὴ κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης τὸ 1204 ὑπῆρξε ἡ ἀφορμὴ τοῦ διαμελισμοῦ τῆς γιγαντιαίας αὐτοκρατορίας, δημιούργησε ὅμως τὴν ἀνάγκη ὑπαρξῆς φωνῶν ἱκανῶν ν' ἀντισταθοῦν στὸν τεμαχισμό πού ἔφερνε μαζί του τὸ Λατινικὸ πολιτικὸ σύστημα (Φεουδοποίηση) καί ν' ἀντιδράσουν στή συρρίκνωση τῶν Βυζαντινῶν δυνάμεων, πού αὐτὸ ἐπέδιδωκε.

Τέτοιες φωνές ἀποτελέσαν τὰ κράτη πού συστάθηκαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης, τὰ ὁποῖα διασώζοντας τὴ Βυζαντινὴ κληρονομιά καί λειτουργώντας αὐτόνομα μέσα στὸ συρφετὸ τῆς Φράγκικης κατάκτησης, ἐπέδιδωσαν τὴν ἀνασύσταση τῆς Βυζαντινῆς ἡγεμονίας. Τὸ κράτος τῆς Ἠπείρου, γέννημα τῆς ταραγμένης αὐτῆς ἐποχῆς, σθεναρὰ ἀντιτάχθηκε στὶς δυνάμεις συρρίκνωσης τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καί πρόβαλε ἡγεμονικὸ ρόλο στή διεκδίκηση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ πρωτείου. Τὸν ἴδιο ἀκριβῶς ρόλο ἔπαιξε καί τὸ κράτος τῆς Νίκαιας στή Μ. Ἀσίᾳ: τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ διαρκὲς σύγκρουση τῶν δύο κρατῶν, ἐφόσον καθένα θεωροῦσε τὸν ἑαυτὸ του φορέα τῆς Βυζαντινῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης.

Τὸ κράτος τῆς Ἠπείρου, ἰδρυμένο ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Ἀγγελὸ Δούκα Κομνηνὸ, ὅπως αὐτοαποκαλεῖται, γνωρίζει ἀνοδικὴ πορεία κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 13ου αἰ., καθὼς ἀπλώνει τὴν κυριαρχία του ἀπὸ τὴ Ναύπακτο καί τὸν Κορινθιακὸ κόλπο ὡς τὸ Δυρράχιο καί τὴν Ἐγνατία καί ἀπὸ τὴν Κέρκυρα ὡς τὴ Θεσσαλονίκη, ἐνῶ ἀναδεικνύει φιλόδοξους πολιτικούς καί στρατιωτικούς ἡγέτες καὶ ἱκανοὺς ἐκκλησιαστικούς ταγούς (ἡ τολμηρὴ δυναστεία τῶν Κομνηνοδουκάδων ἢ ἡ ξεχωριστὴ μορφή τοῦ Ἰω. Ἀπόκαυκου, μητροπολίτη Ναυπάκτου καί Ἀρτας).

Ὁλόκληρη ἡ ἱστορικὴ πορεία τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ἀποδεικνύει τὴν ἰδιοσυγκρασία ἐνὸς λαοῦ ἀτίθασου καί σκληροῦ, ἐνὸς λαοῦ πού ἀντιστέκεται στὸν κατακτητὴ, πού ἐμπιστεύεται καὶ ἐνισχύει τοὺς ἡγέτες του, πού ἐνθερμα ὑποστηρίζει τὴν ὀρθόδοξη πίστη, ἐνὸς λαοῦ πού ἔχει βαθειὰ συνείδηση τῆς ἐλληνικῆς-βυζαντινῆς του ταυτότητας καί τὴ διαφυλάσσει. Δημιούργημα καί φορέας ἐνὸς ἀκμαίου ἀντι-

στασιακού πνεύματος, τό νέο αυτό κράτος αποσυνδέεται από τήν καταρρέουσα αὐτοκρατορία, πού εἶχε τό κέντρο δάρους της στήν Ἀνατολή, ὁργανώνεται στόν Ἑλλαδικό χώρο καί βασιίζεται στίς δικές του δυνάμεις· οἱ δυνάμεις αὐτές τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου πού θρίσκονται σέ συνεχῆ ἀντιπαράθεση μέ Φράγκους, Σέρβους, Ἀλβανούς κι ἄλλους ἄλλοθενεῖς, ἀρχίζουν νά συνειδητοποιοῦν ὅτι τό ἑλληνοβυζαντινό κρατίδιό τους καί οἱ ἄγῶνες τους ἔπαιρναν τό χαρακτήρα μιᾶς ἐθνικῆς ἀμυνας κατά τῶν ἄλλοθενῶν¹.

Πρωτεύουσα τοῦ Δεσποτάτου ἡ Ἄρτα τόν 13ο αἰ., στεγάζει στό κάστρο τίς οἰκογένειες δεσποτῶν βυζαντινῆς καταγωγῆς, ἐνῶ μέ τήν ἀλλαγὴ τοῦ αἰῶνα καί τή μετατόπιση τῆς πρωτεύουσας στά Ἰωάννινα, κόμητες τῆς Κεφαλληνίας, ἰταλικῆς καταγωγῆς (οἱ Orsini) κυβερνοῦν ὡς βυζαντινοὶ δεσπότες. Ὡστόσο, ἡ πόλη τῆς Ἄρτας γνωρίζει πολιτική, κοινωνική, οἰκονομική καί πνευματική ἀναβάθμιση.

Ὡς πρωτεύουσα τοῦ Δεσποτάτου ἀποτελεῖ πόλο ἑλξης σημαντικῶν προσωπικοτήτων, πολιτικῶν κι ἐκκλησιαστικῶν, καί γίνεται, τόπος ἀναφορᾶς τῶν ἡγεμόνων καί τῶν οἰκογενειῶν τους πού μεγαλῶνουν σ' αὐτήν. Εἶναι ὅμως καί ὁ τόπος ἐκεῖνος, πού δέν ἀνέδειξε ἀπλά ἰσχυροὺς ἄντρες, ἀλλά πρόβαλε συνολικά τή συμπαρουσία τῆς δεσποτικῆς οἰκογένειας. Δεσπότης καί δέσποινα συνυπάρχουν καί κατέχουν κυριαρχικό ρόλο. Ἡ πολιτική δέν ἀποτελεῖ μόνο ἀντρική ἐνασχόληση· χρειάζεται διπλωματία πού ἡ γυναίκα ὡς χάρισμα διαθέτει. Ἡ βυζαντινὴ Ἄρτα γνώρισε τήν παράλληλη δραστηριότητα ἡγεμόνων καί τῶν δύο φύλων καί παρουσίασε ἀξιόλογες γυναικεῖς μορφές πού διαδραμάτισαν οὐσιαστικό ρόλο στήν ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας τοῦ Δεσποτάτου.

Ἡ βυζαντινὴ γυναίκα στήν Ἠπειρο, παρά τό γεγονός ὅτι συνεχίζει νά ἀκολουθεῖ πιστά τήν ἐθιμοτυπική διαδικασία συμπεριφορᾶς της, πολλές φορές ξεφεύγει ἀπό τό αὐστηρὰ περιορισμένο περιβάλλον της καί μετέχει στά πολιτικά δρώμενα. Συχνά πρωταγωνιστεῖ στήν πολιτική κόνιστρα, ἀναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες διπλωματικῆς κυρίως φύσης, ἐκφράζοντας μ' αὐτόν τόν τρόπο δυναμισμό καί ἀνησυχία, προβληματισμό γιά τά γύρω της συμβάντα, ἐνεργητικότητα, φιλοδοξία κι ὀρισμένες φορές ἀρχομανία.

Ἡ ἀποψη τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου πού ἔβλεπε ὡς πόλη τῆς γυναίκας τόν οἶκο της ἐγίνε κανόνας πού τηρήθηκε σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀνήσυχη φύση ὅμως πολλῶν γυναικῶν τίς ὥθησε καί στήν ἐνασχόληση μέ τῶν «πέτρα τοῦ οἴκου» πραγμάτων, μέ ἀποτέλεσμα νά γιοῦν στό προσκήνιο ὡς προσωπικότητες ἀντάξιες μ' ἐκεῖνες τῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς τους.

Παρόλα αὐτά, διατηρῶντας τά χαρακτηριστικά πού συνθέτουν τή γυναικεία προσωπικότητα καί τήν συνιστοῦν, ὁ σεβασμός, ἡ ὑπακοή στοὺς γονεῖς, ἡ παρθενική σεμνότητα, ἡ βραχυλογία, τό χαμηλό βλέμμα, ἡ σιωπή, ἡ κάλυψη κεφαλῆς καί προσώπου, ἡ κόσμια ἐμφάνιση καί ἡ ταπεινὴ συμπεριφορὰ, ἡ βυζαντινὴ γυναίκα δέν ἀπομακρύνεται μέ τό πέρασμα τῶν αἰῶνων ἀπό τά κύρια χρέη της, νά ὑπηρετεῖ δηλαδή τόν ἄντρα της ἐκφράζοντας ταπείνωση καί σεβασμό σ' αὐτόν, νά διευθύνει

1. Α. Βρανούσης, «Τό Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου, ἓνα σημαντικό κεφάλαιο τῆς ἱστορίας μας». Θέμα διεθνoῦς συνεδρίου, ἀνάτυπο ἀπό τό περιοδικό *Ν. Ἑστία*, τ. 128, τχ. 1519, 15 Ὀκτωβρίου 1990, σελ. 1262-1378.

τά τοῦ οἴκου της καί νά ἀνατρέφει τὰ παιδιά της σύμφωνα μέ τίς χριστιανικές ἀντιλήψεις καί ἀρχές².

Ἡ βυζαντινή γυναίκα κομίζει τήν χριστιανική παράδοση, τήν ὁποία ἐπιδιώκει νά μεταβιβάσει στους ἀπογόνους της, ἀλλά καί νά προωθήσει σέ εὐρύτερο ἐπίπεδο. Οἱ κοινωνικές της δραστηριότητες συνδέονται ἄρρηκτα μέ τό χριστιανικό ἥθος καί γι' αὐτό εἶναι πρῶτιστα φιλανθρωπικές. Βασικό μέλημά της, τὰ ἔργα ἀγάπης: κάνει ἐλεημοσύνες, δίνει προίκα στίς ἄπορες, ἰδρύει νοσοκομεῖα, μοναστήρια καί ξενοδοχεῖα γιά νά στεγαστοῦν οἱ πτωχοί, ἐπισκέπτεται τίς φυλακές γιά νά ἐνισχύσει τοὺς φυλακισμένους, ἐνῶ σέ περιόδους πολέμου βοηθεῖ τοὺς στρατιῶτες μ' ὅποιο μέσο μπορεῖ³.

Δέν ὑπῆρξε ἀπλᾶ ὁπαδός τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης ἡ βυζαντινή γυναίκα: ἦταν ὁ βασικός φορέας της κι ὅφειλε νά τήν ἐκπέμψει σ' ὅλες τίς δραστηριότητές της. Ἡ διαπλοκή τοῦ οἰκογενειακοῦ καί ἐκκλησιαστικοῦ οἴκου συνιστοῦσε τόν κύριο πόλο ἀναφορᾶς τῆς γυναίκας. Αὐτή ἀκριβῶς ἡ διαπλοκή εἶχε ἓνα θαυμάσιο ἀποτέλεσμα: τῇ σύμφυξί τῶν δεσμῶν ἀγάπης ἀνάμεσα στόν πατέρα καί τήν κόρη, στόν ἀδερφό καί τήν ἀδερφή, στή μητέρα καί τό γιό.

Τό περίφημο ἐγκώμιο τοῦ Μιχαήλ Ψελλοῦ γιά τή μητέρα του μᾶς δίνει μιά μοναδική καί γοητευτική εἰκόνα τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς τῆς μεσαιᾶς τάξης. Ἡ μητέρα ἦταν μιά γυναίκα μ' αὐστηρές ἀρχές, μέ ὑψηλό φρόνημα καί ἀκατάδλητη ἐργατικότητα πού κυβερνοῦσε τό σπίτι της, τοὺς γονεῖς της, τὰ παιδιά της καί τόν ἄνδρα της μέ ἀκαμπτη, ἄν καί καλοσυνάτη ἀκρίβεια³. Γυναικεῖο κατόρθωμα ἀπέτελεσε ἡ σύσταση τῆς οἰκογένειας πού δέν διχάζει, ἀλλ' ἀντίθετα ἐνώνει τὰ μέλη της, ἡ οἰκογένεια πού δημιουργικά ἐπεκτείνεται ἀριθμητικά καί ποιοτικά, ἡ οἰκογένεια πού διώνει τή χριστιανική ἀγάπη καί τήν ἀναπαράγει ἀποτελώντας πρότυπο κοινωνικῆς δομῆς.

Ἡ ἀγάπη πού καλλιεργεῖται μεταξύ τῶν μελῶν τῆς βυζαντινῆς οἰκογένειας ἀναπόφευκτα, ἐντείνει τό ἐνδιαφέρον τῆς γυναίκας γιά τόν ἄνδρα της καί τό μετατρέπει ἀρκετές φορές σέ παρέμβαση ὅταν ὁ χαρακτήρας τῆς γυναίκας εἶναι ἀνήσυχος. Ἄλλοτε πάλι, ἡ προσωπική γυναικεῖα φιλοδοξία ὑποσκελίζει τίς δραστηριότητες τοῦ ἡγεμόνα καί τόν ἀνατρέπει. Ἡ πανουργία τῆς γυναικεῖας φύσης δέν πρέπει ν' ἀγνοηθεῖ ὡς πραγματικό γεγονός ἀκόμη καί μέσα στό κλίμα τῆς βυζαντινῆς χριστιανικῆς οἰκογένειας.

Ἡ βυζαντινή Ἄρτα ἔχει ἀναδείξει σημαντικές γυναικεῖες παρουσίες πού τό ἀνάστημα τῶν προσωπικοτήτων τους ἔχει ξεπεράσει ἀκόμα κι αὐτό τῶν ἡγεμόνων συζύγων τους.

Ἡ σημαντικότερη ἴσως γυναικεῖα μορφή πού ἔδρασε στήν Ἄρτα κατά τόν 13ο αἰ. ἦταν ἡ Θεοδώρα Πετραλίφα, γυναίκα τοῦ δεσπότη Μιχαήλ Β' Ἀγγέλου, βασίλισσα τῆς Ἄρτας καί ἀγία. Τῇ βιογραφία της ἔγραψε ὁ μοναχός Ἰωῶ, ὁ ὁποῖος δέν μίλησε μόνο γιά τή γυναικεῖα αὐτή φυσιογνωμία ἀλλά καί γιά τήν ἱστορία τοῦ Δεσποτάτου ἀπό τήν ἰδρυσὴ του ὡς τήν ἀρχή τοῦ Μιχαήλ Β' καί τῆς Θεοδώρας (1204-1268).

2. Πρβλ. Φ. Κουκουλέ, «Βυζαντινῶν δῖος καί πολιτισμός», τῆ. II, *Collection de l'Institut Français d'Athènes*, Athènes 1948.

3. Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, Cadrige, τ. β, σελ. 684.

Τό Δεσποτάτο κατά τήν περίοδο τῆς διακυβέρνησής του ἀπό τόν Μιχαήλ Β΄ ἀκμάζει, βρίσκεται ὅμως σέ διαρκή ἀντιπαλότητα μέ τοὺς αὐτοκράτορες τῆς Νίκαιας. Τῇ διαμάχῃ αὕτῃ προσπαθεῖ πολλές φορές νά κατευνάσει ἡ Θεοδώρα ἀναλαμβάνοντας διπλωματικές πρωτοβουλίες, ὅταν π.χ. τό 1251 προσπάθησε νά συνενώσει τήν οἰκογένειά της μ' ἐκείνη τοῦ αὐτοκράτορα Ἰω. Βατάτζη μέσῳ τοῦ γάμου τοῦ γιου της Νικηφόρου καί τῆς ἐγγονῆς τοῦ αὐτοκράτορα, Μαρίας, γάμος πού ἐπετεύχθη τελικά τό 1256 ἐπὶ αὐτοκράτορα Θ. Λάσκαρη. Ἀπόστολος εἰρήνης ἐγινε ἄλλη μιὰ φορά τό 1262 ὅταν ἐπισκέφθηκε τόν αὐτοκράτορα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο φέροντας τό γιό της Ἰωάννη ὡς ἐγγύθη. Βέβαια, ὅλες αὐτές οἱ διπλωματικές ἀποστολές εἶχαν καί πολιτικό περιεχόμενο. Σέ κρίσιμα σημεία ρῆξης Ἡπείρου-Νίκαιας, ἡ Θεοδώρα μέ κόπο ἀποσόδησε τόν κίνδυνο ἀφανισμοῦ τοῦ φιλόδοξου συζύγου της, ὑποστηρίζοντας τήν πολιτική πού ἀπέρριπτε τό διχασμό τῶν Ἑλλήνων κι ἐπιδίωκε τήν εἰρήνην μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων μιᾶς ἐνιαίας αὐτοκρατορίας.

Ὁ βιογράφος της, μέ λεπτομερῆ τρόπο παραθέτει τήν προσωπικότητα τῆς Θεοδώρας, ἡ ὁποία, ὡς σύζυγος τοῦ Μιχαήλ καί βασίλισσα τῆς Ἄρτας, ἀνταποκρίθηκε ἐπάξια σ' αὐτόν τό διπλό της ρόλο. Τόσο τό ἐξωτερικό, ὅσο καί τό ἐσωτερικό της κάλλος κληροδότησε στίς δύο κόρες της, τήν Ἄννα καί τήν Ἑλένη, τίς ὁποῖες πάντρεψε μέ τόν Γ. Βιλλεαρδοῖνο τήν πρώτη καί τόν Μαφρέδο τή δεύτερη, ἐξυπηρετώντας τήν πολιτική συμμαχία τοῦ συζύγου της μέ τοὺς δυτικούς ἡγεμόνες, συμβάλλοντας ὅμως καί στό θρησκευτικό ζήτημα τῆς ἐποχῆς (δηλαδή τήν ἔνωση τῶν ἐκκλησιῶν Δύσης καί Ἀνατολῆς) θέτοντας φραγμό στόν πάπα, πού ἐπεδίωκε τήν ὑποταγή τῶν ὀρθοδόξων. Ἡ ἀγάπη τῆς Θεοδώρας γιά τήν εἰρήνην καί ἡ ἐμμονή της στήν Ὄρθοδοξη πίστη τήν ἔκαναν ἀγγελιοφόρο της.

Ὁ Ἰώβ στή διήγησή του ἐπαινεῖ τήν ἐπιφανή καταγωγή της (ἦταν κόρη τοῦ σεβαστοκράτορα Ἰω. Πετραλίφα) καί τό συνετό χαρακτήρα της, ὁ ὁποῖος ἐμποτισμένος ἀπό καρτερικότητα, εὐλάβεια, λεπτότητα καί ταπεινοφροσύνη ἐξέπεμπε μοναδικότητα: «τῷ θεῷ δέ μᾶλλον ἐγνω προσκεῖσθαι καί ἀρετῆς ἐπιμελεῖσθαι, σωφρόνως ζῆσαι, ταπεινοφροσύνην ἀσπαζομένην, ἀοργησίαν, ἀγάπην, πραότητα, συμπάθειάν τε καί ἐλεημοσύνην ὡς ἄλλος οὐδεὶς κατορθοῦσα καί τόν Θεόν ὀλοψύχως διὰ παντός θεραπεύουσα». Ἡ συμπῶση τοῦ Μιχαήλ καί τῆς Θεοδώρας διακόπηκε ἀπό τήν παρέμβαση μιᾶς Ἀρτινῆς ἀρχόντισσας, τῆς Γαγγρηνῆς γιά χάρη τῆς ὁποίας ὁ Μιχαήλ ἔδωξε τήν Θεοδώρα. Ὁ Ἰώβ περιγράφει τά χρόνια τῆς ἐξορίας τῆς Θεοδώρας, τήν πολυετῆ περιπλάνησή της καί τήν ἀξιοθαύμαστη ἀντοχή, ὑπομονή καί πίστη πού αὕτῃ κατέδειξε. Τελικά, μέ τήν παρέμβαση τῶν ἀξιωματούχων του, ὁ Μιχαήλ ἔδωξε τή Γαγγρηνή, ἀπαλλάχθηκε ἀπ' τά μάγια πού τοῦ εἶχε κάνει γιά νά τήν ἐρωτευθεῖ καί ἐπανάφερε τή Θεοδώρα μέ τήν ὁποία ἔζησε ὡς τό τέλος τοῦ βίου του. Ἀπόγονοί τους ἦταν ἡ Ἄννα, ἡ Ἑλένη, ὁ Νικηφόρος, ὁ Ἰωάννης κι ὁ Δημήτριος. Ὁ Μιχαήλ Β' μοίρασε τό Δεσποτάτο στό Νικηφόρο καί στό νόθο γιό του ἀπ' τή Γαγγρηνή, Ἰω. Δούκα. Ὁ Νικηφόρος ἐγκαταστάθηκε στήν Ἄρτα, ὡς ἡγεμόνας τῆς Ἀρχαίας Ἡπείρου καί ὁ Ἰω. Δούκας στήν Ὑπάτη, ὡς ἐξουσιαστής μέρους τῆς κεντρικῆς καί βόρειας Ἑλλάδας.

Μέσα στίς δραστηριότητες τῆς Θεοδώρας ἦταν καί ἡ ἰδρυση μονῶν. Τό μοναστήρι τῆς Κάτω Παναγίας ἀποδίδεται σ' αὐτήν, καθώς κι ἓνα γυναικεῖο μοναστήρι

ἀφιερωμένο στόν μεγαλομάρτυρα Γεώργιο. Σ' αυτό τό μοναστήρι ἀποσύρθηκε ἡ Θεοδώρα μετὰ τό θάνατο τοῦ ἀνδρα της (1267 ἢ 1268), τό ὁποῖο ἀφιερώθηκε στή μνήμη της. Ὡς μοναχή ἡ Θεοδώρα τήρησε στάση ἀνάλογη τοῦ χριστιανικοῦ της ὅφους καί ἡθους: «ἀγρυπνίας καί στάσεις παννύχους σχολάζουσα, ψαλμοῖς καί ὕμνοις προσομιλοῦσα, τό σῶμα νηστείας κατατήκουσα καί πάσαις ταῖς ἀδελφαῖς ὁραθῶς δουλεύουσα, ἀδικουμένων· προΐσταμένη, ὀρφανῶν καί χήρων ἀντιλαμβανομένη, πτωχοῖς ἐπικουροῦσα, θλιβομένους παραμυθουμένη, καί πᾶσι γενομένη τά πάντα ἐν ταπεινώσει καρδίας». Οἱ ἱκανότητές της ὅμως προχώρησαν πέρα ἀπό κάθε ἀνθρώπινο μέτρο: ἔκανε θαύματα καί γι' αὐτό ἀνακηρύχτηκε ἁγία: «πολλῶν καί μεγίστων θαυμάτων ὥφθη αὐτουργός, ἀσθενείας καί νόσους τῶν προσερχομένων αὐτῇ ἰατρεύουσα, καί δαίμονας ἐξ ἀνθρώπων ἐλαύνουσα, καί ποικίλα πάθη ἀνίατα καθ' ἐκάστην θεραπεύουσα»⁴.

Τό 1265 καί μετὰ ἀπό παρέμβαση τῆς Θεοδώρας πραγματοποιεῖται ὁ γάμος τοῦ Νικηφόρου καί τῆς Ἄννας, ἀνηψιάς τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου. Ἀπό τήν ἐποχή αὐτή, οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἡπείρου νυφεύονται γόνους τῆς βυζαντινῆς οἰκογένειας πού συμβάλλουν στήν ὁμαλοποίηση τῶν σχέσεων μεταξύ Ἡπειρωτῶν καί Βυζαντινῶν. Ἡ Ἄννα Παλαιολογίνα-Κατακουζηνή κόρη τοῦ Ἰω. Καντακουζηνοῦ καί τῆς Εὐλογίας, ἀδελφῆς τοῦ αὐτοκράτορα, ὡς γυναίκα τοῦ δεσπότη Νικηφόρου καί ἀπό τή θέση τῆς ἀντιβασιλείας στό ὄνομα τοῦ ἀνήλικου γιου της Θωμᾶ, πρωταγωνιστεῖ στίς πολιτικές ἐξελίξεις γιά περίπου 40 χρόνια.

Ἡ «βασίλισσα» Ἄννα συνδεδεμένη καθὼς ἦταν μέ τήν οἰκογένεια τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα κράτησε σταθερή φιλοβυζαντινή στάση κι ἔγινε καί αὐτή, ὅπως προηγουμένως ἡ Θεοδώρα, ἄγγελος εἰρήνης καί συμφιλίωσης μεταξύ τῆς Ἡπείρου καί τοῦ Βυζαντίου.

Ἡδη ἀπό τό 1261 τό κράτος τῆς Νίκαιας εἶχε πετύχει τό στόχο τῆς πολυπόθητης ἀποκατάστασης τῆς βυζαντινῆς ἐξουσίας στήν Κωνσταντινούπολη καί ὁ Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος ἦταν πιά ὁ βυζαντινός αὐτοκράτορας. Οἱ Ἡπειρώτες ἡγεμόνες εἶχαν ἀναγνωρίσει τό πρωτεῖο τοῦ αὐτοκράτορα, δέν εἶχαν ἐγκαταλείψει ὅμως τίς βλέψεις τους γιά τή διεκδίκηση τοῦ θρόνου. Ἡ ἐπιβολή τῆς Φραγκοκρατίας στήν Ἑλλάδα ὠφέλησε κατά μιά ἔννοια τοὺς Ἡπειρώτες, πού ἀπό πολέμοι τῶν Λατίνων πολλές φορές ἔγιναν σύμμαχοί τους ἐνάντια στή Βυζαντινή αὐτοκρατορία. Δέν στρέφονταν ὅμως κατά τοῦ Βυζαντίου μόνο ἀπό προσωπικές φιλοδοξίες ἀλλά καί ἐξαιτίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ διχασμοῦ πού ἐπέφερε ἡ σύνοδος τῆς Λυών (1274), ἡ ὁποία προώθησε τήν ἔνωση τῶν ἐκκλησιῶν Δύσης κι Ἀνατολῆς. Τό γεγονός αὐτό συσπειρώσε τίς ὀρθόδοξες δυνάμεις πού ἀντιδρούσαν στήν συμβιβαστική προοπτική πού πρόβαλε ὁ αὐτοκράτορας προκειμένου νά ἐξισορροπήσει τίς δυτικές κι ἀνατολικές δυνάμεις. Ὁ δεσπότης Νικηφόρος προβλήθηκε ὡς ὑπερασπιστής τῆς Ὀρθοδοξίας καί ὑποστήριξε πολλούς ἀντι-ενωτικούς πού ἐκδιώχτηκαν ἀπό τήν Πόλη.

Ἀκόμη κι ἡ μητέρα τῆς Ἄννας, ἡ Εὐλογία, φυλακίστηκε λόγω τῶν ἀντι-ενωτικῶν της πεποιθήσεων. Ὅταν αὐτοκράτορας ἔγινε ὁ Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος

4. Ἀνδρ. Μουσταξίδης, «Βίος τῆς ὁσίας Θεοδώρας τῆς Ἀρτης ὑπὸ Ἰωδ», *Ἑλληνομνήμων*, τχ. Ι, Ἰανουάριος 1843, σ. 137.

καί ἀποφυλάκισε τήν Εὐλογία, ἡ Ἄννα ἐκδήλωσε τή φιλοδυζαντινή της στάση ἦταν παρούσα στήν σύνοδο τῶν Βλαχερνῶν (1283) πού καταδίκασε τήν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, καθὼς καί στή σύνοδο τοῦ Ἀδραμυντίου (1284) ὑποστηρίζοντας τήν ἐκλογή τοῦ νέου πατριάρχῃ, Γρηγορίου Κύπρου. Ἡ παρουσία τῆς Ἄννας αὐτή τήν ἐποχή στήν Κωνσταντινούπολη, ἀπεικονίζεται σέ μιά τοιχογραφία τοῦ νάρθηκα τῆς μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Βλαχέρνας, ὅπου μετέχει στή λιτανεία τῆς εἰκόνας τῆς Ὁδηγήτριας στήν Πόλη μαζί μέ τήν μητέρα της, Εὐλογία καί τήν ἀδερφή της Θεοδώρα Ραούλαινα. Τό ἔντονο θρησκευτικό ἐνδιαφέρον τῆς Ἄννας τή δραστηριοποίησε ὥστε νά πάρει ἐνεργό μέρος στά ἐκκλησιαστικά ζητήματα τῆς ἐποχῆς, ἐκφράζοντας ἕνα χαρακτήρα ἀγωνιστικά θρησκευόμενο.

Ὅμως δέν ἔμεινε ξεκομμένη καί ἀπ' τίς πολιτικές ἐξελίξεις. Ἀντίθετα, ἀνέπτυξε ἔντονη πολιτική δραστηριότητα καί γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο συνθέτει μιά φυσιογνωμία ἡγετική.

Ἐξυπηρετώντας τά συμφέροντα τῆς δυζαντινῆς οἰκογένειας, συμφώνησε, μέ τίς ἐνέργειες τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικου Β' γιά τήν κατάληψη τῆς Θεσσαλίας. Ἡ Θεσσαλία κυβερνιόταν ἀπό τόν σεβαστοκράτορα Ἰω. Δούκα, ἀδελφό τοῦ Νικηφόρου καί ἦταν ἀνέκαθεν στό στόχαστρο τῶν δυζαντινῶν αὐτοκρατόρων.

Ὁ διάδοχος τοῦ Ἰω. Δούκα, Μιχαήλ, φαινόταν πιό ἀτίθασος ἀπό τόν πατέρα του· πρότεινε στήν Ἄννα τήν ἀπαγωγή καί σύλληψη τοῦ Μιχαήλ, ἐνῶ ὁ ἴδιος προσπάθησε νά καταλάβει μέρος τῆς Θεσσαλίας, χωρίς ἐπιτυχία. Ἡ ἰδιοφυῆς ὅμως φύσης τῆς Ἄννας, πέτυχε τή σύλληψη τοῦ Μιχαήλ μέ δόλο, ὀδηγώντας τον στήν Ἡπειρο μέ τήν ὑπόσχετη τοῦ γάμου μέ μία ἀπό τίς δύο κόρες της, τόν συνέλαβε καί τόν ἔστειλε στήν Πόλη. Ὁ Ἀνδρόνικος Β' πού πίστευε πῶς θά ἔλυνε τό πρόβλημα τῶν αὐτόνομων ἐλληνικῶν πολιτειῶν μέσω τῶν γάμων τῶν ἡγετῶν του μέ μέλη τῆς οἰκογενείας του, πρότεινε στόν Μιχαήλ νά παντρευτεῖ τήν ἀνιψιά του. Ὁ Μιχαήλ ὅμως συνεχῶς προσπαθοῦσε νά διαφύγει ὥσπου τό 1307 σέ μιά ἀπό τίς προσπάθειές του νά ξεφύγει, πέθανε⁵. Ἡ Ἄννα ἐπέδιωσε καί πέτυχε τήν ὑποταγή τοῦ Νικηφόρου στόν δυζαντινό αὐτοκράτορα, παρὰ τό γεγονός τῆς προτίμησης τοῦ συζύγου της στή συμμαχία τοῦ Καρόλου ἀνδεγανού βασιλιά τῆς Νάπολης (ἤδη ἀπ' τό 1276 εἶχε συνδεθεῖ μέ ὄρκο ὑποτελείας μέ τόν Κάρολο μέ ἀντάλλαγμα ἐδάφη στήν Ἀχαΐα, πῆρε μέρος στίς συμφωνίες τοῦ Καρόλου καί τῶν ἀρχηγῶν τῶν κρατῶν πού προσέβλεπαν στήν ἀνάκτηση τῆς Πόλης, ἐνῶ τό 1279 μετέτρεψε τό Δεσποτάτο σέ Ἀνδεγαυική ἀποικία, μέ ἀποτέλεσμα νά δεῦνται οἱ σχέσεις Ἡπείρου καί Βυζαντινῆς ἐξουσίας).

Τό 1283 συμφωνία μεταξύ τῆς Ἄννας καί τοῦ Ἀνδρόνικου Β' ἀπάλλαξε τό Δεσποτάτο ἀπό τή δυζαντινή ἐπιθετικότητα στά θόρεια σύνορά του κι ἔφερε τό Νικηφόρο σέ ὑποταγή στήν ἐξουσία τῆς Κωνσταντινούπολης. Τά χρόνια πού ἀκολούθησαν ἡ ἀντίθεση μεταξύ Δεσποτάτου καί Βυζαντίου ἐξομαλύνθηκε, ἐνῶ ἡ παρουσία τῆς βασίλισσας Ἄννας συντέλεσε πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση. Μέ τόν δυναμισμό πού ἐξέπεμπε ἡ προσωπικότητά της, ἀπέδειξε τή γυναικεία ικανότητα τοῦ «διοικεῖν», ικανότητα πού δέν ἀποτελεῖ ἀνδρικό μονοπώλιο. Ἀπέδειξε πῶς ἡ πολιτική συνείδηση ἐνυπάρχει στήν ἀνθρώπινη φύση πού δέν διαχωρίζει τά φύλα.

Κατά τον 14ο αϊ. ολόκληρη ή περιοχή της Ήπειρου δρισκόταν σέ γενικό ανα-
 θρασμό εξαιτίας τών έσωτερικών συγκρούσεων, τών άντιμαχόμενων αξιώσεων γιά
 τήν κατοχή τής χώρας, καί τών επιδρομών τών γειτόνων. Ή Θεσσαλία είχε αναγνω-
 ρίσει τήν έξουσία του αυτοκράτορα, ενώ στήν Άρτα ή νίκη τής βυζαντινής παρά-
 τάξης προωθοῦσε τή διάλυση του Δεσποτάτου. Μετά τήν Άννα Παλαιολογίνα-
 Καντακουζηνή, τήν έξουσία κατέχουν κόμητες τής Κεφαλληνίας: ο Ν. Orsini (1318-
 1323) καί ο Ίω. Orsini (1323-1335) οί όποιοί γίνονται ορθόδοξοι, αναγνωρίζουν
 τόν αυτοκράτορα καί κυβερνοῦν ως δεσπότες. Ή γυναίκα πού πρωταγωνιστεῖ τήν
 εποχή αὐτή στήν Άρτα εἶναι ή δέσποινα Άννα Παλαιολογίνα, γόνος τής οίκογε-
 νείας τών Παλαιολόγων καί σύζυγος του Ίω. Orsini, ή όποία δηλητηρίασε τόν άντρα
 της καί κυβέρνησε στ' όνομα του ανήλικου γιου της Νικηφόρου Β' (1335-1340).
 Πολλοί πιστεύουν πώς μέ τή δολοφονία του συζύγου της τιμώρησε τήν πράξη του
 τελευταίου, ο όποιος σκότωσε τόν αδερφό του Νικόλαο. Ή γυναικεία πανουργία
 λουπόν ξεπερνά πολλές φορές τήν ικανότητα του έλιγμου καί παίρνει τή μορφή
 αποτροπαιών πράξεων όταν κινεῖται από προσωπικές φιλοδοξίες.

Ή Άννα πίστεψε πώς μέ τήν αναγνώριση τής βυζαντινής επικυριαρχίας θά
 μπορούσε νά κυβερνά στ' όνομα του ανήλικου γιου της. Έτσι, ύποδοήθηκε τήν
 προσπάθεια του αυτοκράτορα Άνδρόνικου Γ' γιά τήν ύποταγή του Δεσποτάτου. Οί
 ύπολογισμοί της όμως στάθηκαν λανθασμένοι. Ο αυτοκράτορας, αποκρούοντας τήν
 ιδέα γιά μιá κυβέρνηση τής παλαιάς δεσποτικῆς δυναστείας πού συνδεόταν στενά
 μέ τίς παραδόσεις τής ανεξαρτησίας τής Ήπειρου, τοποθέτησε στήν ήγεσία του
 Δεσποτάτου τόν πρωτοστράτορα Συναδινό. Ή Άννα καί ο Νικηφόρος άποσύρθη-
 καν στή Θεσσαλονίκη. Ένα όμως κίνημα πού ύποκίνησαν οί δυτικές δυνάμεις πού
 ενδιαφέρονταν γιά τά έδάφη τής Ήπειρου καί επανέφερε προσωρινά τό Νικηφόρο
 στήν Άρτα, είχε άδοξο τέλος τό 1340. Ο Νικηφόρος επέστρεψε στή Θεσσαλονίκη,
 εγκατέλειψε τίς βασιλικές του βλέψεις κι άρκέστηκε στόν τίτλο του πανυπερσεδα-
 στοῦ. Διοικητής τής Ήπειρου ορίστηκε ο Ίωάννης Άγγελος. Μέ τήν ύποταγή τής
 Ήπειρου ολοκληρώθηκε ή εξαφάνιση τών παλαιών έλληνικών ανεξάρτητων κρατών,
 τά όποία ένσωματώθηκαν στήν αυτοκρατορία ως επαρχίες της. Βέβαια λατινικές
 ήγεμονίες διατηρήθηκαν στόν Έλλαδικό χώρο⁶.

Στή συνέχεια, τό Δεσποτάτο τής Ήπειρου μεταφέρει τήν πρωτεύουσά του στά
 Ίωάννινα καί γνωρίζει μεγάλη εισροή Άλβανών καί Σέρβων πού όμως δέν αλλοιώ-
 νουν τή διωμένη ελληνική συνείδηση τών Ήπειρωτών.

Οί τρεῖς γυναῖκες πού αναδύονται μέσα από τήν ιστορία του Δεσποτάτου,
 συνιστοῦν τή γυναικεία ύπόσταση έτσι όπως αὐτή πλάθεται καί κινεῖται στό ίστο-
 ρικό καί κοινωνικό γίγνεσθαι. Κάθε μιá από τίς γυναικείες αὐτές μορφές, εκπέμπει
 τήν ιδιαίτερη φυσιογνωμία της πού δέν εἶναι στατική, αλλά αντίθετα διαχρονική.

Ή φυσιογνωμία τής Θεοδώρας παραπέμπει σέ μιá γυναίκα παρούσα στά δρώ-
 μενα τής ζωῆς. Ή συμμετοχή της σ' όλες τίς εκφράσεις τής ανθρώπινης ζῆσης δέν
 αποκαλύπτει απλά μιá πληθωρική ύπαρξη, αλλά εκφράζει μιá συνειδητοποιημένη
 στό ρόλο της οντότητα. Ή άποστολή πού βαρύνει τή βυζαντινή γυναίκα εκπληρώ-

νεται στο πρόσωπο της Θεοδώρας, ή οποία δίνει και δίνεται στους άλλους σύμφωνα με τις επιταγές της χριστιανικής αγάπης. Τό άνοιγμα της γυναίκας-Θεοδώρας στην κοινωνία έχει στόχο τή μετάδοση αυτής της αγάπης· και τό άνοιγμα στην πολιτική γίνεται ακριδώς γιά τή διεύρυνση αυτής της αγάπης. Η Θεοδώρα αναλαμβάνει διπλωματικό ρόλο, κατευναστικό των απαιτήσεων, των αντιμαχόμενων πλευρών. Η ειρήνη του Εύαγγελίου είναι πρώτιστα άτομικό της κτήμα και δίωμα. Γι' αυτήν μάχεται κι αυτήν επιδιώκει.

Δέν είναι τυχαίο τό γεγονός ότι ανακηρύχτηκε άγία. Άποσύρεται στο μοναστήρι άφου πεθαίνει ο άντρας της και τελειώνει ο ρόλος της ως συζύγου και μητέρας· τό μοναχικό σχήμα έρχεται ως ολοκλήρωση της προσφοράς.

Η Θεοδώρα με τή στάση της άπέναντι στο θείο, στην οικογένεια και στην κοινωνία άνέδειξε τήν ουσία της γυναικείας ύπαρξης. Στίς πολιτικές της παρεμβάσεις άπέδειξε τά φιλειρηνικά της αισθήματα· στην οικογένειά της εξέπεμψε τήν εύγενική καταγωγή και τή χριστιανική της παιδεία· στίς κοινωνικές της δραστηριότητες μετέδωσε τό φιλεύσπλαχνο πνεύμα της· στην προσωπική της ζωή, δίωσε τήν άγιосύνη.

Η Θεοδώρα, χρησιμοποιώντας και καλλιεργώντας τίς φυσικές γυναικείες άρετές, τά οικογενειακά της έφόδια, τίς χριστιανικές της άρχές και τή δεσποτική της θέση, άποτέλεσε πρότυπο γυναικείας μορφής. Μεγάλυne τή γυναικεία παρουσία στους αιώνες, προσδιορίζοντας τή θέση, τήν άποστολή και τήν άξία της.

Η Άννα Παλαιολογίνα-Καντακουζηνή, έκφράζει τίς άνησυχίες του άνθρώπου ως πολιτικού όντος. Η γυναικεία φύση ξεπερνώντας τό μονοδιάστατο ρόλο της μητρότητας, χρησιμοποιεί τίς άρετές της σ' ένα τομέα πού ή άναγκαιότητα των έλιγμών είναι επιτακτική, αλλά και ταυτόσημη με τή γυναικεία ιδιοσυγκρασία. Η Άννα, συνδεδεμένη με τή βυζαντινή οικογένεια, ύπηρετήσε τά συμφέροντά της. Γυναίκα με θρησκευτική συνείδηση, ένεργοποιήθηκε ύποστηρίζοντας τήν όρθόδοξη πίστη. Η «βασίλισσα» Άννα, έκανε πράξη τίς άνησυχίες της μετέχοντας ένεργά στο κλίμα της έποχής. Η γυναίκα-μητέρα γίνεται πρόσωπο, έχει άποψη και λόγο και παίρνει πρωτοβουλίες. Είναι πάνω άπ' όλα άνθρωπος.

Η Άννα-Παλαιολογίνα —ή τρίτη γυναικεία μορφή— άποτελεί τήν πραγμάτωση των φιλοδοξιών εκείνων πού άγγίζουν τά όρια των φιληγετικών τάσεων. Η δυναμική γυναικεία παρουσία αναρριχάται στην έξουσία και γοητεύεται από αυτήν.

Καταγόμενη από τή βυζαντινή οικογένεια, ή Άννα, ακολουθεί κι αυτή φιλοβυζαντινή πορεία στην πολιτική της έπιταχύνοντας τή διαδικασία ύποταγής του Δεσποτάτου στο Βυζάντιο. Η άρχομανία της όμως πληγώνει τό διάδοχο και γιό της, και του στερεί τήν έξουσία. Η Άννα άποτελεί περίπτωση πανούργας γυναίκας πού χάνει τή σύνεση πού πρέπει νά έχει ως γυναίκα, όταν άποκτά τή θέση του άνδρα.

Τόσο ή Άννα Παλαιολογίνα-Καντακουζηνή, όσο και ή Άννα Παλαιολογίνα κατείχαν ήγεμονική θέση στο όνομα των ανήλικων παιδιών τους. Λόγω αυτής ακριδώς της θέσης τους αναλόφευκτα άναμειγνύονται στην πολιτική. Η Θεοδώρα, είχε συνολικότερο ρόλο στην ιστορία του Δεσποτάτου ως σύζυγος και συνεργός του Μιχαήλ Β', ως μητέρα των παιδιών του και ως μοναχή, ενώ ιστορικά προσελκύει τό μεγαλύτερο ένδιαφέρον.

Ὡστόσο, οἱ γυναῖκες στή βυζαντινὴ Ἄρτα εἶναι παρουσίες ζωντανές, πού συνθέτουν τὴ δομὴ τῆς γυναικείας φύσης.

Τό ἱστορικό πλαίσιο πού τίς διαμόρφωσε, ἂν καί ἀπέχει χρονικά πολύ ἀπό τό σήμερα, δέν ἀλλοίωσε τὴ σύσταση τῆς γυναικείας οὐσίας. Ἡ θέση τῆς γυναίκας δίπλα στόν ἄνδρα της καί μέσα στήν οἰκογένεια –θέση πού προσδιόρισε ἡ Βυζαντινὴ πολιτεία– εἶναι ἀρχές πού διαπέρασαν τοὺς αἰῶνες. Οἱ δραστηριότητες τῶν γυναικῶν τῆς βυζαντινῆς Ἄρτας, σηματοδοτοῦν τὴν ἐμπλοκὴ τῆς γυναίκας στά ζητήματα τῆς ἐποχῆς καί τὴν τοποθετοῦν σέ ἴση θέση ἀπέναντι στόν ἄνδρα. Βέβαια ὁ χωρισμός τῶν φύλων τηροῦνταν σ' ὅλη τὴ βυζαντινὴ περίοδο, καθὼς συγκεκριμενοποιῶσε τὴ θέση τοῦ ἄντρα καί τῆς γυναίκας, στήν οὐσία ὅμως ἡ σχέση τοῦ ζευγαριοῦ διακατεχόταν ἀπὸ ἀμοιβαιότητα τέτοια, πού κάθε πράξη εἴτε τοῦ ἄντρα, εἴτε τῆς γυναίκας εἶχε ἰδιαίτερη καί μοναδική βαρύτητα. Ἡ γυναίκα στηρίζει τόν ἡγεμόνα ἄνδρα της, τόν ὑπηρετεῖ, ἀλλὰ καί τόν κυθερνᾷ, μεγαλώνει τὰ παιδιά του καί τὰ ἀνατρέφει, εἶναι πιστὴ χριστιανή, ἔχει ὅμως καί ἄποψη, ἀνησυχίες, κρίση καί λόγο.

Μέσα ἀπὸ τὴ γνωριμία μέ τίς γυναικεῖες μορφές πού ἀναδεικνύει ἡ βυζαντινὴ Ἄρτα, εἶναι ἀναγκαῖος ὁ ἐπαναπροσδιορισμός τοῦ ρόλου τῆς σύγχρονης γυναίκας.

Ἡ ὁλοκλήρωση τῆς γυναικείας παρουσίας πετυχαίνεται μέ τὴ διωμένη ἀντίληψη τοῦ ρόλου της, ὡς μητέρας, συζύγου καί ἀτόμου-προσώπου στήν κοινωνία στήν ὁποία ξανοίγεται ἀποτελώντας συστατικό μέλος της, ὡς ἄνθρωπος.

Ἡ καταστροφή τῆς ᾽Αρτας ἀπὸ τόν Λιμπεράκη Γερακάρη (1696)

ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ

Ως πόλη «πολυπαθής καὶ πολυώδυνος» χαρακτηρίστηκε ἡ ᾽Αρτα ἀπὸ τὸν Σεραφεῖμ Ξενοπούλου, συγγραφέα τοῦ γνωστοῦ «Δοκιμίου περὶ ᾽Αρτης καὶ Πρεβέζης» (1884, Κεφ. Α', παραγρ. 20). Καὶ πράγματι ἡ ᾽Αρτα γνώρισε τόσες καταστροφές στὴν ἱστορία της ἀπὸ ἐπιδρομές, μάχες, φωτιές κ.λπ., ὥστε νὰ δικαιώνεται πλήρως ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτός.

Μία καταστροφή, ἀπ' τὶς πιὸ φοβερές, ἦταν κι αὐτή πού προξένησε στὴν ᾽Αρτα ὁ διαβόητος κατὰ τὸ δεύτερο μισό τοῦ 17ου αἰῶνα Λιβέριος (Λιμπεράκης) Γερακάρης. Πρὶν προχωρήσουμε ὅμως στὰ γεγονότα τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Γερακάρη καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς ᾽Αρτας, ἀξίζει νὰ ἱστορήσουμε περιληπτικά τὸν βίο καὶ τὴν πολιτεία αὐτοῦ τοῦ τολμηροῦ καὶ ἀντιφατικοῦ πολεμιστῆ-τυχοδιώκτη, πού ἄλλοτε μέ τοὺς Τούρκους κι ἄλλοτε μέ τοὺς Βενετσιάνους, φρόντιζε νὰ ὑπηρετεῖ τὰ συμφέροντά του.

Ὡς βασικά βοηθήματα σ' αὐτὴ τὴ σύντομη ἐξιστόρηση χρησιμοποίησε κυρίως τὰ βιβλία: «Ἱστορία τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας» τοῦ Hammer (μετάφρ. Κ. Κροκιδᾶ, ᾽Αθ. 1870-74), «Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς» τοῦ Κ. Σάθα, ᾽Αθ. 1869 (ἐπανέκδ. Καμαρινόπουλου-Γυφτάκη, ᾽Αθ. 1962), «Ἐθνικά ᾽Ασματα» τοῦ Χρ. Χρηστοθασίλη (᾽Αθ. 1902, β' ἔκδ.), «Δοκίμιον περὶ ᾽Αρτης καὶ Πρεβέζης» τοῦ Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1884), «Ἡ ᾽Αρτα στὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας» τοῦ Κ. Μέρτζιου (περιοδικό «Σκουφᾶς», τεύχη 3, 4, 5), περιοδικό «Νέος Ἑλληνομνήμων» (τόμοι Δ', ΙΒ', ΙΔ', ΙΣΤ', ΚΑ').

Ὁ Λιμπεράκης Γερακάρης γεννήθηκε στὴ Μάνη γύρω στὰ 1645. Νεότατος κατατάχτηκε ὡς κωπηλάτης στὸ βενετσιάνικο στόλο. Συγκέντρωσε χρήματα, ἀγόρασε ἓνα πλοῖο καὶ σὲ λίγο ἔγινε ἓνας ἀπ' τοὺς τρομερότατους πειρατὲς τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου.

Καὶ νὰ γιατί ἔγινε πειρατὴς ὁ Γερακάρης: Στὴ Μάνη ὑπῆρχαν δύο μεγάλες ἀντίπαλες φαρτίες. Τῶν Στεφανοπουλαίων καὶ τῶν Γιατραίων (Μέντιτσι). Ὁ Γερακάρης ἀνῆκε στὴν οἰκογένεια τῶν Κοσμάδων, πού ἦταν ἰσχυρότατη μέσα στὴ φατρία τῶν Γιατραίων καὶ μνηστεύθηκε τὴ θυγατέρα τοῦ Γιακουμῆ Γιατροῦ, πού ὅμως τὴν

είχε πρωτύτερα ζητήσει σέ γάμο ό Μιχ. Λεμεθάκης, πού ανήκε στή φατρία τών Στεφανοπουλαίων. "Όταν λοιπόν ή θυγατέρα του Γιακουμή Γιατρού αρραβωνιάστηκε μέ τόν Γερακάρη, ό Λεμεθάκης επιτέθηκε νύχτα στό σπίτι της καί τήν απήγαγε. Φυσικό ήταν ν' ακολουθήσουν αίματηρές συγκρούσεις ανάμεσα στίς δυό φατρίες. "Υστερα από τά γεγονότα αυτά, ό Λιμπεράκης Γερακάρης βγήκε στήν πειρατεία καί σύντομα έγινε ό φόβος καί ό τρόμος γιά τά τούρκικα πλοία.

Έκείνη τήν εποχή (δεύτερο μισό του 17ου αιώνα) γινόταν πόλεμος μεταξύ Βενετσιάνων καί Τούρκων γιά τήν Κρήτη αρχικά, γιά τήν Πελοπόννησο καί τό Αιγαίο αργότερα. Οί Μανιάτες (ανάμεσά τους κι ό Γερακάρης) βοηθοῦσαν τούς Βενετσιάνους καί αρπάζαν τά πλοία τών Τούρκων. Σέ μία τέτοια σύγκρουση ό Γερακάρης αιχμαλωτίστηκε απ' τούς Τούρκους καί στάλθηκε στήν Κωνσταντινούπολη.

Ό Μέγας Βεζύρης, γνωρίζοντας τίς ικανότητες καί τήν τόλμη του Γερακάρη, τόν πλησίασε καί μέ πολλά χρήματα τόν έπεισε νά υπηρετήσει τόν Σουλτάνο καί ν' αποσπάσει τή Μάνη απ' τούς Βενετσιάνους. Ό Γερακάρης δέχτηκε, κατέλαβε τή Μάνη καί μέ μεγάλη σκληρότητα εκδικήθηκε τούς Στεφανοπουλαίους, θανατώνοντας πολλούς. Οί υπόλοιποι αναγκάστηκαν νά μεταναστεύσουν στήν Κορσική, γύρω στά 1675 (Χρονικό Κορσικής, έκδ. Γ. Παπαδόπουλου, σελ. 18).

Οί Μανιάτες γρήγορα μετάνιωσαν καί τάχτηκαν πάλι μέ τούς Βενετσιάνους. Ό Γερακάρης, είτε γιατί μετάνιωσε κι αυτός, είτε γιατί έγινε λαομίσητος, παράτησε τούς Τούρκους καί ξαναβγήκε στήν πειρατεία. Άλλά ξαναπιάστηκε καί οδηγήθηκε στίς φυλακές του Ναυστάθμου «Μπάνιο», στήν Κωνσταντινούπολη (1683).

Ό πόλεμος Βενετσιάνων-Τούρκων είχε ένταθεί. Ό Βενετσιάνος στρατηγός Μοροζίνης θριάμβευε, κατέλαβε τήν Πάτρα, τήν Κόρινθο, τήν Γαστούνη, έλευθέρωσε όλη τήν Πελοπόννησο καί πέρασε απέναντι στή Ναύπακτο, ένω στό βορρά, οί Ούγγροι, οί Πολωνοί, οί Αυστριακοί, είχαν μεγάλες επιτυχίες. Στή Βενετία, γιά τούς θριάμβους του Μοροζίνη έγιναν μεγάλες γιορτές, ονομάστηκε ό Μοροζίνης «Πελοποννησιακός» καί στήθηκε προτομή του (καί δίπλα της ή σημαία του σέρασκέρη πού κυριεύτηκε στήν Πάτρα) στήν αίθουσα του Συμβουλίου τών Δέκα. Ή Πελοπόννησος ονομάστηκε «βασίλειο του Μορέως» (regno della Morea). Συγχρόνως ξεσηκώθηκαν οί άρματολοί της Στερεάς Σουμήλας, Μειντάνης, Μικρό Χορμόπουλο, Βαλαωρίτης, Σπαθογιάννης, Λιβίνης, Κούρμας κ.ά., καθώς καί οί επίσκοποι Σαλώνων Φιλόθεος, Θηβών Ίερόθεος, Λαρίσης Μακάριος, Εύβοίας Άμβρόσιος. Οί Βενετσιάνοι κατέλαβαν καί τήν Άθήνα, αφού κατέστρεψαν μέ τόν βομβαρδισμό τους τόν Παρθενώνα.

Μπροστά σ' όλες αυτές τίς πολεμικές άτυχίες, οί Τούρκοι άντέδρασαν καθαιρώντας τόν Σουλτάνο Μωάμεθ Δ', ένθρονίζοντας τόν Σουλεϊμάν Β' καί κατατομώντας τόν Μ. Βεζύρη, βάζοντας στή θέση του τόν αρχηγό τών επαναστατών. Αύτά έγιναν τό 1687. Τό 1688 όμως ό βενετσιάνικος στόλος έπαθε μεγάλες ζημιές από σφοδρή τρικυμία, επιδημίες χτύπησαν τό στράτευμα καί οί Βενετσιάνοι έγκατέλειψαν τήν Άθήνα (24/5 Άπριλίου 1688), αφού προηγουμένως ό Μοροζίνης αφαίρεσε τά γλυπτά άριστουργήματα του Παρθενώνα, όσα δέν είχαν καταστραφεί.

Στό βορρά οί ήττες τών Τούρκων συνεχίζονταν, οί προσπάθειες γιά ειρήνη απέτυχαν λόγω υπερβολικών αξιώσεων τών νικητών καί ό πόλεμος έντάθηκε. Λόγω θανάτου του δόγη Ίουστινιάνη, ανακηρύχτηκε δόγης ό Μοροζίνης.

Οἱ Τοῦρκοι θέλοντας νά ἐξασφαλίσουν τά νῶτα τους στήν Ἑλλάδα, ἄρchiσαν μιά δῆθεν φιλελληνική πολιτική (μείωση φόρων, περισσότερα δικαιώματα κ.λπ.) καί συγχρόνως ἀπελευθέρωσαν, μετὰ επταετή φυλάκιση, τόν Λιμπεράκη Γερακάρη, τόν ὀνόμασαν «μπέν τῆς Μάνης», τοῦ ἔδωσαν τά δικαιώματα τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας καί τήν ἐντολή νά κατευθυνθεῖ μέ ἀρκετές δυνάμεις στήν Ἑλλάδα (1689).

Πρὶν φύγει γιά τήν Ἑλλάδα ὁ Γερακάρης νυμφεύθηκε τήν Ἀναστασία, κόρη τοῦ ἀρχοντικοῦ οἴκου τῶν Βουκουρεστίδων, ἀνηψιά τοῦ πρῶην ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Δούκα, ἡ ὁποία τόν εἶχε ἐρωτευθεῖ μέ πάθος. Φοβούμενος ὅμως ὁ Γερακάρης τίς ἐπικρίσεις τῶν Φαναριωτῶν γιά τόν ἀταίριαστο γάμο μιᾶς ἀρχοντοπούλας μέ ἕναν πειρατή, ἔστησε ὁλόκληρο θέατρο. Ἡ Ἀναστασία ἀρνήθηκε τάχα τήν πρόταση τοῦ Γερακάρη γιά γάμο. Ὁ Γερακάρης ζήτησε τήν ἐπέμβαση τοῦ Μεγ. Βεζύρη. Ἀκολούθησε σύσκεψη στό σπίτι τοῦ Δούκα μέ τήν παρουσία καί τοῦ Πατριάρχου. Ἐκεῖ ἐμφανίστηκε ἡ Ἀναστασία καί δήλωσε πῶς «σκεφθεῖσα ὠρίμως καί γιά νά μή τήν ἐκδικηθεῖ ὁ Μ. Βεζύρης, δέχεται νά γίνει ὁ γάμος». Αὐτός ὅμως ὁ γάμος ἀποδείχτηκε ὀλέθριος γιά τήν Ἀναστασία. Ὁ Γερακάρης ἀφοῦ πῆρε τήν προίκα, ἔζησε εἴκοσι μέρες μέ τήν Ἀναστασία καί ὕστερα τήν ἐγκατέλειψε. Ἡ Ἀναστασία κλείστηκε σέ μοναστήρι, ὅπου σέ λίγο πέθανε.

Ὁ Γερακάρης δίνοντας ὑπόσχεση στόν Μ. Βεζύρη ὅτι θά στρέψει τοὺς Πελοποννήσιους κατά τῶν Βενετσιάνων καί μετὰ ἀπό ἐγγύηση τοῦ ὀνομαστοῦ ὁμογενοῦς Κοπάνη, ἔφυγε γιά τήν Ἑλλάδα ἐπὶ κεφαλῇς πέντε χιλιάδων ἀνδρῶν καί ἔχοντας σημαία τοῦ τίτλου του. Ἐφτασε στή Θήβα, ὅπου ἔπεισε τόν ἐκεῖ σερασκέρη ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Πελοποννήσου θά στραφοῦν κατά τῶν Βενετσιάνων. Ἐτσι ἔφτασαν στά Μέγαρα, πέρασαν στόν Ἰσθμό, ἔκασαν τήν Κόρινθο (πού οἱ κάτοικοί τους κατέφυγαν στά βουνά) καί ἔφτασαν ἔξω ἀπό τό Ναύπλιο. Κάλεσαν τόν φρούραρχο Μάρκο Βενιέρη νά παραδοθεῖ. Ὁ Βενιέρης ὄχι μόνο ἀρνήθηκε, ἀλλά βοηθούμενος ἀπό τοὺς Ἕλληνες ἔδωξε ἀπό τήν Πελοπόννησο τόν σερασκέρη καί τόν Γερακάρη, ἐνῶ τήν ἴδια ἐποχή, στή Στερεά, οἱ ἀρμάτολοι νικοῦσαν τοὺς Τούρκους καί μοίραζαν μεταξύ τους τά βιλαέτια, χωρίς ὅμως ν' ἀναγνωρίζουν πάνω σ' αὐτά τήν κυριαρχία τῆς Βενετίας. Ἡ ἀρνηση τῶν ἀρματολῶν ν' ἀναγνωρίσουν τήν κυριαρχία τῆς Βενετίας, ὁδήγησε σέ πολλές περιπτώσεις σέ συγκρούσεις ἀρματολῶν-Βενετσιάνων.

Αὐτή τῇ διένεξι γιά τήν κυριαρχία στά βιλαέτια τήν ἐκμεταλλεύθηκε ὁ Γερακάρης. Ὁδήγησε τόν τουρκικό στρατό στό Καρπενήσι καί τό κατέλαβε. Μέ ἀπειλές καί βία μέσα μάζεψε φόρους καί στρατολόγησε νέους. Γιά νά ἐνισχυθεῖ δέ τοπικά, νυμφεύθηκε μιά πλούσια κόρη ἀπό τό χωριό Μαυρίλο. Αὐτή τήν ἐποχή διορίστηκε ἀρχιστράτηγος τῶν Βενετσιάνων ὁ δόγης Μοροζίνης, πού πέθανε ὅμως ἀπό λιθίαση στό Ναύπλιο καί στή θέση τοῦ ἀρχιστράτηγου τοποθετήθηκε ὁ Ἀντώνιος Ζένος (Μοροζίνης: 24/5/1693 - 6/1/1694).

Οἱ Βενετσιάνοι βλέποντας ὅτι ὁ Γερακάρης ἀποκοτοῦσε δύναμη στήν περιοχή τοῦ Καρπενησίου, ἔστειλαν νά τόν συναντήσει ἕναν παλιό του φίλο, τόν λοχαγό Ἰωάννη Λάμπη, πού κάποτε βοήθησε τόν Γερακάρη νά δραπετεύσει, ὅταν ἦταν κρατούμενος στή ναυαρχίδα τοῦ Καπετάν-Πασσᾶ, στήν Πόλη. Ἡ συνάντηση ἔγινε στό Βραχώρι (Ἀγρίνιο). Ὁ Λάμπης τόν ἐξόρκισε νά πάψει νά ὑπηρετεῖ τοὺς ἐχθρούς τῆς πατρίδας καί τόν κάλεσε ν' ἀγωνιστεῖ στό πλευρό τῶν Ἑλλήνων γιά τήν ἀνεξαρτη-

σία. Ὁ Γερακάρης τοῦ εἶπε πὼς δέν εἶχε ἐμπιστοσύνη στους Βενετσιάνους, ὑποσχέθηκε ὅμως νά τοὺς πληροφορεῖ γιά τίς κινήσεις καί τὰ σχέδια τῶν Τούρκων. Καί ὁ Γερακάρης ἐκλείσει τή συζήτηση μέ τή φράση: «Τό μέλλον κεῖται εἰς τάς χεῖρας τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἄς τό διαθέσῃ ἐπὶ τὰ βελτίω».

Μετά τή συνάντηση μέ τόν Λάμπη, ὁ Γερακάρης θέλησε νά περάσει τόν Ἀχελῷο, ἀλλ' ἀποκρούστηκε ἀπό τοὺς ἀρματολούς, μέ μεγάλες ἀπώλειες. Τά κεφάλια τῶν σκοτωμένων Τούρκων στάλθηκαν στόν Βενετσιάνο ναύαρχο Ἰακ. Κορνάρο. Ὁ Γερακάρης γιά τήν ἥττα του αὐτή ἔκαψε πολλὰ χωριά καί κατευθύνθηκε στή Θήβα. Μαζί μέ τόν σερασκέρη μπῆκε πάλι στήν Πελοπόννησο, ἔκαψε τήν Καρύταινα κι ἔφασε ὡς τήν Τρίπολη. Ἀλλά σέ τοπικές συγκρούσεις ἔπαθε μεγάλες ζημιές. Γι' αὐτό, τόσο ὁ Γερακάρης, ὅσο κι' ὁ σερασκέρης ἔφυγαν ἀπ' τήν Πελοπόννησο. Κι ἐνῶ αὐτά γίνονταν στήν Πελοπόννησο, οἱ Βενετσιάνοι μέ τοὺς Ἑλλήνες κατέλαβαν τό Καρπενήσι καί ἔκαψαν τό ἐκεῖ σπίτι τοῦ Γερακάρη. Ὁ σερασκέρης Χαλίλ, λόγω τῶν ἀποτυχιῶν του ἀντικαταστάθηκε ἀπό τόν διοικητή τῆς Χαλκίδας Ἱμπραήμ Πασσᾶ. Ἀλλά καί ὁ Βενετσιάνος ἀρχιστράτηγος Ζένος, πού δέν μπόρεσε νά κρατήσῃ τόν Ἰσθμό, ἀντικαταστάθηκε ἀπό τόν Ἀλέξ. Μολίνο.

Οἱ Βενετσιάνοι, ἀναγνωρίζοντας τίς ἱκανότητες τοῦ Γερακάρη, ζήτησαν νέα συνάντηση μαζί του, προσφέροντας χρυσό, τιμές καί κάθε ἐγγύηση. Γιά τήν ἐπαφή αὐτή χρησιμοποίησαν πάλι τόν Λάμπη, ἀλλά καί τόν Μανιάτη Παναγ. Δοξαρά (Σάθας, ὅ.π., σελ. 420, «Νεοελ. Φιλολογία», σελ. 425, «Ἑλληνομνήμων» Ἰαν. 1843, φ. 1, σελ. 18, ὅπου σημειώνεται: «ὁ ἱππότης Παναγ. Νικ. Δοξαράς ἐκ Μάνης κατώρθωσε τό 1696 ν' ἀποσπάσῃ τῆς τουρκικῆς καί νά προσδόσῃ εἰς τήν ἐνετικὴν ὑπηρεσίαν τόν ἐκ Μάνης Λιβεράκην ἄνδρα ἰσχυρόν καί διάσημον καί ἀγέτην μεγάλης ὀθωμανικῆς χειρὸς»).

Ἀλλ' αὐτές οἱ συνεννοήσεις ἔγιναν ἀντιληπτές ἀπό τοὺς Τούρκους πού ἀποφάσισαν νά δηλητηριάσουν τόν Γερακάρη. Αὐτός πού κατάλαβε τόν σκοπό τους, προφασιζόμενος ὅτι θά εἰσβάλῃ στή Ναυπακτία, μέ τριάντα πιστοὺς του κατέφυγε στή Ναύπακτο καί ἐπιβιβάστηκε στίς βενετσιάνικες γαλῆρες.

Ἡ βενετσιάνικη Γερουσία τόν ὀνόμασε «Ἱππότη τοῦ Ἀγίου Μάρκου», τοῦ ἀπένειμε ἄδαμαντοκόλλητο σταυρό, τόν διόρισε τοπάρχη τῆς Ρούμελης καί τοῦ ἐπέτρεψε νά ἔχει δική του σωματοφυλακή (Garzoni, *Istoria della Repubblica di Venezia*, σ. 638-680). Ἡ προσέλευση τοῦ Γερακάρη στους Βενετσιάνους ἐνθουσίασε τοὺς Πελοποννήσιους.

Οἱ Βενετσιάνοι τοῦ ἀνέθεσαν νά βαδίσει στά Σάλωνα, ἐνῶ ὁ Βενετσιάνικος στρατός θά χτυποῦσε τή Θήβα. Ἡ ἐξόρμηση ἔγινε, ἀλλά ἀργότερα ἐγκαταλείφθηκαν τὰ Σάλωνα καί ὁ Γερακάρης ἀφοῦ πέρασε ἀπό τήν Φθιώτιδα καί τήν Εὐρυτανία, προχώρησε πρὸς τήν Ἄρτα.

«Ἡ ἐπὶ τόσα χρόνια συνεργασία τοῦ Γερακάρη μέ τοὺς Τούρκους τόν εἶχε διαφθείρει καί οἱ περὶ φιλοπατρίας ιδέες τοῦ λοχαγοῦ Λάμπη δέν στάθηκαν ἱκανές νά ἐξαφανίσουν τās ἀγρίας ὁρμάς τοῦ ἀρχαίου πειρατοῦ» (Θ. Βελλιανίτης, *MEE*, τ. Η', σελ. 210).

Καί ἡ ἐξόρμηση πρὸς τὴν Ἄρτα, ἀντὶ ν' ἀποθεῖ ὠφέλιμη γιὰ τοὺς κατοίκους, κατέληξε σὲ μιά μεγάλη καταστροφή.

Τίς σχετικές πληροφορίες παίρνουμε ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Κ. Μέρτζιου «Ἡ Ἄρτα στὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας». Τό πρῶτο ἔγγραφο εἶναι τοῦ διοικητῆ τῆς Κορίνθου Αὐγουστίνου Σαγρέδου πρὸς τὸν Δόγη:

«Κόρινθος 29 Αὐγούστου 1696

Ὁ ἱππότης Λιμπεράκης ἐτοιμάζεται τώρα νά ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Ἄρτης, τόπου πλουσίου, ἵνα τὴν κατακτήσῃ καὶ οὕτω δώσῃ δείγματα τῆς ἰκανότητός του. Ἄν ἐπιτύχῃ ἡ πραγματοποίησις τοιοῦτου σχεδίου θά μᾶς ἀποφέρῃ πολλὰ ὀφέλη καὶ θά προξενήσῃ τεραστίαν ἐντύπωσιν...»

Ὅταν ὁ Σαγρέδος ἔγραφε τό παραπάνω ἔγγραφο προφανῶς δέν γνώριζε ὅτι δύο μέρες πρὶν, ὁ Γερακάρης εἶχε μπεῖ στὴν Ἄρτα καὶ τὴν λεηλάτησε. Ὅταν πληροφοροῦντο τὰ γενόμενα, ἔστειλε νέο ἔγγραφο πρὸς τὸν Δόγη, ἀλλὰ χωρὶς ν' ἀναφέρει κάτι γιὰ τίς κατὰ τῶν χριστιανῶν πράξεις τῶν ἀνθρώπων τοῦ Γερακάρη. Μόνο γιὰ λάθη τακτικῆς γράφει:

«Κόρινθος 18 Σεπτεμβρίου 1696

... ἀπὸ τὸν ἱππότην Λιμπεράκην δέν φθάνουσιν καλὰ νέα οὔτε καὶ τὰ ἐκτυλιχθέντα γεγονότα ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὰς προσδοκίας του.

Οὗτος μετέβη πλυσίον τῆς Ἄρτης μὲ δύο Γαλέρας τῶν Νήσων καὶ 2500 Ἑλλήνας ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Καπιτάν Γεώργη ἀδελφοῦ του. Ἐκινήθησαν τὴν ὁν τρέχοντος (ν. ἡ.) καὶ ἐπλησίασαν τόσον κρυφὰ καὶ τόσον αἰφνιδίασαν τὸν ἐχθρόν, ὥστε ἂν εἶχον ἀμέσως προσβάλει τὴν πλουσίαν ἐκείνην πόλιν, τὰ λάφυρα θά ἦσαν πλουσιώτατα καὶ ἡ ἐπιχείρησις ἔνδοξος. Ἀλλὰ, στρατοπεδεύσαντες, ἵνα ἀναπαυθοῦν, ἔδωσαν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς Τούρκους νά ἀνακαλύψουν τὴν ἐτοιμαζομένην ἐπίθεσιν καὶ νά κλεισθοῦν μαζὺ μὲ τοὺς Ἑβραίους κατοίκους, ἀφοῦ ἐπῆραν μαζὺ τους καὶ τὰ πολυτιμότερα εἶδη τῶν, ἐντὸς τοῦ φρουρίου, ἀπὸ τό ὁποῖον ἔλειπε καὶ αὐτός ὁ Ἀγᾶς, ὁ ὁποῖος εἶχε πηγαίνει στὰ Γιάννινα μὲ 80 ἱππεῖς. – Τοιοῦτοτρόπως ὀλίγα ἦσαν τὰ λάφυρα καὶ ἀποτυχημένη ἡ ἐπιχείρησις. Ἡθέλησε κατοπινὸς ὁ Λιμπεράκης νά κινηθῇ διὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Φρουρίου καὶ ἤρχισε νά ρίπτῃ μὲ βομβοβόλον, ἀλλ' οἱ Τούρκοι ἀντέστησαν ἐρρωμένως καὶ ἠναγκάσθησαν οἱ τοῦ Λιμπεράκη νά ὑποχωρήσουν ἀτάκτως ἀφοῦ ἀπώλεσαν 200 ἄνδρας νεκροὺς καὶ αἰχμαλώτους...»

Τό ἔγγραφο αὐτό τοῦ Σαγρέδου δέν ἀνταποκρίνεται στὴν ἀλήθεια καὶ στὰ γεγονότα. Οἱ δυνάμεις τοῦ Γερακάρη ποὺ μπῆκαν στὴν Ἄρτα, προκάλεσαν μεγάλες καταστροφές στοὺς κατοίκους καὶ στὴν πόλιν. Λεηλασία, αἰχμαλωσία κατοίκων, ἀρπαγὴ περιουσιῶν, κλοπὴ ἱερῶν σκευῶν κ.λπ., ἦταν τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Γερακάρη.

Οἱ δόλοιοι Ἀρτινοί, ἀπάνω στή θλίψη τους ἔφτιαξαν καί σχετικό ποίημα:

«Ἦλθεν ὁ Γκιόρτζης¹ εἰς τήν Ἄρταν καί τήν ἐδιαγούμισε
Ἔκαψε Κλησιαῖς Μετζήτια καί τοῦ Σιάχμπεν τά σπήτια·
Πῆρε καί μιὰ Τουρκοπούλα νά τήν κάμη Ρωμιοπούλα κ.τ.λ.»

Καί νά πῶς περιγράφει τήν ἐπιδρομή τοῦ Γερακάρη ὁ Σεραφεῖμ Ξενόπουλος στό «Δοκίμιό» του: «Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Μητροπολίτου Ἄρτης Μελετίου προσέβαλε τήν Πόλιν Ἄρταν ὁ Πελοποννήσιος καί παρά τοῦ Διβανίου ἀναγορευθεὶς ἡγεμὼν τῆς Πελοποννήσου ἐν ἔτει 1692, ἐπὶ Σουλτάν Ἀχμέτου, διαβόητος Λιβέριος Ἰερακάρης, ὁ παρ' Ὀθωμανοῖς Γκιαοῦρ Βέης καί οὐ μικράν αὐτὴ ἐνεποίησε φθοράν, μὴ φεισθεὶς μηδ' αὐτῶν τῶν Θεῶ ἀφιερομένων Σκηνωμάτων, Χριστιανικῶν τε καί Ὀθωμανικῶν... Τοιαῦτα δ' οὗτος πεποίηκε, δηλαδὴ ἐπανεστὶ κατὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἐξαπατηθεὶς παρά τοῦ Πελοποννησίου Παναγιώτου Δοξαρά τοῦ καί Ἰππότου τῶν Βενετῶν καί ὑπὲρ τῶν συμφερόντων αὐτῶν ἀγωνιζομένου...» (κεφαλ. ΙΑ', 28).

Ὁ Μητροπολίτης Ἄρτης Μελέτιος κατηγορήθηκε τότε «ὥς συνέννοχος τῆς στάσεως ἐκείνης, ἔκπτωτος τοῦ θρόνου γενόμενος» καί καθαιρέθηκε, ἀθωωθείς τό 1701 (βλ. «Δοκίμιον», ὁ.π., Σημειώσεις καί ἔγγραφα, ἀριθ. νζ').

Οἱ Ἀρτινοί πού καταστράφηκαν ἀπὸ τήν ἐπιδρομή τοῦ Γερακάρη, ἀπευθύνθηκαν μέ ἀλλεπάλληλα ἔγγραφα διαμαρτυρίας πρὸς τοὺς Βενετσιάνους, ζητώντας ἀποκατάσταση τῶν ζημιῶν καί ἀπελευθέρωση τῶν αἰχμαλώτων.

Παραθέτουμε ἀπὸ τήν ἐργασία τοῦ Κ. Μέρτζιου «Ἡ Ἄρτα στά ἀρχεῖα τῆς Βενετίας», τό ἔγγραφο τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτοῦ τῶν Νήσων Ἀντωνίου Μολίν πρὸς τόν Δόγη, καθὼς καί τίς συνημμένες σ' αὐτὸ αἰτήσεις διαμαρτυρίας τῶν Ἀρτινῶν:

«Ἀγία Μαύρα, 19 Ὀκτωβρίου 1696

«... ἡ ἐπιδρομή τοῦ λιμπεράκη κατὰ τῆς Ἄρτης, ἔληξε μέ τήν φυγὴν τοῦ στρατοῦ του ἀποτελουμένου ἐκ 200 ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι ἐτρομοκρατήθησαν ἀπὸ 60 ἐρίππους Τούρκους. Ἐφονεύθησαν ἐκ τῶν ἡμετέρων 24 στρατιῶται τοῦ σώματος Τουτοῦ, ἐχάθησαν 60 μπόμπες καί ἔν βομβοβόλον. Καί αὐτά συνέβησαν διότι δέν ὑπῆρχον οὔτε συνοχή οὔτε πειθαρχία. Τοιοῦτοτρόπως ὑπέστησαν μία ἀτυχίαν τὰ δημόσια ὄπλα, ἀπώλεσθησαν τρόφιμα καί ἄλλα ἐφόδια ἀλλὰ καί ἄλλα τινὰ ἔκτροπα σημειώθησαν. Ἐπετάχυνα τήν ἔλευσίν μου ἐνταῦθα, διότι κατὰ τήν ἐπιδρομήν, οἱ μὲν Τούρκοι, μετέφεραν τὰ ἔπιπλα καί τὰς οἰκογενεῖας τῶν ἐντὸς τοῦ φρουρίου, ὅλη δέ ἡ μανία τῶν ἐπιδρομέων ἐξέσπασεν ἐπὶ τῶν ἀτυχῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων καί πάσης τῆς φόρου ὑποτελοῦς χώρας καθ' ὃν χρόνον αὕτη, συνεπὴς εἰς τήν καταβολὴν τῆς ἐτησίας εἰσφορᾶς, διῆγεν ἀμέριμνος ὑπὸ τήν σκέπην τῆς Δημοσίας Πίστεως. Οἱ ἐπιδρομεῖς δέν ἐφείσθησαν οὔτε τῶν Ἱερῶν Ναῶν, οἱ ὅποιοι ἐκάψαν, ἢ ἐβεβηλώθησαν ἢ ἀπεγυμνώθησαν ἀπὸ τὰ ἱερὰ τῶν ἀντικείμενα.

1. Πρόκειται γιὰ τὸν Γεώργιο Γερακάρη, ἀδελφὸ τοῦ Λιμπεράκη.

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἱερῆς μοί ἐξέφρασαν τὰ συγκινητικά των παρά-
 πονα, διὰ τῶν συνημμένων ἐγγράφων καί εἶναι διατεθειμένοι, παρ' ὅλα
 τὰ γενόμενα, νά ἐξακολουθήσουν νά καταβάλλουν ἐτησίαν εἰσφοράν
 τῶν 1500 ρεαλίων, ἀρκεῖ νά ξαναδώσω τόν λόγον μου, τόν ὅποιον
 ἀδυνατῶ νά δώσω χωρίς τήν διαταγήν τῆς Ὑμετέρας Γαληνότητος,
 ὅπως ὦσιν, οὗτοι ἐξησφαλισμένοι εἰς τό μέλλον κατὰ πάσης ἐνοχλή-
 σεως, ἐνῶ τὰ ἄλλα χωριά, πικραθέντα ἀπό τήν ἐπιδρομήν, εὐρίσκουν
 πρόφασιν νά μή ἐπαναλάβουν τήν καταβολήν τῶν εἰσφορῶν... ὡς πρός
 τόν λιμπεράκην βλέπω μετ' ἐκπλήξεώς μου ὅτι κυκλοφοροῦν προκηρύ-
 ξεις μέ τίτλον ἀνωτέρου Ἐπιθεωρητοῦ ἤτοι:

“Ἡμεῖς λιμπερίος Γερακάρης διὰ τήν Γαληνοτάτην Δημοκρατίαν
 τῆς Βενετίας ἀνώτερος Ἐπιθεωρητής τῆς Ρούμελης...”

Ἡ πρώτη ἔκκλησις τῶν κατοίκων τῆς Ἱερῆς:

«Πρός τόν Γενικόν Προβλεπτήν τῶν Νήσων Ἀντ. Μολίν

Ἐκλαμπρότατε καί ἐσοχώτατε Κύριε Γενικέ Προβλεπτά τῶν Νήσων
 Ἡμεῖς οἱ δοῦλοι Σας κάτοικοι τῆς Ἱερῆς, λεηλατημένοι καί ἀτυ-
 χεῖς, ὑποβάλλομεν ταπεινοτάτην ὑπόκλησιν εἰς τήν Ὑμετ. ἐσοχότητα,
 παρακαλοῦντες τόν Θεόν ἵνα χαρίζη Ὑμῖν μακροζωΐαν καί εὐτυχίαν.

Δέν γνωρίζομεν ἀπό ποῦ νά ἀρχίσωμεν. Εἴμεθα ταραγμένοι ἀπό
 τήν φρίκην τῶν δυστυχιῶν μας, πού μᾶς ἐγονάτισαν. Δώδεκα ἔτη μετὰ
 τήν κατάληψιν τῆς Ἀγίας Μαύρας, φοβηθέντες ἐπὶ τόσας ἀπειλάς περί
 ἐπιδρομῶν εἴχομεν ἀποκρύψει τὰ πράγματά μας. Τέλος ἀπεφασίσαμεν
 νά προσφύγωμεν εἰς τήν εὐσπλαχνίαν τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας
 καί νά γίνωμεν φόρου ὑποτελεῖς, ἵνα εἴμεθα ἀπηλλαγμένοι ἀπό τοὺς
 φόβους αὐτοῦς τῶν ἐπιδρομῶν. Καί ἀφοῦ ἐδηλώσαμεν ὑποταγήν εἰς
 τόν Πρίγκιπα ἐνομίζαμεν ὅτι ἡδυνάμεθα νά ζήσωμεν ἀσφαλεῖς. Αἰφνι-
 δίως ἐνέσκηψεν εἰς ἡμᾶς ἡ μεγαλυτέρα καί πλεον ἀνυπόφορος δυστυ-
 χία. Τά ὑπάρχοντά μας τὰ ὅποια εἴχαμεν εἰς τὰ σπίτια μας, διότι εἴμεθα
 βέβαιοι καί δέν εἴχαμεν καμμίαν ὑποψίαν, ἐληλητήθησαν. Τά ἱερά
 σκεύη τῶν ἐκκλησιῶν ἀφνὲς ἔβησαν ἀπὸ βεβήλους χεῖρας καί ἀπὸ τήν
 Μητρόπολιν καί ἀπὸ τὰ Μοναστήρια.

Ἐκαυσαν καί μίαν Ἐκκλησίαν καί ἔρριψαν κατὰ γῆς τὰ δικοποπό-
 τηρα μέ τήν ἀγίαν μετάληψιν. Δέν εἴμεθα εἰς θέσιν νά περιγράψωμεν
 τὰ κακά πού μᾶς ἔγιναν. Ἀπὸ τοὺς ἀπίστους δέν ἀφῆρεσαν οὔτε μία
 πεντάρα, ἀλλὰ μόνον τὰ πράγματα τῶν Χριστιανῶν. Ἐναντίον ἡμῶν
 καί μόνον μετεχειρίσθησαν τὰ ὅπλα. Δέν γνωρίζομεν διατί. Παρομοίαν
 καταστροφὴν δέν τήν ἐπεριμέναμεν. Καί τώρα γονυπετεῖς πρό τῶν
 ποδῶν τῆς Ὑμετ. Ἐσοχότητος τήν ἐκλιπαροῦμεν νά μᾶς λυπηθῇ, νά
 αἰσθανθῇ οἶκτον διὰ τὰ τόσα παθήματά μας καί νά μᾶς εἴπῃ, τίνι τρόπῳ
 δυνάμεθα νά ζήσωμεν εἰς τό μέλλον καί τήν προσκυνοῦμεν ταπεινο-
 φρόνως».

«*Ἄρτα, 13 Σεπτεμβρίου 1696 (π. ἡ.)*

Θεόδωρος Ἱερέυς, οἰκονόμος Ἄρτης, Διαζίν Μπαστρόν λογοθέτης, Ἰωάννης Χαϊκάλης, Ἰωάννης Ἀνδρώνης, Βασίλειος Βράνης, Ζαφείρης Παζίτης, Χριστόδουλος Ἱερέυς, Ἰωάννης Κρασσᾶς, Δημήτριος Ράφτης, Κωνστάντιος Ἱερομόναχος.

Γαβριήλ Ἠγούμενος τῆς Φανερωμένης

Ἰωάσαφ ἠγούμενος τῆς Παναγίας

Δημήτριος Ἱερέυς καί διερμηνεὺς

Ἰωάννης Πάρτε

Ὁ Ἠγούμενος τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου Χρύσανθος

Ὁ Ἠγούμενος τῆς Βλαχέρνης Δομιανός

Γεώργιος Κοθώνης

Ἀντώνιος Κοθώνης

Νικόλαος Κρασσᾶς.»

Ἄλλη ἔκκληση τῶν ἀντιπροσώπων τῶν πέριξ τῆς Ἄρτης χωριῶν πρὸς τὸν ἴδιο Γεν. Προβλεπτή.

Καί αὐτή εἶναι γραμμένη ὅπως καί ἡ ἄλλη.

«Ἐκλαμπρότατε καί ἐξοχώτατε Κύριε Στρατηγέ, ἐπαξιώτατε, ἡμεῖς οἱ δοῦλοι Σας τῆς περιοχῆς Ἄρτης Σᾶς προσκυνοῦμεν ταπεινοφρόνως καί παρακαλοῦμεν τὸν Θεόν νά ἀξιώσῃ τὴν Ὑμετέραν ἐξοχότητα μεγάλαιτέρων ἀξιωμάτων καί τιμῶν.

Πολλαὶ εἶναι αἱ δυστυχίαι μας καί ἀπειράριθμα τὰ βάσανά μας τὰ ὅποια μᾶς συνέβησαν.

Τὴν 3ην Σεπτεμβρίου ἦλθεν ἓνας στρατός καί ἔκαυσε τὴν Ἄρταν. Ὅλα τὰ χωριά μας ἐληλητήθησαν. Μᾶς ἐπῆραν τὰ μικρά καί τὰ μεγάλα ζῶα καί τὰ ἄλογα καί κάθε τί πού εἴχαμε ἡμεῖς οἱ δυστυχεῖς Χριστιανοί, καί δέν γνωρίζομεν τό αἶπιον πού μᾶς ἔγινε τόσο κακό. Ἡμεῖς οἱ κακόμοιροι εἴχαμε γίνει φόρου ὑποτελεῖς καί ἐζούσαμεν ἀσφαλεῖς καί ἐχάσαμεν τὰ πράγματά μας. Καί ὅμως ἠμπορούσαμεν νά φύγωμε καί νά ἀποφύγωμε τὴν δυστυχίαν.

Ὅμως, Κύριε, διὰ τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ καί διὰ τὴν ἡμετέραν ζωὴν, παρακαλοῦμεν νά μᾶς κυβερνήσῃτε. Ἡμεῖς ἐλάβομεν πολλὰς χάριτας ἀπὸ τὴν Ὑμετέραν ἐξοχότητα καί ζητοῦμεν σήμερα καί αὐτὴν τὴν νέαν χάριν, νά μᾶς ἀπαλλάξῃτε ἀπὸ αὐτόν τὸν κίνδυνον, διότι ἐχάσαμε κυριολεκτικῶς τὰ μυαλά μας.

Ληλητηθέντες, ἀπογυμνωθέντες ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς, χειρότερα ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἀκούομε νά μᾶς λέγουν προδότας καί δέν μᾶς πιστεύουν καί κάθε μέρα φονεύουν ἀνθρώπους.

Δι' αὐτὸ καταφεύγομεν εἰς τὴν μεγάλην Σας εὐσπλαχνίαν ἵνα μᾶς ἐλεηθῇ καί λάβῃ τὰ μέτρα νά μᾶς προστατεύσῃ καί Κύριος ὁ Θεός θά

δωρήση εἰς τὴν Ὑμετ. ἐξοχότητα μεγαλειτέρας τιμᾶς καὶ ἀνώτερα ἀξιώματα καὶ τέλος τὴν προσκυνούμεν.

Ὁ δοῦλος τῆς Ὑμετέρας ἐξοχότητος ὁ Οἰκονόμος τῶν Κωστακίου. Χριστόδουλος ἱερεὺς τῶν Κιρκιζάδες.

Παπᾶ-Νίκος.

Παπᾶ-Δῆμος ἀπὸ τό Παχυκάλαμο.

Δῆμος τοῦ Παπᾶ-Σίμου.

Παπᾶ-Ἀπόστολος ἀπὸ τὰ Πλήσσια (Πλησιοί).

Παναγιώτης ἀπὸ τῆ Βρύση.

Ἡ ἄλλη ἐκκλήση τῶν Ἀρτινῶν στάλθηκε πρὸς τὸν Γενικὸν Προβλεπτήν στίς 5 Ὀκτωβρίου 1696 (παλ. ἡμερολόγιο), πού τὴν ὑπογράφουν ἱερωμένοι καὶ προύχοντες τῆς Ἄρτας, ζητώντας βοήθεια καὶ κολακεύοντας τοὺς Βενετσιάνους, ὥστε νὰ δώσουν προσοχή καὶ σημασία στὴν ἐκκλησίᾳ τους:

«Ἐκλαμπρότατε καὶ Ἐξοχώτατε Κύριε Στρατηγέ. Προσκυνούμεν τὴν Ὑμετέραν ἐξοχότητα ἡμεῖς οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι τῆς ὑποδούλου Ἄρτης καὶ δεόμεθα τοῦ Παναγάρχου θεοῦ ἵνα ἡ παροῦσα ἐκκλησίᾳς μας τὴν εὐρὴν εἰς πλήρη ὑγείαν καὶ εὐτυχίαν καὶ τὴν σκέπη ἀπὸ παντός κακοῦ.

Ἦκούσαμεν, ἐξοχώτατε Στρατηγέ, ἀπὸ ἀνθρώπους μας ὅτι εἶσθε τόσο φιλεὺςπλαχνος καὶ δίκαιος καὶ ὅτι ἐδείξατε συμπάθειαν διὰ τὰ τόσα δεινὰ μας, ὡς αὐθέντης εὐσεβέστατος καὶ Χριστιανικώτατος.

Πρῶτον νύχαριστήσαμεν Κύριον τὸν Θεόν καὶ κατόπιν τὴν Ὑμετέραν ἐξοχότητα διότι ἡσθάνητε οἶκτον διὰ τὰς δυστυχίας μας. Εἴθε ὁ Πανάγαθος Θεός νὰ διαφυλάτῃ τὴν ὑγείαν τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος καὶ νὰ τὴν ἀνταμείψῃ κατὰ τὴν ὥραν τῆς κρίσεως καὶ νὰ τῇ ἐπιδαψιλεύσῃ πᾶσαν εὐτυχίαν καὶ πᾶσαν τιμὴν, διὰ τὴν προστασίαν καὶ ἀρωγὴν τῶν Χριστιανῶν. Ἡμεῖς ἀπὸ τὰς πράξεις Σας ἐγνωρίσαμεν ὅτι ἡ Ὑμετέρα ἐξοχότης εἶναι Χριστιανός, φιλεὺςπλαχνος, ἐλεήμων καὶ φοβᾶται τὸν Θεόν.

Λοιπὸν Ὑψηλότατε Κύριε, ἐξακολουθήσατε νὰ ἔχητε τὴν χριστιανικὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην.

Τὴν ἐκκλησίᾳς μας ταύτην συνοδεύουν οἱ ἀπεσταλμένοι μας οἱ ὅποιοι θὰ μεταβοῦν νὰ συναντήσουν τὸν Ἐξοχώτατον Γενικὸν Προβλεπτήν καὶ παρακαλοῦμεν τὴν Ὑμετ. ἐξοχότητα νὰ τοὺς βοηθήσῃ καὶ νὰ τοὺς ἐνθαρρύνῃ. Θὰ στείλωμεν καὶ ἄλλους ἀντιπροσώπους εἰς τὴν Γερουσίαν, ἀλλὰ προτίτερα θὰ τοὺς στείλωμεν νὰ συναντήσουν τὴν Ὑμέτ. ἐξοχότητα, διότι ἡμεῖς μετὰ τὸν Θεόν, δέν ἔχομεν ἄλλην ἐλπίδα, παρὰ εἰς Ὑμᾶς.

Ὅμοίως παρακαλοῦμεν τὴν Ὑμετ. ἐξοχότητα νὰ παραχωρήσῃ τὴν ἄδειαν ἐλευθέρας μετακινήσεως, ἵνα μὴ οἱ πιστωταὶ ζητήσουν ἐγγυήσεις, διότι ποῖον γνωρίζουν, ἵνα τὸν βάλουν ἐγγυητήν;

Διὰ ταῦτα Σᾶς ἱκετεύομεν νὰ στείλῃτε προτίτερα τὴν ἄδειαν καὶ

ὕστερα θά ἔλθουν νά παρουσιάσουν τά σέβη των καί νά λάβουν τάς ὁδηγίας τῆς Ὑμετ. ἐξοχώτητος διά νά παραστοῦν εἰς τήν Γερουσίαν.

Οὕτως ἀποτείνομεν θερμήν καί ταπεινήν παράκλησιν διά τήν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καί διά τήν ἀνακούφισιν τῶν ἀτυχῶν Χριστιανῶν, τῶν ἀδελφῶν Ὑμῶν, τῶν ἀθλίων καί ἀτυχῶν ἡμῶν, ἵνα ἀναπνέωμεν ἐλευθεροί κατόπιν τῆς τελευταίας καταστροφῆς καί δέν θά παύσωμεν νά ἱκετεύωμεν Κύριον τόν Θεόν ὑπέρ τῆς διατηρήσεως τῆς υγείας Ὑμῶν καί ὑπέρ τῆς δόξης Ὑμῶν καί τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας.

1696 Ὀκτωβρίου 5

Ὁ διδάσκαλος καί τοποτηρητής τῆς Ἱερῆς Γρηγόριος
Διάστρο-Μουστρών λογοθέτης τῆς Ἱερῆς
Ἰωάννης Χαϊκάλης
Βασίλειος Βράνης
Μάνος Μανέας, πρωτέδικος
Θεόδωρος ἱερεὺς καί οἰκονόμος τῆς Ἱερῆς
Δημήτριος Ράφτης πρωτονοτάριος
Γεώργιος Ἱεροψάλτης
Λεοντάρης Κουτziούλης
Σπηλιώτης ἱερεὺς Ρεφερενδάριος
Χριστόδουλος ἱερεὺς Σακελλάριος».

Ἡ πρὸ δραματικὴ ὅμως ἐκκλῆσις τῶν Ἱερῶν ἦταν αὐτὴ πού μετέφεραν στὸν ἴδιον τὸν Δόγην δύο Ἱερῆς (ὁ ἕνας λεγόταν Ἀντώνιος Μποῦμπακας). Πρόκειται γιὰ μιὰ συνταρακτικὴ ἐκκλῆσις, πού τὴν ὑπογράφουν ὄχι μόνο ἱερωμένοι καί προύχοντες, ἀλλὰ καί ἀπλοί, χωρὶς τίτλο ἀνθρώποι. Ἡ ἐκκλῆσις αὕτη, πού διασώζεται στὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας, πρωτοδημοσιεύτηκε στὰ «Acta et Diplomata Graeca medii aevi» τῶν Miklosich et Müller, III, σελ. 275 καί ἀναδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Σάθα στὴν «Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα» σελ. 422 καί ἀπὸ τὸν Σεραφεῖμ Ξενόπουλο στὸ «Δοκίμιο» ἐκδ. 1884, σελ. 347, ἐπανεκδ. 1962 σελ. 101.

Ἀξίζει νά παρατεθεῖ ὁλόκληρη:

«† Ὑψηλότατοι, ἐκλαμπρότατοι καί ἐξοχώτατοι αὐθένται καί διοικηταὶ τῆς Γαληνοτάτης Ἀριστοκρατίας τῶν Ἑνετῶν, ἡμεῖς οἱ ἐκ τῆς ἡχμαλωτισμένης Ἱερῆς ἄθλιοι καί ταλαίπωροι δοῦλοι ἡμῶν, δουλικῶς τὴν ἐξοχώτητα ὑμῶν προσκυνούμεν, ἕως ἐδάφους τῆς γῆς προσκυνούμεντες, παρακαλοῦντες καί δεόμενοι τοῦ Παντοδυνάμου Θεοῦ νά διατηρῇ τὸ ἔνθεον καί Γαληνότατον Κράτος τῆς δικαιοσύνης Ἀριστοκρατίας Ὑμῶν ἀσινές² ἀπὸ πάσης ἐναντίας ἐπηρίας καί ἀνώτερον ἀνιάρου παντός συναντήματος. Τὸ γράμμα μας, ἐξοχώτατοι καί ὑψηλότατοι αὐθένται, εἶναι διὰ νά ἀναφέρωμεν πρὸς τὴν ἐξοχώτητά Σας τάς μεγάλας

2. ἀσινές = ἀβλαβές.

δυστυχίας καί αιχμαλωσίας καί δημεύσεις τῶν ὑπαρχόντων ἡμῶν καί ἐμπρησμούς τῶν οἰκῶν καί ἐκκλησιῶν ἡμῶν, ὁποῦ ἔγιναν εἰς ἡμᾶς διὰ χειρός τοῦ ὑψηλοτάτου Καβαλιέρ λιμπεράκη, ἡμεῖς οἱ ἐλεεινοὶ ἐσοχώτατοι αὐθένται, εἴχαμεν ἕως τοῦ νῦν ἀφοῦ ἡ Ἀγία Μαύρα καί ἡ Πρέβεζα ἐκυριεύθη ὑπὸ τῆς Γαληνοτάτης Ἀριστοκρατίας Ὑμῶν, δέκα τρεῖς χρόνους, ὁποῦ μέ τό νά εἴμεσθην ὁμοροί, ἐφοβερίζόμεθα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τῆς αὐτῆς Ἀφεντίας νά αιχμαλωτισθοῦμεν, ὅμως εἴχαμεν ἐννοϊαν καί ἐφυλαγόμεσθην κατὰ τό δυνατόν μας καί εἴχαμεν φυλαγμένον τό πρᾶγμα μας καί δέν ἐβλάφθημεν παντελῶς καί εἴχαμεν προθυμίαν καί πρότερον νά προσπέσωμεν καί νά προσκυνήσωμεν εἰς αὐτήν τήν γαληνοτάτην αὐθεντίαν διὰ νά λυτρωθοῦμεν ἀπό τοὺς φόβους, ἀλλά ἐμποδιζόμεθα ὑπὸ τῶν κρατούντων ἡμῶν, μόλις δέ μετὰ τοὺς δέκα τρεῖς χρόνους, ἐπήραμεν ἄδειαν καί παρευθεῖς μετὰ προθυμίας ἐπήγαμεν εἰς τήν Ἀγίαν Μαύραν καί ἐπροσκυνήσαμεν καί ἐγίναμεν σοῦδητοι³ τοῦ Ἀγίου Μάρκου διὰ μέσου τοῦ Ὑψηλοτάτου ἀφέντου Γενεράλη Ἀντωνίου Μολήνη καί ἐσυμβιβάσθημεν μετ' αὐτοῦ νά πληρώνωμεν κατ' ἔτος ρεάλια τόν ἀριθμόν χίλια πεντακόσια (1500) καί ἔστοντας νά ἦλθεν ὁ μισός καιρός ἐπληρώσαμεν τήν ράτα⁴, ἡμῶν ρεάλια ἐπτακόσια πεντήκοντα ἦτοι 750 καί ἐχάρημεν ἅπαντες χαράν μεγάλην πῶς ἠλευθερώθημεν ἀπό τοῦ πολλοῦ φόβου τῆς αιχμαλωσίας καί εἴμεσθην ἐλεύθεροι. Ἐξαπύνης δέ, δέν ἠξεύρομεν πῶς ἦλθεν ὡς φθοροποιός ἀστραπή ὁ Ὑψηλότατος καβαλιέρ λιμπεράκης καί ἔφθειρε καί ἠφάνισε ἄρδην τήν Ἄρταν καί τὰ χωρία αὐτῆς καί τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας χριστιανούς, ἄρπαξε τὰ ὑπάρχοντα ἡμῶν, ἔκαυσε τὰ ὀσπήτια, ἐδήμευσε τὰ ἱερά σκεῦη τῶν ἐκκλησιῶν, ἔρριξαν κατὰ τῆς τὰ ἅγια ἀρτοφύρια μετὰ τοῦ ζωηφόρου ἄρτου, ἔσουραν γυναῖκας μετὰ τῶν παιδίων αὐτῶν, ἐτράβισαν καί ἔφθειραν παρθένους καί ἄλλα μυρία κακά ἐποίησαν ἡμῖν οἱ ἀνθρωποὶ του, Χριστιανοὶ λεγόμενοι, Χριστιανούς ἡμᾶς ἐκακοποίησαν καί ἐλεπλάττισαν λεπλάσιαν ἐσχάτην τῇ εἰκοστῇ ἐβδόμῃ τοῦ Αὐγούστου μηνός καί τελείως ἡμᾶς ὑστέρησαν τῶν ὑπαρχόντων, πολλοὺς ἀπὸ λόγου μας, πιστεύσατε, αὐθένται ὑψηλότατοι, ἐγῦμνωσαν τελείως ὡς τοὺς ἐγέννησεν ἡ μήτηρ αὐτῶν καί ἐπεριπατοῦσαν γυμνοί, φεῦ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, θεάμα ἐλεεινόν τοῖς ὁρῶσι, καί τί λέγομεν τὴν ἡμέραν ἐκείνην μόνον; Ὅπου καί ὡς σήμερον γυμνοὶ συνδιάγουσιν, οὔτε σκεπάσματα ἔχοντες πρὸς αὐτάρκειαν, οὔτε ἐνδύματα. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην, αὐθένται ἐσοχώτατοι, θάμβος ἦν νά ἰδῇ τις τόν ἥλιον αὐτόν, ὁποῦ ἐσκοτίσθη συμπάσχων λογιάζομεν καί αὐτός τῇ μεγίστῃ δυστυχίᾳ τῇ γιγνομένη ἡμῖν δέν ἠξεύρομεν τί νά εἰποῦμεν διὰ τόν ἀνθρωπον αὐτόν, εἰς τίνα θρησκίαν εὐρίσκεται· μέ τοὺς Τούρκους ὄντας, Χριστιανοῖς ἐπολέμει καί τώρα μέ τοὺς Χριστιανούς συνδιάζων, Χριστιανοῖς πολεμεῖ, Χριστιανός

3. σοῦδητοι = ὑπῆκοοι.

4. ράτα = δόση.

λέγεται ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ δέν ὁμοιάζουν Χριστιανικά, διότι τίνα τῶν Τούρκων δέν ἔβλαψε, μήτε ἀπό τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν ἔλαβεν, οὐδέ ὀβολούς, ἔξω ἀπό δέκα ὀσπήτια ὁποῦ ἔκαυσεν, ἀλλὰ μήτε τῶν Ἑβραίων ἔλαβέ τι, μόνον δέ τούς Χριστιανούς ἐζημίωσε καί ὑστέρησε τῶν ὑπαρχόντων, ὥστε καί μίαν ἐκκλησίαν τοῦ Θεολόγου Ἰωάννου ἔκαυσεν. Δέν ἠμποροῦμεν νά γράψωμεν καταλεπτῶς ὅλα τὰ κακά, ὁποῦ μᾶς ἔκαμαν, τοῦτο μόνον γράφομεν, ὅτι ὡς ἐχθροί καί ἀλλότριοι τῆς θρησκείας ἡμῶν ἐφέρθησαν πρὸς ἡμᾶς· ἴσως καί οἱ γραμματοκομισταὶ ὁποῦ ἔρχονται πρὸς τὴν Ὑμῶν ἐξοχότητα διὰ ζωσῆς φωνῆς θέλουν τὰ φανερώσει πλεονέκτερον, ἔτι δέ καί προσεπαπειλεῖ διὰ νά ἔλθῃ καί πάλιν νά μᾶς ἀφανίσῃ τελείως καί νά μᾶς ἐξαλείψῃ ἀπό προσώπου τῆς γῆς, διὰ τοῦτο προσκυνοῦμεν Ὑμᾶς, ἐκλιπαροῦμεν, παρακαλοῦμεν καί δεόμεθα Ὑμῶν, αὐθένται ἐξοχώτατοι, ἵνα συμπασχήσῃτε ἡμῖν καί ἐλεήσῃτε, ὡς ἐλεήμονες καί ποιήσῃτε ἔλεος μεθ' ἡμῶν διὰ τὸν τοῦ ἐλεήμονα μακαρίζοντα κύριον καί ποιήσῃτε δικαιοσύνην, εἰς ἡμᾶς ὡς Χριστομίμητοι καί δικαιοτάτοι κριταὶ ἵνα εὕρητε τὸν δίκαιον κριτὴν Χριστὸν τὸν θεὸν ἡμῶν ἔλεον, ἐν τῇ φρικτῇ καὶ φοβερᾷ ἡμέρᾳ τῆς ἀνταποδόσεως, διότι θέλετε ἐλεήσει καί δικαιώσει ἀνθρώπους ὁμογενεῖς, ὁμοφύλους καί ὁμοπίστους Χριστιανούς διὰ τοὺς ὁποίους ἔχυσεν ὁ Δεσπότης Χριστὸς τὸ ἅγιον αὐτοῦ αἷμα ἐπὶ τοῦ σταυροῦ καί τοὺς ἐξηγόρασεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ διαβόλου. Νεύσατε τοίνυν ᾧ βέλτιστοι καί ὑψηλότατοι αὐθένται εἰς τὴν κάκωσιν καί ταπείνωσιν ἡμῶν τῶν ἀθλίων καί ταλαιπώρων ἀδελφῶν σας Χριστιανῶν καί μὴ ἀποτύχωμεν οἱ ἄθλιοι τῆς αἰτήσεως καί ἀφανισθῶμεν καί ἐξαλειφθῶμεν τελείως ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς καί ἡμεῖς ὑποσχόμεθα πληροῦν τὸ κατ' ἔτος συμπεφωνηθέν καί προσέτι μένομεν χρεῶσαι ἵνα εὐχόμεθα καί παρακαλῶμεν τὸν παντοδύναμον Θεὸν νά διαφυλάτῃ καί νά διατηρῇ τὸ γαληνότατον Κράτος καί δικαιοτάτον τῆς γαληνοτάτης Ἀριστοκρατίας Ὑμῶν ἀσινές καί ἀλώβητον πάσης ἐναντίας ἐπηρείας καί περιστάσεως εἰς αἰῶνας αἰῶνων ἀμήν.

1696 Ὀκτωβρίου 28 κατὰ τὸ παλαιόν.

ἀκόμη παρακαλοῦμεν τὴν ἐξοχότητα Ὑμῶν τὸ εἶπῃ ἤθελε φανῇ νά πληρώνωμεν νά γίνῃ κοινόν εἰς τὴν Ἄρταν, τὰ χωρία τῆς καὶ τὸ Τζουμέρκο καὶ Ραβοβίзи ἐπειδὴ ἔτσι εἰρήνη κοινῶς εἰς ὅλους νά γίνῃ μέ τὸ ἴδιον τῆς θέλημα.

† γρηγόριος ἱερομόναχος ὁ διδάσκαλος καὶ ἐπίτροπος τῆς Ἄρτης καὶ εὐχέτης Ὑμῶν.

† Θεόδωρος ἱερεὺς ὁ Οἰκονόμος Ἄρτης καὶ εὐχέτης Ὑμῶν.

† διαζὸς μπουστράν ὁ λογοθέτης Ἄρτης καὶ δοῦλος Ὑμῶν.

† Χριστόδουλος ἱερεὺς ὁ σακελλάριος Ἄρτης εὐχέτης Ὑμῶν.

† Ἰωάννης Χαϊκάλης ὁ σκευοφύλαξ Ἄρτης καὶ δοῦλος Ὑμῶν.

† Ἰωάννης Ἀνδρόνης καὶ δοῦλος Ὑμῶν.

† Σπηλιώτης ἱερεὺς ρεφενδάριος Ἄρτης καὶ εὐχέτης Ὑμῶν.

- † Ἰωάννης ἱερεύς ὁ Καστρίσιος καί εὐχέτης σας.
 † Ἰωάσαφ ἱερομόναχος ἡγούμενος καθ’ ὁδόν Βρύσεως καί εὐχέτης Ὑμῶν.
 † Γεώργη ἱερεύς ὁ ἐπὶ τῶν γονάτων καί εὐχέτης σας.
 † Δαμιανός ἱερομόναχος ἡγούμενος Βλαχέρνης.
 † Ἰωάννης Πετρῆς ὁ δικαιοφύλαξ Ἄρτης καί δοῦλος Ὑμῶν.
 † βασιλὶς βράνης καί δοῦλος Ὑμῶν.
 † δημήτριος ἱερεύς ὁ Οἰκονόμος κωστακεῶν καί δοῦλος Ὑμῶν.
 † δημήτριος ράπτης ὁ πρωτονοτάριος Ἄρτης καί δοῦλος Ὑμῶν.
 † λεοντάριος Κουτζούλη καί δοῦλος Ὑμῶν.
 † Ἀντώνιος ἱερεύς ἱερομνήμων Ἄρτης καί εὐχέτης σας.
 † Γερμανός ἱερομόναχος καί εὐχέτης σας.
 † Χρῦσανθος ἱερομόναχος ἡγούμενος τοῦ Θεοτοκείου καί εὐχέτης Ὑμῶν.
 † γαβριήλ ἱερομόναχος καί ἡγούμενος τῆς κυρίας Πεφανερομένης καί εὐχέτης
 † δημοῦ Παπακυρσιμονέλο ἀπὸ Χαλικιάδες δουλὸς Ὑμῶν.
 † νικόλαος Βηκῆς καί δούλος σας».

Ὁ Δόγης τὴν παραπάνω ἔκκληση τῶν Ἀρτινῶν διαβίβασε στοὺς Σάβιους (σοφούς) πού ἦταν οἱ σύμβουλοι τοῦ Δόγη μέ τὴ σημείωση «Τοῖς Ὑψηλοτάτοις καί Ἐξοχωτάτοις καί Ἐκλαμπροτάτοις Αὐθένταις διοικηταῖς τῆς δικαιοσύνης Ἀριστοκρατίας τῶν Ἐνετῶν, εὐτυχοῦς Ἐνετίας».

Οἱ Σάβιοι, γιὰ νά βεβαιωθοῦν ἂν πραγματικά ἡ Ἄρτα εἶχε συμφωνήσει γιὰ τὴν καταβολή τῶν 1500 ρεαλίων πρὸς ἐξασφάλισή της καί προστασία της ἀπὸ κάθε ἐπιδρομὴ βενετσιάνικων δυνάμεων, ζήτησαν καί τὴν γνώμη του πρὶν ἀπ’ τὸν Μόλιν Γενικοῦ Προβλεπτοῦ τῶν Νήσων, τοῦ Βιντσέντζο Βενδραμίν. Ὁ Βενδραμίν ἐπιβεβαίωσε τὴν ἀλήθεια τοῦ ἰσχυρισμοῦ τῶν Ἀρτινῶν γιὰ τὰ 1500 ρεάλια, μέ τό παρακάτω ἔγγραφο του:

«Ἐπιβληθέντος εἰς ἐμέ τόν κάτωθι ὑπογεγραμμένον, ὡς τελευταίως ἐπανελθόντα ἀπὸ τὴν Διοίκησιν τῶν Νήσων, ὅπως ἀναφέρω εἰς τὴν Ὑμετέραν Γαληνότητα τὴν ἀντίληψιν καί τὴν γνώμην μου ἐπὶ τῆς συνημμένης ἐκκλήσεως ἥν ταπεινοφρόνως παρουσίασαν εἰς τοὺς πόδας της, οἱ δύο ἐξ Ἄρτης ἀπεσταλμένοι ἐξ ὀνόματος τῆς Κοινότητος ἐκείνης, ἔχω τὴν τιμὴν νά ἀναφέρω ὅτι, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὰ συνημμένα ἔγγραφα, ἡ πόλις ἐκείνη κατοικουμένη ἀπὸ Τούρκους καί Ἑλλήνας εἶχε οἰκειοθελῶς προσφέρει εἰς τόν Ἐξοχώτατον Ἀντώνιον Μολίν ἐπαξιώτατον διάδοχόν μου τό ἐτήσιον ποσόν τῶν 1500 ρεαλίων, ἵνα ἀπαλλαγῇ ἀπὸ κάθε ἐνόχλησιν καί κάθε ἐπιδρομῆς, ἐκ μέρους τῶν ὀπλων τῆς Ὑμετ. Γαληνότητος, ὅχι μόνον ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ ἀκόμη καί ἀπὸ ἐνοχλήσεως τῶν κουρσάρων, οἱ ὅποιοι διατρέχουν τὴν περιοχὴν τοῦ Ξηρομέρου. Ὅτι ὑπὸ τῆς Αὐτοῦ Ἐξοχότητος εἶχε γίνει δεκτὴ ἡ συνεισφορά αὕτη δι’ ἀποφάσεως τοῦ ἰδίου τῆς 20 7βρίου 1695 καί παρεχωρήθη

ὄντως εἰς τοὺς ὑπηκόους πληθυσμούς ἡ Δημοσία προστασία, μέ ρητὴν ἀπαγόρευσιν εἰς τε τοὺς κουρσάρους καὶ εἰς τοὺς ὑπὸ τὰς Δημοσίας σημαίας ὑπηρετοῦντας τοῦ νά ἐνοχλοῦν τὴν ζωὴν καὶ περιουσίαν τῶν κατοίκων τῆς Ἄρτης, οἵτινες φαίνεται ὅτι κατέβαλαν ἤδη ποσὸν τι χρημάτων εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον...

23 Ἀπριλίου 1697

Βιντσέντζος Βενδραμίν
ἐπιστρέψας Γενικός προβλεπτής
τῶν τεσσάρων Νήσων».

Με τὸ ἔγγραφό του αὐτὸ ὁ πρῶν Γεν. Προβλεπτής βεβαίωσε ὅτι ἐγίνε ἡ συμφωνία Βενετσιάνων καὶ Ἀρτινῶν. Ἡ συμφωνία αὐτὴ ἐγίνε ἕνα χρόνο πρὶν ἀπ' τὴν ἐπιδρομὴ τοῦ Γερακάρη. Ἡ αἴτηση μέ τὴν ὁποία οἱ Ἀρτινοὶ ζητοῦσαν νά γίνουν φόρου ὑποτελεῖς στὴν Βενετία, ἀπευθύνθηκε στὸν Γεν. Προβλεπτὴ τῶν Νήσων καὶ ἐγίνε δεκτὴ. Καὶ νά ἡ αἴτηση:

«Ἐξοχώτατε Κύριε Γενικὲ Προβλεπτὰ τῶν Νήσων.

Εἶναι πολὺς καιρὸς πού καίει τὰ καρδίας ἡμῶν τῶν πληθυσμῶν τῆς Ἄρτης, ἡ ἐπιθυμία ἡ ὁποία καθίσταται πάντοτε ζωηροτέρα, νά ζητήσωμεν τὴν ἰσχυράν χριστιανικὴν προστασίαν τοῦ Γαληνοτάτου Ἐνετοῦ Πρίγκιπος. Καὶ εὐρίσκοντες τώρα κατάλληλον τὴν εὐκαιρίαν πού διοικεῖ τὴν ἑνδοξον Γενικὴν Προβλεπτίαν, ἡ Ὑμετέρα ἐξοχότης, τῆς ὁποίας μᾶς εἶναι γνωστά ἡ ἀξία καὶ εὐσιπλαχνία, προσφεύγομεν μέ ἀπόλυτον πίστιν καὶ μέ ἀκεραίαν ὑποταγὴν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς πάντοτε ἀξιοσεβάστου Δημοκρατίας, ἐκλιπαροῦντες τὴν παρέμβασιν τοῦ ἀπτήτου βραχίονος τῆς Υ.Ε. καὶ προσφέρομεν πρὸς τοῦτο ἡμεῖς οἱ πληρεξούσιοι, κάτωθι ὑπογεγραμμένοι τῆς Ὀλότητος τῶν κατοίκων τῆς Ἄρτης, ὡς ἐθελουσίαν εἰσφορὰν αἰωνίου ἀφοσιώσεως, ἐκτὸς ἐκείνων πού καταβάλλονται τώρα ἀπὸ τὰ ὑποταχθέντα χωριά, τὸ ποσὸν τῶν 1500 ῥεαλίων, τὰ ὁποῖα θὰ πληρώνωνται ἀλληλεγγύως ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν κατοίκων κατ' ἔτος, εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον.

Ἐκλιπαροῦμεν τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα τὸν Πρίγκιπα νά μᾶς δεχθεῖ μέ πατρικὴν ἀγάπην καὶ νά διαφυλάττῃ τὴν ζωὴν καὶ περιουσίαν μας ἀπὸ ἐνοχλήσεις καὶ ἐπιδρομάς, τόσον τῶν κουρσάρων, ὅσον καὶ ἐκείνων πού ὑπηρετοῦν ὑπὸ τὰς ἐνδόξους σημαίας Ἀγίου Μάρκου, καὶ νά εὐδοκῇ νά μᾶς χορηγήσῃ πάσας τὰς ἀσυδοσίας τὰς ὁποίας ἀπολαμβάνουν ἄλλοι τόποι, ἀφωσιωμένοι εἰς τὸν Γαληνοτάτον Πρίγκιπα.

Ἰωάννης Ἀνδρόνης ος ον⁵ πρότος Ἄρτης

Νικολός Μπακάλης ος ον πρότος Ἄρτης».

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν ἐκκλήσιν τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1696 πού ἔστειλαν μέσω

τοῦ Δόγην στούς συμβούλους του, οἱ Ἄρτινοί ἔστειλαν καί στίς 9 Μαΐου 1697 μιᾶ ἄλλη ἔκκληση κατευθεῖαν πρός τόν Δόγην, μέ τήν ὁποία ἐξιστοροῦσαν τά πάθη τους γιά ἄλλη μιᾶ φορά:

«Γαληνότητε Πρίγκηψ

Εἰς τό βαθύτατον σέβας τῶν δύο ἀπεσταλμένων τῆς Κοινότητος Ἄρτης πού λατρεύουν μέ αἰσθήματα ἀληθινῆς ὑποταγῆς τήν Ἀνάσσουσαν Μεγαλειότητα τῆς Ὑμετέρας Γαληνότητος, ἰδού ἡνωμένη εὐρίσκεται, ἡ καρδιά ὁλοκλήρου ἐκείνου τοῦ λαοῦ καί ὄλων τῶν χωριῶν τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης. Παρά τήν τυραννικήν δουλείαν τήν ὁποίαν ὑπομένουν ὑπό τήν Ὀθωμανικήν ἐπικράτειαν, ἔχουν ὅμως ἐν ταῖς ψυχαῖς των ἐλευθέραν τήν διάθεσιν καί, μετά τόν Κύριον τόν Θεόν, δέν ἔχουν ἀλλοῦ ἐστραμμένα τά βλέμματά των παρά εἰς τήν Σεβαστήν Ὑμῶν Κυριαρχίαν, πρός τήν ὁποίαν, παρ' ὅλην τήν ἐπισυμβᾶσαν ἀναγκαστικήν βίαν, διαδηλοῦν τήν θέλησίν των νά παραμένουν λίαν ἀφωσιωμένοι ὑποτακτικοί.

Τά τοιαῦτα αἰσθήματά των τά πλήρη σεβασμοῦ, τά ἐξεδήλωσαν πρό τῶν ποδῶν τοῦ ἐξοχοτάτου Γενικοῦ Προβλεπτοῦ Ἀντωνίου Μολίνου ἤδη ἀπό τοῦ 1695 καί προσεφέρθησαν νά καταβάλλουν, ἐκτός τῶν εἰσφορῶν τῶν χωριῶν, μίαν εἰδικήν των εἰσφοράν ἐκ 1500 ρεαλίων, πληρωτέων ἐτησίως εἰς τό Δημόσιον Ταμεῖον, πρός ἔνδειξιν τῆς ἀναλλοιώτου πίστεως αὐτῶν.

Ἰκέτευσαν καί ἐγένοντο ἀποδεκταί αἱ ἱκεσίαι των μέ ἀπόφασιν τοῦ αὐτοῦ ἐξοχωτάτου τήν 20ήν Σεπτεμβρίου 1695, ἵνα ὑπό τήν Δημοσίαν Προστασίαν, προστατεύωνται ἡ ζωή καί τὰ ὑπάρχοντά των ἀπό τὰς ἐπιδρομάς τόσον τῶν κουρσάρων, ὅσον καί ἐκείνων πού ὑπηρετοῦν ὑπό τὰς ἐνδόξους σημαίας τῆς Γαληνοτάτης Αὐθεντίας.

Ἡ ἄμεσος καταβολή τῆς εἰσφορᾶς διασφαλίζει τήν ἐμπράγματον ἐξασφάλισιν καί χρησιμεύει ὡς γενναιόδωρος παρότρυνσις διά τās Δημοσίας Χάριτας.

Καί ὅμως τήν 27ην παρελθόντος Αὐγούστου πού ὑπῆρξε δι' ἡμᾶς μία ἡμέρα σκοτεινή καί πένθιμος, εἴχαμε τό αὐτύχημα νά ὑποστῶμεν μίαν ἐπιδρομήν πολυάριθμον ὑπό τήν ἡγεσίαν τοῦ ἱππότου λιμπεράκη, οἱ ἄνδρες τοῦ ὁποίου ἐπέρασαν διά πυρός καί σιδήρου τά πάντα ἥτοι ἔσφαξαν ἀθώους, διήρπασαν τά ἀγαθὰ μας, ἀπήγαγον παρθένους, ἀπεγύμνωσαν ναούς, ἐπυρπόλησαν οἰκίας καί ἐκκλησίας.

Δέν ἀναζητοῦμεν τά αἷτια. Μόνον ἐλεεινολογοῦμεν τήν πικροτάτην μοῖραν μας, ἀλλ' ἐπειδή μόνον ἀπό Ὑμᾶς, Σεβάσμιε Πρίγκηψ, δύναται νά προέλθῃ –διά τῶν μέσων ἐκείνων τά ὁποῖα θά κριθοῦν ἀπό τήν Ὑμετέραν ἐγνωσμένην φρόνησιν– ἡ διαφύλαξις ἐν τῷ μέλλοντι καί προστασία μας ἀπό παρομοίας καταστρεπτικᾶς ἐπιδρομάς, ἰδού ἡμεῖς πρό τοῦ θρόνου Σας, γονυπετεῖς πρό τῶν ποδῶν τῆς Ὑμετέρας λατρευτῆς Μεγαλειότητος, ἱκετεύομεν νά δεχθῆτε εἰς τούς κόλπους τῆς πατρι-

κῆς Ὑμῶν εὐμενείας, ἐκλιπαροῦμεν τὰς ἐνδείξεις τῆς Ὑμετέρας Χριστιανικῆς Εὐσπλαχνίας ὑπὲρ ἡμῶν πού εἴμεθα ψυχῇ τε, καί σῶματι πιστοί ὑπήκοοι εἰς τὰς διαταγὰς Ὑμῶν, ἐκλιπαροῦμεν τὰ μέτρα ἐκεῖνα πού ἤθελε κρίνει ἡ Ὑμετέρα Γαληνότης κατάλληλα διὰ τὴν προάσπισιν τῶν συμφερόντων μας καί τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων. Αὐτά καί μόνον ἐκλιπαροῦμεν ἡμεῖς τοὺς ὁποίους πρέπει νά μᾶς θεωρῆτε ὡς δούλους Σας καί ταπεινότατους ὑπηκόους. Οὕτω θά δυνηθοῦν τὰ ἀγαθὰ μας, τὰ ὁποῖα δέν ἐκονιορτοποιήθησαν, νά γίνουν θυσία εἰς τὸν βωμόν τῆς Δημοσίας Δόξης. Θά δυνηθοῦν οὕτω οἱ κάτοικοι καί τὰ τέκνα των, πού δέν ἐχάθησαν κατὰ τὴν ἐπιδρομήν, νά χρησιμεύσουν διὰ τὴν αὐξησιν τοῦ μεγαλείου τῆς Ὑμετέρας Γαληνότητος. Οὕτω θά εἶναι ὀρθοὶ οἱ Ἱεροὶ Ναοί, ὅπου αἱ μὴ βιασθεῖσαι παρθένοι θά δύνανται νά ὑψώσουν εἰς τὸν Θεόν τὰς δεήσεις των διὰ τὸ μεγαλεῖον καί τὴν δόξαν τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας.

Εἶναι δι' ἡμᾶς μεγάλη ἀνακούφισις, διότι, ἔχομεν τὴν τιμὴν νά εἴμεθα μέ ὅλην μας τὴν καρδιά ἐκλεκτοὶ ὑπήκοοι τῆς Ὑμετέρας Γαληνότητος καί αὐτὸ παρηγορεῖ τὰς τεθλιμμένας μας ὑπάρξεις πού στενάζομεν ὑπὸ τὸν βαρὺ ζυγὸν ἐνός μισποῦ καί ἀπεχθοῦς Κράτους. Εὐχαριστοῦμεν.

1697 9 Μαΐου.

Καί αὐτὴ ἡ ἔκκληση τῶν Ἀρτινῶν διαβιβάστηκε στοὺς Σαβίους τοῦ Δόγῃ.

Οἱ ἐκκλήσεις τῶν Ἀρτινῶν εἶχαν κανένα ἀποτέλεσμα; Ἀπὸ τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας πού δημοσιεύτηκαν δέν προκύπτει κάποια ἀποζημίωση. Ἀντίθετα, γίνεται εὐχαρίστως δεκτὴ ἡ ἐκ νέου προσφορά φόρου ὑποτελείας τῶν Ἀρτινῶν πρὸς τὴν Βενετία. Καί ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ γίνεται καί προσπάθεια νά ριχτοῦν οἱ εὐθύνες γιὰ τὴ λεηλασία στοὺς Λευκαδίτες καί τοὺς Κεφαλλονίτες πού ὑπηρετοῦσαν στίς δυνάμεις τοῦ Γερακάρη. Ὁ Γενικός κατὰ θάλασσα (ὄχι ὁ τῶν νήσων) Προβλεπτής, γράφει στὸν Δόγῃ:

«Τῇ 2 Ἀπριλίου

... ἡ πλέον σημαντικὴ ἐπιχείρησις τὴν ὁποίαν ἀπεπειράθη νά κάμῃ ὁ Λιμπεράκης, ὅστις προσεχώρησεν εἰς τὴν Ὑμετέραν Γαληνότητα, ὑπῆρξεν ἡ τῆς Ἄρτις. Πρὶν τὴν ἐπιχείρησις, μοῦ ἀνεκοίνωσε τὴν σκέψιν του καί ἐγὼ λαβὼν ὑπ' ὄψει τὴν σπουδαιότητα τοῦ τόπου ἐκεῖνου, ὁ ὁποῖος εὕρσκεται παρὰ τὸ Ξερόμερο καί ἐπισκιάζει τὰ ἐδάφη τῆς Ἀγίας Μαύρας καί Πρεβέζης, καί προσεῖλκυσε τὸν ἐνδιαφέρον τῶν ἐξοχωτάτων προκατόχων μου, οἵτινες ὅμως δέν ἐπεχείρησαν νά τὸν καταλάβουν, διότι ἦσαν ἀπασχολημένοι μέ ἄλλα σπουδαιότερα ζητήματα, ὅταν λοιπὸν μοῦ ἀνεκοίνωσεν τὴν πρόθεσίν του ὁ Λιμπεράκης, δέν ἐδοκίμασα δυσκολίαν ἵνα συγκατανεύσω.

Εἶναι ὅμως ἀληθές ὅτι, ὅταν διεπραιώθη εἰς τὴν Ρούμελην, τὸν ἐπεφόρτισα νά εἶναι ἔτοιμος καί νά ἀναμείνῃ τὰς διαταγὰς μου διὰ τὴν

ἐπιχείρησιν κατά τῶν Θηβῶν ἢ ὅπου ἄλλοῦ ἤθελε παρουσιασθῇ ἀνάγκη. Δι’ αὐτόν τόν λόγον, ὅταν τῷ ἐπέδωκα συστατικές ἐπιστολάς διά τόν ἐξοχώτατον Γενικόν Προβλεπτήν τῶν Νήσων ἔγραψα εἰς τοῦτον ἵνα τόν στείλῃ νά ἐνεργήσῃ ἐπιδρομάς κατά τοῦ ἐχθροῦ καί παρώρμουν τόν Γενικόν προβλεπτήν νά τόν ἐνισχύσῃ χωρίς νά προσδιορίζω τί εἶδους ἐπιχείρησιν ἐσκόπευε νά κάνῃ.

Ματαιωθέντος, κατόπιν, τοῦ σχεδίου ἐπιδρομῆς κατά τῶν Θηβῶν, διότι ἐδέησε νά μετακινηθῶ μέ τόν στόλον ἵνα ἀντισταθῶ κατά τοῦ Καπουδᾶν Πασᾶ, πού εἶχε κατέλθῃ εἰς τήν Ἑνδρον, ὑπό θερμοῦ ζήλου ἐλαυνόμενος ὁ Λιμπεράκης ἵνα ἐπιδείξῃ τήν καλήν του θέλησιν, ἐπανέλαβε τήν σκέψιν τῆς κατά τῆς Ἑρτῆς ἐπιχειρήσεως.

Δέν ἤμπορῶ νά φαντασθῶ ὅτι ἡ ἐκτέλεσις ἐγένετο ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Γενικοῦ προβλεπτοῦ τῶν Νήσων, καθ’ ὃν χρόνον, ἐκτός τοῦ εἰρημένου Λιμπεράκη, ἔκω πληροφορίας ὑπ’ ὅψει μου, ὅτι ὁ Γενικός προβλεπτής ἀπέστειλεν ἀντιπρόσωπόν του ἵνα συναντήσῃ τόν Λιμπεράκην καί ἐξακριβώσῃ τάς προθέσεις του. Ὅμοίως γνωρίζω ὅτι ἡ Α.Ε. προσέφερεν εἰς αὐτόν τά μέσα ἵνα διαπεραιωθῇ εἰς τήν Ἀγίαν Μαύραν.

Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπὶ μακρόν χρόνον ἡγόρουν ὅτι ἡ Ἑρτα εἶχε γίνῃ ἀποδεκτὴ ὡς χώρα φόρου ὑποτελής. Τήν ἀσυδοσίαν ταύτην τήν εἶχε παραχωρήσει ἡ Α.Ε. ὀλίγους μῆνας προτοῦ ἀναλάβω τό ὑψηλόν τοῦτο ἀξίωμα καί ἀφῆκεν ὁ Γενικός προβλεπτής νά παρέλθῃ σχεδόν ἕν ἔτος, χωρίς νά μοῦ ἀναφέρῃ τίποτε σχετικῶς. Οὔτε καί εἶδα νά ἐμφανίζεται ποσόν τι εἰσφορᾶς τῆς πόλεως τῆς Ἑρτῆς εἰς τό Δημόσιον Ταμεῖον... βραδύτερον πολὺ, μοί ἀνεκοίνωσεν τήν μετὰ τῆς Ἑρτῆς συμφωνίαν διά 1500 ρεάλια ἐτησίως, ἐνῶ διεδόθη ἡ φήμη ὅτι ἡ συμφωνία ἦτο διά 4.000... Τῷ κατέστησα γνωστόν ὅτι παρόμοιαι συμφωνίαι μέ Τουρκικὰ μέρη δέν εἶναι δυνατόν νά γίνωνται μέ μόνην τήν πρωτοβουλίαν του, χωρίς ποσῶν νά ζητῆται προηγουμένως, ἡ γνώμη καί ἡ συγκατάθεσις τῆς Ἀνωτάτης ταύτης Ἀρχῆς... οὔτε ἀπὸ τόν Συνταγματάρχην Τουντού πού μετέσχε τῆς κατά τῆς Ἑρτῆς ἐπιχειρήσεως, οὔτε ἀπὸ ἄλλους ἀξιωματικούς λαβόντας ὁμοίως μέρος, ἡδυνήθην νά ἀντλήσω ἐνοχοποιητικὰ στοιχεῖα κατά τῆς κακῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Λιμπεράκη. Τουναντίον ὁ καθ’ ἕνας μοῦ λέγει ὅτι ἂν ἠκολούθουν τάς καλὰς ὁδηγίας τοῦ Λιμπεράκη, καί ἂν οὗτος ἦτο ἐπικεφαλῆς τῆς ἐπιχειρήσεως, τά πράγματα θά ἐλάμβανον ἀλλοίαν τροπὴν... ὅταν διεπαιρώθῃ ἀπὸ τό Βασίλειον εἰς τά Σάλωνα ὁ Λιμπεράκης δέν εἶχε μαζί του παρά 300-400 ἄνδρας.

Ἐνώθησαν μετ’ αὐτοῦ κατόπιν διαταγῆς μου, οἱ ἄνδρες τοῦ Συνταγματάρχου Λονδορέκα, ἀλλὰ ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ἐσχηματίσθη ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Ἀγίας Μαύρας Κεφαλληνίας καί τῆς Πιλάρου καθὼς καί ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ κόμπος Μεταξᾶ, οἱ ὅποιοι προσέτρεξαν εἰς μέγαν ἀριθμόν.

Ὅταν ἐξεκίνησαν τά σώματα ἵνα ὀδεύσουν κατά τῆς Ἑρτῆς, ὁ Λιμπεράκης ἐδημοσίευσεν μίαν προκήρυξιν νά μὴν πειράξουν τοὺς

Χριστιανούς καί νά μὴν θίξουν τοὺς Ναοὺς. Παρ' ὅλα ταῦτα, οἱ Πιλαριώτες, οἱ Ἀγιομαυρίτες καὶ Κεφαλλῆνες, κεντριζόμενοι ἀπὸ τὰς ἐρριζομέναις ἀρπακτικὰς τῶν διαθέσεις καὶ ἐπωφεληθέντες τῆς εὐκαιρίας ὅπου οἱ Ἕλληνες τῆς Ἄρτης μέ μεγάλην εὐκολίαν ἐγκατέλειψαν τὰ σπίτια τῶν, ἤρχισαν νά λεηλατοῦν τὴν πόλιν, χωρὶς χαλνόν, χωρὶς πρόσκομμα καὶ χωρὶς καμμίαν πειθαρχίαν. Καί ἐπειδὴ ἦσαν οἱ πρῶτοι πού ἤρχισαν τὴν δῆωσιν, μόλις εἶδον ὀλίγον Τουρκικόν ἱππικόν νά περνᾷ τὸν ποταμόν, ἐγύρισαν τίς πλάτες καὶ ἐκύταξαν νά θέσουν ἐν ἀσφαλείᾳ τὴν λείαν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους. Ἀξίζει ὅμως νά ἐπαινεθῇ ὁ ζῆλος πού ἐπέδειξεν ὁ ἐξοχώτατος Προβλεπτής, ὁ ὁποῖος κατέβαλεν δυνατὴν προσπάθειαν ἵνα περισυλλέξῃ τὰ κλαπέντα καὶ ἀποδώσῃ εἰς τοὺς δικαιοῦχους, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε ὁλόκληρος ἡ λεία εὐρέθη εἰς τὰς Νήσους. Τό μαρτυρεῖ ἡ ἐγκλειστος ἐπιστολή, γραφεῖσα ὀλίγον βραδύτερον, παρὰ τοῦ ταγματάρχου τῆς Α.Ε. πρὸς ἓνα τῆς αὐτῆς μου, ὅπου λέγει ὅτι μόνον οἱ τῆς Ἀγίας Μαύρας εἶχαν διαρπάσει εἶδη ἀξίας 50.000 ρεαλίων, ἐπὶ τῶν ὁποίων μοί ὤφειλετο ἡ δεκάτη καὶ παρώτρυνε, τὸν εἰς ὃν ἔγραφεν, ἵνα μοί τῷ ἀνακοινώσῃ, ἵνα ἐξασφαλίσω τὰ δικαιώματα τῆς Ἀρχῆς ταύτης. Ἀλλὰ ἡ πρότασις αὕτη ἀπεκρούσθη παρ' ἐμοῦ ὡς ἀνάρμοστος καὶ ξένη πρὸς τοὺς σκοποὺς ἐκείνους πρὸς οὓς τείνουν αἱ καθόλου ἐνέργειαι μου.

Παρά τὰ ἐπισυμβάντα γεγονότα καὶ παρ' ὄλην τὴν δυσμενῆ ἔκθεσιν πού γίνεται, εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ σύνεσις τῆς Ὑμετέρας Γαληνότητος, θά σταθμίσῃ τὰ πράγματα μέ διαφορετικὴν πλάστιγγα ἀπὸ τὰς συνήθεις, ὅτι θά κρίνῃ τό γεγονός, τό ὁποῖον κατετρόμαξε τοὺς Τούρκους, μέ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ὁ λιμπεράκης ἐπέδειξε τὴν καλὴν του διάθεσιν, ἀναμφισβητήτως, καὶ ὅτι μέ εὐλοκρύνειαν προσεχώρησεν εἰς ἡμᾶς καὶ ὅτι ἔχει ζωηράν ἐπιθυμίαν νά ἀναπτύξῃ μίαν ἐπωφελεῖν δρᾶσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ὑμετέρας Γαληνότητος... Γνωρίζω ὅτι ἡ κατὰ τῆς Ἄρτης ἐπιχείρησις ἡ ὁποία καίπερ ἀτελής, ἀλλὰ ἐπιζημία εἰς τοὺς Τούρκους, προξένησεν ἀναστάτῳσιν εἰς τὰ περίξ τῆς Ἄρτης μέρη καὶ συνετέλεσεν ὥστε νά ἀποσπάσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ Σερασκέρη, ὁ ὁποῖος φοβούμενος χειρότερα, ἐξησθένησε τό ἐν Θήβαις στρατόπεδον καὶ ἀπέστειλεν ἓν ἰσχυρόν σῶμα πρὸς τὰ μέρη τῆς Ἄρτης.

Οἱ ἴδιοι Τούρκοι τρομοκρατηθέντες καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σερασκέρης, ὅχι μόνον ἐπέτρεψαν, ἀλλὰ παρώτρυναν τοὺς ὑπηκόους τῶν τῆς Ἄρτης νά ἀποστείλουν ἐδῶ, ἐπισήμως ἀντιπροσώπους ἵνα υποβάλουν ταπεινοφρόνως τὰ αἰσθήματά τῶν ἀφοσιώσεως καὶ ἵνα ἐκλιπαρήσουν ὅπως τοὺς ἀποδεχθῶμεν καὶ τοὺς ἐπαναφέρωμεν φόρου ὑποτελεῖς. Παρουσιάσθησαν ἐνώπιόν μου τὸν παρελθόντα Δεκέμβριον καὶ μοί ἐπέδωκαν τὰς ἐκκλησεις τῶν.

Τοῖς εἶπα ὅτι ἔπρεπε προτιότερα νά διώξουν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τοὺς τόπους τῶν καὶ ὅταν θά μείνουν ἐκεῖ μόνον οἱ Ἕλληνες, τότε θά ἤμουν εὐχαριστημένος νά ἀποδεχθῶ τὴν ὑποταγὴν τῶν καὶ νά τοὺς ἀπαλλάξω ἀπὸ κάθε ἐνόκλησιν. Ἀλλῶς τε, τοὺς εἶπα, δέν εἶναι σω-

στόν, δέν εἶναι δίκαιον νά ἐπεκτείνωμεν τήν προστασίαν μας καί εἰς τούς Τούρκους δηλ. εἰς φίλους καί ἐχθρούς. Καί μέ αὐτές τās ἀπαντήσεις τούς ἀπέλυσα...».

Ἡ ἐπιστολή τοῦ ταγματάρχη πού μνημονεύεται στό παραπάνω ἔγγραφο στάλθηκε ἀπό τόν ταγματάρχη Ἰωάννη Μπούλτζο. Καί σ' αὐτή τήν ἐπιστολή γίνεται λόγος γιά τίς ἀρπαγές πού ἔγιναν κατά τήν ἐπιδρομή τοῦ Γερακάρη, ἀλλά κι ὁ ταγματάρχης φορτώνει τίς εὐθύνες στούς κατοίκους τῆς Ἀγίας Μαύρας (Λευκαδίτες). Ὅσον ἀφορᾷ τίς σημειώσεις (πίνακες) γιά τά εἶδη πού ἀφαιρέθηκαν ἀπό τόν κάθε Ἀρτινό καί γιά τίς καταστάσεις τῶν ζώων πού ἀρπάχτηκαν, πιθανῶς νά ἔχουν τήν ἔννοια ὅτι μέ βάση αὐτές θά δοθοῦν ἀποζημιώσεις ἢ θά ἐπιστραφοῦν ὅσα εἶδη ἢ ζῶα βρεθοῦν. Ἀλλά δέν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιά τό ἄν ἀκολούθησε κάτι τέτοιο. Καί νά ἡ ἐπιστολή:

«Ἐς Ἀγίας Μαύρας 21 Ὀκτωβρίου 1696

Ἐλθὼν ἐδῶ εἰς τήν Ἀγίαν Μαύραν, ἔλαβα θετικήν καί ἀκριβῆ πληροφορίαν ὅτι κατά τήν δήλωσιν πού ἐγένετο εἰς Ἄρταν εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἄρτης, οἱ μετασχόντες εἰς αὐτήν τήν ἐπιδρομήν κάτοικοι τῆς Ἀγίας Μαύρας ἀφήρεσαν ἀντικείμενα, εἶδη καί χρήματα ἀξίας συνολικῶς 50.000 ρεαλίων καί εἶναι αὐτοί πού ἀφήρεσαν τās ἀργυρᾶς κανδήλας καί ἄλλα πολύτιμα ἀντικείμενα ἀπό τās ἐκκλησίας, καθὼς θά πληροφορηθῇ ἡ Αὐτοῦ Ἐξοχότης ἀπό τούς ἱερωμένους τῆς Ἄρτης οἱ ὅποιοι ἔρχονται νά προσπέσουν εἰς τούς πόδας της καί οἵτινες βεβαιώνουν ὅτι ἡ συνολικὴ ζημία ἀνέρχεται εἰς 100.000 τρεκίνια. Ἰδιαιτέρως θά ἀναπτύξῃ τὰ καθέκαστα τῶν ζημιῶν ἐκεῖνος ὁ Ἀντώνιος Μπούμπακας, ὅστις ἤλθε πέρυσιν ὡς πρέσβυς τῆς Ἄρτης καί ἐπῆρεν εἰς πλειοδοσίαν τόν φόρον ἐπὶ τοῦ καπνοῦ... Ὁ κάθε παθὼν Ἀρτινός ἔκαμε σημείωσιν τῶν εἰδῶν πού τοῦ ἀφήρεσαν ἀπὸ τό σπίτι του. Ὁμοίως θά παρουσιασθῇ καί κατάστασις τῶν ζώων πού ἀφήρεσαν ἀπὸ τὰ χωριά, ἐκ μέρους τῶν εἰρημένων ἱερωμένων... δέν ἔχω ἄλλο τι νά προσθέσω, μόνον παρακαλῶ νά ἐνθυμῆσαι ἕναν πιστόν δοῦλον σου καί νά ἀναφέρῃς καί εἰς τήν Α.Ε. τόν Γεν. Προβλεπτή τὰ ὅσα σοῦ γράφω ἵνα μέ ἔχῃ ὑπὸ τήν ἐννοίαν του...».

Ἀπό πλευρᾶς τῆς ἐπίσημης Βενετίας δέν ἔχουμε παρά μόνο τό παρακάτω ἔγγραφο τῆς Γερουσίας, μέ τό ὅποιο γίνεται δεκτὴ ἡ Ἄρτα ὡς φόρου ὑποτελής στή Βενετία. Περί ἀποζημιώσεων κ.λπ. δέν γίνεται λόγος:

«FILZA 130 - SENATO SECRETA - RETTORI 1697

1697 Μαῖου 4, ἐν τῇ Γερουσίᾳ

Πρὸς τόν Γενικόν Κατὰ Θάλασσαν Προβλεπτήν

Προσχωρησάντων τῶν πληθυσμῶν τῆς Ἄρτας κατὰ τό ἔτος 1695 εἰς τήν ὑποταγήν, πρὸς τήν ἡμετέραν Αὐθεντίαν καί ἀναλαβόντων τήν ὑποχρέωσιν νά πληρώνουν ἐτησίως τό ποσόν τῶν χιλίων πεντακοσίων ρεαλίων, πλὴν τοῦ ἄλλου ποσοῦ πού καταβάλλουν τὰ χωριά τῆς περιο-

κῆς εἰς τό Δημόσιον Ταμεῖον, ἵνα ἀπαλλαγοῦν ἀπό τὰς ἐπιδρομὰς καί παραμένουν ὑπό τὴν προστασίαν μας, καί γενομένης ἀποδεκτῆς τῆς προσφορᾶς τῶν ταύτης παρὰ τοῦ Γενικοῦ προβλεπτοῦ τῶν Νήσων Μολίν, διεβιδάσθη τότε ἡ πρότασις εἰς τὴν Γερουσίαν ἡ ὁποία καί τὴν ἐπεκύρωσεν. Τώρα ἐμφανισθέντες ἐνώπιον ἡμῶν δύο ἀπεσταλμένοι ἐξ ὀνόματος τῆς Κοινότητος ἐκείνης μέ ἐκκλήσεις καί μέ παράπονα, τῶν ὁποίων θά λάβη γνῶσιν ἡ Ὑμετέρα ἐξοχότης ἀπὸ τὰ ἐγγραφα πού διαβιβάζομεν συνημμένως τῷ παρόντι, εὐρίσκομεν δίκαιον καί πρόσφορον ἵνα διατηρηθῇ ἀπὸ αὐτοῦς ἡ ἐμπιστοσύνη πρὸς τό Δημόσιον καί ὅτι πρέπει νά τυγχάνουν οὗτοι τῆς μεγαλυτέρας ἀσφαλείας καί προστασίας καί παρακινοῦμεν Ὑμᾶς, ἵνα διαβιδάσετε τὰς καταλλήλους διαταγὰς ὅπως, εἴτε ἀπὸ τούς ἡμετέρους ὑπηκόους, εἴτε ἀπὸ Παρτιζάνους, εἴτε ἀπὸ τούς ὁπαδούς τοῦ ἱππότου λιμπεράκη μή γίνῃ πλέον εἰς αὐτοὺς οἰαδήποτε ζημία ἢ ἐνόχλησις, ἀλλὰ νά ἀπολαμβάνουν οὗτοι τὴν Δημοσίαν προστασίαν καί συναντίληψιν εἰς τρόπον ὥστε, διησφαλισμένοι ὡς πρὸς τὴν ζωὴν καί περιουσίαν τῶν, ἰσχυροποιοῦν ἔτι μᾶλλον τὴν πίστιν καί ἀφοσίωσιν τῶν εἰς τό Δημόσιον ὄνομα».

Τό 148-0-13, σημαίνει 148 ψῆφοι ὑπέρ τῆς ἀποδοχῆς τῆς αἴτησης τῶν Ἀρτινῶν νά γίνουν φόρου ὑποτελεῖς στή Βενετία, 0 ψῆφοι κατὰ καί 13 ἀποχές.

Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐγγραφα πληροφοροῦμαστε γιὰ τίς τραγικὲς στιγμὲς πού πέρασαν οἱ Ἀρτινοὶ τό 1696 κατὰ τὴν ἐπιδρομὴ τοῦ Γερακάρη, γιὰ τίς ἱκεσίες τους πρὸς τοὺς Βενετσιάνους νά τύχουν τῆς προστασίας τῆς Βενετίας καί τό πῶς εἶδαν τὴν ἐπιδρομὴ οἱ Βενετσιάνοι καί πῶς ἀντέδρασαν στὶς ἐκκλήσεις τῶν Ἀρτινῶν.

Τί ἀπόγινε ὁ Γερακάρης; Φαίνεται πῶς οἱ διαμαρτυρίες τῶν Ἀρτινῶν γιὰ τὰ δεινὰ πού ὑπέφεραν ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους του κι ἀπ' αὐτόν ἐπέδρασαν στή βενετσιάνικη Γερουσία, ἡ ὁποία τὸν ἀνακάλεσε στή Βενετία. Πολλοὶ ὑποστηρίζουν πῶς ἔπαυσε ἀπὸ ποδάγρα καί γύρισε στή Βενετία γιὰ θεραπεία, ὅπου ὅμως σὲ λίγο πέθανε. Ἄλλοι ὑποστηρίζουν πῶς οἱ Βενετσιάνοι τὸν συνέλαβαν καί τὸν ἐκλείσαν στὶς φυλακὲς Terra Ferma τῆς Μπρέσια (Brescia, λατιν. Brixia), 85 χλμ. ἀνατολικά τοῦ Μιλάνου καί πῶς ἐκεῖ πέθανε. Ὅπως κι ἂν ἐπῆλθε ὁ θάνατός του, ἡ Ἑλλάδα ἀπαλλάχτηκε ἀπ' τὴν κακοποιοῦ δράση του, γιατί ὁ Γερακάρης συμπράττοντας εἴτε μέ τοὺς Τούρκους, εἴτε μέ τοὺς Βενετσιάνους, ζημιὰ ἔκανε στοὺς Ἕλληνες.

Ἡ πολυκύμαντη καί τυχοδιωκτικὴ ζωὴ του ἔγινε πρώτη ὕλη γιὰ ρομαντικὰ ἀφηγήματα, κατὰ τὸν τελευταῖο δὲ αἰῶνα ὁ Γερακάρης ἔγινε ἥρωας λαϊκῶν μυθιστορημάτων, τὰ ὁποῖα ὅμως ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια καί εἶναι χωρὶς φιλολογικὴ ἀξία, ὅπως γράφουν οἱ εἰδικοί.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ (1449) ΜΕΧΡΙ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 17ΟΥ ΑΙΩΝΑ.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Α. ΒΕΤΣΙΟΣ

1. Γενικά

Η Άρτα, μέ την κατάκτησή της από τούς Τούρκους τό 1449, ένσωματώνεται στό όθωμανικό φεουδαρχικοστρατιωτικό σύστημα σέ μιá ολοκληρωμένη μορφή ως μιá ήδη άναμορφωμένη φεουδαλική κατηγορία από τή μεσαιωνική εποχή. Η άρχή της όθωμανικής κυριαρχίας δέν συνεπάγεται ιδιαίτερα προβλήματα μετάβασης από ένα κοινωνικο-οικονομικό σχηματισμό σέ άλλο. Η Άρτα, πού είχε κιόλας τή δική της μακραίωνα ιστορία ως οικονομικό κέντρο μιās άγροτικής περιοχής, ως έστία στρατιωτικής καί διοικητικής εξουσίας καί ως ένας από τούς έμπορικούς κόμβους πού ένωναν τήν Ευρώπη μέ τήν έλληνική χερσόνησο, συνεχίζει τό βίο της μέσα στή «φεουδαλική ειρήνη» πού έγγυάται ή ισχύς της όθωμανικής αυτοκρατορίας¹.

Η άδιαφιλονίκητη συνέχεια της ζωής της πόλης στή διάρκεια της βυζαντινής καί όθωμανικής περιόδου δέ σημαίνει, δέδαια, ότι ή ανάπτυξη της πόλης υπήρξε άπόλυτα όμοιόμορφη. Η Άρτα συνέχισε νά άναπτύσσεται ως φεουδαλική πόλη σύμφωνα μέ τίς βασικές κανονικότητες της διαδικασίας αυτής, τώρα όμως μέ τήν επίδραση νέων συνθηκών πού δημιούργησαν διαφορετικούς ρυθμούς ανάπτυξης. Μέ τό σχηματισμό του όθωμανικού κράτους ή δημιουργία ένιαίας πολιτικής κοινότητας για όλόκληρη τή Βαλκανική Χερσόνησο μέ κέντρο άποφάσεων τήν Κωνσταντινούπολη καί ή έπιβολή ενός συστήματος φεουδαλικών σχέσεων, στίς όποίες τό κράτος έπαιζε κυρίαρχο ρόλο, άλλαξαν κατά κάποιο τρόπο τίς συνθήκες στήν περιοχή². Έτσι ή όθωμανική κυριαρχία άλλαξε τήν τοπική κοινωνική δομή, διαμόρφωσε τίς παραγωγικές σχέσεις καί δυνάμεις καί επέβαλε τούς δικούς της πολιτικοοικονομικούς θεσμούς.

Μέσα σ' αυτό τό σύστημα της στρατιωτικής φεουδαρχίας πού καθιέρωσε ό

1. Πρβλ. Γ. Κουρμαντζή, *Άπό τή Βυζαντινή στήν όθωμανική πόλη*, σ. 15.

2. Ο Β. Φίλιας έπισημαίνει ότι τό τουρκικό φεουδαρχικό σύστημα, έμφανίζει ιδιαιτερότητες, πού τό κάνουν νά είναι ριζικά διαφορετικό από τό φεουδαρχικό σύστημα πού γνώρισε ή Δύση. Βλ. Β. Φίλιας, *Κοινωνία καί εξουσία στήν Ελλάδα*, σ. 17-21.

Όθωμανός κατακτητής θά εξετάσουμε τώρα τίς χαρακτηριστικότερες όψεις πού πήρε ή διεξαγωγή τού έμπορίου στήν περιοχή αὐτή τήν περίοδο.

Άπό οικονομική άποψη ή "Αρτα σ' αὐτή τή περίοδο έμφανίζει όρισμένα χαρακτηριστικά: πρῶτο, συνεχίζει νά εἶναι κέντρο τού τοπικοῦ έμπορίου, μιά άπό τίς πύο μεγάλες άγορές γιά τά προϊόντα τῆς περιοχῆς καί ταυτόχρονα τόπος προμήθειας όρισμένων βασικών ειδών κατανάλωσης καί περιορισμένου αριθμοῦ βιοτεχνικών προϊόντων, πού δέν μπορεῖ νά παραχθοῦν στό πλαίσιο τῆς οικιακῆς οικονομίας ή τῆς κοινότητας· δεύτερο, εἶναι τόπος μικρῆς καί εξατομικευμένης βιοτεχνικῆς παραγωγῆς άγαθών γιά τίς άνάγκες τῆς περιοχῆς· καί τρίτο εἶναι κέντρο άποθήκευσης καί διαμετακομιστικοῦ έμπορίου γιά τά προϊόντα τῆς περιοχῆς (γεωργικά, κτηνοτροφικά), πού προορίζονται γιά τήν εὐρύτερη έσωτερική άγορά ή τό έξωτερικό.

Μιά όψη τῆς άγορᾶς τῆς πόλεως, τῆς παραγωγῆς άλλά καί τῆς επαγγελματικῆς δραστηριότητας τῶν κατοίκων μας δίνουν γνωστοί περιηγητές πού έπισκέφθηκαν τήν περιοχή αὐτή τήν περίοδο. Ό μεγάλος Τούρκος περιηγητής τού 17ου αἰώνα Έβλιγιᾶ Τσελεμπῆ άναφέρει σχετικά: «Στήν πόλη... ὑπάρχει ἓνα χάνι γιά τούς έμπόρους. Εἶναι ἓνα μεγάλο χάνι πού θρίσκεται στό δρόμο άπέναντι άπό τό τζαμί τού Σουλτάνου Βαγιαζήτ Χάν... Συνολικά ὑπάρχουν 400 μαγαζιά. Ὑπάρχουν μπόλικοι μαχαιράδες καί παπουτσοῦδες, άλλά λιθόκτιστη σκεπαστή άγορά δέν ἔχει καί πάλι όμως ὑπάρχει διαθέσιμο κάθε παράξενο έμπόρευμα σέ άτέλειωτη ποικιλία.» Συνεχίζοντας κάνει ἓνα έπαινο τού πλούτου τῶν φαγωσίμων, τῶν όπωρικῶν καί τῶν ποτῶν καί άναφέρεται στίς κερδοφόρες άσχολίες τού επαγγελματικοῦ κόσμου: «Σ' αὐτά περιλαμβάνεται ή περίφημη καί έκλεκτή εύλογία τῶν ροδιῶν –πού φτάνουν ὡς μιά ὁκά– καί τῶν ξυνῶν ροδιῶν της, πού μόνο στή χώρα τῶν Περσῶν καί στήν πόλη τῆς Βέροιας ἔχουν σπόρια τόσο ζουμερά. Βουνά καί πέτρες εἶναι κατάφορτα άπό ροδιές, πράγμα πού ὑπῆρξε καί ή αίτία τῆς όνομασίας "Αρτα", ἐνῶ άπ' τήν ἄλλη μεριά οἱ λεμονιές, οἱ πορτοκαλιές, τά σύκα, οἱ ἑλιές, τ' άμπέλια καί τά περιδόλια σκεπάζουν τόν ὀρίζοντα ὡς μιάς ἡμέρας δρόμο. Ρόδια, λεμόνια, νεράντζια, ἑλιές καί σύκα φεύγουν ὅλα άπό ἐδῶ γιά τίς χώρες τῆς Ρούμελης.

Βασικό έπάγγελμα καί άσχολία τῶν κατοίκων εἶναι τό έμπόριο. Τά κρασιά πού θγαίνουν άπ' τ' άμπέλια τους τά πουλάνε κουβαλώντας τα άπό έπαρχία σέ έπαρχία, καί γνωστά σ' ὅλο τόν κόσμο εἶναι καί τά λευκορῶδινα πεπόνια τους³».

Δύο ἄλλοι έπίσης γνωστοί περιηγητές ὁ J. Spon καί ὁ G. Wheeler πού περιηγήθηκαν τό 1675 καί τό 1676 καί τήν Ελλάδα άναφέρουν γιά τό έμπόριο στήν περιοχή: «Η πολιτεία αὐτή καί ή γύρω περιοχή έμπορεύονται τόν καπνό, αὐγοτάραχο καί γουναρικό, άπό τά όποια κάνουν καλό έμπόριο⁴».

Τό ὅτι ή περιοχή τῆς Άρτας ἦταν αρκετά πλούσια τήν περίοδο αὐτή, άποδεικνύεται καί άπό τό γεγονός, ὅτι τά λάφυρα πού άποκόμισαν τά ἄτακτα στίφη τού γνωστοῦ Μανιάτη τυχοδιώκτη Λιμπεράκη Γερακάρη άπό τή λεηλασία τῆς πόλης καί

3. Βλ. Μ. Κοκολάκη, Έβλιγιᾶ Τσελεμπῆ, σελ. 244-245, Έβλιᾶ Τσελεμπῆ, Ταξίδι στήν Ελλάδα (Έρευνα-Λογοτεχνική απόδοση: Ν. Χειλαδάκης), Άθήνα 1991, σελ. 225-226.

4. J. Spon - G. Wheeler, Voyage de Grèce, σελ. 140. – I. Αναστασίου, Χουήλερ, σελ. 363.

τῆς περιοχῆς τό 1696, ἀνῆλθαν σέ 50.000 ρεάλια πού ἦταν γιά τήν ἐποχή ἐκείνη ποσό τεράστιο, δεδομένης τῆς ἀγοραστικῆς δύναμης πού εἶχαν τότε τά ρεάλια⁵.

Ἡ διεξαγωγή τοῦ ἐμπορίου στήν περιοχή θρίσκεται στά χέρια κυρίως ξένων (Βενετῶν-Ραγουζαίων κ.ἄ.) ἀλλά καί Ἑλλήνων ἐμπόρων χάρις στήν παροχή προνομικῶν διευκολύνσεων πού ἐξασφάλισαν ἀπό τόν Ὁθωμανό κατακτητῆ⁶. Οἱ Τοῦρκοι στούς ὁποίους ἔλειπε ἡ τάξη τῶν ἐμπόρων ἀπό τήν κοινωνικοοικονομική τους ζωή, εἶχαν ἕνα ρυθμιστικό ρόλο στό ἐμπόριο τῆς περιοχῆς⁷. Ἐλεγχαν ἕνα τμήμα τῆς παραγωγῆς καί διακίνησης τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, ὅπως τᾶ σιτηρά⁸, καί εἰσέπρατταν τούς φόρους πού ἐπιβαλόταν πάνω στήν παραγωγή⁹ καί στήν εἰσαγωγική καί ἐξαγωγική κίνηση τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων.

Ἡ ἐμπορική κίνηση τῆς Ἄρτας ἀντανανκλᾶται καί στό οἰκιστικό μοντέλο τῆς πόλης. Τό κάστρο τῆς Ἄρτας δέν ἀποτελεῖ ἐδῶ οἰκιστική μονάδα ὅπως συμβαίνει μέ τά ἄλλα κάστρα τῆς περιοχῆς¹⁰. Ἐποπτεύει μόνο καί ἐλέγχει τή «χώρα» πού ἀπλώνεται περιφερειακά ἀτείχιστη, σέ χαμηλότερο ἐπίπεδο μέ διαφυγή τόν οἰκιστικό της χαρακτήρα καί ἔντονη τήν ἐμπορική κίνηση¹¹.

Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ μεταβυζαντινοί χρόνοι (15ος-16ος αἰ.) εἶναι περίοδος οἰκιστικῶν μεταβολῶν καί μετασχηματισμῶν. Ἀπό τά βυζαντινά κάστρα καί τά μεσαιωνικά κατοικημένα φρούρια ἀρχίζουν νά προβάλλουν δειλά οἱ πρῶτες πόλεις. Ἔτσι ἐνῶ στίς πηγές γιά τούς οἰκισμούς στή Δυτική Ἑλλάδα συναντᾶμε τούς ὄρους πολίσματα, ἀγρίδια, casalia, καστέλι, κουλούρι, πύργος, ἡ Ἄρτα διαμορφωμένη ἤδη οἰκιστικά χαρακτηρίζεται ὡς πόλις, CIVITAS¹².

Μέσα σ' αὐτή τήν περίοδο λοιπόν δέν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι διαφαίνονται οἱ προδιαγραφές τῆς οικονομικῆς ζωῆς τῆς πόλης πού δέν εἶναι χωρίς συνέχεια, ὥστε νά παγωθεῖ ἕνα οἰκονομικό μοντέλο τούς ἐπόμενους αἰῶνες. Στήν περιοχή τῆς Ἄρτας παρατηροῦνται ἔντονοι ἐμπορικοί ἀνταγωνισμοί κυρίως μεταξύ Βενετῶν καί Ραγουζαίων ἀλλά καί Βενετίας καί ἄλλων ἰταλικῶν πόλεων. Ἡ Ἄρτα εἶναι προσανατολισμένη πρὸς τό ἀνοικτό ἐμπόριο τῆς Ἰταλίας καί τῆς Ἀδριατικῆς χωρὶς νά εἶναι ἀποκλειστικά δεμένη στό ἄρμα τῆς Βενετίας. Τό γεγονός αὐτό ὑποκινεῖ τίς δραστηριότητες τῶν ντόπιων δημιουργώντας τά πρῶτα ἀνοίγματα στήν κλειστή οἰκονομία τῆς πόλης καί προλειάει τό ἔδαφος γιά ἐμπορικούς ἀνταγωνισμούς τούς ἐπόμενους αἰῶνες.

5. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιον, Ἄρτα, τ. 1-2, σ. 3-8, 239.

6. Βλ. Γ. Φίνλεϋ, *Ιστορία*, σ. 16, 48-49, 168. – Γ. Κατσούλη, Μ. Νικολινάκου, Β. Φίλια, *Οἰκονομική Ιστορία*, σελ. 50-52. – Τ. Stoianovich, *Βαλκάνιος ἔμπορος*, σ. 291-294.

7. Γιά τό ἐμπόριο στήν Τουρκία τήν περίοδο 1520-1566, βλ. Κ. Φιλοπούλου-Δεσύλλα, *Ταξιδιώτες*, σ. 325-332.

8. Βλ. Ν. Τοντόροφ, *Βαλκανική πόλη*, τ. 1, σ. 144-147.

9. Βλ. Σ. Ι. Ἀσδραχῆς, *Οἰκονομία καί Νοοτροπίες*, σ. 9-41.

10. Βλ. Yannakopoulou H., *La region de la Grèce de l'Quest aux XV et XVI siècles, Histoire, économie, sociétés*, Paris 1982, σ. 22-55.

11. Στό *Cronaca dei Tocco di Cefalonia di Anonimo*, σ. 409-410 διαβάζουμε γιά τήν ἀγορά («μπόριο» κατά τό Χρονικό) πού ἦταν κοντά στό κάστρο: 2556 ἐπρίμωσαν, ἐμπάσαν τους ὡς μέσα εἰς τές πόρτες, τό μπόριο τό ἔκαψαν, πλησίον εἰς τό κάστρο.

12. Βλ. Yannakopoulou H., *La region de la Grèce de l'Quest aux XV et XVI siècles, Histoire, économie, sociétés*, Paris 1982, σ. 38.

2. Οἱ Βενετοί

Ἀπό τίς ἰταλικές δημοκρατίες βασικό ἐμπορικό ρόλο διαδραματίζουν στήν περιοχή οἱ Βενετοί¹³, πού τήν περίοδο αὐτή ἦταν κύριοι τῆς Ἀδριατικῆς, τῶν Ἑπτανήσων ἀλλά καί μέρους τῆς Ἠπειρωτικῆς ἀκτῆς¹⁴.

Ἡ σοφὴ νομοθεσία, πού ἡ Βενετική Δημοκρατία εἶχε θεσπίσει ἀπὸ τὸν 12ο αἰ. γιὰ τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τῆς οἰκονομίας κατόρθωσε νά δημιουργήσει πρῶτα καί νά διατηρήσει στή συνέχεια ἀκμαία τὴν ἐμπορικὴ τῆς ζωὴ. Κατὰ τὸν 15ο αἰ. καί ἀκόμη κατὰ τὸ πρῶτο μισό τοῦ 16ου αἰ. οἱ Βενετοί εἶναι οἱ μεσάζοντες μεταξὺ Κεντρικῆς Εὐρώπης καί ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καί οἱ κύριοι φορεῖς τοῦ ἐμπορίου στήν Ἀνατολή¹⁵. Πρέπει νά τονιστεῖ ὅμως ὅτι ἀπὸ τὸ 16ο αἰ. ἡ ἐμπορικὴ καί ναυτικὴ κίνηση τῆς Βενετίας παρουσιάζει αἰσθητὴ κάμψη. Ἡ ὀθωμανικὴ προέλαση καί ἡ ἐμπλοκὴ τῆς Βενετίας σέ πολέμους μέ τοὺς Τούρκους καθόλη τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου ἐπιφέρει στασιμότητα καί βαθμιαία παρακμὴ τῆς οἰκονομίας. Ἡ παρακμὴ αὐτῆς τῆς βενετικῆς οἰκονομίας γίνεται περισσότερο ἀντιληπτή, ἂν συγκριθεῖ μέ τὴν κατάσταση πού διαμορφώνεται στή λοιπὴ Δυτικὴ Εὐρώπη καί συγκεκριμένα στίς χώρες πού θρέχει ὁ Ἀτλαντικός Ὠκεανός. Ἐνῶ γιὰ τοὺς Βενετούς οἱ ἀγορές παραμένουν ἀμετάβλητες ἢ καί περιορίζονται στό μεσογειακό χώρο, οἱ ἄλλες ἐμπορικὲς πόλεις τῆς Ἰσπανίας, Πορτογαλίας, Γαλλίας, Ἀγγλίας καί τῶν Κάτω Χωρῶν βλέπουν σταδιακά τὸν κύκλο ἐργασιῶν τους ν' αὐξάνεται καί κατασκευοῦν νέες πλουτοπαραγωγικὲς περιοχὲς μέ τὴν ἀνακάλυψη καί ἐξερεύνηση τῶν νέων χωρῶν τῆς νότιας Ἀφρικανικῆς ἡπείρου, τῆς Ἀμερικῆς καί τῆς νοτιοανατολικῆς Ἀσίας¹⁶. Παράλληλα Γάλλοι, Ἀγγλοι, Ὀλλανδοί, μέ τὴν ἐξασφάλιση ἐμπορικῶν προνομίων ἀπὸ τοὺς Τούρκους μέσω τῶν διομολογήσεων, ἀρχίζουν σταδιακά νά ἐπεκτείνουν τὸ ἐμπόριό τους στήν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο διαμορφώνοντας μιὰ κατάσταση πού ἦταν ἀντίθετη πρὸς τὰ βενετικά συμφέροντα¹⁷.

13. Πλούσια βιβλιογραφία γιὰ τὴν παρουσία τῶν Βενετῶν στὸν ἐλλαδικό χώρο, βλ. Γ. Σ. Πλουμίδη, *Τὴ Χανιά στὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' αἰώνα - Ἡ ἐκθεση τοῦ προβλεπτῆ Β. Dolfin (1598)*, Δωδώνη, 2 (1973), σ. 79, σημ. 1 καί σ. 80, σημ. 1. Γιὰ τὴν ἐμπορικὴ παρουσία τῶν Βενετῶν στήν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, βλ. Κ. Φιλοπούλου-Δεσῦλλα, *Ταξιδιώτες*, σ. 349-350.

14. Ἡ βενετικὴ κυριαρχία ἐγκαθιδρύθηκε στὰ Ἑπτάνησα διαδοχικά, ἄλλοτε μέ συγκατάνευση τοῦ πληθυσμοῦ καί ἄλλοτε μέ πόλεμο. Ἡ Κέρκυρα ἐγενε βενετικὴ κτῆση τὸ 1386, ἡ Ζάκυνθος τὸ 1485, ἡ Κεφαλληνία τὸ 1500, ἡ Ἰθάκη τὸ 1503, ἐνῶ ἀντίθετα στὴ Λευκάδα (Ἀγία Μαύρα) ἡ Βενετοκρατία ἀρχισε οὐσιαστικά ἀπὸ τὸ 1699 (συνθήκη τοῦ Κάρολιτσι). Ἀπὸ τὰ λιμάνια τῆς ἡπειρωτικῆς ἀκτῆς ὑπὸ βενετικὴ κατοχὴ ἦταν ἡ Πάργα καί τὸ Βουθρωτό, ἐνῶ ἄλλα ὅπως ἡ Πρέβεζα (1499-1530 καί 1684-1699), ἡ Σαγιάδα, ἡ Βόνιτσα δρέθηκαν κατὰ χρονικά διαστήματα βενετοκρατούμενα.

15. Βλ. Α. Ξηρουχάκη, *Τὸ ἐμπόριον τῆς Βενετίας*, σ. 34-35. – D. Sella, *Commerce*, σ. 1-4. – F. C. Lane, *Studies*, σ. 322-324.

16. Βλ. τοῦ Α. Ξηρουχάκη, *Τὸ ἐμπόριον τῆς Βενετίας*, σ. 33-36. – Α. Ε. Βακαλόπουλου, τ. 2, σ. 504-513. – F. C. Lane, *Studies*, σ. 324-330. Σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴν ἀπαρχὴ τῆς παρακμῆς τῆς Βενετίας. Βλ. ἐπίσης στῆς Ἔρσης Μπρούσαρη, «Έγγραφο Αἰρετοκρατίας σχετικὸ μέ ἐμπορικὴ διένεξη, (Ναύπλιο, 1606)», *Θησαυρίσματα*, 19 (1982), σ. 167, σημ. 2.

17. Βλ. τοῦ Α. Ε. Βακαλόπουλου, τ. 2, σ. 504-513. – D. Sella, *Commerce*, σ. 4-9, 23-47. – Ε. Ε. Κούγκου, *Αἱ διομολογήσεις καί ἡ Γαλλικὴ Προστασία εἰς τὴν Ἀνατολὴν 1535-1789*, Ἀθήνα 1967, σ. 28-42.

Παρά όμως την αισθητή οικονομική παρακμή που παρουσιάζει σταδιακά το βενετικό κράτος αυτή την περίοδο εξακολουθεί να παίζει ένα πρωτεύοντα ρόλο στα πράγματα της Ανατολικής Μεσογείου.

"Όπως συμβαίνει και για όλους τους τομείς της δημόσιας ζωής του βενετικού κράτους, έτσι και για το εμπόριο υπάρχουν αυστηροί νόμοι που καθορίζουν τον τρόπο διεξαγωγής του. Μεταπράτες οι Βενετοί προστάτευσαν κάθε μορφή εμπορικής συναλλαγής που όμως θά συνέβαλε στον πλουτισμό της μητρόπολης. Σύμφωνα με τη νομοθεσία των Βενετών όλα τα εμπορεύματα που εισέρχονται ή εξέρχονται από το κράτος πρέπει προηγουμένα να περάσουν από τη Βενετία¹⁸. Μέ τον τρόπο αυτό άσκειται συνεχής έλεγχος και κατακρατούνται για τις ανάγκες της μητρόπολης τα απαραίτητα ή τα καλύτερα είδη, πριν επανεξαχθούν στα άλλα εδάφη της επικράτειας ή στο εξωτερικό¹⁹. Η διακίνηση των εμπορευμάτων δια μέσου της μητρόπολης επιτρέπει την εϊσπραξη διπλών φόρων εισαγωγής και εξαγωγής πράγμα που ένισχύει τη βενετική οικονομία. Σταθεροί κανόνες ρυθμίζουν και τα χερσαία δρομολόγια των εμπορών και την κίνηση των πλοίων. Από τις αρχές του 16ου αι. κάθε καράβι που προορίζεται για τη Βενετία πρέπει να σταθμεύει στην Κέρκυρα και αφού παίρνει τό σχετικό πιστοποιητικό έλέγχου των εμπορευμάτων συνεχίζει τό ταξίδι του για τη Βενετία. Σέ αντίθετη περίπτωση οι Άρχές της μητρόπολης θεωρούν τό εμπόρευμα λαθρεμπορικό. Έτσι ή Κέρκυρα αποτέλεσε ένα σημαντικό άξονα της Βενετοκρατίας στην Ελλάδα παίζοντας τό ρόλο του ναύσταθμου, του διοικητικού κέντρου και του εμπορικού κόμβου της ευρύτερης περιοχής²⁰.

Στήν πλούσια περιοχή της Άρτας ή Βενετία είχε κάθε λόγο να ενδιαφερθεί για τό εμπόριο, στό όποιο, όπως και πριν, έπαιξε ενεργό ρόλο. Η Άρτα δέ δρέθηκε κάτω από βενετική κατοχή²¹, αλλά αυτό δέν έμπόδισε να αναπτύξουν στην περιοχή οι Βενετοί έντονη εμπορική δραστηριότητα. Οι ειδικοί όροι των Βενετοοθωμανικών συνθηκών του 1454, του 1482 και του 1573²², αλλά και ή κοντινή απόσταση της Άρτας από τις βενετοκρατούμενες περιοχές, βοήθησαν όποσδήποτε στην ανάπτυξη του βενετικού εμπορίου στην περιοχή.

Τό βενετσιάνικο εμπόριο, όπως αναφέρθηκε, είχε κυρίως διαμεσολαθητικό χαρακτήρα. Οι Βενετοί, έχοντας ήδη ένα σημαντικό ρόλο στό εμπόριο της περιοχής, φρόντιζαν και σ' αυτή την περίοδο για την εξαγωγή των τοπικών προϊόντων και την εισαγωγή προϊόντων του εξωτερικού προς τα εμπορικά κέντρα της περιοχής, αποκομίζοντας έτσι κέρδη από την αγορά και μεταπώληση των προϊόντων.

Οι Βενετοί διεξήγαγαν τό εμπόριό τους κυρίως μέσω Ελλήνων εμπορών²³ της

18. Βλ. Άνδρεάδης Α., *Περί της Οικονομικής*, τ. 1, σ. 77-78.

19. Βλ. Α. Άνδρεάδου, *Περί της Οικονομικής*, τ. , σ. 78-79. — F. Thiriet, *La Romanie vénitienne*, σ. 304. — Γ. Σ. Πλουμίδη, *Πραγματικότητες*, σ. IX.

20. Γ. Μ. Σαρηγιάννη, *Τό Βενετσιάνικο εμπόριο*, σ. 239-268.

21. Αναφέρεται ότι ή Άρτα δρέθηκε στην κατοχή των Βενετών για λίγους μήνες μεταξύ 1684 και 1685. Βλ. Σερραφεΐμ Ξενοπούλου Βυζαντίου, *Δοκίμιον Άρτης*, σελ. 101. — Π. Άραβαντινού, *Χρονογραφία της Ηλείου*, τ. 1, σ. 229.

22. Βλ. Ι.Ε.Ε., τ. 10, σ. 261, 274-275, 322-323, Α. Βακαλόπουλου, *Ίστορία του Νέου Έλληνισμού, Τουρκοκρατία 1453-1669, Οι Άγώνες για την πίστη και την ελευθερία*, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 9, 49, 261.

23. Οι Έλληνες έμποροι μπορεί να ήταν είτε Όθωμανοί υπήκοοι είτε Ένετοί υπήκοοι που έχχονταν από τα Έπτάνησα και εμπορεύονταν στην περιοχή.

περιοχής πού, τόσο λόγω της πείρας όσο και εξαιτίας του ότι ο πληθυσμός πού κατοικούσε στην περιοχή ήταν στην πλειοψηφία του ελληνικός, είχαν αποκτήσει την προτεραιότητα στο τοπικό εμπόριο και κρατούσαν στα χέρια τους έναν εμπορικό μηχανισμό, άπλωμένο στην περιφέρεια διά μέσου των έπαρχιακών εμποροπανηγύρεων, όπου κατά συνθήκη αγόραζαν τα τοπικά προϊόντα ή τα αντάλλαζαν με εμπορεύματα του έξωτερικού.

Όλα τα εμπορεύματα διακινούνταν από και προς τη Βενετία μέσω των εμπορικών σταθμών (σκάλες), πού βρίσκονταν κατά μήκος των ακτών του Ιονίου και της παραλίας του Αμβρακικού (Σαλαώρα, Πρέβεζα, Πάργα, Σαγιάδα, Βουθρωτό κ.ά.)²⁴.

Τά αγροτικά προϊόντα και τα εμπορεύματα πού διακινούνταν μεταξύ της τουρκοκρατούμενης περιοχής της Άρτας και της Βενετικής Δημοκρατίας υποβάλλονταν στην ανάλογη φορολογία, όπως αυτή καθοριζόταν από τα δύο κράτη. Σύμφωνα με τον ιστορικό G. Finlay τό ποσοστό των τουρκικών τελωνειακών δασμών επί των εισαγόμενων ή εξαγόμενων προϊόντων κατά τον 16ο και 17ο αί. ανερχόταν σέ ποσοστό 2,5% όταν τά αγαθά ήταν ιδιοκτησία μουσουλμάνου και σέ 5% όταν ανήκαν σέ Χριστιανούς ή Έδραίους ύπηκόους της Πύλης²⁵. Από την άλλη μεριά όσοι έμποροι της περιοχής εμπορεύονταν μέ τη Βενετία και τά Βενετοκρατούμενα Έπτνησα κατέβαλαν τελωνειακούς δασμούς (4-6%) καθώς και τέλη διαμετακόμισης και αποθήκευσης²⁶.

Τά εμπορεύματα πού μεταφέρονταν διά θαλάσσης σέ αρκετές περιπτώσεις ασφαλιζόταν έναντι χρηματικού ποσού λόγω του κινδύνου απώλειας ή καταστροφής. Οί Έλληνες μάλιστα έμποροι των ένετοκρατούμενων περιοχών γνώριζαν και χρησιμοποιούσαν εύρέως από του τέλους του 16ου αί. την ασφαλιστική σύμβαση²⁷.

Στίς διάφορες χρηματικές συναλλαγές χρησιμοποιούνταν ποικίλα νομίσματα και κυρίως τά Βενετικά τσεκίνια, λίρες, δουκάτα, σολδία, τά τουρκικά πιάστρα, τά άσπρα, τά γρόσια κ.ά.²⁸

Μιά εικόνα των προϊόντων πού διακινούνταν στην περιοχή της Άρτας αυτή

24. Για τά Ήπειρωτικά λιμάνι στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Ήπειρωτικά λιμάνια*, σ. 140, σημ. 1-3.

25. Βλ. Γ. Φινλέϊ, *Ιστορία*, σ. 48. – Ι.Ε.Ε., τ. 10, σ. 49. Βλ. επίσης Ν. Ζιάγκου, *Τουρκοκρατούμενη Ήπειρος*, σ. 78. – Κ. Φιλοπούλου-Δεσούλλα, *Ταξιδιώτες*, σ. 341.

26. Για τη φορολογία των Ένετων, βλ. Γ. Πλουμίδη, *Οί Βενετοκρατούμενες χώρες*, σ. 96-97, 103-109. – Ι.Ε.Ε., τ. 10, σ. 226-227. – Α. Π. Αργοντιδή, *Η Βενετοκρατία στην Δυτική Ελλάδα*, σ. 96-111. – F. Thiriet, *La Romanie vénitienne*, σ. 215-224. – Λ. Χουμανίδη, *Οικονομική Ιστορία*, σ. 60-61. – C. N. Sathas, *Μνημεία ελληνικής ιστορίας*, τ. 5., σ. 41, 88, 96, 157-158, 161, 167-169, 229-248, 265, 268. – Ανδρεάδης Α., *Περί της Οικονομικής*, τ. 1, σ. 138-164 και τ. 2, σ. 45-54.

27. Βλ. σχ. Δ. Γ. Γκόφα, *Άσφαλιστήρια*, σ. 54-63.

28. Για τά νομίσματα, τά μέτρα και τά σταθμά της περιόδου αυτής αλλά και γιά τίς τιμές των αγαθών, βλ. Χ. Α. Μαλιτζού, «Τιμές Άγαθών και άμοιβές έργασίας στή Βενετοκρατούμενη Κρήτη (16ος αί.)», *Σύμμεικτα*, 6 (1985), σ. 1-32. – Ν. Ζιάγκου, *Τουρκοκρατούμενη Ήπειρος*, σ. 194-195, 199. – Λ. Χουμανίδη, *Οικονομική Ιστορία*, σ. 58-59. – Maurice Aymard, *Venice-Raguse*, σ. 108-119. – D. Sella, *Commerci*, σ. 101-110. – Ανδρεάδης Α., *Περί της Οικονομικής*, τ. 1, σ. 36-53. – Κ. Φιλοπούλου-Δεσούλλα, *Ταξιδιώτες*, σ. 319-324, 369-377. – Beroj Ljuben, *Οί μεταβολές των τιμών στο εμπόριο της Τουρκίας μέ την Εύρώπη (ΙΣΤ΄-ΙΘ΄ αιώνας) στο «Μέλισσα»*, *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στά χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας ΙΕ΄-ΙΘ΄ αί.*, σ. 531-544.

τήν περίοδο μέσω της Βενετίας μᾶς δίνουν οἱ ἐμπορικοὶ κατάλογοι τοῦ M. Bartholomeo di Pasi:

«APTA ME THN BENETIAN

Θά ἴδωμεν πρῶτον, ποῖα ἐμπορεύματα ἐξάγονται ἐκ Βενετίας διὰ τὴν Ἑρταν, κατόπιν ποῖα ἐξάγονται ἐξ Ἑρτας διὰ Βενετίαν. Θά ἴδωμεν ἀκόμη πῶς ἀνταποκρίνονται τὰ μέτρα καὶ σταθμὰ τῆς Ἑρτας μέ τὰ μέτρα καὶ σταθμὰ τῆς Βενετίας.

Σημειωτέον ὅτι ἀπὸ τὴν Βενετίαν ἐξάγονται δι' Ἑρταν: λευκοὶ σάπωνες, κασσίτερος, σίδηρος κατειργασμένος, χαλκός, ὀρείχαλκος, ὑδράργυρος, ἀνθρακικός μόλυβος, καὶ πολλὰ ἄλλα ἐμπορεύματα, ὅπως καὶ μερικά ἄλλα ἐμπορεύματα τοῦ Μιλάνου, χάρτης γραψίματος, καναβάτσες καὶ ἄλλα, τὰ ὅποια τώρα δέν ἐξάγονται, διότι εἶναι ἀπηγορευμένα, καθὼς καὶ ζάκχαρις καλῆς ποιότητος, καὶ ἄσπρα κουφέτα καὶ κουφέτα μέ σιρόπι καὶ κουφέτα μέ μέλι καὶ μέ σιρόπι ἀπὸ λεμόνι καὶ πορτοκάλι, τῶν ὁποίων γίνεται μεγάλη κατανάλωσις.

Ἐξάγονται προσέτι ἐκ Βενετίας δι' Ἑρταν λινὰ ὑφάσματα πολλῶν εἰδῶν, bianchette, θαμμένες κόκκινες καὶ πράσινες, ὑφάσματα Βερώνης, ὑφάσματα Μπρέσιας καὶ ἀπομιμήσεις Πάδοβας θαμμένα μέ σκαρλὰτα καὶ καρισέες ἀγγλικές, χρώματος κυανοῦ ποῦ εἶναι εὐμορφο χρῶμα καὶ κόκκινες. Ἐξάγονται προσέτι μεταξωτὰ ὑφάσματα τὰ πλεῖστα δαμασκηνὰ καὶ δελουῖδα.

Ἀπὸ τὴν Ἑρταν ἐξάγονται διὰ Βενετίαν μέταξα, αἱ θαφικαὶ πρῶται ὕλαι grana e polvere di grana, θαμβάκια, μέλι, κηρός, σκιαθίνες, λινάρια, τὰ ὅποια δέν προορίζονται διὰ τὴν Βενετίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν Δαλματίαν καὶ sogone καὶ πολλὰ αὐγοτάραχα, κορδοβάνια, κουβέρτες ἀπὸ μαλλί προβάτου ἐκ τῶν ὁποίων εἰς τὴν Ἑρταν κατασκευάζονται πολλὰ εἶδη.

Λίρες ἑκατὸν ἐλαφρὲς Βενετίας, κάνουν εἰς Ἑρταν £ 74-75.

Λίρες ἑκατὸν Ἑρτας, κάνουν εἰς Βενετίαν εἰς ἐλαφρόν λίρες 133.

Λίρες ἑκατὸν Βενετίας, χονδρὲς, κάνουν εἰς Ἑρταν £ 117-118.

Λίρες 1333-1336 ἐλαφρὲς Βενετίας, κάνουν εἰς Ἑρταν £ 1000.

Λίρες 854 Βενετίας χονδρὲς κάνουν εἰς Ἑρταν £ 1000.

Λίρες 1175 Ἑρτας κάνουν εἰς χονδρὰς Βενετίας £ 1000.

Λίρες 750 Ἑρτας, κάνουν εἰς ἐλαφράς Βενετίας £ 1000.

Μπράτσα ἑκατὸ λινῶν ὑφασμάτων Βενετίας, κάνουν πῆχεις Ἑρτας 113.

Μπράτσα ἑκατὸ μεταξωτῶν ὑφασμάτων Βενετίας κάνουν εἰς Ἑρταν πῆχεις 106.²⁹»

Παράλληλα μεγάλες ποσότητες σταριού³⁰ καὶ πρινοκόκκου ποῦ παράγονταν στή Δ. Στερεά, Θεσσαλία καὶ Ἡπειρο ἐξάγονταν μέσω Βενετίας στὰ ἐμπορικά λιμάνια τῆς

29. Βλ. Ξηρουχάκη Α., *Τὸ Ἐμπόριον τῆς Βενετίας*, σ. 261-262.

30. Βλ. M. Aymard, *Venice, Raguse*, σ. 47. Ἐπίσης ὁ Ἐνετός διοικητὴς τῆς Κέρκυρας τὸ 1626 ἀναφέρει πρὸς τὸν Δόγη: «Ἀπὸ τὴν Ἑρταν, Πρέβεζαν καὶ Λευκάδα καταφθάνουν κάθε μέρα σιτάρια ἐδῶ μέ δάρκες καὶ εἶναι καλιτέρας ποιότητος ἀπὸ τῆς Σαγιάδος...». Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, *Τὸ ἐν Βενετία Κρατικόν Ἀρχεῖον*, σ. 42.

Ἀνατολῆς, κυρίως τὴν Τρίπολη τῆς Λιθύης, τὴν Ἀλεξάνδρεια, τὴ Σμύρνη καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἐνῶ ὁ καπνός, ἡ σταφίδα, τὸ αὐγοτάραχο, τὰ δέρματα καὶ τὰ γουναρικά ἐξάγονταν κυρίως στὶς δυτικὲς χώρες ἰδιαίτερα στὴν Ἀγγλία, Γαλλία καὶ Ὀλλανδία³¹.

Ἀκόμη προϊόντα τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Θεσσαλίας ἐξάγονται μέσω τῆς Ἄρτας καὶ σέ ἄλλες πόλεις τῆς Ἰταλίας. Εἶναι βέβαιο ὅτι ἀπὸ τὴν Ἄρτα ἐξάγονται γιὰ τὴν ἐμποροπανήγυρη τοῦ Λαντζάνο κερὶ, βαφικὲς πρῶτες ὕλες, κορδοβάνια, σκιαβίνες, βοδινά, ξηρά ἀκατέργαστα δέρματα καὶ μάλλινα ὑφάσματα³². Τὸ περίφημο βελανίδι τοῦ Δραγαμέστου, εἶδος ἀναγκαῖο γιὰ τίς ἰταλικὲς βιοτεχνίες ὑφασμάτων, ἐξάγεται ἀπὸ τὴν Ἄρτα στὶς ἰταλικὲς πόλεις ὅχι ἀκολουθώντας τὸν ἐμπορικὸ δρόμο μέσω Βενετίας, ἀλλὰ ἀπευθείας στὴ Βερόνα, τὴν Πάδοβα, τὴ Λομβαρδία καὶ ἔφθανε ὡς τὴ Μάλτα. Πολλοὶ ὅμως ἦταν καὶ οἱ παράγοντες πού ἐπιδρούσαν ἀρνητικὰ στὴ διεξαγωγή τοῦ ἐμπορίου στὴν περιοχὴ αὐτὴ τὴ περίοδο. Ἡ ληστεία, ἡ πειρατεία, οἱ τοπικὲς ταραχές ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπιδημίες ἦταν παράγοντες πού ἔκαναν ἐπισημὰ τὴ διεξαγωγή του. Χαρακτηριστικὰ στὰ 1555 ὁ Ἑνετὸς Διοικητὴς τῆς Κέρκυρας Ζ. Μοροζίνι γράφει στὸ Γαληνότατο Πρίγκηπα: «Ἐπειδὴ εἰς τὰ γειτονικά μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἀλβανίας ὡς καὶ εἰς ὅλην τὴν Τουρκίαν εἶναι ἐπιδημία, ἵνα προφυλάξωμεν τὸ μέρος ἀπὸ τὴν ἐξάπλωσιν ταύτης δὲν ἐπιτρέπομεν τὴν ἐλευθεροκοινωνίαν εἰς τοὺς ἐμπόρους πού ἔρχονται ἀπ' ἐκεῖ οὔτε καὶ εἰς τὰ πράγματά των. Αὐτοὺς τοὺς ὑποχρεώνομεν νὰ παραμένουν ὑπὸ κάθαρσιν εἰς ἓνα ξερονήσι ἀπέχον ἀπὸ τὸ φρούριον ἐν μίλλιον καὶ τὸ ὅποῖον ὀνομάζεται Λαζαρέτο. Ἐτοί ἦλθαν πρὸ ἡμερῶν μερικοὶ Ἑβραῖοι ἔμποροι ἀπὸ τὰ Γιάννινα μέ πολλὰ ἐμπορεύματα καὶ ἀπεμονώθησαν ἐκεῖ. Ἀλλὰ τὴν παρελθούσαν νύκτα περὶ ὥραν τετάρτην ἐνεφανίσθη μιά φρεγάτα Ἰσπανικὴ. Οἱ πειραταὶ τοῖς ἐπετέθησαν αἰφνιδίως καὶ ἀφῆρεσαν τὰ περισσότερα πράγματά των, ἥτοι τάπητας, δέρματα μαροκηνά καὶ Zanbelotti (ὑφάσματα χονδρά καὶ καμηλότριχα) ἀξίας ἐν ὧν 2.000 Δουκάτων καὶ ἀπέπλευσαν ἀφοῦ συμπαρέλαβαν καὶ τέσσαρας Ἑβραίους αἰχμαλώτους. Ἐναν ἄλλον δὲ ἔμπορον ἀπὸ τὰ Γιάννινα χριστιανόν, τὸν ἐξυλοκόπησαν καὶ τὸν ἐπλήγωσαν, ἀλλὰ δὲν ἐπείραξαν τὰ ἐμπορεύματά του.³³» Ἐπίσης ὁ Ἀμβρακικὸς κόλπος γινόταν συχνὰ αὐτὴ τὴν περίοδο στόχος τῶν πειρατῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀτάκτων καὶ τῶν Τούρκων τῆς Ἄρτας. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα κατέβαιναν, ὅπως ἀναφέρεται σέ πηγές, μέ μικρὰ πλοιάρια μέσω τῶν ποταμῶν Λούρου καὶ Ἀράχθου πού ἦταν πλωτοὶ στὸν κόλπο καὶ λεηλατοῦσαν τὰ ἰχθυοτροφεῖα, πού ἀνῆκαν στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα στοὺς Βενετούς, ἢ

31. Περισσότερα γιὰ τὸ Βενετικὸ ἐμπόριο τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνα, βλ. στοῦ D. Sella, *Commerci e industrie a Venezia nel secolo XVII* καὶ M. Aymard, *Venise, Raguse et la commerce dublé pendant la seconde moitié du XVIe siècle*, Α. Ξηρουχάκη, *Τὸ ἐμπόριον τῆς Βενετίας μετὰ τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὸν Μεσαίωνα*. – Α. Ξηρουχάκη, *Ἡ Βενετοκρατούμενη Ἀνατολή*, Ἀθήνα 1934.

32. Βλ. Ξηρουχάκη Α., *Τὸ Ἐμπόριον τῆς Βενετίας*, σ. 248.

33. Σχετικὰ βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, *Τὸ ἐν Βενετία Κρατικὸν Ἀρχεῖον*, σ. 28-29, 38. – Γ. Η. Πεντόγαλου, «Σκλάβοι καὶ ἐξαγορά τους στὴ Βενετοκρατούμενη Κεφαλονιά (16ος-18ος αἰ.)», ἐν: *Πρακτικὰ τοῦ Ε' διεθνoῦς Πανίσχου Συνεδρίου* (Αργοστόλι-Ληξούρι, 17-21 Μαΐου 1986), τ. 1. – *Ἱστορία ὡς τὸ 1809*, Ἀργοστόλι 1989, σ. 259-268. – Ι.Ε.Ε., τ. 10, σ. 77-89. – F. Lane, *Studies*, σ. 331-332. – Ἀλεξάνδρα Κραντονέλλη, *Ἱστορία τῆς Πειρατείας στοὺς Μέσους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας 1538-1669*, Ἀθήνα 1991. – Κ. Φιλοπούλου-Δεσούλα, *Ταξιδιώτες*, σ. 71-78.

παρεμπόδιζαν την παράκτια ναυσιπλοΐα³⁴. Τό λαθρεμπόριο ακόμη ήταν και σ' αυτή την περίοδο ένα οργανικό μέρος του εμπορίου. Τό 1460, αναφέρεται ότι ή Βενετική γερουσία αποφασίζει νά επανδρώσει ένα πλοίο 22 θέσεων πού θά εξασφάλιζε την παραθαλάσσια αστυνόμευση στον κόλπο της Ἐρτας ὅπου διενεργούνταν λαθρεμπόριο³⁵. Ἐπίσης ή φιλελεύθερη ἐμπορική πολιτική, ὅπως θά ἀναφερθεῖ παρακάτω, πού ἐφαρμόστηκε στήν περιοχή τοῦ Ἀμβρακικοῦ ἀπό τοὺς Βενετούς στό τέλος τοῦ 17ου αἰ. εὐνόησε τή διεξαγωγή λαθρεμπορίου. Τέλος ἀρκετά ἦταν καί τά φιλοδοωρήματα πού ἔδιναν οἱ Βενετοὶ στοὺς Τούρκους γιά νά ἔχουν καλές σχέσεις μαζί τους³⁶.

Ἀπό τό 1684 μέχρι καί τή συνθήκη τοῦ Κάρολιτς (26/1/1699), μέ τήν κατάληψη τῆς Πρέβεζας καί τήν ἐδραίωση στήν περιοχή τοῦ Ἀμβρακικοῦ, βασιική ἐπιδίωξη τῶν Βενετῶν ἦταν νά ἐκμεταλλευτοῦν μέ τόν καλύτερο τρόπο τό ἐμπόριο στήν περιοχή προσαρμόζοντάς το στά δικά τους ἐμπορο-οικονομικά συμφέροντα. Ἔτσι ἐγκατέστησαν τελωνειακές ἀρχές καί ἱδρυσαν λοιμοκαθαρτήριο στήν Πρέβεζα καθορίζοντας τόν δασμό τῶν εἰσερχομένων καί ἐξερχομένων ἀγροτικῶν προϊόντων καί ἐμπορευμάτων σέ 4%, ποσοστό πού ἴσχυε καί ἐπὶ Τουρκοκρατίας.

Μέ τήν ἱδρυση τοῦ τελωνείου οἱ Βενετοὶ ἤθελαν νά ὀργανώσουν τή Βενετοκρατούμενη Πρέβεζα σέ ἐξαγωγικό ἐμπορικό κέντρο τῆς περιοχῆς, ὑποκαθιστώντας τήν τουρκοκρατούμενη Ἐρτα, ὥστε καί ἔσοδα ἀπό τελωνειακοὺς δασμούς νά ἐξασφαλίσουν καί γενικότερα νά ἐπιτύχουν τόν ἔλεγχο τοῦ ἐμπορίου μέ τήν τουρκοκρατούμενη ἐνδοχώρα. Πραγματικά ή Πρέβεζα ἐξελίχθηκε σταδιακά στό κύριο ἐμπορικό λιμάνι τῆς ἡπειρωτικῆς ἀκτῆς, ἀπό ὅπου διακινούνταν πρὸς τίς χῶρες τοῦ ἔξωτε- ρικοῦ ἐμπορεύματα, πού προέρχονταν ἀπό τίς περιοχές τῆς Ἠπείρου καί Θεσσαλίας ἢ καί προορίζονταν γι' αὐτές. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι μετὰ τή δημιουργία ἀποθη- κευτικῶν χώρων καί τήν ἱδρυση λοιμοκαθαρτηρίου στό λιμάνι τῆς Πρέβεζας, τό ταξίδι γιά τή Βενετία μποροῦσε νά γίνει χωρίς τά ἐμπορεύματα νά περάσουν ἀνα- γκαστικά ἀπό ἔλεγχο στό λιμάνι τῆς Κέρκυρας.

Δέν ἔλειπαν ὅμως καί οἱ διαμαρτυρίες τῶν ἐμπόρων τῆς περιοχῆς γιά τοὺς φόρους καί δασμούς πού τοὺς ἐπιβάλλονταν ἀπό τοὺς Βενετούς, ἀποδεικνύοντας ὅτι οἱ λαμβανόμενες ἀποφάσεις γιά τή φορολογική πολιτική πολλές φορές καταστρατη- γούνταν. Ἔτσι βενετικό ἔγγραφο τοῦ 1690 ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «Οἱ Ἕλληνες ἔμποροι τῆς Ἐρτας καί τῶν Ἰωαννίνων διαμαρτύρονται γιά τοὺς δασμούς πού ὑποχρεώνονται νά καταβάλλουν *“transito”* στήν Πρέβεζα. Συγκεκριμένα πληρώνουν *datio* 4% ὅταν εἰσέρχονται καί ὅταν ἐξέρχονται ἀπό τήν Πρέβεζα μέ *“transito”* πρὸς καί ἀπό τήν Κέρκυρα, πράγμα ἀντίθετο πρὸς τίς ἀποφάσεις τοῦ 1522 καί 1542.

34. Βλ. Α. Π. Ἀρχοντίδη, *Ἡ Βενετοκρατία στή Δυτική Ἑλλάδα*, σ. 50-51.

35. Σχετικά οἱ ἀποφάσεις ἀναφέρουν: «3100) 7 Ἀπριλίου 1460: “Ὅλες οἱ ἐπιστολές πού ἀπο- στέλλονται ἀπό τό Βαῖλο τῆς Κέρκυρας μαρτυροῦν (θρηνοῦν) γιά τό ἐνεργό λαθρεμπόριο πού γίνεται σὸν κόλπο τῆς Ἐρτας. Ἀποφασίζουν νά επανδρώσουν ένα πλοίο 22 θέσεων πού θά εξασφαλίσαι τήν παραθαλάσσια ἀστυνόμευση μέσα σὸν κόλπο τῆς Ἐρτας καί ἀνάμεσα στήν Πάτρα καί τή Ναύπα- κτο”». – «3101) 20-21 Ἀπριλίου 1460: “Τό πλοίο πού ὀφείλε νά κατευθύνεται σὸν κόλπο τῆς Ἐρτας θά πάει στήν Εὐβοία, συνοδευόμενο ἀπό μιὰ γαλέρα· πράγματι οἱ προετοιμασίες τῶν Τούρκων εἶναι ὑποπτες. Τήν ἐπομένη 21, προστάζουν τόν καπετάνιο τοῦ κόλπου, Antonio Loredan, νά σπεύσει ὀλο- ταχῶς στά ὕδατα τῆς Εὐβοίας». Βλ. F. Thiriet, *Régestes*, τ. 3, ὁ. 229-230.

36. Βλ. Σηρουχάνης Α., *Ἡ Βενετοκρατούμενη Ἀνατολή*, σ. 219-220.

Ἀκόμη, ζητοῦνται δικαιώματα ἀποθήκευσης στήν Πρέβεζα 5% καί ὅταν εἰσέρχονται καί ὅταν ἐξέρχονται. Τελικά, οἱ δασμοὶ φθάνουν τό 22%, ἐνῶ καταβάλλουν ἄλλους στούς Τούρκους. Σέ ἀντίθεση, στή Σαγιάδα (*Bastia*) δέν καταβάλλονται δασμοὶ γιά ἐμπορεύματα πού προορίζονται γιά τήν Κέρκυρα καί ἀπ' ἐκεῖ προχωροῦν στή Βενετία³⁷».

Πέραν τῆς ἐγκατάστασης τελωνειακῶν ἀρχῶν στήν Πρέβεζα, οἱ Βενετοὶ ἐπιδίωξαν καί πέτυχαν τήν ἐνίσχυση τοῦ τοπικοῦ ἐμπορίου λαμβάνοντας μέτρα γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν ἐμπορικῶν σταθμῶν (σκάλες), πού βρισκόνταν κατὰ μήκος τῶν ἀκτῶν τοῦ Ἰονίου καί τῆς παραλίας τοῦ Ἀμβρακικοῦ. Πολλές ἀπό τίς «σκάλες» αὐτές ἐξυπηρετοῦσαν τή διακίνηση ἐμπορευμάτων, κυρίως, τροφίμων, πρὸς τὰ γειτονικά Ἐνετοκρατούμενα Ἰόνια νησιά καί πρὸς τή Πελοπόννησο. Ἔτσι οἱ Βενετοὶ ἐξασφάλιζαν καί σημαντικά ἔσοδα (κυρίως ἀπὸ τελωνειακοὺς δασμούς) ἀλλὰ καί ἀποτελεσματικότερο ἔλεγχο τοῦ ἐμπορίου στήν περιοχὴ.

Καθοριστικὴ σημασία γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου στήν περιοχὴ τοῦ Ἀμβρακικοῦ εἶχαν κυρίως τρία μέτρα τῆς Βενετικῆς διοίκησης: α) Ἡ δυνατότητα πού δινόταν στούς Ἑλλήνες ἐμπόρους νά φορτώνουν καί σέ λιμάνια, ὅπου δέν ὑπῆρχαν τελωνειακὲς ἀρχές καί ἔτσι νά ὑποχρεώνονται μόνο στήν καταβολὴ τοῦ τελωνειακοῦ δασμοῦ 4% στὸν τόπο ἐκφόρτωσης, β) Τὸ δικαίωμα πού παρείχετο στούς κατοίκους τῆς περιοχῆς νά προμηθεύονται δωρεάν ξυλεία ἀπὸ τὰ δάση τῆς Πρέβεζας ἀλλὰ μόνο γιά τήν ἀποκλειστικὴ κατασκευὴ μικρῶν σκαφῶν καί τήν ἐπιδιόρθωση παλαιῶν, καί γ) Ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸ φόρο διαμετακόμισης (*datio del transito*)³⁸ τῶν προϊόντων πού ἐξάγονταν ἀπὸ τὰ λιμάνια τῆς Πρέβεζας καί τῆς Λευκάδας.

Ἡ φιλελεύθερη αὐτὴ ἐμπορικὴ πολιτικὴ τῶν Βενετῶν δοῆθηκε ἀπὸ τὴ μία μεριά νά αὐξηθοῦν τὰ ἔσοδα τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τέθηκαν οἱ δάσεις γιά τήν περαιτέρω ἀνάπτυξη τοῦ ἐλληνικοῦ ἐμπορίου καί τῆς ἐλληνικῆς ναυτιλίας. Τὸ φιλελεύθερο χαρακτῆρα τῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς τῶν Βενετῶν δείχνει, ἐξάλλου, τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐκτίμηση τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων, βάσει τῆς ὁποίας γινόταν ἡ εἰσπραξὴ τοῦ δασμοῦ 4% ἀφηνόταν στούς ἴδιους τοὺς ἐμπόρους ἢ στούς πλοιοκτῆτες. Ἡ ἐμπορικὴ αὐτὴ πολιτικὴ τῶν Βενετῶν εἶχε δέβαια καί ὀρισμένες ἀρνητικὲς συνέπειες ὅπως ἦταν ἡ εὐκολὴ διεξαγωγὴ λαθρεμπορίου. Ἡ ἀπουσία ικανοποιητικοῦ τελωνειακοῦ ἐλέγχου στὶς ποσότητες καί στὸ εἶδος τῶν ἐξαγωγικῶν ἐμπορευμάτων ἀλλὰ καί ἔλλειψη ἐπαρκoῦς ἐλέγχου τῶν ἀκτῶν τῆς περιοχῆς ὅπου ὑπῆρχαν πολλοὶ μικροὶ κόλποι καί ὄρμοι, εὐνοοῦσαν συχνά τὴ λαθραία ἐξαγωγὴ ἐμπορευμάτων.

Οἱ Βενετοὶ ἐπίσης ἐκμεταλλεύονταν τὴν περίοδο αὐτὴ καί τὰ σημαντικὰ ἱχθυοτροφεῖα τοῦ «Λογαροῦ» καί «Τσουκαλιοῦ» στὸν Ἀμβρακικὸ κόλπο κοντὰ στήν Ἄρτα, ἀπὸ τὸ ἐνοίκιο τῶν ὁποίων ἀποκόμιζαν σημαντικὰ οἰκονομικά ὀφέλη³⁹.

37. Γ. Σ. Πλουμίδη, *Αἰτήματα*, σ. 21-22.

38. Τὸ φόρο διαμετακόμισης (*datio del transito*) τὸν πλήρωναν οἱ ἐμποροὶ ὡς δικαίωμα: α) γιά τὴν διέλευση τῶν ἐμπορευμάτων τους ἀπὸ τοὺς θαλάσσιους δρόμους πού ἐλέγχονταν ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς καί β) γιά τὴν προσέγγιση καί στάθμευση τῶν πλοίων στὸ λιμάνι τῆς Κέρκυρας, ὥσπου νά σχηματισθεῖ ἡ νηπομπή (*convooglio*), γιά νά προωθηθοῦν σέ χώρες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Βλ. Α. Π. Ἀρχοντίδη, *Ἡ Βενετοκρατία στή Δυτικὴ Ἑλλάδα*, σ. 99, σημ. 38.

39. Βλ. Α. Π. Ἀρχοντίδη, *Ἡ Βενετοκρατία στή Δυτικὴ Ἑλλάδα*, σ. 100-102, 110-112.

Τό καλοκαίρι τοῦ 1669, καί μετά τήν ἀπώλεια τῆς κυριαρχίας τῶν Βενετῶν στήν περιοχή τοῦ Ἀμβρακικοῦ μέ τή συνθήκη τοῦ Κάρολουις, οἱ πηγές μᾶς πληροφοροῦν ὅτι ὁ Ἀγάς τῆς Ἄρτας ὑπέβαλε διαμαρτυρία στό Γενικό Προβλεπτή γιατί Ἐνετοί ὑπήκοοι ἀπό τή Λευκάδα ἐμπορεύονταν ἀλάτι στήν περιοχή τῆς δικαιοδοσίας του καί ζητοῦσε νά ἀπαγορευθεῖ στους ὑπηκόους ἡ μεταφορά ἀλατιοῦ στήν περιοχή, γιατί αὐτό ἔδραπε τά συμφέροντα τῶν ἐνοικιαστῶν του πού νοίκιαζαν τότε τίς ἀλυκές στόν κόλπο τῆς Ἄρτας⁴⁰.

Ἀναμφισδότητα πάντως ἡ βενετική κυριαρχία στήν περιοχή τοῦ Ἀμβρακικοῦ, παρά τή μικρή διάρκειά της, ὠφέλησε τό ἐλληνικό ἐμπόριο. Οἱ Ἕλληνες ἔμποροι ἐκμεταλλεύτηκαν ὅσο μπορούσαν τίς δυνατότητες πού τοῦς πρόσφερε ἡ φιλελεύθερη πολιτική τῆς Βενετίας, καθώς ἐπίσης καί ἡ ὀργάνωση στή διακίνηση προϊόντων καί ἀνθρώπων.

Αὐτό ἦταν σέ γενικές γραμμές τό περίγραμμα τοῦ βενετικοῦ ἐμπορίου στήν περιοχή τῆς Ἄρτας αὐτή τήν περίοδο. Στόν 18ο αἰ. ἡ Βενετία δέν διαδραματίζει οὐσιαστικό ρόλο στά εὐρωπαϊκά πράγματα καί ἡ θέση της στή Μεσόγειο συνεχῶς φθίνει. Τό βενετικό ἐμπόριο στήν περιοχή δέν στάθηκε ικανό νά μεταβάλλει τή δομή του καί νά ἀντισταθεῖ ἀποτελεσματικά στόν ἀνταγωνισμό τῶν Εὐρωπαίων καί ἰδιαίτερα τῶν Γάλλων.

40. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἄρτα, τ. 1-2, σ. 241.

ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ ΔΟΞΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ.

Γ. ΛΑΪΟΥ

Πέροι είχα τήν εὐτυχία νά ἀπολαύσω κατά τήν ἡμέρα τοῦ θερινοῦ ἡλιοστασίου 21/6, τόν «Ἥλιο τοῦ ΜΕΣΟΝΥΚΤΙΟΥ».

Στό ΝΑΡΒΙΚ τήν 21-22/6 καί στό ΛΑΚΣΕΛΒ (22-23) τῆς Β. Νορβηγίας καί στό ΡΟΒΑΝΙΕΜΙ (23-24/6) τῆς Β. Φιλανδίας, σέ δόρειο παράλληλο κύκλο 68° 28'.

Τό θέαμα ἦταν ὑπέροχο καί πρωτόγνωρο. Στό σημεῖο τοῦ γεωγραφικοῦ βορρᾶ ἐβλεπες, τό ὕστατο σημεῖο θυθίσως τῆς φαινομένης τροχιάς τοῦ ἡλίου, χωρίς ὁ ἥλιος φυσικά νά χάνεται ὑπό τόν οὐράνιο ὀρίζοντα.

Δέν μέ κέντριζε τόσο τό φαινόμενο τῆς «τροπῆς» τοῦ ἡλίου γιά νά γράψω, ὅσο τό ἐξῆς: Οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως τοῦ ΡΟΒΑΝΙΕΜΙ εἶχαν ὀργανώσει μεγαλειώδη γιορτή, μέ ὑπέροχους λαϊκούς χορούς καί μέ ὀρχήστρα ἀπό λαϊκά ὄργανα.

Πιό κεῖ, ὑπῆρχαν ἀναμμένες φωτιές, πού τά παιδιά καί οἱ μεγάλοι ἀκόμα, τίς πηλοῦσαν σταυρωτά. Στήν ἀρχή ὑπέθεσα ὅτι τίς εἶχαν ἀνάψει, γιά νά διώχνουν τά γιγαντιαία κουνούπια, πού μᾶς τοιμποῦσαν. Τό μυαλό μου δέν πῆγε καθόλου στό νόημα τῆς γιορτῆς: Πορτάσι καινούργιας περιόδου 6 μηνῶν, μέ φῶς.

Θυμήθηκα ὅμως ἴδιες ἐκδηλώσεις στήν Ἄρτα, τήν ἴδια ἡμερομηνία (24/6 ἡμερομηνία ἀπελευθερώσεώς της καί ἐνάρξεως καινούργιας περιόδου ἐλευθέρης ζωῆς), πού κατά συγκυρία εἶναι καί ἡ γιορτή τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ὁ ὁποῖος προανήγγειλε τήν καινούργια περίοδο τῆς ἀνθρωπότητος, μέ τήν ἔλευση τοῦ Χριστοῦ. Θυμήθηκα τίς *νουμηνίες* τῶν ἀρχαίων μας προγόνων, μέ τίς φωτιές, ὥστε νά παίρνουν τήν δύναμη τῆς φωτιᾶς γιά ἐξόρμηση στό νέο μήνα. Θυμήθηκα, πού πηλοῦσαμε τίς φωτιές 3 φορές σταυρωτά, γιατί ἡ ἐννοια τοῦ Θεοῦ εἶναι τριαδική, ὥστε νά πάρουμε μέ θερμότητα, μέ θερμή καρδιάς, τήν πίστη μας. Θυμήθηκα τό τραγούδι μας στό πῆδημα: *Τ' Ἀη Γιαννοῦ τά λάμπруνα* (τά ἔχοντα ἀξία καί αἴγλη) *κι' ψύλλοι στόν Κομπότη* (ὄχι στό Κομπότι. Ὁ Κομπότης ἦταν προύχοντας τῆς Ἄρτας, μέ τόν ὁποῖο εἶχαν ἐπαφές οἱ Ἀρματωλοί καί κλέφτες σ'α χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Καί ὅ,τι τραβᾶν οἱ ψύλλοι στόν κόρφο τοῦ καθενός, τά ἴδια θά πάθαιναν καί οἱ «φιλότουρκοι» ἂν ἐπεφταν στήν ἀντίληψη τοῦ Κομπότη).

Ἐπίσης τό τραγούδι: *περνῶ τά χρόνια τά κακά καί πάω στό καλό καί πετοῦσαμε κούτσουρα καί ὅ,τι παλιό στή φωτιά...* Ἀκόμα καί στεφάνια τοῦ Μάη, πού εἶχαν γίνει ῥίγανη καί δέν συμβόλιζαν πλέον ζωή.

Ἀπ' αὐτό τό περιστατικό φρονῶ, ὅτι προσωνομάστηκε ὁ Ἀη-Γιάννης, «Ρι-γανᾶς».

Δέν θά ξεχάσω ἀκόμα ποτέ, ὅταν ἦμουν μικρός, τό ἔθιμο τῆς Πρωτοχρονιάς, στίς Σελλάδες (τό χωριό τῆς Μάνας μου). Ἡ θειά Φάνα στήν ἐκπνοή τοῦ χρόνου, ἔφερνε καί ἔριχνε στή φωτιά τό μεγάλο κούτσουρο ἀπό ἑλλά, πού τό φύλαγε ὅλο τό χρόνο, λέγοντας: *Δύναμη δῶσε μάν' τρανή στ' ἀγρόνια, στά παιδιά σου μέ τούτη τῇ φωτιά σου* (τό κούτσουρο τό ἔλεγε μάν' τρανή ἢ *δάδω* καί ὅλα εἶχαν ἀλληγορική σημασία: Ζωή στά νειάτα, εὐδὼση τῆς νέας περιόδου, μέ δυνατά νειάτα).

Καινουργία περίοδος ἀρχίζει τήν 21/6 καί γιά τούς Βόρειους κατοίκους τῆς γῆς. Αὐτοί τήν 21/6 παρατήρησαν φαινομενική στάση-κόπωση τοῦ ἡλίου. Τό «σταμάτημα» θεωρήθηκε, ὅτι προερχόταν ἀπ' τήν δική τους ἀπρεπῆ συμπεριφορά καί τό «ξεψύχημα» τοῦ ἡλίου θά ἦταν γι' αὐτούς θάνατος.

Ἐπρεπε λοιπόν ἀφοῦ ὁ ἥλιος τούς εἶχε οἰχαθεῖ γιά τίς ἀνομίες τους, νά ἐξαγνιστοῦν λουόμενοι καί νά τόν ἐξευμενίσουν, ὥστε μέ νέο κουράγιο νά συνεχίσει τήν πορεία του.

Τόν τροφοδοτοῦσαν λοιπόν μέ *ἐνέργεια* ἀνάβοντας φωτιές. Σ' αὐτούς τούς συλλογισμούς μπῆκα, ὅταν κατεβαίνοντας ἀπ' τόν λοφίσκο τοῦ ROBANIMI, εἶδα νά κολυμποῦν, τέτοια ἀσυνήθιστη ὥρα, πάμπολλοι ἄνθρωποι στό ποτάμι, μᾶλλον πιστοί στήν παράδοση καί στό ἔθιμο, γιά ἐξαγνισμό.

Γίνεται λοιπόν γνωστό, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἴμαστε ἕνα. Καί οἱ ἄριστοι οἰωνοί γιά νέα περίοδο, διαμορφώνονται ἀπό μᾶς τούς ἴδιους, μέ κάθαρση τοῦ ἑαυτοῦ μας πρωτίστως (βάπτισμα γιά τούς Χριστιανούς, λούσιμο στό Γάγγη γιά τούς Ἰνδοῖστές κ.λπ.) καί μέ προσπάθεια ἀποκτήσεως δύναμης θελήσεως, γιά ἐνεργό ἠθική δράση (ἀναμα φωτιάς) πού παρέχει θερμότητα καί ἐνέργεια, ὅπως ἡ πίστη καί ἡ ἐλπίδα στή θρησκεία μας), σέ νέα περίοδο ἀναγεννήσεως καί σωτηρίας. Ἄς θυμηθοῦμε τούς ὁμηρικούς ὕμνους πρὸς τήν θεά Δήμητρα, πού περνοῦσε τόν βασιλόπαιδα τῆς Ἑλευσίνας, Δημοφῶντα, πάνω ἀπ' τή φωτιά, γιά νά τόν κάνει ἀθάνατο.

Συγγενικό ἔθιμο τῆς γιορτῆς τοῦ θερινοῦ ἡλιοστασίου τῶν βορείων, νομίζω ὅτι εἶναι ὁ Κλήδωνας (προφητικός ἦχος, οἶωνός) γιά μᾶς, πού τά κορίτσια θέλουν τόν προφητικό λόγο, θέλουν νά μάθουν γιά τήν νέα περίοδο τῆς ζωῆς τους, μέ τό γάμο κ.λπ.

Τό ἔθιμο καθιερώθηκε στή γιορτή τῆς γεννήσεως 24/6 τοῦ Προφήτου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, μέ τά *ριζικάρια* (μικρά ἀντικείμενα τῶν ἐνδιαφερομένων, μέσα στό *ἄκριτο νερό*. Ὑπάρχει στή Μονή Ἰδῆρων τοῦ Ἁγίου Ὁρους, μεσαιωνικός κώδιξ πού τά γράφει).

Ὁ Κλήδωνας εἶναι συνδυασμός τῆς κληδωμαντείας τῶν διαφόρων ἐποχῶν τῶν προγόνων μας. Ἡ λατρεία τοῦ ἡλίου, ὡς συμβόλου ζωῆς καί ὡς οὐρανίου θεοῦ βρίσκεται στήν πρώτη θέση, ἀφοῦ μόλις γεννηθεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀντικρίζει τās «ἡελίου αὐγὰς» (Ἰλ. π. 188). Εἶναι ὁ ἥλιος πού φέρει *τήν γέννησι καί αὔξην καί τροφήν* (Πλ. Πολ. ε' 509 B). Ἀρα τά ἔθιμα καί οἱ δοξασίες εἶναι ὑπολείματα ἀρχεγονικῶν κα-
ταστάσεων μέ τās τροπὰς τοῦ Ἡλίου, πού ἐπεσήμανε ὁ ἄνθρωπος, ὅταν πέρασε τήν πρωτόγονη κατάσταση. Στό Β' ἡμισφαίριο τήν 21/6, ἔχουμε τήν μέγιστη ἀπόκλιση τοῦ ἡλίου φαίνεται ιστάμενος κατ' ἀπόκλινιν καί οἱ δόρυοι τό αἰσθάνονται ἔντονα, μέ τόν ἥλιο τοῦ *Μεσονυχτίου*.

Γι' αὐτό καί τό ἔθιμο γιορτάζεται πανηγυρικότατα. Στήν πατρίδα μας μαζί μέ

τὴν λατρεία τοῦ ἡλίου, ἔχουμε καὶ λατρεία τῶν Νυμφῶν (ἀγαθοποιοὶ θεότητες) ποὺ εἶναι κόρες τῶν Μουσῶν. (θεότητες μνήμης) καὶ ποὺ ἐνέπνευσαν τὸν Ἡοίοδο γιὰ τὴν Θεογονία: *Μοῦσες μου πέστε μου ἐσεῖς ποὺ γοητεύετε τὴν ψυχὴν τοῦ Διὸς καὶ τῶν Θεῶν κ.λπ.*

Τέλος ἡ Ὅσσα καὶ ἡ *Φῆμη* τοῦ Ὀμήρου εἶναι ἦχος καὶ φωνὴ θεῶν, ποὺ διαδίδεται στοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τίς Μοῦσες. Καὶ εἶναι οἱ Ἕλληνες οἱ πρῶτοι ποὺ προσωποποίησαν τὴν ιδέα τοῦ Θεοῦ, μέ μορφές μεγάλης ἠθικῆς ὠραιότητας.

Στὴ μυθολογία μας μπορούμε χωρὶς δισταγμούς νά χορέψουμε τὸν χορὸ τῶν ιδεῶν καὶ τῶν ὀνείρων, ποὺ προσφέρονται ἐκεῖ. Ὅσο καὶ ἂν ὑπάρχουν ἀντιθέσεις, βλέπουμε σύμπτυξη προϊστορικῶν καὶ ιστορικῶν λατρειῶν καὶ δοξασιῶν καὶ παραδόσεις ποὺ ἐπεκράτησαν καὶ συνεπλήχθησαν καὶ μετὰ, στὴ χριστιανικὴ ζωὴ μέ χριστιανικὲς λατρεῖες. Καὶ ἔτσι ἔχουμε ἓνα στέριωμα ἑλληνικῆς ἐθνότητος σὰν μέτρον ζωῆς, ἐπὶ 30 αἰῶνες, ἀφοῦ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα ἔφερε καὶ τὴν ὥρα νά δοξασθῇ ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου. Δέν πρέπει νά ξεχνοῦμε, ὅτι στὴ Δωδώνη οἱ ἱερεῖς, ἀπ' τὸν παραγόμενο ἦχο τῶν χαλκίνων λεδήτων, ποὺ βρίσκονταν πάνω σέ τρίποδες καὶ περιέβαλον τὸν ἱερό χῶρο τῆς δρυός, ἔδιναν τοὺς χρησμούς τὸν ἡ' αἰ.

Καὶ ἀργότερα τὸν δ' αἰ. ἀπὸ τὸν ἦχο τοῦ Δωδωνιαίου χαλκείου, μέ τὴν μάστιγα τῶν Κερκυραίων (3 ἀλυσίδες μέ 13 χάλκινους ἀστραγάλους ἢ κάθε μιά).

Ἐπίσης δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε, ὅτι στοὺς Δελφούς, οἱ Μοῦσες εἶχαν τὴ φύλαξη τοῦ «μαντικοῦ ὕδατος». Ἄν καὶ δόθηκε τὸ τελευταῖο χτύπημα τὸ 381 μ.Χ. ἀπ' τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιο, μέ τὴν καταδίκη τοῦ παγανισμοῦ (εἰδωλολατρεία καὶ πολυθεΐα) καὶ ὕστερα μέ τὸν χρησμόν... *ἀπέσβετο καὶ λαῶν ὕδωρ* πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰουλιανόν τὸν Παραβάτην. Οἱ Νεο-Ἕλληνες πιστοὶ στὶς παραδόσεις, βρῆκαν διέξοδο γιὰ νά τηροῦν τίς δοξασιῶς—ὅπως π.χ. στὸν ΚΛΗΔΩΝΑ— μέ τὸ ἀμίλητο νερό (ἀνεληρέαστο, ἀπροσήγορο).

Στὴν κανάτα μέ τὸ ἀμίλητο νερό ρίχνονταν τὰ ριζικάρια (συνήθως σκουλαρίκια, δαχτυλίδια καὶ φρούτα, ἰδίως μῆλα διότι ἦταν ἀπ' τὴν παράδοση τὸ μέσον προκρίσεως, ἐνδείξεως προτιμήσεως, ὅπως... «τὴ καλλίστη» (μέ τὸν Πάρι καὶ τὴν Ἑλένη).

Ρίχνονταν τὴν παραμονὴ τῆς γιορτῆς τοῦ Προφήτου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ ἡ κανάτα σκεπάζονταν μέ ἓνα κόκκινο πανί (χρῶμα ἀναγεννήσεως, ἀναστάσεως) καὶ ἐκτίθετο τὸ βράδυ ἔξω στὸν ἑναστρο Οὐρανό, γιὰ νά ἐπιδράσουν οἱ Οὐράνιες Θεότητες, ὥστε νά ἔχουμε τὴν Ὅσσα καὶ τὴ *Φῆμη* τοῦ Ὀμήρου.

Τὴν ἐπομένῃ ἡ κανάτα σιγνόταν σέ τρίποδο τραπέζι (τὸ τρίποδον τοῦ Ἡοίου, τὸ βραβεῖον, ποὺ τοῦ ἀπένειμε ὁ βασιλεὺς Ἀμφιδάμας στὴν Εὐβοία, γιὰ τίς ἐμπνεύσεις του καὶ τὸ ὅποιο ὁ Ἡοῖος τὸ ἐναπέθεσε στὴν πηγὴ Ἀγανίππη τοῦ ἑλικήνος, τὴν ἀφιερωμένη στὶς Μοῦσες) καὶ ἄρχιζε ἡ ἱεροτελεστία, μέ τὸ δίστιχο: *Ἀνοίγεται ὁ Κλήδωνας μέ τ' Ἀη Γιαννοῦ τὴ χάρη καὶ ὁ καθεὶς τὸ τυχερό μαντῆτο του θά πάρει.* Προσέφευγαν στὴ χάρη τοῦ Ἁγίου—ὅπως νομίζω— ὥστε νά ὑφίσταται μιά ψυχολογικὴ τρόπον τινα ἐξιλέωση, στὴν ἐνδόμυχη ἐνοχὴ γιὰ Παγανισμό, ποὺ ἡ ΣΤ' ἐν Τρούλλῳ Σύνοδος, τὸν κατεδίκασε.

Στὸ κάθε ἀντικείμενο, ποὺ ἀνασφύρονταν ἀπ' τὴν κανάτα, περιέμενε τὸ «στιχοπλάκι» ἐρωτικοῦ ἢ σκαπτικοῦ περιεχομένου, στὸ παρακείμενο τραπέζι. Ἀναφέρω

μερικά, ὅπως –εἶσαι σεμνή καί ὁμορφη κι' ἔχεις περίσσεια χάρι καί γρήγορα ἡ ἀγάπη σου, θά ἔρθει νά σέ πάρει. Ἡ –τί καρτερεῖς κοπέλλα μου τή φήμη, τά ψεύτικα τά τόσα καί δέν θωρεῖς τό χάλι σου, πού εἶσαι γίδα γκίσα, (πέρασαν 3000 χρόνια καί οἱ κληδονομαντεῖες τῶν προγόνων μας (Ἀπολλόδωρος Α' 5, 1) διατηροῦνται, ἂν καί μέ λεκτικές παραφορές (ἡ Ὅσσα π.χ. ἔγινε τόσα). Ἡ (πάλι ἡ προσπάθεια ἐξιλεώσεως) –αὐτά π' ἀκοῦς στόν κλήδωνα δέν ἔχουν σημασία πίστη κι' ἐλπίδα νάχεις στό Χριστό, πού θέλει ἡ ἐκκλησία.

Ἡ μακαρίτισσα ἡ γιαγιά μου δέν ἤξερε τί σήμαιναν ὅλα αὐτά. Ὅμως τήν παραμονή τ' ἁη-Γιαννιοῦ, εἶχε τήν ἔννοια καί τή φροντίδα, ὥστε τό ἀμίλητο νερό νά προέρχεται ἀπ' τόν ἄμπλα (καθαρός, παρθένος) τῆς Κουκουναριάς.

Ἐκεῖ ἦταν ἀνάβλυσμα νεροῦ, στό γιαλό τοῦ Ἀράχθου, στή ρίζα αἰωνόβιου πεύκου, στίς πλακανίδες –ἐκεῖ πού ἔγινε τό φράγμα τοῦ Πουρναρίου. Ἐνιωθε ἐκεῖ τήν κατοικία τῶν Νυμφῶν. Ἀς μή ξεχνᾶμε, ὅτι ἡ καθιέρωση τῆς Θεότητος τῶν Νυμφῶν καί τοῦ θεοῦ Ἀπόλλωνος-Ἥλιου, ὡς δημόσιας λατρείας, ἔγιναν στήν Ἀμβρακία ἀπό τόν Πύρρο, μέ τήν ἀνά 4ετία ἑορτή, τά Νάϊα. Μέ ἀγῶνες, κυκλικούς χορούς καί αὐλητή στό κέντρο. Τό ἱερό «Νυμφαῖον» ἦταν στό σπήλαιον τῆς Περάνθης, ἀπέναντι ἀπ' τοὺς Ἀγίους Ἀναργύρους, ἡ γνωστή μας Κουδουνότρυπα. Ὅπως ἀντιλαμβανόμαστε λοιπόν... ὅλα εἶναι στοιχεῖα τῆς ἴδιας κοσμο-αντίληψης τῶν ἀνθρώπων, πού ὑπάρχουν ἐνσωματωμένα στίς παραδόσεις καί τά ἔθιμα καί ἔχουν ἀναχθεῖ σέ σύμβολα μιᾶς ταυτότητος καί μιᾶς κοινότητος ἱστορικά προσδιορισμένης.

Ἀλλά μετὰ λύπης μου βλέπω, πῶς τά τελευταῖα χρόνια τείνουν νά χάσουν τή σημασία τους, ἢ νά χαθοῦν ὅσο ἡ ἀστικοποίηση καί ὁ ἐκσυγχρονισμός προχωρεῖ. Ἐξουδετερώνεται κάθε συμβολική τους λειτουργία καί εἶναι ἀδύνατον νά συμβιβαστεῖ μέ τήν ἀνάγκη διατηρήσεως τῆς παραδόσεως. Μήπως γινόμαστε «εἰκονοκλάστες» σκλαδωμένοι στήν ἀλαζονεία μας, μέ τόν ὀρθολογισμό καί τήν στεγνή καί ἄψυχη ἰδεολογία, χωρίς συναίσθημα;

Γιατί νά θεωροῦμε ὅτι εἶναι ξεπερασμένα; Ὅτι εἴμαστε «μορφωμένοι» καί ἡ παραδοχή τους μᾶς καταπιέζει; Γι' αὐτό καί φθάσαμε στή σύγχρονη κρίση ἀξιῶν καί ταυτότητος, πνευματικῆς κόμψεως καί ἠθικῆς ἀναμίας. Τό «ἐθνικιστής» εἶναι γιά μᾶς μεμπτόν. Δέν θά ἦταν ὅμως καθόλου, ἂν δέν ἐκλαμβάνονταν ὡς «καύχησης» ἀλλά ὡς «ταύτισης». Ὅχι καύχους καί νά σχίζουμε μέ τά ἴδια μας τά χέρια, τίς λαμπρές σελίδες τῆς παραδόσεώς μας, ἀκρωτηριάζοντες τήν πνευματική μας ἱστορία... ἀλλά ταύτισης, γιά νά ἀνήκει σέ μᾶς τό ὑπέροχο φῶς τῆς ιδέας, ἀφοῦ ἐλληνισμός ὡς μέτρον ζωῆς δηλώνει οἰκουμενικότητα.

Πρέπει ὡς Ἕλληνες καί ὀρθόδοξοι χριστιανοί, νά ἀντιλαμβανόμαστε τήν παράδοση ὡς ζῶσα πραγματικότητα καί ὄχι σᾶν αὐστηρό συντηρητισμό.

Πρέπει νά τήν διώνουμε πύθ γόνιμα, διότι ἐκεῖ ἀποκαλύπτεται τό πραγματικό νόημα καί οἱ πραγματικές ρίζες τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι πνευματική δίψα καί ἐξέγερση κατά τῶν ἀξιῶν τοῦ καθαροῦ ὑλιστικοῦ τρόπου ζωῆς.

Εἶναι ὅ,τι πύθ ὑπέροχο, πού γεμίζει τόν ἄνθρωπο. Ἀς μή ξεχνᾶμε τί εἶπε ὁ Νίτσε: Ἀγωνιστήκαμε σκληρᾶ μέσα στήν ἔρημο, γιά νά φθάσουμε σέ μιᾶ ὁδὸ γνῶσεως. Μά ἐκεῖ βρήκαμε κατασκηνομένους τοὺς Ἕλληνες. Ἡ Ἑλλάδα μας πράγματι εἶναι τό φῶς τοῦ κόσμου. Διότι αὐτή πρῶτη ἄνοιξε τό δρόμο, ὥστε ὅλα –μέ τήν

μυθολογία της, τίς θρησκευτικές παραδόσεις, τίς λατρευτικές τελετές, τίς δοξασίες, τά ἔθιμα— νά παρουσιάζονται σάν προβολές ἐνδοθυμικῶν προγονικῶν ἐμπειριῶν πού συπειρώθηκαν ἐπὶ αἰῶνες, γιὰ νά ἀποκτήσουν τὴν τωρινή τους ἔκταση.

Καὶ δικαιολογῶ καὶ θαυμάζω τὴν προσφορά τοῦ Γιούνγκ στοῦ παγκόσμιου πνεύματος, μέ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ ὁμαδικοῦ ἀσυνειδήτου, σάν κοινὸ ὑπόστρομα τῆς ψυχῆς καὶ μέ περιεχόμενο ὄχι τεχνάσματα τῆς συνειδητῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τίς προγονικές εἰκόνες καὶ παραστάσεις —τούς Ἀρχετύπους— ὅπως τούς ὀνόμασε. Ἡ ἐπίδρασή τους θά εἶναι ἀποφασιστική, ἂν μπορούμε νά συλλάβουμε τὰ μηνύματά τους, γιὰ τὴ συνέχιση τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Φυσικά ὄχι σάν κατηγορίες τοῦ «σκέπτεσθαι» τοῦ Κάντ (ἡ Δύσις δυστυχῶς πάλι μᾶς ἐξίξε ἀφοῦ ὅτι λέγεται ἀπὸ τὸν Κάντ ἔχουν καταγραφεῖ προγενέστερα, ἀπ' τὸν Ἀριστοτέλη), ἀλλὰ σάν κατηγορίες τοῦ ψυχικοῦ δίου. Οἱ συναισθηματικές παρορμήσεις μέ ἦττα τοῦ λογικοῦ, σέ κάνουν νά παραδίνεσαι θεληματικά στὴν υπερβατικὴ ἔλξη καὶ σ' αὐτόν τὸν Πόθο, ἀφοῦ ὅπως διατείνεται ὁ Πλάτων, ἡ ψυχὴ δέν γίνεται ἓνα μέ τὴν ἰδέα.

Τέλος, τὸ ἄξιον μνείας εἶναι ὅτι στὴ γειτονιά μου, τὴν φωτιά πού πηδούσαμε στὴ γιορτὴ τοῦ "Αι-Γιαννιοῦ, τὴν ἀνάδανε οἱ πιὸ ἡλικιωμένοι, ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τῶν Ἀγίων Θεοδώρων. Καὶ ἀκριβῶς τὴν ἴδια ὥρα (16.30') καὶ στοῦ ἴδιο σημείου, πού ὁ Μητροπολίτης Ἄρτης Σεραφεῖμ, ἐπικεφαλῆς ἐνθουσιῶντος λαοῦ τῆς Ἄρτας, προϋπάντησε τὴν 24/6/1881 τὸν ἑλληνικὸ στρατό, μέ ἐπικεφαλῆς τὸν Στρατηγὸ Σκαρλάτο Σοῦτσο. Ὁ ἑλληνικὸς στρατός, εἶχε λάβει θέσεις μάχης, στὰ ὑψώματα τοῦ Πέτα, γιατί οἱ Τοῦρκοι ὅπως πάντα, δέν ἀποδέχτηκαν τὴν Συνθήκη καὶ δέν παρעυρέθησαν στὴν παράδοση τῆς πόλεως. Καὶ ὅταν ὁ Στρατηγὸς ἀνακοίνωσε: *Σεβασμιώτατε ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως καταλαμβάνω τὴν Ἄρταν*, ὁ Σεβασμιώτατος ἀνεφώνησε: *εὐφράνθητε Οὐρανοί, σαλπίζατε τὰ θεμέλια τῆς γῆς, βοήσατε τὰ ὄρη εὐφροσύνην, εἰὴ τό ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον καὶ δεδοξαμένον. Ζήτω ἡ Ἑλλάς*.

Ἐπίσης —ἔτσι γιὰ τὴν ἱστορία— θά ἀναφέρω, ὅτι πρωτεργάτης γιὰ τὸν ΚΛΗΔΩΝΑ τῆς συνοικίας τῆς Ἀγιά-Σοφιάς, ἦτο ἡ κυρά-Ροζίνα Διαμαντῆ καὶ ἡ ἱεροτελεστία γίνονταν στὴν κρεβδάτα τοῦ σπιτιοῦ τῆς Κατερίνας Βάγια (μητέρα τοῦ Δημάρχου Κ. Βάγια). Μᾶς ἔχουν ἀφήσει χρόνια. Ζεῖ μόνον ἡ κ. Σοφία Τσαλαπάτη, ὑπέργηρη στὴν Πρέβεζα. Ἐπίσης θά ἀναφέρω τὸ ἐξῆς παράδοξο συγκυρίας τῆς κληδωνολατρείας, μέ τὸ *σιχοπλάκι* πού ἔτυχε στὴ θεία μου Εὐλαμπία Καρατσιώλη (μητέρα τοῦ γιατροῦ καὶ Προέδρου τοῦ συλλόγου «Σκουφᾶς» κ. Βασ. Καρατσιώλη):

*Σεμνή ἀρχοντοπούλα μου Πολυζοπούλα Μπία
μέ τὰ περίσσεια κάλλη...
θά πάρεις τὸν Μιχάλη
Καὶ θά'ναι ἡ ζήση σου γλυκειά, στρωμένη μ' εὖσομία.*

Ἡ θεία μου τότε ἐξεπλάγη, δυσφόρησε καὶ ἀναστατώθηκε, διότι ὁ μόνος γνωστός Μιχάλης ἦταν ἓνα πνευματικῶς καθυστερημένο γειτονόπουλο. Καὶ ὅμως παντρεύτηκε τὸν ἄγνωστό της τότε, γιαιτρώ Μιχάλη Καρατσιώλη.

Η ΣΦΑΓΗ ΚΑΙ ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΟΥ ΚΟΜΜΕΝΟΥ ΑΡΤΑΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΡΕΥΝΑ. ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΗ-ΚΡΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ.

ΧΡΗΣΤΟΥ ΒΑΣΙΛΑΚΗ

Γύρω στο μεσημέρι της 10ης Αυγούστου 1943 ένα γερμανικό αυτοκίνητο με τρεις αξιωματικούς και τον οδηγό του ξεκίνησε από τη Φιλιππιάδα της Πρέβεζας και περνώντας από την πόλη της Άρτας κατευθύνθηκε μέσω της Κόπραινας και της Άλκυης στο χωριό Κομμένο, που βρίσκεται δεκαέξι χιλιόμετρα νότια της Άρτας και βόρεια του Άμβρακικού κόλπου.

Εκείνη την ώρα στην πλατεία του χωριού υπήρχαν άντάρτες και από τις δύο αντιστασιακές οργανώσεις που είχαν έρθει εδώ και αρκετές μέρες για να επιτάξουν τρόφιμα από τους κατοίκους ως συνήθως και, μὴν παίρνοντας τὰ αναγκαῖα μέτρα προφύλαξης, είχαν αφήσει τὰ όπλα και τὰ πολυβόλα τους στημένα εδώ κι εκεί, κάτω από τόν πλάτανο του χωριού, ενώ τό καζάνι του συσσιτίου βρισκόταν στή φωτιά.

«Εὐθύς μόλις οἱ άντάρτες είδαν τούς Γερμανούς διάστηκαν νά φύγουν μὴ θέλοντας προφανώς νά δημιουργήσουν τήν ἐντύπωση πώς τό χωριό ήταν άνταρτοκρατούμενο ἢ νά προκαλέσουν ἐπεισόδιο, πού θά “πλήρωνε” κατόπιν ὁ ἄμαχος πλθυσμός. Τότε, σέ μιά στιγμή νευρικότητας τοῦ Γερμανοῦ σοφέρ, όταν αντίκρισαν τούς άντάρτες, ἔκανε μιά απότομη στροφή γιά νά γυρίσει πίσω και ἀνετράπη ἢ κούρσα σέ μικρό χαντάκι. Οἱ κάτοικοι, ὅσοι ήταν στήν πλατεία, ἔσπευσαν νά βοηθήσουν και νά ἀνασύρουν ἀπό τό χαντάκι τό αὐτοκίνητο, τό ὁποῖο ἔφυγε ἐπιστρέφοντας πίσω ἀπό τόν ἴδιο δρόμο»¹. Τό βράδυ ἐκεῖνο οἱ περισσότεροι κάτοικοι κοι-

1. Στεφάνου Β. Παπῆ, *Ἡ σφαγή τοῦ Κομμένου στή Δύση της Νυρεμβέργης τό 1947*, Ἀθήναι 1976, σ. 117.

Καίτοι ἔχουν παρέλθει πάνω ἀπό 20 χρόνια ἀπό τότε πού ὁ αἰμίμηστος γυμνασιάρχης Στέφανος Παπῆς ἔγραψε τό βιβλίό του, τό ὁποῖο οὐσιαστικά ἀποτελεῖ αὐτοῦσια παράθεση τοῦ παλαιότερου ἔργου του *Τό ὀλοκαῦτωμα τοῦ Κομμένου*, Ἀρτα 1946, ἐντούτοις ἡ ἀξία του παραμένει και σήμερα ἡ πού αὐθεντική και ἀξιόπιστη μοναδική πηγή σχετικά μέ τό μαρτυρικό Κομμένο. Γράφει σέ ἓνα σημείο: «Ὁ ἱστορικός τοῦ μέλλοντος, ὅταν ποτέ ἐπιχειρήσει νά γράψει τήν ἱστορία τῶν βασάνων και τῶν καταστροφῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ στά χρόνια της νεότερης σκλαβιάς, θά βρεῖ ὅλη τήν ἱστορική ἀλήθεια ὡς πρὸς τήν καταστροφή τοῦ Κομμένου σ' αὐτό τό χρονικό, γιατί ὁ γράφων εἶναι ἀπό τὰ διασωθέντα λείψανα τοῦ Κομμένου και εἶδε πολλές σκηνές φρίκης, ἄλλες δέ συνεκέντρωσε ἀπό διηγήσεις αὐτοπτῶν μαρτύρων, πού διεσώθησαν ὡς ἐκ θαύματος ἀπό τόν θάνατο λιποθύμιοι ἢ τραυματισμένοι μέσα σέ σωρούς πτωμάτων ἢ κρυμμένοι σέ γεμάτα ἀπό ἀγριοχόρταρα χαντάκια», σελ. 15.

μήθηκαν έξω στά χωράφια φοβούμενοι τόν κίνδυνο αντιποίνων. Γι' αὐτόν τόν σκοπό τήν ἄλλη μέρα σχηματίσθηκε μιά ἐπιτροπή ἀπό τούς προύχοντες, μέ ἐπικεφαλῆς τόν πρόεδρο τοῦ χωριοῦ, πού ἐπισκέφθηκε τόν Ἰταλό διοικητή τῆς πόλης καί τοῦ ἐξέθεσε τό περιστατικό πού εἶχε συμβεῖ· ἐκεῖνος τούς καθισύχασε καί τούς εἶπε νά πάνε στίς δουλειές τους, ἀφοῦ δέν ἔχουν νά φοδηθοῦν τίποτα.

Μέχρι ἐκείνη τήν ἐποχή ὁ Ἰταλικός στρατός ἦταν ὑπεύθυνος γιά τόν στρατιωτικό ἔλεγχο ὄχι μόνο τῆς Ἠπείρου ἀλλά καί τῆς ὑπόλοιπης Ἑλλάδας, μετά ὅμως ἀπό τήν ἀπόδραση στή Σικελία, οἱ Γερμανοί θέλησαν νά ἀποκτήσουν τόν γενικότερο ἔλεγχο μέσω τοῦ ἀρχηγείου τους στήν Ἀθήνα, στέλνοντας νέες γερμανικές μονάδες στήν κατεχόμενη Ἑλλάδα. «Ἀπό αὐτές, ἡ πιό σημαντική ἦταν τό 1ο Ὁρεινό Τμήμα, μιά μάχημη μονάδα πού εἶχε γίνει μάρτυρας σφοδρῆς συμπλοκῆς στό ἀνατολικό μέτωπο καί εἶχε λάβει μέρος σέ ἄγριες ἐκκαθαριστικές ἐπιχειρήσεις στό Μαυροβούνιο καί τήν Ἀλβανία, προτοῦ φτάσει στή βορειοδυτική Ἑλλάδα. Πιά τήν τήρηση τοῦ τυπικοῦ μέρους, τά γερμανικά στρατεύματα τέθηκαν κάτω ἀπό τίς ἰταλικές διαταγές: στήν πραγματικότητα, ἀγνόησαν τούς Ἰταλούς καί πήραν τίς περισσότερες διαταγές ἀπό τό γερμανικό ἐπιτελεῖο στήν Ἀθήνα»². Αὐτό φάνηκε καθαρά ὅταν ὁ Στρατηγός Βίλλερς συμμετείχε σέ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου συζητήσεις μέ ἀνώτατους ἀξιωματικούς συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ Στρατάρχη Βόν Βείχς, ἀρχηγοῦ ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ Πέλεκη στά Βαλκάνια.

«Δύο μέρες ἀργότερα, τό γραφεῖο τοῦ Βίλλερς στήν Ἀθήνα ἐξέδωσε ἓνα ἔγγραφο μέ λεπτομερῆ σχέδια θασικῆς τακτικῆς, γιά μιά σειρά “ἐκκαθαρίσεων” πού θά διαρκοῦσαν ἀπό τά μέσα Αὐγούστου ὥς τόν χειμῶνα. Ἡ πρώτη ἐπιχείρηση ὀνομαζόμενη (μέ κωδικό) “Αὐγουστος” ἀνέθεσε στό 1ο Ὁρεινό Τμήμα νά “ἐκκαθαρίσει” τή δυτική ἀκτὴ τῆς Ἑλλάδας μεταξύ τῶν λιμανιῶν τῆς Πάργας καί τῆς Πρέβεζας... Τά μέσα μέ τά ὁποῖα ἐπρόκειτο νά “ἐκκαθαριστεῖ” αὕτη ἡ περιοχὴ ἀναφάνηκαν πολὺ καθαρά ἀπὸ τίς ὁδηγίες γιά τήν ἐπιχείρηση “Αὐγουστος” πού ἐκδόθηκαν τήν ἴδια μέρα ἀπὸ τό ἀρχηγεῖο. Τά στρατεύματα εἶχαν πάρεي ὁδηγίες νά ἀνταποδώσουν ὁποιαδήποτε σημάδια ἢ ἔστω ὑποψίες γιά δραστηριότητα ἀνταρτῶν, μέ τὴ μαζικὴ ἐκτέλεση τῶν ὑπόπτων καί τήν καταστροφὴ ὅλων τῶν οἰκημάτων στή γειτονιά»³.

«Ἀρχικά τά στρατεύματα στάλθηκαν στοὺς κυρίως δρόμους γιά νά βροῦν ὁμάδες ἀνταρτῶν ἀλλὰ ὁ ὀρεινὸς ξηρὸς σχηματισμὸς τοῦ ἐδάφους (τῆς Ἠπείρου), σέ συνδυασμὸ μέ τὴ φτωχὴ εὐφυΐα καί τὴ δυσκολία τοῦ νά φέρουν τούς ἀντάρτες στή μάχη, ὁδήγησαν σέ αὐξάνουσα ματαιοπονία. Στίς 24 Ἰουλίου, ὁ Διοικητὴς τοῦ 98ου Συντάγματος τηλεγράφησε στά ἐπιμέρους ἀρχηγεῖα: “Στρατηγέ!!! ἔτσι ὅπως εἶναι τά πράγματα τώρα, ἡ ὅλη δράση παρόλο πού διεξήχθη μέ τίς καλύτερες δυνατές προσπάθειες, εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου ἐντελῶς ἀστοχη. Ὑπάρχει μιά μόνο διαθέσιμη ἐπιλογὴ: νά συλλάβουμε ὅλο τόν ἀνδρικό πληθυσμὸ καί ὁποιοσδήποτε παίρνει μέρος σέ συμπλοκὴ ἢ ὑποστηρίζει ληστές πρέπει νά ἐκτελεῖται ἀμέσως”»⁴.

2. Mark Mazower, *Waldhime goes to war*, *Review of Books*, London 23 June 1988, p. 1.

3. Τοῦ ἴδιου, p. 1.

4. Ὅρα παρ. p. 1.

Ἐν τῷ μεταξύ στό Κομμένο τό περιστατικό εἶχε ξεχασθεῖ καί ὅλοι προετοιμάζονταν νά γιορτάσουν τό πανηγύρι τῆς Θεοτόκου. Ἡ ὁμώνυμη ἐκκλησία δρῖσκεται στήν εἴσοδο, στά θόρεια, τοῦ χωριοῦ καί εἶναι χτισμένη, χρονολογικά ὡς ἐξῆς: τό μὲν ἓνα τμῆμα, δηλαδή τό ἱερό καί ὁ κυρίως ναός, τό 1814, στίς παραμονές τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐνῶ ὁ μετέπειτα νάρθηκας χτίστηκε τό 1887, λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Σύμφωνα μέ τό τοπικό ἔθιμο, τό πανηγύρι ἄρχιζε στίς 14 Αὐγούστου, κορυφώνονταν ἀνήμερα τῆς Παναγίας μετὰ τὴ λειτουργία μέ τό παραδοσιακό οὔζο ἢ κρασί, τοὺς μεζέδες, τό τραγούδι καί τὸν χορό, καί κρατοῦσε ὅλη τὴ νύχτα ὡς τὰ ξημερώματα τῆς ἄλλης μέρας. Σ’ αὐτὴ τὴ χαρά τῆς γιορτῆς συμμετεῖχαν πολλοὶ κάτοικοι ἀπὸ τὰ διπλανά χωριά, καθὼς συγγενεῖς καί φίλοι τῶν οἰκογενειῶν πού γιόρταζαν.

«Στίς 12 Αὐγούστου, στή μέση τῆς ἐπιχείρησης, ἔφτασε μιά ἀναφορά (στά Ἰωάννινα) πού ἐπεσήμαινε ὅτι οἱ “ληστές” (ἐνν. οἱ ἀντάρτες) ἐντοπίσθηκαν στό χωριό Κομμένο. Αὐτό δρῖσκεται νοτιοανατολικά τῆς Ἑλλάδας, σέ πεδιάδα πίσω ἀπὸ τὴ λοφώδη παραλιακὴ περιοχὴ πού εἶχαν ἐγκατασταθεῖ τὰ γερμανικά στρατεύματα»⁵. «Στίς 14 Αὐγούστου τό Ἀρχηγεῖο τοῦ 1ου Ὀρεινοῦ Τμήματος διέταξε νά προετοιμασθεῖ μιά ἐπιχείρηση μέ τὸν κωδικό “Ἐκπληξη” στό Κομμένο»⁶. Σέ λίγες μέρες ὅλα ἐξελίχθηκαν πολὺ γρήγορα καί μέ λεπτομερὴ στρατιωτικὸ σχεδιασμό γι’ αὐτὴ τὴν αἰφνιδιαστικὴ ἐπιχείρηση. «Τό ἀπόγευμα τῆς 15ης Αὐγούστου ὁ 12ος Λόχος πού εἶχε στρατοπεδεύσει σέ μιά κοιλάδα στά θόρεια ἀκριβῶς τῆς Ἑλλάδας (κοντὰ στὴ Φιλιπιάδα), κλήθηκε νά βγεῖ ἀπὸ τίς σκηνές του. Ὁ ἀτσάλινος καί φορτωμένος παράσημα νεαρός διοικητὴς τοῦ Συντάγματός τους, ὁ Συνταγματάρχης Γιόζεφ Ζάλμινγκερ –ἐνας αὐτοδημιουργητὸς ἄνδρας πού τοῦ ἄρεσε νά παινεύεται ὅτι εἶχε μετατρέψει τό 98ο σέ “σύνταγμα γιὰ τὸν Χίτλερ”–, ἔβγαλε ἓναν τυπικὰ ὀλιγόλογο, κοφτὸ λόγο πρὸς τοὺς κληρωτοὺς: Γερμανοὶ στρατιῶτες, τοὺς εἶπε, εἶχαν σκοτωθεῖ· εἶναι καιρὸς γιὰ σκληρὰ μέτρα ἐναντίον τῶν ἀνταρτῶν. Τό ἄλλο πρῶτὸ θὰ ξεκλήριζαν ἓνα ἀντάρτικο λημέρι»⁷.

Καθὼς περάσανε τὰ μεσάνυχτα, οἱ περισσότεροί κάτοικοι τοῦ Κομμένου ἄρχισαν νά πηγαίνουν στά σπίτια τους γιὰ ὕπνο, καθὼς ἦταν κουρασμένοι ἀπὸ τίς προετοιμασίες τοῦ πανηγυριοῦ καί ξαλισμένοι ἀπὸ τό ποτό καί τό γλέντι, ἀνυποψίαστοι γιὰ ὅτι ἐπρόκειτο νά συμβεῖ. Μία φάλαγγα ἀπὸ 22 αὐτοκίνητα καί ἓνα στρατιωτικὸ τζίπ ξεκίνησε ἀπὸ τὴ Φιλιπιάδα μεταφέροντας τοὺς περισσότερους ἄνδρες τοῦ 12ου Λόχου, γύρω στοὺς 100 στρατιῶτες, ἐκτός ἀπὸ ὀρισμένους πού ἦταν δικαιολογημένα ἀπόντες ἐπειδὴ ἦταν ἄρρωστοι. «Στίς 5 π.μ. σταμάτησαν ἀκριβῶς ἔξω ἀπὸ τό χωριό καί τό μαγειρεῖο σέρβιρε καφέ. Ὑστερὰ ὁ Διοικητὴς τοῦ Λόχου, Ὑπολοχαγὸς Ρέζερ, πρῶν στέλεχος τῆς νεολαίας Χίτλερ καί τώρα περίπου 25 χρονῶν, συγκέντρωσε καί ἔδωσε τίς διαταγές του. Μία φράση εἶχε μείνει στό μυαλό τῶν

5. Ὁρα παρ. p. 1.

6. Ὁρα παρ. p. 1.

7. Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece. The Experience of Occupation, 1941-44*, Yale University Press, London 1993, pp. 193. Ἑλληνικὴ μετάφραση Mark Mazower, *Στὴν Ἑλλάδα τοῦ Χίτλερ. Ἡ ἐμπειρία τῆς Κατοχῆς*, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 1995, σ. 220.

ἀνδρῶν του μετὰ ἀπὸ χρόνια: “ἔπρεπε νὰ μποῦν στό χωριό καί νὰ μὴν ἀφήσουν τίποτε ὄρθιο”⁸. Χρησιμοποιώντας τό πέτρινο καμpanαριό (κτίσμα τοῦ 1855) τῆς ἐκκλησίας ὡς παρατηρητήριο, χωρίστηκαν σέ ἐκτελεστικά ἀποσπάσματα δίνοντας τίς τελικές ὁδηγίες τῆς ἐπέμβασης. Σέ λίγο στόν γκριζόμαυρο θόλο τοῦ οὐρανοῦ ἄρχισαν νὰ διασταυρῶνontαι φωτοβολίδες διαφόρων χρωμάτων καί ταυτόχρονα ἀκούστηκαν ἐκρήξεις ὀλμων πού εἶχαν τοποθετήσει σέ τρία ἐπίκαιρα σημεῖα τοῦ χωριοῦ.

Ἀμέσως ἄρχισαν οἱ πυροβολισμοί καί ἡ διασταύρωση τῶν πυρῶν, ἐνῶ τὰ πυροβόλα καί τὰ ὀπλοπολυβόλα δέν σταμάτησαν οὔτε στιγμή, δίνοντας τήν ἐντύπωση κάποιας σκληρῆς μάχης. Καθῶς εἰσέδελαν στά σπῖτια, ὀλόκληρες οἰκογένειες αἰφνιδιάστηκαν στόν ὕπνο καί μὴν μπορῶντας νὰ ἀντιδράσουν, ἔπεφταν νεκρές ἀπὸ τίς σφαῖρες τῶν ὄπλων καί τὰ βλήματα τῶν χειροβομβίδων. Γέροι ἄνθρωποι, ἀνάπηροι, ἀκόμη καί τυφλοί, σκοτώθηκαν ἐπιτόπου. Κορίτσια μέ τήν ἀπειλή τῶν ὄπλων σύρθηκαν στόν ἔσχατο ἐξεντελισμό τῆς προσωπικότητάς τους καί διάστηκαν κατ’ ἐξακολούθηση ἀπὸ τοὺς νεαροὺς ὁπαδούς τῆς χιτλερικῆς ἰδεολογίας, οἱ ὁποῖοι, ἀφοῦ ἱκανοποιοῦσαν τὰ κτηνώδη ἔνστικτά τους, τοὺς ἐκοβαν τοὺς μαστούς καί τίς ἔσφαζαν σάν ζῶα⁹. Τὰ ἀνθρωπόμορφα κτήνη ἐφάρμοζαν μιά σατανική τακτική ἐξοντώσεως τῶν μικρῶν παιδιῶν: ἀφοῦ ἔδρεχαν βαμβάκι μέ βενζίνη, τό τοποθετοῦσαν στά στόματα τῶν βρεφῶν πού κοιμόντουσαν ἀκόμη στήν κούνια τους καί ἀφοῦ τό ἄναβαν, ἀπολάμβαναν σαδιστικά γελώντας μέ τό “πυροτέχνημά” τους¹⁰. Μιά γυναίκα ἔγκυος βρέθηκε νεκρή μέ ἀνοιγμένη τήν κοιλιά καί δίπλα στά χέρια της τό ἔμβρυο πού σέ λίγες μέρες θά ἔφερνε στόν κόσμο¹¹. Τὰ περιστατικά αὐτὰ πού εἶναι ζήτημα ἐάν ἔχουν καταγραφεῖ ποτέ στήν ἐλληνική ἱστορία θά ἀρκοῦσε νὰ καταδείξει τή σκληρότητα τῶν ἐπίλεκτων μονάδων τῶν “Ες-”Ες τῆς 1ης Ὁρεινῆς Μεραρχίας.

Ἄλλα ἀπὸ τὰ παιδιά τὰ ἐκτελοῦσαν στόν κρόταφο μέ μιά σφαῖρα περιστροφου, ἐνῶ ἄλλα τὰ κάρφωναν μέ τίς ξιφολόγχες τους παρόλη τήν παιδική ἀθωότητα καί τὰ κλάματά τους¹². Σ’ ἓνα σπῖτι ὅπου γινόταν γάμος, οἱ Γερμανοὶ ἐκτέλεσαν στό προαύλιο 23 ἄτομα, μεταξὺ αὐτῶν τή νύφη καί τόν γαμπρό, τραγική κατάληξη τῆς μοίρας τους, ἐνῶ περίπου 9 ἄτομα κάηκαν ζωντανά μέσα στό σπῖτι καί ἔγιναν στάχτη¹³. Συμπεραίνεται ἀπὸ ὀρισμένα περιστατικά, ὅπως διηγοῦνται αὐτόπτες μάρτυρες, ὅτι μεθοῦσαν μέ ναρκωτικές οὐσίες γιὰ νὰ εἶναι ταχεῖς στήν ἀπόφαση, χωρίς ἠθικούς ἐνδοιασμούς καί ὅσο πιό ἀποτελεσματικοί στά πρωτόγονα ἔνστικτά τους. Οὔτε καί τήν ἐκκλησία τῆς Παναγίας δέν σεβάστηκαν ἀφοῦ μπαίνοντας μέσα, ἀφόδευσαν στήν πύλη τοῦ ἱεροῦ θήματος καί σκόρπισαν στό ἔδαφος τίς εἰκόνες τοῦ τέμπλου καί τὰ ἱερά σκεύη.

Ἐκεῖνο τό πρωινὸ τῆς 16ης Αὐγούστου ὁ παπα-Λάμπρος, ἓνας ἱερέας εὐσυνεί-

8. Τοῦ ἰδίου, σ. 221.

9. Γιὰ τίς περιπτώσεις τοῦ διαμοῦ, βλ. Στεφάνου Παππᾶ, *Ἡ σφαγή τοῦ Κομμένου στή Δίαι της Νυρεμβέργης τό 1947*, Ἀθήνα 1976, σσ. 23 καί 123.

10. Γιὰ τήν ἀπάνθρωπη ἐκτέλεση τῶν βρεφῶν καί τῶν νηπίων τοῦ Κομμένου ὅρα παρ. σσ. 22, 23 καί 123.

11. Τοῦ ἰδίου, σσ. 23 καί 123,

12. Τοῦ ἰδίου, σ. 22.

13. Τοῦ ἰδίου, σσ. 23-24 καί 124.

δητος στό λειτούργημά του, πηγαίνοντας στόν ναό τό εὐαγγέλιο, τό θυμιατό καί τά ἄμφια μιᾶς καί τήν προηγούμενη μέρα εἶχε τελέσει τόν γάμο τῶν νοενύμφων, πιάστηκε ἀπό τούς Γερμανούς καί ἀφοῦ σύρθηκε καί βασανίστηκε ἄγρια, βρέθηκε ἐκτελεσμένος μέ μιᾶ σφαῖρα στό μέτωπο, στόν προπυλῶνα τῆς ἐκκλησίας. Αὐτός ἦταν ὁ πρωτομάρτυρας τῆς σφαγῆς τοῦ Κομμένου μαζί μέ τό Εὐαγγέλιο πού βρέθηκε διάτρητο ἀπό σφαῖρα σέ μιᾶ ἄκρη καί ποτισμένες οἱ σελίδες μέ τό τίμο αἷμα του. Ὁ ἄλλος ιερέας τοῦ χωριοῦ, πού ἐφημέρευε στόν ναό τῶν Ἁγίων Ταξιαρχῶν Λουτροτόπου καί πού εἶχε ἔρθει στούς δικούς του γιά νά ἐορτάσει, βρέθηκε κατακρεουργημένος καί αἰμόφυρτος καί μέ βγαλμένα τά μάτια¹⁴. Μέ εἰδική σκόνη πού ἔριχναν στό πάτωμα καί μέ μιᾶ πιστολιά ἔκαψαν τά περισσότερα σπίτια τοῦ χωριοῦ καταληστεύοντας πρῶτα τά υπάρχοντά τους. Συνολικά 317 ἄνθρωποι ἦταν τά θύματα τῆς τραγωδίας τοῦ Κομμένου, ἴσως τῆς πιό φορικτῆς πού διαπράχθηκε στήν Ἑλλάδα τήν περίοδο τῆς Κατοχῆς. Ἄς δοῦμε τίς ἀπογευματινές δηλώσεις τοῦ 12ου Λόχου, ὅπως υπάρχουν στά ἀρχεῖα τοῦ Φράμπουργκ:

«Ὁ 12ος λόγος περικύκλωσε σήμερα τό Κομμένο ἀπό τίς τρεῖς πλευρές. Ἀπ' ὅλα τά σπίτια δέχθηκε ἰσχυροῦς πυροβολισμούς. Στή συνέχεια ὁ λόχος ἀνοίξε πῦρ μέ ὅπλα, κυρίευσε καί πυρπόλησε τόν τόπο. Ὅπως φαίνεται, στή μάχη αὐτή ἓνα μέρος τῶν συμμοριτῶν προσπάθησε νά διαφύγει στά νοτιοανατολικά. Στή μάχη αὐτή ἔχασαν τή ζωή τους γύρω στούς 150 πολῖτες. Τά σπίτια καταλήφθηκαν μέ χειροβομβίδες καί πυρπολήθηκαν. Ὅλα τά ζῶα καί τό μαλλί ἐπιτάχθηκαν καί ἀπομακρύνθηκαν. Μέ τό κάψιμο τῶν σπιτιῶν τινάχθηκε ὀπλισμός στόν ἀέρα. Ὑποθέτω ὅτι μαζί θά κάηκαν καί κρυμμένα ὅπλα. Λάφυρα: 150 νεκροί πολῖτες, 16 ζῶα, 1 φορητό μαλλί, 5 ἰταλικές καρραμίνες, 1 ἰταλικό Μ.Ρ.¹⁵».

Ἡ ἀναφορά αὐτή φανερώνει πόσο διαστρεβλωτική καί ἀνακριδής ἦταν ἡ ψυχολογία τῶν ἀξιωματικῶν νά καλύπτουν τά ἐγκλήματά τους καί πόσο ἐπίπλαστη σέ λεπτομέρειες σάν μιᾶ «ἐπιστημονική καί ἀξιόπιστη θεώρηση τῶν γεγονότων». Ὅχι μόνο ὁ Λόχος δέν δέχθηκε πυροβολισμούς ἀλλά οὔτε κἀν μιᾶ σφαῖρα δέν ἔπεσε, ἀφοῦ οἱ περαστικοί ἀντάρτες εἶχαν φύγει μακριά καί τά πυρομαχικά πού ἐξεράγησαν ἦταν ἀνύπαρκτα, ὅπως αὐτό, ἐξάλλου, ἀποδείχθηκε ἀπό τό προσαρτημένο σύνολο λαφύρων. Στά Ἰωάννινα, «ὁ ἀξιωματικός ἐκεῖ περιέλαβε τήν πληροφορία στήν καθημερινή ἀναφορά πού εἶχε συντάξει γιά τοὺς ἀνωτέρους του στήν Ἀθήνα. Στό 1ο γραφεῖο τοῦ Γερμανικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου ὑπῆρχαν δύο ἀξιωματικοί καί ἀπό αὐτοὺς ὁ μικρότερος ἦταν πού καταχώρισε τήν πληροφορία στό πολεμικό ἡμερολόγιο τῆς μονάδας του. Τό ὄνομα τοῦ ἀξιωματικοῦ αὐτοῦ ἦταν Κούρτ Βαλντχάιμ. Νά ἡ ἀναφορά του τήν «17η Αὐγούστου: Αὐξανόμενη ἀεροπορική δραστηριότητα τοῦ ἐχθροῦ μέ ἐπιδρομές ἐναντίον τῆς δυτικῆς ἐλληνικῆς ἀκτῆς καί τῶν Ἰόνιων Νησιῶν.

14. Γιά τίς περιπτώσεις τῶν δύο ἐθνομαρτύρων ἱερέων, βλ. Στεφάνου Παππᾶ, *Ἡ σφαγή τοῦ Κομμένου στή Δίχη τῆς Νυρεμβέργης* τό 1947, Ἀθήναι 1976, σσ. 19-20 καί 23, 124. Ἐπίσης γιά βιογραφικά στοιχεῖα βλ. τό ἔργο τοῦ Γιάννη Β. Ἰωαννίδη, *Ἡ ἐκκλησία στοὺς ἀγῶνες τοῦ ἔθνους: μικρὴ ἐγκυκλοπαιδεία ἐθνομαρτύρων κληρικῶν*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 1991, τόμος Β', σσ. 70 καί 105-106.

15. Quelle: BA/MA Freiburg, καθὼς καί Mark Mazower, *Στὴν Ἑλλάδα τοῦ Χίτλερ. Ἡ ἐμπειρία τῆς Κατοχῆς*, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 1995, σ. 224.

Στήν περιφέρεια της 1ης Όρεινης Μεραρχίας, ή κωμόπολη του Κομμένου (δόρεια του κόλπου της Άρτας) καταλαμβάνεται ύστερα από έντονη έθνοκριτή αντίσταση. 'Απώλεις του έχθρου»¹⁶. Τώρα οι 150 πολίτες σ' αυτές τις αναφορές είχαν γίνει 150 νεκροί έχθροί. Ήταν ο ίδιος ο Κούρτ Βαλντχάιμ πού αργότερα εξελίχθηκε σέ γενικό γραμματέα των Ήνωμένων Έθνών και πρόεδρο της Αυστρίας και πρόσφατα τό 1988 σέ μία έρευνα γιά τό παρελθόν του, προσήλθε σέ δίκη μέ τό έρώτημα εάν ήταν έγκληματίας πολέμου ή όχι και του αποδόθηκε ή κατηγορία του "μολυβοσπρώχτη" πού μετέτρεπε μέ μία κίνηση της πέννας του άθώους και άνύποπτους πολίτες σέ ληστές και έχθρους¹⁷.

«Γύρω στό άπόγευμα της 16ης Αυγούστου του 1943, ο Δημήτριος Άποστόλου, ένας νεαρός Έλληνας χωρικός, επέστρεφε στό σπίτι του στό χωριό Κομμένο, στά βορειοδυτικά της Ελλάδος. Γερμανικά στρατεύματα είχαν μόλις άποχωρήσει, έπειτα από έπιδρομή πού διήρκεσε περίπου 7 ώρες. Στά άπανθρακωμένα άπομεινάκια των σπιτιών, δοκάκια καίγονταν ακόμη. Σώματα είχαν αρχίσει νά φουσκώνουν από τή θερμότητα. Ή κοιλιά μιας γυναίκας είχε σχιστεί και ένα κοτόπουλο είχε αρχίσει νά σέρνει τά έντόσθιά της κατά μήκος του δρόμου. Λίγο μετά πού είδε αυτό, ο Άποστόλου λιποθύμησε»¹⁸. Τό θέαμα στό Κομμένο ήταν φρικιαστικό· παντού πτώματα άπανθρακωμένα, ενώ ή άτμόσφαιρα είχε τή μυρωδιά καμένης σάρκας. Ή σήψη είχε ήδη αρχίσει και πολλά έντόσθια είχαν χυθεί στό έδαφος. Πολλά ανθρώπινα μέλη ήταν διασκορπισμένα σέ διάφορα μέρη, ενώ τά σκυλιά όδηγημένα από τό αίμα είχαν αρχίσει νά τρώνε τεμάχια κρέατος από διάφορα σώματα. Ή δυσωδία ήταν διάχυτη και ο πόνος άβάσταχτος· οι κάτοικοι μπροστά σ' αυτή τή θέα έπαθαν σόκ και πολλές σκληρές τρώμους έμειναν άνεξίτηλες στή μνήμη τους.

16. Mark Mazower, *Waldhime goes to war*, Review of Books, London 23 June 1988, p. 1.

17. Ο δρ. Κούρτ Βαλντχάιμ γεννήθηκε στή Βιέννη τό 1918. Διορίστηκε ύπουργός Έξωτερικών της Αυστρίας τό 1968 και διετέλεσε Γενικός Γραμματέας των Ήνωμένων Έθνών από τό 1972 έως τό 1981. Εξελέγη Πρόεδρος της Αυστρίας τό 1986. Κατά τή διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ύπηρετησε στον γερμανικό στρατό. Είναι οι δραστηριότητές του ως ύπολοχαγός από τό 1942 ως τό 1945 πού θγαίνουν στό φώς του δικαστηρίου αυτή τήν έβδομάδα. Οι κύριες μομφές έναντιόν του Βαλντχάιμ είναι: 1) Έγκλήματα πολέμου πού διαπράχθηκαν στή Γιουγκοσλαβία και συνδέθηκαν μέ τή σφαγή και τούς άφανισμούς των κρατουμένων, περιλαμβανομένων πολιτών και άνταρτών και τό άπερίγραπτο κάψιμο των χωριών. 2) Έγκλήματα πολέμου πού συνδέθηκαν μέ φοβερούς σκοτωμούς των Έλλήνων πολιτών και τή σφαγή των Ιταλών φυλακισμένων πολέμου άφότου ή Ιταλία παραδόθηκε στους συμμάχους. 3) Έγκλήματα πολέμου πού διεπράχθησαν στήν Ελλάδα συνδέθηκαν μέ τις εξαφανίσεις των Έβραίων από τήν Κρήτη, τήν Κέρκυρα και τή Ρόδο και τήν αϊχμαλωσία, άνάκριση και επέκταση διαφόρων περσιονικών - Άγγλων, Έλλήνων και άλλων. 4) Έγκλήματα πολέμου πού διεπράχθησαν στή Γιουγκοσλαβία συνδέθηκαν μέ τή διανομή άντισημιτικών φυλλαδίων πού περιελάμβαναν τό σύνθημα «Σκοτώστε τους Έβραίους». Ο Βαλντχάιμ άρνείται έντονα και λέει ότι ή συνείδησή του είναι καθαρή. *Waldhime Austria's president goes on trial*, C4, Sunday: *Waldhime - A Commission of Inanily*, 4-10 June 1988, and Nick Cohen, *Waldhime sent officer to death*, IND. 10.8.1988. Οι δύο παραπομπές εξασφαλίστηκαν μετά από ευγενή παραχώρηση του Institute of Contemporary History and Wiener Library Limited, London. Σχετικά μέ τήν άπολογία και τις άπαντήσεις του Κούρτ Βαλντχάιμ, βλ. το συλλογικό έργο, *The Waldhime Report*, Museum Tusculanum Press-University of Copenhagen, 1993.

Άπό τήν πλευρά των κατοίκων του Κομμένου πού κατέθεσε στή δίκη του Βαλντχάιμ σχετικά μέ τή σφαγή άμάχων ήταν ο Άλέξανδρος Μάλλιος.

18. Mark Mazower, *Waldhime goes to war*, Review of Books, London 23 June 1988, p. 1.

“Ένα δεκάχρονο αγόρι, τότε, ό ‘Αλέξανδρος Μάλλιος, πού έχασε όλη τήν οικόγένειά του, θυμάται: «Σάν φτάσαμε κοντά στό σπίτι, άκόμα κάπνιζε. ‘Απ’ έξω δέν μπορούσαμε νά περάσουμε άπ’ τούς σκοτωμένους. Δέν είχαε πού νά πατήσεις. Δρασκελίσασμε πάνω άπ’ τά πτώματα κι αντίκρισα τόν πατέρα μου μ’ ένα μικρό παιδί μέσα στό αίμα. Έσκυψα, τόν αγκάλιασα και λιποθύμισα άπ’ τό αίμα. Οί άλλοι μέσα ήταν όλοι καμένοι. Έμείς τά ‘χαμε χαμένα και ζούσαμε σ’ ένα εφιαλτικό όνειρο, έτσι πού δέν είχαμε τή δύναμη νά κλάψουμε»¹⁹. Έξαιτίας τής πληθώρας τών πτωμάτων, οί δυστυχισμένοι Κομμωτες τά έθαδαν έπιφανειακά μέ λίγο χώμα, σάν άλλες ‘Αντιγόνες του Σοφοκλή, κάνοντας σπονδή μέ τά δάκρυά τους, στίς αΐλές και στους κήπους τών σπιτιών. Τήν Τετάρτη 18 Αύγουστου Γερμανοϊταλοί στρατιώτες εισέδωλαν πολύ πρσι στον μαρτυρικό τόπο, ρίχνοντας πυροβολισμούς, ίσως γιά έκφοβισμό, γιά νά συμπληρώσουν τό έργο τής άρπαγής, ενώ γύρω στό μεσημέρι ξαναέφυγαν παίρνοντας μαζί τους τρόφιμα και πουλερικά. Έτσι ολοκληρώθηκε τό όλοκαύτωμα και ή καταστροφή του Κομμένου Άρτας.

Σήμερα έχουν περάσει πάνω άπό πενήντα χρόνια και πολλά έγγραφα άρχείων έχουν έρθει στό χέριο ξένων έρευνητών. «Η κρίσιμη έρώτηση είναι: Ποιός έδωσε τή διαταγή; δέν φαίνεται καθαρά άπό τά (ύπάρχοντα) έγγραφα αν αυτό ήταν μιá ανεξάρτητη πρωτοβουλία εκ μέρους του προσωπικού του άρχηγίου ή διαταγή άπό τό 1ο Γραφείο, όπου εργαζόταν ό Βαλντχάμ. Πιθανώς μπορούμε νά αποκλείσουμε τό ένδεχόμενο νά ήρθε ή διαταγή άπό τούς άνωτέρους του Βαλντχάμ στή Θεσσαλονίκη, άφού αυτή ή μικρή έπιχείρηση πού διεξήχθη στό τέλη του “Αύγουστος” δέν θά μπορούσε νά τραδήξει τήν προσοχή τους. Άπό τήν άλλη, είναι άπίθανο τό προσωπικό στό άρχηγείο τών Ιωαννίνων νά είχε αισθανθεί ικανό άπό μόνο του νά εγκρίνει τήν έσκεμμένη κτηνωδία πού έλαβε χώρα στό Κομμένο, κάτι πού δέν είχε προηγούμενο στήν κατεχόμενη Ελλάδα. Θά έπρεπε νά είχαν κάποια έξουσιοδότηση άπό τούς άνωτέρους τους, πού ήταν αυθαίρετη. Αυτό πού φαίνεται περισσότερο πιθανό είναι πώς τό σχέδιο καταστρώθηκε στό Ιωάννινα, αλλά τέθηκε σέ έφαρμογή μόνο όταν ή ‘Αθήνα συμφώνησε»²⁰.

Η σφαγή του Κομμένου έγινε γνωστή στό έξωτερικό μέσω του ύπαρχηγού του ΕΔΕΣ Πυρομάγλου, ό όποιος άφού τό μετάφρασε στό άγγλικά, τό παρέδωσε στον άναπληρωτή τής άγγλικής άποστολής του δουνου, Νεοζηλανδό Ταγματάρχη Τόμ Μπαρνές πού διαμέσου άσυρμάτου τό μεταδίδαε στό στρατηγείο τής Μέσης Άνατολής και στό Β.Β.С. Τό κείμενο αυτό δημοσιεύθηκε στους Times του Λονδίνου και στίς άμερικανικές έφημερίδες και έτσι πληροφορήθηκαν τά συμμαχικά κράτη ένα άπό τά πιο φοβερά έγκλήματα τών δυνάμεων τής Βέρμαχτ. Υπήρξαν πληροφορίες ότι τήν άνοικοδόμηση του Κομμένου είχε αναλάβει ή χήρα του άμερικανου Προέδρου Ρουζβελτ, αλλά αυτή δέν πραγματοποιήθηκε ποτέ.

Στή δίκη τής Νυρεμβέργης, άνάμεσα σέ αυτούς πού κλήθηκαν νά παρastoύν σάν κατήγοροι γιά τά έγκλήματα τών Γερμανών στήν Ελλάδα, ήταν και ό αυτόπτης μάρτυρας καθηγητής Στέφανος Παππας, ό όποιος κατηγόρησε ευθέως ως υπεύθυνο

19. Κώστας Μπαλάφας, *Τό άνάτρικο στήν Ήπειρο*, πρόλογος Σπύρου Μελετζή, Ιωάννινα 1991, σ. 13.

20. Mark Mazower, *Waldhime goes to war*, Review of Books, London 23 June 1988, p. 1.

τῆς σφαγῆς τόν Στρατηγό Χοῦμπερτ Λάντς, ἀνώτατο στρατιωτικό διοικητή Ἰωαννίνων, καί ὡς ἐκτελεστές τόν Διοικητή τοῦ Τάγματος τῶν Ἑς-Ἑς, Φάλνερ καθὼς καί τόν Διοικητή τῶν ἀστυνομικῶν δυνάμεων, Ὑπολοχαγὸ Κόδιακ. Ὁ καθηγητὴς Χάγκεν Φλάισερ στὸ περιοποῦδαςτο ἔργο του «Στέμμα καὶ Σδάστικα» ὑποστηρίζει ὅτι γιὰ τὴν περίοδο πού ἐξελίχθηκαν τὰ γεγονότα «Ὁ Λάντς²¹ πού τότε δέν εἶχε φτάσει στὴν Ἠπειρο, ἀπαίτησε ἀργότερα τὴν τιμωρία τοῦ ὑπεύθυνου ἀπὸ στρατιωτικό δικαστήριο. Τελικὰ ὅμως αὐτὸς θὰ μετατεθεῖ στὸ ἀνατολικὸ μέτωπο»²², ἀλλὰ μέχρι στιγμῆς τὰ πρακτικά τῆς δίκης τῆς Νυρεμβέργης δέν ἔχουν δεῖ τό φῶς τῆς δημοσιότητας γιὰ νὰ διαπιστώσουμε τὴν ἀπολογία καί τὸ ἀποδεικτικὸ ὑλικὸ τῆς ὅλης διαδικασίας. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ὁ Λάντς καταδικάστηκε ἰσόδια γιὰ ἄλλα ἐγκλήματα του ἀλλὰ ἐξέτιε ποινὴ λίγων χρόνων καί ἀπελευθερώθηκε ἀφοῦ, σύμφωνα μὲ τόν δημοσιογράφο Β. Τομπιδάρο, ζοῦσε μέχρι τὸ 1970 σὲ μιὰ ἐξοχικὴ βίλα στὸ Μανχάιμ. Μὲ τόν νόμο 384/1945 συστήθηκε τὸ «Ἑλληνικὸν Γραφεῖον Ἑγκλημάτων Πολέμου»²³, πού σκοπὸ εἶχε τὴν ἐξακρίβωση τῶν ἐγκλημάτων πολέμου μὲ τὴν ἐποπτεία τοῦ ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης καί τῶν περιφερειακῶν Πρωτοδικείων, ἀλλὰ τὸ δίκαιο αἶτημα γιὰ τὴν καταδίκη τῶν ὑπευθύνων ποτὲ δέν πραγματοποιήθηκε. Δυστυχῶς «οἱ ἑλληνικὲς ἀρχὲς ἔδειξαν πολὺ μικρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ δίωξη τῶν ἐγκληματιῶν πολέμου, καί οἱ δίκες γιὰ τὰ ἐγκλήματα πολέμου ξέφτισαν στὴν Ἑλλάδα πιὸ γρήγορα ἀπ' ὅπουδήποτε ἄλλου στὴν Εὐρώπη, ἐνῶ οἱ ὑπερβολικὰ εὐ-συνειδητοὶ εἰσαγγελεῖς θάφτηκαν σὲ ἐπαρχιακὲς θέσεις»²⁴. Πολιτικὰ συμφέροντα καί ἀνυπερβλήτες ἱστορικὲς συγκυρίες μαζί μὲ τὴν ἀνύπαρκτη ἐλληνικὴ διπλωματία καί

21. «Ὁ Λάντς δέν ἦταν καθόλου ὁ τυπικὸς Γερμανὸς πού ἐμεῖς φανταζόμαστε. Αὐτὸ φάνηκε πολὺ ἀργότερα ἀπὸ μιὰ ἀνάλυση πού ἔκανε σχετικὰ μὲ τόν ἀναρτοπόλεμο στὰ βουνά, καί πού βασίζονταν στὲς ἐμπειρίες του ἀπὸ τὴ βορειοδυτικὴ Ἑλλάδα καὶ τὴ νότια Ἀλβανία, ὅταν ἦταν ἐκεῖ τὸ 1943 καὶ τὸ 1944. (Τὴν ἀνάλυση αὐτὴ τὴν ἔγραψε τὸ 1950, ὅσο θρῆσκονταν στὴ φυλακὴ τοῦ Λάντς). Ὁ Λάντς καταδικάστηκε ἀπὸ τὸ ἀμερικανικὸ στρατοδικεῖο τῆς Νυρεμβέργης τὸ 1947). Ἀλλὰ σχετικὰ μὲ τόν χαρακτήρα καί τὴν καριέρα τοῦ Λάντς ὑπάρχουν καί ἄλλες μαρτυρίες, προγενέστερες τῆς Νυρεμβέργης, οἱ ὁποῖες προέρχονται ἀπὸ διάφορους ἀξιωματικούς πού ὑπηρέτησαν μαζί του στὴ Ρωσία καί τὴν Ἑλλάδα. Στὴν πραγματικότητα, ἡ μετὰθεσί του ὡς διοικητοῦ τοῦ 22οῦ Ὁρεινοῦ Σώματος στὰ Ἰωάννινα, σὲ μιὰ περιοχὴ χωρὶς ἰδιαίτερη στρατιωτικὴ σημασία, ἀποτελοῦσε ἓνα εἶδος ὑποδυσπιστοῦ. Ἐλαβε μέρος στὴν ἐκστρατεία κατὰ τῆς Ρωσίας, ὅπου παρέμεινε καί πολέμησε σκληρὰ περὶ τὸ ἐπὶ δύο χρόνια καί παρασημοφορήθηκε γιὰ τίς ὑπηρεσίες του. Συγχρόνως ὅμως, ἡ αὐστηρὴ παιδεία του καί ἡ ἀρνησί του νὰ γίνῃ μέλος τοῦ ναζιστικοῦ κόμματος, εἶχαν ἀντίκτυπο στὴν καριέρα του. Ἐλέμεινε, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι οἱ συλλαμβανόμενοι Σοβιετικοὶ Κομισάριοι δέν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκτελοῦνται παρὰ μόνον τὴν ὥρα τῆς μάχης. Αὐτὴ ἡ θέση του, ὅμως, ἐρχόταν σὲ ἀμεση ἀντίθεση μὲ τὴν προσωπικὴ ἐντολὴ τοῦ Φύρερ. Τὴν ἀνοῖξη τοῦ 1943, ὁ ἀρχηγὸς τῆς διευθύνσεως Στρατιωτικοῦ Προσωπικοῦ, στρατηγὸς Σμουντ, τόν πληροφοροῦσε ὅτι ἡ προαγωγή του καί ἡ μετὰθεσί του σὲ ἓνα ἀξιόλογο ἐπαγγελματικὸ θέατρο θὰ ἐξαρτᾶτο ἀπὸ τὸ ἂν θὰ διέκοπτε τίς σχέσεις του μὲ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία καί ἂν θὰ προσχωροῦσε στὸ Ναζιστικὸ Κόμμα. Ἀλλὰ ὁ Λάντς ἀρνήθηκε καί τίς δύο προτάσεις, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ βρεθεῖ στὴν Ἑλλάδα», Νάιτελ Κλάβ, *Ἐμπειρία στὴν Ἑλλάδα (1941-1948)*, ἐκδ. Ἑλληνοευρωπαϊκῆς, Ἀθῆνα 1985, σσ. 64-65.

22. Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα καὶ Σδάστικα: Ἡ Ἑλλάδα τῆς Κατοχῆς καί τῆς Ἀντίστασης 1941-44*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθῆνα 1995, τόμος Β', σσ. 218-219.

23. Δημητρίου Ι. Μαγκριώτη, *Θυσίαι τῆς Ἑλλάδος καί ἐγκλήματα Κατοχῆς κατὰ τὰ ἔτη 1941-1944*, Ἀθῆνα 1949, σσ. 24-25.

24. Mark Mazower, *Στὴν Ἑλλάδα τοῦ Χίτλερ. Ἡ ἐμπειρία τῆς Κατοχῆς*, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθῆνα 1995, σ. 404.

τή γραφειοκρατία τῶν υπεύθυνων ὑπουργείων ἐγκατέλειψαν τό θέμα στή λήθη τοῦ παρελθόντος μέχρι τήν παραγραφή τῶν ἐγκλημάτων καί τή συμφωνία Καραμανλή-Ἀντενάουερ.

«Ἡ Δυτικογερμανική καί αὐστριακή ἀστυνομία διεξήγαγε μία ἐρευνα γιά τή σφαγή στό Κομμένο τή δεκαετία τοῦ '70, ἀλλά δέν δικάστηκε ποτέ κανείς γιά τόν φόνο τῶν 317 κατοίκων του: ὁ ἐπικεφαλῆς ἀξιωματικός τοῦ 2ου Γραφείου τῆς 1ης Ὁρεινῆς Μεραρχίας ἐγινε πάλι πολίτης καί συνέχισε νά ἀσκεῖ τή δικηγορία στήν Ὁμοσπονδιακή Γερμανία, ἐνῶ ὁ ἐπικεφαλῆς ἀξιωματικός ἐπιχειρήσεων τῆς ἴδιας μεραρχίας ἐγινε Διοικητής Σώματος στή Νέα Μπούντεσθερ. Τό "τσοῦρμ" τοῦ 12ου Λόχου ἐγιναν φουρνάρηδες, μηχανικοί, κτίστες καί ὁδηγοί στή δυτική Γερμανία καί στήν Αὐστρία. Εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο, τό Κομμένο νά ἐρχεται συχνά στή συζήτηση, στίς ἐτήσιες συγκεντρώσεις τους στή Βαυαρία καί στό Τυρόλο»²⁵. Ἕνας Αὐστριακός σέ μία κατάθεση πού ἔκανε στό Μπαντ Ἰσλχ στίς 16 Ἀπριλίου τοῦ 1970, ὁμολόγησε ὅτι καί αὐτός πυροβόλησε ἄμαχους πολίτες καί ὁ ἴδιος κατήγγειλε ὅτι «αὐτό πού μοῦ φάνηκε φοβερό ἦταν ὅτι ὁρισμένοι ἀπό τόν 12 Λόχο ἀσχολήθηκαν μέ τά πτώματα μέ ἀσχημο τρόπο. Ἐγώ ὁ ἴδιος εἶδα ὁρισμένους στρατιῶτες νά βάζουν μπουνκάλια μπύρας στόν κόλπο γυναικείων πτωμάτων»²⁶. Καί ὅμως ὅλοι αὐτοί δέν ἔδωσαν ποτέ λόγο γιά τίς πράξεις τους στήν Ἑλληνική δικαιοσύνη...

Αὐτό πού πρέπει νά ἐπισημανθεῖ εἶναι ὅτι μέχρι σήμερα οἱ ἀκαδημαϊκοί ιστοριογράφοι ἀλλά καί οἱ μελετητές τῆς ἀντίστασης καί τῆς Κατοχῆς ἀσχολήθηκαν σχεδόν ἀποκλειστικά μέ τίς πολιτικές πλευρές κυρίως τῆς ἀντίστασης καί λιγότερο μέ τίς κοινωνικές ἐπιπτώσεις πάνω στά εὐρύτερα στρώματα τοῦ λαοῦ τῆς ὑπάιθρου. Τά ὁλοκαυτώματα τέθηκαν σέ δεύτερη μοῖρα καί χωρίς κανένα ἐρευνητικό ἐνδιαφέρον, γι' αὐτό καί καμιά ἐπιστημονική ἐργασία ἢ διδακτορική διατριβή δέν ἔχει μέχρι σήμερα ἐκπονηθεῖ. Ὅσον ἀφορᾷ τό Κομμένο, παρασιωπήθηκε θεμιτά ἢ ἀθέμιτα ἀπό πολλούς ιστορικούς, ὅπως ὁ καθηγητής Πολυχρόνης Ἐνεπεκίδης καί ὁ Βάσος Μαθιόπουλος, γιά νά ἀναφέρουμε τούς πιά χαρακτηριστικούς.

Στό ἐρώτημα ἐάν ἡ σφαγή τοῦ Κομμένου ἦταν παράγωγο ἀντιποίνων ἢ ἓνα ἐγκλημα πολέμου, αὐτό εἶναι ἓνα ψευτοδίλημμα πού ἐκ τῶν πραγμάτων καταρρίπτεται. Ἀπό τήν πλευρά τῶν Γερμανῶν γίνεται λόγος γιά ἀντίποινα, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τά γερμανικά ἐγγραφα καί τίς καταθέσεις τῶν ὀπλιτῶν τοῦ 12ου Λόχου. Τό ἴδιο σφάλμα διαπράττουν τόσο ξένοι ὅσο καί ὁρισμένοι Ἕλληνες ιστοριογράφοι, ὅπως ὁ καθηγητής Eberhard Rondholz, ἀλλά καί ὁ καθηγητής Βασίλειος Σφυρόερας πού κατατάσσει συλλήβδην τό Κομμένο στά γερμανικά ἀντίποινα Κατοχῆς, ὅπως τά Καλάβρυτα καί τό Δίστομο²⁷. Ὁ Χάγκεν Φλάισερ σχολιάζοντας ἓνα πρόχειρο σημείωμα τῆς

25. Τοῦ ἰδίου, σ. 405.

26. Bundesministerium fur Inneres, Bad Ischl, am. 16 April 1970, Niederschrift, Quelle Freiburg, p. 4.

27. Οἱ δύο καθηγητές κατατάσσουν τή σφαγή τοῦ Κομμένου στά ἀντίποινα τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων κατοχῆς, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τίς μελέτες τους. Eberhard Rondholz, *Τά ἀντίποινα τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων κατοχῆς*, στόν συλλογικό τόμο *Πρακτικῶν τοῦ Διεθνoῦς Ἱστορικοῦ Συνεδρίου «Ἡ Ἑλλάδα 1936-44: Δικτατορία, Κατοχή, Ἀντίσταση»*, Μορφωτικό Ἰνστιτοῦτο ΑΤΕ, Ἀθήνα 1989, σσ. 242-247 καί Βλ. Βασ. Σφυρόερα, *Ἱστορία Νεότερη καί Σύγχρονη Γ' Γυμνασίου*, Ὁργανισμός Ἐκδόσεων Διδακτικῶν Βιβλίων, Ἀθήνα 1991, σ. 368.

ύπηρεσίας Ι.Η. για όσους φονεύθηκαν μέχρι τὸν Ἰούνιο τοῦ 1944²⁸ ὑπονοεῖ ὅτι στήν τρίτη στήλη τοῦ «ἐξιλασμοῦ» θά ἔπρεπε νά περιλαμβάνονται καί τὰ θύματα τοῦ Κομμένου. Στήν πραγματικότητα, ὅποιες καί νά εἶναι οἱ ἐκτιμήσεις, μία εἶναι ἡ ιστορική ἀλήθεια: πρόκειται γιά ἕνα ἀπό τὰ κορυφαῖα ἐγκλήματα πολέμου κατά παράβαση τοῦ διεθνoῦς δικαίου τῆς Χάγης καί τῶν στρατιωτικῶν κανονισμῶν.

Οἱ κάτοικοι τοῦ Κομμένου μετά τήν τρομερή σφαγή ἔζησαν γιά μήνες ὁλόκληρους σάν τραγλοδύτες, δίπλα σέ παράγκες καί καλύδες στόν ὑδροδιότοπο τοῦ Ἀμβρακικοῦ, ζωντανοί ἥρωες τοῦ πόνου, τῆς ἐγκατάλειψης καί τῆς ὀρφάνιας. Ὁ Ἰταλός Διοικητής Τενέντε (= Λοχαγός) Μοσχάτο ἀπαγόρευσε κάθε βοήθεια καί κήρυξε ἀποκλεισμό στό Κομμένο. Τήν ἴδια στάση τήρησε καί ὁ γερμανόδουλος Νομάρχης Ἀρτας Μαθιός πού ἔμεινε στήν ἱστορία σάν τό χαρακτηριστικό παράδειγμα τοῦ δοσίλογου-προδότη ἐκπροσώπου τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης. Ἀκόμη καί τό καλλιμάραρο μνημεῖο ὅπου ἀναγράφονται ὅλα τὰ ὀνόματα τῶν ἐκτελεσθέντων πού ἐγκαινιάσθηκε στήν πλατεία τοῦ χωριοῦ τόν Αὐγούστο τοῦ 1946, οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ τό ἀντιμετώπισαν σάν ἡθικό χρέος συνειδήσεως μέ δικά τους ἐξοδα²⁹. Ἐκτοτε ἡ ἐπίσημη ἐλληνική Πολιτεία ἀγνόησε τήν ἱστορία τοῦ μαρτυρικοῦ αὐτοῦ τόπου καί κανένα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον δέν ἐκδηλώθηκε μέχρι σήμερα.

Κάποια προσπάθεια πού ἐγινε πρόσφατα νά ἀνακηρυχθεῖ τό Κομμένο σέ Δῆμο³⁰ ξεχάστηκε στά συρτάρια τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν καί ὀφείλεται πιθανῶς εἴτε στή γραφειοκρατία τῶν κεντρικῶν ὑπηρεσιῶν εἴτε στήν κακή ὁργάνωση καί τόν ἐφησυχασμό τῶν ἄμεσα ἐνδιαφερομένων. Ὅπως καί νά ἔχει τό ζήτημα, ἡ ἱστορία δέν μπορεῖ νά γίνει ἀντικείμενο πολιτικῆς ἐκμετάλλευσης οὔτε κάποιο ξεχασμένο γεγονός γιά τήν Πολιτεία καί τοὺς νεότερους. Γιά ἐκείνους πού ἔχουν ἐνδιαφέρον καί ἐπιμονή καί ἀγαποῦν τήν ἱστορία τους, ὅταν ἐπισκεφθοῦν τό Κομμένο ἔχουν νά μάθουν πολλά καί νά ἀκούσουν τήν πίκρα καί τὰ παράπονα τῶν κατοίκων γιά ἐκεῖνες τίς ἀποφράδες μέρες, ἀλλά καί γιά τίς σημερινές, μιᾶς Ἑλλάδας πού ξεχνάει καί ἐγκαταλείπει πολύ γρήγορα, θυτισμένη στήν πολιτιστική της παρακμή καί τήν ἱστορική της ἀδιαφορία.

28. Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα καί Σδάστικα: Ἡ Ἑλλάδα τῆς Κατοχῆς καί τῆς Ἀντίστασης 1941-1944*, ἐκδ. Παπαζήση, τόμος Β', σ. 294.

29. Ὁ γνωστός λογοτέχνης καί συγγραφέας Μιχάλης Περάνθης σέ μιᾶ ραδιοφωνική του ὁμιλία στήν Ἀθήνα, καί ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε στόν τοπικό Τύπο τῆς Ἀρτας, τόνισε ἀκριβῶς αὐτό τό ἡθικό χρέος καί τόν ἡρωισμό τῶν κατοίκων: «Οἱ κάτοικοι τοῦ Κομμένου, ἀπομεινάρια ὀρφάνιας, λείψανα πένθους, γυμνοί ἀπό κάθε τι πού συγκατοῦσε ἄλλοτε τῇ ζωῇ τους, πλούσιοι μένοντες σέ ἀναμνήσεις καί σεβασμό. Ἐκοψαν ἀπ' τό ψωμί τους γιά νά στήσουν τό ἥρωό τους, πού φέρνει χαραγμένα τὰ ὀνόματα τῶν 317 πατέρων καί τέκνων καί ἀδελφῶν, ἐκοψαν ἀπ' τό ψωμί τους γιά νά ἀνταποκριθοῦν στό χρέος τῆς καρδιάς, τό χρέος πού ἔπρεπε νά τό νομίσει δικό του ὁλόκληρος ὁ λαός τῆς Ἑλλάδας. Χρέος πού ἔπρεπε προπάντων νά θαρνεῖ τό κράτος», Μιχ. Περάνθη, «Τό ὁλοκαύτωμα τοῦ Κομμένου (16 Αὐγούστου 1943)», ἐφ. *Ἐλεύθερος Λόγος*, ἔτος 14ον, ἀρ. φύλλου 602, Ἀρτα, Τετάρτη 6 Νοεμβρίου 1946, σσ. 1-2.

30. Εἶναι ἀπαράδεκτο τό γεγονός μετά ἀπό τόσες δεκαετίες νά μήν ἔχει ἀνακηρυχθεῖ τό Κομμένο λόγω τῆς τραγικῆς ἱστορίας του σέ Δῆμο, μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι δέν συγκεντρώνει τό ἀπαιτούμενο ποσοστό πληθυσμοῦ, κάτι πού ὅμως δέν ἰσχύει ἀντίστοιχα μέ τὰ Καλάβρυτα, τό Δίστομο καί ἄλλους μαρτυρικούς τόπους τῆς Ἑλλάδας, οἱ ὁποῖοι ἀνακηρύχθηκαν σέ Δῆμο καίτοι δέν πληροῦσαν τήν προϋπόθεση τοῦ συγκεκριμένου πληθυσμιακοῦ ὁρίου.

ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ

ΛΙΤΣΑΣ ΤΟΛΗ-ΤΑΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ

Θαρρῶ γι' ἄλλου πῶς ξεκινήσαμε
βρεθήκαμε ἄλλου.
Ποιά τύχη ποιός Θεός
τά δήματά μας ὅρισε
καί ποιοί ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους
ἀλλάξαν τίς ζωές μας...
Τ' ἀραξοδόλια τώρα πιά
εἶναι ἄγνωστα γιά μᾶς.
'Αραξοδόλι ἢ θύμηση
τ' ὄνειρο καί ὁ καῖμός...

Μεγάλες τῆς ζωῆς στιγμές
δέν χωρᾶνε στή καρδιά
οὔτε μέσα στό νοῦ.
Στ' ἀπειρο αἰωροῦνται.
Τίς ξαναδρίσκεις
μέσα στό χρόνο.
Σέ συντροφεύουν.
Σέ συγκλονίζουν
Μαζί τους φεύγεις
μέσα στό φῶς...

ΣΤΟΝ ΗΝΙΟΧΟ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ

ΤΖΕΝΗΣ ΔΙΑΜΑΝΤΗ-ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

Μοναδικέ μου ἄρματηλάτη
μέ τά γαλάζια μάτια!
Τά γερά σου μπράτσα
ὀδηγοῦν τό τέθριππο τοῦ κόσμου.

Ἀστραπές βγάζουν στό δρόμο
οἱ ὀπλές τῶν ἀλόγων σου
κι ἥλιους τά δυό σου χέρια!

Χαλκός ποτέ δέν ἔχει σμιλευτεῖ
ἐμπνευχωμένα τόσο
ὅσο τοῦ ἄγνωστοῦ σου δουλευτῆ.
Καί ξέρεις; Ἀδιάφορος μένεις, Ἡνίοχε,
ἐσύ μονάχα κι ὁ χρόνος!

Κράτησε τό ζαφεῖρι τῶν ματιῶν σου,
ζεστό λυχνάρι.
Φέξε στά σκοτάδια τῶν καιρῶν,
καί τρέξε!
Μή σταματήσεις στοὺς αἰῶνες
διαλαλώντας βροντόφωνα
τῇ δόξᾳ τῆς Ἑλλάδος.

Η ΕΞΟΔΟΣ

ΕΡΡΙΚΕΤΗΣ Κ. ΡΙΓΑΝΕΛΑ

Πέφτει σιγά-σιγά ή βροχή
ή διψασμένη γη χορταίνει
γρήγορες σταγόνες κατρακυλοῦν
καί ό άέναος χρόνος διαβαίνει.

Διαβαίνουν, φεύγουν, χάνονται
αὐτή τή νύχτα τή μελαγχολική
καί τά δάκρυα τής άρρωστης
μέ τή δύσκολη άνάσα τήν διαφορετική.

Διαφορά γεγονότων καί ήχων
ό ρυθμός τοῦ ρολογιοῦ συνοδεύει
μέ άκρίβεια συμφωνικής όρχήστρας
τήν ζωή πού σάν παριτούρα τελειώνει.

Τέλος, έξοδος, φυγή
μετά τό σκίρτημα τό δυνατό
έκλεισε ή Καλλίστη τά μάτια της
καί ή ψυχή της ταξίδεψε στόν οὐρανό.

Οὐράνιο δικαίωμα καί έντολή
ή ώρα καί ή στιγμή πού θά σταθοῦμε
έλεύθεροι πλέον άπό τά ανθρώπινα πάθη
μόνον μέ τών λουλουδιών τό άνθος θά σκεπασθοῦμε.

Πέφτει ή βροχή σιγά-σιγά
διπλάσια δάκρυα τήν συμπληρώνουν
γιά τόν μεγάλο άποχωρισμό
πού τή φθαρτή διάσταση δηλώνουν.

ΞΕΝΟΙ
ΤΑΞΙΔΙΩΤΕΣ
ΣΤΗΝ
ΑΡΤΑ

P. QUILLARD

«ΣΤΗΝ ΟΡΟΘΕΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ»²
[ΑΡΤΑ 1897]

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΓΑΛΛΙΚΑ-ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ
ΔΗΜΗΤΡΑΣ Γ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

Ἡ συγκέντρωση τῶν ἐλληνικῶν στρατευμάτων στά σύνορα συνεχίζεται μ' ὅλη τήν ταχύτητα πού ἐπιτρέπουν ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἐπικοινωνιῶν καί ἡ κατάσταση τῶν δρόμων. Ἀπό τήν Ἀθήνα στή Θεσσαλία ἡ μεταφορά ἀνθρώπων καί ἐφοδίων εἶναι ἀκόμη, σχετικά εὐκολή. (...) Γιά νά φθάσεις στήν Ἡπειρο οἱ δρόμοι εἶναι πιό μακρεῖς καί πιό δύσβατοι. Δέν ὑπάρχει μεγάλο λιμάνι³ κοντά στήν Ἀρτα κι' ἀναρωτιέται κανεῖς πῶς ὁ ἐλληνικός στρατός μπόρεσε νά μεταφέρει τό πυροβολικό ἀπό ἀνασκαμμένα μονοπάτια, πού ὁδηγοῦν ἀπ' τίς σκάλες (λιμάνια) τοῦ Καραθασαρά, τοῦ Μενιδίου καί τῆς Κόπραινας³ στήν πρωτεύουσα τῆς Ἡπείρου.....

Ἀπό τό Ἀργίνο στόν Καραθασαρά. Σάββατο 20 Μαρτίου [1987]. Ἀπ' τίς 3 τό μεσημέρι ὥς τίς 10 τό βράδυ.

Κανονικά μπορεῖ νά φθάσει κανεῖς ἀπ' τό Ἀργίνο στήν Ἀρτα μέσα σέ δώδεκα ὥρες. Σταθμεύουμε στόν Καραθασαρά. Εἶναι σχεδόν πόλεμος⁴. Οἱ ἀμαξάδες φοβοῦνται ὅτι θά ἐπιτάξουν τά ἄλογά τους καί ἐκμεταλλεύονται τήν κατάσταση γιά ν' ἀπαιτήσουν μεγάλα ποσά. Ὑστερα ἀπό διαπραγματεύσεις τριῶν ὥρῶν, ὁ ἐξοχότατος κ. Τριανταφυλλίδης, προύχοντας τοῦ Ἀργίνου, πείθει τόν ἕνα ἀπ' αὐτούς νά δεχθεῖ τό τετραπλάσιο τῆς συνηθισμένης τιμῆς γιά νά μέ μεταφέρει στήν Ἀρτα. Ἀναλαμβάνω νά ἐμποδίσω τήν ἐπίταξη τῶν ἀλόγων καί νά πού θρίσκομαι ἐγκαταστημένος μέσα σέ μιά ἄμαξα, στήν ὁποία χρησιμοποιοῦνται γιά ζεύξη δυό –ἀνησυχτικῶς– ψωραλέα ἄλογα. Πάνω στό κάθισμα εἶναι ἕνας ἄμαξᾶς 18-22 ἐτῶν καί ἕνα παιδί 10 ἐτῶν, ὁ γιός τοῦ ιδιοκτήτη, ὁ ὁποῖος κάθε λίγο κατεβαίνει καί τρέχει μπροστά ἀπό τό λαντώ (γιατί εἶναι, προφανῶς, ἕνα πρώην λαντώ γάμου [νυφική ἄμαξα] δραπέτης ἀπό τό δάσος τῆς Βουλόνης [τῶν Παρισίων] γιά ν' ἐξετάσει τήν κατάσταση τῶν δρόμων καί νά ἐλέγξει τήν ἀμαξοτροχιά. Μάταιος κόπος. Ἄν δέν συναντούσαμε μερικά πρῶθιμα παληκάρια, πού μᾶς πρόσφεραν βοήθεια, κινδύνευα νά μὴν πάω πιό μακριά ἀπό τά ἑξι πρῶτα χιλιόμετρα. Τώρα τά ἄλογα πετᾶνε. Κατεβαίνουν τίς κατηφοριές καί ἀνεβαίνουν τίς πλαγιές καλπάζοντας καί διαταράσσοντας τίς σειρές τῶν ἡμιόνων, πού μεταφέρουν στά σύνορα ὄπλισμό καί ἐφόδια καί διασχιζοῦν θριαμβευτικά τή σιδερένια γέφυρα τοῦ Ἀχελῶου.

Ἡ νύχτα πέφτει βαρειά, ἐπιδαρυμένη μέ καταιγίδα, χωρίς φεγγάρι, χωρίς ἄστρα.

Ἡ βροχή ἄφθονη, σχηματίζει «ποτάμι». Ὁ ἄμαξᾶς «μαντεύει» πὸ πολὺ τὸ ἔδαφος, ἓνα τέλμα ἀνάμεσα σέ ἄλλα. Ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει φανάρι, φωτίζει τὰ πῖο δύσκολα σημεῖα μέ σπύρτα «ἐν εἶδει» πυρσοῦ. Οἱ ρόδες βουλιάζουν μέσα στὴν ἄμμο. Πρέπει νὰ σταματᾶμε κάθε στιγμή, νὰ ξεκολλᾶμε τὴν ἄθλια παληάμαξα, πού βουλιάζει στὴν ἄμμο καὶ μπάζει ἀπ’ ὅλες τίς μεριές. Σ’ ἓνα μεγαλύτερο πρόσκομμα, οἱ δύο ἀριστερές ρόδες πέφτουν μέσα σ’ ἓνα χαντάκι, ἀλλὰ ὁ ἄμαξᾶς εἶναι τὸ ἴδιο ἀτάραχος καὶ καρτερικός ὅπως καὶ ὁ πελάτης του παρὰ τὴν προοπτικὴ μιᾶς νύχτας στὴν ἐρημιὰ ὑπὸ βροχή. Μετὰ ἀπὸ προσπάθειες μισῆς ὥρας ἡ ἄμαξα ξεκινᾷ μιὰ τελευταία φορὰ. Στὸ δάθος μιᾶς κοιλάδας φαίνονται κάποια φῶτα. Τὰ ἄλογα «πετᾶνε» ξανὰ καὶ μπαίνουν –ἀκόμα ζωηρά– στὸν Καραδασσαρά. Αὐτὴ ἡ πόλη πού, σύμφωνα μέ τίς στατιστικὲς ἀριθμεῖ δύο χιλιάδες κατοίκους, ἔχει τώρα ἓνα πληθυσμὸ πού κυμαίνεται ἀπὸ δώδεκα ὡς δεκαπέντε χιλιάδες ἄνδρες. Πολλοὶ στρατιῶτες κοιμοῦνται στὸ δρόμο ξαπλωμένοι δίπλα στοὺς τοίχους. Εὐτυχῶς, ὁ δόκτωρ Σταΐκος, στὸν ὁποῖο μέ εἶχαν συστήσει, μοῦ προσφέρει ἓνα κρεβάτι τῇ στιγμή πού χρησιμοποιοῦσα ὅλη μου τὴν εὐγλωττία γιὰ νὰ γίνω δεκτός, ἐγὼ ὁ ἐνδέκατος, σ’ ἓνα στενὸ δωμάτιο πανδοχείου, ὅπου ἤχοῦν ρυθμικά τὰ ροχαλητά δέκα κουρασμένων στρατιωτῶν τοῦ πυροβολικοῦ.

Καραδασσαράς, Κυριακὴ 21 Μαρτίου [1897]

Ἦλπιζα νὰ ἀναχωρήσω γιὰ τὴν Ἄρτα στίς 8 ἡ ὥρα. Μάταιη ἐλπίδα. Ὁ ἄμαξᾶς ἔρχεται νὰ μᾶς ἀναγγεῖλει ὅτι οἱ στρατιωτικὲς ἀρχές εἶχαν ἐπιτάξει τὰ ζῶα του. Ὅλες οἱ προσπάθειες γιὰ νὰ τὰ ξαναπάρουμε στάθηκαν ἄκαρπες. Θὰ τὰ δῶ ἀμέσως νὰ σέρνουν ἓνα πεδινό πυροβόλο καὶ πού θὰ τὸ σέρνουν μέχρις ὅτου ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνηση παραλάβει τὰ ἄλογα πού ἀγόρασε ἀπ’ τὴν Οὐγγαρία. Ὁ ἀξιωματικός πού διέταξε τὴν ἐπίταξή τους θέλει πολὺ νὰ μεσολαθῇ γιὰ νὰ μεταφερθῶ μέ τὴν ἀπογευματινὴ ταχυδρομικὴ ἄμαξα. Εἶναι μιὰ μεγάλῃ καθυστέρηση μισῆς μέρας. Ὡστόσο δὲν θὰ χαθεῖ. Μέσα στοὺς στενοὺς δρόμους, ἄσχημα ἢ καθόλου στρωμένους, ὑπῆρχε ἓνα θορυβῶδες καὶ συνάμα ἥρεμο πλήθος ἐνστολων ὀπλιτῶν, ἐφεδρῶν, ἀντυτῶν γιὰ ὥρες, πού τοὺς ἀναγνώριζε κανεὶς ἀπ’ τίς, χιαστί, πάνω στὸ στήθος, μπαλάσκες καὶ ἀπλοί περίεργοι πού παρευρίσκονται στὸ ξεφόρτωμα τῶν ἐφοδίων καὶ κυτᾶζουν μέ ἐκπληξὴ στὸ λιμάνι ἓνα ἠλεκτρικὸ προβολέα, ἄγνωστο τέρας καὶ παντοδύναμο. Κι’ ἀπὸ πάνω, πέρα ἀπ’ αὐτὴ τὴν ποικιλόχρωμη συρροή κόσμου ἐπιπλέει ἡ εἰδικὴ ἐκείνῃ ἀποκαρδιωτικὴ ὁσμὴ πού εἶναι χαρακτηριστικὴ στίς πόλεις τῆς Ἀνατολῆς· κοπριά προβάτων, ταγγισμένα λάδια, ἀηδιαστικὴ μπόχα κρεάτων στίς προθήκες τῶν κρεοπωλείων, δριμύ ἄρωμα μυρωδικῶν, σκόνης καὶ ὑπερώριμων πορτοκαλιῶν.

500 μέτρα πῖο πέρα ἀπ’ τὴ μικρὴ κωμόπολη, κοντὰ στὴ θάλασσα, πάνω σέ λίθινες πλάκες βράχων, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες φυτρῶνουν ἀγριλιές, στρατοπεδεύουν 500-600 ἄνδρες τοῦ πεζικοῦ (φαντάροι), πού ἦρθαν ὅλοι σχεδόν ἀπὸ τὴν Κέρκυρα. Οἱ περισσότεροὶ μιλᾷν γαλλικὰ ἢ ἰταλικὰ πέρα ἀπ’ τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα. Ἦταν σέ συνεχή ἐπαφὴ μέ τοὺς ξένους τῆς Δύσης ἀλλὰ κι’ αὐτοὶ δὲν πίστευαν παρὰ στὴ «μεγάλῃ ἰδέᾳ». Ἀνάμεσά τους θρίσκονταν πολλοὶ πού θέλουν νὰ μέ ἀκολουθήσουν γιὰ νὰ ’ναι πῖο νωρὶς στὰ σύνορα καὶ ρωτοῦν συνεχῶς τοὺς «ἐπικεφαλῆς» τους γιατί δὲν τοὺς προωθοῦν γρήγορα στὴν Ἄρτα. Κι’ ὥστόσο, παρὰ τὴν ἐπὶ τόπου ἀναμονή,

τὴν ὑπερδιέγερση, τὸν ἐκνευρισμὸ, καμιά κουδέντα, καμιά συμπλοκή, ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς ἄντρες πού ἔχουν ἐλάχιστη ἐπιτήρηση.....

Ἀπὸ τὸν Καραβάσσαρᾶ στὴν Ἄρτα. Κυριακή 21 Μαρτίου, ἀπ' τὶς 3 ὥς τὶς 10 τὸ βράδυ.

Ἡ ταχυδρομικὴ ἄμαξα φεύγει τὴ συμφωνημένη σχεδὸν ὥρα. Ἀκολουθοῦμε ἓνα ἐπικίνδυνο «στεφάνι» κατὰ μῆκος τῆς θάλασσας, στίς βουνοπλαγιές, πού πρόβαλαν ἀκριβῶς ἡμικυκλικά. Δέν ὑπάρχει προστατευτικὸ στηθαῖο καί στό παραμικρὸ ἐμπόδιο, ἡ ἄμαξα θά πέσει στά –ἀνάλογα μέ τὸ βάθος ἢ μέ τὴ διεύθυνση τοῦ φωτός– πράσινα ἢ ρόζ νερᾶ, ἢ θά μείνει κρεμασμένη μέσα στό λόγγο ἀπὸ μικρὸς ὄψεις δελανιδιές, θάμνους χωρίς, γιά ὥρες, τὰ φύλλα τους, καί ἤδη ἀνθισμένα ἀσπράγκαθα. Τό ντεκόρ τοῦ κόλπου τῆς Ἄρτας ξετυλίγεται σ' ὅλη του τὴν ὁμορφιά, καί στὴν ἄλλη ἀκτὴ, οἱ κορφές τῶν βουνῶν ἐμφανίζονται ὅλο καί πιό ψηλές, μπλέ, μενεξεδένιες, χρυσαφίες, λευκές ἀπὸ χιόνια. Ξανασυναντᾶμε καί ξεπερνᾶμε ἓνα-ἓνα τὰ πεδινὰ πυροδόλα, πού εἶχαν ἀφήσει τὸν Καραβάσσαρᾶ τὸ πρωῒ, καί ἀναριθμητοὺς ἐφέδρους πού ξαναβρίσκουν σταδιακὰ τὴ στρατιωτικὴ τους μονάδα, ἀνάλαφροι καί χαρούμενοι, μέ δῆμα σταθερό, γρήγορο καί θαρραλλό· αὐτὸ τῶν ἀνθρώπων πού κατοικοῦν στά βουνά. Σταματᾶνε μερικά λεπτά στά «χάνια», πίνουν λίγο δροσερὸ νερό, στρίβουν μιά «τσ(ι)γάρα» καί ξεκινᾶν καί πάλι ἔχοντας πάνω τους τὸ πενιχρὸ σακούλι, πού κρέμεται στό ἀπὸ ὀξυὰ καμωμένο ραβδί τους. Καθὼς φθάνει ἡ νύχτα, συναντᾶμε κι' ἄλλους πού τρέχουν στό δρόμο καί σπεύδουν πρὸς τὴν Ἄρτα.

Στὴν Ἄρτα, ὅπως καί σ' ὅλες τὶς μεθοριακές πόλεις θά 'ταν παρακινδυνευμένο νά ἐμπιστευθεῖς μόνον στὸν ἑαυτὸ σου τὴ διαμονή καί τὴ διατροφή. Ὁ κ. Ξανθόπουλος μέ ὑποχρέωσε πολὺ κανονίζοντάς μου ἓνα κατάλυμα. Σήμερα δέν ἐκπλήσσομαι πιά ὅταν μπαίνω στό δωμάτιο τὸ περιτριγυρισμένο ἀπὸ σοφάδες, πού χρησιμεύουν γιά κρεβάτια ἀναλόγως μέ τὴν περίπτωσι, καί βλέπω στὸν τοῖχο, ἀνάμεσα σέ ἄλλες χρωμολιθογραφίες πού ἔχουν διατηρήσει τὴ συνηθισμένη θέση τους, τὰ πορτρέτα τοῦ Τσάρου⁶ Νικολάου τοῦ Β' [Εἰκ. 5] καί τοῦ Αὐτοκράτορα⁶ Γουλιέλμου Β' [Εἰκ. 6] ἀναποδογυρισμένα (πράξη ἐπονείδηστη) μέ τὸ κεφάλι πρὸς τὰ κάτω, ὅταν δέν τὰ γυρίζουν μέ τὴ φάτσα πρὸς τὸν τοῖχο γιά μεγαλύτερη ἀντεκδίκηση. Καί τὸ μῖσος γιά τὸ Σλαῦ καί τὸ Γερμανὸ αὐξάνει κάθε φορὰ πού οἱ ἐφημερίδες ἀναγγέλλουν τὴν ἀποστολὴ Γερμανῶν ἀξιωματικῶν ἐπικεφαλῆς τουρκικῶν στρατευμάτων πού εἶναι στὴ Μακεδονία, ἢ τὴν τοποθέτησι, ἀπὸ ρωσικὰ πλοῖα στὴ Θεσσαλονίκη, ὑποβρύχιων τορπιλλῶν, πού προορίζονται νά ἀνατινάξουν τὰ ἐλληνικὰ θωρηκτὰ ὅταν αὐτὰ ἀποφασίσουν νά δώσουν –θαρραλέα– ἓνα χτύπημα στίς ἀκτές τῆς Χαλκιδικῆς.

Ἄρτα. Τὸ χωριὸ Πέτα. Τὸ γιοφύρι τῆς Ἄρτας. Ἕνας Ἀλβανὸς πρόξενος τῆς Τουρκίας⁷. Δευτέρα 21, Τρίτη 22 Μαρτίου.

Ἀπὸ τὸ πρωῒ τῆς Δευτέρας, ὁ Ὑπολοχαγὸς Μεταξᾶς ἔρχεται νά μέ πάρει. Πρίν δῶ τὴν ἴδια τὴν Ἄρτα, θά πῆγαινα νά ἐπισκεφθῶ, μαζὶ του, τὸ σέ ἀπόστασι μῆς καί μιῆς ὥρας χωριὸ Πέτα ὅπου εἶναι ἐπισταθμευμένη μιά μονάδα Εὐζώνων. Ἐδῶ,

περισσότερο ακόμη κι' απ' τή Θεσσαλία, ἡ εἰκόνα τοῦ πολέμου εἶναι πιό χτυπητή στό μάτι. Ὁ εὐκολοδιάβατος Ἄραχθος χρησιμοποιεῖται ὡς σύνορο. Στήν κοίτη τοῦ ποταμοῦ, ἀπέναντι ἀπ' τίς τουρκικές πυροβολαρχίες, οἱ Ἕλληνες πυροβολητές παίρνουν μέρος σέ ἀσκήσεις πυροβολικοῦ. Σέ μή ὁράτά μέρη τοῦ δρόμου, οἱ στρατιῶτες τοῦ μηχανικοῦ κατασκευάζουν προχώματα καί ἀμπριά προσωρινά γιά τοὺς πεζικάριους. Ἐδῶ κι' ἐκεῖ, οἱ φουστανελλοφόροι ἔφεδροι, μέ τό ὄπλο ἀπηθωμένο καταγῆς καί τόν δερμάτινο ζωστήρα γεμάτο φυσίγγια πάνω ἀπ' τίς μάλινες κάπες τους, κάθονται γύρω ἀπ' τό λιτό «γεῦμα» τους μέ ψωμί, κρεμύδια καί καθαρό νερό πού παίρνουν ἀπ' τά τρεχούμενα, γαλακτόχροα, ὕδατα τοῦ Ἀράχθου.

Γύρω στίς 10, φτάνουμε στό Πέτα. Τό χωριό εἶναι κουρνιασμένο πάνω σέ τραχεῖς θράχους⁸, ἀπ' ὅπου βλέπουμε ὅλη τήν κοιλάδα τοῦ Ἀράχθου καί τήν πεδιάδα τῆς Ἄρας. Τό 1822 τετρακόσιοι ἀλλοδαποὶ Φιλέλληνες ἔπесαν ἐκεῖ γιά τήν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος σέ μιά πολεμική ἀναμέτρηση μέ πολλές χιλιάδες Τούρκους. Στήν κορυφή τῆς πιό ὑψηλῆς πλαγιάς ἔχει ὑψωθεῖ γι' αὐτούς ἓνα μνημεῖο. Εἶναι μιά πολὺ ἀπλή τετράγωνη κατασκευή ὅπου εἶναι καρφωμένη μιά μαρμάρινη πλάκα. Ὁ Α. Leblont, χαράκτης στό Παρίσι (Rue de la Perle), χάραξε τά ὀνόματα τῶν ἐπικεφαλῆς τῆς φιλελληνικῆς λεγεώνας «οἱ ὅποιοι ἔπесαν ἡρωϊκῶς στήν αἱματηρή μάχη τοῦ 1822 καί πού τίς λιονταρίσιες καρδιές τους τίς σκεπάζει τό χῶμα τῆς Ἡπείρου». Ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρει δίπλα στόν Ὁλλανδό Rodolf Chontisman, Γερμανούς, Ἰταλούς, Δανούς, Πολωνούς, Ἑλβετοὺς καί προεξάρχοντες τοὺς ἐννιά Γάλλους Adré Daria, Manaque, Viel, Siovasain, Henri Beyerman, Guiscard, Frelon Sévin, Debyssy.

Κάθε λιθάρι αὐτοῦ τοῦ τόπου εἶναι θαμμένο μέ αἷμα. Ἡ ἀνάμνηση τῶν μαχῶν πού ἔγιναν, παραμένει ἀνεξάλειπτη. Ὅταν οἱ Εὐζωνοὶ χορεύουν στήν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ [Εἰκ. 7], τραγουδοῦν ἓνα μονότονο πολεμικό τραγούδι μέ

[Εἰκ. 7]

Ἕλληνες στρατιῶτες (Εὐζωνοὶ) χορεύοντας «τσάμικο» στό Πέτα.
Ἰδ. συλλογή Δ. καί Γ. Καρατσιώλη

ἄγριο τόνο. Ἀνακαλοῦν τὴν ψυχὴ τῶν προγόνων χτυπώντας μὲ τὸ πόδι τὴ γῆ καὶ οἱ ἐκδηλώσεις τους παριστάνουν εἰκονικὰ τὴ μάχη καὶ τὴ νίκη. «Ὅταν οἱ Εὐζωνοὶ χορεύουν —λένε γύρω μου— οἱ Τοῦρκοι τρέμουν».

Αὐτὴ ἡ γειτνίαση, αὐτὴ ἡ ἄμεση ἐπαφὴ τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων στὴ μεθοριακὴ γραμμὴ, δὲν εἶναι —αὐτὴ τὴ στιγμή— ὁ μικρότερος κίνδυνος. Κι' ἀπ' τὶς δύο πλευρὲς μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε, μὲ ἓνα τηλεσκόπιο, τὶς πολεμικὲς προετοιμασίες. Στὴν Ἀρτα, τὰ προσχήματα γιὰ ἐμπλοκὲς καὶ αἱματηρὲς συγκρούσεις εἶναι ἀκόμη πιο συχνά. Οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Ἕλληνες κατέχουν ἀπὸ κοινοῦ μιὰ γέφυρα στὸν Ἀραχθο, μὲ τὴν ὁροθετικὴ γραμμὴ νὰ περνᾷ ἀπ' τὴν καμάρια τὴν πιο κοντινὴ στὴν τουρκικὴ ὄχθη [τὴν «ψηλὴ καμάρια»]. Στὴν κορυφὴ τῆς γέφυρας, ἀπ' τὴ μιὰ καὶ τὴν ἄλλη πλευρά, φυλάκια (πόστα) ἔχουν γίνει μόνιμα καὶ —ἀκόμη καὶ σὲ καιρὸ εἰρήνης— ἡ διάβαση ἀπαγορεύεται μετὰ τὴ δύση τοῦ ἡλίου. Τὴ Δευτέρα, οἱ Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ μὲ συνόδευσαν ὥς τὴν ἄλλη ὄχθη καὶ ἡπιαμε μπῦρα μὲ τὸν Ὀθωμανὸ πρόξενο τῆς Ἀρτας⁷ [Εἰκ. 8].

[Εἰκ. 8] Ὁ ὀθωμανὸς Πρόξενος στὴν Ἀρτα καὶ ἓνας τοῦρκος ἀξιωματικὸς ἐνῶ πίνουν, μαζί μὲ Ἕλληνες ἀξιωματικούς, μπύρα, κοντὰ στοῦ τουρκικοῦ φυλάκιο.

Ἰδ. συλλογὴ Δ. καὶ Γ. Καρατσιώλη

Ἐπιστρέφω στὴν πόλη τὴν ὥρα πού δύνει ὁ ἥλιος. Ὁ Ἀραχθος κυλᾷ ἤσυχα ἀνάμεσα στοὺς μπαξέδες μὲ τὰ πορτοκάλια. Τὸ δειλινὸ πέφτει πάνω στὶς πεδιάδες καὶ τὶς χιονισμένες κορυφές τῶν Τζουμέρκων (Djoumerka). Στὴν ὄχθη τὴν ἑλληνικὴ, κάτω ἀπ' τὸν γιγάντιο πλάτανο ὅπου ὁ Ἀλῆ-πασᾶς κρεμοῦσε τοὺς ἀντιπάλους του, εἶναι καθισμένοι χωρικοὶ καὶ στρατιῶτες. Σχολιάζουν τὰ τελευταῖα νέα πού ἔμαθαν. Λένε πὼς ἡ Κρήτη θὰ γίνει ἡμιαυτόνομη διοικούμενη ἀπὸ τὸν πρίγκηπα Γεώργιο [Εἰκ. 9] πού θὰ γινόταν ἓνα εἶδος Τοῦρκου ὑπαλλήλου. Καὶ ἀκούω λόγια ὁργῆς: «Τὴ δυναστεία⁹ [τὸ δασιλιά Γεώργιο Α' (Εἰκ. 9)], πατέρα τοῦ πρίγκηπα Γεωργίου (Εἰκ. 10)] θὰ τὴν κυνηγήσουμε μὲ τὶς πέτρες. Οἱ Ρῶσσοι θέλουν νὰ μᾶς καταστρέψουν¹⁰.

Θά κάνουμε ἐπανάσταση». Ἀνάμεσα σ' αὐτό τό διεγερμένο πλῆθος, ἡ ἡρεμὴ ὁμορφιά τῶν πραγμάτων δέν προκαλεῖ κανένα, σχεδόν, ἐνδιαφέρον καί φαίνεται πῶς ὁ μύθος, ἐπίσης, σ' αὐτὴ τῇ γῇ τῶν μαχῶν, εἶναι ποτισμένοις μέ αἷμα σκληρός καί τραγικός συνάμα.....

- «Καθὼς τρέμ' ἡ καρδοῦλα μου, νά τρέμῃ τό γιοφῦρι»....
- «Κόρη τόν λόγον ἄλαξε.....»
- «Σίδερον ἡ καρδοῦλά μου, σίδερο τό γιοφῦρι
.....σίδερο κ' οἱ διαβάταις¹⁾
.....

Ὁ ἴδιος ὁ μύθος συναντᾶται καί στό folk-lore ἄλλων λαῶν. Ἀλλά δέν εἶναι – πράγματι– αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι στίχοι, ἡ ἴδια ἡ ἔκφραση τῆς ἀδάμαστης καί ἡρωϊκῆς ψυχῆς τῶν Ἑλλήνων, πού ἐπαναστατοῦν ἢ ὑπομένουν τά πάνδεινα μέ σιδερένια καρδιά;

Ἄρτα, 23 Μαρτίου 1897.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Εὐχαριστῶ τό σύζυγό μου Γιώργο Καρατσιώλη τόσο γιὰ τὴν ἐπιλογή καί τὴν ἐξεύρεση τῶν κεμένων (ἰδιαίτερος τῶν χειρογράφων), ὅσο καί γιὰ τὴν ὅλη συμπαράστασή του στὴν ὁλοκλήρωση αὐτῆς τῆς ἐργασίας πού, ὡστόσο, παραμένει ἔργο μὴ εἰδικῶς.

2. P. Quillard (1897) «Sur la frontière d'Épire». Στό περιοδ. «L'Illustration» n° 2823 (3-4-1897), σσ. 255. (Στίς σελίδες 256-257 δημοσιεύονται τὰ ἐδῶ παρατιθέμενα σχέδια, πού φιλοτεχνήθηκαν μέ βάση φωτογραφικὸ ὑλικὸ τοῦ ἴδιου αὐτοῦ ἀνταποκριτοῦ τῆς «L'Illustration»).

3. Βλ. σχετ. M. N. Bouillet (1500) «Λεξικὸν Γεωγραφίας...», μτφρ. Η. Ι. Οἰκονομοπούλου. Στό λ. Ἄρτα: «Ἡ Κόπρανα (...) ἐντελὼς ἀλίμενος, δι' ὃ ἀκατάλληλος ὡς κύριον ἐπίνειον».

4. Τὴν ἡμέρα –ἀκριδῶς– τῆς ἀφίξης τοῦ Γάλλου ἀνταποκριτοῦ στὴν Ἄρτα, ἡ ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις» τοῦ Βλ. Γαβριλίδη (ἀρ. φ. 5397, 21/3/1897) ἔγραφε ὅτι ὑπάρχει πρόταση γιὰ σύγκληση π.ο.-λεμικοῦ συμβουλίου στὴν Ἄρτα ὑπὸ τὴν προεδρεία τοῦ Διαδόχου καί συμμετοχῇ τοῦ διοικητοῦ τῆς μοίρας τοῦ Ἀμβρακικοῦ (ἡ ὁποία ἐνισχύεται μέ πεζοναῦτες, ὑπὸ τὴν ἡγεσία παραιτηθέντων βουλευτῶν, ἐπανελθόντων στίς τάξεις τοῦ στρατοῦ ὡς ἀξιωματικῶν). Ἐπίσης, ὅτι «τὴν νύκτα ἠκούσθησαν φοβεροὶ πυροβολισμοὶ συνταράξαντες τὴν πόλιν. Εὐτυχῶς δέν ἐπρόκειτο περὶ ἐπιθέσεως ἀλλὰ περὶ δραπετεῦσεως ἐκ τῶν φυλακῶν δύο καταδικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐτρύπησαν τὴν στέγην καί ἀπεπειρώθησαν νά φύγουν ἀλλὰ συνελήφθησαν». Ἀπὸ ἄλλῃ ἀνταπόκριση τῆς ἴδιας Ἐφημερίδας, μαθαίνουμε ὅτι ἔφθασαν στὴν Ἄρτα «15 ἐθελονταὶ ἐκ Καλαμῶν καί 14 Γάλλοι φιλέλληνες μεταξύ δέ αὐτῶν εἰς ὑπαξιωματικὸς φέρων παράσημα διαφόρων μαχῶν». Τὴν μεθεπομένη ἔφθασαν ἕνας «Κοζάκος ἐθελοντῆς, ὑψηλός, εὐθυτενής καί ἀγερώχου φυσιογνωμίας, καί ἕνας ἄλλος νεαρώτατος Ρώσος 18 ἐτῶν μόλις». Διαβάζουμε ἀκόμη ὅτι «Ἀθροαὶ ἀποστολαὶ ἐνεργοῦνται καθ' ἐκάστην εἰς Ἄρταν. Ὁ Διευθυντῆς τοῦ ὑλικοῦ τοῦ πολέμου κ. Βυζάντιος ἐργάζεται περὶ τούτου ἀνεκδότης (...) πολλὰ δέ σημεῖα [τῆς πόλεως] ἔχουν μεταβληθεῖ εἰς ἀληθεῖς πυριταποθήκας» (...) τρία ἰσχυρά ἀνταρτικὰ σώματα φθάσιν κατ' αὐτὰς εἰς Ἄρταν. Τοῦ ἐνός ἀρχηγός εἶναι ὁ Α. Σκαλτσοδήμος, πρῶν βουλευτῆς, καί πρῶν δήμαρχος Ἀγρινίου. Ἦλθε χθές τό ἐσπέρας ἐδῶ [στὴν Ἄρτα] φέρων χρυσοκέντητον σκοῦφον, ἀργυρὰ πολιοῦ, ἀργυράς καλτσοδέτας καί ἀσημένια πάλα. Εἶναι ὑψηλός, εὐρύτερος, ψημένος, μέ μάτια μεγάλα καί λαμπρά. Οἱ ξένοι ἀνταποκριταὶ δέν προφθαίνουσιν νά τόν βλέπουν καί νά τόν θαυμάζουν. Οἱ ἄνδρες τοῦ σώματός του εἶναι παλλικάρια ἐκλεκτά, ὀργανωμένοι στρατιωτικῶς καί μέ αὐστηροτάτην πειθαρχίαν. Ἡ παρουσία τοῦ ἀνταρτικοῦ σώματος προκαλεῖ μέγαν ἐνθουσιασμόν». Γιὰ τόν τακτικὸ στρατό, ἡ «Φωνὴ τῆς Ἠλείρου»

έγραφε στις 21 Μαρτίου: «ή έδρα του 2ου άρχηγείου μετενέχθη εις "Αρταν» (Άρχηγός ό στρατηγός Θρ. Μάνος [Εικ. 1]). Διά τόν τακτικό, επίσης, στρατό, ή «Ακρόπολις» (23/3/1897) πληροφορούσε σχετικά: «Ο συγκεντρωμένος έλληνικός στρατός εις τά σύνορα (στό γιοφύρι [Εικ. 2]) εξακολουθεί πυρετωδώς

[Εικ. 1]

[Εικ. 2]

τό έργο της προπαρασκευής καί μόλις συγκρατείται ή ένθουσιώδης όρμή του. Ό τουρκικός στρατός διαρπάξει εις τά Ιωάννινα τό ίματιοφυλάκιον ενός Ιταλικού θιάσου». Κι' ώστόσο οί Τούρκοι, «κρύφα εκόμισαν τήν νύκτα δύο όρεινά πυροβόλα ή μυδραλιοβόλα (...) Ότε κατά τήν νύκτα έρρίφθησαν πυροβολισμοί τινες εις τό μέρος κονκουναριά, οί άντίπαλοι στρατοί παρετάχθησαν έτοιμοι εις μάχην...». Καί τό «Νέον Άστυ» δημοσιεύει στις 21/3 τήν είδηση: «Η "Αρτα έρημουται...» Η πόλη όμως είναι γεμάτη στρατό. Οί έφημερίδες πληροφορούν ότι «ό [«έξ Άγρινίου»] περίφημος Μπαϊρακτάρης (Εικ. 3) [ό φόδος καί ό τρόμος τών κατοικοιών καί τών κουτσαδάκηδων της Άθήνας] υπέβαλε τήν εκ της θέσεώς

Α. Μπαϊρακτάρης
[Εικ. 3]

Η μάχη στό Γρίμποδο - Μπαϊρακτάρης
[Εικ. 4]

του παραίτησιν ώς επιθυμών νά λάβη ενεργόν υπηρεσίαν έν τῷ στρατῷ. Θα αναλάβη τήν άρχηγίαν του 9ου πεζικού συντάγματος έν "Αρτη». (Σέ λίγο θα λάβει μέρος στή θρυλική μάχη στό Γρίμποδο [δλ. Εικ. 4] στήν όποία «διακρίθηκε ιδιαιτέρως»).

5. Βλ. «Φωνή της Ήλείρου» (άρ. 228, 28/2/97): «χθές ευτυχώς έγνώσθη ότι έρχεται καί τό άτμόπλοιον τό κομίζον τήν πρώτην δόσιν τών έν Ούγγαρία άγορασθέντων ίππων, εκ δυσχιλίων περι-που...».

6.

Νικόλαος Β' Ρωσίας
[Εικ. 5]

Γουλιέλμος Β' της Γερμανίας
[Εικ. 6]

7. Πρόκειται για τόν Ρεσούλ 'Αφέντη. Διαβάζουμε σχετικά στην εφημερίδα «Ακρόπολις» της 24ης Μαρτίου 1897: «Υψηλού ἀναστήματος μέ κεφαλήν (φεσοφόρον) στηριζομένην επί εὐρέων νώτων. Μορφή μέ ἀδρά χαρακτηριστικά, κατακόκκινος, μέ επιμελή συνεστριμμένον μύστακα, ἀπολήγουσα εἰς ὑπογένειον, μέ μέτωπον πλατύτατον, ἀρβανίτιο. Ἀλβανός γάρ ὁ κ. Πρόξενος, ἐξ Ἀργυροκάστρου. Ὑπεσχέθη νά στείλῃ στή Νομαρχία [Νομάρχης Ἄρτης ἦταν ὁ κ. Προδελέγγιος] ἓνα ἔξοχο κόκκορα πού εἶχε, γιατί –ὅπως εἶπε γελώντας– «ἅμα ἀρχίσῃ ὁ κανονιοβολισμός, θά πάῃ χαμένος καί καλλίτερα εἶναι νά τόν φάῃ ὁ κ. Νομάρχης». Ὁ κ. Ρεσούλ, 38-40 ἐτῶν, Ἀλβανός «ἐκ τῶν ἐξυπνοτάτων καί ἐπιτηδειοτάτων» ὁμιλεῖ καλὰ γαλλικά καί «ἐχρημάτισε ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη εἰς τόν Πειραιᾶ ὡς χότζας ἢ τουρκόπαπας».

8. Σ. Παγανέλη (1883), «Τό Πέτα καί τά ὁσά τῶν φιλελλήνων». Στό π. «Ἑβδομάς» Ἀρ. 104 (23-2-1886), σσ. 90-91: «ἐπὶ κορυφῶν κυματοειδῶν λόφων (...) ὑψοῦνται λευκοί καί ὑπόφαιοι οἰκίσκοι κρεμάμενοι ἀπό τῶν ὑψομάτων, ὡς φρωεῖα ἀετῶν ἀπρόοιτοι εἰς τόν ἄνθρωπον».

9.

Γεώργιος Α' της Ελλάδος
[Εικ. 9]

Γεώργιος, πρίγκιπ της Ελλάδος
[Εικ. 10]

10. Σ' ἓνα ποίημα ὑπό τόν τίτλο «Φῶς», πού δημοσιεύτηκε στήν εφημερίδα «Ακρόπολις» τῶν ἡμερῶν ἐκείνων (21-3-1896, Ἀρ. Φ. 5397), διαβάζουμε τόν παρακάτω στίχο:

«μᾶς πολεμάει ἡ τουρκία καί ἡ Εὐρώπη ὅλη».

11. A. Passow (1860), «Τραγούδια Ρωμαίικα (Popularia Carmina) graeciae recentioris», Athenis, σσ. 389-390.

Στίς 31 [Αυγούστου 1780] τό μεσημέρι, ἐπιβιδαστήκαμε σέ μιά μικρή φελούκα⁴, πού σέ δυό ὥρες μᾶς ἔφερε στή Σαλαώρα (Salogora⁵), ἐπίνειο καί σκάλα [ἐμπορικό λιμάνι] τῆς Ἄρτας⁶ [«Λάρτα»] στό χφ. ἀρ. 133, σ. 13] στὸν ὁμώνυμο κόλπο. Θά ἐπιθυμούσαμε νά βροῦμε ἐκεῖ ἄλογα γιὰ νά μᾶς πᾶνε στήν Ἄρτα, ἀλλά αὐτό δέν ἔγινε παρὰ τὴν ἐπομένη, πού μπορέσαμε νά πραγματοποιήσουμε αὐτὴ τὴν ἐπιθυμία μας.

Φύγαμε ἀπ' τὴ Σαλαώρα μιά ὥρα μετὰ τό μεσημέρι. Αὐτὴ ἡ σκάλα ἔχει τρία σπίτια⁷, βρίσκεται στὴ βάση ἐνὸς λόφου καί μπορεῖ νά τὴν θεωρήσει κανεὶς ὡς ἓνα νησί ἔτσι καθὼς εἶναι περιτριγυρισμένη ἀπὸ θάλασσα (Στὴν πραγματικότητα: σέ λίγο βάθος ἀπ' τὴ μεριά τῆς θάλασσας). Ἀφοῦ εἶχαμε τριγυρίσει αὐτό τό μικρὸ νησί⁸, περάσαμε ἓνα εἶδος λιμνοθάλασσας (λαγκούνας), πού τό χωρίζει ἀπ' τὴ γῆ, πάνω σ' ἓνα δρόμο ἀπὸ πετροχάλικο. Διασχίσαμε ἓνα μικρὸ δάσος καί, μετὰ ἀπὸ δάδισμα δύο ὥρων, βρεθήκαμε σ' ἓνα χωριό, πού τό λένε Ἀνέζα⁹ (Απέζα). Μιάμιση ὥρα μετὰ, πάντοτε διαμέσου τοῦ κάμπου, φθάσαμε στοὺς Κωστακιούς (Coustakious), ἄλλο ἓνα χωριό ὅπου καλλιεργοῦν κάθε λογῆς φρούτα. Τέλος, μετὰ ἀπὸ μιά ὥρα, διαδήκαμε τὸν Ἀραχθοποταμό, περνώντας πάνω ἀπὸ μιά πέτρινη γέφυρα¹⁰, πού οἱ ντόπιοι τὴ θεωροῦν ὡς τὴν πιὸ ὁμορφὴ¹⁰ τοῦ κόσμου, καί φθάσαμε στήν Ἄρτα, στό σπίτι τοῦ Γάλλου προξένου, ὅπου ὁ κ. Grimaldi¹¹ [Joseph-Ignace de Grimaldi¹¹], προξενικός πράκτορας (agen de la Nation) καί οἱ κ.κ. Roque¹² καί Mestral, Γάλλοι Ἐμποροί, μᾶς ὑποδέχθηκαν μέ κάθε περιποίηση. (Ἀπόσταση ἀπ' τὴ Σαλαώρα στήν Ἄρτα: 5 ὥρες).

Ἡ πόλη τῆς Ἄρτας, χωρὶς νά εἶναι ἰδιαίτερος ὠραία καί πολὺ μεγάλῃ¹³, κυβερνᾶται ἀπὸ ἓνα Βοεβόδα¹⁴ (Vaivode) καί ἓνα Καδῆ¹⁴ (Cady). Ὑπάρχουν ἐκεῖ διακόσιοι Τοῦρκοι, ἀρκετοὶ Ἑβραῖοι καί ἐννιά ὡς δέκα χιλιάδες Ἕλληνες. Συλλέγουν σιτάρι¹⁵, κεχρί, λαχανικά, σταφύλια γιὰ κρασί¹⁶ καί καπνό, τὸν ὁποῖο ἐκτιμοῦν ὑπερβολικά¹⁷. Τὰ κοντινὰ δάση μποροῦν νά προσφέρουν πολλὴ ξυλεία γιὰ ὑλοτομία, χρήσιμη στὴ ναυπηγικὴ¹⁸. Πολὺ λίγο βλέπουμε σ' αὐτὴ τὴν πόλιν λείψανα τῆς ἀρχαιότητάς της. Ἐνας ναὸς οἰκοδομημένος ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Δούκα Δεσπότη, τὸν μέγα Κομνηνό, εἶναι τό πιὸ παλὴ καλλιτέχνημα τῆς πόλης καί βρίσκεται, ἀκόμη, σέ συνεχεῖ λειτουργίᾳ ἀπ' τοὺς Ἕλληνες ὡς ναὸς ὑπὸ τό ὄνομα Παριορίτσα (Parioritsa).

Οἱ κάτοικοι τοῦ τόπου, οἱ πιὸ μορφωμένοι, μοῦ εἶπαν ὅτι ἡ πόλη τους ὀνομαζόταν παλαιότερα Ἄργος Ἀμφιλοχία [Ἄργος Ἀμφιλοχικόν¹⁹]. Ἐτσι, ὁ κ. d'Anville (Danville) σφάλλει ὅταν τὴν ὀνομάζει Ἀμβρακία²⁰. Τὰ ἔρεπια τῆς πόλης πού φέρει ἀκόμη τό ὄνομα, φαίνονται στό βάθος τοῦ κόλπου τῆς Ἄρτας ὅπου ὁ ἴδιος τοποθετεῖ τό Ἄργος τό Ἀμφιλοχικό.

une heure après midi, une école qui renferme six ou sept
 classes, au bas d'une colline, laquelle peut bien passer pour
 une île, étant toute environnée d'eau, à la vérité de deux pas
 de profondeur en cela de la terre. Après avoir couronné cette
 petite île nous gagnâmes l'autre de la lagune, qui la sépare de
 nous, sur une barge-pèche, et nous, traversâmes un petit
 bras et au bout de deux heures de marche nous nous trouvâmes
 dans un Village nommé Looza. Une heure et demie après,
 toujours par la plaine, nous arrivâmes à Constatious autre
 Village où on cultive toute sorte de fruits. Enfin après une heure
 nous gagnâmes la rivière. Trachet sur un pont en bois nous ga-
 gâmes le pays d'Aluta le plus beau du monde et arrivâmes
 à Aluta dans la Maison Consulaire de France, où M. Grimaldi
 Agent de la Nation et Mr Blague et Mestral Négociants
 français nous reçurent avec toute sorte d'honnêteté.

La Ville de Aluta, sans être bien belle est très étendue.
 Elle est gouvernée par un Sainabé et un Catu. En y comptant avec
 les deux autres de justice et tout à six mille âmes. Les habitants
 n'y sont pas tous comme par tout la langue. Ils mangent
 du blé, du millet, de légumes, du vin d'ou-také fort commun.
 Les forêts voisines peuvent fournir beaucoup de bon bois utile.

Είχαμε μεγάλη επιθυμία νά πάμε νά δοῦμε αὐτή τήν ἀρχαία πόλη, ἀλλά ὁ φόβος γιά τήν ἀσφάλεια τῆς ζωῆς μας μᾶς ἀπέτρεψε²¹.

Στίς 10 [τοῦ μήνα] θά ἀναχωρήσουμε ἀπ' τήν Ἄρτα καβάλα στό ἄλογο, συνοδευόμενοι ἀπό τόν κ. Roque¹² ὁ ὁποῖος, ὅπως καί ἐμεῖς, ἔπρεπε νά πάει στό Ναύπλιο (Naples de Romanie²²).

Φθάσαμε, ἀφοῦ πορευθήκαμε κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς ὁχθῆς τοῦ ποταμοῦ τῆς Ἄρτας γιά δυό ὥρες, στό μικρό χωριό Νιοχώρι (Niosori-Niosory²³) ὅπου διανυκτερεύσαμε.

Στίς 11 [τοῦ ἴδιου μήνα] νοικιάζουμε ἓνα σκάφος γιά νά μᾶς πάει στό Λουτράκι²⁴ [τῆς Ἀκαρνανίας]. Χρειάστηκε δυό ὥρες γιά νά κατέβει τό ποτάμι ἴσαμε τήν ἐκβολή του, καί μιάμιση γιά νά διασχίσει, μέ ἰσχυρό ἄνεμο, τόν κόλπο τῆς Ἄρτας καί νά μᾶς πάει στό Λουτράκι, μικρό λιμάνι [Εἰκ. 5] ὅπου ὑπάρχουν δυό σπίτια, ἀπ' τά ὁποῖα τό ἓνα χρησιμοποιεῖται ἀπ' τόν τελώνη τῆς ἐπαρχίας Ξε(η)ρομέρου (παλαιότερα: Ἀκαρνανία). Αὐτή ἡ διαδρομή γιά τήν Πάτρα κοστίζει λίγα φράγκα. Αὐτό πού μᾶς ἔπαισε νά τήν προτιμήσουμε ἦταν ὅτι καί στή μιά καί στήν ἄλλη ὑπῆρχε ὁ φόβος τῶν ληστῶν²¹. Θά ἀποφεύγουμε τή μεγάλη θαλάσσια διαδρομή σέ περίπτωση κακοκαιρίας, προτιμώντας αὐτήν ἐδῶ.

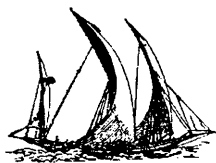
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γάλλος λόγιος καί ζωγράφος (καλλιτέρας: «σχεδιαστής»). Ἀπό μικρός ἔδειξε «καλλιτεχνική ιδιοφυΐα» (Μ.Ε.Ε. στό λ. «Φωδέλ») καί προσλήφθηκε, μόλις εἰκοσιπεντάχρονος, στήν καλλιτεχνική ὑπηρεσία τοῦ ἀριστοκράτη Γάλλου περιηγητῆ καί δημιουργοῦ τῆς «Εἰκονογραφημένης Ἑλλάδος» Choiseul-Gouffier. Στάλθηκε ἀπ' τόν ἐργοδότη του γιά νά συμπληρώσει –μαζί μέ τόν Foucheron– τόν Α' τόμο τοῦ παραπάνω βιβλίου του, ἀφοῦ τό ὑλικό πού εἶχε συλλέξει ὡς τότε ὁ πάτρωνάς του μαζί μέ τόν Foucheron (τό 1776), κρίθηκε ἀκατάλληλο γιά τόν Β' τόμο, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νά περιλαμβάνει καί περιηγήσεις ἀπό ἄλλα μέρη, ἀνάμεσα στά ὁποῖα καί ἡ Ἥπειρος. (C. G. Lowe, 1936, «Fauvel's first trip through Greece». Στό π. «Hesperia», τ. V, π^ο2, σ. 208). Τό ταξίδι αὐτό ἦταν γιά τόν Fauvel τό πρῶτο καί «οἱ ἐντυπώσεις ἀπό τή διαδρομή, τοὺς τόπους καί τοὺς ἀνθρώπους, ἀπό τό φυσικό περιβάλλον καί τίς συνήθειες τῶν κατοίκων, προδίδουν παρατηρητικότητα, φιλοπεριεργεια καί εὐαισθησία τοῦ συντάκτη...» (Αἰκ. Κουμαριανοῦ, 1985, «L.F.S. Fauvel». Στό «Τόπος καί Εἰκόνα», τ. Ζ, σ. 37). Ὁ ἴδιος χαρακτηρίστηκε ὡς «φυσιογνωμία ἐνδιαφέρουσα καί ἀμφιλεγόμενη» (ibid, ὁ.π., σ. 11). Διαβάζουμε σχετικά: «Ἦταν παραδόξως, ἀτομικιστής, μικροψυχος, συμφεροντολόγος, ἐμπαθής, ὑπουλός, δόλιος, κυνικός καί χωρίς ἀρχές (...) φανατικός τουρκόφιλος ἀπό ἰδιωτεῖα». (Κ. Σιμοπούλου, 1975, «Ξένοι ταξιδιώτες στήν Ἑλλάδα. 1810-1821», Ἀθήνα, τ. Γ/2, σ. 579 καί 582). Ἀναφέρεται καί ὡς «σοφός» (Αλ. Καράλη, 1886, «Περιηγηταί». Στό π. «Ἐδομάς», ἐτ. Γ', ἀρ. 132, σ. 430).

2. Μηχανικός-Ἀρχιτέκτονας καί μοναδικός δοηθός τοῦ Γάλλου περιηγητῆ Choiseul-Gouffier στό πρῶτο του ταξίδι στήν Ἑλλάδα, τό 1776. «Προικισμένος» κ' αὐτός (ὅπως ὁ Fauvel) ἀρχαιοδίφης. Ἡ Ἄρτα ἦταν ἡ πρώτη τουρκοκρατούμενη ἐλληνική πολιτεία πού ἔδλεπαν» (Κ. Σιμοπούλου, 1973, «Ξένοι ταξιδιώτες στήν Ἑλλάδα. 1700-1800», Ἀθήνα, σ. 439 καί 443).

3. Ἀπό τό «Ἡμερολόγιον ἐνός ταξιδίου στήν Ἑλλάδα τοῦ 1780». Χειρόγραφο κείμενο πού δρῖσκεται στή Γεννάδειο Βιβλιοθήκη μέ ἔνδειξη M55, 133. Σελ. 11-13 τοῦ χφ. Ἐνα δεύτερο χφ (Mss, 132) φέρει τόν τίτλο «Foucheron et Fauvel: Journal du voyage fait en Grèce par les ordres de Monsieur le Conte de Choiseul par les Sieurs Foucheron et Fauvel (en 1870)».

4.

Παλιός τύπος μικρού πλοίου [Εικ. 1], πού χρησιμοποιήθηκε πλατεία στη Μεσόγειο. Ίταλ. Feluca, από τὰ ἀραβικά φουλούκα, πού σημαίνει: δάρκα.

5. Σεραφεΐμ Ξενοπούλου τοῦ Βυζαντίου (1884), «Δοκίμιον ἱστορικόν περὶ ᾽Αρτης καὶ Πρεβέζης», Ἐν Ἀθήναις, σ. 6: «Σαλαχώρα (...) ἐν τῷ πρὸς Νότον τῆς ᾽Αρτης, περὶ τὰς 4 ὥρας αὐτῆς ἀπέναντι χερσονήζοντι ἐπινείῳ, ἐν τῷ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ κεμένῳ καὶ καλουμένῳ Σαλαγόρα ἢ Σαλαχώρα (...) ἴσως ἐκ τῆς ἀγορᾶς ἁλατος, ἐνεκα τῶν πέραξ αὐτοῦ συντηρουμένων Ἀλατουργείων, οἷον Ἀλαταγορά, ἢ ὡς θέας ἁλατώδης, οἷον Ἀλατοχώρα».

6. H. Holland (ἐκδ. 1989), «Ταξίδια στὰ Ἴονια νησιά, Ἡπειρο, Ἀλβανία. 1812-1813», Μτφρ. Χρ. Ἰωαννίδη, Πρόλ. ἐπιμέλ. Τ. Βουρνᾶ, Ἀθήνα, σ. 69: «Αὐτὴ εἶναι ἡ Σκάλα ἢ ἐπίνειο τῆς ᾽Αρτας...».

7. W. Turner (Μτφρ. Ἄρ. Κ. Σταυροπούλου, 1981), «Ἡ περιήγησις τοῦ Ἀγγλοῦ W. Turner στὴν ᾽Αρτα καὶ τὴν περιοχὴ τῆς τὸ 1813». Στό π. «Σκουφᾶς», ἐτ. ΚΣΤ', τ. Ζ', τχ. 60-61, σ. 99, (καὶ σμ. 5): «Ἡ Salagorda ἦταν ἀπλὰ καὶ μόνο μιά σκάλα πού εἶχε τρία κτίσματα: ἓνα μαγαζί, ἓνα τελωνεῖο καὶ τὸ παλάτι τοῦ Βεζύρη [Ἀλῆ-πασᾶ]». «Σὲ ὑποσημείωσις στοῦ κείμενό του ὁ Turner γράφει πὼς τὰ δύο πρῶτα ἦταν κτισμένα ἀπὸ τὸν κ. Roque, (Pierre-Nicolas Roque), ἓνα Γάλλο ἐμπορο, πού τὰρα μένει στὴν Ἀθήνα».

8. Σεραφεΐμ Ξενοπούλου (1884), ὅπ., σ. 321: «Περὶ Κορωνηϊας: χερονίζουσα νῆσος». – H. Holland (Μτφρ. Χρ. Ἰωαννίδη, 1989), ὅπ., σ. 72: «Θεωρῶ πιθανὸν κάποτε ἡ χερσόνησος τῆς Σαλαώρας νὰ ἦταν ἐντελὴς ἀποκομμένη ἀπὸ τὴν ξηρὰ». – H. Holland (Μτφρ. Στρ. Πατσάλιᾶ, 1977), «Ὁ περιηγητὴς Holland στὴν ᾽Αρτα [τοῦ 1812-13]». Στό π. «Σκουφᾶς», ἐτ. ΚΒ', τ. Ε', τχ. 46-47, σ. 206: «ὑποθέτω ὅτι ἡ κατὰ τὸν Πλίνιο χερσόνησος πάνω στὴν ὁποία εἶναι κτισμένη ἡ Σαλαώρα ἦταν ἀποχωρισμένη ἀπὸ τὴν στεργιά». – «Ὁ F. Rouqueville (Voyage de la Grèce, 1826, Paris, τ. 2, σ. 318) τὴν ἀναφέρει Salagora (ὅπως καὶ ὁ Ἀγγλος πάστορας Hughes στοῦ βιβλίου του «Sicily, Greece and Albania», 1820, London, τ. 1, σ. 428) καὶ τὴν περιγράφει σὰν «σχεδὸν νησί...» (Ἄρ. Κ. Σταυροπούλου, 1981, ὅπ., σσ. 99-100).

9. Ibid, σ. 100: «Περάσαμε ἀπὸ ἓνα μικρὸ χωριό, τὴν Ἀνέζα (ἐλληνικὰ στοῦ κείμενο [τοῦ W. Turner]), πού εἶχε περίπου εἴκοσι στίτια (...) τὴν Ἀνέζα τὴν ἀναφέρει ὁ Leake μὲ τὴν ὀνομασίᾳ Anazi. Ὁ Rouqueville τὴν ἀναφέρει Aneza (...) φθάσαμε σ' ἓνα ἄλλο χωριὸ πού τὸ ἔλεγαν Κουστάκιους (ἐλληνικὰ στοῦ κείμενο [πρόκειται γιὰ τοὺς Κωστακίους]), τὸ πῶς χαριτωμένο καὶ μπορῶ νὰ πῶ τὸ πῶς κοντινὸ σὲ ὁμοιότητα μὲ ἀγγλικὸ χωριό, πού εἶχα ἰδεῖ ἀρ' ὅτου ἄφηρα τὴν πατρίδα μου. Τὰ στίτια, περὶπου σαράντα, ἦταν ἀρκετὰ μεγάλα, περιποιημένα καὶ ἀσπριζόμενα...».— W. M. Leake (Μτφρ. Λ. Τσάπαλη, 1980), «ὁ Leake στὴν ᾽Αρτα τοῦ 1805». Στό π. «Σκουφᾶς», ἐτ. ΚΔ', τ. ΣΤ', τχ. 54-55, σ. 258: «Περάναι ἀπ' τὸ Ἀνάζι καὶ τοὺς Ποστικίους [χωριὰ πού ἀνήκουν στὸν Μονιτάρ Πασᾶ]...». – H. Holland (Μτφρ. Στρ. Πατσάλιᾶ, 1977), ὅπ., σ. 206: «Περάσαμε ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀνέζα, πού ἀνήκει στὸν μεγαλύτερο γιὸ τοῦ Βεζύρη [Ἀλῆ-πασᾶ]».

10. Πρόλ. Chr. Wordsworth (1995), «Ἑλλάδα», Μτφρ.-Ἀποδ. Π. Δημοσιολέα, Ἐπιμ. Ι. Πολυδώρου, Ἀθήνα, σ. 239: «μιά ὁμορφὴ πέτρινη γέφυρα». Βλ. καὶ τὴ μετάφρασις τοῦ Ε. Κοτσαρίδα, 1975, «Ὁ περιηγητὴς Wordsworth στὴν ᾽Αρτα τοῦ 1809-1810», τό π. «Σκουφᾶς», ἐτ. Κ', τ. Δ', τχ. 37, σ. 245: «γέφυρα πέτρινη ρωραϊοτατη». – T. S. Hughes, (Μτφρ. Μ. Καζαντζῆ, 1975), «Ὁ περιηγητὴς T. S. Hughes στὴν ᾽Αρτα (1820)». Στό π. «Σκουφᾶς», ἐτ. Κ', τ. Δ', τχ. 38-39, σ. 334: «μιά ἐπιδημικὰ ψηλὴ καὶ γραφικὴ γέφυρα...». – W. M. Leake (Μτφρ. Λ. Τσάπαλη, 1980), ὅπ., σ. 103: «Τὸ γιοφύρι τοῦ ποταμοῦ ἦταν πολὺ χαριτωμένο...».

11. «Grimaldi» στοῦ χφ 133. Ἐπίσης: στοῦ Γ. Α. Σιορόκα (1981), «Τὸ γαλλικὸ προξενεῖο τῆς ᾽Αρτας. 1702-1789», Διδ. Διατρ., Ἰωάννινα, σ. 97.— A. Borpe (1907), «Le consulat général de Morée et ses dépendances». Στὴ «Revue des Études Greques», χχ, 36: «Joseph-Ignace de Grimaldy».

12. Βλ. προηγ. σμ. ἀρ. 7.

13. Πρόλ. J. P. Bellaire (1805), «Précis des operations Generales du division Français du Levant», A Paris, σ. 142: «Αὐτὴ ἡ πόλη [ἢ ᾽Αρτα] εἶναι μεγάλῃ καὶ «ἀρκεστῶς» οἰκοδομημένη». – T. S. Hughes (Μτφρ. Μ. Καζαντζῆ), 1975, ὅπ., σ. 334: «Ἡ γενικὴ ἐμφάνισις τῆς ᾽Αρτας εἶναι εὐχάριστη».

W. Turner (Μτφρ. Ἀρ. Κ. Σταυροπούλου, 1981), ὅπ., σ. 103: «οἱ δρόμοι τῆς πόλης εἶναι στενοί, ὅπως καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καλύτερα λιθοστρωμένους».— J. C. Hobhouse (Μτφρ. Κ. Λαμπρινοπούλου, 1975), «Ο J. C. Hobhouse στὴν Ἄρτα τοῦ 1908-1810», σὺν π. «Σκουφᾶς», ἔτ. Κ', τ. Δ', τχ. 37, σ. 247: «Ἡ πόλη φαινόταν ἀρκετὰ καθαρή, μὲ δρόμους ἐν μέρει πλακοστρωμένους, ὅχι τόσο στενοὺς, ὅπως εἶναι συνήθως στὴν Ἀνατολή καὶ κυρίως δὲν εἶχε δυσάρεστες μυροδυσμίες».— D. Ughart (Μτφρ. Ἀρ. Κ. Σταυροπούλου, 1982), «Ἡ περιήγησις τοῦ Ἀγγλου D. Ughart στὴν Ἄρτα τοῦ 1830», σὺν π. «Σκουφᾶς», ἔτ. ΚΖ', τ. Ζ', τχ. 62-63, σ. 214: «...Ἡ καταστροφὴ τῶν πόλεων εἶναι πλήρης (...) μπαίνοντας στὴν Ἄρτα μᾶς σταμάτησαν ὄγκοι ἀπὸ ἐρεῖπια, πάντα στὰ ὁποῖα δὲν εἶχε σχηματιστεῖ ἀκόμη μονοπάτι καὶ ἡ σκόνη φαινόταν σχεδὸν νὰ μὴν ἔχει σκορπίσει ἀπ' αὐτὰ».— F. C. H. L. Rouqueville (Μτφρ. Ο. Καρώνη, 1977), «Ο F. L. Rouqueville περιγράφει τὴν Ἄρτα τοῦ 1819-1820», σὺν π. «Σκουφᾶς», ἔτ. ΚΒ', τ. Ε', τχ. 44-45, σ. 152: «Σ' αὐτὴ τῇ σύντομῃ ἐκθεσῇ, νομίζουμε ὅτι δὲλουμε τὰ ὅρια μιᾶς μεγάλης πόλης».

14. Ibidem: «Ἡ ὁθμανικὴ Πύλη καταλαμβάνοντας τὴν περιοχὴ τῆς Ἄρτας, δημιούργησε ἓνα περιγρηπτό ἢ βοεδοδαλῖα, πού τὸ μοίρασε σὲ τέσσερα καντόνια (Ἀθμανίας, πού περιλάμβανε Τρουμέγκα μὲ 35 χωριά καὶ τὸ Ραντοβίτσι ἢ Θεοδωρία μὲ 65 χωριά, Ἀμφιλοχίας καὶ περιλάμβανε τὸ Χάξι ἢ Κάμπο μὲ 35 χωριά, Κασσιόλης πού περιελάμβανε τοὺς Ρωγούς μὲ 25 χωριά), ὑπὸ τὴν ἐξουσία ἐνὸς Κυβερνήτη καὶ ἐνὸς κατῆ, ὁ πρῶτος ἦταν ὁ διοικητὴς καὶ ὁ δεῦτερος πολιτικὸς καὶ σωφρονιστικὸς».

15. Γ. Α. Σιορόκα (1981), ὅπ., σ. 312 καὶ ἐξ. (σ. 312: Τὸ προϊόν αὐτὸ ἀποτελοῦσε τὴ δάση τοῦ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου τῶν Γάλλων τῆς Ἄρτας...». Σελ. 322: «προτιμοῦσαν τὰ σκληρὰ οὐτάρια ἀπὸ τὸ Κομπότι, ἀπ' ὅσο τὰ μαλακὰ τῆς περιοχῆς τοῦ Λούρου». Ο' Ρ. Masson («Histoire du commerce français dans le levant au XVIIe siècle», 1897, Paris, σ. 442) μιλᾷ γιὰ «ἀρκούντας σημαντικὰ φορτῶματα» (Γ. Α. Σιορόκα, 1981, ὅπ., σ. 313).— Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1884), ὅπ., σ. 181: «Ἐκ παντός σχεδὸν τροφίμου θρίβει ἡ πόλις Ἄρτα καὶ τὰ περὶχωρα αὐτῆς (...) σιτηρὰ δὲ παντοῖου εἶδους (...) Ἀφθονία σιτηρῶν...».— Σερ. Μαξίμου (1945), «Ἡ ἀγὴ τοῦ ἐλληνικοῦ καπιταλισμοῦ. Τουρκοκρατία 1685-1789», Ἀθήνα, σ. 60 (βλ. καὶ σ. 56).— W. M. Leake (Μτφρ. Γ. Α. Σταύρου, 1967), «W. M. Leake: Ἡ περιφέρεια τῆς Ἀρτῆς τὸ 1809», σὺν π. «Σκουφᾶς», ἔτ. ΙΒ', τ. Γ', τχ. 33, σ. 424: «ὁ οἶτος καὶ τὸ καλαμπόκι εἶναι ἡ κυριώτερα παραγωγὴ τῆς Ἀρτῆς».— J. C. Hobhouse (Μτφρ. Κ. Λαμπρινοπούλου, 1975), ὅπ., σ. 248.— T. S. Hughes (Μτφρ. Μ. Καζαντζῆ, 1975), ὅπ., σ. 335).— H. Holland (Μτφρ. Στρ. Πατσάλια, 1977), ὅπ., σ. 208: «Τὸ ἐμπόριο τῶν σιτηρῶν εἶναι, σὺν μεγαλύτερο μέρος του, μονοπώλιο τοῦ Βεζύρη».

16. W. M. Leake (Μτφρ. Γ. Α. Σταύρου, 1967), ὅπ., σ. 424: «ὁ οἶνος [...] μετρίας ποιότητος, ἐπειδὴ τὰ ἀμπέλια εἶναι εἰς τὴν πεδιάδα».— J. C. Hobhouse, (Μτφρ. Κ. Λαμπρινοπούλου, 1975), ὅπ., σ. 248: «...ἡ γῆ παράγει ὥραια σταφύλια».

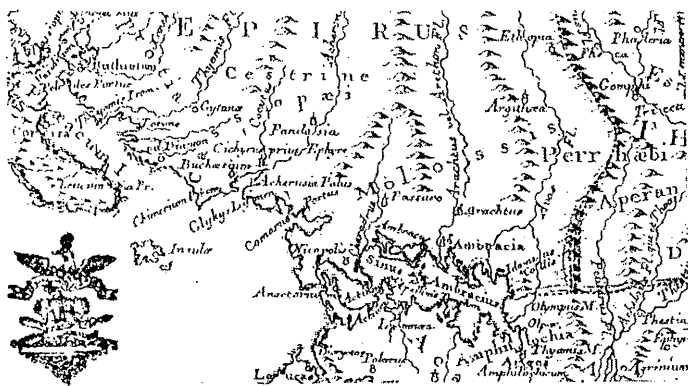
17. Ibidem: «ἡ γῆ παράγει [...] καπνὸ πού ἐκτιμᾶται πολὺ».— H. Holland (Μτφρ. Στρ. Πατσάλια, 1977), ὅπ., σ. 208: «Ὁ καπνὸς καὶ τὸ λάδι πού ἐξάγονται ἀπὸ ἐδῶ εἶναι ἐξαιρετικῆς ποιότητος».— Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1884), ὅπ., σ. 16: «Γρεμμένισα (...) παράγει νικωτιανὴν εὐωδυστάτην καὶ καλῆς ποιότητος».— Σερ. Μαξίμου (1945), ὅπ., σ. 43 «ὁ καπνὸς, τρεῖς καλὲς ποιότητες γιὰ κάπνισμα καὶ πρεζάρισμα, ἀφθονεῖ τόσο πολὺ ὅς' αὐτὸν ἐδῶ τὸν τόπο...».— Γ. Α. Σιορόκα (1981), ὅπ., σ. 335: «Οἱ Γάλλοι τῆς Ἀρτῆς ἐνδιαιφέρθηκαν ζωηρὰ γιὰ τὰ καπνὰ. (...) ἀφθονοῦσαν στὴν περιοχὴ (...) τῇ σημασίᾳ τοῦ ἐμπορίου ἐπισημαίνει καὶ ὁ P. Masson». (1897, ὅπ., σ. 441: «ὁ καπνὸς εἶχε μιὰ ἰδιαίτερη σημασία στὴν Ἠπειρο καὶ τὸ προξενεῖο τῆς Λάρτας [Ἄρτας] τὸν ἔλεγε "καθημερινὸ ψωμί" γιὰ τὸ λμάν...».

18. Γ. Α. Σιορόκα (1981), ὅπ., σ. 330 καὶ ἐξ. (σ. 330: «Μετὰ τὸ αὐτὰρι, δεύτερο στὴ σειρά — ὅχι στὴ σημασία— ἐξαγωγίμο προϊόν ἦταν ἡ ξυλεία, κυρίως ἡ ναυπηγήσιμη». [Γιὰ τὰ ναυπηγεῖα τῆς Τουλὸν])— H. Holland (Μτφρ. Χρ. Ἰωαννίδη, 1989), ὅπ., σ. 79: «στὴν Ἄρτα ἓνας Γάλλος ἀντιπρόσωπος προμήθευε ξυλεία διὰ συμβολαίου στὰ ναυπηγεῖα τῆς νότιας Γαλλίας».— Βλ. καὶ Μτφρ. Στρ. Πατσάλια, 1977, ὅπ., σ. 208: «Οἰκοδομικὴ ξυλεία προμηθεύουν τὰ γύρω ἀπ' τὴν πόλη ὑπάρχοντα δάση γιὰ τὸν ἐξοπλισμὸ τοῦ Νοτίου Γαλλικοῦ στόλου (...) τῇ Μάλτα καὶ τῇ Βρέμνῃ».— J. C. Hobhouse (Μτφρ. Κ. Λαμπρινοπούλου, 1975), ὅπ., σ. 247: «...γὰ κατασκευὴ βαποριῶν στὴν Τουλὼνα».— Σ. Βορείου [Σερ. Μαξίμου], 1940, «Τὸ ἐλληνικὸ ἐμπορικὸ ναυτικὸ κατὰ τὸν XVIII αἰῶνα», Ἀθήνα, 1940, σ. 18, σημ. 1: «Τὰ δάση τοῦ Λούρου, πού τὰ εἶχαν ἐπιθεωρήσει πολλοὶ Γάλλοι ναυπηγοὶ τῆς ἐποχῆς, παρεῖχαν ἐκλεκτῆς ποιότητος ξυλεία, πολὺ κατάλληλη γιὰ τὴν ναυπήγησι πλοίων καὶ μάλιστα πολεμικῶν (...) τεράστιες ποσότητες εἶχαν μεταφερθῇ στὴν Τουλὼνα...».— Τοῦ ἴδιου

(1945), ὁ.π., σ. 63. (Ἐγγραφο σταλμένο ἀπ’ τὴν Ἄρτα στίς 2/7/1762, στὸ ὁποῖο τονίζεται ἡ κατάλληλη εὐκαιρία γιὰ ἀπόκτηση ξυλίας ἀπὸ τὸ γαλλικὸ βασιλικὸ ναυτικόν).

19. Τὸ ἴδιο σφάλμα κάνει ὁ περιήγημος, κατὰ τὰ ἄλλα, Γεωγράφος καὶ Μητροπολίτης Ἄρτης Μελέτιος, ποὺ ὑποστηρίζει πὺς ἡ Ἄρτα «τὸ πάλα ἐλέγτο Ἀμφιλοχία» («Γεωγραφία Παλαιὰ τε καὶ Νέα...», ἐκδ. 1728, Ἐνετίαι, σ. 319). Σὲ παρόμοιο σφάλμα πέφτει καὶ ὁ, ἐπίσης, Μητροπολίτης Ἄρτης Σεραφεῖμ γράφωντας (1884, ὁ.π., σ. 3): «ἡ Ἄρτα οὐκ ἐστὶν ἡ Ἀμβρακία [...] ἡ Ἄρτα κατέχει τὴν θέσιν τοῦ Ἀμφιλοχικοῦ Ἄργους».

20. Ὁ «κοσφός», ὁ «σπουδαῖος» J. B. d'Anville, πολλὰ σωστά τοποθετεῖ στὸν περίφημο χάρτη του [Εἰκ. 2] τὴν Ἀμβρακία στὴ θέση –ἀκριδῶς– ποὺ βρίσκεται ἡ σημερινή Ἄρτα. (1762, «Graeciae Antiquae Specimen Geographicum».— Ὁ ἴδιος συνδέει κι’ ἄλλοι, σὲ γραπτὸ κείμενο (στὸ «Analyse de la carte intitulée les côtes de la Grèce et l’Arcilepel», par M. D’Anville, ..., 1757, A Paris, σ. 10), τὴν Ἀμβρακία μὲ τὸν ποταμὸ Ἀραχθό («ὅπως εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ στοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς») καὶ τὴ «σημερινή» (ὅπως γράφει στὰ 1757) πόλη τῆς Ἄρτας ἢ –κοινῶς– Λάρτα (οὐ «vulgairement Larta») μὲ τὴν προσθήκη τοῦ ἄρθρου.— Βλ. καί: «Atlas de Geographie ancienne pour servir à l’intelligence des Oeuvres de Pollin gravé d’après les cartes originales de D’Anville», A Paris, 1818, pl. 6 [Εἰκ. 3] καὶ pl. 23 [Εἰκ. 4].

[Εἰκ. 2]

[Εἰκ. 3]

[Εἰκ. 4]

21. Κατὰ τὸν Ἀδδᾶ Βαρθολομαῖο («Περιήγησις τοῦ νέου Ἀναχάροιδος εἰς τὴν Ἑλλάδα», Μτφρ. Χρ. Κουροπαλάτου, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, 1819, τ. Δ', σ. 248, στή λ. «Ἀκαρνανία» [«Πίναξ γενικός τῶν περιεχομένων...»]): «οἱ κάτοικοι ἦσαν πολλὰ ἐκδοτοὶ εἰς τὴν ληστείαν».

22. «Βενεταϊνικὸ ὄνομα τοῦ Ναυπλίου» (E. Quinet, ἐπανάκδ. 1984, «La Grèce moderne et ses rapports avec l’antiquité. Journal de Voyage, ἐκδ. ὑπὸ W. Aeschmann καὶ J. Juco-Chale, Paris, σ. 476)).

23. Στὸ χφ.: «Niocory».

24. «Λουτράκι» Portus sinus Ambraciotici. Λιμναία πόλις. Στό: A. Passow (1860), «Τραγούδια Ρωμαῖκα (Popularia Carmina) graeciae recentioris, Athenis», σ. 646. [Index Geographicus].— Μ. Ε. Ε., στὸ λήμμα «Λιμναία»: «μικρὰ κώμη ἐν τῇ Ἀκαρνανίᾳ οὐ μακρὰν τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου.— Ἐγκ/δεῖα Πάπυρος-Λαροῦς-Μπριτάνικα, στή λ. «Λουτράκι» [Ἡ ἀρχαία «Λιμναία κώμη»] «Χωριό

τῆς Κοινότητος Κατούνας (Ξηρομέρου) στὸν Ἀμβρακικὸ κόλπο, κοντὰ στὸ μυχὸ τοῦ ὁμώνυμου ὁρμου». Βλ. τὸν χάρτη [Εἰκ. 5], ἔργο τοῦ «ἐκ Μόσχας Φιλέλληνος Ἰω. Πετρώφ», Ἐν Λειψία, 1886», pl. 17 (AKAPNANIA).

[Εἰκ. 5]

Κατὰ τὸν Π. Ἀραβαντινόν (1856, «Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου...», Ἐν Ἀθήναις, τ. Β', σ. 99): «Λουτράκι' Λιμὴν κατὰ τὸν Ἀμβρακικόν κόλπον καὶ χωρίον ἀξιόλογον, ἐφ' ᾧ ἄλλοτε ὑπῆρχε ἡ Λιμναία πόλις τῆς Ἀκαρνανίας. Αὐτοῖςε τινὲς τίθενται, ἡμαρτημένως τὴν Ἀμβρακίαν».— Βλ. καὶ τοὺς πίνακες τοῦ D'Anville [Εἰκ. 3] καὶ [Εἰκ. 4] (᾽Λιμναία᾽ [= Λουτράκι]).

J. SPON¹ ΚΑΙ G. WHEELER² ΑΡΤΑ 1675³

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΓΑΛΛΙΚΑ-ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ
ΔΗΜΗΤΡΑΣ Γ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

VOYAGE
ITALIE, DE DALMATIE,
DE
GRECE, ET DU LÉVANT.
Par J. Spon, 1675 & 1676 par G. Wheeler
510 8. 1675 & 1676 par G. Wheeler
1675 & 1676 par G. Wheeler
1675 & 1676 par G. Wheeler

A LYON.
Chez A. COGNARD, Libraire le Roy,
au Salon de la Comédie.
M. DC. LXXV.
AVEC PRIVILEGE DU ROY.

Τὸ φρούριο τῆς Λευκάδας (Ἀγίας Μαύρας-Sainte Maure) δὲν ἀπέχει παρά δώδεκα μίλια ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ κόλπου τῆς Ἀμβρακίας [Ἀμβρακικοῦ κόλπου], πού τώρα ὀνομάζεται «ὁ κόλπος τῆς Ἄρτας (Λάρτας) κοντὰ στὸν ὁποῖο ὑπῆρχε ἄλλοτε ἡ περιφρῆμη πόλη τοῦ Ἀκτίου, ξακουστή ἀπ' τὴ ναυμαχία τοῦ Αὐγούστου ἐναντίον τοῦ Ἀντωνίου. Τώρα πιά κανεῖς δὲν μιλά γι' αὐτὴ τὴν πόλη.

Μὴ θέλοντας νὰ πᾶμε ἴσαμ' ἐκεῖ, πληροφορηθῆκαμε γιὰ τίς λεπτομέρειες αὐτοῦ τοῦ Κόλπου ἀπὸ ἕνα κάτοικο τῆς Λάρτας [Ἄρτας]. Μάθαμε ἀπ' αὐτόν ὅτι ἡ Λάρτα ἢ Ἄρτα δὲν ἦταν ἡ Ἀμβρακία ὅπως ἤθελαν νὰ μᾶς πείσουν οἱ Γεωγράφοι μας. Γιατί ἡ πόλη τῆς Ἀμβρακίας, πού ἔδινε τὸ ὄνομα στὸν Κόλπο, ἀπέχει μιά μέρα καὶ

ονομάζεται απ' τούς ντόπιους Ἀμβρακία, παρόλο πού δέν εἶναι παρά ἓνα χωριό τό ὁποῖο ἀπέχει ἓνα μίλι⁴ απ' τή θάλασσα, στό μέσο –ἀκριῶς– τοῦ μυχοῦ [αὐτοῦ τοῦ κόλπου]. Στό λιμάνι ὑπάρχει ἓνα χάνι πού χρησιμοποιεῖται γιά ἀποθήκη τῶν ἐμπορευμάτων τά ὁποῖα ξεφορτώνονται ἐκεῖ.

Ὅσο γιά τήν πόλη τῆς Ἄρτας, θρίσκεται στό ἀριστερό μας χέρι, δεκαπέντε μίλια μακριά απ' τή θάλασσα, δίπλα σ' ἓνα ποτάμι, καί εἶναι προφανῶς ὁ Ἀχέρων τῶν ἀρχαίων καί πού ἐκβάλλει –σύμφωνα μέ τόν Πλίνιο⁵– στόν Ἀμβρακικό κόλπο. Ὁ ποταμός Βοῦρος⁶ (Vouro potami) [ἐνν.: Λοῦρος] εἶναι τό τωρινό ὄνομα ἐνός ἄλλου ποταμοῦ πού συναντᾶμε πλησιάζοντας πρὸς τήν Ἀμβρακία καί πού εἶναι, ἀναντίρρητα, ὁ ἄλλοτινός Ἀραχθός⁶, ἃν καί δέν περνᾷ τόσο κοντὰ στήν πόλη τῆς Ἀμβρακίας, ἀλλ' ἴσως αὕτη ἦταν πιό μεγάλη στό παρελθόν καί ἔφθανε ἴσαμ' ἐκεῖ.

Τό στόμιο τοῦ Κόλπου δέν ἔχει περισσότερο ἀπό μισή λεῦγα πλάτος, παρόλο πού ἡ διαδρομή εἶναι ἓνας «κύκλος⁷» [περιφέρεια] μεγαλύτερος ἀπό τριάντα λεῦγες. Ἀριστερά ὑπάρχει ἓνα τούρκικο φρούριο, λιγότερο κατοικημένο απ' τή Λευκάδα. Ὀνομάζεται Πρέβεζα (Prevenza) καί θρίσκεται στή θέση τῆς Ἀρχαίας Νικόπολης, πού χτίστηκε απ' τόν Αὐγουστο σέ ἀνάμνηση τῆς νίκης του ἐναντίον τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου.

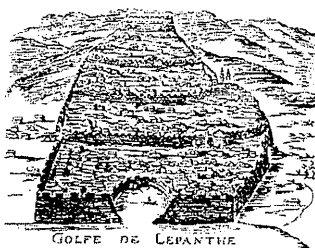
Υπάρχουν στήν Ἄρτα 7000-8000 κάτοικοι καί ὁ ἀριθμός τῶν Ἑλλήνων ξεπερνᾷ κατά πολύ ἐκεῖνον τῶν Τούρκων.

Ὁ κ. Μάνος Μαννέας (Manno Mannea), πλούσιος ἔμπορος αὐτῆς τῆς πόλης, λέει ὅτι ὁ Μητροπολιτικός Ναός, πού ὀνομάζεται Εὐαγγελίστρια, εἶναι ἓνα μεγάλο οἰκοδόμημα, πού ἔχει τόσες πόρτες καί παράθυρα, ὅσες εἶναι οἱ μέρες τοῦ χρόνου⁸ καί στηρίζεται σέ περισσότερες ἀπό διακόσιες μαρμαρίνες κολόνες. Προσθέτει ὅτι γιά τήν ἐπιγραφή, πού διαβάζουμε ἐκεῖ, πάνω απ' τή μεγάλη πύλη⁹, δείχνει πῶς αὕτη εἶχε χτισθεῖ ἀπό τόν Μιχαήλ Δούκα τόν Κομνηνόν⁹. («Αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινούπολης» γράφεται –λαθεμένα– στήν ἰταλική ἐκδοσὴ¹⁰).

Στήν πύλη καί τή γύρω περιοχὴ γίνται ἐμπόριο καπνοῦ, αὐγοτάραχου¹¹ καί γουναριῶν¹², πού διακινοῦνται πολύ.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἢ Μητροπολίτης Ἄρτης εἶχε ἄλλοτε τήν ἔδρα του στή Ναύπακτο (Lepante[Εἰκ. 1]) τήν ὁποία ἐγκατέλειψε ἐξαιτίας τοῦ ὅτι ὑπάρχουν ἐκεῖ λίγοι Χριστιανοί. Εἶχε ὀκτώ Ἐπισκόπους ἀλλά ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰωάννης¹³ ὁ Παλαιολόγος χώρισε στά δύο τήν Ἀρχιεπισκοπὴ Ἄρτης γιά νά ἰδρῶσει ἐκεῖνη τῶν Ἰωαννίνων¹⁴. [Βλ. καί τ. II, σελ. 37: «Οἱ Ἕλληνες εἶναι (σὴ Ναύπακτο) ἐλάχιστοι καί τοὺς κακομεταχειρίζονται μέ τό χειρότερο τρόπο. Αὕτη εἶναι ἡ αἰτία πού ὁ Ἀρχιεπίσκοπος πῆγε πίσω στήν Ἄρτα, ὅπως σημειώσαμε μιλώντας γι' αὕτη τήν πόλη].

Οἱ «Ἐπισκοπές» (σύμφωνα μέ τήν ἰταλική ἐκδοσὴ¹⁵) [Οἱ «Πόλεις» κατὰ τό γαλλικὸ κείμενο] οἱ ὁποῖες ἐξαρτῶνται απ' τήν Ἄρτα εἶναι ἐκεῖνες τῶν Ρωγῶν (...), τῆς Βόνιτσας (...), τῆς (ἀρκετὰ μεγάλης)¹⁶ πόλης τοῦ Ἀετοῦ¹⁷, πού θρίσκεται σέ ἀπόσταση δύο ἡμερῶν απ' τήν Ἄρτα καί –τέλος– τοῦ Ἀχελῶου [μέ ἔδρα τήν πόλη Ἀγγελόκαστρο¹⁸] τῆς ὁποίας τό ὄνομα ἔλκει τήν καταγωγὴν ἀπὸ τόν ποταμὸ Ἀχελῶο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Ίακωβος Spon (ὁ Σπῶνος τῶν παλαιότερων) γεννήθηκε τὸ 1647 στὴ Λυὼν καὶ σπούδασε Ἰατρικὴ ἀλλὰ παρὰλληλα μὲ τὸ ἱατρικὸ τοῦ ἐπάγγελμα εἶχε καὶ ἀρχαιολογικά, κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἱστορικά καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα, πέρα ἀπ' τὴν πλούσια συγγραφικὴ τοῦ προσφορά (R. Étienne καὶ J.-Cl. Mossière [s. la dir], 1993, «Jacob Spon. Un humaniste Lyonnais du XVIIe siècle», Paris)– Λ. Δροῦλια, 1966, «Ο Spon καὶ ἄλλοι ξένοι στὴν Ἀθήνα. 17ος αἰώνας». Στὸ π. «Εποχές», τχ. 39, σ. 81). Κύριο κίνητρο τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ στὴν Ἑλλάδα ἦταν τὰ ἀρχαιολογικά του ἐνδιαφέροντα. Τὸ περίφημο τρίτομο χρονικὸ τῶν περιηγήσεών του δημοσιεύθηκε τὸ 1678 στὴ Λυὼν. Ἡ ἀφήγηση τοῦ Spon «θεωρεῖται πολὺτιμο στοιχεῖο γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία τοῦ 17ου αἰῶνα». (Επιμέλ. Δρ. Κραβαρτόγιαννου, 1974, «Περιηγήσεις στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. 1: Ἡ ἀφήγηση τοῦ γιατροῦ Σπόν», Πρὸλ. μτφρ. Ν. Σταθαῖς, Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ π. «Τετράμηννα», Ἀμφισσα, σ. 3). Ἀπ' τίς πρῶτες κιόλας δεκαετίες αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα (17ου) εἶχε ἀρχίσει ἓνα εἶδος ἐπιστημονικοῦ περιηγητισμοῦ. Ἔτσι, οἱ περιηγήσεις τοῦ Γάλλου γιατροῦ Spon θὰ εἶναι ἡ πρώτη ἐπιστημονικὴ περιήγηση καὶ «ἡ δημοσίευση τοῦ τρίτομου ἔργου του, θὰ ἀποτελέσει φιλολογικὸ γεγονός καὶ θὰ μεταφρασθῇ στὶς περισσότερες εὐρωπαϊκὲς γλώσσες. Ἦταν ἡ πρώτη σοβαρὴ ἐρευνα ἀπὸ περιηγητὴ μὲ πείρα, γνώσεις καὶ ἐπιστημονικὴ κατάρτιση». (Κ. Σιμοπούλου 1984⁵, «Ξένοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα. 333 μ.Χ.-1700», Ἀθήνα, τ. Α', σσ. 689-690).

2. Ὁ Γεώργιος Wheler (ὁ Οὐέλερὸς ἢ Οὐελέριος τῶν παλαιότερων) ἦρθε μαζί μὲ τὸν Spon στὴν Ἑλλάδα περισσότερο ἀπὸ περιέργεια καὶ ἀπὸ ἀγάπη γιὰ περιπέτεια παρὰ ἀπὸ ἐφεση πρὸς τὴν ἀρχαιολογία. (Λ. Δροῦλια, 1966, ὅ.π., σ. 82. Bl. καὶ D. Constantine (1384), «Early Greek Travellers and the Hellenic Ideals», Cambridge/London/New York/New Rochelle/Belbourne/Sidney, σ. 33). Ἀγγλὸς ὁ ἴδιος, γεννήθηκε στὴν Ὀλλανδία ὅπου οἱ γονεῖς του ἦταν ἐξόριστοι. Σπούδασε στὴν Ὁξφόρδη. Μετὰ τὸ ταξίδι του ἐγίνε ἱερέας καὶ ἀπὸ τὸ γάμο του ἀπέκτησε 18 παιδιά (ibid., σ. 32).– Τοῦ ἴδιου: «A journey into Greece, by George Wheler Esq. In company of Dr. Spon of Lyons». Στὸ: «Durham University journal», Dec. 1979, σ. 39). Τακτοποιώντας τὸ περιηγητικὸ ὑλικὸ του ὁ Sir G. Wheler, ἔλαβε τὸ ἥδη ἐκδομένο βιβλίο τοῦ J. Spon σταλμένο ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα του καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ μαζί μὲ κάποιες πληροφορίες ὅτι ἐτοιμαζόταν καὶ ἡ μετάφρασή του στὰ ἀγγλικά, ἐνθάρρυνε τὸν Wheler νὰ ὁλοκληρώσει τίς προετοιμασίες του γιὰ τὴν ἐκδοση τοῦ βιβλίου του, ποῦ ἐγίνε στὸ Λονδίνο τὸ 1682, ὑπὸ τὸν τίτλο: «A journey into Greece...». Τὸ ἀφίερωσε στὸν Κάρολο Β', [τὸν «εὐθύμου βασιλιά» τῆς Ἀγγλίας], ὁ ὁποῖος τοῦ ἔδωσε τὸν τίτλο τοῦ Ἱππότη. (R. W. Ramsey, 1942, «Sir George Wheler and his Travel in Greece». Στὸ: «Essays by divers hands Being the transactions of the Royal Society of Literature of the United Kingdom», n.s. τ. XIX. Ed. by R. W. Chapman, London, σ. 22-23.– D. J. Constantine, 1979, ὅ.π., σ. 40). Ἡ Λ. Δροῦλια (1966, ὅ.π., σ. 82) γράφει: «Ο Wheler ἀρχικά δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ δημοσιεύσει τίς ταξιδιωτικὲς ἀναμνήσεις, ἀλλ' ὅταν τέσσερα χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκδοση τοῦ Voyage d'Italie, Dalmatie et Grèce, ἔμαθε ὅτι τὸ βιβλίο τοῦτο θὰ μεταφραζόταν ἀγγλικά, προτίμησε νὰ κυκλοφορήσῃ τὸ Voyage αὐτὸ στὴν Ἀγγλία μὲ τὸ δικό του ὄνομα παρὰ μὲ τοῦ συντρόφου του. Ἐξέδωσε στὴν γλώσσα του μιὰ παράφραση θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε τοῦ βιβλίου τοῦ Spon, ἀλλάζοντας τὴν διάταξη τῆς ὕλης...». Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ παρσπάνω βιβλίο τοῦ G. Wheler δημοσιεύθηκαν, σὲ μετάφραση τοῦ I. E. Ἀναστασίου, στὴν «Ἑπερωτικὴ Ἑστία», ἔτ. Γ', 1954, τχ. 24, σσ. 361-364 ὑπὸ τὸν τίτλο: «Ο Ἀγγλὸς περιηγητὴς Τζωρτζ Χουήλερ (Χειμάρρα, Λευκάδα, Ἀρτα, Γιάννενα στὰ 1675)». Ὁ μεταφραστὴς σημειώνει (σ. 362): «Δυστυχῶς δὲν ἔγινε νὰ περλατῇ στὴν Ἑπειρὸν καὶ οἱ πληροφορίες, (...) τοῦ δόθηκαν ἀπὸ ἄλλους καὶ δὲν προέρχονται ἀπὸ αὐτοψία».

3. Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ J. Spon (1678) «Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce, et du Levant, fait aux années 1675 et 1676 par Jacob Spon Docteur Medecin Agreggé à Lyon, et George Wheler Gentilhomme Anglois», Α Lyon, τ. Γ', σσ. 137-139. Ἡ ἐδῶ μετάφραση εἶναι ἀπ' τὸ γαλλικὸ πρωτότυπο. Τὸ τρίτομο αὐτὸ σύγγραμμα τοῦ J. Spon γράμμενο μὲ πνεῦμα καὶ καλὴ διάθεση (...) θρῆκε μεγάλη ἀπτήχηση στὸ σύγχρονό του ἀναγνωστικὸ κοινὸ (ἀποτελέσει μὲγάλον φιλολογικὸν γεγονός)... Οἱ μεταγενέστεροι ἐπιστήμονες ἀνεγνώρισαν ἐπίσης καὶ ἐτίμησαν ἐλάχισα τὸ ἔργο τοῦ πρωτοπόρου «ἀρχαιολόγον γιατροῦ» τῆς Λυὼν». (Λ. Δροῦλια, 1966, ὅ.π., σ. 98).

4. Μίλι μονάδα μήκους γιὰ μετρήσεις μακρυνῶν ἀποστάσεων στὴν ξηρὰ καὶ τὴ θάλασσα. Τὸ μίλι τῆς ξηρᾶς εἶναι ἴσο μὲ 1.655,5 μ. καὶ τὸ ναυτικὸ μὲ 1.852 μ. Ἡ Λεὺγα (μονάδα μήκους, ποῦ διαφέρει

κατά τόπους) ισοδυναμεί –ή αγγλικά– μέ 3 ναυτικά μίλια ή 5.556 μ. (Στήν έκδοση τοῦ Amsterdam, στή 1689, ἡ ἀπόσταση ἀναφέρεται σέ λεῖγες.

5. Plin., Nat. Hist., IV, 4.

6. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1884), ὅπ., σ. 45: «Ἀράχθου ἡ Λούρου ἡ Βωθοῦ παρὰ τῶν ἐγγχωρίων καλουμένων». Ἐπίσης, σ. 390: «Ὁ ποταμός Λούρος ἐξέρχεται ἀπό τό δουνόν Ὀλύταια ἀπό θέοιν καλουμένην «Βορώ...».

7. «Κύκλος» περιφέρεια, γῆρος» (Α. Α. Σακελλαρίου, 1887, «Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας...», Ἐν Ἀθήναις, στή λ.– Σεραφεῖμ Ξενοπούλου, 1884, ὅπ., σ. 320: «Ὁ Ἀμβρακικός κόλπος (...) κύκλον ἔχων, κατά τόν Στράβωνα, 300 σταδίων ἢ 40 χιλιομέτρων ἐπὶ 15...».

8. Ὁ Α. Μουστοξύδης («Ἑλληνομνήμων ἡ Σύμμιχα Ἑλληνικά», 1843, Ἄρ. 1, «Σημειώσεις εἰς τόν ὑπό Ἰώθ βίον τῆς οἰας Θεοδώρας», σ. 53) γράφει: «Ὁ Σπὸν καὶ ὁ Οὐελέριος ὁμοιολεξεὶ διηγούνται ὅτι ἔμαθαν παρὰ τινος πλουσίου ἐμπόρου τῆς Ἀρτης ὅτι ἡ ἐκκλησία αὕτη εἶναι μέγιστον κτίριον ἔχον τόσας θύρας ὅσαι τοῦ ἔτους αἱ ἡμέραι...». Πρβλ. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1884), ὅπ., σ. 54: «Ἐβρα κυρά Παντάνασσα ν' δῆς τὴν Παναγία [Κάτω Παναγιά] / π' ὅχει τριακόσια κάγγελα κ' ἐξήντα παραθύρια».

9. Ibidem: «...καὶ ὅτι ἐπιγραφεῖ τις ἀνῶθεν τῆς μεγάλης πύλης μαρτυρεῖ ὅτι ἐκτίσθη ὑπὸ Μιχαὴλ Δούκα τοῦ Κομνηνοῦ».– Α. Κ. Ὁρλάνδου (1963), «Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἀρτης», ἐν Ἀθήναις, σ. 10: ὁ Leake πρῶτος μετέγραψε τὴν πολυθρύλητον ὑπὲρ τὸ ἐσωτερικὸν θύρωμα ἐπιγραφὴν, ταυτίσας –κατ' εἰσήγησιν τοῦ συνοδευόντος αὐτὸν ἐπισκόπου Ἰγνατίου– τὸν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενον Κομνηνοδύκαν πρὸς τὸν Μιχαὴλ τὸν Α' (1204-1214).– Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1884), ὅπ., σ. 335: «...ἀναγινώσκειται ἐπιγραφὴ, ἐντὸς τοῦ Ναοῦ ἀνῶθεν τῆς θύρας «Ἰωάννης Κομνηνὸς Δεσπότης» ἀλλ' ἀγνοοῖται τίς οὗτος, ὁ πατήρ ἢ ὁ υἱός».

10. «Viagi di mons. Spon per la Dalmazia, Grecia, e Levante», Tr. ital., D. Casimiro, Bologna, 1688, σ. 49.

11. Βλ. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1884), ὅπ., σ. 182: «ῥασαύτως ἐξάγει ὁ τόπος οὗτος (...) ἀξιόλογον ποσότητα ἰχθύων (αὐγοταράχων). Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις (πού φοίτησε στὶς Σχολές τῆς Ἀρτας) γράφει σέ μιά, ἀπ' τὴς πρὸς τὸν Γ. Κρομμύδην, ἐπιστολὴς του ποὺ ἐκδόθησαν στὴ Μόσχα τὸ 1808, τὰ ἑξῆς: «καὶ τὸ μὲν ἔλαττον ἦν τὰ ἐξ αὐγοτάραχα, τὰ ὅποια καὶ τῆς Λογαροῦς μέ ὑπέμνησαν...». (Στὸ: «Συλλογὴ ἀνεκδότων συγγραμμάτων τοῦ αὐδίου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως...», ἐκδ. Γ. Αἰνιάντος, 1832, ἐν Ἀθήναις, τ. Α', σ. ιβ, σημ. 1).

12. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1884), ὅπ., σ. 181: «ἐξάγονται ἐκ τῶν ἀγρίων ζώων οὐκ ὀλίγα διὰ τὰ γουναρικά αὐτῶν δέρματα». Στὴ συνέχεια, ὁμως, σημειώνει (σ. 183): «ἡ ἄλλοτε σημαντὴ τῶν Ἀρταίων βιομηχανία ἡλαττώθη οὐαδῶς· ἡ γουνοποιία καὶ ἡ γουνοδεψία ὀλοτελῶς ἐξέλειπεν».

13. Λάθος. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἀνδρόνικο τὸν Πρεσβύτερο (Β') τὸν Παλαιολόγο [ἐπὶ τῶν ἡμερῶν παναγιωτάτου Πατριάρχου κύρ Ἰωάννου τοῦ Γλυκέως].

14. Μελετίου, τοῦ [ἀπὸ Ἀρτης] Μητροπολίτου Ἀθηνῶν, (1784), «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία», τ. 3ος, ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, σ. 152: «αὐτὸς ὁ Ἀνδρόνικος (...) πολλὰς ἐπισκοπὰς εἰς Μητροπόλεις τιμήσας, ὡς καὶ τῶν Ἰωαννίνων Μητροπόλιν». Ἐπίσης, I. Ζέπου καὶ Π. Ζέπου (ἐκδ.), 1931, «Jus Graecoromanum», τ. Α', σσ. 541-542: «Τὰ γάρ Ἰωάννινα πρότερον μὲν ἐπισκοπὴ τὴν ὑπὸ τὴν ἀγιοτάτην μητρόπολιν ναυπάκτου τελοῦσα, νῦν δ' ὑπὸ τῷ γνησίῳ δεσπότη καὶ κρατίστῳ καὶ ἀγίῳ μου αὐτοκράτορι (...) προστάγματι αὐτοῦ εἰς μητρόπολιν τὸ ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἑξῆς εἶναι τε καὶ ὀνομάζεσθαι προήγαγε καὶ τετίμηκε, καὶ τὸν ἀρχιερατικῶς αὐτῇ προστησόμενον τῆς τοῦ μητροπολίτου κλήσεως καὶ ὑπερτίμου κλήσεως καὶ τιμῆς ἀπολαύειν αἰέ...».

15. «Viagi di mons. Spon...», Tr. ital. D. Casimiro, 1688 ὅπ., σ. 49.

16. Ibid., σ. 50.

17. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1884), ὅπ., σ. 342: «περὶ Ἀετοῦ Πόλις ἦν ποτὲ ἐν Αἰτωλίᾳ» καὶ σ. 343: «...ἐκ τοῦ πάλαι ἀρχαίου διατελέσαν κατά τὴν ἐπαρχίαν Ναυπάκτου καὶ Ἀρτης χωρίον δηλ. Ἀετός καλούμενον...». Βλ. καὶ σ. 344.– Π. Ἀραβαντινοῦ (1856), «Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου...», Ἐν Ἀθήναις, σ. 5: «Ἀετός πόλις καὶ φρούριο ἐν Αἰτωλίᾳ (...) τιμηθεῖσα δι' ἐπισκοπικοῦ θρόνου ὑπὸ τοῦ Ναυπάκτου (...) κατήντησε δ' ἐσχάτως εἰς πτωχὸν χωρίον ἀπὸ πόλεως ἀξιολόγου».

18. Ibid., σ. 4: «Ἀγγελόκαστρον πόλις τῆς Αἰτωλίας οἰκοθεῖσα παρὰ τινος τῶν Δεσποτῶν ἐκ τῆς Ἀγγελονύμου γενεᾶς [τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἀρτας]».

S. SCROFANI¹

ΑΡΤΑ 1795²

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΙΤΑΛΙΚΑ-ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ

ΔΗΜΗΤΡΑΣ Γ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

Επιστολή 59η

“Ένα σκάφος απ’ τό Κέρσο³, φορτωμένο μέ σταφίδα, θά μέ φέρει στήν Τεργέστη. Όντας υποχρεωμένοι νά παραμείνουμε πέντε ἤ ἕξι μέρες στήν Ἄρτα γιά τήν παραλαβή ενός ὑπολοίπου ἐμπορευμάτων, θά ἐπωφεληθῶ απ’ αὐτό γιά νά δῶ τή Νικόπολη καί τό δάσος τῆς Δωδώνης⁴. Πρίν ἀναχωρήσω εἶναι ἡ ὥρα νά ἐκπληρώσω ἕνα χρέος εὐγνωμοσύνης. Εἶχα μείνει στήν Πάτρα πολλούς μῆνες, φιλοξενούμενος απ’ τόν πρόξενο τῆς Ἀγγλίας N. Strani. (...) Ἀντίο, πρόξενε Strani, Ἀντίο Πάτρα, Ἀντίο Ἑλλάδα. Σέ τρεῖς μέρες, ἀφοῦ εἶχαμε ἐπαναλάβει – ἀνάμεσα στά ἐσωτερικά κανάλια τῆς Κεφαλλονιάς – τόν ἴδιο δρόμο τοῦ Αἰνεία καί εἶχαμε ξαναδεῖ τά νησιά τῆς Ἰθάκης καί τῆς Λευκάδας, φθάσαμε στόν πορθμό (στενό) τῆς Ἀμβρακίας, τοῦ σημερινοῦ κόλπου τῆς Ἄρτας. Ἐσεῖς ἀγαπητέ G... [Grimaldi] στόν ὁποῖο ἀπηύθυνα τά πρῶτα γράμματα, τοῦ ταξιδιοῦ μου, θά λάβετε ἐπίσης τά τελευταῖα.

“Ένας νότιος ἄνεμος (ὄστρια-νοτιᾶς) πού μᾶς εἶχε συνοδεύσει σταμάτησε καθώς ἐπεφτε ἡ μέρα, καί γιά δύο ὥρες εἶχαμε νηνεμία (calma) ἐνῶ, ἤδη εἶχε νυχτώσει. Τότε, ἡ αὖρα πού ξεκόβει κανονικά απ’ τά δάση καί τή γειτονική ξηρά, μᾶ ξανάβαλε στή ρότα τοῦ ταξιδιοῦ καί μπήκαμε στόν κόλπο. Τί ὑπέροχη σκηνή μᾶς προσφέρεται, καί – θά ἴεγα – σχεδόν μαγευτική καί θαυμάσια⁵! Θά μπορούσα ἐγώ νά τήν περιγράψω⁶; Ἦταν δέκα ἡ ὥρα βράδυ, ἡ ἀτμόσφαιρα γλυκεῖα, ὁ οὐρανός ξάστερος, ἕνας ἄερας ἐλαφρὺς φούσκωνε τά πανιά μας καί ἡ σελήνη, στό τρίτο τῆς διαδρομῆς της, φῶτιζε τή γῆ. Μπροστά μας ὁ κόλπος τῆς Ἀμβρακίας ἀπλωνόταν σ’ ἕνα μακρὸς μεγαλύτερο ἀπὸ 80 μίλια. Ἀπ’ τή μιά μεριά φαινόταν ἡ καινούργια πόλη τῆς Ἄρτας, απ’ τήν ἄλλη ἐκείνη τῆς Πρέβεζας, πίσω απ’ αὐτή τά πολυάριθμα ἐρείπια τοῦ ἁρ-

χαίου 'Ακτίου' καί παντοῦ τὰ δάση, σέ ἀμφιθεατρική διάταξη νά περικυκλώνουν ὡς ἓνας ὄρμος τόν κόλπο, τήν πόλη, τὰ ἐρείπια. Ἄλλοτε συγκεντρώνουμε τήν προσοχή μας στά φῶτα τῶν ἀντικρυνῶν πύργων μπροστά ἀπ' τοὺς ὁποίους περνούσαμε, κι ἄλλοτε μᾶς ξεσήκωναν τὰ γαυγίσματα καί τὰ οὐρλιαχτά (urli) τῶν σκύλων καί τῶν λύκων, πού χαλοῦσαν τήν ἀτμόσφαιρα καί τή σιωπή. Ἄλλοτε μᾶς τραβοῦσε τό λαμπρό φῶς τῆς σελήνης, πού ἔλαμπε πάνω στή ρυτιδωμένη ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας ἢ χανόταν ἀνάμεσα στά δέντρα τοῦ δάσους ἢ ἔπεφτε πάνω στοὺς χρυσαφένιους τρούλλους τῶν ναῶν, ἢ συγκεντρωνόταν σέ μιὰ ἀψίδα, μιὰ κολόνα, ἓνα κιονόκρανο τῆς ἐρειπωμένης Νικόπολης. Ὑπέροχα κτίσματα, ἄπειροι οἰκισμοί, δάση, συναθροίσεις ἀνθρώπων, πολυάριθμος στρατός, ἐμφανίζονταν, μεγάλωναν καί χάνονταν σέ κάθε κίνηση τοῦ σκάφους, σέ κάθε τοποθεσία πού περνοῦσε. Ἄ! γιατί ὁ Salv. Rosa, ὁ Pussin, ὁ Vernet, ὁ Gernet, ὁ Vauld, γιατί ποτέ κανένας ἄλλος ζωγράφος δέν ἔχει ἐρθεῖ καί δέν ἐρχεται νά δεῖ τόν κόλπο τῆς Ἄρτας; Νά τόν δεῖ τῇ νύχτα, μέ ἀτάραχο οὐρανό, ὑπὸ τό σεληνόφως! Πόσες νέες εἰκόνες θά πρόσφερε στὸν ποιητὴ! Πόσα καινούρια χρώματα σὸ χρωστήρα (pennello)! Πόση συγκίνηση στὸν ἐκλεπτισμένο ἄνθρωπο! Ἐδῶ θά μεταφερόταν ὁ σοφός γιὰ νά μελετόησεν, ὁ ἄτυχος γιὰ νά κρύψει τὴ μισέριά του, ὁ ἐραστής γιὰ νά γευθεῖ τοὺς ἐρωτικούς καρπούς του, ὁ μελαγχολικός γιὰ νά ἀναστενάξει.

Ἦμουν τόσο γοητευμένος ἀπ' τὸ θέαμα αὐτό ὥστε ἔφθανα μέχρι νά φοβᾶμαι, τρελά, πὼς μιὰ διαδρομὴ πιὸ γρήγορη θά ἀπομάκρυνε τὸ σκάφος ἔξω ἀπ' τὴ μαγεία ἢ ὅτι ἓνα πιὸ δυνατό φύσημα τοῦ ἀέρα θά τὴν κατέστρεφε.

Ἄλλ' ἤδη, πέφτει ἡ ἄγκυρα, μαζεύνονται τὰ πανιά, τὸ πλήρωμα ἀποκοιμείται. Αὐτὴ ἡ πανοραμικὴ ἄποψη, αὐτὸ τὸ «κάτι νέο», αὐτὴ ἡ ἡσυχία, ἄρκεσαν γιὰ νά μοῦ ξαναφέρουν τὴν ἡρεμία, πού εἶχα χάσει ἐδῶ καί μερικὲς μέρες.

Ὁ ἥλιος, πού ἔδγαινε, ἀρχίζε νά λευκαίνει τὸ μέρος τῆς ἀνατολῆς ὅταν ἐγὼ ξυπνοῦσα. Τὸ σχέδιό μου ἦταν ἔτοιμο καί τὸ θέτω σέ ἐφαρμογή. Ὁ κ. Grimaldi μοῦ ἔδωσε στὴν Ἄρτα ὡς συνοδὸ ἓνα φρουρό τοῦ προξενείου-γενίτσαρο (Giannizzaro) καί στίς ἐπτὰ τὸ πρωῒ, καθάλα στ' ἄλλογο, ἀναχωρῶ γιὰ τὰ Γιάννενα. (...)

Π⁸

1. Ο ΚΟΛΠΟΣ ΤΗΣ ἈΡΤΑΣ⁹

Ὁ Κόλπος τῆς Ἄρτας πού ἄλλοτε ὀνομαζόταν Κόλπος τῆς Ἀμβρακίας, εἶναι σήμερα χωρισμένος στά δύο. Ὁ πρῶτος παίρνει τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὴν κύρια πόλη πού θρίσκεται στ' ἀριστερά του τὴν Πρέβεζα, ἀπέναντι ἀπ' τὸ Ἄκτιο καί πού εἶναι χτισμένη πάνω –σχεδόν– στά ἐρείπια τῆς Νικόπολης.

Ἀπὸ τόν πρῶτο κόλπο εἰσχωροῦμε σὸ δεύτερο, πού παίρνει, ἐπίσης, τ' ὄνομά του ἀπ' τὴν πιὸ σημαντικὴ πόλη, πού τὴν ὀνομάζουν Ἄρτα.

Διαμέσου τῶν δύο αὐτῶν κόλπων διακινεῖται στὴν Ἀνατολὴ ἓνα σημαντικὸ ἐμπόριο¹⁰ μέ τὸ ὁποῖο καί ἀσχολοῦμαι τώρα.

2. ΑΡΤΑ

Ἄν καί ἡ πόλη τῆς Ἄρτας ἀπέχει δώδεκα μίλια ἀπ' τή θάλασσα, εἶναι – ὥστόσο– ἐξαιτίας τῆς θέσης της, ἔνα ἀπ' τά κυριότερα ἐμπορικά κέντρα.

Βρίσκεται σέ εὐφορη πεδιάδα ἀνάμεσα στή θάλασσα καί τά Γιάννενα (τὴν πρωτεύουσα τοῦ γεωγραφικοῦ αὐτοῦ διαμερίσματος) καί εἶναι ἡ ἴδια αὐτὴ πού ἐξάγει καί εἰσάγει τὰ ἐμπορεύματα, γιὰ τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖται ὡς ἀποθήκη τους. Τό μεγαλύτερο μέρος τους ἐξάγεται ἀπ' τή Σαλαῶρα (Salagora), πού βρίσκεται στήν παραλία, στό πιό κατάλληλο μέρος τοῦ Κόλπου.

Ἄπ' ἐδῶ οἱ εἰσαγωγεῖς φθάνουν στήν Ἄρτα καί, στή συνέχεια, στά Γιάννενα καί τὴν Ἀλβανία...

Ἡ Ἄρτα, γιὰ τὴν ὁποία θέλω νά μιλήσω ἐδῶ, εἶναι ἡ σπουδαιότερη πόλη, στήν ὁποία στηρίζεται ὅλο τό ἐμπόριο. Ἔχει 5.000 κατοίκους (...). Ὁ ἀέρας της εἶναι ἀνθυγιεινός¹¹ τό καλοκαίρι¹¹. Ὁ πληθυσμός της ἀποτελεῖται ἀπὸ λίγους Τούρκους, πολλοὺς αὐτόχθονες Ἕλληνες, Ἑβραίους καί ἔνα κάποιον ἀριθμὸ φυγάδων, ἀπ' τοὺς ὁποίους οἱ πιό πολλοὶ εἶναι Βενετοὶ¹², πού βρίσκουν ἐδῶ ἄσυλο¹². Δέν ὑπάρχει παρὰ ἕνας μονάχα γαλλικός οἶκος, πού εἶναι ἐγκαταστημένος ἐδῶ καί ἀσχολεῖται μέ τό ἐμπόριο.

Ἡ Ἄρτα ἐξάγει πολλά ἐδῶδιμα προϊόντα, τὰ ὁποῖα παράγει τό ἔδαφός της. Τά κυριότερα εἶναι τό σιτάρι, τό καλαμπόκι¹³, τό κριθάρι, ἡ βρώμη, τὰ φασόλια. Ἐπειδὴ ἡ καλλιέργεια αὐτῶν τῶν διαφόρων προϊόντων δέν παρουσιάζει τίποτε τό ἰδιαίτερο, δέν εἶναι χρήσιμο νά σταθοῦμε ἐδῶ. Ἐκτός ἀπ' τὰ προϊόντα πού βγάζει ἡ γῆ, ἡ Ἄρτα ἔχει δύο βιοτεχνίες· τὴ μιά πιό σημαντικὴ ἀπ' τὴν ἄλλη. Ἡ πρώτη εἶναι αὐτὴ πού παράγει σκουῖρα ἢ λευκὴ τσόχα, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται γιὰ νά κατασκευάζουν μανδύες (πανωφόρια) καί πού οἱ ναυτικοὶ τὰ ὀνομάζουν καπτότα¹⁴. Ἄν καί οἱ τσόχες αὐτές ἐξάγονται ὅλες ἀπ' τό λιμάνι τῆς Ἄρτας, ὥστόσο φτιάχνονται σέ χωριά [τοῦ «Κράτους τοῦ Ἀλῆ-πασᾶ»] ἀπομακρυσμένα κατὰ δύο ἢ τρεῖς μέρες ἀπ' τὴν πόλη αὐτή. Ἡ ἄλλη εἶναι μιά φάμπρικα, πού παράγει ἕνα παρόμοιο ὕφασμα, πού στήν περιοχὴ τό λένε ἀλατζά (Alagià). Ὁ τόπος πού προμηθεύει τό περισσότερο ἀπ' αὐτό εἶναι τὰ Τρίκκαλα. Ὑπάρχουν διάφορα εἶδη Ἀλατζά: μονάχα ἀπὸ βαμβάκι, ἀπὸ βαμβάκι καί μετάξι μαζί, ἢ ἀποκλειστικά ἀπὸ μαλλί. Τό τελευταῖο αὐτό εἶναι ἐξαιρετικὸ καί χοντρό¹⁵.

Ἄν καί μποροῦμε νά δοῦμε ἀπ' τὸν πίνακα¹⁶ πού ἐπισυνάπτεται (Πίν. I καί II) ὅτι ἡ Ἄρτα δέχεται λιγότερα ἀπ' ὅτι ἐξάγει ὁ κόλπος της, δέν πρέπει, ὥστόσο, νά πιστεύουμε ὅτι αὐτό τό ἐνεργητικὸ ἰσοζύγιο εἶναι πραγματικόν. Πρῶτον γιατί, ἐπανερχόμενοι στὶς πραγματικὰς ἀρχές γιὰ τίς ὁποῖες θά μιλήσω πιό κάτω, αὐτό δέν μπορεῖ νά συμβεῖ, καί κατὰ δεύτερο λόγο γιατί – ἂν τό καλοσκεφθοῦμε – τὰ ἐξαγόμενα ἐμπορεύματα δέν εἶναι προϊόντα πού παράγονται ἀποκλειστικά καί μόνο ἀπ' τό ἔδαφός της ἀλλὰ κι ἀπὸ ἄλλους τόπους, οἱ ὁποῖοι βρίσκονται σέ μιά ἀπόσταση τριῶν ἢ τεσσάρων ἡμερῶν ἀπ' τὴν Ἄρτα καί τὸν κόλπο της. Στό κάτω-κάτω, ὅλο τό εἰσαγωγικὸ ἐμπόριο δέν γίνεται στὸν κόλπο τῆς Ἄρτας, ἀλλὰ πολλὰ ἐμπορεύματα διέρχονται ἀπ' τὰ ἐμπορικά κέντρα τοῦ Μεσολογγίου, τῆς Ναυπάκτου (Lepanto), τῶν Σαλόνων (Ἀμφισσας), τῶν Θηβῶν, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Χαλκίδας (Negroponte) καί τῆς Λαμίας (Ζητούνη-«Ζεϊτούνιον»).

Ὁ κόλπος τῆς Ἄρτας ἔχει, ἐπίσης, πολλά δάση ἀπ’ τὰ ὅποια ἄλλα μὲν ἀνήκουν στό κράτος (τὴν κυβέρνηση) ἄλλα δέ σέ ἰδιώτες. Ὁ ναύσταθμος τῆς Μάλτας¹⁷ ἔπαιρνε, ἄλλοτε, πολλή ναυπηγίσσημη ξυλεία διαμέσου οὐδετέρων πλοίων, ἀλλὰ –ἐδῶ κι’ ἓνα αἰῶνα περίπου– φαίνεται πῶς οἱ Γάλλοι ἀσχολοῦνται ἀποκλειστικῶς μέ τό ἐμπόριο αὐτό γιά τό σταθμό τῆς Τουλόν¹⁸. Τά δάση αὐτά ἔχουν λευκές θελανιδιές καί μιά μικρή ποσότητα φτελιᾶς. Μιά ἐταιρεία Γάλλων ἐμπόρων γιά νά ἔχει τὴν ἄδεια ὑλοτόμησῆς τοὺς πληρώνει στόν Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων¹⁹ 20.000 περίπου τούρκικα πιάστρα²⁰ τό χρόνο. Ἡ τιμή γιά κάθε κυβικό πόδι²¹ ποὺ παραδίδεται πάνω στό πλοῖο μπορεῖ νά φθάνει, τοὺς τριάντα –περίπου– παρᾶδες²⁰. Οἱ Τοῦρκοι ἀγνοοῦν τὴν τέχνη τῆς διατήρησης ἢ τῆς κοπῆς τῶν δασῶν καί τ’ ἀφήνουν εἴτε νά χάνονται ἀπ’ τό γῆρας ἢ νά ὑλοτομοῦνται –στό μέσο τῆς ἡλικίας τους– μέ τό τσεκούρι ἐνός ἀπληστοῦ χωρικοῦ.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι ΕΤΗΣΙΕΣ ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Ὄνόματα προϊόντων	Ποσότη- τα	Βάρη καί μέτρα	Τιμή κατά τὴν ἐξοδό- τους	Εἰδική ἀξία σέ τούρκικα πιά- στρα	Ξένα ἐμπορικά μέρη πρὸς τὰ ὅποια ἐξάγονται
1. Σιτηρά	10 φορτία (=φορτώ- ματα)	Κάθε φορτίο (=φόρτωμα) 4.000 κιλά	3 πιάστρα τό κιλό	360.000	Γιά τίς τέως Βενε- ταιάνικες νήσους, Κωνσταντινούπο- λη, Τεργέστη καί Λιδόρνο.
2. Κριθάρι, δρώ- μη, καλαμπόκι καί ἄλλα δη- μητριακά	8 φορτία	Ὅπως παραπάνω	1½ πιάστρα τό κιλό	48.000	Γιά τίς παραπάνω σκάλες καί μέρη.
3. Φασόλια	1 φορτίο	Ὅπως παραπάνω	3 πιάστρα τό κιλό	12.000	Ὅπως παραπάνω.
4. Βαμβάκι σέ δέομες	4 φορτία	Κάθε φορτίο 1200 καντά- ρια. Κάθε καντάρι 44 ὀκά- δες	1¼ πιάστρα ἢ ὀκά	264.000	Γιά Βενετία, Τερ- γέστη, Γένοβα, Λι- δόρνο, κ.λπ.
5. Νηματοποιη- μένο βαμβάκι χρωματισμένο (κόκκινο) ἄ- σορτί (συσκευ- ασμένο).	50 μπάλ- λες (δέμα- τα)	Κάθε μπάλλα 100 λίβρες	12 πιάστρα ἢ λίβρα	60.000	Γιά Γένοβα, Λιδόρ- νο καί Τουρκία.
6. Λαγοτόμαρα	60 φορτία	Κάθε φόρτωμα 2 μπάλλες. Κάθε μπάλλα 60 δέρματα. Κάθε ὀκά 10 δέρματα.	15 παρᾶδες τό τομάρι	27.000	Γιά Ἀγκώνα, Βενε- τία, Τεργέστη καί Λιδόρνο.

7. Τσόχες (μάλινα ύφασματα) χοντρές, μάλλινες για καπότα.	11 φορτία	Κάθε φορτίο 8 μπάλλες, κάθε μπάλλα 120 πόδια μήκος και $\frac{2}{3}$ του ποδιού φάρδος.	5 πιάστρα ή μπάλλα	13.200	Γιά Ἀγκώνα, Γένοβα, Λιθόρνο, Κωνσταντινούπολη, Βενετία, Τεργέστη, Τουρκία, Νεάπολη καί Ἰσπανία.
8. Ὑφάσματα (Ἀλατζάδες ὅπως τὰ λένε οἱ ντόπιοι) μόνο ἀπό βαμβάκι κατὰ μίμηση τοῦ Burghes.	1800 κομμάτια	Τό κομμάτι ἔχει μήκος 9 πήχεις καί φάρδος 1.	5 πιάστρα τό τεμάχιο	9.000	Γιά τίς τέως Βενετσιάνικες νήσους καί τήν Τουρκία.
9. Ἀλατζιά ἀπό βαμβάκι καί μετάξι.	300 κομμάτια	Ὅπως παραπάνω	120 πιάστρα τό τεμάχιο	36.000	Γιά τίς παραπάνω σκάλες.
10. Λευκά βαμβασκερά ύφασματα (Baccassini)	1.200 κομμάτια	Τό κομμάτι ἔχει μήκος 7 πήχεις καί φάρδος $\frac{2}{3}$	3 πιάστρα τό κομμάτι	3.600	Γιά τίς τέως βενετσιάνικες νήσους.
11. Ἀπλυτα μαλλιά	2 φορτία	Κάθε φορτίο 150 μπάλλες, κάθε μπάλλα 60 ὀκάδες.	1 πιάστρο ἢ ὀκά	18.000	Γιά Ἀγκώνα, Τεργέστη, Μεσσήνη.
12. Φύλλα καπνοῦ	50.000	ὀκάδες	20 παράδες ἢ ὀκά	25.000	Γιά τίς τέως Βενετσιάνικες νήσους, τήν Τουρκία, τή Σικελία καί τή Νεάπολη.
13. Κρασί	2.000 βαρέλες	Ἡ βαρέλα 130 λίθρες	7 πιάστρα ἢ βαρέλα	14.000	Γιά Πρέβεζα, Βόνιτσα, Κέρκυρα, κλπ.
14. Βόδια, ἀρνιά, χοῖροι	2.250	κεφάλια	746 βόδια - 7 πιάστρα τό καθένα. 705 ἀρνιά - 4 πιάστρα τό καθένα. 800 χοῖροι - 6 πιάστρα ὁ καθένας.	30.000	Γιά τίς τέως Βενετσιάνικες νήσους καί τό Ἀρχιπέλαγος.
15. Βαλανίδι	1 φορτίο	300.000 ὀκάδες	15 πιάστρα οἱ 1.000 ὀκάδες	4.500	Γιά Ἀγκώνα.
16. Εὐλεία οἰκοδομῶν	20 φορτία	Κάθε 5.000 κυβικά πόδια	30 παράδες κάθε κυβικό πόδι, παραδομένα πάνω στό πλοῖο.	75.000	Γιά Τουλώνα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ
ΕΤΗΣΙΕΣ ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Όνόματα χωρών προέλευσης των εισα- γόμενων στην Ἄρτα ἐμπορευμάτων	Όνόματα εισαγόμε- νων προϊόντων	Ποσότητα	Βάρη καὶ μέ- τρα	Τιμή κατὰ τὴν εισαγω- γὴ τους	Εἰδικὴ ἀξία σέ τούρκικα πιάστρα (1 πιά- στρο=40 παράδες)
1. Λιδόρνο, Τεργέστη	Σιδερόδεργες	200.000	λίβρες	120 πιάστρα γιά κάθε χί- λιες λίβρες	24.000
2. Τὰ πὶό πάνω μέρη	Λευκοσίδηρος	30.000	ὀκάδες	15 παράδες ἢ ὀκά	11.250
3. Ἀλεξάνδρεια, Βενε- τία	Ρῖζι	16.000	Τό [τούρκ.] κιλό 10 ὀκάδες	2 ½ πιάστρα τό κιλό	40.000
4. Βενετία, Ἀγκώνα, Τεργέστη	Κάνναβη καὶ σχοινιά συσκευασμένα (ἄσορτί)				15.000
5. Τεργέστη, Βενετία, Λιδόρνο	Χαλκός καὶ ὀρείχαλκος κατεργασμένος καὶ ἀκατέργαστος.				6.000
6. Κωνσταντινούπολη, Μεσσηνία, Τεργέστη	Γουναρικά ἀπὸ τὴ Ρω- σία				30.000
7. Λιδόρνο, Γένοβα, Τεργέστη	Λεπτοσιδηρά ἄσορτί				18.000
8. Κωνσταντινούπολη	Σωλῆνες, κεφαλές, στό- μα καὶ ἄλλα τμήματα τσιμπουκιῶν				8.000
9. Κωνσταντινούπολη	Χαδιάρι (ς)	15.000	ὀκάδες	1 πιάστρο ἢ ὀκά	15.000
10. Κωνσταντινούπολη καὶ Βενετία	Σκουμπριά...				4.000
11. Πρέβεζα, Μωρηῆς καὶ Σικελία	Σαρδέλες πιαστές	50 βαρέλες	Κάθε βαρέλα 200 λίβρες	70 πιάστρα γιά κάθε 1000 λίβρες	700
12. Λιδόρνο καὶ Γένο- βα	Καφές δυτικὸς	16.000	ὀκάδες	2¼ πιάστρα ἢ ὀκά	36.000
13. »	Ζάχαρη	12.000	ὀκάδες	2½ πιάστρα ἢ ὀκά	30.000
14. »	Κανέλλα, πιπέρη καὶ διάφορα μπαχαρικά				16.000
15. Βενετία καὶ Λιδόρ- νο	Φαρμακευτικὲς Δρογές				5.600
16. Λιδόρνο, Γένοβα καὶ Μασσαλία	Τσόχες (μάλλινα ὑφά- σματα), Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας ἄσορτί	320 κομ- μάτια	Τό κομμάτι 30, περίπου, πήχης μῆκος καὶ φάρ- δος 1¼	10 πιάστρα ὁ πήχης	96.000

17. Τεργέστη	Τσόχες Λειψίας και Γερμανίας άσορτί	300 κομμάτια	Τό κομμάτι 28, 6 περίπου, πήχεις μάκρος και φάρδος 1¾	6 πιάστρα ό πύχης	84.000
18. Λιδόρνο (και διά της όδοϋ της Σμύρνης)	Saze και Καμηλωτές λονδρέζικες	420 κομμάτια	Τό κομμάτι 35 πήχεις μήκος και 2/3 φάρδος	40 πιάστρα τό κομμάτι	16.800
19. Όλλανδία (και διά της όδοϋ της Σμύρνης)	Λονδρίνια (=είδος τσόχας λεπτής)	100 κομμάτια	Τό κομμάτι 32 πήχεις μάκρος και 2 φάρδος	7 πιάστρα ό πύχης	22.400
20. Βενετία	Ύφασμα μέ άλικο (κατακόκκινο) χρώμα, κυρίως τοϋ έργοστασίου Giuzzeti.	36 κομμάτια	Τό κομμάτι 56 πήχεις μάκρος και φάρδος 2	10 πιάστρα ό πύχης	20.160
21. Τεργέστη	Ύφασματα Γερμανίας άσορτί				2.000
22. Σικελία, Λιδόρνο	Μεταξωτά της Δύσης, άσορτί				15.000
23. Σμύρνη, Χαλέπι, Κωνσταντινούπολη	Μεταξωτά της Άνατολής, και κυρίως, Samalaja Cicilia και Germa-sut.				40.000
24. »	Βαμβακερά ύφασματα Ίνδίας και μουσελίνες				75.000
25. Βενετία, Νεάπολη, Γαλλία	Χρυσά κι άσημμένα σειρήνια της Δυώνος, χρυσοσήματα και άσημονήματα				8.000
26. Κωνσταντινούπολη, Βενετία, Νεάπολη, Τυνησία και Γαλλία	Ύφασματα κατεργασμένα μέ χρυσές και άσημένιες κλωστές και κεντήματα				7.000
27. Τεργέστη, Βενετία, Λιδόρνο	Κασσίτερος (καλάϊ) και μολύδι κατεργασμένο και άκατέργαστο				10.000
28. Βενετία, Λιδόρνο, Τυνησία	Μάλλινα κόκκινα σκουφιά	3.000	ντουζίνες	10 πιάστρα ή ντουζίνα	30.000
29. Βενετία και Λιδόρνο	Χαρτί και Παιγινόχαρτα				5.000
30. Μεσσήνη	Στεφάνια και Δοϋλες βαρελών (βαρελοσανίδες)				15.000
31. Βενετία, Τεργέστη	Γυαλικά και καθρέφτες, άσορτί				8.000
32. Βενετία και άλλα μέρη της Τουρκίας	Τουφέκια και άλλα όπλα, ξίφη και πυροδόλα				12.000
33. Βενετία, Τεργέστη	Μπαρούτι, νίτρο, θειάφι, άρσενικό				5.500

34. Γένοβα καί Λιδόρ- νο	Λουλάκι (= Ίνδικόν) καί άλλα ξύλα θαφής	8.000
35. Ρωσσία καί Ίσπα- νία	Προδιές	2.000
36. Βενετία, Μωριάς καί Κωνσταντινού- πολη	Άλλα άντικείμενα ύπως καλπάκια, ξηροί καρποί, κερί κατεργασμένο, δι- θλία, μέλι κ.λπ.	10.000

ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ ΕΙΣΑΓΩΓΩΝ..... Τούρκικα πιάστρα 751.000

ΕΞΑΓΩΓΕΣ..... Τούρκικα πιάστρα	993.300
ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ.....	751.910
ΥΠΟΛΟΙΠΟ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΑΡΤΗΣ (ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟ)	247.390

ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Ίταλός (από τή Σικελία) S. Scrofani (1756-1837), ιστορικός καί οίκονομολόγος, περιόδευσε τόν έλληνικό χώρο καί έγραψε ένα πρωτότυπο ταξιδιωτικό χρονικό (άπ' τά πιο γοητευτικά), μοναδικό στόν ΙΗ' αιώνα, πλούσιο σέ πληροφορίες, γλαφυρό, συμπυκνωμένο, γεμάτο στοιχεία, παρατηρήσεις καί σχόλια, μέ διάλογο καί χιούμορ. (Κ. Σιμοπούλου, 1973, «Ξένοι ταξιδιώτες στήν Ελλάδα. 1700-1800», Αθήνα, Τ. Β', σ. 629).— Υπήρξε ένας τέλειος ταξιδιώτης, μέ τήν άρμονική —κυρίως— σύζευξη κριτικού όρθολογισμού καί φαντασίας γεμάτης από εΐκασθησία (C.I. Magris, 1988, πρόλογος στό: «Servio Scrofani: Viaggio in Grecia», a cura di P. Ricorda, Venezia, σ. 8).— Στά τέλη, περίπου, του 1795 βρίσκεται στήν Άρτα καί δίνει πολύτιμα στοιχεία γιά τίς οικονομικές δραστηριότητες του τόπου. Είναι ό πρώτος περιηγητής πού μελέτησε τήν οικονομία τών περιοχών του έλληνικού χώρου καί έδωσε στοιχεία συγκεκριμένα, καταλόγους καί έγκυρες στατιστικές-πληροφορίες πού είναι πραγματικός θησαυρός. (Κ. Σιμοπούλου, 1975, ό.π., τ. Β', σ. 629-670, 656-657).— Πέρα άπ' τίς έπιστημονικές πληροφορίες του «προδρόμου αυτού τής Κοινωνιολογικής καί οικονομικής έρευνας στον τόπο μας» [...] μέ όλοφάνερη έλληνολατρεία — «αυθεντικό φιλελληνισμό» (Ibid., σ. 657), ό ίδιος μάς άφησε ένα έργο πού είναι έργο ενός γνήσιου λογοτέχνη, ό όποιος «γράφει ώς ποιητής [καί τέτοιος είναι κατ' ουσία] παρά σάν ένας άπλος παρατηρητής, καί ή γλυκύτητα αυτής τής ελληνικής γεωγραφίας έχει μιά χάρη μέ τή γεμάτη εύφυΐα καί λαμπρότητα έκφραστική τών ιδεών του». (Αναφέρεται από τόν C.I. Mutini, στήν «Εισαγωγή» του στό, υπό τήν έκδοτική έπιμέλεια του ίδιου, διδλίο του S. Scrofani (1965), «Viaggio in Grecia», Roma, σ. XXVI).— Διαβάσουμε επίσης: «Τό ταξίδι στήν Ελλάδα του Scrofani είναι έργο διδακτικό, ευχάριστο, ένδοξο, όλο ψυχή, άπολαυστικό στό διάβασμα». (Στό ίδιο διδλίο του C.I. Mutini, 1965, ό.π. σ. XXV).— Τό έργο αυτό —γράφει ό C. Cordie— έντυπωσίασε πολλούς άναγνώστες μέ τή ζωντάνια τών περιεχομένων του, τή διαλεκτική τών ιδεών (άκόμη καί φιλοσοφικών), τήν άγάπη γιά τό ζωντανό διάλογο καί τό χιούμορ ενός ανθρώπου μέ γούστο [gusto = εΐκασθησία, καλαισθησία, χάρη] (C. Cordie, 1958, L'abate Scrofani e la posta italiana del primo ottocento nei guidizi di alcuni critici francesi). Στο π. «Ορφεύς», έτ. V, τχ. 1-2, σσ. 19-20).— «Ο Scrofani —τονίζεται στόν πρόλογο τής γαλλικής έκδοσης του έργου σέ μετάφραση του Blanvillain— ήξερε νά δημιουργήσει ένα καινούργιο τρόπο γραφής (μανιέρα) καί νά δώσει στή χώρα του τό μοντέλο ενός στυλ, πού δέν ύπρχε πριν άπ' αυτόν». («Voyage en Grèce» de X. Scrofani, fait en 1794 et 1795. Trad. de l'italien par J.F.C. Blanvillain, Traductait de Paul et Virgine, Paris, AN. IX; 1801, σσ. V-VI).

2. S. Scrofani (1799), «Viaggio in Grecia fatto nell'anno 1794, 1795», London, τ. II, σσ. 218-223.

3. Κέρσο· νησί στις δαλματικές ακτές της θόρειας Ἀδριατικῆς.

4. Πρ6λ. «Voyage de Scrofani en Grèce dans les années 1794 et 1795. Avec additions tirées de plusieurs écrivains distingués», par Campe, A Lyon, 1836, σ. 185: «Στίς 24 Ὁκτωβρίου κρατῶ μιά θέση ὅ' ἔνα σκάφος ναυλωμένο γιά τήν Τεργέστη, Πρίν ἀναχωρήσω, θέλησα νά ἐπισκεφθῶ τή Νικόπολη καί τό δάος τῆς Δωδώνης (...). Τά μέρη αὐτῆς τῆς χώρας εἶναι πρωτόγονα καί μελαγχολικά. Ἐπιπλέον, οἱ Ἕλληνες τά θεωροῦν ὡς τήν ἐσχάτην τῆς γῆς...».

5. Ὁ Λατίνος γεωγράφος Πομπώνιος Μέλας, στό βιβλίο του «De Situ Orbis» (III, 3, 151-152) γράφει: «Στήν Ἥπειρο τίποτε δέν εἶναι τόσο ἐξοχο [ἀλλά καί ὀνομαστό, ξακουστό] ὅσο ὁ Ἀμβρακικός κόλπος». Στή γαλλική ἐκδοση τοῦ κειμένου ἀναγράφεται: «τίποτε δέν εἶναι πιό ἄξιον προσεχτοῦ ἢ ὅσο...». Στό: M. Nisard (s. la dir), 1845, «Macrobe, Varron, Pomponius Melas», A Paris, σ. 630.— Π. Ἀραβαντινοῦ (1856), «Χρονογραφία τῆς Ἥπειρου...», ἐν Ἀθήναις, σ. 15: «Ἀμβρακικός κόλπος» θέσις ζωγραφικωτάτη.— Ὁ Cl. Mutini (1965, ὅ.π., σ. XLI) παρομοιάζει τή σκηνή, μ' ἐκεῖνη τοῦ περιγράφεταί «Ταξίδι στό Ρήνο» τοῦ Bertola: Ὀνειρεμένο ἡλιοδασύλεμα, νύχτες φωτισμένες ἀπ' τό φῶς τῆς σελήνης, δέντρα καί κορυφές πύργων, πού ἐναλλάσσονται σέ μιά τέτοια, γεμάτη συναισθήματα διαδρομή. Ἡ σκηνή μοιάζει μ' ἐκεῖνες τῆς μεγάλης ζωγραφικῆς τοῦ Μπαρόκ.

6. Ἡ περιγραφή τοῦ διάπλου τοῦ Ἀμβρακικοῦ χαρακτηρίζεται ὡς «τό πιό τυπικό, ἴσως, παράδειγμα μιᾶς διήγησης λυρικά δοσμένης, πού φθάνει στό κρεόντο μιᾶς συναισθηματικῆς διάχυσης [θερμῆς ἐκδήλωσης ἀγάπης] (Cl. Mutini, 1965, ὅ.π., σ. XLI).

7. Στή γαλλική μετάφραση τῆς 59ῆς ἐπιστολῆς τοῦ Scrofani (Blanvillain, 1801, ὅ.π., τ. II, σ. 158) γράφεται ἀκριβέστερα: «Ἀπ' τή μιά μεριά [φαινόταν-ἦταν] ἡ θέση πού ὑπῆρξε ἄλλοτε τό Ἀκτιοῦ ἀπ' τήν ἄλλη, ἡ πόλη τῆς Πρέβεζας, καί πίσω ἀπ' αὐτή τά εἰρεπια τῆς ἀρχαίας Νικόπολης».

8. Ἡ μετάφραση τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ ταξιδιωτικοῦ χρονικοῦ τοῦ Scrofani ἔγινε ἀπ' τή γαλλική ἐκδοση του 1801 (μτφρ. J.F.C. Blanville, ὅ.π., τ. III, σσ. 16-20). Ἡ ἀνεύρεση τοῦ ἰταλικοῦ κειμένου ὅσον ἀφορᾷ, εἰδικῶς, στόν τόμο αὐτό, στάθηκε ἀνέφικτη.

9. Ὁ Scrofani ἀναφέρεται στόν «κόλπο τῆς Ἀρτας» —πέρα ἀπ' τήν 59ῆ ἐπιστολή του— καί στήν 30ῇ ἀπ' αὐτές, γράφοντας πῶς «ἀπό τόν Παρνασσό, πού εἶναι ἕνα ἀπ' τά πιό ψηλά δουνά τῆς Εὐρώπης, ἀποκαλύπτεται μιά θέα, τῆς ὁποίας δέν μπορεῖ νά δώσει κανεῖς παρά μιά ἀμυδρή ιδέα (...) πιό μακριά [φαίνεται] ὁ Κόλπος τῆς Ἀρτας, ὁ —ἄλλοτε— «Κόλπος τῆς Ἀμβρακίας».

10. K. Σιμποπούλου (1975), ὅ.π., τ. Β', σσ. 641-642.— Γ. Α. Σιορόκα (1981), «Τό γαλλικό προξενεῖο τῆς Ἀρτας. 1702-1789», Ἰωάννινα, σ. 43, σημ. 6: «Ἡ Ἀρτα βέβαια ἦταν σημαντικό ἐμπορικό κέντρο...».— Ν. Γ. Ζιάγκου (1974), «Τουρκοκρατούμενη Ἥπειρος», Ἀθήνα, σ. 184.— Γ. Τ. Κόλια (1948), «Ἱστορική Γεωγραφία τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου», Ἀθήνα, σ. 328: «Ἡ Ἀρτα καί τά Ἰωάννινα ἦσαν τά δύο κέντρα, τά ὁποῖα τό ἕνα μετά τό ἄλλο προέστησαν διοικητικῶς καί πνευματικῶς τῆς Ἥπειρου. Ἡ κατά τόν ροῦν τοῦ ὀριμητικοῦ Ἀράχθου πρωτεύουσα τῶν Ἀγγελονύμων Κομνηνῶν διετῆρει (...) ἀμείνων μετά τῆς Ἰταλίας (...) ἐμπορίων». Τά προϊόντα τῆς «ἐφορτῶνοντο εἰς ἰταλικά πλοῖα (εἰς τόν ἐπὶ τοῦ μυχοῦ τοῦ Ἀμβρακικοῦ λιμένα). Ἀρχομένου δέ τοῦ 19ου αἰ. συνεκτρέφοντο ζυοφράν ἐμπορικῇ κίνησιν...».

11. Σύμφωνα μέ τό δόγμα τοῦ Γαληνοῦ (1ος μ.Χ. αἰ.), ἕνα δόγμα πού ἴσχυε ἐπὶ 20, περίπου, αἰῶνες, οἱ λοιμώδεις ἀρρώστειες καί εἰδικότερα ἡ ἐλονοσία —διαλείποντες πυρετοί, ὀφείλονταν στίς βλαβερές ἀναθυμιάσεις ἢ μιάσματα, προερχόμενα ἀπό ἔλη. Πίστευαν δηλαδή ὅτι ἡ αἰτία ἦταν ἡ «διαφθορά τοῦ ἀέρος» (Γαλ., τ. XIX, σ. 391, ἐκδ. Kühn) ἢ δυσκρασία (τό ἀντίθετο τῆς εὐκρασίας) τοῦ ἀέρος (Μάλ-ἄρια = κακός ἢ μαρὸς ἀέρας, ἀπ' ὅπου καί ἡ ὀνομασία τῆς ἐλονοσίας ὡς Μαλάρια [Malaria]). Δές σχετικᾶ Γ. Μ. Καρασιώλη (1980), «Ἡ ἐπιδημία πανθῆλης στήν Ἀρτα τοῦ 1816». Στό π. «Σκουφῆς», ἐτ. ΚΔ', τ. ΣΤ', τχ. 54-55, σ. 239 καί 245.— Στά ἔλη καί τοὺς ἐλώδεις πυρετοὺς τῆς Ἀρτας ἀναφέρονται οἱ περισσότεροι ἀπ' τοὺς ξένους ταξιδιωτὲς πού ἐπισκέφθηκαν τήν περιοχή τῆς Ἀρτας.— Κατά τόν Σεραφῆμ Ἀρτίης (1884, ὅ.π., σσ. 179-180 [καί 372]): «Ἡ πόλις Ἀρτα καί τά πεδινὰ μέρη ἔχουσιν οὐχὶ λίαν ὑγιεινὸν κλίμα (...) σχηματίζουσι ἐκτεταμένα ἔλη [«βαλτώδη τῆς Ἀρτίης μέρη»] ἅτινα προξενοῦσι τήν ἐνδημικὴν νόσον διαλείποντα πυρετόν». Βλ. καί Ἀ. Ἀραβαντινοῦ (1856), ὅ.π., σ. 22: «Τό κλίμα τῆς Ἀρτίης, οὐκ ἔστιν ἐκ τῶν ὑγιεινοτάτων».

12. Γιά τίς λιποταξίες ἀπ' τό στρατό τῶν Βενετῶν, βλ. Γ. Α. Σιορόκα (1981), ὅ.π., σσ. 404-416.

13. Ibid., σ. 340-341: (Παρόλο που οι εξαγωγές καλαμποκιού ήταν μικρότερες συγκριτικά με εκείνες του σιταριού, η καλλιέργειά του δεν ήταν λιγότερο διαδεδομένη αφού το καλαμπόκι αποτελούσε τη βάση της διατροφής του πληθυσμού).

14. Ι. Λαμπρίδου (1888), «Ηπειρωτικά Μελετήματα», ἐν Ἀθήναις, τχ. Ε', σ. 50: «...ὑφασμά τι καπτόιον, πρὸς κατασκευὴν ἐπενδύτου [κάπας] τοῦ κατὰ τὴν Μεσόγειον καὶ τὸν Ἀδριαν [Ἀδριατικὸ πέλαγος] ναύτου (...) ἡγοράζετο ὑπὸ ξένων ἐμπόρων καὶ Ἑλλήνων τῆς Ἀρτης καὶ μετεποιεῖτο ὑπὸ τῶν Ἀρταίων ραπτῶν εἰς κάπας ναυτικάς...».— Γ. Τ. Κόλια (1948), ὅ.π., σ. 329: «Ἐκεῖ (εἰς τὴν Ἀρταν) ἐλείτουργον καὶ διὰ «ἐργόχειρα» (= ἐργαστήρια) «ρούχων», ὅπου κατασκευάζοντο ὑπὸ τῶν Ἀρτιανῶν καὶ περιούκων χρησιμοποιούμενα φορέματα τὰ λεγόμενα «καπὸτα» (Ν. Γ. Ζιάγκου, 1974, ὅ.π., σ. 139.— Γ. Α. Σιορόκα, 1981, ὅ.π. σ. 339).

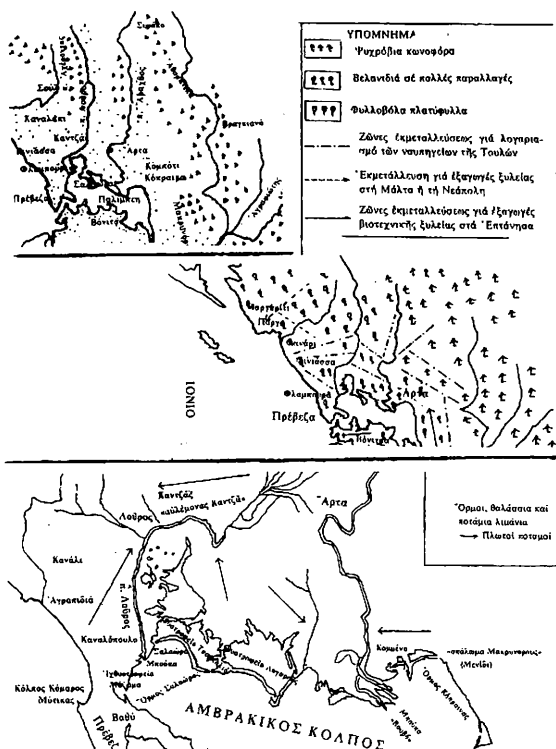
15. J. P. Bellaire (1805), «Précis des operations generales de la division française du Levant», Α Paris, σ. 142: «Στὰ περίχωρα τῆς Ἀρτας, κατασκευάζουν [ὑπάρχει φάμπρικα γιὰ] μιὰ μεγάλη ποσότητα ὑφασμάτων ἀπὸ μαλλί, μετὰξὶ μαζὶ μέ βαμβάκι, καὶ μαλλὶ μέ βαμβάκι».— Γ. Τ. Κόλια (1948), ὅ.π., σ. 329: «Υφαίνοντο ἐπίσης «ἀλατζάδες» ἐξαγόμενοι εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, καθὼς καὶ μεταξωτὰ ὑφάσματα».

16. Τὸς πίνακες αὐτοὺς ὁ Ἀνδρ. Μ. Ἀνδρεάδης (1914, «Περὶ τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Βενετοκρατίας, ἐν Ἀθήναις, τ. Β', σ. 59) τοῦ θεωρεῖ ὡς «λίαν δυσεύρετους, οὔτινες δίδουν καὶ πληρεστέραν τῆς πλουτολογικῆς καταστάσεως τοῦ τόπου ιδέαν. Μερικὰ μόνο, στοιχεῖα ἔδωσαν ὁ Ἀνδρ. Λεντάκης («Ἔντονα πλεοναστικὸ τὸ ἐμπορικὸ ἰσοζύγιο τῆς Ἑλλάδος πρὶν τὸ 1821...». Στὸ π. «Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος», ἀρ. φύλ. 935 [23-3-72], σ. 96), ὁ Κ. Σιμόπουλος (1973, ὅ.π., τ. Β', σσ. 641-642), ὁ Ν. Γ. Ζιάγκος (1974, ὅ.π., σ. 204)...

17. H. Holland (μτφρ. Στρε. Πατσάλιᾶ, 1975), «Ὁ περιγητὴς Holland στὴν Ἀρτα». Στὸ π. «Σκουφάς», ἐτ. ΚΒ', τ. Ε', τχ. 46-47, σ. 208).— Γ. Α. Σιορόκα (1981), ὅ.π., σ. 331, σημ.: «Οἱ ἱππότες τῆς Μάλτας ἔδειχναν ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ξυλεία τῆς περιοχῆς [Ἀρτης]».— Γ. Τ. Κόλια (1948), ὅ.π., σ. 329: «Οἱ Ἰωαννῖται τῆς Μάλτας ἐκείθεν [ἀπ' τὴν Ἀρτα] ἐπρομηθεύοντο ναυπηγήσιμον καὶ οἰκοδομικὴν ξυλείαν».— Γιὰ τὸ ἐμπόριο τῆς ναυπηγικῆς ξυλείας τῆς περιοχῆς τῆς Ἀρτας ἀπὸ Γάλλους καὶ Ἕλληνες, δὲς τὴ διατριβὴ τῆς Ε. Κ. Γιαννακοπούλου (1987), «Γαλλοελληνικὴ ἐκμετάλλευση δασῶν στὴ δυτικὴ Ἑλλάδα τὸ 18ο αἰώνα. 1710-1792», (Διδακτορ. Διατρ.), σ. λ καὶ 396, Ἀθήνα. Τὰ παραπάνω χρονικὰ πλαίσια τῆς μελέτης ὀφείλονται στὸ ὅτι τὸ 1710 τοποθετεῖται ἡ πρώτη ἐπισημάνση αὐτῶν τῶν δασικῶν πηγῶν, ἡ ὁποία καὶ ἀκολούθησε τὴν ἀπὸ τὸν 16ο, ἴδη, αἰῶνα παρακμὴ τοῦ γαλλικοῦ δάσους. (σ. xγ καὶ κοτ). Τὸ 1792 διακόπτεται τὸ γαλλικὸ ἐμπόριο σ' ὅλη τὴν Ἠπειρο, ἡ ὁποία—ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα—διακρινόταν γιὰ τὰ πλούσια δάση της. (σ. 4). «Στὸ Μακρυνόρος κυριαρχοῦσε ἡ βελανιδιά, στὴν παραλλαγὴ τῆς λευκῆς μέ ὑψηλοῦς, ἴσιους κορμούς (...) Τὸ δάσος τοῦ Λούρου [ἐπίκεντρο τῆς ὑλοτομικῆς δραστηριότητος] εἶχε κριθεῖ ἀξιόλογο [πάλι μέ τὴν «παραλλαγὴ τῆς λευκῆς βελανιδιάς»] (...) Τὸ δάσος τῆς Ἀρτας καλύπτονταν, ἐπίσης, ἀπὸ βελανιδιές, ἐνῶ τὰ δάση τῶν Τζουμέρων καὶ τοῦ Ραδοβιζίου ἦταν πλούσια «σέ ὀξιά, κέδρο, πεύκη [«ὠραιότατο ξύλο πεύκης»], ἐλάτης καί, γενικά, ρητινώδη δέντρα, ποὺ ἀνέχονταν στοὺς πάγους καὶ μέ δυνατότητα γιὰ μεγάλες—ἀπὸ ἐδῶ—ποσότητες ἐξαγωγῶν». Υἰσχε καὶ τὸ δάσος τῆς Κόπρανας, εὐκολότερη—ὅμως—προσέλαση εἶχε ἐκεῖνο τοῦ Λούρου, ποὺ ἡ ξυλεία του ὑπερεῖχε (σ. 10-12, 16-17 καὶ 213). Ἀς σημειωθεῖ ὅτι «τὰ δάση τοῦ βοεβοδακίου τῆς Ἀρτας αποτελοῦσαν χάς τῆς βαλιδέ σουλτάνας καὶ τοῦ καπουδάν πασᾶ, καὶ ὅτι «οἱ Τοῦρκοι γαιοκτήμονες, ποὺ νέμονταν αὐτὰ τὰ δάση, ἐλάχιστα ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴ διατήρησή τους» (σ. 16 καὶ 17). «Ὅσο γιὰ τὸ ποτάμι σῦστημα μεταφορῶν τῆς ξυλείας στὸν ἡπειρωτικὸ χῶρο (ποὺ διατηρήθηκε παραδοσιακά ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας), «στὰ χρόνια τοῦ γαλλικοῦ ὕλεμπορίου οἱ ντόπιοι ἀξιοποιοῦσαν τὸ ρεῦμα τῶν ποταμῶν σέ σημεῖα ποὺ ἦταν δυνατὴ ἡ πλεύσις. Οἱ Γάλλοι ἐπισημάναν τὴ λειτουργικότητα τοῦ ποταμοῦ δικτύου τῆς περιοχῆς γιὰ τὴ μεταφορὰ ξυλείας ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῶν δασῶν ὡς τίς ὄχθες τοῦ Ἀμβρακικοῦ (...). Κατὰ τὴν ἐκμετάλλευση στὰ δάση τῆς Ἀρτας-Κόπρανας-Κομπωτιοῦ-Πέτα, οἱ ὑλοτομικῆς ὁμάδες παρέδιναν τὴν ξυλεία στὶς ὄχθες τοῦ Ἀράχθου ἢ τὸ διοχέτευαν διὰ μέσω τοῦ ποταμοῦ ὡς τίς ἀκτές τοῦ Ἀμβρακικοῦ, ὅπου φορτωνόταν γιὰ τὸ λυμάνι τῆς Κόπρανας. [Ὁ Ἀραχθὸς ἦταν πλωτὸς ὡς ἓνα σημεῖο, ἴσως ὡς τὸ Κομμένο]» (σσ. 211-213). Τὰ δάση τοῦ Ἀμβρακικοῦ ἦταν ὁ κύριος στόχος τῶν Μαλιτζῶν (σ. 73) καὶ ὁ Γάλλος Πρόξενος Grimaldi «ἔπεισε τὸν Τοῦρκο διοικητὴ στὴν Ἀρτα νὰ ἐπιτρέψει ἐξαγωγή ξυλείας στὴ Μάλτα» (σ. 75, σημ. 96). Ἡ ὅλη ἐμπορικὴ (οὐσιαστικά: λαθροξυλεμπορικὴ) ἐπιτυχία στηρίχτηκε στὸν τοπικὸ ἐργατικὸ παράγοντα (σ. 269). Ἀπ' τὴν ἄλλη, ὅμως, «στὴν ἐντατικὴ καὶ ἀλόγιστη δασικὴ ἐκμετάλλευση τῆς ἐποχῆς

έκεινης (...) μπορεί να αποδοθεί ως ένα σημείο ή εξαθλίωση των σημερινών ηπειρωτικών χωριών – Τρουμέρκα, Πράμαντα, Άγναντα– όπου τα αποφυλωμένα βουνά δέν μπορούσαν να συγκρατήσουν τα νερά και οι κάτοικοι υποφέροντας από τις πλημμύρες τα εγκατέλειψαν» (σ. 273).

Για τα δάση της Ήπειρου, που τροφοδοτούσαν το γαλλικό ξυλμπόριο, και για την έκταση της δασικής εκμετάλλευσης, βλ. χάρτη 1 (σ. 337 της διατριβής). Η δασική φρυσιογνωμία αποτυπώνεται στον χάρτη 2 (σ. 338), ενώ οι πλωτοί ποταμοί δείχνονται με το δέλος στον 3ο άπ. τους χάρτες (σ. 339 της ίδιας διατριβής), που παρατίθενται και εδώ. (Ε.Κ. Γιαννακοπούλου, 1987, ό.π., σσ. 337-339).

18. Γ.Α. Σιορόκα (1981), ό.π., σ. 330-335.

19. Ibid., σ. 333: «και ό Άλή πασάς, έπέβαλε και στην ξυλεία δυσβάσταχτες εισφορές».

20. Παράς (τουρκ. «para»), κατά τό περσικό «πάρε», πού σημαίνει: τεμάχιο, κομμάτι). Μονάδα του τουρκικού νομίσματος, ή οποία ισούται μέ τό 1/40 του επίσημου τουρκικού νομίσματος, πού ήταν τό γρόσι (γιουρούς [από τό βενετσιάνικο «γκρόσο» = άδρός, επίθετο πού χαρακτηρίζει τό «δηνάριο»]), κν. πιάστρο (από τό ιταλ. και ισπαν. «priastro» = τεμάχιο μετάλλου, κέρμα). Ισούται δηλαδή μέ τό 1/4.000 της τουρκικής λίρας. Κάθε παράς υποδιαιρούνταν σε 3 άσπρα (τουρκ.: «άκτσέ»).

21. Βάση και μονάδα μήκους (μετρική μονάδα) ήταν τό πόδι (ό «πούς», foot, συντομογραφικά: ft) άφού ισοδυναμούσε μέ τό μήκος του άκρου ποδός ενός ένηλικου, άπ' όπου και τό όνομά του. Σήμερα χρησιμοποιείται τό άγγλικό πόδι, υποδιαιρούμενο σε 12 δακτύλους ή ίντσες [Inch: από τό λατιν. uncia = τό 1/12]. 3 άγγλικά πόδια άποτελούν μία γιάρδα (yard, συμβολ.: yd) ίση μέ 36 ίντσες ή 1/2 όργιας (fathom), πού είναι ή απόσταση τεντωμένων χειριών από τό ένα ως τό άλλο άκρο. Μία όργιά είναι ίση μέ 2 γιάρδες ή 6 πόδια, δηλαδή μέ 1,83 μ. Ώς μονάδα χωρητικότητας, τό σημερινό άγγλικό κυβικό πόδι ισούται μέ 0,02 μ.³

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΑΓΓΛΙΚΑ-ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ
ΔΗΜΗΤΡΑΣ Γ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

1. Η ΑΡΤΑ ΚΑΙ Ο ΠΟΤΑΜΟΣ ΑΡΑΧΘΟΣ ΘΕΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΔΡΟΜΟ ΠΡΟΣ ΤΗ ΣΑΛΑΩΡΑ

Ἡ Ἄρτα, ἡ δεύτερη [μετά τὰ Γιάννενα] ἀξιόλογη πόλη τῆς Ἠπείρου, παρουσιάζει μιά ωραία ἐμφάνιση καθὼς πλησιάζουμε πρὸς αὐτή. Ἕνας μέγας ποταμὸς κυλᾷ δίπλα τῆς καὶ ἐκτρέφει προσδοκίες ἐμπορίου καὶ ἐπιχειρήσεων, πού δὲν τίς βλέπουμε μέ τὴν εἰσοδὸ μας σ' αὐτή, στὸ πλαίσιο τῆς συνηθισμένης ἀπραξίας μιᾶς τουρκοκρατούμενης πόλης.

Ὑπάρχει, ὥστόσο, ἓνα ἐξαιρετικὸ φρούριο, μισοκαταστραμμένο τώρα, πού διαθέτει χῶρο στοὺς πελαργούς² νὰ χτίσουν ἐκεῖ πάνω τίς φωλιές τους. Ὑπάρχει, ἐπίσης, μιά πολὺ παλιὰ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία.

Στὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1854, ἡ Ἄρτα ἦταν ἑτοιμὴ νὰ καταληφθῇ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, πού τὴν πολιορκοῦσαν ἐπὶ τρεῖς ἐβδομάδες. [Ὁ χωρὶς ἰδιαίτερα φιλελληνικὰ αἰσθήματα ξένος περιηγητής, ἀπηχώντας τὴν ἀνάλογη στάση τῶν Ἀγγλογάλλων τὴν περίοδο αὐτή, λόγω τοῦ κινδύνου ρωσικῆς ἐπέκτασης στὴ Μεσόγειο γράφει ὅτι «ἡ Ἄρτα βρισκόταν σὲ κάποιο κίνδυνο νὰ καταληφθεῖ στὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου», τὴν ἴδια δηλαδὴ στιγμή πού χειριστὲς τῶν τουρκικῶν πυροβόλων ἦταν Ἀγγλοὶ καὶ Γάλλοι πυροβολητὲς καὶ τὴν ὅλη ἐπιχείρηση τῶν Τούρκων ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἐπόπτευε ὁ Ἀγγλὸς Πρόξενος³]. Ὁ Φουάτ Ἐφένδης (“Fuad Effendi”), πού στάλθηκε μέ ἐιδικὴ διαταγὴ ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυβέρνηση [τὸν Σουλτάνο, ὡς “σουλτανικὸς ἐπίτροπος”⁴], ἔφθασε μέ ἐνισχύσεις, ὁ ἴδιος εἶχε τὸν ἑαυτοῦ του στρατηγὸ «παρὰ τὴ θέλησή του⁵», καὶ ἔλυσε, αὐτός, τὴν πολιορκία, ἐξορμώντας καὶ καταλαμβάνοντας τὸ Πέτα ἀπ' τοὺς ἀτάκτους ἀντάρτες.

2. ΑΞΙΟΛΟΓΗ ΒΕΝΕΤΣΙΑΝΙΚΗ⁶ ΓΕΦΥΡΑ ΚΟΝΤΑ ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ

Σὲ ἀπόσταση ἐνὸς μιλίου ἀπὸ τὴν πόλη, ὑπάρχει ἓνα σπάνιο (ἐξαιρετικὸ) δεῖγμα ἀρχιτεκτονικῆς, πού παρέχει μιά ἐκπληκτικὴ θύμηση τῆς βενετσιάνικης ἰσχύος. Βρίσκεται σὲ μιά σχετικὰ καλὴ κατάσταση ἀλλὰ εἶναι ἀρκετὰ φθαρμένο ἔτσι πού ἡ διάβαση πάνω ἀπ' τὴν πιὸ ψηλὴ καμάρα (ἡ ὁποία σχηματίζει ὀξεία γωνία καὶ ἔχει 60-70 πόδια ὕψος) σὲ χτυπᾷ στὰ νεύρα, πέρα ἀπ' τὴν τραχύτητα τοῦ καταστρώματος καὶ τὴν ἀνωμαλία πού ἐμφανίζουν οἱ καμάρες, ἐξαιτίας τοῦ πολὺ πρόχειρου λιθοστρώματος, σὲ μιά μέρα ὅλο βροχῇ.

Ἕνας μεγαλοπρεπὴς πλάτανος, στὴν πρὸς τὴν πόλη πλευρά, (τοῦ ὁποίου ὁ κορμὸς ἔχει περίμετρο 36 πόδια), προσφέρει στὸν ταξιδιώτη τὴν πιὸ εὐχάριστη σκιά τὴν ἐποχὴ τῆς ζέσης.

3. ΤΟ ΠΕΤΑ ΟΠΩΣ ΤΟ ΒΛΕΠΟΥΜΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΛΠΟ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ [ΑΜΒΡΑΚΙΚΟ] (ς)

Αυτή ή μικρή κωμόπολη βορειοανατολικά της Ἐρτας, ισχυρή λόγω τῆς φυσικῆς τῆς θέσης, ὄχι ὅμως ὀχυρωμένη (ἂν περιμένει κανεῖς κάτι τέτοιο ἀπ' τῖς λίγες χωμάτινες ἐργασίες πού ἔκαναν διαστικὰ καί ἀτελέστατα οἱ Ἕλληνες), ὑπῆρξε τό ὄχυρό τῶν ἀνταρτῶν γιά λίγο χρονικό διάστημα, μέσα στό ὁποῖο ὁ Φουάτ Ἐφένδης –πού ἦταν, προηγουμένως, γιά λίγες μέρες στήν Ἐρτα– διέταξε τήν ἐξοδο τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων ἀπό τήν πόλη καί ἔτσι τό Πέτα αἰφνιδιάστηκε καί κατελήφθη. Οἱ προθέσεις του κρατήθηκαν τελείως μυστικές μέχρι τό πρωῒ τῆς Τετάρτης. Ἡ μάχη (μποροῦμε, στ' ἀλήθεια, νά τήν ποῦμε ἔτσι) δέν ἦταν ζωηρά ἀμφισβητούμενη, γιατί οἱ Ἕλληνες, 700-800 τόν ἀριθμό, ὀπισθοχώρησαν. Εἶχαν αἰφνιδιαστεῖ τελείως. Ἡ τουρκική δύναμη ἔφθανε τοὺς 3.000 ἄνδρες. Δύο πολεμικά πλοῖα, ἓνα γαλλικό κι ἓνα ἄλλο, ἐγγλέζικο, ἦταν ἀγκυροβολημένα στόν κόλπο τῆς Ἐρτας γιά νά ἐμποδίσουν τή διέλευση σκαφῶν μέ πολεμοφόδια ἢ ὅ,τιδήποτε ἄλλο πού θά βοηθοῦσε τοὺς ἀντάρτες. Ὁ Κόλπος τῆς Ἐρτας εἶναι ἡ μεθόριος ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες καί τοὺς Τούρκους καί ἔμεινε ὀνομαστός στήν ἱστορία ἀπ' τή ναυμαχία τοῦ Ἀκτίου.

4. «ΧΑΝΙ ΚΑΡΒΑΣΑΡΑ» [ΣΤΟ ΔΡΟΜΟ ΚΟΥΜΤΣΑΔΕΣ-ΠΕΝΤΕ ΠΗΓΑΔΙΑ⁷]

Τό ἀπόμερο κτίριο, πού βρίσκεται στό μέσο τῶν δουνῶν μεταξύ Ἐρτης καί Ἰωαννίνων, παρέχει, καθημερινά, ἐξυπηρετήσεις (κατάλυμα) στά πολυάριθμα καραβάνια πού περνᾶν ἀπ' ἐκεῖ (Καραβανσε[α]ράι)⁷ καί ξεκουράζονται. Ὁ Φουάτ Ἐφένδης τό ἔφερε, τελευταία, στό προσκήνιο, ὅταν συναντήθηκε ἐδῶ μέ τόν Ἀβδή Πασά⁸ (Abdi Pasha), ὁ ὁποῖος συγκέντρωσε 12.000 ἄνδρες καί ξεκαθάρισε στρατιωτικά τόν [παλαιό] δρόμο Ἐρτης-Ἰωαννίνων. Ἦταν ἐντελῶς ἀχρηστευμένο, ὡς προβληματική τοποθεσία, αὐτό τό ἐρειπωμένο –τόρα– Χάνι στά «Πέντε Πηγάδια», τά ὁποῖα ἀπέχουν 5 μίλια ἀπ' τὰ κοντινά⁹ Γιάννενα. Ἦταν σ' αὐτή τήν τοποθεσία πού ὁ Ζέρβας¹⁰ πρόδαλε μακροχρόνια ἀντίσταση στά ὀθωμανικά στρατεύματα. Ἡ ἀπρόσιτη θέση βοηθοῦσε τήν ἄμυνα. Ὁ τεράστιος χώρος στό «Χάνι Καρβασαρά» [κοντά στοὺς Κουμτσάδες] παρέχει κατάλυμα καί κάποια ἀσφάλεια ἀπ' τῖς ἐπιδρομές τῶν ληστῶν¹¹.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Twelve sketches in double-tinted lithography of scenes in Southern Albania [= τό κράτος τοῦ Ἀλῆ-πασᾶ]. By Captain G. de la Beresford», London, 1855.

2. Πρβλ. D. Urquhard (1839²), «The spirit of East», τ. I, σ. 115. Μτφρ. Α. Κ. Σταυροπούλου στήν ὑπό τόν τίτλο «Ἡ περιήγηση τοῦ Ἀγγλου David Urquhard στήν Ἄρτα τοῦ 1830» ἐργασία του, τή δημοσιευμένη στό π. «Σκουφᾶς», 1982, ἐτ. ΚΖ', τ. Ζ', τχ. 62-63, σ. 219: «Τά λελέκια, οἱ μόνο ὁρατοί κάτοικοι, στέκονται φρουροί πάνω στούς πύργους [τοῦ κάστρου τῆς Ἄρτας] ἢ βαδίζουν τελετουργικά πάνω στίς ἐπάλξεις χωρίς νά ἀσχολοῦνται μέ τά κοπάδια τῶν κορακιῶν [κουρουνές] μέ τά γκριῖα σώματα καί τά λαμπερά φτερά τους, πού κρῶζουν καί φτεροκοποῦν ὀλογυρά τους». Στήν ἐδῶ παρατιθέμενη εἰκόνα, τό καμπαναριό τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου στήν Ἄρτα, ὅπου διακρίνεται ἡ φωλιά μέ τά λελέκια. [Εἰκ. 1]

[Εἰκ. 1]

3. Δ. Φ. Καρατζένη (1973), «Ἡ ἐπανάσταση τῆς Ἄρτης τοῦ 1854», Ἀθήνα, σ.σ. 105-106.

4. Ibid., σσ. 77-78 καί 117. Στίς 22/2/1854 ἐφθάσαν στό λιμάνι τῆς Πρέβεζας τουρκικά πλοῖα πού μετέφεραν στρατό ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη μέ ἐπικεφαλῆς τόν Φουάτ Ἐφένδη, ἔκτακτο ἀπεσταλμένο τοῦ Σουλτάνου [σουλτανικό ἐπίτροπο] γιά νά καταστείλει τήν ἡπειρωτική ἐπανάσταση. Μετά τή μάχη τῆς Ἄρτας, παρακολουθοῦσε τίς παραπέρα ἐπιχειρήσεις στό ἐπαναστατημένο Ραδοβίζι στρατοπεδευμένος στή θέση Κουτσομύτα. Βλ. καί Τρ. Ε. Εὐαγγελίδου (1893), «Ἱστορία τοῦ Ὁθωνος. 1832-1862», ἐν Ἀθήναις, σ. 523.

5. Ὁ Φουάτ Ἐφένδης ἦταν γιατρός, λόγιος (γιός πολύ γνωστοῦ Τοῦρκου ποιητῆ), μέγας διπλωμάτης καί ὑπουργός Ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας στά 1852-53 καί 1855-56.

6. Πρβλ. H. Holland (μτφρ. Στρ. Πατσαλιᾶ, 1977), «Ἡ Ἄρτα τοῦ 1812-13». Στό π. «Σκουφᾶς», ἐτ. ΚΒ', τ. Ε', τχ. 46-47, σ. 207: «κτίσματος τό ὁποῖο ἐμφανῶς προέρχεται ἀπό τούς ἀρχαίους Ἕλληνες καί πού οἱ Βενετιᾶνοι τό ἔχουν ὑπερυψώσει». Βλ. καί τή μετάφραση του Χρ. Ἰωαννίδη στό: H. Holland (ἐκδ. 1989), «Ταξίδια στό Ἰόνια νησιά, Ἡπειρο, Ἀλβανία. 1812-1813», Ἀθήνα (πρόλ.-ἐπιμ. Τ. Βουρνᾶ), σ. 76-77: «...Τό Κάστρο τῆς Ἄρτας, ἕνα κτίσμα πού ἐπιδεικνύει τίς ὀγκώδεις πέτρες τῆς ἀρχαιοελληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς νά συνυπάρχουν μέ τήν πιό ἐπιφανειακή κατασκευή ἐνός Βενετικοῦ ἢ μάλλον Καταλανικοῦ φρουρίου».— Φ. Κ.Ο.Α. Πουκεβίλ (ἐκδ. 1994) «Ταξίδι στήν Ἑλλάδα. Ἡπειρος», μτφρ. Π. Ι. Κώτσου, Ἀθήνα, σ. 243: «...ἕνα φρούριο κατασκευασμένο πρῖν ἀπό τήν ἐποχὴ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας».— Chr. Wordsworth (ἐκδ. 1995), «Ἑλλάδα», μτφρ.-ἀποδ. Π. Δημοσιλέα, ἐπιμ. Ι. Πολυδῶρου, Ἀθήνα, σ. 235: «...ἕνα κάστρο τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας». Βλ. καί τή μετάφραση τοῦ Ξ. Κοτσαρίδα (1975). Στό π. «Σκουφᾶς», ἐτ. Κ', τ. Δ', τχ. 37, σ. 243: «ἕνα φρούριο τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας».— Ἐπίσης: D. Urquhard (μτφρ. Ἀρ. Κ.

Σταυροπούλου, 1982), «Η περιήγηση τοῦ Ἀγγλου D. Urquhard στὴν Ἄρτα τοῦ 1830». Στό π. «Σκουφάς», ἔτ. ΚΖ', τ. Ζ', τχ. 62-63, σ. 220: «...ὁ παλιὸς περιγύρος τῶν τειχῶν (...) εἶναι παλαιᾶς ἐλληνικῆς καταγωγῆς».- Γ. Τσοῦτσινου (1977), «Τὸ γεφύρι τῆς Ἄρτας κτίσμα προρωμαϊκόν». Στό π. «Σκουφάς», ἔτ. ΚΒ', τ. Ε', τχ. 45-46, σσ. 177-182.

7. [Καρ(α)βασαράς] Ἡ λ. εἶναι ἐξελληνισμένη παραφθορὰ τοῦ Καραβάν σεραΐ (σαράϊ). Παλαιότερη ὀνομασία τόσο τῆς Ἀμφιλοχίας ὅσο καὶ τῆς μῆς ἀπ' τὴς ἐπτά περιφέρειες ἢ τμήματα, ποὺ ἀνήκαν στὴν Ἄρτα ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση ἴσαμε τὸ 1881 καὶ σημαίνει: ξενώνα ὅπου σταθμεύουν τὰ Καραβάνια. Ὁ χάρτης, ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Σπ. Β. Μαρκεζίνη (1966), «Πολιτικὴ ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. 1824-1964», Ἀθῆναι, τ. ΙΙ, σ. 319.- Βλ. καὶ W. M. Leake (μτφρ. Γ. Α. Σταύρου, 1967), «Ἡ περιφέρεια τῆς Ἄρτης τὸ 1809. Στό π. «Σκουφάς», ἔτ. ΙΒ', τ. Γ', τχ. 23, σ. 424: Εἰς τὸν Κερθασαράν εἶναι ἡ Στριδίνα, οἱ Κοπετζάδες, τὰ Μουλιανὰ, ἡ Κλεισοῦρα πλησίον τῶν Πέντε Πηγαδίων καὶ ἡ Ἀκόχη».- Ἐπίσης: Α. Κ. Καραγιάννη (1995), «Ἀμμότοπος (Κουμτζάδες)», Ἀθῆναι, σ. 17.- Π. Ἀραβαντινοῦ (1856), «Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου», ἐν Ἀθῆναις, τ. ΙΙ, σ. 71: «Καραβασαράς: περιοχὴ τῆς Ἀρταίας ἐπαρχίας. Ἡ λ. τουρκικὴ οὐσα, ξενοδοχεῖον δηλοῖ».

8. Ὁ Ἀδὴ-πασάς εἶχε τὴν ἀρχηγία τῆς φρουρᾶς τῶν Ἰωαννίνων. Κατὰ τὸν Π. Ἀραβαντινόν («Περιγραφή τῆς Ἠπείρου», ἐπανέκδ. 1984, εἰσαγ. Κ. Θ. Δημαρεᾶ, ἐκδ.-ἐπιμ. Ε. Ι. Νικολαΐδου, Ἰωάννινα, μέρ. β', σ. 279), ὁ ὑποστράτηγος Ἀδὴ-πασάς ἦταν «στρατάρχης κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν, διορισθεὶς προσφάτως [1854]».

9. «Τὰ Πέντε Πηγάδια» (...) εἶναι τὸ ὑψηλότερο σημεῖο στοῦ δρόμο μεταξὺ Ἄρτας-Ἰωαννίνων καὶ σέ ἴση ἀπόσταση ἀπὸ τὰ δύο μέρη (H. Holland, 1989, ὅ.π., σ. 85-86).

10. Ὁ Νικ. Ζέρβας, σουλιώτικης καταγωγῆς, ἦταν ὑποστράτηγος «εἰς τῶν ἡρωικωτέρων πολέμων τοῦ Ἀγῶνος (...) εἶχε ρώμην ἡράκλειον, κατὰ δέ τὰς, ἐκ τοῦ συστάδην ἰδίᾳ, μάχας ἐπετέλεσεν ἀπαράμιλλα κατορθώματα». (Μ.Ε.Β., στό λ. «Ζέρβας Νικ.»).- Δ. Φ. Καρατζένη, 1973, ὅ.π., σσ. 77-78 καὶ 114-115: Ἡ ἄμυνα ποῦ πρὸβῳλαν οἱ, ὑπὸ τὸν Ν. Ζέρβαν, Σουλιώτες στὰ «Πέντε Πηγάδια», ἀπέκοψε τὴν πορεία τοῦ κύριου ὄγκου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ πρὸς τὴν Ἄρτα καὶ ματαίωσε τὴν παροχὴ δόθειας στὴν ἐκεῖ φρουρά. Γι' αὐτὸ καὶ μετὰ τὴν ἀφίξη, ἀργότερα, τοῦ Φουάτ Ἐφένδη, ἡ πρώτη πράξη τοῦ σουλτανικοῦ αὐτοῦ ἐκπροσώπου ἦταν ἡ ἐπικήρυξη τῶν κεφαλῶν τοῦ Θ. Γρίβα καὶ τοῦ Νικ. Ζέρβα.

11. Γιὰ τοὺς ληστές στὰ χρόνια αὐτὰ καὶ ἐιδικότερα στὴν Ἠπειρο, δὲς τὸ νεοεκδομένο βιβλίο τοῦ Ι. Σ. Κολιοπούλου (1994²), «Περὶ λύχων ἀφάς. Ἡ ληστεία στὴν Ἑλλάδα (19ος αἰ.)», Θεσσαλονίκη, σσ. 99-120, 193-201 καὶ passim.

Κυψελίδες· ένα γένος ψυχανώμαλων

ΓΙΩΡΓΟΥ ΜΙΧ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ

«*Ἀμβρακία Κορινθίων ἀποικός ἐστιν. Ὡκισε δ' ὁ Κυψέλου αὐτὴν πρότερον (5) παῖς Γόργος*¹». Στή μαρτυρία αὐτὴ τοῦ Σκύμνου τοῦ Χίου προστίθενται τόσο ἐκείνη τοῦ Διονυσίου τοῦ Καλλιφῶντος σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ Ἀμβρακία «*ἀποικία Κορινθίων λέγεται εἶναι*²», ὅσο καί ἐκείνη τοῦ Στράβωνος γιά τόν ὁποῖο ἡ ἴδια ὑπῆρξε «*Γόργου τοῦ Κυψέλου κτίσμα*³».

Μέ βάση τίς παραπάνω πηγές βλέπουμε πώς ἡ ἱστορία τῆς Ἀμβρακίας συνδέεται ἄρρηκτα μέ τό γένος τῶν Κυψελιδῶν τῆς μητροπολιτικῆς Κορίνθου.

Ὁ Γόργος⁴ (νόθος –γιά πολλούς– γιός τοῦ Κυψέλου, τόν ὁποῖο ἀπόκτησε ἀπό κάποια παλλακίδα⁵, ἡ –γιά ἄλλους– ἀδελφός τοῦ Κυψέλου⁶) ὑπῆρξε ὁ πρῶτος οἰκιστής, τύραννος καί νομοθέτης τῆς Ἀμβρακίας, ἐνῶ ὁ γιός του καί διάδοχός του Περίανδρος, πού ἀπό τόν Διογένη τόν Λαέρτιο ἀναφέρεται ὡς «*σοφός*» [καί «*Ἀμβρακιώτης*⁷»], συνέχισε τό τυραννικό πολίτευμα τῆς μητρόπολης (τυραννία τῆς οἰκογένειας Κυψελιδῶν), τό ὁποῖο –ὅμως– καταλύθηκε στήν Ἀμβρακία ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του, γιά νά ἐγκαθιδρυθεῖ στήν ἴδια αὐτή πόλη ἡ Δημοκρατία⁸. «ἡ πρώτη ἴσως γνωστή Δημοκρατία⁹» σ' ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα καί τοῦτο γιατί ὁ λαός τῆς Ἀμβρακίας *προπορεύεται*, ἀφοῦ ἡ δύναμη περιέρχεται πράγματι «*εἰς ἐαυτόν*».

Ὁ ἀποικισμός τῆς Ἀμβρακίας ἐγίνε στά μέσα τοῦ ἑβδομοῦ προχριστιανικοῦ αἰῶνα στό πλαίσιο τῆς μεγάλης ἀποικιστικῆς πολιτικῆς τῆς Κορίνθου¹⁰, ἀπό τοὺς Κορινθίους ὀδηγουμένους ἐκεῖ ἀπ' τό Γόργο, τόν Κυψελίδη, τό γιό τοῦ Κυψέλου («*ὑπὸ τῶν Κορινθίων ὀδηγουμένων ὑπὸ Γόργου τοῦ Κυψέλου*¹¹»), πού ἦταν ὁ πρῶτος τοῦ γένους τῶν Κυψελιδῶν, γιά τό ὁποῖο ἓνα πλῆθος ἀπό ἱστορικές μαρτυρίες μᾶς ὀδηγεῖ νά πιστεύουμε πώς πρόκειται γιά ἓνα γένος μέ πολλά στοιχεῖα Ψυχανωμαλίας, πέρα ἀπ' ἐκεῖνα πού πολλές φορές συνυπάρχουν καί συνιστοῦν προσωπικότητες ἀκόμα καί χαρισματικές σέ παρόμοιες καταστάσεις, μέ δυσαρμονική ἢ ἀσύμμετρη ἀνάπτυξη διαφόρων ἱκανοτήτων. (Στήν προκειμένη περίπτωση συνυπάρχουν στρατιωτικές καί πολιτικές ἱκανότητες ὑψηλοῦ βαθμοῦ).

Ἦδη, ἀπό τόν περασμένο αἰῶνα, ὁ Prichard χρησιμοποίησε τόν ὄρο «*moral insanity*¹²» («ἠθική παράνοια»¹³ τῶν παλαιότερων) γιά νά δηλώσει μιὰ ψυχικὴ δυσλειτουργία ὅπου οἱ νοητικές λειτουργίες ἐμφανίζονται ὡς ἐλάχιστα ἢ καθόλου δια-

ταραγμένες (ένιότε, άτομα αὐτῆς τῆς κατηγορίας «διαθέτουν νοημοσύνη μεγαλοφυοῦς¹⁴»), ἐνῶ ἡ διαταραχή ἀφορᾷ στήν περιοχή τῶν συναισθημάτων καί τῶν συνηθειῶν. Οἱ περιπτώσεις αὐτές δείχνουν μιὰ διαστροφή τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν καί τῆς ψυχικῆς δραστηριότητος, μιὰ ἀμέλεια ἢ μείωση τοῦ αὐτοελέγχου, ἔτσι πού τό ἄτομο εἶναι ἀνίκανο νά ὀδηγεῖται στή ζωή μέ εὐπρέπεια.

Ὡς συνώνυμα ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ περισσότεροι ἀπό διακόσιοι ὄροι¹⁵ γιά νά ἐκφράσουν τήν παραπάνω κλινική ὄντοτητα μέ τήν –ἀκόμα καί σήμερα– ἀσαφῆ ὀνοματοθεσία καί ὄρια συγκεχυμένα, ἔτσι πού σημαντικό μέρος τῆς νά «ἀποτελεῖ κοινόν καί ἀμφισβητούμενον ἔδαφος μεταξύ κλινικῆς ψυχιατρικῆς καί νομικῆς ἐπιστήμης¹⁶».

Γιά τούς Ψυχαναλυτές, ἡ διαταραγμένη συμπεριφορά τοῦ ψυχανώμαλου καθορίζεται σ' ἓνα ἐπίπεδο ἐνστικτωτικό καί ἀσύνειδο. Ὁ Henderson, γιά παράδειγμα, εἶχε τονίσει ὅτι ὁ ψυχανώματος «εἶναι ἓνα ἄτομο, πού ποτέ δέν ἀπόκτησε τόν ἐλεγχό τῶν ἐνορμήσεων του καί τῶν ἐνστικτῶν του¹⁷».

Στήν ἀνθρώπινη, ὡστόσο, περιοχή, ἀπ' τά πρῶτα κίολας στάδια τῆς ψυχοδιανοητικῆς ἐξέλιξης τοῦ ἀτόμου, οἱ ἐνορμήσεις εἶναι στενά συνδεμένες μέ ἀντι-ορμήσεις πολὺ πιό αὐστηρές ὅσο κι' ὁ κόσμος τῶν ἀξιῶν πού συνιστοῦν τήν κοινωνική ζωή καί τήν ἠθική δομή τῆς συνείδησης. Αὐτή ἡ διαλεκτική τῶν ἐνστικτῶν καί τοῦ ἐλέγχου (τῆς λογοκρισίας) τους, ἡ συγκρουσιακή –μ' ἄλλα λόγια– δομή τῆς προσωπικότητος, εἶναι μιὰ προεικόνιση τῆς ἐκλογῆς πού ἀκολουθεῖ τῆς ἐκλογῆς δηλαδή μεταξύ ἐπιθυμίας καί δέοντος, ἡ ὁποία καί συνιστᾷ τήν πιό βαθιά ὑποδομή τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Στή συνέχεια, ἡ ἴδια ἡ ὀργάνωση τῆς συνείδησης θά ἀνταπαχθεῖ στό ἀσυνείδητο γιά νά γεννηθεῖ ἔτσι ἡ ἠθική συνείδηση· δηλαδή ἓνα σύστημα ἀξιῶν πού ἐξουσιάζουν καί ὑποτάσσουν τίς ἐνορμήσεις στήν ἠθική¹⁸ (ὅρος ἀντινομικός τοῦ ἐνστικτου).

Ἡ ἀπουσία αὐτῆς τῆς ἠθικῆς, συνιστᾷ τήν «παθολογία τῆς ἠθικῆς συνείδησης» ὅπου ἀνήκουν οἱ φυσιολογικές καί παθολογικές μορφές τῆς λεγόμενης ἀπό πολλούς «διαστροφῆς¹⁹» καί, εἰδικότερα, οἱ ἐπιμέρους μορφές τῆς, πού ἀφοροῦν στή γενετήσια ζωή καί πού γιά τή νεότερη Ψυχιατρική δέν εἶναι ἀπλά καί μόνο μιὰ ἐνστικτωτική βλάβη, ἀλλά μιὰ πιό σφαιρική διαταραχή τοῦ «τρόπου-τοῦ-ἐν-τῷ-κόσμῳ-εἶναι», μιὰ ἀλλοίωση τῶν σχέσεων τοῦ ἀτόμου (τοῦ προσώπου) μέ τόν ἄλλον καί τόν κόσμο, ὅπως σημειώνει ὁ M. Boss²⁰, μιὰ ἀνωμαλία τοῦ τρόπου τῆς δυαδικῆς ἐρωτικῆς ὑπαρξης, τῆς διαλεκτικῆς πού ἐνώνει τό Ἐγώ μέ τόν Ἄλλον. Ἡ ἀπ' τήν ὑπαρξιακή ἀνάλυση (Daseins-analyse) πολλῶν περιπτώσεων ἐμπειρία του, ἐπέτρεψε στόν ἴδιον νά συμπεράνει πῶς «τό ψυχοπαθολογικό σύμπτωμα» μᾶς διαστροφῆς, ποτέ –στή βαθύτερη οὐσία του– δέν εἶναι μιὰ ξεχωριστή καί ἀπομονωμένη ἐκδήλωση, ἀλλά ἀφορᾷ σ' ὁλόκληρο τό πλῆγμα τῶν ὑπαρξιακῶν ἀναφορῶν, τῶν διαταραχῶν καί τῶν στρεβλώσεων τοῦ «ἐν-τῷ-κόσμῳ-εἶναι», ὁ ὁποῖος ἔχει στενέψει στίς ἐρωτικές τους σχέσεις καί ἔχει πάρει πλέον ἓνα νόημα καί μιὰ σημασία ἐχθρότητας, ἐναντίωσης καί ἀπομόνωσης ὁλοτέλα ἀντι-ζωϊκῆς. Οἱ τέτοιες διαστροφές ἐμφανίζονται ὅπωςδήποτε ἐπιφανειακῶς ὡς ἀποσπασματικές καί περιφερειακές μορφές, ὡς «ἔξανα σώματα», ἀλλ' ὡστόσο συνιστοῦν πάντοτε ἐκδηλώσεις μᾶς πιό σφαιρικῆς (global) δομικῆς διαταραχῆς²¹.

Τέτοιες αποκλίσεις, μαζί με τίς άλλες εκείνες, πού θεωρήθηκαν ὡς χαρακτηριστικές διαταραχές, ἀποτελοῦν τή μεγάλη διαγνωστική ομάδα τῶν ἔξω ἀπ’ τό κλινικό πλαίσιο τῶν Νευρώσεων, τῶν Ψυχώσεων καί τῶν Ἀνοιῶν καταστάσεων οἱ ὁποῖες δέν εἶναι παρά ἐκφραση τοῦ τρόπου ζωῆς καί σκέψης ἑνός ἀτόμου μέ τόν ἑαυτό του καί τούς ἄλλους.

Ὡς κλινικές ἐκδηλώσεις τῶν χαρακτηριστικῶν –καταρχή– διαταραχῶν (Χαρακτηροπάθειες) σημειώνονται: ἀνωμαλίες τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς («Κοινωνιοπάθεια», «Ἀντικοινωνική Διαταραχή τῆς Προσωπικότητας» κατά τήν πιό πρόσφατη –τοῦ 1994– ἐκδοση τοῦ D.S.M.–IV²², ἢ «Δυσκοινωνική Διαταραχή τῆς Προσωπικότητας» κατά τό I.C.D.–10²³), δηλαδή: ἐλλιπής προσαρμοστική ικανότητα, κοινωνική «ἀσυμβατότητα» καί δυσπροσαρμοστιά μέ ταυτόχρονη ἀπουσία «ἐναισθησίας» στά τέτοια δυσπροσαρμοστικά σχήματα συμπεριφορᾶς. Ἐπίσης: μειωμένη ἠθική συνείδηση, ἀνευθυνότητα, ἀνειλικρίνεια, ἀσυνέπεια, ἀδιαφορία, εὐερεθιστότητα, ἐπιθετικότητα, σκληρότητα, ἔλλειψη αὐτοελέγχου, ἐγωκεντρισμός μαζί μέ συναισθηματική ρηχότητα – ἀναισθησία καί ἐξάληψη τῶν φιλητικῶν καί ἠθικῶν συναισθημάτων.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ χαρακτηριστική διαταραχή ἐκδηλώνεται κυρίως στή γενητήρια ζωῇ²⁴, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται ρηχή, ἐπιπολῆς καί ἀπρόσωπη.

Ἐδῶ, καί εἰδικότερα στίς καταστάσεις πού χαρακτηρίζονται ὡς αποκλίσεις, «εἶναι κλασσικό» –ἔλεγε ὁ H. Ey– «νά θυμᾶται κανεῖς μεγάλες μορφές μοναρχῶν, τυράννων, κ.λπ. (...) πρόσωπα-ἥρωες τῆς ἀρχαίας ιστορίας ὅπως ὁ Νέρων, ὁ Καλιγούλας, κ.ἄ., πού συγκλόνισαν τήν ἀνθρώπινη ψυχή²⁵».

Στήν περίπτωσή μας, μορφές ψυχανωμαλίας (ἀπό ὁποιαδήποτε θεωρητική σκοπιά κι’ ἂν αὐτή ἰδωθεῖ παθογενετικά καί ὁποιοσδήποτε κι ἂν εἶναι οἱ πολλές καί ποικίλες, ἐδῶ, κλινικές τῆς ἐκφράσεις) φαίνεται νά σχετίζονται μέ τό –ἄμεσα συνδεμένο μέ τήν Ἀμβρακία– γένος τῶν Κυψελιδῶν: ἀπ’ τόν πρῶτο τῆς δυναστείας (τόν γενάρχη Κύψελο) ἴσαμε τούς τελευταίους Κυψελίδες Ψαμμήτιχο καί Περίανδρο, τούς Ἀμβρακιῶτες.

*

Γενάρχη τῶν Κυψελιδῶν ὁ Κύψελος, διακυβέρνησε τήν Κόρινθο ἀφοῦ, μπαίνοντας ἐπικεφαλῆς τοῦ λαοῦ, ἀνέτρεψε μέ πραξικοπήμα τό ἀριστοκρατικό καθεστῶς τῶν Βακχιαδῶν, οἱ ὁποῖοι ἦταν στήν ἐξουσία ἀπό τόν 9ο αἰῶνα. Ὁ ἴδιος ἦταν γιός τῆς Λάμβδας (ἢ Λάδδας) ἀπογόνου τῶν Βακχιαδῶν καί κάποιου Ἡτιῶνος (Δωρ: Ἀετίωνος). Οἱ Βακχιάδαι ἀλληλοπαντρεύονταν καί ἀπαγορεύονταν νά παίρνουν γυναῖκες ἀπό ἄλλους οἴκους, τηρώντας τήν ἀρχή τῆς ἐνδογαμίας. Ἐπειδή, ὅμως, ἡ Λάμβδα ἦταν ἀσχημη, δέν ἤθελε νά τήν πάρει κανένας γαμπρός ἀπό τόν οἶκο τῶν Βακχιαδῶν²⁶. Σωματικά ἀνάπηρη, ἐμφάνιζε θλαισποδιά ἀπ’ ὅπου καί τό ὄνομα Λάμβδα (Λάδδα) σύμφωνα μέ μιά σημείωση τοῦ Μεγάλου Ἑτυμολογικοῦ²⁷: «Βλαιοσός: παραλυτικός. ὁ τοῖς πόδας ἐπὶ τά ἔξω διεστραμμένος καί τῷ λ στοιχείῳ ἐοικώς²⁸. Διὰ τοῦτο καί Λάμβδα ἐκαλεῖτο ἡ γυνή τοῦ Ἡτιῶνος, μήτηρ δὲ Κυψέλου» καί πού τό σχῆμα του δίνει στ’ ὄνομά του τή σημασία τοῦ «χωλός».

Δύο φιγοῦρες τῆς ἐλληνικῆς ιστορίας, γράφει ὁ M. Jameson²⁹, ὁφείλουν τά ὀνόματά τους σ’ ἓνα γράμμα τοῦ ἀλφαδήτου [τό γράμμα λ στήν ἀρχική του μορφή].

Ἡ μία εἶναι ἐκείνη τῆς Λάδδας [ἀπ' τὴν ὁποία κατάγεται ἡ δυναστεία τῶν Κυψελιδῶν] καὶ ἡ ἄλλη, ἐκείνη τοῦ Λαβδάκου [πού ἦταν γενάρχης τοῦ τραγικοῦ θηβαϊκοῦ γένους τῶν Λαβδακιδῶν, ἐγγονός τοῦ Κάδμου, πατέρας τοῦ Λαΐου καὶ παπποῦς τοῦ Οἰδίποδος]. Τὰ δύο ὀνόματα συνδέουν τὴν κορινθιακὴ ἱστορία καὶ τὸν θηβαϊκὸ μῦθο, σχετίζονται, ὅμως, μὲ μιά δυσπλασία ἢ μιά δυσλειτουργία τοῦ ποδίου.

Μὲ βάση τὴν ὑπαρξὴ ἑνός κοινοῦ γνωρίσματος καὶ στίς τρεῖς γενεές τῶν Λαβδακιδῶν (ἡ χωλότητα τοῦ Λαβδάκου, ἡ πρὸς τὰ ἀριστερά κλίση τοῦ σώματος τοῦ Λαΐου κατὰ τὴ δάδιση καὶ τὰ οἰδηματικά-πρησμένα πόδια τοῦ Οἰδίποδος), ὁ J.-P. Vernant³⁰ τονίζει τὸ ἀμφίσημο πεπρωμένο τῶν ἡρώων καὶ τῶν δύο γενεῶν (τῆς Λάδδας καὶ τοῦ Λαβδάκου, δηλαδή καὶ ἐκείνου πού τοποθετεῖται στό χῶρο τοῦ μύθου καὶ ἐκείνου πού κινεῖται στή διάσταση τῆς ἱστορίας). Ὁ τύραννος –μᾶς λείπει– παίρνει τὰ γνωρίσματα τοῦ μυθικοῦ ἥρωα μὲ τὸν ἀμφίσημο χαρακτήρα τοῦ ἐκλεκτοῦ καὶ συνάμα καταραμένου. Αὐτός ὁ τύραννος (ἔτσι καθὼς περιφρονεῖ τοὺς κανόνες, πού ρυθμίζουν τὴν ὑφὴ τοῦ κοινωνικοῦ πλέγματος καὶ ἀπορρίπτει ὅλους ἐπίσης τοὺς κανόνες, πού θεμελιώνουν γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες τὴν κοινωνία) ἐνσαρκώνει τὴ μυθικὴ εἰκόνα τοῦ χωλοῦ μὲ τίς δυὸ ἀντίθετες πλευρές του: ὑπέρδραση καὶ παράδραση τῶν περιορισμῶν (πολλές φορές ὑπάρχει ταχύτητα καὶ εὐκνησία) πού θέτει τὸ εὐθύ δάδισμα (εὐθυδρομία) ἀπ' τὴ μιά, ἀλλὰ καὶ πτώση, πολὺ χαμηλά, ἀπ' τὸν μὴ κανονικὸ τρόπο μετακίνησης ἀπ' τὴν ἄλλη. Ὅταν ὁ Ἡρόδοτος –προσθέτει ὁ J.-P. Vernant– ἀναφέρει ὡς πραγματικά δεδομένα τὰ γεγονότα πού ἐγκαθίδρυσαν στό θρόνο τὸ γένος τῶν Κυψελιδῶν, μᾶς παραδίδει μιά διήγηση πρόσφορη γιὰ ἀνάλυση, ἀνάλογη μ' ἐκείνη, πού θὰ μπορούσε νὰ ἐφαρμοθεῖ στὸν οἰδιπόδειο μῦθο.

Ὁ Ἡρόδοτος μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὴν πτῶση τῶν Βακχιαδῶν καὶ τὴν ἀνοδο τοῦ Κυψέλου στὴν ἐξουσία.

Συναρτημένος, ὥστόσο, μ' αὐτὴ τὴν πτῶση καὶ τὴν ἐξορία τῶν Βακχιαδῶν εἶναι καὶ ὁ μῦθος, πού προβάλλεται πάνω σ' ἓνα τέτοιο, ἱστορικὸ πιά, γεγονός³¹ καὶ τὸ ὁποῖο ἀναφέρει ὁ Μάξιμος ὁ Τύριος³². Μυθολογεῖται ὅτι ὁ Βακχιάδης Ἀρχίας σκότωσε τὸν Ἀκταίωνα, τὸν «κάλλιστον καὶ σωφρονέστατον τῶν ὀμνίκων³³» στὴν Κόρινθο, ὁ ὁποῖος ἐνέπνευσε ἔρωτα σὲ πολλοὺς καὶ κυρίως στὸν Ἀρχία. Ὁ τελευταῖος, καθὼς δὲν κατάφερε νὰ κάμψει τὴν ἀντίσταση τοῦ ἀγοριοῦ, μεταχειρίστηκε δία καὶ στὴν προσπάθειά του νὰ τὸν ἀποφύγει τὸν διαμέλισε. Οἱ Κορίνθιοι, μὲ ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ ἐξόρισαν τοὺς Βακχιάδες. Ὁ ἐξόριστος Ἀρχίας ἵδρυσε τίς Συρακοῦσες, γιὰ νὰ δολοφονηθεῖ τελικὰ ἀπ' τὸν Τήλεφο, πού ἦταν κάποτε ἐρωμένος του. Τὸ δρᾶμα αὐτό τοῦ Ἀκταίωνος «ἀναγγέλλει τὴν ἐξορία τῶν φρικτῶν Βακχιαδῶν³⁴», τοὺς ὁποίους διαδέχτηκε ὁ, ἐπίσης Βακχιάδης ἀπ' τὴν μητρικὴ πλευρὰ³⁵, Κύψελος.

Ὁ «πατέρας τῆς ἱστορίας» ἀποδίδει τὴν ἀνοδο τοῦ Κυψέλου στὴν ἐξουσία, στὴν πραγματοποίησιν τῶν δελφικῶν χρησμῶν. Ὁ ἓνας δόθηκε στὸν πατέρα του καὶ ἔλεγε: «Ἡ λάδδα εἶναι ἐγκυος καὶ θὰ γεννήσει μιά ὀλοστρόγγυλη πέτρα, πού θὰ πέσει πάνω σὲ μονάρχες³⁶». Ὁ ἄλλος εἶχε δοθεῖ προηγουμένως στοὺς Βακχιάδες καὶ σύμφωνα μ' αὐτόν «ἓνας ἀετός (ἡ λέξη ὑπαινίσσεται τὸν Ἀετίωνα) εἶναι ἐγκυος μέσα στοὺς βράχους («ἐν πέτρεισι» [πού καὶ πάλι ὑπαινίσσεται τὸν δῆμο Πέτρας ὅπου κατοικοῦσε ὁ Ἀετίων]) καὶ θὰ γεννήσει ἓνα λιοντάρι δυνατό καὶ ἄγριο πού θὰ κυλήσει πολλοὺς στό χῶμα³⁷».

Οἱ Βακχιάδες ὅταν κατάλαβαν τὴ σημασία τοῦ αἰνιγματικοῦ (ἀνέξηγῃτου) χρησιμοῦ, ἀποφάσισαν νὰ θανατώσουν τὸ παιδί πού θά γεννιόταν, γιατί τὸ ἔβλεπαν ὡς μελλοντικό διεκδικητὴ τῆς ἐξουσίας. Μόλις γεννήθηκε ἔστειλαν δικούς τους ἀνθρώπους νὰ τὸ σκοτώσουν. Πῆγαν στοῦ σπίτι τοῦ Ἡτιῶνος μέ πρόφαση νὰ συγγαροῦν τὴ μητέρα, ἀλλὰ τὸ ἄθωο χαμογέλο τοῦ μικροῦ παιδιοῦ, τὸ ἔσωσε ἀπὸ βέβαιο θάνατο. Τὸ παιδάκι χαμογέλασε κοιτάζοντας ἐκεῖνον πού τὸ πρωτοπῆρε στά χέρια του. Αὐτὸς τὸ πρόσεξε καί, συγκινημένος, δέν βάσταξε νὰ τὸ σκοτώσει, ὅπως καί οἱ ὑπόλοιποι. Φεύγοντας οἱ σταλμένοι γιὰ τὸ ἐγκλημα, ἄρχισαν νὰ ἀλληλοκατηγοροῦνται γιατί δέν ἔπραξαν σύμφωνα μέ τίς ἐντολές καί ξαναγύρισαν ἀποφασισμένοι γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου. Φοβισμένη («δεῖσασα») ἡ μητέρα τοῦ παιδιοῦ, πού κρυφάκουγε τὰ λόγια τους, πρόφθασε καί τὸ ἔκρυψε σὲ μιὰ κυψέλη καί ἐπειδὴ μέ τὸν τρόπο αὐτὸ διασώθηκε, ὀνομάστηκε Κῦψελος (*ἀπὸ τῆς κυψέλης ἐπωνυμῖν Κῦψελος οὖνομα ἐτέθη*³⁸). Πά τὴν Cl. Maussé μιὰ τέτοια ἐρμηνεία ἀπὸ τὸ «κυψέλη» (ἓνα εἶδος ἀγγείου) δέν εἶναι σωστὴ καί ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ὄνομα θά ἦταν «τό παρατσούκλι ἐνός ἀγγειοπλάστη, ἐφόσον ἡ τυραννία στήν Κόρινθο παρουσιαζόταν ὡς μιὰ πραγματικὴ ἐπανάσταση τῶν τεχνιτῶν³⁹».

Ὅταν ἐνηλικιώθηκε ζήτησε τὴ συμβουλὴ τοῦ δελφικοῦ Μαντείου καί τοῦ δόθηκε ὁ χρησμός γιὰ τὴν ἀκμὴ καί τὴν πτῶση τοῦ γένους τῶν Κυψελιδῶν, ἓνας χρησμός πού ἦταν εὐνοϊκός γιὰ τὸν ἴδιον («ὄλβιος ἀνὴρ») στοῦ πρῶτο του σκέλος, γεγονός πού «ἐμφανίζει τὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν νὰ ἐνθαρρύνει τὴν τυραννίδα⁴⁰». Κι' ὁ μεγάλος ἱστορικός, στόν ὁποῖο ὀφείλουμε τὴν πληροφορία, συνεχίζει: «*τυραννεύσας ὁ Κῦψελος τοιοῦτος δὴ τις ἀνὴρ ἐγένετο· πολλοὺς γάρ τῶν Κορινθίων ἐδίωξε, πολλοὺς δὲ χρημάτων ἀπεστέρησε, πολλοὺς δὲ τι πλείστους τῆς ψυχῆς*» (ἀφαίρεσε τὴ ζωὴ τους⁴¹).

Ὁ Ἡρόδοτος εἶναι ἡ μιὰ ἀπ' τὶς δυὸ κύριες πηγές γιὰ τὸ βίο καί τὴν πολιτεία τοῦ Κυψέλου καί τὸ ἀμέσως παραπάνω χωρίο ἀποδίδει ὀλοφάνερα ἐντελῶς ἀρνητικά χαρακτηριστικά στόν Γενάρχη τῶν Κυψελιδῶν. Ἡ ἄλλη πηγή εἶναι ὁ Νικόλαος ὁ Δαμασκηνός, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Κῦψελος *ἀγάστος ἦν, ἀνδρεῖός τε καὶ σώφρων καὶ δημοφελής*⁴². Κι' ἀκόμα: «*Πράως ἤρχεν, οὔτε δορυφόρους ἔχων (δημαγωγός ἦν καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν διετέλεσεν ἀδορυφόρητος)* κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλους⁴³», «*οὔτ' ἀποθύμιος [= οὔτε μισητός] ὦν*⁴²».

Μιὰ ἀπ' τὶς πρῶτες προσεγγίσεις καί, μάλιστα, ἀπ' τὴν εἰδικὴ σκοπιά τῆς φροῦδικῆς θεωρίας, εἶχε ἐπιχειρήσει ὁ Δ. Κουρέτας ἐπικεντρώνοντας τὸ ἐνδιαφέρον στοῦ ἐπεισόδιο τῆς ἀπόκρυψης τοῦ Κυψέλου ἀπὸ τὴ μητέρα του τὴ Λάβδα, «μέ ὅλον τὸν συγκλονιστικόν ἀντίκτυπον εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ μικροῦ (συναίσθημα ἀνασφάλειας καὶ κινδύνου τῆς ζωῆς, ἄγχος, συναίσθημα τῆς παιδικῆς ἀδυναμίας καὶ ἀνάγκη προστασίας μέ ἐξάρτησιν ἀπὸ σημαῖνον [ισχυρόν] πρόσωπον [τῆς μητέρας] καὶ προσκόλλησις εἰς αὐτό, μῖσος πρὸς τοὺς συγγενεῖς τῆς μητέρας, ἐσωτερικὴ ἐξέγερσις μετατραπείσα ἀργότερον εἰς καθολικὴν μισαλλοδοξίαν, κ.λπ.⁴⁴). Ἐπιπλέον, συνεχίζει ὁ ἴδιος, «ἡ Λάβδα, μέ τὴν δυσμορφίαν τῶν κάτω ἄκρων, πού συνεπάγεται καὶ διαστρέβλωσιν τῆς εἰκόνος τοῦ σωματικοῦ Ἐγὼ καὶ ἀδιάλειπτη δυσφορία, θά ὑφίστατο βλαβερόν ἀντίκτυπον εἰς τὴν διεργασίαν τῆς διαπλάσεως τοῦ χαρακτῆρος της, τροφοδοτούμενον καὶ ἀπὸ τὴν πικρίαν διὰ τὴν ἀπορριπτικὴν στάσιν καὶ μεταχείρι-

σιν ἐκ μέρους τῶν ιδιῶν της γονέων, τῶν Βακχιαδῶν». Ἔτσι, μιά τέτοια περιπέτεια θεωρήθηκε ὅτι δέν ἦταν δυνατό νά μήν τήν ὀδηγήσει στό νά τοῦ ἐμπνεύσει «τόν φόβον καί τό μῖσος ἐναντίον ἐκείνων (τῶν συγγενῶν τῆς μητέρας του), πού ἤθελαν τόν ἀφανισμόν του: αἰσθήματα τά ὁποῖα ἀργότερον, ὅταν κατέλαβε τήν ἀρχήν ἐκυριάρχουν εἰς τήν ψυχὴν του⁴⁴».

Ἡ –καθαρά– ψυχαναλυτικῆς ἐμπνευσης αὐτῇ προσέγγιση τῆς ψυχολογικῆς προσωπικότητος τοῦ Κυψέλου, πού ἐπιχείρησε ἕνας κύριος ἐκπρόσωπος τῆς ψυχαναλυτικῆς σχολῆς στὸν τόπο μας, δέν ἀφορᾷ καταρχὴν σέ κάποια ἐξηγητική προσπάθεια γιά μιά συγκεκριμένη διαταραχὴ (ψυχανωμαλία), πού οὔτε κἀν ἀναφέρεται στήν ἐν λόγω ἐργασία, παρόλο πού ἡ πατρότητα τοῦ ὄρου «Ψυχανωμαλία» γιά παρόμοιες καταστάσεις «ἀνωμαλιῶν τῆς προσωπικότητος» ἀνήκει στὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα⁴⁵. Ἀπ' τήν ἄλλη, δέν λαμβάνονται ὑπόψη οἱ ὁλότελα ἀντίθετες μαρτυρίες, πού ἐμφανίζουν τὸν γενάρχη τῶν Κυψελιδῶν ὡς «ἀγαστόν», «σώφρονα», «πρᾶον», «δημοφιλῆ» ἀπὸ παιδί ἀκόμα («μειράκιον ἔτι ὄντα⁴⁶») καί, μάλιστα, ἕνα παιδί πολὺ καλύτερο ἀπ' τ' ἄλλα («πολλῶν διαφέροντα τὴν ιδέαν καί τὴν ἀρετὴν⁴⁶»), καθόλου “δυσάρεστο” [γιά τοὺς ἄλλους] καί “μισητό” [ἀπ' τοὺς ἴδιους] («οὐτ' ἀποθύμιος⁴²») καί γενικά ὡς ἄριστον («ἄριστος γενόμενος⁴²»). Πά τοὺς ψυχαναλυτικά (ψυχοδυναμικά) προσανατολισμένους μελετητές τῆς Ψυχοπαθολογίας τῶν Ψυχανωμαλιῶν, αὐτές ἀποτελοῦν κλινικές ἐκδηλώσεις καί δυναμικές συνέπειες, πού σχετίζονται μέ πολλὴ πρῶϊμες, βασιεῖς κι' ἀνεπαισθητῶτες βλάβες τῆς προσωπικότητος. Μ' ἄλλα λόγια: ἡ προσωπικότητα «ἡδη νοσηρὰ καί ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων παρεκκλίνουσα τοῦ φυσιολογικοῦ γνῶμονος (Standard)» παραμένει ἀνεπηρέαστη σ' ὁλόκληρη τὴ ζωὴ, χωλαίνοντας τόσο στὴ βασικὴ δυναμικὴ συγκρότησίν της (ἐνδοπροσωπικὲς σχέσεις) ὅσο καί –κυρίως– ἀναφορικά μέ τὸ ἐκφραστικὸ σκέλος της, τὴν ἐξωτερικὴ, δηλαδή, συμπεριφορὰ μέ τήν ὁποία καί πραγματοποιεῖται ἡ ἀνθρώπινη ψυχοσυναλλαγή (διαπροσωπικὲς σχέσεις)⁴⁷. Ἔτσι, μέσα ἀπὸ μιά καθαρὰ ψυχαναλυτικὴ ὀπτική, δέν ἦταν εὐκόλο νά μιλήσει κανεὶς, σέ τέτοιες περιπτώσεις, γιά «Ψυχανωμαλίες sensu strictu».

Οἱ ἴδιες, ὥστόσο, ἰδωμένες ἀπὸ μιά ἄλλη σκοπιά, συνιστοῦν μιά πλευρὰ τῆς ἠθικῆς Παθολογίας (Παθολογία τῆς ἠθικῆς συνείδησης), πού εἶναι ὁρος σημασιολογικά ἰσοδύναμος μ' ἐκεῖνον τῶν Ψυχανωμαλιῶν, εἰδικότερα δέ τῶν λεγόμενων ἐπιμέρους (εἰδικῶν) «παθολογικῶν διαστροφῶν», ὅπως στίς περιπτώσεις τῶν ἀπογόνων τοῦ Κυψέλου· τοῦ Περιάνδρου, τυράννου τῆς Κορίνθου, καί τοῦ, ἐπίσης, Περιάνδρου, τυράννου τῆς Ἀμβρακίας.

*

Γιά τὸν πρῶτο, πού διαδέχθηκε τὸν πατέρα του τὸν Κύψελο, διαβάσουμε πῶς ὑπῆρξε «τύπος ἐκ τῶν μᾶλλον παραδόξων καί ἀλλοκότων⁴⁸ καί ὡς ἄνθρωπος καί ὡς βασιλεὺς⁴⁹». Μόλις ἀνῆλθε στήν ἐξουσία ἀναδείχθηκε κυδερνήτης «σώφρων, δίκαιος, ἐπιεικής, φιλόανθρωπος καί γεμάτος καλωσύνη ἐναντι τοῦ λαοῦ του⁵⁰», «μεγαλοφυΐς καί μεγαλοεργός⁵¹», «φίλος τῆς ποιήσεως καί τῆς μουσικῆς⁵²», «νεοτεριστής, πού τὸν θαύμαζαν οἱ προοδευτικοί⁵³». Κυβέρνησε «μέ σύνεση, εὐρύτητα πνεύματος, ὑψηλὴ διάνοια» καί θέσπισε νόμους πού περιέστειλαν τὴν ὑπερβολικὴ πολυτέλεια, τὴν

ἀπραγμοσύνη καὶ τὴν ἀστυφιλίᾳ⁵⁴. Ἔτσι, «φιγουράριζε —πρᾶγμα ἀρκετά ἀπαράδεκτο— ἀνάμεσα στους Ἑπτὰ σοφοὺς τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος⁵⁵» ἂν καὶ «οἱ 7», ὅπως σημειώνει ὁ Α. Andrews, «δὲν ἦταν σοφοὶ μὲ τὴν πλατωνικὴ ἔννοια, ἀλλὰ διέθεταν μιὰ πρακτικὴ σοφία⁵⁶», στὴν ὁποία λεπτομερειακὰ ἀναφέρεται ὁ Ι. Συκουτρῆς γράφοντας: τοὺς ὀνόμαζαν σοφοὺς ὄχι μὲ τὴ σημερινή ἔννοια τῆς λέξης, πού σημαίνει τὸν πολυμαθῆ καὶ λόγιο, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἐξυπνου (πού ἡ εὐφυΐα του θεμελιώνεται στὴ μακρὰ καὶ πλούσια γνώση τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπου) δηλαδή τοῦ ἔμπειρου, πού ἔχει μιὰ σοφία πρακτικὴ, κολλεκτιβιστικὴ⁵⁷.

Κατὰ τὸν Ἡρόδοτο: «κατ' ἀρχὰς μὲν ἦν ἡπιώτερος τοῦ πατρὸς⁵⁸». Ἀργότερα, ὅμως, «πολλῶ ἔτι ἐγένετο Κυψέλου μαιφονώτερος⁵⁸». Στὴν «Ἑλληνικὴ Ἱστορία» τοῦ Ἑρνέστου Κουρτίου (μτφρ. Σπ. Λάμπρου) ἀναγράφεται: «Ἦτο κατ' ἀρχὰς, προσηνέστερος τοῦ πατρὸς. Ἀποτυγχάνων δ' ἐν ταῖς προσπαθείαις αὐτοῦ, δὲν εἶχε τὴν δύναμιν τοῦ κρατεῖν ἑαυτοῦ τῆς ἐν ὑπομονῇ ἐπιδιώξεως ἄλλης μεθόδου, ἀλλ' ἐξερειθισμένος ὑπὸ πάσης ἀντιστάσεως καὶ παροργισμένος ἐπὶ πάσῃ ἀποτυχίᾳ ἤθελεν κατορθῶσαι διὰ τῆς βίας ὅ,τι δὲν ἐπετύγχανε διὰ τῆς πραότητος. Μία βιαιοπραγία προσεκάλη ἑτέραν⁵⁹».

Μὲ τὴν πάροδοι τοῦ χρόνου ἡ ἀλλαγὴ τοῦ χαρακτήρα του ἦταν ἐμφανής. Τὶ συνετέλεσε, ἄραγε, σ' αὐτὴ τὴ χαρακτηρισολογικὴ μεταστροφῇ; Ὁ Ἡρόδοτος⁵⁸ μᾶς διηγεῖται πὼς τὸ «αἵτιον» τῆς μεταβολῆς τῆς συμπεριφορᾶς του βρίσκεται στὴ σχέση του μὲ τὸν τύραννο τῆς Μιλήτου Θρασύβουλο «καὶ τὸ φθοροποιὸν ἐκείνου παράδειγμα⁶⁰». Μ' ἓνα ὁλότελα συμβολικὸ τρόπο ἔδειξε στοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Περιάνδρου πὼς ἔπρεπε νὰ θανατώσει τοὺς σημαίνοντες πολῖτες, ἀφοῦ, διαβαίνοντας ἀνάμεσα στὰ στάχυα ἐνός ἀγροῦ, ἔκοβε σιωπηλὰ ἐκεῖνα πού ξεπερνοῦσαν τὰ ἄλλα στὸ ὕψος. Ἔτσι, μ' αὐτὴ τὴ συμβουλὴ (συμβουλὴ πού ἀναγκάζεται νὰ ζητήσῃ⁶¹ ἀπὸ ἓνα πνευματικὰ κατώτερό του καὶ πού δὲν εἶναι παρὰ «μιὰ διέξοδος εἰς τὴν αὐτόχρημ' ἁμλετικὴν ἀμφιβολίαν, πού βασάνιζε τὰ στήθη ἐνός ἀνθρώπου, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ πολιτικὴ δύναμις δὲν εἶναι ἰδανικὸν ἀπόλυτον καὶ ἀναμφισβήτητον, ἀλλὰ πρόβλημα — «νόσημα⁶¹»), ὅσους φόνους καὶ διωγμούς δὲν ἔκανε ὁ πατέρας του, τοὺς συμπλήρωσε ὁ ἴδιος⁶². (Πάντοτε, ἐξάλλου, «ἔργο τοῦ τυράννου εἶναι ἡ ἀπάλειψη τῶν ἀνισοτήτων μὲ τὸν... φόνον ὅσων ξεχωρίζουν ἀπ' τοὺς ἄλλους⁶²). Εἶναι, ὅμως, πιθανὸ πὼς καὶ «ἀπόπειραι ἐκ στάσεων καὶ ἀπειλαὶ ἔξωθεν συνετέλεσσαι, συμμετέβαλον αὐτόν ὁσημέραι μᾶλλον εἰς δεσπότην καχύποπτον⁶³» («δεινὰ πάθη διεσάλευσαν τὴν ψυχὴν του⁶⁴») ἀλλὰ καὶ ὁλότελα προσωπικὰ ἀκόμα γεγονότα «ἀμαύρωσαν τὴν διάνοιαν αὐτοῦ⁶³». Εἶχε δηλαδή παντρευτεῖ μιὰ πανέμορφη δεκατετράχρονη κοπέλλα, τὴ Λυσίδη, κόρη τοῦ τυράννου Προκλέους, πού τὴν ἐρωτεύθηκε ἀμέσως ὅταν τὴν εἶδε μὲ τὴν ἐλαφρὰ δωρικὴ περιβολὴ τῆς στά ἀνάκτορα τοῦ πατέρα της⁶⁵. Ἀπὸ ἀπεριόριστο θαυμασμό πρὸς τὸν πατέρα του τὸν Κύπελο (στὸν ὁποῖο ἦταν «συναισθηματικῶς προσκεκολλημένος⁶⁶») τὴν μετονόμασε ὁ ἴδιος σὲ Μέλισσα «γὰ νὰ τὴν ταυτίσῃ μὲ τὸν πατέρα του», ὅπως γράφει ὁ Γ. Τσουναντᾶς⁶⁷, καὶ —κατὰ τὸν Ν. Δρακουλίδη— «διὰ νὰ ἔχῃ τὴν ὑποσυνείδητον ἱκανοποίησιν ὅτι ἡ σύζυγός του ἐξῆλθε ἐκ τῶν σπλάγχχνον τοῦ πατρὸς του καθ' ὃν τρόπον ἡ μέλισσα ἐξέρχεται τῆς κυψέλης⁶⁸», ἀποδίδοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ «μητρικὴ ἰδιότητα στὸν πατέρα του⁶⁸». (Ὁ οἰδιποδικὸς σύνδεσμος τοῦ Περιάνδρου ἦταν ἀνάστροφος [renversé] δηλαδή ὁ

ἴδιος ἦταν προσκολλημένος συναισθηματικά στὸν πατέρα του τὸν Κύψελο, γεγονός πού συνιστᾷ σαφῆ νοσηρότητα τῆς φυλετικῆς κατεύθυνσης, σύμφωνα μέ τίς βασικές ἀρχές τῆς Ψυχανάλυσης).

Ἀπὸ τὸ γάμο αὐτὸ ἀπόκτησε δύο γιούς· τὸν Κύψελο («πρεσβύτερο ἄφρονα⁶⁹») καὶ τὸν Λυκόφρονα («νεώτερον συνετόν⁶⁹»). Ὑπῆρχε καὶ μία θυγατέρα⁷⁰.

Ὅταν ἡ Μέλισσα ἦταν ἔγκυος στὸ τελευταῖο παιδί τους, τῇ σκότωσε ἀπὸ ζηλοτυπία «πεισθείς διαβολαῖς παλλακίδων, ἃς ὕστερον ἔκαυσε⁷¹». «Λέγεται», συμπληρώνει ὁ Νικόλαος ὁ Δαμασκηνός, ὅτι «καὶ ἄλλο αὐτόν ἄνομον ἐργάσασθαι, νεκρῷ τῇ ἑαυτοῦ γυναικὶ μιγέντα ὑπ' ἔρωτος⁷²».

Μετά τὸ θάνατό της, ἔστειλε⁷³ ἀντιπροσώπους («ἀγγέλους») στὸ Νεκρομαντεῖο («Νεκρομαντήιον») τοῦ Ἀχέροντος στὴ Θεσπρωτία, ζητώντας συμβουλὴ⁷⁴ γιὰ ἓνα σημαντικό ποσόν χρημάτων, πού τοὺς εἶχε ἐμπιστευθεῖ κάποιος ξένος («παρακαταθήκης περὶ ξεινικῆς»). Τότε παρουσιάστηκε τὸ εἶδωλο τῆς πεθαμένης γυναικας («ἐπιφανεῖσα») καὶ εἶπε ὅτι «οὔτε μέ σημάδια, οὔτε μέ λόγια θά φανερώσει πού εἶναι τὰ χρήματα (ἡ «παρακαταθήκη⁷⁴»), γιατί κρυώνει καὶ εἶναι γυμνή» ἀφοῦ κατὰ τὴν ταφή της ὁ σύζυγος εἶχε ξεχάσει νά κάψει τὰ ρούχα της σύμφωνα μέ τὸ ἔθιμο. «Καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ τυράννου» –γράφει ὁ Γκέρχαρτ Χάουπτιμαν– «ἐπάγωσε περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἐκρύνει ἡ ψυχὴ τῆς Μέλισσας στὸν ἄλλο κόσμον⁷⁵». Ἡ ἴδια, γιὰ νά τοῦ θυμίσει τὰ γεγονότα, πρόσθεσε ὅτι «ἔβαλε ψωμιά σέ κρύο φούρνο⁷⁶» («ἐπὶ ψυχρὸν ἰπνὸν ἄρτους ἐπέβαλε⁷⁷») καὶ πού εἶναι μιὰ σαφὴς ὑπόμνηση (σημάδι [«μαρτύριον⁷⁸»] ὀλοφάνερο) ὅτι αὐτὸς συννευρέθηκε μέ τὴ νεκρὴ γυναῖκα του μετά τὸ θάνατό της καὶ ἀπ' τὴ σύγχυση ξέχασε νά κάψει τὰ ρούχα της σύμφωνα μέ τὰ ταφικὰ ἔθιμα. (Κατὰ τὸν Ἡρόδοτο⁷⁹: «πιστόν γάρ οἱ ἦν τὸ συμβόλαιον⁸⁰, ὅς νεκρῷ ἐοῦση Μέλισση ἐμίγη»).

Ἀμέσως μετά ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀπόκριση, γύμνωσε ὅλες τίς γυναῖκες τῆς πόλης, ἐλεύθερες καὶ δοῦλες, γεγονός πού τοῦ ἐπέτρεπε καὶ νά τίς θεᾶται γυμνές. (Ἡδονοβλεψία⁸¹). Ἐκλεψε ὅλες τίς γυναῖκες τῶν πλουσιῶν, πού τίς κάλεσε νά τιμήσουν μιά γιορτὴ τῆς θεᾶς Ἥρας. Γιὰ νά ἀμβλύνει τὸ μένος τῆς θεᾶς, ἀφιέρωσε πλούσια δῶρα στοὺς θεοὺς καὶ μοίρασε τὰ ξένα χρήματα στοὺς φτωχοὺς, τοὺς ὁποίους, ὁ φοβερός αὐτὸς λαϊκιστὴς τῶν χρόνων ἐκείνων, προσπαθοῦσε νά προσεταιρισθεῖ ἀποκτώντας κάποια λαϊκότητα στὴν τάξη τους. («Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι οἱ τύραννοι ἦταν «λαϊκοὶ δικτάτορες», κοινῶς... λαοσωτῆρες).

Ἐγραψε στὸν πεθερὸ του ὅτι ὁ θάνατος τῆς Μέλισσας ἦταν «ἀκούσιος⁸²» («τὴν σκότωσε ὁ ἴδιος –γράφει ὁ Γ. Κορδᾶτος⁸³– γιατί ἦταν μπασμένη σέ κάποια συνωμοσία πού ὁργανώθηκε ἐναντίά του») καὶ, ἀργότερα, ἐπιτέθηκε ἐναντίον του, γιατί ἐκεῖνος ἀποκάλυψε στὰ ἐγγόνια του τὸν φονιά τῆς μητέρας τους. Ὁ Λυκόφρων μίσησε τὸν πατέρα του, κι αὐτὸς καταθυμωμένος («περιθύμω⁸⁴ ἔχων») τὸν ἐδίωξε ἀπ' τὸ σπίτι («ἔξελαύνει τῶν οἰκείων⁸⁴»). Ὁ ἴδιος γυρνοῦσε μέ κουρέλια ἀπὸ σπῆτι σέ σπῆτι ἢ ξενυχτοῦσε στίς στοές, σέ ἄθλια κατάσταση, δρώμικος καὶ νηστικός, ἀνένδοτος –ὥστόσο– στίς παραινέσεις (ὅταν αὐτὲς ὑπῆρχαν, σέ κάποιες «ἀστραπιαῖες ἀναλαμπές τῆς σκοτεινιασμένη συνείδησης⁸⁵») τοῦ ἄστοργου πατέρα του, ὁ ὁποῖος τὸν ἐδίωξε –τελικά– μακριά, στὴν Κέρκυρα (πού τὴν εἶχε στὴν ἐξουσία του), γιὰ νά μὴν τὸν βλέπει. Τὰ χρόνια περνοῦσαν, κ' ὅσο αὐτὸς γερνοῦσε ἀναγκάστηκε

νά τόν καλέσει πολλές φορές γιά ν' ἀναλάβει τήν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας στήν πατρίδα. Ὁ γιός του πρόβαλε πεισματική ἄρνηση, ἀλλ' ὅταν τοῦ πρότεινε νά ἐγκατασταθεῖ ὁ ἴδιος στήν Κέρκυρα κι' ὁ γιός του νά τόν διαδεχθεῖ στό θρόνο, ὁ Λυκόφρων δέχτηκε. Οἱ Κερκυραῖοι, ὅμως, πού δέν ἤθελαν νά ῥθει στό νησί τους ὁ τύραννος, σκότωσαν τόν Λυκόφρονα, τῇ στιγμῇ πού ἐτοιμαζόταν νά ἀναχωρήσει. Ὁ Περίανδρος γιά νά τοὺς ἐκδικηθεῖ «*ἀθροίσας στρατεύμα, ἐνέβαλε εἰς Κέρκυραν καί τήν πόλιν ἐλών, τοὺς αἰτίους τοῦ φόνου ἀπέκτεινε*⁸⁶», ἔστειλε δέ (κι' αὐτό ὑπῆρξε μιά πράγματι «*φρικώδης ποινή*⁸⁷») στίς Σάρδεις, στό φίλο του βασιλιά Ἀλυάττη, τριακόσια ἀγόρια, ἀπ' τίς ἐπιφανέστερες οἰκογένειες τοῦ νηιοῦ, γιά νά τά εἰνουχίσει «*καί νά τοὺς ἀνατεθοῦν ὕστερα οἱ ὑπηρεσίες πού ἐκτελοῦσαν συνήθως οἱ εὐνοῦχοι*⁸⁸» («*γιά τό χαρέμι του*⁸⁹»). Ὁ Ἡρόδοτος γράφει: «*Κερκυραίων γάρ παῖδας τριηκοσίους ἀνδρῶν τῶν πρώτων εἰς Σάρδεις ἀπέπεμψε παρ' Ἀλυάττη ἐπ' ἐκτομῇ*⁹⁰» («*κἀὰ νά τοὺς κάμη ἐκτομίας*⁹¹»).

Τά γεγονότα εἶχαν μεταβάλει ὀλοένα καί περισσότερο, τόν ἴδιο σέ αἰμοχαρῇ δεσπότῃ, ἀλλά καί σ' ἓνα δυστυχῇ ἄνθρωπο· σκοτεινό, ἀγέλαστο, μισάνθρωπο, μελαγχολικό, μονώτῃ (μέ μιά «*μόνωνση πικρή, ἀδυσώπητη, τραγική*⁹²») καί δεισιδαίμονα⁹², ὅπως φαίνεται καί στό «*Συμπόσιο*» τοῦ Πλουτάρχου μέ τήν παρακολούθηση τῶν «*ἐνυπνίων τῆς Μελίσσης*⁹³» καί τό ἐπεισόδιο μέ τό δρέφος-τέρας (γεννημένο ἀπό μιά φοράδα καί τό ὁποῖο εἶχε μορφή ἀνθρώπου στό πάνω μέρος ὡς τό λαμό καί τά χέρια, ἐνῶ τό ὑπόλοιπο εἶχε μορφή ἴππου), πού ἐναπόθεσαν μπροστά στήν πόρτα τοῦ οἰκήματος ὅπου γινόταν τό συμπόσιο, γεγονός τό ὁποῖο θεώρησε ὡς φοβερό «*σημεῖον (...), δεινόν καί μέγα συμβάν*⁹⁴». Τότε εἶναι πού ἐμφάνισε ἐντονη κρίση πανικοῦ ἀλλά μέ γρήγορη μετατόπιση σέ ὑπερβολικές («*σχεδόν νευρασθενικές*⁹⁵») ἐκδηλώσεις πρὸς τόν παριστάμενο Θαλῆ, ὁ ὁποῖος τόν εἶχε καθουχάσει («*ἐξεγέλασε [ἔσκασε στά γέλια] καί τόν Θαλῆν περιβαλὼν κατησπάσατο*⁹⁶ [τόν ἀγκάλιασε καί τόν φιλοῦσε]).

Ἐντονο ἐκλυτικό αἶτιο μιᾶς, καθαρά πιά, καταθλιπτικῆς ἐπίδρασης («*ἀθυμίας*⁹⁷») στάθηκε ὁ θάνατος τοῦ Λυκόφρονος, ἔτσι πού θέλησε γιά τόν ἑαυτό του «*νά ἐξαφανίση τά ἴχνη τῆς ὑπάρξεώς του μέ ἓνα τέλειο ἀφανισμό, τέτοιον πού νά ἰσοδυναμῇ μέ ἐκμηδένιση*». Γιὰ νά κρύψει, μάλιστα, τόν τόπο τῆς ταφῆς του μηχανεύτηκε μιά «*ροκαμβολική σκηνοθεσία*⁹⁸», στήν ὁποία δέκα τουλάχιστον νεαρά ἄτομα δρῆκαν τό θάνατο⁹⁷.

Στό ὑπό τόν τίτλο «Ὁ Ἕλλην Ἀμλέτος» μελέτημά του, ὁ Γκέρχαρτ Χάουπτμαν γράφει⁹⁹: «*Περίανδρος, Μελίσσα, Λυκόφρων (...)* Προφέρω αὐτά τά ὀνόματα κι' ἀκόμα τρέμω (...) Τρεῖς αἰνιγματικά μορφαί». Ὁ πρῶτος, μᾶς λέει, ὅσο περνοῦσαν τά χρόνια «*παρεσύρετο ὀρητικώτερα ἀπό τά ἀχαλίνωτα πάθη τῆς μανίας του (...)* ἐβυθίζετο ὀλοένα βαθύτερα στά σκοτάδια τῆς τρέλλας (...). Μέσα στά σκοτάδια τῆς ψυχῆς τοῦ τυράννου, ἡ γυναῖκα τοῦ ἔφερνε μιά φωτεινὴ ἀκτίνα ἀγάπης καί τρυφερότητας. Κάθε ψυχῇ, κι' ἡ πιό σκοτεινὴ, ἔχει τίς στιγμές τῆς τρυφερότητός της: ὁ σκοτεινὸς τύραννος ἠγάπησε τήν γυναῖκα του. Κι' ἀπὸ ἀγάπη καί τρυφερότητα τήν ἐφώναζε χαϊδευτικά Μελίσσα. Ἀλλ' ἔπειτα ὁ ζόφος τῆς αἰνιγματικῆς αὐτῆς ψυχῆς κατέπνιγε τήν φτωχεῖαν ἀκτίνα, κι' ἡ τρυφερότητα γιά τήν γυναῖκα του μετεβλήθη ἀνεξήγητα σέ τυφλὸν μῖσος, σ' ἓνα ἀπὸ τά φοβερά ἐκεῖνα

μίσση πού δέν τό συγκρατεῖ τίποτε, γιατί πηγὴ των εἶνε ἡ ἀγάπη. Ὁ τύραννος, μανιακὸς ὅσον περνοῦσαν τὰ χρόνια, δολοφόνησε γι' ἀγνώστους λόγους τὴν γυναῖκα του, τὴν Μέλισσα». Ὁ Χάουπτμαν τὴν χαρακτηρίζει «τραγικὴ γυναῖκα» καὶ τό γιό της Λυκόφρονα «αἰνιγματικὴ μορφή» τονίζοντας, μαζί, τό ἀγεφύρωτο χάσμα ἀνάμεσα σ' αὐτόν καὶ τόν πατέρα του («πού ἐμίσησε ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὴν μητέρα του»), ἀλλὰ καὶ τό γεγονὸς ὅτι τό ἐδῶ πρόβλημα εἶναι «αἰνιγματικώτερον καὶ σοβαρότερον ἀπὸ τό αἶνιγμα τοῦ Ἀμλέτου¹⁰⁰ καὶ τῆς μητρός του».

Γιὰ τόν ἴδιο τόν τύραννο σημειώνει πὼς «ἐπέβαλλε στὴν ψυχὴ του νά μὴν ἔχη αἰσθημα γιὰ κανένα, ἀπὸ δυσπιστίαν πρὸς τὰ αἰσθήματα τῶν ἄλλων (κι' ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀναγκαστικὴν ξηρασίαν ξηραίνεται καὶ μαραίνεται σὸ τέλος ἡ ψυχὴ τῶν τυράννων) ἐνῶ μέσα σὸ ἔρημον ἀνάκτορόν του ἐπάλαιε μέ τούς δαίμονας καὶ τὴν σκιάν τῆς Μελίσσης».

«Ὁ σοφὸς ρεαλιστής» –γράφει ὁ Ἰωάννης Συκουτρής– «γίνεται δεισιδαίμων» καὶ τὰ γεγονότα προκαλοῦν παρόμοιες «ζωηρότατες ἀντιδράσεις στὰ ὑπερερεθισμένα νεῦρα του (...) εἶναι ἓνας μονάρχης ἄρρωστος εἰς τὰ νεῦρα, ἄρρωστος προπαπτός εἰς τὴν βούλησιν¹⁰¹».

Αὐτὴ ἡ ἀρρώστια πῆρε μιά ἔκφραση αἰσθητικὴ καὶ στὴν ὑπὸ τὸν τίτλο «Περὶ ἀνδρὸς» σχετικὰ πρόσφατη Ὀπερα τοῦ Θ. Ἀντωνίου, πού πρωτοανέβασε σὸ θέατρο τῆς Γκέρντενερπλατς τοῦ Μονάχου τό 1983, καὶ στὴν ὁποία ὁ –κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Ἑλληνα συνθέτη– «Σχιζοφρενικὸς τύραννος («ἓνας συναρπαστικὸς χαρακτήρας, δυνατὴ, ἐξτρεμιστικὴ προσωπικότητα μέ μεγάλη πολυμορφία») παραμένει ἓνα σύγχρονο καὶ ζωντανὸ θέμα¹⁰²».

Στὸ χῶρο τῆς δραματικῆς Τέχνης, τὴν περίπτωσι Περὶ ἀνδρὸς δραματοποίησε ὁ Ε. Ἀθανασιάδης σὸ ἔργον του «Περὶ ἀνδρὸς», γραμμένο στὰ γαλλικά¹⁰³, ὅπως καὶ οἱ Ν. Γεωργιάδης¹⁰⁴ καί, πολὺ ἀργότερα, ὁ Λ. Παπαϊωάννου¹⁰⁵ μέ τόν ἴδιο τίτλο. Στὴν τραγωδίᾳ «Κυψελίδες», ὁ Δ. Βερναρδάκης¹⁰⁶ δραματοποιεῖ ἐπίσης («μέ ζωηρότατη μίμηση τοῦ Σαίξπηρ καὶ ἰδίως τοῦ Ἀμλετ¹⁰⁷») τίς οἰκογενειακὰς περιπέτειες τῶν Κυψελιδῶν, γιὰ νά ἀκολουθήσει ὁ Ν. Καζαντζάκης μέ τὴν «Μέλισσα», «τὴν ὠριμότερη καὶ θεατρικότερη ἀπ' τίς τραγωδίες του¹⁰⁸» («τό πιὸ ἀγαπημένον του ἔργο¹⁰⁹») γραμμένο τό 1937 καὶ ἀνεβασμένον γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα τό 1962, δύο χρόνια μετὰ τὴν παρισινή παράστασι σὸ θέατρο τῆς Ἀλλιάνς Φρανσαίξ. Πηγὴ ἐμπνευσης στάθηκε ἐδῶ –ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας– ὁ Ἡρόδοτος, στόν ὁποῖο «ἐδείχνε ἰδιαίτερη προτίμησι¹¹⁰». Ἀπ' τό σχετικὸ κείμενον τοῦ Ἡροδότου (ἓνα κείμενον μέ χαρακτήρα ἀνθρωποκεντρικόν, τραγικόν καὶ «στοιχεῖα πού ἀποτελοῦν τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα μιᾶς τραγωδίας¹¹¹», τῆς ὁποίας οἱ προϋποθέσεις ἐμφανίζονται σὸ τυραννικὸ πολίτευμα: συγκεντρωμένη δύναμις στὰ χέρια ἐνός, φαινομενικὴ αὐτάρχεια πού ἐκτρέπει τόν ἄρχοντα σέ ὕβριν, πρόκλησι τοῦ θεοῦ φθόνου, τιμωρία καὶ καταστροφὴ, πού δέν λείπει ὁλότελα τό μεγαλεῖο¹¹²»), ἀντλεῖ ὁ συγγραφέας τό ὕλικόν του. Τό Ἡροδότειον κείμενον, σὸ ὁποῖο ὁ μέγας ἱστορικὸς μᾶς δίνει μιά «διήγησι ἀποκαλυπτικὴ τῆς ἀνθρώπινης μοίρας, μετέωρης μετὰ τὸν θεοῦ φθόνου, τῆς κληρονομικῆς ἐνοχλῆς καὶ τῶν περιορισμῶν τῆς ἐξουσίας¹¹³», προμήθευσε τό θέμα τῆς καζαντζακικῆς «Μελίσσας» παρόλο πού ὁ δραματοουργὸς εἶχε ὑπόψιν του καὶ ἄλλες πηγές («ἀντιφατικώτατα¹¹⁴», πολλές φορές, μετὰξὺ τους).

‘Ιστορική –πέρα για πέρα– μορφή ὁ Περίανδρος, ἔχει μιά ἱστορία πού, ὡστόσο, ἐμπλουτίζεται ἀπό κάποιες «πληροφορίες» πού ἀποδίδουν σ’ αὐτόν «τὴν παράδοση ὅλων τῶν ταμπού¹¹⁵». Ὅπωςδήποτε, ὁμως, ἀναφέρεται ὡς ἓνας «ὠμός», «δῖαιος», «μυαιφόνος», τύραννος μὲ συνεχές ἐκρήξεις ὀργῆς καὶ θυμοῦ. Ἐπιπλέον: Ψυχοσεξουαλικὴ ἀνωμαλία (Νεκροβασία), Ἡδονοβλεψία καὶ (ἀκούσια) Αἰμομιξία.

Ὁ Παρθένιος, ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος μιλάνε γιὰ τὸν «ἔρωτα τῆς μητρὸς αὐτοῦ¹¹⁶» (τοῦ ἐρωτικοῦ-σεξουαλικοῦ δεσμοῦ τῆς μητέρας του μὲ τὸν ἴδιον), πού τὴν ὁδήγησε στὴν αὐτοκτονία («προεμένης τὸν βίον ἐκουσίως¹¹⁶» κατὰ τὸν Πλούταρχο) ὕστερα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄνομος αὐτὸς δεσμός ἐγινε δημόσια γνωστός.

Ἡ μητέρα του, ἡ Κράτεια, ὄντας χήρα καὶ νέα γυναίκα, εἶπε στό γιό της ὅτι μιά νέα καὶ ὠραία παντρεμένη ἦταν παράφορα ἐρωτευμένη μαζί του καὶ ὅτι θὰ πέθαινε ἀπὸ ἀπελπισία ἂν ἐκεῖνος δέν δεχόταν νὰ τὴν ἱκανοποιήσει σεξουαλικά, ἔστω καὶ γιὰ μιά μόνο φορά. Ὁ Περίανδρος ἀρνήθηκε γιατί θεωροῦσε μιά τέτοια πράξη ἀπαγορευμένη «ὕπὸ τε νόμων καὶ ἐθνῶν¹¹⁷». Ἡ Κράτεια, ὁμως, ἐρωτευμένη ἢ ἴδια μαζί του («ἐρασθεῖσα ἢ μήτηρ αὐτοῦ¹¹⁸») καὶ διακατεχόμενη ἀπὸ ἔντονο ἐρωτικό πόθο, πλημμυρισμένη ἀπ’ τὴ σεξουαλικὴ ἐπιθυμία συνεύρεσης («πόθῳ κατήχετο καὶ ἀνεπίπματο τῆς ἐπιθυμίας περιπλεκόμενη τῷ παιδί¹¹⁷») καὶ πού ἦταν μιά ἐπιθυμία ἢ ὁποία «προϊόντος τοῦ χρόνου¹¹⁷» αὖξανε, ἔτσι ὥστε νὰ γίνεи «πάθος-νόσος¹¹⁷», τὸν ἔπεισε μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι θὰ ἔσωζε ἀπ’ τὴν αὐτοκτονία μιά παράφορα ἐρωτευμένη γυναίκα. Συγκρατητέθηκε δεσμευμένος, ὁμως, μὲ ὄρκο ὅτι δέ θὰ ὅλεπε τὸ πρόσωπό της, οὔτε θὰ ἔκρινε τὸ ὄνομά της («συνῆν αὐτῷ λάθρα¹¹⁸»), καὶ συνουσιάστηκε μὲ τὴν ἄγνωστη καὶ μάλιστα πολλές βραδιὲς συνεχῶς, ὑπὸ τὸ σκοτάδι τῆς νύχτας. Ἦταν τόση ἡ ἱκανοποίησή του πού ζήτησε ἀπ’ τὴ μητέρα του νὰ τὸν ἀπαλλάξει ἀπ’ τὴ δέσμευση νὰ μὴν βλέπει τὸ πρόσωπό της. Ἡ ἄγνωστη χάθηκε καὶ γιὰ νὰ τὴν ἀποκτήσει καὶ πάλι ὁ Περίανδρος, ἔδωσε ἄλλη μιά φορά τὸν ὄρκο γιὰ σεβασμὸ τῆς ἀνωνυμίας. Ἡ Κράτεια πῆγε ξανά ἀλλὰ ὁ Περίανδρος ἐπιόρκησε, ἀναψε τὴ λυχνία, εἶδε ὅτι ἡ ἄγνωστη ἦταν ἡ μητέρα του, καὶ «ῥωμῆσεν ἐπὶ τὸ διεργάσασθαι αὐτήν¹¹⁷» (ῥωμῆσε νὰ τὴν σκοτώσει). Συγκρατήθηκε, ὁμως, ἀπὸ ἓνα θεϊκὸ ὄραμα, πού ἐμφανίσθηκε μπροστά του («κατασχεθεὶς ὑπὸ τινος δαιμονίου φαντάσματος¹¹⁷») καὶ δέν ἔφθασε στὴ μητροφονία. Ἀπὸ τὴ στιγμή ἐκείνη «παράπληξ ἦν νοῦ τε καὶ φρενῶν¹¹⁷». Ἐμφάνισε δηλαδὴ σοβαρὴ ψυχικὴ διαταραχὴ («folie meurtrière» κατὰ τὸν J. Puiggali¹¹⁹) καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ μεταβλήθηκε σ’ ἓναν «αἰμοδόρο καὶ ἐπίβουλο τύραννο¹²⁰», ὁ ὁποῖος «κατέσκηψέ τε εἰς ὠμότητα καὶ πολλοὺς ἀπέσφαξε τῶν πολιτῶν¹¹⁷». Ὅσο γιὰ τὴ μητέρα του, αὐτὴ αὐτοκτόνησε («ἀνῆλθεν ἐαυτήν¹¹⁷»).

Μὲ ἱστορικὸ πρότυπο τὴν Κράτεια, καθιερώθηκε στὴ σύγχρονη ψυχιατρικὴ ὁρολογία, ὁ ὅρος «(Ψυχοσεξουαλικό) Σύμπλεγμα τῆς Κράτειας», πού σημαίνει τὸ ἀπὸ πρωτοβουλία τῆς μητέρας οἰδιπόδειο σύμπλεγμα (ἀρχέτυπο αἰμομιξίας μητέρας-γιοῦ¹²¹).

Καθιερώθηκε, ἐπίσης, καὶ ὁ ὅρος «Σύμπλεγμα τοῦ Περιάνδρου» γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴν «ἀνάστροφη μορφή [renversé]» τοῦ ὁμαλοῦ οἰδιποδείου συμπλέγματος (τὸ ὁποῖον εἶναι «ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Φρόυντ [...] καὶ

ἀφορᾷ στή «συναισθηματική προσκόλληση τοῦ παιδιοῦ πρὸς τὸν γονέα τοῦ ἀντιθέτου πρὸς αὐτόν φύλου...»). Πρόκειται δηλαδή γιὰ ποικιλία τοῦ οἰδιποδείου συμπλέγματος μέ ιδιαίτερο κλινικό ἐνδιαφέρον ἔτσι καθὼς ἐκφράζει τὴ νοσηρότητα τῆς φυλετικῆς κατεύθυνσης τοῦ παιδιοῦ, κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἀγόρι προσκολλᾶται στὸν πατέρα καὶ τὸ κορίτσι στὴ μητέρα, μέ ἱστορικό πρότυπο τὸν Περίανδρο πού ἦταν ιδιαίτερα προσκολλημένος συναισθηματικά στὸν πατέρα του, τὸν ὁποῖο ἀγαποῦσε καὶ θαύμαζε ἀπεριόριστα καὶ σέ ἀντίθεση μέ τὴ μητέρα του πρὸς τὴν ὁποία ἦταν ψυχρὸς καὶ ἀδιάφορος¹²¹.

Ἡ κοινολόγηση τοῦ περιστατικοῦ («φανερῶν γενομένων¹¹⁸») τῆς αἰμομικτικῆς σχέσης τῆς Κράτειας-Περίανδρου στάθηκε, κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιο, ἡ αἰτία τῆς χαρακτηρολογικῆς μεταστροφῆς τοῦ τυράννου, ὁ ὁποῖος μετὰ ἀπ' αὐτό [*ἐπὶ τῇ φωρᾷ* (= ἀποκάλυψη)], «*βαρὺς πᾶσιν ἐγένετο¹¹⁸*».

Ὅμοια καὶ γιὰ τὸν Παρθένιο, πού μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ ἴδιο αὐτὸ γεγονός ὑπῆρξε ἡ κύρια καὶ βασικὴ «*αἰτία¹¹⁷*» τῆς ἀλλαγῆς τοῦ χαρακτήρα καὶ τῆς συμπεριφορᾶς του, ἀφοῦ ἀρχικὰ ἦταν «*ἐπιεικὲς τε καὶ πρᾶος¹¹⁷*» καὶ μετὰ («*ὑστερον¹¹⁷*») ἐγινε «*φονικώτερος¹¹⁷*» μέ τὴν ἐμφάνιση μᾶς πληθωρικῆς παθολογίας (κλινικῆς ψυχιατρικῆς σημειολογίας). Αὐτὴ, ἀκριβῶς, τὴ χαρακτηρολογικὴ ἀλλαγὴ (τὴ μετάπτωση στὴ θαναυσότητα καὶ τὴν κτηνωδία, τὴν ἠθικὴ ἀναλγησία καὶ τὸ ἐγκλημα) εἶχε ἤδη ἐπισημάνει ὁ Ἡρόδοτος (ἡ ἀρχαιότερη πηγὴ καὶ χρονολογία πλησιέστερη στὸν Περίανδρο) τονίζοντας ὅτι «*κατ' ἀρχὰς ἦν ἡπιώτερος¹²²*» καὶ μόνο ἀργότερα ἐγινε «*μυαιφονώτερος Κυψέλου¹²²*», ἀλλὰ τὴν συνδέει, ὥστόσο, αἰτιολογικά μέ τὸ θάνατο τῆς συζύγου του καὶ τὸ, ἐπίσης, φοβερὸ περιστατικὸ τῆς νεκροβασίας, πού ἔμεινε περίφημο μέσα στὴν ἱστορία.

Στὴν κλασσικὴ –καταρχή– Ψυχιατρικὴ, ἀναφορά στὴν ψυχοεξουαλικὴ αὐτὴ διαστροφή («σπάνια στὴν ἀρχαιότητα κατὰ τοὺς εἰδικούς τῆς ἐλληνικῆς κουλτούρας¹²³») ἐγινε ἀπὸ πολλοὺς συγγραφεῖς, ὅπως ἀπὸ τὸν Α. Éraulard¹²⁴, πού στὴ διδακτορικὴ του διατριβή (1901, Lyon) ἀναφέρεται στὴν περίπτωση τοῦ Περίανδρου.

Οἱ ψυχαναλυτές –στὴ συνέχεια– ἐκτός ἀπ' τὴ φροῦδικὴ θεώρηση παρόμοιων κλινικῶν περιστατικῶν, δὲν ἀγνοοῦν τὸ ἱστορικό αὐτὸ προηγούμενο, ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ Ε. Jones¹²⁵, στὸν ὁποῖο ἀναφέρεται ἡ γνωστὴ ἀπὸ παλῆά Ψυχαναλύτρια καὶ Πριγκίπισσα τῆς Ἑλλάδος Μαρία Βοναπάρτη σέ σχετικὴ –ψυχαναλυτικῆς ἐμπνευσης– μελέτη τῆς¹²⁶. Στὴν ἴδια αὐτὴ ἐργασία, ὅπως καὶ στὸ διβλίο τῆς γιὰ τὸν Edgard Poe¹²⁷ (1934), ἐπιχείρησε μιὰ ἀπ' τίς πρῶτες ψυχαναλυτικὲς προσεγγίσεις, ἐνῶ ὁ Δ. Κουρέτας¹²⁸ –ἀργότερα– τόνιζε σέ σχετικὴ ἀνακοίνωσή του ὅτι ἡ νεκροβασία ἀντιπροσωπεύει στὸ ἀσυνείδητο τὴν ἐπιθυμίαν ἐπιστροφῆς στὸ σῶμα τῆς νεκρῆς μητέρας καὶ πού, ταυτόχρονα, μπορεῖ –ἴσως– νὰ θεωρηθεῖ ὡς σαδιστικὴ ἐκδήλωση, μέ σκοπὸ τὴ σεξουαλικὴ εὐχαρίστηση μιὰ κι' εἶναι γνωστὸ πὼς γιὰ τὸ ἀσυνείδητο, τὸ ἀντικείμενο εἶτε ζωντανὸ εἶναι αὐτὸ εἶτε νεκρὸ, δὲν παύει ν' ἀποτελεῖ ἓνα λιμπιντικό ἀντικείμενο.

Σέ ἀντίθεση, ὅμως, μ' ἓνα τέτοιο βιολογισμό τοῦ ἐνστίκτου, ὑπάρχει ἐδῶ ἓνα καθαρὰ ἀνθρωπολογικὸ φαινόμενο κι' ἔτσι μιὰ ψυχαναλυτικὴ «ἐξήγηση» (χαρακτηριστικὸ τῶν ἐπιστημῶν τῆς *natura*) θὰ μπορούσε ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ μιὰ «ἐρμηνεύει», φαινομενολογικὴ πλέον (ἀντίθετη στὸν παραπάνω ψυχαναλυτικὸ νατουραλισ-

σμό), ή οποία θεωρεῖ τή διαστροφή (γενικά) ὄχι τόσο ὡς μιά ἀνωμαλία τῆς σεξουαλικῆς ἐνστιγματικῆς ἐνόρμησης, ὅσο ὡς μιά δυσπλασία πού ἀφορᾷ στή διανθρώπινη σχέση, τήν ἀνθρώπινη ἐπαφή¹²⁹. Στήν ἐπιμέρους διαστροφή, πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ὑπάρχει μιά σοβαρή διαταραχή τῆς ἐπαφῆς μέ τή ζωντανή γυναῖκα (ή ὅποια δέν συνεπάγεται ἀναγκαστικά τόν χαρακτηρισμό τῆς σεξουαλικῆς παθολογίας ὡς παθολογίας τῶν ἐνστίκτων), μιά διαταραχή πού εἶναι πάντα μιά παθολογία τοῦ «στρέφου» πρὸς τοὺς ἄλλους¹³⁰. Ὁ ὑπερτονισμός αὐτὸς τῆς διανθρώπινης σχέσης, συμφωνεῖ ἀπόλυτα μέ τίς περισσότερες σύγχρονες θέσεις (M. Boss), πού βλέπουν στή διαστροφή τήν ἀπόλυτα διαταραγμένη μορφή τοῦ ἔρωτα καί ἰδίως¹³¹ τήν τέλεια «ἐξαφάνιση τοῦ νοήματος (Sinnjstörung) τοῦ ἀληθινοῦ καί γνήσιου ἔρωτα¹³²».

Στό ἴδιο πλαίσιο μιᾶς φαινομενολογικά θεμελιωμένης ὑπαρξιακῆς ἀνάλυσης, ὁ R. Kuhn¹³³ ὑπογραμμίζει τήν «Leblosigkeit» δηλαδή τήν «ἐλλειψη ζωῆς» τοῦ πτώματος, πού καθιστᾷ τελειῶς ἀδύνατη κάθε ἀνθρώπινη ἐπαφή. Ὁ Σάρτρ (Jean-Paul Sartre) στό διβλίο του «Τὸ Εἶναι καί τὸ Μὴδέν» Δοκίμιο φαινομενολογικῆς Ὀντολογίας¹³⁴ γράφει πὼς τὸ νεκρὸ σῶμα εἶναι ἡ ἀκραία πραγματοποιήση (réification) τοῦ σεξουαλικοῦ παρτεναίρ καί ἄρα ἡ ἀκραία μορφή σαδιστικῆς ἐπιθετικότητας. Ἡ κατοχή τοῦ σώματος ἔχει ἀξία ὅταν μ' αὐτὸ ταυτίζεται ἡ Συνείδηση τοῦ ἄλλου, τὸ Πρόσωπό του (σὴν ἀνθρωπολογικὴ ἔννοια τῆς λέξης) καί ὁ ἐραστὴς δέν ἐπιθυμεῖ «νά ἀποκτήσει τὸ ἀγαπημένο ὄν, ὅπως κατέχουν ἓνα πρᾶγμα». Στὴ διαστροφή – ἀντίθετα – τῆς νεκροδασίας (ὅπως καί σέ ἀντίθεση, ἐπίσης, μέ ὅ,τι συμβαίνει μέ τή σαδιστικὴ συμπεριφορά, ὅπου ὁ ψυχανῶματος «ἀπαιτεῖ ἓνα εἰδικὸ τρόπο οἰκειοποίησης τοῦ “ἀγαπημένου” προσώπου, τήν κατοχή μᾶς ἐλευθερίας σάν ἐλευθερία») ὑπάρχει ἀποστροφή τῆς ἀμοιβαίας σχέσης, ἡ ἱκανοποίησις κ' ἀπ' αὐτὴ ἀκόμα τήν μὴ-ἐλευθερίαν τοῦ ἄλλου. Ὑπάρχει ἐπιθυμία ὁλοκληρωτικοῦ ἀφανισμοῦ του, δηλαδή θανάτου τοῦ πού σημαίνει ὄχι μόνον ἄρρωστη σεξουαλικότητα ἀλλὰ οὐσιώδη ἀνθρωπολογικὴ ἔνδεια, ἡ ὅποια καθιστᾷ τελειῶς ἀπάνθρωπη μιά τέτοια συμπεριφορά.

Μιά «ἀνάλυση φαινομενολογικοῦ τύπου¹³⁵» ἐπιχείρησε καί ὁ Th. Spöerl¹³⁶ (μέ σχετικὴ ἀναφορά καί στήν περίπτωση Περιάνδρου¹³⁷) σέ εἰδικὴ μονογραφία του «δομικῆς (structural) ἀνάλυσης» μερικῶν κλινικῶν περιπτώσεων καί στήν ὅποια τονίζεται ἡ βαθιὰ τροποποιημένη σχέση μέ τόν κόσμον, ἡ διαταραχὴ τοῦ βιωματικοῦ χώρου καί χρόνου (ἀβουλία-ἐλλειψη προοπτικῆς μέσα στό χρόνο καί νοσταλγία γεγονότων τοῦ παρελθόντος, δηλαδή μιά καθαρὰ καταθλιπτικὴ συμπτωματολογία¹³⁸) ἐνῶ ἡ θέασις τοῦ κόσμου ἐμφανίζεται ὡς λυκοφωτικὴ ἢ καί ὀλότελα ζοφερή¹³⁹.

Ἀντλημένη ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο ἡ πληροφορία αὕτη γιὰ τὴ νεκροδασία τοῦ Περιάνδρου, ἐντάσσεται στὸν εὐρύτερον ὅσον μᾶς πλούσιος συλλογὴς ἐγκληματικῶν πράξεων καταγεγραμμένων ἤδη ἀπ' τὸν Ε' προχριστιανικὸ αἰῶνα. Εἶναι πιθανὸ νὰ συνδέεται μέ τήν ἀπέχθεια τῶν Ἑλλήνων γιὰ κάθε λογῆς τυραννία, ταυτόχρονα – ὅμως – δίνει τὸ στίγμα μᾶς πράγματι «δραματικῆς προσωπικότητας» τῆς ὁποίας ἡ ἱστορία συμπληρώνει, μέ τὸν τρόπο αὐτό, ἐκείνην τοῦ Οἰδίποδος (παρόλη τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ πρόσωπα, ὅπως σημειώνουν σ' ἓνα μελέτημά τους δημοσιευμένο στὴν «L'Évolution Psychiatrique» ἡ Danielle καί ὁ Michel Gourevitch¹⁴⁰). Καθαρὰ μυθολογικὴ καί ἀρχαϊκὴ φειγούρα ὁ τελευταῖος αὐτός, ἐμφανίζει μιά βασικὴ διαφορὰ ἀπ' τὸν τύραννον τῆς Κορίνθου, πού εἶναι ἓνα πρόσωπο ἱστορικὸ τῆς προ-

κλασικῆς ἐποχῆς μέ πολλά ἐλαττώματα, ἐκτός ἀπ' ἐκεῖνο τῆς πατροκτονίας («Κατεῖχε» ἐρωτικά τή μητέρα του χωρίς νά ἔχει ἀντιμετωπίσει –ὅπως ὁ Οἰδίπους– τόν πατέρα του, τόν ὁποῖο διαδέχθηκε νόμιμα¹⁴⁰). «Μεταμυθολογικό πρόσωπο» ὁ ἐραστής αὐτός τῆς μητέρας του, ὡς τή στιγμή πού τήν ἀναγνώρισε, παρέβηκε ἀτιμώρητα τήν ἀπαγόρευση μιᾶς τέτοιας αἰμομικτικῆς σχέσης. Τιμωρήθηκαν, ὥστόσο, σκληρά οἱ ἀπόγονοι καί διάδοχοί του. Ὁ,τι θύμιζε τήν τυραννίδα τῶν Κυψελιδῶν καταστράφηκε σέ μιά ἐξέγερση (παρόμοια σημειώθηκε καί στήν Ἀμβρακία), πού ἡ διαίτητά της ἐκφράζει τό ἄσθεστο γι' αὐτούς μῖσος τῶν ἀντιπάλων τους. Οἱ ἐξεγερμένοι πολῖτες κατεδάφισαν τά σπίτια καί δήμευσαν τίς περιουσίες τῶν τυράννων, ἐνῶ ξέθαψαν τά ὅσά τους καί τά πέταξαν ἔξω ἀπό τά σύνορα μαζί μέ τό αἰμόφυρτο πτώμα τοῦ τελευταίου τῶν Κυψελιδῶν· τοῦ Ἀμβρακιώτη Ψαμμήτιχου¹⁴¹, πού διαδέχθηκε –ὡς ἀνεμῖός του– τόν Περίανδρο, μετά ἀπό σαράντα καί πλέον χρόνια τῆς τυραννικῆς ἐξουσίας του.

*

Ὁ τελευταῖος αὐτός τύραννος τῆς Κορίνθου, ὁ Ψαμμήτιχος¹⁴² (ἐλληνικός τύπος τοῦ ὀνόματος Psamtek, πού ἔφεραν οἱ βασιλιάδες τῆς σύγχρονῆς του 26ης αἰγυπιακῆς δυναστείας¹⁴³, ἓνα ὄνομα πού ἀπηχεῖ τό ἐνδιαφέρον τῶν Κυψελιδῶν γιά τήν Αἴγυπτο καί, ταυτόχρονα, συνιστᾷ «ἄκρα φιλοφρόνηση στόν βασιλιά της¹⁴⁴»), ἦταν γιός τοῦ οἰκιστῆ-νομοθέτη τῆς Ἀμβρακίας Γόργου. Τόν ἀπόκτησε ἀπ' τό γάμο του μέ μιά κόρη τοῦ Φαραῶ (Αἰγύπτια πριγκίπισσα¹⁴⁵) καί ἦταν ἓνας «ἄσημος Κυψελίδης¹⁴⁶». Μαζί του κλείνει ἡ δυναστεία τῶν Κυψελιδῶν, πού κράτησε κάπου ὀγδόντα χρόνια, ἐνῶ τόν ἴδιο καιρό σημειώθηκε καί ἡ κατάρρευση ἐνός μέρους τοῦ ἀποικιακοῦ συστήματος τῶν Κορινθίων. Στήν Ἀμβρακία, μάλιστα, ἀντιμετώπισαν ἓναν ἐπαναστατημένο λαό, ὅπως ἄλλοτε καί οἱ ἰδρυτές της Κορίνθιοι τήν ἀντίσταση τῶν αὐτοχθόνων¹⁴⁷.

Δέν γνωρίζουμε τίποτε γιά τά ἐλάχιστα αὐτά χρόνια τῆς διακυβέρνησης τοῦ Ψαμμήτιχου, δηλαδή τήν περίοδο ἐκεῖνη κατά τήν ὁποία, ἀφήνοντας τήν Ἀμβρακία, ἦρθε –«σέ ὥρα ἐσωτερικοῦ κι ἐξωτερικοῦ χάους¹⁴⁸»– καί ὕστερα ἀπό πρόσκληση, στή μητροπολιτική πρωτεύουσα ὅπου καί πέθανε πληγωμένος ἀπ' τό ἐγγχειρίδιο ἐνός ἀπ' τούς ἀντιπάλους του τῆς κορινθιακῆς ἀντεπανάστασης τῶν ὀλιγαρχικῶν, μιᾶς ἀντεπανάστασης «βίαιης, πού ἔδωσε ἐλεύθερη διέξοδο σέ ἄγριες ἐκδικητικῆς παρορμήσεις» κατά τήν ἐκφραση τοῦ Μ. Σακελλαρίου¹⁴⁹. Ὁ Ἄγγ. Φουριώτης σημειώνει σχετικά πῶς οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ὀλιγαρχικοὶ «ἔδωσαν διέξοδο στά πάθη τοῦ λαοῦ καί τόν ἔφεραν σέ σημεῖο νά κινηθεῖ μέ τό ἐνστικτό του¹⁵⁰», προσθέτοντας¹⁵¹: προφητικός ὁ χρησμός τοῦ δελφικοῦ μαντείου πού πρόβλεπε τό τέλος τῶν Κυψελιδῶν, ἀλλά καί ὁ μῦθος ἐκεῖνος πού θέλει τούς Κορινθίους νά ρίχνουν στό πέλαγος τόν Ἀρίονα (τόν περίφημο κιθαρωδὸ καί λυρικό ποιητὴ πού ἔμεινε στήν αὐλή τῆς Κορίνθου) ἀφοῦ οἱ ἴδιοι ἔρριξαν καί τό καθεστῶς καί μάλιστα σέ μιά ὥρα, πού ὁ οἶκος δέν κυβερνῶταν ἀπὸ χέρι ἰσχυρὸ πέρα ἀπὸ ἓνα διάδοχο ἀνίκανο –ὅπως ἔχει εἰπωθεῖ– νά ἀνατρέψει σέ ὥρα κάμψης τὰ ἱστορικά δεδομένα, ὁλομόναχον ἀπέναντι στοὺς ἀντιπάλους του, [θύμα εἶτε τῆς δικῆς του ἀνικανότητος εἶτε τῶν ὑπερβασιῶν τοῦ θεοῦ του, τίς ὁποῖες καί πλήρωνε τώρα¹⁵²] καί κληρονόμο μιᾶς ἰδιαίτερα ἄσχημης κατάστασης,

ἐπιβαρυνμένης ἀπό ἐξωτερικές¹⁵³ ἐπεμβάσεις ἀλλά καί ἔντονες ἐσωτερικές¹⁵⁴ διαφοροποιήσεις μέ τίς ἀνερχόμενες καινούργιες κοινωνικές δυνάμεις καί τίς ἀλλαγές τῶν παραγωγικῶν συνθηκῶν. Ἡ δολοφονία του στάθηκε καί ἡ ἐπιβεβαίωση τοῦ δελφικοῦ χρησμοῦ: τό καθεστῶς πού ἱδρύσε ὁ Κύψελος, ἀδύναμο νά προχωρήσει πύο πέρα, σταμάτησε ὑποχρεωτικά στόν Περίανδρου.

*

Σέ μιά χρονική περίοδο τῆς ἐξουσίας τοῦ Περίανδρου στήν Κόρινθο, ἐμφανίζεται στήν Ἀμβρακία (ὅπου ὑπῆρχε ὁ πλάγιος κλάδος τῶν Κυψελιδῶν) ὡς τύραννος, ὁ συνονόματος του καί συγγενῆς του Περίανδρος ὁ Ἀμβρακιώτης, ἐνῶ ἕνας ἄλλος Κυψελίδης¹⁵⁵, «ἐκ θηλυγονίας» ἴσως, ἀναφέρεται ὅτι ζοῦσε στήν Ἀθήνα: ὁ Ἴπποκλείδης. Ἐγινε πασίγνωστος ἀπ' τήν ἰδιότροπη συμπεριφορά του καί ἀπό μιά μόνο φράση του. Ὦντας ἕνας ἀπ' τοὺς πλουσιότερους καί ὠραιότερους νέους («πλούτω καί εἶδεῖ προφέρων¹⁵⁶»), ἀνάμεσα σέ πολλοὺς ἄλλους, πού εἶχαν μεγάλη ἰδέα γιά τόν ἑαυτό τους («ἐξωγκωμένοι¹⁵⁷»), φερόταν ὡς ὑποψήφιος γαμπρός τῆς ὠραιότατης κόρης τοῦ τυράννου τῆς Σικυῶνος Κλεισθένης. Ὁ πατέρας τῆς κόρης κάλεσε στήν αὐλή του πολλοὺς μνηστήρες καί ἐπὶ ἕνα ὁλόκληρο χρόνο τοὺς δοκίμαζε, ἀκόμα καί γιά τόν χαρακτήρα καί τόν τρόπο συμπεριφορᾶς τους («διεπειράτο αὐτῶν [...] τῆς ὀργῆς [= τοῦ χαρακτήρα] καί τρόπου¹⁵⁸»). Παρόλο πού τόν προτιμοῦσε ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους μνηστήρες, ἀποφάσισε τελικά νά μὴν τόν κάνει γαμπρό του «διὰ τὴν ἀναιδείην¹⁵⁸» καί «ἐνεκα τῶν ἀσχημῶν χορῶν¹⁵⁹» («ἀπρεπῆς ὀρχησις¹⁶⁰») τοὺς ὁποίους ἐχόρευε, ἀφοῦ ὅταν ἐγινε τό γαμήλιο συμπόσιο γιά νά δηλωθεῖ ἡ προτίμηση, κι' ἐνῶ οἱ μνηστήρες παράθγαιναν γιά τό χέρι τῆς κόρης, ὁ Ἴπποκλείδης διέταξε νά τοῦ φέρουν ἕνα τραπέζι, στήριξε τό κεφάλι του πάνω σ' αὐτό καί χόρευε τινάζοντας στόν ἀέρα τά σκέλια του («τοῖσι σκέλεσι ἐχειρονόμησε¹⁵⁸»). Ὁ Κλεισθένης ἐνοχλήθηκε «ἀπό τὴν ἀσχημοσύνη καί τὴν ἐλαφρόνοια» τοῦ ὑποψήφιου γαμπροῦ ἀλλά συγκρατήθηκε γιά νά μὴν ἐκτραγεῖ («κατεῖχε ἑωυτόν οὐ βουλόμενος ἐκτραγῆναι εἰς ἑωυτόν¹⁵⁸»). Στή συνέχεια, ὡστόσο, ξέσπασε καί τοῦ εἶπε: «μέ τόν ἀσεμνο χορό σου κλώτσησες τό γάμο σου (ἔχασες τὴ νύφη)». Ὁ Ἴπποκλείδης, ἀδιάφορος, ἀποκρίθηκε μέ μιά φράση, πού ἀπό τότε ἐγινε παροιμιώδης: «Οὐ φροντίς Ἴπποκλείδην¹⁵⁸», πού παναπεῖ: «Δέν τόν νοιάζει τόν Ἴπποκλείδην».

Ὅπωςδήποτε οἱ τέτοιες χαρακτηρολογικές ἰδιομορφίες καί συμπεριφορές, ὅπως ἀναιδεια, ἔπαρση, ἀδιαφορία, κ.ἄ., παρόλο πού ἐντάσσονται στό εὐρύτερο πλαίσιο τῶν ψυχανωμαλιῶν (δυσπροσαρμοστικά χαρακτηριστικά, ἀποκλίσεις ἀπ' τόν τρόπο πού τό μέσο ἄτομο συναλλάσσεται μέ τοὺς ἄλλους σ' ἕνα δοσμένο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον [δυσαναλογία ἀνάμεσα στή συμπεριφορά τοῦ ἀτόμου καί τίς ἐπικρατοῦσες κοινωνικές νόρμες], συμπεριφορές πού μειώνουν τὴν διαπροσωπική καί κοινωνική του λειτουργικότητα), δέν συνιστοῦν ὡστόσο σοδαρότερες περιπτώσεις «Κλινικῆς Ψυχιατρικῆς» καί «Κλινικῆς Ἑγκληματολογίας» ὅπως ἐκείνη τοῦ — ἐπίσης Κυψελίδου— Περίανδρου τῆς Ἀμβρακίας.

*

Ὁ Ἀμβρακιώτης Περίανδρος, ἀδελφός τοῦ Ψαμμητίχου, κυβέρνησε τὴν (ὑπό

τόν ἄμεσο ἔλεγκο τῆς μητροπολιτικῆς Κορίνθου καί στά χρόνια τῆς ἡγεμονίας τοῦ θείου του Περιάνδρου) Ἀμβρακία, ἡ ὁποία ἀποικίστηκε ἀπό τόν πατέρα του Γόργο, στό πλαίσιο τῆς φιλόδοξης πολιτικῆς τῶν Κορινθίων στή Δυτική Ἑλλάδα.

Ὁ λαός τῆς Ἀμβρακίας ὀργάνωσε μιά, ὑπό μορφή συνωμοσίας, ἀντιτυραννική ἐξέγερση (ἐπανάσταση¹⁶¹-κίνηση¹⁶²) μέ ἀφορμή –σύμφωνα μέ ὅσα ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης καί ἄλλοι συγγραφεῖς– μιά χοντρή (βαριά) προσβολή πού ἐπιχείρησε ὁ τύραννος σ' ἓναν ἀπ' τοὺς ἐρώμενούς του, γεγονός πού σχετίζεται ἄμεσα μέ τό ὑπό διαπραγμάτευση θέμα μας, ἀφοῦ ἐδῶ πρόκειται γιά μιά παρέκλιση στή γενετήσια ζωή ἀλλά καί στή συμπεριφορά.

Ὁ τυφλός ἀπ' τήν ἐξουσία καί ὑπερόπτης τύραννος («*θαρώων τῇ ἐξουσίᾳ*¹⁶³») πρόσβαλε τόν νεαρό ἐρώμενο (ὑποταγμένο, στόν ἴδιον, σεξουαλικό ἀντικείμενο χωρίς ἔρωτα [*«ὔβρις ἦν τό χρῆμα, οὐκ ἔρως*¹⁶³», ὅπως γράφει ὁ Μάξιμος ὁ Τύριος]) πάνω στό μεθύσι («*παροινεῖ τό μειράκιον*¹⁶³») μπροστά σέ ἄλλους. Ἐξάλλου καί ἡ «ἀπό κοινου» οἰνοποσία («*συμπίνοντα μετὰ τῶν παιδικῶν*¹⁶⁴», δηλαδή μέ τόν ἐρωτικό σύντροφο) εἶχε γίνει χωρίς καμιά ἀναστολή, δημοσίως, ὅπως καί ἡ προσβολή, πού προκάλεσε καί τίς –ἀπ' τοὺς διάφορους συγγραφεῖς ἀναφερόμενες– ψυχικές ἐκείνες ἀντιδράσεις πού φθάνουν ἀπ' τήν παρόξυνση («*παροξυνθεῖς*¹⁶⁵») στήν ἀκραία ἐγκληματική πράξη («*ἀπέκτεινεν αὐτόν*¹⁶⁵»).

Γιά τόν Ἀριστοτέλη (πού εἶχε συγγράψει ἓνα βιβλίο μέ τίτλο «*Ἀμβρακιωτῶν Πολιτεία*¹⁶⁶» καί πού, δυστυχῶς, ἀπολέσθηκε), μιά ιδιαίτερη μορφή ἐπαναστατικῆς δράσης μέ τό ὄνομα «*ἐπιβούλευσις*» (πού ἐμφανίζεται εἴτε ὡς ἐπίθεση κατά τοῦ φυσικοῦ προσώπου, ἀποφασιζόμενη καί πραγματοποιούμενη ἀτομικά, εἴτε ὡς συνωμοσία μέ μυστικά συμφωνημένη ἀπόφαση κατά τοῦ κατόχου τῆς ἐξουσίας καί τοῦ κατεστημένου πολιτικοῦ συστήματος¹⁶⁷) ἐγινε ἐνάντια στόν τύραννο τῆς Ἀμβρακίας γιατί πρόσβαλε τόν ἐρώμενό του ρωτώντας τον, σέ κάποιο συμπόσιο, ἂν ἦταν ἐγκυος ἀπ' τήν ἐρωτική σχέση πού εἶχε μαζί του («*εἰ ἐξ αὐτοῦ κύει*¹⁶⁵»).

Ἡ ἐκ μέρους του «ὑπεροπτική συμπεριφορά» πυροδότησε τή βίαιη ἀντίδραση τοῦ νεαροῦ Ἀμβρακιώτη, ὁ ὁποῖος «αἰσθάνθηκε ὑβρισμένος» δηλαδή «δέχτηκε ἀπό τόν τύραννο προσωπική προσβολή καί ἐξευτελισμό. Μ' ἄλλα λόγια: ὁ ἄρχοντας ἔδειξε «*ὔβριν*¹⁶⁸», πού σημαίνει: «ὑπεροψία, τό νά φρονεῖ κανεῖς περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του ὑπέρτερα καί νά φέρεται μέ περιφρόνηση πρὸς τοὺς ἄλλους¹⁶⁹».

Ἡ ὕβρις, ὡς περιφρόνηση τοῦ μέτρου καί ὑπέρβαση τῶν ὁρίων πού διέπουν τίς ἀνθρώπινες συμπεριφορές, ἀφορᾷ στίς πράξεις καί τά λόγια («*πράττειν καί λέγειν*¹⁷⁰»), πού μπορεῖ νά προκαλέσουν μείωση στό θῦμα («*τῷ πάσχοντι*¹⁷¹»), ντροπιάζοντάς το καί, μάλιστα, μέ μόνο σκοπό τήν εὐχαρίστηση τοῦ ὑβριστῆ καί τήν ἱκανοποίησή του ὅτι ὑβρίζοντας («*κακῶς δρῶντες*¹⁷²») νομίζει πῶς ἐπιβεβαιώνει καλότερα τήν ὑπεροχή του («*κοῖονται αὐτούς ὑπερέχειν μάλλον*¹⁷²»). Δηλαδή: τό αἷτιο τῆς ἡδονῆς πού αἰσθάνεται εἶναι ὅτι μέ τό νά κακομεταχειρίζεται τοὺς ἄλλους νομίζει ὅτι εἶναι ἀνώτερός τους (ὑπερέχει). Πρόκειται –ὅπως παρατηρεῖ ὁ Γ. Κοντογιώργης στή διατριβή του «Ἡ θεωρία τῶν ἐπαναστάσεων στόν Ἀριστοτέλη»– γιά μιά μορφή καταπίεσης καί ἐξαναγκασμοῦ ἀπ' τόν κάτοχο τῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία προσβάλλει τήν ἐλευθερία τοῦ ἄλλου καί τήν ὅλη ἀνθρώπινη προσωπικότητα¹⁷³.

Ὁ Ἀριστοτέλης τονίζει ὅτι ἡ «ὔβρις» ἀποβαίνει αἰτία «ὀργῆς», πού μέ τή

σειρά της προκαλεί μία βίαιη αντίδραση με επίθεση ενάντια στο φυσικό πρόσωπο (τό συγκεκριμένο άτομο), παρόλο που πολλές φορές πίσω απ' αυτήν την επίθεση κρύβεται συχνά μία ευρύτερη συνωμοσία κατά της τυραννίας, όπως αυτή που υφάνθηκε και ενάντια στον Περίανδρο με έναυσμα την, υπό μορφή λεκτικής προσβολής, ύβρη που έπιχειρήσε ο τύραννος στον έρώμενό του¹⁷⁴. Ο λαός, που βοήθησε¹⁷⁵ έδω την εναντίον του τυράννου επίθεση, μετέβαλε τό πολίτευμα σέ Δημοκρατία («καί ἐν Ἀμβρακία πάλιν ὡσαύτως συνεκβαλὼν τοῖς ἐπιθεμένοις ὁ δῆμος τὸν τύραννον εἰς ἑαυτὸν περιέστησε τὴν πολιτείαν¹⁷⁶»). Αὐτή ἡ ὕβρις, «πού ἐπιβαρύνει τὴν ἠθικὴ προσωπικότητα (ἡ ὕβρις διὰ τούτους τό σώμα αἰσχροσύνησθαι¹⁷⁷)», εἶναι πάνω απ' ὅλα μία –ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ¹⁷⁸– ἐρωτικὴ ὕβρις», καί τό ἐρωτικὸ στοιχεῖο (ἐδῶ ὑπάγεται καί τό φιλομοφυλικό) «κατέχει μιὰ ἐξέχουσα θέση στήν ἀριστοτελική θεωρία τῶν ἐπαναστάσεων¹⁷⁹».

Πολλοί διερωτήθηκαν γιά τὴν προέλευση τῆς παραπάνω «ἱστορίας» σχετικὰ μέ τὴν ὕβριστικὴ συμπεριφορὰ τοῦ Ἀμβρακιώτη Περιάνδρου ἐναντι τοῦ ἐρωτικοῦ του συντρόφου, ὅπως –γιὰ παράδειγμα– ὁ Κ. Dover πού στό, ὑπό τόν τίτλο «Ἡ ὁμοφυλοφιλία στήν Ἀρχαία Ἑλλάδα», βιβλίο του γράφει: «Δέν γνωρίζουμε ἀπό ποῦ προήλθε αὐτή ἡ ἱστορία, οὔτε ἂν παρουσίαζε τόν ἀστεϊσμό τοῦ τυράννου νά γίνεται ἰδιαίτερος, ἢ μπροστά σέ ἄλλους [δημοσίως], ὑπονοεῖ ὅμως ὅτι ὁ ἐρώμενος ἦταν διατεθειμένος νά παίξει τόν ρόλο τῆς γυναίκας, ἀφοῦ κανεῖς δέν ὀνομάζει τόν ρόλο αὐτόν γυναικεῖο¹⁸⁰». Ἡ τελευταία αὐτή φράση τοῦ Dover γίνεται πιό κατανοητή μέ δόση μιὰ σημείωση τῆς C. Reinsberg, γιά τὴν ὁποία ἡ σεξουαλικότητα, στό πλαίσιο τῆς παιδευαστίας [παιδοφιλίας], ἔπαιξε ἀποφασιστικὸ ρόλο (ὅπως φαίνεται καί στίς εἰκόνες τῶν ἀρχαϊκῶν ἀγγείων, σέ μεταγενέστερες παραστάσεις ὅπου πύκνώνεται ὁ ἀνοιχτὰ ἐπιδεικνυόμενος ὁμοφυλοφιλικὸς ἐρωτισμός, ἀλλὰ καί στήν ἀρχαιοελληνικὴ γραμματεία [ἀπό τὴν ἀρχαϊκὴ λυρική ποίηση ἴσαμε τὰ ἐλληνιστικά ἐπιγράμματα]). Γιὰ τόν τρόπο, εἰδικότερα, γενετήσιας ἐπικοινωνίας, οἱ πηγές –μᾶς λέει πάλι ὁ ἴδιος– σιγοῦν διακριτικά, ὡς μιὰ ἐποχὴ τουλάχιστον, πρᾶγμα πού δείχνει ὅτι ὁ χῶρος αὐτός ἀνῆκε στή σφαῖρα τῶν ὁλότελα προσωπικῶν σχέσεων καί ἡ συζήτηση δέν ἀνῆκε στή δημοσιότητα. Ἡ περιφρόνηση, μάλιστα, πού αἰσθανόταν κάποιος γιά ὀρισμένους εἰδους ἐρωτικὴ πρακτικὴ στηρίζεται στό ὅτι ὁ ἄνδρας, μ' αὐτήν, ἀναλαμβάνει γυναικεῖο ρόλο καί συμπεριφέρεται θυληπρεπῶς. Παθητικότητα ἦταν ἡ ἰδιαίτερη συμπεριφορὰ τῶν γυναικῶν κατὰ τὴ γενετήσια πράξη. Ἡ ἀνοχή ἐφαρμογῆς πρακτικῶν τρόπων τέτοιαις γενετήσιας ἐπικοινωνίας προκαλοῦσε ταπείνωση καί μετάθεση στό πεδίο τῆς γυναίκας, ὑποταγὴ στόν ἄλλο ἄνδρα ὡς σεξουαλικὸ ἀντικείμενο, γεγονός πού δέν συμφωνοῦσε μέ τὴν τότε ἀντίληψη περί ἐλευθερίας τοῦ πολίτου¹⁸¹.

Τό γεγονός ὅτι τέτοιαις σχέσεις δέν ἦταν ἀνεκτές (ἀνεκτές καί θεμιτές ἦταν ἂν ὁ ἐρωτας στρεφόταν πρὸς τὴν ψυχὴ, ἂν ἦταν «τόκος ἐν τῷ καλῷ, τόκος ἐν τῇ ψυχῇ¹⁸²»), ἀποδεικνύεται ἀπ' τὴν ὀργισμένη ἀντίδραση (πού δέν ἦταν ἡ μοναδική) τοῦ ἀγοριοῦ ἀπ' τὴν Ἀμβρακία, πού ἔσφαξε τόν τύραννο τῆς πόλης Περιάνδρο, γιατί χρησιμοποιήθηκε σεξουαλικά καί –συνάμα– ρωτήθηκε πειρακτικά μήπως εἶναι ἐγκυος ἀπ' αὐτόν καί περιμένει παιδί. Ἀσφαλῶς, κανεῖς «δέν θά 'νιωθε ὅπως μιὰ κοπέλλα πού θά παντρευόταν ἓνα βασιλιά», ὅπως καί κάθε νεόνυμφη πού ποτέ δέν θά ὀργιζόταν ἂν ὁ σύζυγός της τὴ ρωτοῦσε τέτοιο πρᾶγμα: ἂν δηλαδή περιμένει

παιδί απ' τή σχέση τους¹⁸³. «Δέν θά χαιρόταν [μάλιστα] καί δέν θά καμάρωνε καί δέν θά τόν ἀγαποῦσε περισσότερο ἀκόμη κι' ἂν αὐτό πού εἶχε νά τοῦ ἀπαντήσῃ ἦταν ὅτι δέν περιμένει παιδί,¹⁸³»

Ἡ ἐδῶ ὀργή τοῦ τυραννοκτόνου ἀγοριοῦ απ' τήν Ἀμβρακία δείχνει ὅτι ὄχι μόνο ἡ συμπεριφορά τοῦ τυράννου δέν ἦταν ἀνεκτή, ἀλλά καί ἡ ἴδια ἡ σχέση. Αὐτή ἡ σχέση ἦταν, κατά τόν Μάξιμο τόν Τύριο, «*ἄβρις, οὐκ ἔρω*¹⁸⁴», ἦταν μιά σχέση πού τήν ἐπέβαλε τό θράσος καί ἡ ἀλαζονεία τῆς ἐξουσίας («*θαρωῶν τῇ ἐξουσίᾳ*¹⁸⁴»), μιά σχέση βίαια ἐπιβλημένη ἐκ μέρους τοῦ Περιάνδρου («οὐ σὺν δίκη τήν ὀμιλίαν συνησταμένῳ¹⁸⁴»).

Ὁ ἴδιος πλήρωσε ἀκριβὰ τήν ἄστοχη, ἰδιαίτερα, ἐρώτηση, γιατί ὁ ἐρώμενος («ὁ Γανημύδης τῆς Ἀμβρακίας¹⁸⁵») τόν σκότωσε.

Στό περιστατικό αὐτό, πού ἔμεινε περίφημο μέσα στήν Ἱστορία, ἀναφέρεται καί ὁ F. Bouffière στή σχετική διατριβή του μέ τίτλο «*Éros adolescent*» ὅπου σημειώνεται¹⁸⁶ ὅτι ἱστορίες δολοφονημένων τυράννων γιά ἐρωτικούς λόγους προκάλεσαν σχετικές σκέψεις στόν Πλάτωνα, τόν Ξενοφῶντα καί τόν Ἀριστοτέλη. Ὁ τελευταῖος αὐτός (χωρίς νά ἀναφέρεται εἰδικότερα στόν ἰδιαίτερο ἐρωτισμό τῶν τυράννων) συνιστᾷ σ' αὐτούς νά ἀποφεύγουν νά προσβάλλουν τοὺς ὑπηκόους τους, κυρίως δέ μέ ἄπρεπες πράξεις ἐναντίον τῶν νέων, ἐνῶ –ταυτόχρονα– τοὺς ὑποδεικνύει τοὺς κινδύνους καί τή θεραπεία. Οἱ τέτοιες ἐρωτικές σχέσεις θά πρέπει νά φαίνεται πῶς συνάπτονται ἀπό ἀγάπη καί ὄχι ἐπειδὴ αὐτοὶ ἔχουν τήν ἐξουσία («*τάς δέ πρὸς τήν ἡλικίαν ὀμιλίας δι' ἐρωτικὰς αἰτίας ἀλλὰ μὴ δι' ἐξουσίας*¹⁸⁷»). Παράδειγμα πρὸς ἀποφυγὴ ἀναφέρεται ἐδῶ «ἡ κακόγουστη ἀστειότητα» τοῦ Ἀμβρακιώτη Περιάνδρου, πού τήν πλήρωσε μέ τήν ἴδια του τή ζωή.

Ἀναφορὰ στό περιστατικό γίνεται καί ἀπὸ τόν E. Borneman στό σχετικῶς πρόσφατα ἐκδομένο καί στόν τόπο μας ὀγκῶδες σύγγραμμά του «*Ἡ Πατριαρχία*¹⁸⁸», γιά τόν ὁποῖο «ὁ Περιάνδρος, ὁ τύραννος τῆς Ἀμβρακίας, δολοφονήθηκε ἀπ' τόν νεαρό ἐρώμενό του, πού ἔκανε τό φονικό ἀπὸ ζήλεια καί γιά ἐκδίκηση, ἀλλά καί παρ' ὅλ' αὐτά –προσθέτει ὁ συγγραφέας– δοξάστηκε ἀπὸ τήν πόλη του ὡς ἐλευθερωτής».

Ὁ ἴδιος, στήν προσπάθειά του νά ἐξηγήσῃ τή σεξουαλική συμπεριφορά τῶν Ἑλλήνων μέσα ἀπὸ μιά καθαρά ἱστορικο-υλιστική (Μαρξιστική) ὀπτική καί, εἰδικότερα, μέ βάση τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς οἰκονομίας, σημειώνει πῶς ὅποιος συγκεντρώνει τήν προσοχή του μόνο στίς γραφικότητες αὐτῆς τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς τους, ξεχνᾷ τό βασικό καθήκον τοῦ σεξολόγου, πού εἶναι ἡ ἀναζήτηση τῶν αἰτίων τῆς καί πού μόνο ἡ ἐπίπονη ἀνάλυση τῆς κοινωνικῆς τῆς βάσης μπορεῖ νά ἀνακαλύψῃ τὰ κίνητρά τῆς. Ὅλα τὰ ἄλλα –μᾶς λέει– εἶναι «ἀστικές ῥηχότητες», γιά νά προσθέσει, σχετικά μέ τό θέμα μας, πῶς καί ἄλλοι ἔγιναν ἐλευθερωτὲς πόλεων σκοτώνοντας τοὺς πρώην ἐραστές τους, αὐτὲς δέ οἱ δολοφονίες τυράννων ἀπὸ ἐρωτικὴ ἐκδίκηση ὑπέθαλπαν τήν ἐξιδανίκευση τῆς παιδεραστίας ὡς ἀπαραίτητης προϋπόθεσης γιά νά δείχνει κανεὶς ὕψιστη γενναιότητα (θάρος καί φιλότιμο¹⁸⁹). Τό ἐρωτικό ζευγάρι τῶν τυραννοκτόνων Ἀρμοδίου καί Ἀριστογείτονος, διευκρινίζει ἡ C. Reinsberg¹⁹⁰, «ἐνσάρκωνε γιά τοὺς Ἀθηναίους τὴ Δημοκρατία καί τὴν Ἐλευθερία καί γι' αὐτό ἐκτιμήθηκε βαθιά. Τοὺς ἔστησαν μνημεῖο στήν Ἀγορὰ (...) Μάλιστα σ' ἐκεῖνο τό σημα-

ντικό κρατικό μνημείο («τό πρώτο πολιτικό μνημείο στην Ίστορία της Εὐρώπης»¹⁹¹) όχι μόνο δέν κρύβεται ἡ παιδευαστική σχέση, ἀλλὰ τονίζεται καί ἐξιδανικεύεται.

Περιπτώσεις, ὅμως, σάν αὐτή τοῦ παραπάνω ἐρωτικοῦ ζευγαριοῦ, γνώρισε ἀρκετές ἡ ἀρχαιότητα¹⁹², ἀλλά ἐδῶ «τό πιό σημαντικό εἶναι τό γεγονός ὅτι ὁ φονιάς δοξαζόταν [ἀπ’ τοὺς Ἕλληνες] πάντα ὡς ἐλευθερωτής¹⁹³», ἂν καί βαθιά στό ὑποσυνείδητό τους εἶχαν πολύ λιγότερο καλή ιδέα «ἀπ’ ὅσο ἤθελαν νά πιστεύουν¹⁹⁴» γιά ὀρισμένου εἶδους ἐρωτική πρακτική, ἀπ’ ὅπου καί ἡ χλευαστική στάση καί ἐπαρση τοῦ «ἐνεργητικοῦ, τοῦ ἀνώτερου, τοῦ ἄντρα, πού καταφρονεῖ τόν “παθητικό” ὅσο καί τή γυναῖκα¹⁹⁴».

*

Ὅπωςδῆποτε οἱ ἐπαναστάσεις γίνονται γιά ζητήματα σοδαρά, καί μονάχα γιά ἐπιδίωξη μεγάλων σκοπῶν, προκαλοῦνται ὅμως καί ἀπό μικρές ἀφορμές («ἐκ μικρῶν») «σύμφωνα μέ τήν κατηγορηματική ἀπόφαση τοῦ Ἀριστοτέλους¹⁹⁵».

Τέτοιες μικρές ἀφορμές μπορεῖ νά ἔχουν σημαντικά ἐπακόλουθα. Ἔτσι, ὁ λαός τῆς Ἀμβρακίας –μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἀριστοτέλης¹⁹⁶– ἀφοῦ δοθήθηκε ὅσους ἐπιτέθηκαν ἀνάντια στόν τύραννο Περιάνδρο, μετέβαλε τό πολίτευμα σέ δημοκρατικό («εἰς ἐαυτὸν περιέστηκε τὴν πολιτείαν¹⁹⁶»).

Στὴν «Παθολογία τῶν πολιτευμάτων στὴν ἀρχαιότητα» τοῦ Ἐμμ. Μικρογιαννάκη ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἐρώμενος πού προσβλήθηκε («θὰ πῆρε τοὺς φίλους του (καί τόν δῆμο), ἐφόνευσε τόν τύραννο καί κατέλυσε τὴν τυραννίδα». Ὁ ἴδιος συμπληρώνει: «Καί ἐδῶ ὁ δῆμος συνεργάστηκε μέ τοὺς ὀλιγαρχικούς (ιστορικός συμβιβασμός) καί ἀφοῦ ἐξεδίωξε τόν υἱό τοῦ Γόργου καί ἐγγονό τοῦ Κυψέλου Περιάνδρο (...) ἔκαμε τό πολίτευμα δημοκρατικό. Ἡ πληροφορία αὐτή εἶναι σημαντικώτατη (...). Οἱ Ἀμβρακιῶτες ἐγνώρισαν τὴν δημοκρατία πολύ ἐνωρίς. Ἄν τό σολώνειο πολίτευμα, μάλιστα, στὴν Ἀθήνα εἶναι μᾶλλον μεικτό καί κατ’ ἐξοχὴν πολιτεία καί προσιωνίζει (προειδοποιεῖ) τὴν δημοκρατία παρὰ τὴν καθιερώνει, οἱ Ἀμβρακιῶτες προπορεύονται (εἶναι πιό προοδευτικοί!). Στὴν Ἀθήνα παρουσιάζεται ἀνάλογη κατάσταση, πολύ μετὰ τὴν ἀναταραχὴ τῶν Πεισιστρατιδῶν. Ἴσως εἶναι ἡ πρώτη γνωστὴ δημοκρατία, διότι κάθε ἄνδρος τυράννου πού προηγήθηκε στόν 7ο αἰ. σημαίνει δεδαίως κάποια εὐαίσθητοποίηση τοῦ δήμου πού βοηθεῖ τόν δημιουργό, ἀλλὰ δέν περιέχεται εἰς ἐαυτὸν ἡ δύναμη, ὅπως ἔγινε στὴν Ἀμβρακία¹⁹⁷».

Ἐνα ὁλότελα προσωπικό περιστατικό, μιὰ ἀσήμαντη ἀφορμὴ («ἐκ μικρῶν»), μιὰ ἐντελῶς ιδιωτικὴ ὑπόθεση, πού δέν ἦταν κἂν ἔρωτας («οὐκ ἔρω¹⁹⁸») καί ἡ ὁποία περνᾷ ἀπ’ τὴν προσωπικὴ προσβολή καί τὴν ἀπ’ ἐδῶ ἐκρηκτικὴ συμπεριφορὰ γιά νά φθάσει ἴσαμε τὴν ἐγκληματικὴ πράξη («ἀπέκτεινεν αὐτόν¹⁹⁹»), στάθηκε ἀφετηρία γιά μιὰ πολιτειακὴ μεταβολή: τὴν ἐγκαθίδρυση στὴν Ἀμβρακία τῆς «πρώτης Δημοκρατίας» στόν ἑλληνικὸ χῶρο.

Τέτοιες περιπτώσεις δέν ἦταν, ἀναμφίβολα, οἱ μοναδικές στὴν Ίστορία καί μέσα στὴ διαδρομὴ ὅλων τῶν ἐποχῶν. Μέ τὴν ἔννοια αὐτὴ δρῖσκουν μιὰ ἀπόλυτη δικαίωση τὰ λόγια ἐνός μεγάλου (τοῦ μεγαλύτερου, γιά τὴ δική μου –τουλάχιστον– συνείδηση) Νεοέλληνα στοχαστῆ, τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου, μέ τὰ ὁποῖα καί

θά 'θελα νά κλείσω αυτό τό ψυχολογικό-ιστορικό μου δοκίμιο: 'Αν θέλουμε –έγραφε ὁ κορυφαῖος τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων τοῦ καιροῦ μας καί τοῦ τόπου μας– ἡ ἱστορία, ἀκόμα καί ἡ πιό μακρινή, νάναί ἀληθινά ὠφέλιμη, θά πρέπει νά τοποθετοῦμε στό κέντρον ὅχι τὰ πράγματα πού ἀδιάκοπα ἀλλάζουν, ἀλλά τούς ἀνθρώπους πού ἡ φύση τους μένει ἡ ἴδια. Ἡ γνώση, ὅμως, τοῦ προσωπικοῦ στοιχείου στήν ἀρχαία ζωή –τῶν παθῶν καί ψυχικῶν ἀντιδράσεων τῶν ἀνθρώπων πού ἔδρασαν τότε, τῶν ὀρίων ἢ τῶν μεταβλητῶν καί ἀκαθόριστων περιθωρίων πού εἶχαν οἱ ἀρετές τους ἢ καί αὐτά τους τά ἐλαττώματα– συμβάλλει ἀποφασιστικά καί στή γνώση τοῦ ἑαυτοῦ μας, καθὼς καί στήν ὀρθότερη κρίση γιά τούς γύρω μας. Καί ἐπιλέγει: «Οἱ νεκροί εἶναι παρόντες²⁰⁰». Ἡ καταληκτική αὐτή φράση τοῦ Π. Κανελλόπουλου, ἀνήκει –μᾶς λείει ὁ ἴδιος– στόν διδάσκαλό του στή Φιλοσοφία, τόν Karl Jaspers, πού πέρα ἀπ' τό ὅτι ὑπῆρξε ἓνας ἀπ' τούς μεγαλύτερους Ψυχιάτρους τῆς ἐποχῆς μας, στάθηκε –ταυτόχρονα– καί ὁ μεγαλύτερος Φιλόσοφος τοῦ αἰῶνα μας (τοῦ Εἰκοστοῦ αἰῶνα) καί θεμελιωτής μαζί τῆς σύγχρονης Φαινομενολογικῆς Ψυχιατρικῆς, μέσα ἀπ' τήν ὁποία προσπάθησα νά δῶ, ὅσο αὐτό ἦταν μορφετό, τήν περίπτωση τῆς Ψυχανωμάλιας τοῦ (στενά συνδεμένου μέ τήν ἱστορία τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας μας) διαβοήτου γένους τῶν Κυψελιδῶν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σκύμν., *Περίγγ.* Στό: K. Müller (1855) «*Geographi Graeci Minotes [= G.G.M.]*», Parisiis, T. A, σ. 215.

2. Διονυσ. Καλλιφ., *Ἀναγρ. τῆς Ἑλλάδ.* Στό: K. Müller (1855), *C.G.M.*, Parisiis, T. A, σ. 239.

3. Στράβ., *Γεωγραφ.*, 7, 7, 6 (= σ. 327), Ἐκδ. K. Müller - F. Dübner (1853), Parisiis, σ. 271. – Βλ. καί 10, 2, 8 (= σ. 452). – Θουκυδίδ., *Ἱστορ.*, 2, 80, 3: «ἦσαν δέ Κορίνθιοι ξυμπροθυμούμενοι μάλιστα τοῖς Ἀμπρακίωταις ἀποίκοις οὖσιν» (Μτφρ. Διον. Μπιτζιλέκη, 1976, Ἐκδ. «Παπύρου», Ἀμαρούσιον, σ. 163: «οἱ Κορίνθιοι δέχτηκαν μέ μεγάλη προθυμία νά δοθῇσιν γιατί οἱ Ἀμπρακίωτες εἶναι ἄποικοί τους». – Ἀρποκρατ., *Λέξ. ῥητορ.*, «Ἀμβρακία» (...) ἀποικὸς Κορινθίων».

4. Ὁ Γόργος ἀναφέρεται καί ὡς Γόρδιος, Γορδίας, Γοργίας, Γο(α)ργάσος, Γαργάσουσος, Καγόργος, Τόλγος ἢ Τόργος (K. Müller, 1849, «*Fragmenta Historicorum Graecorum [= F.H.G.]*», Parisiis, T. III, σσ. 392-393). – L. Oberjiner (1889), «Corinto e la tranide dei Cipselidi», *Trendo*, σ. 29. – G. Porjio (1912), «I Cipselidi», Bologna, σσ. 46, 49 καί 154: «τό ἀληθινὸ (γνήσιο, σωστό) ὄνομα εἶναι Γόργος». Πά τό ὄνομα Τόλγας βλ. Α. Πολυζωΐδου (1870), «Τὰ ἑλληνικά, ἦτοι ὁ βίος τῆς Ἑλλάδος», Ἐν Ἀθήναις, T. A, σ. 111. – P.N. Ure (1922), «The origin of tyranny», Cambridge, σ. 213, σημ. 4.

5. Μ. Σακελλαρίου (1971), «Ἡ ἀκμή τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ. Οἰκονομική, Κοινωνική καί πολιτική ἐξέλιξη τῶν ἑλληνικῶν κρατῶν». Στήν: «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήναι, T. B, σ. 227.

6. Ἀντωνίν. Λιβεράλ., IV, 4. – Ἀθανάδ., *Ἀμβρακ.* Στό: K. Müller (1851) *F.H.G.*, Parisiis T. IV, σ. 344.

7. Διογεν. Λαερτ., 1, 7, 98. – Αἰλιαν., *Ποικ. Ἱστορ.*, 12, 35: «οἱ δύο Περίανδροι, ὁ μὲν σοφός ἦν, ὁ δέ τύραννος».

8. Ἀριστοτ., *Πολιτικ.*, 1304a 31-34.

9. Ἐμμ. Μικρογιαννάκη (1990³), «Ἡ παθολογία τῶν πολιτευμάτων στήν ἀρχαιότητα», Ἀθήνα, σ. 111.

10. Πά τήν C. Mossé («Οι τύραννοι στήν Ἀρχαία Ἑλλάδα», 1989, μτφρ. Α. Καλογεροπούλου, Ἀθήνα, σ. 42) «ἡ ἀποικιακή πολιτική τοῦ Κυψέλου, ἀνταποκρίθηκε στόν τριπλό ἀντικειμενικό σκοπό: νά λύσει τό ἀγροτικό καί γενικότερα τό πολιτικό πρόβλημα, νά ἐξασφαλίσει τήν κορινθιακή ναυσιπλοΐα στά ὕδατα, ὅπου ἡ γαλήνη μπορούσε νά διαταραχθεῖ ἀπό πειρατές ντόπιους ἢ κερκυραίους, νά ἐξασφαλίσει, τέλος, στήν Κόρινθο τήν προμήθεια πολύτιμων μετάλλων γιά τίς ἀνάγκες τῆς νομοματικῆς πολιτικῆς τῆς».

11. Σεραφεῖμ Ξενοπούλου (1962), «Δοκίμιον περί "Ἀρτης"», Ἔκδ.-Συμπλ. Γ. Τσοῦτσινου, Ἄρτα, σ. 15.

12. Y. Pelicier (1990⁴), «Histoire de la Psychiatrie», Paris, σ. 94. – J. Postel - Cl. Quételet (1983), «Histoire de la Psychiatrie», Toulouse, σ. 697.

13. Μ. Κ. Κατσαρά (1898), «Παθολογία τῶν νέρων καί Ψυχιατρική», Ἐν Ἀθήναις, Τ. II, σ. 566. – R. Buglas (1995), «Ποιοί εἶναι ὁ ψυχοπαθητικός τώρα;» Στό: π. «Ἐπιλογές Νευρολογίας καί Ψυχιατρικῆς», σσ. 43-44.

14. Ν. Κ. Ρασιδάκη (1963), «Συμβολή εἰς τήν μελέτην τῆς αἰτιολογίας τῆς Ψυχοπαθητικῆς προσωπικότητος», Ὑφηγ. Διατρ., Ἀθήναι, σ. 7.

15. Μ. Ε. Πόθου (1971), «Ἑγληματικά περικοχαί καί συμμορία ἀνγλικῶν», Διδακτ. Διατρ., Ἀθήναι, σ. 37. – Ἀνάμεσα στούς ὅρους πού χρησιμοποιήθηκαν ὡς ἰσοδύναμοι ἐκείνου τῆς «Ψυχοπαθητικῆς προσωπικότητος», εἶναι καί ὁ ὅρος «Ἀνισόρροπος» (Déséquilibre) εὐχρηστος, ἀκόμη καί σήμερα, σέ πολλά συγγράμματα Κλινικῆς Ψυχιατρικῆς, ὅπως –γιά παράδειγμα– αὐτό (κλασσικό πιά) τῶν H. Ey, P. Bernard καί Ch. Brisset (1978⁵), «Manuel de Psychiatrie», Paris/N. York/Barcelone/Milan, σ. 368. Τόν ὅρο χρησιμοποιεῖ καί ὁ C. A. Athanatos στό ἔργο του «Reflets des flammes (du monde antique)». Paris, σ. 168 (στήν ἐπί μέρους μελέτη του, ὑπό τόν τίτλο «Le crime parfait» σχετικά μέ τίς ἐγληματικές πράξεις τοῦ Περιάνδρου). – Ὁ H. Werlinder («Psychopathy: A History of the Concepts. Analysis of the origin and development of a family of concepts in psychopathology», 1978, Uppsala, σσ. 191-192) παραθέτει ἕνα πινάκα («ὄχι πλήρη», ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος) μέ 176 ὅρους, πού ἐκφράζουν τήν κλινική ὄντοτητα τῆς «Ψυχοπάθειας», ἀνάμεσα στούς ὁποίους καί οἱ ὅροι: «ἀνώμαλοι χαρακτῆρες», «χαρακτηροπάθεια», «ἐγώπάθεια», «κοινωνιοπάθεια», «ἠθική ἄνοια» [ἠθική παραφροσύνη - ἠθική φρενοδάρδεια], «ἠθική ἀναισθησία», «ἐλλογος μανία», «ἐξέφρων παραφροσύνη» («Λογικοί παράφρονες»), «ἐκφυλοι», κλπ. Τό γεγονός ὅτι ὑπάρχει ὀλική, σχεδόν, κατάργηση τῆς συναισθηματικότητος (ἐλλειψη ἢ διαστοφή τῶν συναισθημάτων) ἀλλά καί διατήρηση –ταυτόχρονα– τοῦ ἀνώτερου ψυχισμοῦ (διανοητική διαύγεια καί ἐνεργητικότητα), στάθηκε αἰτία γιά χαρακτηρισθεῖ ἡ ἴδια αὕτη νοσολογική ὄντοτητα ὡς ἀνισορροπία» (ἀνίστη δηλαδή ἀνάπτυξη τῶν διάφορων ψυχικῶν λειτουργιῶν), καί οἱ ἀσθενεῖς ὡς «ἀνισορροποιοι», «κόρητάτη ἐπονυμία» τήν ὅποια «φέρουσι προσέτι» οἱ «ἀνώτεροι» τῶν ἐκφυλῶν («μεγαλόφρονες» πολλές φορές, «ἐκπλήρουν ἰδιοφυῖα-ταλέντα») σέ ἀντιδιαστολή μέ τούς «κατωτέρους ἐκφυλοῦς» δηλαδή τούς νοητικά ὑπολειπόμενους (Τ. Α. Μιταντση, 1900, «Οἱ ἐκφυλοι», Ἐν Ἀθήναις, σσ. 18-19). Γιά τό πρόβλημα σχετικά μέ τήν ἱστορία τοῦ ἐκφυλισμοῦ, δές σχετικά: Annemarie Wcttley (1959), «Zur Problemgeschichte der dégénérescence», στό π. «Sudhoffs Archiv...», 43, σσ. 193-212.

16. Ν. Κ. Ρασιδάκη (1963), ὅ.π., σ. 46.

17. H. Remschmidt (1977), «Le concept de Psychopathie en Psychiatrie infanto-Juvenile». Στό π. «Revue de Neuropsychiatrie infantile et d'hygiène mentale de l'enfance». Tr. fr. F. Delvaux, 25, 1, σ. 10. – D. K. Henderson - R. D. Gillespie (1972), «Trattato di Psichiatria», ed. ital. curata dal prof. C. Lorenzo-Cajulo, Roma, σ. 423.

18. «...domine le plan instinctif (...) et subordonne les pulsions et leurs contrepulsions de la supranature, à la surnature éthique» (H. Ey, 1950, «Études Psychiatriques», Paris, Τ. II, σσ. 236-237).

19. Ibid., σ. 238 καί 271-272.

20. M. Boss (1962), «Sesso e Contenuto delle perversioni sessuali», Trad. ital., Milano, σ. 235. Βλ. καί H. Ey, (1950), ὅ.π., Τ. II, σσ. 272-274, 325-326 καί 340.

21. M. Boss (1962), ὅ.π., σσ. 235-236. – H. Ey (1950), ὅ.π., Τ. II, σ. 274.

22. American Psychiatric Association (1994), «D.S.M.-IV», Washington, σσ. 645-650 («301, 7: Antisocial Personality Disorder»).

23. Παγκοσμίου Ὁργανισμοῦ Ὑγείας (1993), «Ταξινόμηση I.C.D.-10 ψυχικῶν διατα-

ραχῶν καὶ διαταραχῶν συμπεριφορᾶς». Μτφρ.-Επιμελ., Κ. Στεφανῆ, Κ. Σολδάτου, Β. Μουρέα, Ἀθήνα, σσ. 256-257. (F60,2: «Δυσκοινωνική διαταραχή τῆς προσωπικότητας»).

24. Πρβλ. Γ. Φιλιπποπούλου (1968), «Εγκόλπιον Ψυχιατρικῆς», Ἀθήναι, σ. 44: «Ὁ Ψυχανώματος ἐμφανίζει ποικιλίαν συμπτωμάτων, τὰ ὅποια ἀφοροῦν ἄλλοτε τὴν κοινωνικὴν καὶ ἄλλοτε τὴν σεξουαλικὴν συμπεριφορὰν του».

25. H. Ey (1950), ὁ.π., Τ. II, σσ. 239-240.

26. Ἡροδότ., *Ἱστορ.*, V, 92, 6.

27. Etymolog. Magn., στή λ. («Βλασός»).

28. «Οἱ παλαιοὶ [ὅπως καὶ σήμερα] μὲ τὰ ὀνόματα τῶν γραμμάτων ἐπεσήμαιναν τὰς ιδιότητες τῶν ὑποκειμένων» («Ἱστορία τοῦ Ἡροδότου». Μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς παλαιᾶς γλώσσης παρὰ Α. Ραδινοῦ, 1836, Ἐν Ἀθήναις, Τ. III, σ. 152).

29. M. H. Jameson (1986), «Labda, Lambda, Labdakos». Στό: M. A. Del Chiaro - W. R. Biers (éd.), «Corinthiaka. Studies in Honor of D. A. Amyx», Columbia/Missouri, σ. 3 κέ.

30. J.-P. Vernant (1991), «Ὁ κουτσός τύραννος. Ἀπὸ τὸν Οἰδίποδα στὸν Περικλῆδα». Στό: J.-P. Vernant καὶ P. Vidal-Naquet, «Μῦθος καὶ Τραγωδία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα», μτφρ. Α. Τάττη, Ἀθήνα, Τ. Β', σ. 57 καὶ 83-86.

31. Ed. Will (1955), «Korinthiaka», Paris, σ. 182.

32. Μαξίμ. Τυρ., 18, 1 (Ἔκδ. Hobein, σ. 216).

33. Πλουτάρχ., *Ἑρωτ. διηγ.*, 2 (= Ἡθικ. σ. 772 E).

34. B. Sergent (1985), «Ἡ ὁμοφυλοφιλία στὴν ἐλληνικὴ μυθολογία». Μτφρ. Ε. Πατρικίου, Ἀθήνα, σ. 229.

35. Νικολ. Δαμασκ., Fr. 58 τῆς ἐκδόσεως K. Müller (1849), *F.H.G.*, Parisiis, T. III, σ. 391: «Κύψελος Βακχιάδης καὶ αὐτὸς ὢν ἐκ κήδους γυναικείου».

36. Ἡροδότ., *Ἱστορ.*, V, 92b: «Λάβδα κύει, τέξει δ' ὀλοοίτροχον ἐν δέ πεσεῖται/Ἀνδράσι μονόναρχον».

37. Ἡροδότ., *Ἱστορ.*, V, 92b: «Ἀετός ἐν πέτρῃσι κύει, τέξει δέ λέοντα/καρτερόν ὠμῆσιν» πολλῶν ἀπὸ γούνατο λύσει».

38. Ἡροδότ., *Ἱστορ.*, V, 92b. – Πausan., *Ἑλλάδ. περιήγ.*, V (Ἡλεικ., A), 17, 5. – Πλουτάρχ., *ἐπιτ. σοφ. συμποσ.*, 21 (= Ἡθικ., σ. 164 A).

39. C. Mossé (1989), ὁ.π., σ. 38, σημ. 4.

40. R. J. Horrer (1989), «Οἱ πρῶτοι Ἕλληνες. Ἀπὸ τὴν προϊστορία ὥς τίς ἀπαρχές τῆς Ἱστορίας». Μτφρ. Τ. Δαρβέρη, πρβλ. Γ. Χουμουξιάδη, Θεσσαλονίκη, σ. 191.

41. Ἡροδότ., *Ἱστορ.*, V, 92, ε.

42. Νικολ. Δαμασκ., Fr. 58 τῆς ἐκδόσεως K. Müller (1849), *F.H.G.*, Parisiis, T. III, σ. 392.

43. Ἀριστοτελ., *Πολιτικ.*, 1315 b 27-28.

44. Δ. Κουρέτα (1976), «Δυναστεία τῶν Κυψελιδῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν Κόρινθον. Ψυχοβιογραφία Κυψέλου-Περικλῆδου». Στό π. «Δάφνυς». (Τριμην. περιοδ. ἔκδ. ἐνημερώσεως Νοσοκομείου «Κ. Τσαγκάρης», Ἔτ. VIII, Τ. 30, σσ. 27-28).

45. Δ. Κουρέτα, (1968), «Μαθήματα Ψυχιατρικῆς», Ἀθήναι

46. Νικολ. Δαμασκ., Fr. 58 ἐκδ. K. Müller (1849), *F.H.G.*, III/a, σ. 391.

47. Γ. Σ. Φιλιπποπούλου (1971), «Ψυχοπαθολογία (Ψυχοδυναμική) τῶν Ψυχανωμάτων». Στό π. «Ἱατρικὴ Ἐπιθεώρησις Ἐνόπλων Δυνάμεων» Τ. 5, τ. 6, σ. 648.

48. M. E. d' Eschavannes (1854), «Histoire de Corinthe», Paris, σ. 7: Ce prince fut un mélange bizarre...»

49. Δ. Κ. Βαρδουνιώτου (1896), «Ἡ ἀφνειὸς Κόρινθος», Ἐν Ἀθήναις, σ. 26. – Πρβλ. Σ. Κουτιῖδα (1966), «Ἱστορία τῆς Κορίνθου», Ἀθήναι, σ. 369: «οἱ μαρτυρίες τῶν παλαιῶν ἱστορικῶν παρουσιάζουν τὸν Περικλῆδα μὲ διπλὴ προσωπικότητα. Τὸν θέλουν κράμα κακίας καὶ ἀρετῆς». – Ἀγγ. Φουριώτη (1962), «Βασιλεῖς καὶ τύραννοι τῆς ἀρχαίας Κορίνθου». Στό π. «Κύψελος», Ἔτ. Β, τ. 6, σ. 16: «ἢ πὺ φωτεινὴ καὶ πὺ σκοτεινὴ μορφή (αὐτῶν τῶν χρόνων)».

50. Ν. Ν. Δρακογιάννη (1957), «Τὰ ψυχοσεξουαλικά συμπλέγματα τοῦ "Θυέστη" καὶ τῆς "Κράτειας"», Ἀθήναι, σ. 8. – Γ. Α. Τσουκαντᾶ (1958), «Περικλῆδης: Αἰμομικία-Σαδισμός-Νεκροφιλία-Νεκροβασία», Ἀθήναι, σ. 4: «σώφρων, συνετός, μὲ εὐρύτητα πνεύματος, ὑψηλὴ διάνοια, φιλανθρωπία, ἀνδρεία καὶ μεγαλοφροσύνη...».

51. Γ. Α. Τσουναντᾶ (1958), ὅ.π., σ. 3.
52. Κ. Παπαρηγοπούλου (ἐκδ. Π. Καρολίδου, 1932), «Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους», Ἐν Ἀθήναις, Τ. Α, Μέρ. Α, σ. 210.
53. Γ. Κορδάτου, (1956), «Μεγάλη Ἱστορία τῆς Ἑλλάδας», Ἀθήνα, σ. 322.
54. J. B. Bury - R. Meigs (1992), «Ιστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας», Ἀθήνα, σ. 166.
55. R. J. Hopper (1989), ὅ.π., σ. 297.
56. A. Andrews (1989), «Ἡ τυραννία στήν ἀρχαία Ἑλλάδα». Μτφρ.-Επιμέλ. Μ. Κάσου, Ἀθήνα, σ. 71.
57. Ι. Συκουτρῆ (1956), «Μελέται καί ἄρθρα», Ἀθήναι, σσ. 534-536.
58. Ἡρόδοτ., *Ἱστορ.*, V, 92, J.
59. Ε. Κουρτίου (1898), «Ἑλληνική Ἱστορία», μτφρ. Σπ. Λάμπρου, Ἐν Ἀθήναις, Τ. Α, σσ. 412-413.
60. Ibid, σ. 413.
61. Ι. Συκουτρῆ (1956), ὅ.π., σ. 542.
62. C. Mossé (1972), «Ἡ ἀρχαίη Ἑλλάδα», Ἀθήνα, σ. 195.
63. Ε. Κουρτίου (1898), ὅ.π., σ. 413.
64. Σ. Π. Λάμπρου, (1886), «Ιστορία τῆς Ἑλλάδος», Ἐν Ἀθήναις, Τ. Α, σ. 143.
65. Πυθαῖν, *Αἰγινήη*. Στό: K. Müller (1868), *F.H.G.*, T. IV, σ. 487. – Ἀθην., XIII, 589F: «Πυθαίνετος (...) φησιν ἐξ Ἐπιδαύρου τήν Προκλέους θυγατέρα Μέλισσαν ἰδόντα Πελοποννησιακῶς ἡσθημένην (ἀναμπέχοντας γάρ καί μονοχίτων ἦν καί ὠνοχόει τοῖς ἐργαζομένοις) ἐρασθέντα ζημῆαι».
66. Ν. Ν. Δρακουλίδη (1957), ὅ.π., σ. 8.
67. Γ. Α. Τσουναντᾶ (1958), ὅ.π., σ. 6.
68. Ν. Ν. Δρακουλίδη (1857), ὅ.π., σ. 8.
69. Διογ. Λαερτ., «Περίανδρ.», Α, 7. – Ἡρόδοτ., *Ἱστορ.*, III, 53: «νωθέστερος». – Ε. Κουρτίου (1898), ὅ.π., σ. 414: «νωθής [= νωθρός, βραδύς κ.λπ.] ὧν τό πνεῦμα». – Ι. Συκουτρῆ (1956), ὅ.π., σ. 543: «ἡλίθιος». – Ι. Μπαλαφούτα (1961), «Ἀρχαία καί Νέα Κόρινθος», Κόρινθος, σ. 23: «Βλάκας». – Σ. Κουτίτσα (1966), ὅ.π., σ. 368: «ἀφρονας», σ. 371: «ἀκαταλόγιτος», σ. 386: «πνευματικά ἀνάπηρος». [Βλ. καί σ. 368, γιά τόν Λυκόφρονα: «μυαλωμένο παιδί, εὐγενικό στούς τρόπους»]. – Γ. Α. Παπαντωνίου (1979), «Ἀρχαία Ἑλληνική Ἱστορία», Ἀθήναι, Τ. Α, σ. 295: «νωθρός». – «Ἡρόδοτος. Ἐπτά νουθέλες καί τρία ἀνέκδοτα», Εἰσαγ., μετάφρ. καί τρία δοκίμια, Δ. Ν. Μαρωνίτη, Ἀθήνα, 1981, σ. 97: «νωθρός». – J. B. Bury καί R. Meiggs (1992), ὅ.π., Τ. Α, σ. 167: «βραδύνους (...) νωθρός στό μυαλό». – Ι. Π. Καβαρνόυ (1960), «Ἡ δραματική ποίησις τοῦ Ν. Δ. Βερναρδάκη», Ἀθήναι, σ. 50: «πιτωχός τῷ πνεύματι».
70. Ἡρόδοτ., *Ἱστορ.*, III, 53.
71. Διογ. Λαερτ., «Περίανδρος», Α, 7.
72. Νικόλ. Δαμασκ. Στό: K. Müller (1849), *F.H.G.*, T. III, σ. 393 (Fr. 59).
73. Σχόλ. στόν Ἡρόδοτο. Στό: R.W. Macan (1895), «Herodotos. The fourth, fifth and Sixth Books», London/N. York, T. I, σ. 241: [πέμπαντι κ.λπ.]: ἡ περίπτωση –μέ βάση τήν «ὑψηλῆς ἀξίας» μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου– εἶναι ἐνδιαφέρουσα ὄχι μόνο γιά ἓνα (κοινωνικό) Ἀνθρωπολόγο, ἀλλά καί γιά ἓνα σύγχρονο Ψυχολόγο.
74. Σχετικά μέ τοὺς «ἀπειράριθμους ἀντιπροσώπους πού μετέφεραν τά ἐρωτήματά του, τίς ἱκεσίες του καί τά αἰτήματά του στόν Θρασύβουλο, τόν Λυκόφρονα ἢ τό εἶδωλο (φάντασμα) τῆς Μελίσσης», ἡ Nicole Loraux («Melissa, moglie e figlia di tyranni», στό: ὑπό τήν ἐκδοτική ἐπιμέλεια τῆς ἰδίας «Grecia al femminile», 1993, Bari, σ. 20) παρατηρεῖ ὅτι τέτοιες καταστάσεις δέν εἶναι παρὰ ἐκδηλώσεις «σχεδόν μανιακές».
75. Ὁ Περίανδρος στέλλει ἀγγελιοφόρους γιά νά συμβουλευτεῖ τή Μέλισσα γιά ἓνα κρυμμένο χρηματικό ποσό· μιά «παρκαταστήρη». Ἡ λέξη (πού ἐδῶ χρησιμοποιεῖται δύο φορές) σημαίνει «κατάθεση», καί εἶναι ὁρος οἰκονομικός, ὁ ὁποῖος μπορεί νά συνδεθεῖ καί μέ τόν ὄρο «τόκος», πού παναπεῖ: γέννα, τεκνοποιία, νέα ζωῆ. Μιά οἰκονομική κατάθεση, ὅπως καί μιά κατάθεση σπέρματος, μπορεί νά ὀδηγήσει σέ τόκο, κέρδος, αὐξησι. Στήν περίπτωση τῆς Μελίσσης, ἡ γυναῖκα εἶναι σάν τήν χαμένη κατάθεση· χωρίς ἀντίκρουσμα (Page du Bois, 1988, «Sowing the Body. Psychoanalysis and Ancient Representations of Women», Chicago/London, σ. 112).
76. G. Hauptman (1930), «Ὁ Ἕλλην Ἀμλέτος» [Ἀπό τήν Ἑλληνικήν ἀνοιξιν τοῦ Χάουπμαν]. Στήν ἐφημερ. «Ἐλευθερον Βῆμα», 2/2/1930, σ. 1.

76. Ὁ κρύος φούρνος εἶναι τὸ σῶμα τῆς νεκρῆς Μελίσσης καὶ τὰ καρβέλια τοῦ ψωμοῦ τὸ σπέρμα τοῦ Περιάνδρου (P. du Bois, 1988, ὅ.π., σ. 115-116. Πρὸλ. Γ. Α. Τσουκαντᾶ, 1958, ὅ.π., σ. 6, σημ. 10: «Στὸ χωρίο τοῦ Ἡροδότου ἂν ἀντικαταστήσουμε τὴ λ. «ἰπνός» μὲ τὴ λ. κόλπος καὶ τὴ λ. «ἄρτους» μὲ τὴ λέξη σπέρμα, ἐννοοῦμε καθαρά τὴ ὑπενθυμίζει ἡ Μέλισσα στὸν Περιάνδρo). Ἄν τὰ καρβέλια ψωμοῦ, παρατηρεῖ ἡ Ἀμερικανίδα Ψυχαναλύτρια Page du Bois στὴν παραπάνω ἀναφερόμενη ἐργασία της (1988, ὅ.π., σσ. 116-117), δὲν συμβολίζουν ἐδῶ τὸ σπέρμα, τότε θὰ πρέπει νὰ πρόκειται γιὰ τὸ γεννητικὸ ὄργανο καὶ ἡ χρῆση —στὴν περίπτωσιν τοῦ Περιάνδρου— τῆς λέξης στὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ («τοὺς ἄρτους») θὰ πρέπει νὰ σημαίνει ὅτι ἡ ἐπαφή (Νεκροβασία) δὲν ἐγίνε μιά μονάχα φορὰ. Ἡ P. du Bois προσθετεῖ: μὲ δοσμένη τὴν ἀριστοφανικὴ σχέση διαφόρων εἰδῶν τροφῆς καὶ σέξ (σχέση μεταξύ τῶν γεννητικῶν μορίων καὶ διαφόρων εἰδῶν τροφῆς) τὸ Ἡροδότειο χωρίο ὑπαινίσσεται ἓνα εἶδος ὁμοφαγίας σύμφωνα μὲ τὴ διονυσιακὴ ὁρολογία· ἡ θρώση δηλαδὴ ὧμοῦ κρέατος (ὧμης σάρκας), ἀνάλογο τῆς σεξουαλικῆς δραστηριότητος, ὑπαινίσσεται —εἰδικότερα— περίπτωσιν κανιβαλισμοῦ ποῦ στοὺς περισσότερους καὶ κυριότερους μύθους ἀφορᾷ σὲ παιδοσφαραγίῳ καὶ παιδοφαγίῳ (τὰ καρβέλια τοῦ ψωμοῦ στὸ κείμενον τοῦ Ἡροδότου, ποῦ ἐδῶ ἔχουν ψηθεῖ στὴ μητρικὴ μήτρα καὶ εἶναι προοριζόμενα νὰ καταναλωθοῦν ἐδῶ ἀπ' τὸν ψῆστη πατέρα).

77. Ἡροδότ., *Ἱστορ.*, V, 92, π.

78. Ἡ χρῆσις τῆς λέξης εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα ἀφοῦ, ἀκατανόητη (οὐδὲτερη-ἀλληγορικὴ) γιὰ τοὺς ἀγγελιοφόρους, θὰ ἔχει ὥστόσο ξεχωριστὴ σημασίαν γιὰ τὸν Περιάνδρo καθὼς θὰ εἶναι ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο ὅτι —πράγματι— μιλάει ἡ ἴδια ἡ Μέλισσα. (P. du Bois, 1988, ὅ.π., σ. 113).

79. Ἡροδότ., *Ἱστορ.*, V, 92, π.

80. Τὸ οὐδέτερο γιὰ τοὺς παραλήπτες ἀγγελιοφόρους μήνυμα τῆς Μελίσσης, εἶναι σὰν ἓνα σύμβολο· σὰν τὸ σπασμένο δηλαδὴ κομμάτι τοῦ νομίσματος, ποῦ δὲν ἔχει καμιά σημασίαν ὥς τὴ στιγμή ποῦ τὰ δύο μισὰ του θὰ ἐνωθοῦν (P. du Bois, 1988, ὅ.π., σ. 113). Εἶναι γνωστὸ πὺς παλῆς, ὅταν δύο ἄνθρωποι συνδέονταν μὲ φιλίαν καὶ ἤθελαν νὰ διατηρήσουν τὸ δεσμὸ στὸ μέλλον, ἔκοβαν στὰ δύο ἓνα νόμισμα καὶ καθένας τοὺς ἔπαρνε ἓνα τεμάχιον. Ὅταν ἀντάμωναν ὕστερα ἀπὸ χρόνιον, ἐβάναν μαζί («συνέβαλλον») τὰ δύο τεμάχια, καὶ ἂν αὐτὰ προσαρμυζόταν τελείως, ἦταν ἐξέδοι ὅτι ἦταν οἱ παλαιοὶ φίλοι. Ἀπὸ τὴ συμβολὴ αὐτὰ ὀνομάστηκαν σύμβολα. Ἡ λέξη πῆρε ἀργότερα τὴ σημασίαν, γενικά, τοῦ μέσου ἀναγνώρισης.

81. D. Gourevitch - M. Gourevitch (1982), «La déplorable histoire de Periandre tyran de Corinthe». Στὸ π. «L'Évolution Psychiatrique», T. 47, τχ. 1, σ. 335.

82. Διογ. Λαέρτ., A, 7, 100. («Περιάνδρος. Περιάνδρος Προκλεί»).

83. Γ. Κορδάτου (1956), ὅ.π., T. II, σ. 319.

84. Ἡροδότ., *Ἱστορ.*, III, 50.

85. G. Hauptman (1930), ὅ.π., σ. 1.

86. Νικολ. Δαμασκ., Fr. 60 τῆς ἐκδ. K. Müller (1849), *F.H.G.*, T. III, σ. 393.

87. Δ. Ξ. Βαρδουνιώτου (1896), ὅ.π., σ. 27.

88. H. Licht (X. Χρ.), «Ἡ σεξουαλικὴ ζωὴ στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα», Μτφρ. Ἑλ. Δαλαμπίρα, Ἀθήνα, σ. 514.

89. G. Glotz - R. Cohen (1954), «Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος», μτφρ. Τ. Τσαδέα, ἐπιμ. Ε. Πρωτοψάλτη, Ἀθήνα, T. A', σ. 256.

90. Ἡροδότ., *Ἱστορ.*, III, 48 (καὶ III, 49). Βλ. καὶ Πλουτάρχ., π. Ἡροδ. κ.ο.κ., 22 (Ἡθικ., σ. 859 E-F).

91. Α. Ραδινού (1836), ὅ.π., T. III, σ. 18. — Βλ. καὶ σ. 89 («Ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ Ἡροδότου» γενομένη γαλλιστί ἀπὸ τὸν Ἀββᾶ Γεῖνὸζην).

92. Ι. Συκουτρῇ (1956), ὅ.π., σ. 543.

93. Πλουτάρχ., *ἐπιτ. σοφ. συμπόσ.*, 2 (= Ἡθικ., σ. 146 D).

94. Πλουτάρχ., *ἐπιτ. σοφ. συμπόσ.*, 3 (= Ἡθικ., σ. 146 D).

95. Ι. Συκουτρῇ (1956), ὅ.π., σσ. 453-454.

96. Πλουτάρχ., *ἐπιτ. σοφ. συμπόσ.*, 3 (= Ἡθικ., σ. 146 E).

97. Διογ. Λαέρτ., A, 7, 97.

98. D. Gourevitch - M. Gourevitch (1982), ὅ.π., σ. 335.

99. G. Hauptman (1930), ὅ.π., σσ. 1-2.

100. G. Porjio (1912), ὅ.π., σ. 167.

101. Ι. Συγκουτρή (1956), *ὁ.π.*, σσ. 543-544.

102. Έφημ. «*Ἡ Καθημερινή*» 9-2-1983: «Περίανδρος: Μιά ὄπερα (...) 'Ο Σχιζοφρενής τύραννος τῆς Κορίνθου εἶναι ἕνα σύγχρονο καί ζωντανό θέαμα». – Βλ. καί ἔφημ. «*Τό Βῆμα*» 20-8-1995, Τ. Β, «*Νέες Έποχές*», σ. 7 (27): 'Ο Θ. Ἀντωνίου ἐμπνεύστηκε συχνά στίς μουσικές πορεῖες του ἀπό θέματα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας. Μετά ἀπό δύο ἄλλες ὄπερες (τὴν «*Καλοσάνδρα*» καί τὸν «*Περίανδρο*») ἔφθασε στή μελοποίηση τῶν «*Βαρχῶν*» ἀντλώντας ἐμπνευση ἀπό τὴν παράδοση. (Κ. Βίδου: «*Βαρχικὲς ἡμέρες*»).

103. Θ. Παπαχατζάκη-Κατσαράκη (1985), «*Τό θεατρικὸ ἔργο τοῦ Νίκου Καζαντζάκη*», Ἀθήνα, σ. 115.

104. Ν. Π. Γεωργιάδου (1910), «*Περίανδρος. Ὁ τῆς Κορίνθου τύραννος*». Τραγωδία, Ἐν Ἀθήναις.

105. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Σ. Κουτίδα (1966), *ὁ.π.*, σ. 381.

106. Δ. Ν. Βερναρδάκη (1860), «*Κυμφελίδα. Δράμα εἰς πράξεις πέντε*», Λευψία.

107. Ι. Συγκουτρή (1956), *ὁ.π.*, σ. 542, σημ. 1. – Ι. Π. Καθαρνοῦ (1960), *ὁ.π.*, σ. 79: «Ὁ Λυκόφρων ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὸν Ἀμλέτον τοῦ Σαίξπηρου». – Βλ. καί σ. 77: «Ὁ Δ. Κακλαμάνος [ὁ Δ. Βερναρδάκης καί τὸ ἔργον του], Τεργέστη, 1907] εὐρίσκει τὸν Ἕλληνα Ἀμλετ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Λυκόφρονος».

108. Θ. Παπαχατζάκη-Κατσαράκη (1985), *ὁ.π.*, σ. 101. (IV: «*Μέλισσα*»).

109. *Ibid.*, σ. 151.

110. Θ. Παπαχατζάκη-Κατσαράκη (1985), *ὁ.π.*, σ. 102. – Γ. Π. Σταματίου (1983), «Ὁ Καζαντζάκης καί οἱ ἀρχαῖοι», σσ. 153-154. (Βλ. καί Θ. Παπαχατζάκη-Κατσαράκη [1985], *ὁ.π.*, σ. 103).

111. *Ibid.*, σ. 109. – Ὁ Δ. Μαρωνίτης (Πρόλογος στό: «*Ἡροδότου Ἱστορία*», Ἐκδ. «*Βιβλιοθήκης ἀρχαίων Ἑλλήνων Κλασικῶν, Γκοβόστη*», 1964, Ἀθήνα, 82) ἐπισημαίνει τὴν ὑπαρξὴ μᾶς «ἀνθρωποκεντρικῆς τραγωδίας», τῆς ὁποίας τὸ πολιτικὸ περιβάλλον εἶναι ἡ τυραννίς» (σ. 87). Στὴ διήγησιν τοῦ Ἡροδότου προβάλλει τὸ θέμα τῆς ὑποταγῆς στίς βουλὲς καί τίς ἀποφάσεις ἐνός τυράννου, μέ τὴν ἀντίστροφον φωτόσο ὅσην του: τῆς ἐμμονῆς δηλαδὴ ἡθικῆς ἀντίστασης. [Ἡ σύγκρουση πατέρα (τοῦ τυράννου πού διατάζει) καί τοῦ ἀνυπάκουου γιου (τοῦ προσώπου πού ἀντιστέκεται), σύγκρουση πού ἐπιτρέπει –ὡστόσο– τὴ διείσδυση τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου: τοῦ ἀποτελεσματικοῦ διαλόγου (σ. 87)].

112. *Ibid.*, σ. 86.

113. Δ. Ν. Μαρωνίτη (1964), *ὁ.π.*, σ. 82.

114. Κ. Παπαρηγοπούλου (ἔκδ. Π. Καρολίδου, 1932), «*Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*», Ἐν Ἀθήναις, σ. 210.

115. D. Gourevitch - M. Gourevitch (1982), *ὁ.π.*, σ. 335.

116. Πλουτάρχ., *Ἐπι. σοφ. συμπός*, 2 (Ἡθικ., σ. 146 D).

117. Παρθεν., «*Ἐρωτικ. παθῆμ.*», (Στό: E. Martini, 1902, «*Mythographi Graeci*», Lipsiae, Τ. II, τ. I: XVII [σ. 71-73], «*π. τῆς Περιάνδρ. μητρὸς*»).

118. Διογένης Λαέρτ., Α, 7, 96.

119. J. Puiggali (1983), «*La folie de Périandre, d'après Parthenios*». Στό: «*Litterature, Médecine et Société*. [L.M.S.]», Nantes Université, 5, σ. 69.

120. Κ. Παπαρηγοπούλου (ἔκδ. Π. Καρολίδου, 1932), *ὁ.π.*, σ. 210.

121. Ν. Ν. Δρακουλίδη (1960), «*Ψυχικά Συμπλέγματα*», Ἀθήνα, σ. 14 καί 11. – Τοῦ ἴδιου (1957), *ὁ.π.*, σ. 8 κ.ε.ξ.

122. Ἡροδότ., *Ἱστορ.*, V, 92, J.

123. Br. Callieri - A. Semerari (1966), «*Contributo psicopatologico al problema della necrofilia*». Στό π. «*Sessuologia*», T. 7, τχ. 1, σ. 3.

124. A. Épaulard (1901), «*Vampirisme, Nécrophtlie, nécrosadisme, nécrophagie*», Lyon, σ. 39. (Thèse).

125. E. Jones (1949²), «*On the Nightmare*», London, σ. 111.

126. M. Bonaparte (1930-1931), «*Deuil, Nécrophtlie et Sadisme*». Στό: π. «*Revue de Psychanalyse Française*», 4, σ. 728.

127. M. Bonaparte (1933), «*Edgar Poe*», Paris. [Βλ. σχετ. Α. Πηνιάτογλου (1943), «*Μελέτες ψυχαναλυτικὲς καί ἄλλες...*», Ἀθήνα, σ. 39].

128. D. Kouretas (1958), «Trois cas de nécrophilie dans l'antiquité». (Congrès de Psychiatrie et de Necrologie de langue Française, Strasbourg), Paris, σ. 710. (Βλ. σχετ. και Κ. Γ. Γαργάκια, 1966³, «Εγκληματολογία», Αθήναι, Τ. Α, σ. 805).

129. O. Schwarz (1935), «Sexualpathologie», Wien. (Αναφέρεται απ' τους Br. Callieri και A. Semerari, 1966, δ.π., σ. 16).

130. Ibidem.

131. M. Boss, E. von Gebattel, H. Kunz, E. Straus. (Αναφέρεται απ' τους Br. Callieri και A. Semerari, 1966, δ.π., σ. 16).

132. Br. Callieri - A. Semerari (1966), δ.π., σ. 16.

133. R. Kuhn (1948), «Mordversuch eines depressiven Fetischisten und Sodomisten an einer Dirne». Στό: π. «Monatschrift für Psychiatrie und Neurologie», Τ. 116, σ. 66. (Αναφέρεται απ' τους Br. Callieri και A. Semerari, 1966, δ.π., σ. 13-14).

134. J.-P. Sartre: «L'Être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique». (Αναφέρεται απ' τους Br. Callieri και A. Semerari, 1966, δ.π., σ. 14, οι οποίοι και παραπέμπουν στην ιταλική έκδοση του 1958 [«L'essere il nulla», Milano]).

135. P. Desrosières (1975), «A propos de la nécrophilie. Place du corps mort dans les perversions». Congrès de Psychiatrie et de Neurologie-Nîmes, σ. 329.

136. Th. Spoerri (1959), «Nekrophilie. Strukturanalyse eines Falles», Basel/N. York.

137. Ibid, σ. 62.

138. Διογ. Λαέρτ., Α, 7, 97: «ἀθυμίας». Επίσης: «Ὁ Περίανδρος ἀπέθανε ἀπελπισ και φίλων ἔρμος». (Σημείωση στό διδύλο «Ἀριστοτέλους τά πολιτικά» κατ' ἐλευθέραν μετάφρασιν Π. Ι. Θεοδωροπούλου, 1933, Αθήναι, σ. 554). — N. Loraux (1993), δ.π., σ. 21 («ένας τύραννος μελαγχολικός» και 29. — Σουΐδας, στή λ. «Περίανδρος»: «ὁ διά λύπην ἰδίαν ἀποθανών (...) ἀθυμίας...»).

139. P. Desrosières (1975), δ.π., σ. 330.

140. D. Gourevitch - M. Gourevitch (1982), δ.π., σ. 335. — D. Gourevitch (1982), «Quelques fantasmes érotiques et perversions d'objet dans le littérature greco-romaine». Στά: «Mélanges de l'école française de Rome. — Antiquité. (= M.E.F.R.A.) 94, 2, σσ. 838-839.

141. «Τῷ ὄντι ὁ Ψαμμήτιχος, καθὼς ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης, δέν ἐστάθη εὐδαίμων». (Α. Ρα-δινού, 1836, δ.π., Τ. ΙΙΙ, σ. 155). — Βλ. και σ. 18 («Πλουτάρχου, π. τῆς Ἡροδότ. κακ»: «καταστραφείσης τῆς τυραννίδος δέν ἔπαυον [οἱ Κορίνθιοι] νά ἐξαλείφωσι και ν' ἀφανίζουσι πᾶν μνημεῖον και ἶχνος, διότι ἐστάθη χαλεπή εἰς αὐτούς»).

142. «Ψαματί» (Psmatic) κατά τόν P. J. Hopper (1989), δ.π., σ. 308.

143. A. Andrews (1982), δ.π., σ. 69.

144. J. B. Bury - R. Meiggs (1992), δ.π., Τ. Α, σ. 165. — Βλ. σχετ. Μ. Σακελλαρίου (1971), δ.π., Τ. Β, σ. 228: «Τό αἰγυπτιακό αὐτό ὄνομα ἐκφράζει τίς φιλικές σχέσεις πού εἶχε ὁ Περίανδρος μέ τόν Ψαμμήτιχο Β'». — Ed. Will (1955), δ.π., σ. 544.

145. P. Lénêque (1964), «L'aventure grecque», Paris, σ. 138: «Ὁ τελευταῖος Κυψελίδης, ὁ Ψαμμήτιχος, γεννήθηκε —τό ὄνομα του μάς ἐπιτρέπει νά τό ἰσχυρισθοῦμε— ἀπό μά αἰγύπτια πριγκίπισσα».

146. Δ. Κ. Βαρθολομαίου (1896), δ.π., σ. 28.

147. Α. Ράμου-Χαψιάδη (1982), «Ἀπό τήν φυλετική κοινωνία στήν πολιτική», Αθήνα, σ. 78.

148. Α. Φουριώτη (1973), «Κόρινθος. Ἡ Ἱστορία» Α, σ. 49.

149. Μ. Σακελλαρίου (1971), δ.π., σ. 228.

150. Α. Φουριώτη (1972), «Κόρινθος. Ἀπό τό μύθο στήν Ἱστορία», Αθήνα, σ. 313.

151. Ibid, σ. 309.

152. Μ. Σακελλαρίου (1971), δ.π., σ. 228.

153. Ὁ Πλουτάρχος (π. Ἡροδ. κακ., 21 [Ἡθικ., σ. 859 c]) ἀναφέρει ὅτι οἱ Σπαρτιάτες «Κυψελίδας ἐξέβαλον ἐκ Κορίνθου και Ἀμβρακίας».

154. Ὁ Γιάννης Κορδάτος (1956, δ.π., Τ. Α, σ. 323) γράφει ὅτι «Ἡ ἐπιτυχία τοῦ συνωμοτικού αὐτοῦ κινήματος δείχνει πῶς οἱ παραγωγικές συνθήκες ἄλλαξαν πολύ» ἐνώ ἐπισημαίνεται «ἡ νέα κοινωνική διαφοροποίηση». Βλ. και Α. Φουριώτη (1972), δ.π., σ. 311.

Στό ὑπό τόν τίτλο «Χαρακτήρες τῆς τυραννίδας και κοινωνική δυναμική» κεφάλαιο τοῦ συλλογικοῦ διδύλου «Storia e civiltà dei Greci», ἐκδομένου απ' τόν R. R. Bandinelli (Milano, 1978, Τ. Α/2: «L'arcaismo», σ. 361) σημειώνεται ὅτι ἡ πτώση τῆς δυναστείας τῶν Κυψελιδῶν ἄρχισε μέ τόν τρίτο

καί τελευταίο Κυψελίδη [τόν Ψαμμήτιχο τόν Ἀμβρακιώτη] ἀνεψιό τοῦ Περιάνδρου, ὁ ὁποῖος ἀνατράπηκε πολύ γρήγορα ἀπό μιά θίαυη ἐξέγερση τοῦ λαοῦ, πού κατέλυσε τήν τυραννία. Ἀγνοοῦμε –προσθέτει ὁ συγγραφέας– τά κίνητρα τῆς ἐπανάστασης (αὐτῆς), πού πρῶτα θά πρέπει νά τά ἀναζητήσουμε στή λαϊκή ἀντίδραση ἐνάντια σ' ἓνα δεσποτισμό πού ἄρχισε νά ἐκφυλίζεται. Καί συνεχίζει: Δέν πρέπει, ὥστόσο, νά ὑποτιμᾶται ὁ ρόλος τῶν, οικονομικοῦ χαρακτῆρα, παραγόντων καί τῶν ἀλλογῶν στή διεθνή πολιτική σκηνή ὅπως καί ἡ ὅλο καί πύο ἐντονή ἐπέμβαση τῆς Σπάρτης καί τῆς πελοποννησιακῆς λέγκας στήν περιοχή τοῦ Ἰσθμοῦ.

155. Ἡροδότ., *Ἱστορ.*, VI, 128.

156. Ἡροδότ., *Ἱστορ.*, VI, 127.

157. Ἡροδότ., *Ἱστορ.*, VI, 126.

158. Ἡροδότ., *Ἱστορ.*, VI, 129.

159. Μ.Ε.Ε., στή λ. «Κυψελίδα».

160. Μ.Ε.Ε., στή λ. «Ἱπποκλείδης».

161. Τόν ὄρο «ἐπανάσταση» (Revolution) χρησιμοποιεῖ τὰ ἀριστοτελικά σχόλιά του ὁ W. Neuman γιά νά χαρακτηρίσει τήν ἀντιτυραννική ἐξέγερση στήν Ἀμβρακία (W.I. Neuman, 1902), «The politics of Aristoteles», Oxford, T. IV, σ. 330).

162. Τόν ὄρο «κίνηση» (πού εἶναι μορφή ἐπαναστατικῆς δράσης) χρησιμοποιεῖ ὁ Γ. Δ. Κοντογιώργης στή διατριβή του «Ἡ θεωρία τῶν ἐπαναστάσεων στόν Ἀριστοτέλη», (ἐπανεκδ. 1982 σέ μτφρ. Α. Καμπουριγιαννίδου-Κοντογιώργη, Ἀθήνα, σ. 242 [καί σ. 35]).

Πά τόν Α. Μανωλόπουλο («Στάσεις-Επανάστασις-Νεωτερισμός-Κίνησις. Συμβολή στήν ἐρευνα τῆς πολιτικῆς ὁρολογίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, 1991, Διδασκ. Διατρ., Θεσσαλονίκη, σ. 27, 169-170) μέ τίς δύο λέξεις (ἐπανάστασις-κίνησις) ἀποδίδονται στήν ἀρχαία Ἑλληνική Γραμματεία οἱ ἐσωτερικές συγκρούσεις. Ὁ ὅρος ἐπανάστασις (ἐξ-ἐγερση ἐνάντια στούς κρατοῦντες) δέν ἦταν, κατά τήν ἀρχαιότητα, ταξικά φορτισμένος ὅπως ὁ ἀντίστοιχος σύγχρονος ὅρος, ἐνῶ ἐκεῖνος τῆς κίνησης (κίνημα) ἀποδίδει τήν ἔννοια τῆς ἀνατρεπτικῆς ἀπόπειρας-ταραχῆς («κινεῖν»).

163. Μαξίμ. Τυρ., «Λόγοι τεσσαράκοντα καί εἰς». Ἐκδ. Ν. Δούκα, 1810, Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας. Λόγος ΚΔ («Τίς ἡ Σωκράτους ἐρωτική»), σ. 233.

164. Ἀριστοτέλ., *Πολιτικ.*, 1311 b 41.

165. Πλουτάρχ., *Ἐρωτικ.*, 23 (Ἡθικ., σ. 768 F).

166. Ἀριστοτέλ. Ἀποσπ. 477 ἔκδ. V. Rose (1886), Lipsiae, σ. 305 «ὡς Ἀριστοτέλης φησὶν ἐν τῇ Ἀμβρακιωτῶν πολιτείᾳ».

167. Ἀριστοτέλ., *Πολιτικ.*, 1311a 31-33. Γ. Δ. Κοντογιώργης (1982), ὅπ., σ. 24. Βλ. καί σ. 32.

168. Σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐπικρατέστερη ἐξήγηση τῶν ἀρχαίων γιά τοὺς τυράννους ὡς «λαϊκῶν ἡγετῶν» (προστατῶν, τάχατες, τοῦ δήμου), οἱ ἐνέργειές τους θεωρήθηκαν –σχεδόν πάντοτε– ὡς «ὑβρις», δηλαδή ὡς κάτι ἐξω ἅπ' τόν κανόνα (τό μέτρο, τή νορμα) καί γι' αὐτό ἅπ' τήν ἴδια τήν πόλη (C. Amadio, 1981, «La politica in Grecia», Bari, σ. 84).

169. Ἐμμ. Μιχρογιαννάκη (1990³), ὅπ., σ. 91.

170. Ἀριστοτέλ., *Ρητορ.*, 1378 B, 24.

171. Ἀριστοτέλ., *Ρητορ.*, 1378 B, 25.

172. Ἀριστοτέλ., *Ρητορ.*, 1378 B, 28.

173. Γ. Δ. Κοντογιώργη (1982), ὅπ., σσ. 236-238.

174. Ibid., σ. 242.

175. Δές σχετικά: J. B. Salmon (1984), «Wealthy Corinth. A history of the city to 338 B.C.», Oxford, σ. 271, σημ. 2: Ὁ Ἀμβρακιώτης Περιάνδρος (τό ὄνομά του εἶναι Κυψελίδης) ἀπώλεσε τήν ἐξουσία μέ τή συνδυασμένη ἐπαναστατική δράση τοῦ λαοῦ καί ἐκείνων πού δυσφοροῦσαν γιά τίς σεξουαλικές ὁρέξεις τοῦ τυράννου.

176. Ἀριστοτέλ., *Πολιτικ.*, 1304 a 31-34.

177. Ἀριστοτέλ., *Πολιτικ.*, 1311 b 8-9.

178. Γ. Δ. Κοντογιώργη (1982), ὅπ., σ. 243.

179. Ibid., σ. 244.

180. K. Dover (1990), «Ἡ Ὁμοφυλοφιλία στήν Ἀρχαία Ἑλλάδα». Μτφρ. Π. Χιωτέλη, Ἀθήνα, σ. 117, σημ. 101.

181. C. Reinsberg (1993), «Γάμος, έταιρες καί παιδεραστία στήν αρχαία Έλλάδα». Μιτρ. Δ. Γ. Γεωργοθασίλη καί Μ. Pfreimter, Αθήνα, σ. 263.
182. Βλ. σχ. Έμμ. Μικρογιαννάκη (1990²), ό.π., σ. 152.
183. Κ. Σιαμάκη (1991), «Οί έκφυλοι», Θεσσαλονίκη, Τ. Β, σ. 97.
184. Μαξίμ. Τυρ, έκδ. Ν. Δούκα (1810), ό.π., σ. 233. (Λόγ., ΚΔ).
185. J. J. Combes-Donnus (1802), «Dissertations de Maxime de Tyr», Paris, Τ. ΙΙ, σ. 41.
186. F. Buffière (1980), «Éros adolescent (La pédérastie dans la Grèce antique)». Paris, σ. 118 (καί 120). – Βλ. καί Μ. Η. Ε. Meier καί L. R. De Pögey-Castries (1930), «Histoire de l'amour dans l'antiquité», Paris, καί ειδικότερα στό κεφ. XIV: «Εγγλήματα εξατίας τής παιδεραστίας» (σ. 162). Οί συγγραφείς αναφέρονται στό φόνο του Άμβρακιώτη Περιάνδρου από τό άγόρι-σεξουαλικό σύντροφο του τυράννου (παιδεραστική σχέση [«νόσημα έρωτος τουτο», ibid, σ. 304]).
187. Άριστοτέλ., Πολιτικ., 1315 α 22-24.
188. E. Bornemann (1988), «Η Πατριαρχία», Αθήνα, σ. 409.
189. Ibid, σ. 256 καί 409.
190. C. Reinsberg (1993), ό.π., σ. 238 καί 240.
191. E. Bornemann (1988), ό.π., σ. 409.
192. C. Reinsberg (1993), ό.π., σ. 240.
193. E. Bornemann (1988), σ. 410.
194. Ibid., σ. 323.
195. Άριστοτέλ., Πολιτικ., 1303 β 18.
196. Άριστοτέλ., Πολιτικ., 1304 α 33-34.
197. Έμμ. Μικρογιαννάκη (1990²), ό.π., σσ. 111-112.
198. Μαξίμ. Τυρ, Λόγ., ΚΔ (έκδ. Ν. Δούκα, 1810, ό.π., σ. 233).
199. Πλουτάρχ., Έρωτικ., 23 (Ηθικ., σ. 768 F).
200. Π. Κανελλοπούλου (1982), «Ιστορία της αρχαίας Ελλάδος. 490-146 π.Χ.», Αθήνα, Τ.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ Γ. ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ

ΜΕΡΟΣ Γ'

Karaiskakis.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ
Pl. IX

«Ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης, γεννηθεὶς ἐν Σκουληκαριᾷ τῆς Ἐπαρχίας Ἄρτης, ἐν ἔτει 1782, ἦτο υἱὸς καλογραίας, πατρὸς δέ ἀγνώστου. Ἡ μήτηρ του ἦτο μεγάλης οἰκογενείας, ἐξαδέλφη του Γώγου Βακόλα».

K. Mendelssohn-Bartholdy (1894), «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», Μτφρ. Ἡλ. Οἰκονομοπούλου, Ἀθῆναι, σ. 677.

Georg Karaiskakis , 1782 zu Skuli Karia in der Provinz Arta geboren, war einer Kontze Kind. Vom Vater hat man nie erfahren. Die Mutter gehörte einer angesehenen Familie an, Gogos Bakolas war ihr Vetter.

Karl Mendelssohn Bartholdy: Geschichte Griechenlands

von der Eroberung Konstantinopels durch die Türken im Jahre 1453 bis auf unsere Tage.

Erster Theil. Von der Eroberung Konstantinopels durch die Türken bis zur Zerstörung bei Kapsala. Leipzig, Verlag von E. Neuber, 1870.

«Νέα Έστία», 1942, Έτ. ΙΣΤ, Τ. 32, τχ. 368, σ. 981.

Pl. X

«Ἡ “ἀπό τοῦ περὶ τὴν Ἀρταν” στρατοπέδου προκύρυξη τοῦ Σπ. Γ. Καραϊσκάκη [γιοῦ τοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη], τῆς 30ῆς Ἰανουαρίου 1854, ἔλεγε: «Ἀποθνήσκω ὁ πατὴρ μου ἔκραζεν λυτροῦτε τὰς Ἀθήνας! ἀφείδ’ ὡς μόνην κληρονομίαν εἰς ἐμέ τὴν μάχαιραν αὐτοῦ ἐξέπνευσε. Λαβὼν τὸ κληροδότιμα τοῦ πατρὸς καὶ τὰς Ἀθήνας εὐρὼν ἐλευθέρας, τὴν δὲ γῆν τῆς γεννήσεως αὐτοῦ δούλην, ἔδραμον πρὸς ὑμᾶς λαέ τῆς Ἠπείρου, καὶ τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας ὕψωσα μεθ’ ὑμῶν».

Κ. Παπαρηγοπούλου (1930⁶), «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», ἔκδ. (Προσθ., Σημ., Βελτ.) Π. Καρολίδου, Τ. ΣΤ’, σ. 289, σημ. 1.

Χαρακτ. Β. Κατράκη

ΝΙΚΟΛΑΣ ΚΩΣΤΑ ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ

«Άγωνιστής του Έικοσιένα, Μακεδών».

Pl. XI

«Ο Καραϊσκάκης κατήγето από τό Ραδοδύζι».

«Ένθυμήματα της Έπαναστάσεως των Έλλήνων 1821-1833»,
Αθήναι, Τ. Α΄, σ.σ. 267-268.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ

Τ. Πρωθυπουργός τῆς Ἑλλάδος
ΡΙ. ΧΙΙ

«Λαέ τῆς ἐνδόξου πατρίδος τῶν Καραϊσκάκηδων καί τῶν Σκουφάδων (...) ἐγαλουχήθημεν μέ τά νόματα τῆς ἀλληλεγγύης καί τῆς φιλοπατρίας καί ἡμεῖς οἱ σημερινοί ὅπως ὁ Σκουφᾶς μας καί ὁ Καραϊσκάκης μας καί τόσοι ἄλλοι ἀτρόμητοι Ἑπειρώται διά νά ἔχωμεν γῆν καί πατρίδα ἐλευθέραν...»

«Ἀπό ἀνέκδοτο λόγο του πού ἐκφωνήθηκε σέ συγγέντρωση τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς Ραδοβιζίου Ἄρτης». Ἀπό τή μελέτη τοῦ *Η. Δ. Μπάκου* (1977), «Συμβολή στό πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ Γ. Καραϊσκάκη, Ἀθήναι, σ.σ. 23-24.

Ο ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΩΝ 100 ΧΡΟΝΩΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

Τήν 6η Ἀπριλίου 1896 ιδρύθηκε στήν Ἄρτα ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ». Ἐφέτος συμπληρώνονται ἑκατό (100) χρόνια ἀπό τήν ἰδρυση του. Τό Διοικητικό του Συμβούλιο χαρακτήρισε ὅλο τό 1996 ὡς ἔτος ἐορταστικό καί ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τοῦ Συλλόγου μέσα σ' αὐτή τή χρονιά ὡς ἐκδηλώσεις ἀφιερωμένες στή μεγάλη ἐπέτειο τῆς ἰδρυσης του, μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση στίς ἐκδηλώσεις τῆς 5ης καί τῆς 6ης Ἀπριλίου 1996.

Ἡ σειρά τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ 1996, τίς ὁποῖες παρακολούθησε μεγάλο πλῆθος συμπολιτῶν μας, ἔχει ὡς ἑξῆς:

7 Ἰανουαρίου 1996

Ἐγινε στήν Πνευματική Στέγη τοῦ «Σκουφᾶ» ἡ ἑναρξη τοῦ ἐορταστικοῦ ἔτους, μέ κοπή βασιλόπιττας. Ἀκολούθησε δεξίωση, στήν ὁποία ἔλαβαν μέρος τά μέλη ὄλων τῶν τμημάτων τοῦ Συλλόγου, τά μέλη τοῦ Δ.Σ. καί πολλὰ μέλη τοῦ Συλλόγου.

25 Φεβρουαρίου 1996

Ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» ἔδωσε στό Τουριστικό Περίπτερο τοῦ Προφήτη Ἡλίου τῆς Ἄρτας τόν ἀποκριάτικο χορό του, μέ μεγάλη συμμετοχή μελῶν τοῦ Συλλόγου καί πολλῶν συμπολιτῶν.

3 Μαρτίου 1996

Ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» ὁργάνωσε στήν Πνευματική του Στέγη διάλεξη τοῦ φιλόλογου καθηγητῆ κ. Δημ. Παυλίδη, μέ θέμα «Περιδιάβαση τοῦ ποιητῆ Κων/νου Καδάφη». Τήν παρακολούθησε πολύς κόσμος.

16 Μαρτίου 1996

Ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» ὁργάνωσε στήν Πνευματική του Στέγη ομιλία τοῦ συγγραφέα κ. Σαράντη Καργάκου, μέ θέμα «Ἐθνικισμός, Σωβινισμός, Ρατσισμός». Τήν παρακολούθησαν πολλοί συμπολίτες.

24 Μαρτίου 1996

Ἀνοῖξε Ἐκθεση Ζωγραφικῆς τοῦ συμπατριώτη μας ζωγράφου κ. Λ. Ι. Γιώτη καί τῆς ζωγράφου κ. Ζέτας Λαγουνδάκη. Τήν Ἐκθεση ἐπισκέφθηκαν πολλοί συμπολίτες μας.

25 Μαρτίου 1996

Ὁ «Σκουφᾶς» συμμετέχοντας στόν ἐορτασμό τῆς Ἐθνικῆς μας γιορτῆς, ὁργάνωσε στήν Πνευματική του Στέγη ὁμιλία τοῦ φιλόλογου-θεολόγου κ. Ἡλίου Μπάκου μέ θέμα «Ἡ συμβολή τοῦ Γ. Καραϊσκάκη στόν ἀγῶνα τοῦ '21». Τήν ὁμιλία παρακολούθησαν μέλη τοῦ Συλλόγου μας καί πολλοί συμπολίτες μας.

Μετά την όμιλία απονεμήθηκαν τὰ Ἀγροφιῶτικα Βραβεῖα στοὺς διακριθέντες μαθητὲς καὶ μαθήτριες: Σπυριδοῦλα Κορδοῦλα, Μαρία Οἰκονόμου, Ἀνδριανὴ Οἰκονόμου, Γεωργία Γεωργούλα, Ἡρ. Τάτση, Χρ. Χάμο, Ἀλεξάνδρα Νικάκη, Χρ. Πλαστήρα τοῦ Θεοφ., Εὐανθία Γιώτη, Χρ. Παπαδασιλείου, Νικολ. Κούτα, Βασίλ. Τάτση, Βασιλικὴ Γεωργούλα, Ἰωαν. Βλαχογιάννη καὶ Κωνστ. Βλάχο.

Ἀκολούθησε ἡ ἀπονομή τῶν Μπαρμπαστάθειων Βραβείων στοὺς μαθητὲς Βασίλειο Ἡλ. Ζαφείρη τοῦ 3ου Λυκείου καὶ Μαρία Α. Παπᾶ τοῦ 4ου Λυκείου.

30 Μαρτίου 1996

Ὁ «Σκουφᾶς» ὀργάνωσε Συνναυλία τῆς Χορωδίας τοῦ Ἀμερικανικοῦ Κολλεγίου Pierce. Τὴν διεύθυνση εἶχε ὁ κ. Μιχ. Ἀδάμης. Ἡ ἐκδήλωση στέφθηκε μὲ μεγάλη ἐπιτυχία.

Ὁ ἐπίσημος ἐορτασμός τῆς 100ετηρίδας τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ» ὀρίστηκε γιὰ τίς 5 καὶ 6 Ἀπριλίου.

5 Ἀπριλίου, ὥρα 8 μ.μ.

Πραγματοποιήθηκε μεγάλη πανηγυρική συγκέντρωση μελῶν τοῦ Συλλόγου «ΣΚΟΥΦΑΣ», πολιτῶν τῆς Ἀρτας καὶ προσκεκλημένων ἀπὸ ἄλλες πόλεις, στὴν αἴθουσα συγκεντρώσεων τῆς Πνευματικῆς Στέγης τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ».

Τὴν ἐναρξὴ τῆς ἐορταστικῆς ἐκδήλωσης ἐκήρυξε ὁ Πρόεδρος τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ» Βασίλειος Καρατασιώλης, μὲ σύντομη ὁμιλία του, σχετική μὲ τὴν

παρουσία, τὴν προσφορὰ καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ Συλλόγου κατὰ τὰ 100 χρόνια τῆς ζωῆς του.

Μετά τὴν ὁμιλία τοῦ Προέδρου ἀναγνώσθηκε τὸ Ἰδρυτικὸ Πρακτικὸ τοῦ Συλλόγου τῆς 6ης Ἀπριλίου 1886.

Ἀκολούθησαν χαιρετισμοὶ ἐκ μέρους: τοῦ Περιφερειάρχου Ἠλείου κ. Τσιταμελῆ, τοῦ κ. Θεοδ. Μπόλη ὡς ἀναπληρωτοῦ τοῦ κ. Νομάρχου καὶ ἐκπροσώπου τοῦ Παν/μίου Ἰωαννίνων, τοῦ Δημάρχου Ἀρτας κ. Κωνστ. Βάγια (πού τόνισε μεταξύ ἄλλων πὺς «Ἄρτα καὶ ΣΚΟΥΦΑΣ εἶναι ὅχι μόνο πράγματα ταυτόσημα, ἀλλὰ ὁ ΣΚΟΥΦΑΣ ἀποτελεῖ τὸν γεννήτορα καὶ τὸν ἀλάθητο ποδηγέτη οἰασθῆποτε πολιτισμικῆς καὶ πολιτιστικῆς προσπάθειας τῆς πόλης μας), τοῦ Δημάρχου Πέτα κ. Βασίλ. Βαβέτη, τοῦ Προέδρου τοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» Ἀθηνῶν κ. Λειβαδάρη (ὁ ὁποῖος μὲ συγκινητικὰ λόγια παρέδωσε στὸν Πρόεδρο τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ» τὸ χρυσὸ Μετάλλιο τοῦ Συλλόγου «Παρνασσός»), διαφόρων Προέδρων Σωματείων καὶ πρώην Προέδρων τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ».

Μετά τοὺς χαιρετισμούς ἀκολούθησε ἡ προγραμματισμένη ὁμιλία τοῦ Καθηγητῆ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν Γεώργιου Τουρλίδη, μὲ θέμα «Προβλήματα ἰδεαλισμοῦ καὶ ἀξιολογίας τοῦ σύγχρονου Ἑλληνισμοῦ».

6 Ἀπριλίου, 8.30 π.μ.

Στὸν Βυζαντινὸ Ναὸ τῆς Παρηγορήτισσας πραγματοποιήθηκε μνημόσυνο ὑπὲρ τῶν ἰδρυτῶν, μεγάλων εὐεργετῶν, εὐεργετῶν, δωρητῶν καὶ τῶν κεκοιμημένων μελῶν τοῦ Συλλόγου.

6 Ἀπριλίου, 8 μ.μ.

Πραγματοποιήθηκε συγκέντρωση στήν αἶθουσα συγκεντρώσεων τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ». Ἀρχικά ὁ Πρόεδρος τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ» Βασίλ. Καρατσιώλης ἔκανε μιά σύντομη ὁμιλία-ἀναφορά στήν πορεία τοῦ Συλλόγου καί ἐτόνισε πῶς «ἡ ἱστορία τοῦ ΣΚΟΥΦΑ» εἶναι ἱστορία εὐθύνης, προσωπικῆς θυσίας, πίστεως γιά τή δημιουργία τῶν πιά κατ'ἀλλήλων συνθηκῶν παραγωγῆς πνευματικῆς ἀτμόσφαιρας καί δημιουργίας φυτωρείων, ἀνάδειξης νέων παραγωγικῶν δυνάμεων καί ταλέντων. Ἔχουμε ὅλοι ἀπό ἐδῶ καί πέρα τήν βαρύντατη εὐθύνη, τό ἱερό χρέος νά κρατήσουμε τόν ΣΚΟΥΦΑ ὄχι μόνο στό ὕψος πού εὐρίσκεται σήμερα, ἀλλά καί ἀκόμη πιά ψηλά».

Ἀκολούθησε ἀπονομή τιμητικῶν μεταλλίων στούς ἐπιζῶντες Προέδρους τοῦ Συλλόγου (Νικ. Ταίτακα, Κωνστ. Τσέτη, Δημήτρ. Βαφιᾶ, Γιάννη Τσοῦτοينو, Γεωργ. Ἀναλογίδη, Κωνστ. Βάγια, Βασίλ. Καρατσιώλη).

Καί ἡ ὅλη ἐορταστική ἐκδήλωση ἔκλεισε μέ ἓνα πλούσιο χορωδιακό πρόγραμμα πού ἐξετέλεσε ἡ Χορωδία τοῦ Πολιτιστικοῦ Συλλόγου τῆς Ἀρτας «Μακρυγιάννης».

Πρός τόν Σύλλογο «ΣΚΟΥΦΑ» ἔστειλε τίς εὐχές του ὁ Σεβασμώτατος Μητροπολίτης Ἀρτης κ.κ. Ἰγνάτιος, μέ ἔγγραφό του τῆς 9ης Ἀπριλίου.

Ἐπίσης ὁ Πρύτανης τοῦ Παν/μίου Ἰωαννίνων κ. Δημήτριος Γλάρος, ἐκ μέρους τῆς Συγκλήτου, ἀπέστειλε τό ἑξῆς χαρρετιστήριο: «Ἐπὶ τῇ συντελείᾳ αἰῶνος πλήρους ἔργων ἀγαθῶν ἀπὸ τῆς καθιδρύσεως τοῦ πολυμόχθου

τῶν Μουσῶν ὑπηρετοῦ τῶν ἐν τῇ ἐλληνίδι γῇ τῆς Ἠπείρου ὑψηλοφρόνων Ἀρταίων τήν παιδείαν καί τέχνην θεραπεύοντος καί εἰς ἀγῶνας εὐποίας ἀκαμάτως μεγαλουργήσαντος, τοῦ εὐγενοῦς καί φιλοπάτριδος ἡγέτου Σκουφᾶ ὁμωνύμου Συλλόγου τὰ ἐόρτια ἐπιτελοῦντος συγχαίρει καί συνευφραίνεται τό ἐν Ἰωαννίνοις τῆς Ἠπείρου Πανδιδασκῆριον».

Ἀκόμη θερμὸ χαρρετισμὸ ἔστειλε ἡ Ἑλληνικὴ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία διὰ τοῦ Προέδρου τῆς καθηγητῆ κ. Δημ. Λουκάτου: «Συγχαίρει τόν πολιτιστικῶς παλαίμαχον Σύλλογον γιά τὰ 100 χρόνια ζωῆς καί παρουσίας του, στήν ἀγαπητῇ, ἱστορικῇ καί θυζαντινῇ Ἀρτα. Ἐκτιμᾷ ἰδιαίτερα καί τήν προσοχή τοῦ Συλλόγου καθὼς καί τοῦ περιοδικοῦ «Σκουφᾶς» στὰ λαογραφικά θέματα, πού ὑπῆρξαν ἐνδιαφέροντα γιά τή μελέτη καί τοῦ ἡπειρωτικοῦ (λαϊκοῦ καί αστικοῦ) ἐνδοξου ὑπόδαθρου τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως καί τοῦ Νομοῦ Ἀρτας».

Τέλος, χαρρετιστήρια μηνύματα γιά τὰ 100 χρόνια τοῦ Συλλόγου «ΣΚΟΥΦΑΣ» ἀπέστειλαν ὁ συμπατριώτης συγγραφέας καί σκηνοθέτης κ. Νέστορας Μάτσας, καθὼς καί ὁ συγγραφέας-ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ «Ἐλεύθερο Πνεῦμα» κ. Λάμπρος Μάλαμας.

Μέ τόν ἐορτασμό τῶν 100 χρόνων τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ» καί τίς δραστηριότητες τοῦ Συλλόγου σ' αὐτά τὰ ἑκατό χρόνια ἀσχολήθηκαν καί ἐφημερίδες τῆς Ἀθήνας καί τῆς Ἀρτας. Ἀξίζει νά μνημονεύσουμε δημοσίευμα τῆς ἐφημερίδας «Ἀπογευματινὴ» τῶν Ἀθηνῶν (7-4-1996) μέ ὑπογραφή τοῦ

Χάρη Μαυρομάτη, στο όποιο ο «Σκουφᾶς» χαρακτηρίζεται ως «μιά Ἀκαδημία τῆς ἐπαρχίας». Ἐπίσης δημοσίευμα τῶν «Πρωϊνῶν Νέων» τῶν Ἰωαννίνων (3-4-1996) μέ ὑπογραφή Γιώργος Βρέλλης καί τῆς «Πρωϊνῆς» τῆς Ἀρτας (6-4-1996), πρωτοσέλιδο μέ παράθεση τοῦ ἐμβλήματος τοῦ Συλλόγου, ἔργο τοῦ μεγάλου ζωγράφου Γιάννη Μόραλη).

Στά πλαίσια τοῦ ἐορτασμοῦ τῶν 100 χρόνων ἀπό τήν ἰδρυσή του, ὁ «ΣΚΟΥΦΑΣ» ὀργάνωσε Συμπόσιο μέ θέμα: Ἡ ἱστορία καί ὁ πολιτισμός τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου.

25 Μαΐου 1996, ὥρα 6.45' μ.μ.

Τήν ἐναρξη τοῦ Συμποσίου ἐκήρυξε ὁ Πρόεδρος τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ» Βασίλ. Καρατσιώλης καί ἀκολούθησαν χαιρετισμοί ἀπό τόν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Ἀρτας κ.κ. Ἰγνάτιο, τόν Νομάρχη Ἀρτας κ. Χρ. Παπαγεωργίου, τόν Δήμαρχο Ἀρτας κ. Κωνστ. Βάγια κ.λπ.

Ὁμίλησαν κατά σειρά: Ὁ κ. Εὐ. Χρυσός, καθηγητής Παν/μίου Ἰωαννίνων, μέ θέμα «Εἰσαγωγή στή θεματική τοῦ Συμποσίου». Ἡ κ. Ἀλκμ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, καθηγήτρια τοῦ Παν/μίου Θεσσαλονίκης, μέ θέμα «Ἱστορία καί ἰδεολογία τοῦ Κράτους τῆς Ἠπείρου». Καί ὁ κ. Π. Βοτοκόπουλος, καθηγητής τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, μέ θέμα «Ἡ Ναοδομία στό Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου».

Ἀκολούθησε Συναυλία Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, ἀπό τήν χορωδία «Οἱ Μαῖστορες τῆς ψαλτικῆς τέχνης», μέ χοράρχη τόν κ. Γρηγ.

Στάθη, καθηγητή τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν.

26 Μαΐου 1996, ὥρα 8 π.μ.

Ἐτελέσθηκε Ἀρχιερατική Θεία Λειτουργία στόν Ι.Ν. Παρηγορήτισσα.

26 Μαΐου 1996, ὥρα 11 π.μ.

Συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες τοῦ Συμποσίου καί μίλησαν κατά σειρά: Ὁ κ. Κωνστ. Κωνσταντινίδης, καθηγητής Παν/μίου Ἰωαννίνων, μέ θέμα «Ἀπό τήν πνευματική ζωή στό Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου». Ὁ κ. Α. Παλιούρας, καθηγητής τοῦ Παν/μίου Ἰωαννίνων, μέ θέμα «Ὁ Παντοκράτωρ καί ὁ ψηφιδωτός διάκοσμος τῆς Παρηγορήτισσας. Μιά πρόταση». Καί ὁ κ. Εὐ. Χρυσός, καθηγητής Παν/μίου Ἰωαννίνων, μέ θέμα «Συμπεράσματα τοῦ Συμποσίου».

Στίς 2.30 μ.μ. οἱ προσκεκλημένοι τοῦ «Σκουφᾶ» γευμάτισαν στήν Κορωνησία καί στίς 4 μ.μ. πραγματοποιήθηκε ξενάγησή τους στά Βυζαντινά Μνημεῖα τῆς Ἀρτας.

Στίς 29 καί 30 Ἰουνίου 1996 ὁ Σύλλογος «Σκουφᾶς», μέ τή συνεργασία τοῦ Δήμου Ἀρταίων, ὀργάνωσε στό ὑπαίθριο Θέατρο τοῦ Κάστρου τῆς Ἀρτας Φεστιβάλ Ἑλληνικῶν Παραδοσιακῶν Χορῶν. Τό πρόγραμμα τοῦ διήμερου Φεστιβάλ εἶχε ὡς ἐξῆς:

29 Ἰουνίου, ὥρα 7.30 μ.μ. – 12η νυκτερινή

Τά μετέχοντα στό Φεστιβάλ χορευτικά συγκροτήματα μέ τίς παραδοσιακές ἐνδυμασίες τους, τίς σημαῖες καί τά διακριτικά τους, συγκεντρώθηκαν

στήν πλατεία «Κιλκίς» τῆς Ἄρτας καί διά τῶν ὁδῶν Σκουφᾶ καί Μακρυγιάννη ἔφτασαν στόν χώρο τοῦ Κάστρου, ὅπου στίς 9 μ.μ. ἔγινε ἡ ἑναρξη τοῦ Φεστιβάλ μέ σύντομους χαιρετισμούς.

Ἀκολούθησαν χοροί τῶν χορευτικῶν συγκροτημάτων: Μ/Φ Συλλόγου «Σκουφᾶς» Ἄρτας, Πολιτιστικοῦ Συλλόγου Νέων Ἐπιδατῶν Θεσ/νίκης, Μορφωτικοῦ Ἐκπολιτιστικοῦ Ὁμίλου Θυμανῶν Χίου, Πνευματικοῦ Κέντρου Δήμου Ζεφυρίου Ἀττικῆς, Ἐκπολιτιστικοῦ Συλλόγου Γρεβενῶν «Πίνδος», Χορευτικοῦ Ὁμίλου Κατοχῆς Ξηρομέρου Αἰτωλ/νίας.

Ἡ βραδιά ἔκλεισε μέ δεξίωση στό Δημοτικό Τουριστικό Περίπτερο Ἄρτας, στήν ὁποία ἔλαβαν μέρος ὅλα τά χορευτικά συγκροτήματα.

30 Ἰουνίου, ὥρα 10.30 π.μ. – 12η νυκτερινή

Στίς 10.30 π.μ. ἔγινε ξενάγηση τῶν χορευτικῶν συγκροτημάτων στούς ἀρχαιολογικούς χώρους καί στή Μουσεία τῆς Ἄρτας.

Στίς 9.30 μ.μ. πάλι στόν χώρο τοῦ Κάστρου ἄρχισε τό πρόγραμμα τῆς δεύτερης μέρας τοῦ Φεστιβάλ. Χόρεψαν κατά σειρά: Ὁ Λαογραφικός Ὁμιλος «Κρυστάλλης» τῶν Ἰωαννίνων, ὁ Μ/Φ Σύλλογος «Σκουφᾶς» Ἄρτας, τό Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ἀγρινίου, ὁ Ἀρχαιολογικός Λαογραφικός Πολιτιστικός Σύλλογος Μουζακίου «οἱ Γόμφου», ὁ Λαογραφικός Πολιτιστικός Ὁμιλος Ἀγρινίου «Συντροφιά μέ τήν παράδοση», ὁ Ἐξωραϊστικός Ἐκπολιτιστικός Σύλλογος Νέας Σαμφούντας «Ἡ Ἀμισός».

Καί ἡ βραδιά ἔκλεισε πάλι μέ δεξίωση στό Δημοτικό Τουριστικό Περίπτερο Ἄρτας.

Ἡ ὅλη ἐκδήλωση σημείωσε μεγάλη ἐπιτυχία, τήν παρακολούθησε πολὺς κόσμος, συμμετέχοντας ἔτσι στόν ἐορτασμό τῶν 100 χρόνων ἀπό τήν ἱδρύση τοῦ Συλλόγου «Σκουφᾶς» καί στόν ἐορτασμό τῆς ἐπετείου τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Ἄρτας (24-6-1881) ἀπό τόν τουρκικό ζυγό.

7 Ἰουλίου 1996

Ὁ Σύλλογος «Σκουφᾶς» ὁργάνωσε Συναυλία τῆς Φιλαρμονικῆς του στήν κεντρική πλατεία τῆς Ἄρτας (Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως). Ἐτελέστηκαν ἔργα ξένων μουσουργῶν καί Ἑλλήνων συνθετῶν.

Ἡ Φιλαρμονική τοῦ «Σκουφᾶ» ἔδωσε Συναυλία στό Κομπότι, στίς 27-7-96, μετέχοντας στή γιορτή τοῦ Κομποτιοῦ, πρὸς τιμὴ τοῦ Μεγάλου Φιλικοῦ Νικολάου Σκουφᾶ.

28, 29, 30, 31 Αὐγούστου καί 1η Σεπτεμβρίου 1996

Τό θεατρικό τμήμα τοῦ Συλλόγου «Σκουφᾶς» ἀνέβασε στό Θέατρο τοῦ Κάστρου τῆς Ἄρτας τίς «Ἐκκλησιάζουσες» τοῦ Ἀριστοφάνη. Τίς παραστάσεις, πού σημείωσαν μεγάλη ἐπιτυχία, παρακολούθησε πολὺς κόσμος. Τό θέατρο ἦταν κατάμεστο.

Τήν σκηνοθεσία εἶχε ὁ Βαγγέλης Τραϊφόρος, τή μουσική ὁ Θόδωρος Βαμβουρέλης, τήν σκηνογραφία ὁ Δημήτρης Βάσσος καί τήν χορογραφία ὁ Γιάννης Κουτσούμπας καί ὁ Νίκος Λιόντος. Βοηθὸς σκηνογράφου ἦταν ἡ Ἀμαλία Εὐταξία καί βοηθὸς

οκηνοθέτη ό Λεωνίδας Μαγκλάρας. Τή μουσική διδασκαλία είχε ό Βασίλης Πλακιάς, τό μακιγιάζ ή Έβη Νώνη, τόν ήχο καί τόν φωτισμό ό Μπάμπης Τσώλης, τίς δημόσιες σχέσεις ό Κωνστ. Πολύζος καί τήν καλλιτεχνική διεύθυνση τοῦ ἔργου ό Κώστας Βαΐτης.

Τό ἔργο ἀνέδθηκε σέ μετάφραση τοῦ Θρασύδουλου Σταύρου.

Ἐπαιξαν: Κασσιανή Νάκου (Πραξαγόρα), Ἀλεξάνδρα Παραλήκη (α' γυναίκα), Βιβή Γώγου (β' γυναίκα), Ἐβελιν Ἀμπάζη (νέα), Γιάννης Δημοθόδωρος (Βλέπυρος), Λεωνίδας Μαγκλάρας (γείτονας), Νίκος Παπαδημητρίου (Χρέμης), Τάκης Παπαχρήστου (ἄντρας), Σταμάτω Παπαδημητρίου (γριά), Γιώργος Λαβδαριάς (νέος), Τούλα Μαυράκη (γριά), Κατερίνα Τζουβάρα (διαλαλήτρια), Εὐαγγελή Κορέλη (ύπηρετρια), Γρηγόρης

Μπάκος (α' ἀγόρι), Γιώργος Τσαχρήστας (β' ἀγόρι), Νίκος Μπαλτζώης (γ' ἀγόρι). Χόρεψαν: Εὐαγγελία Κορέλη, Μαρία Μάνου, Ντόλλυ Παραλήκη, Μαρία Πετρούδη, Μελίνα Τάτση, Κατερίνα Τζουβάρα, Ἄννα Τσαδήμα, Ἐλένη Τσιρώνη, Μπέττυ Τσολάκου, Ἀλεξάνδρα Φέκα, Κωνσταντίνα Φέκα.

27 Ὀκτωβρίου 1996

Ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» μέ τήν εὐκαιρία τῆς Ἐθνικῆς Ἑορτῆς τῆς 28ης Ὀκτωβρίου ὀργάνωσε στήν Πνευματική του Στέγη εορταστική ἐκδήλωση μέ ὁμιλία τοῦ κ. Ἀποστ. Τρομπούκη, ἐκπαιδευτικό (θέμα: Κοινωνιολογικές καί ἱστορικές προσεγγίσεις στά δημοτικά τραγούδια τῆς Ἀρτας) καί Συναυλία τῆς Φιλαρμονικῆς τοῦ Συλλόγου, ὑπό τήν διεύθυνση τοῦ Ἀρχιμουσικοῦ κ. Κ. Λούτα.

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ (1863-1933)

ΠΕΡΙΔΙΑΒΑΣΗ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ

Όμιλία του φιλόλογου ΔΗΜ. Ι. ΠΑΥΛΙΔΗ,
στήν αίθουσα του Μουσικοφιλολογικού Συλ-
λόγου «Ο ΣΚΟΥΦΑΣ» για τα εκατό χρόνια
από την ίδρυσή του, την 3 Μαρτίου 1996.

Ἡ πρόσκλησή σας, ἀξιότιμε Πρόεδρε τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ» κ. Βασίλει Καρατσιώλη νά συμμετάσχω στή σειρά τῶν ἐκδηλώσεων γιά τά ἐκατό χρόνια ζωῆς καί ἐντονης παρουσίας τοῦ Ἱστορικοῦ σας Συλλόγου, εἶναι πρόσκληση τιμῆς καί βαρύνουσας εὐθύνης. Ἡ δική σας παρότρυνση, ὅπως καί μερικῶν καλῶν φίλων, συνέτειναν νά τήν ἀποδεχθῶ καί σᾶς εὐχαριστῶ ὅλους ἀπό καρδιάς.

Ἀκόμη, θά ἔλεγα, καί μιά ἐλπίδα ὅτι θά ἀποφασίσουν καί ἄλλοι, ἀπό τίς ἀξιόλογες πνευματικές δυνάμεις τῆς πόλης μας, νά ἐνώσουν στήν κοινή ἀπαίτηση καί ἀνάγκη τῶν καιρῶν τήν προσωπική τους κατάθεση.

Ἐνα θερμότατο εὐχαριστῶ ὀφείλω ἐπίσης στή φίλη κ. Ράνια Ζαρκαλή, πού πρόθυμα κι εὐγενικά, ὅπως πάντα ὅταν τῆς ζητηθεῖ, θέλησε νά σταθεῖ συμπαραστάτης στήν παρουσίαση ποιημάτων τοῦ Κ.Π. Καβάφη.

«Περιδιάβαση στόν κόσμο τῆς Ποίησης τοῦ Κ.Π. Καβάφη» εἶναι τό θέμα μας σήμερα. Ὁμολογῶ ὅτι συχνά, καθώς προετοιμάζα τήν παρουσίαση αὐτή, δειλιάζα, γιατί ἐνιωθα ὅτι μπαίνω σέ μιά φοβερά δύσκολη περιοχή. Τά λόγια τοῦ Γιώργου Σεφέρη ὅτι «Ὁ Καβάφης εἶναι ὁ δυσκολότερος ποιητής τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς γραμματείας» μοῦ γέννησαν ἀκόμη περισσότερες ἀμφιβολίες γιά τήν τύχη τοῦ ἐγχειρήματός μου. Ὅμως τά δύσκολα κάποτε ἴσως μᾶς τραβοῦν σάν μαγνήτης καί διακινδυνεύουμε τό ἐγχείρημα μέ ὅλες τίς συνέπειες. Ὁ ὁμιλητής θά ἦταν εὐχαριστημένος ἀν διαπίστωνε πῶς εἴλκυσε τό ἐνδιαφέρον σας, πῶς ὁδήγησε τά βήματά σας σέ στοχαστικές ἀναδρομές καί πῶς τελικά σᾶς ὥθησε νά σκύνετε ἢ νά ξανασκύνετε στόν πολυσήμαντο αὐτόν κόσμο τῆς Καβαφικῆς ποίησης.

Ἡ δυσκολία ἀνάγνωσης τοῦ Καβάφη εἰπώθηκε πῶς ἐγκτεται πρῶτον, στό γεγονός ὅτι τόν καταλαβαίνουμε μόνον ὅταν τόν διαβάσουμε μέ τό διαρκές συναίσθημα τῆς παρουσίας τοῦ συνολικοῦ του ἔργου. Καί δεύτερον, ὅταν συλλογισθοῦμε ὅτι ἡ ποίηση αὐτή, ὡς μορφή, ὡς ἐκτέλεση προσκορφεῖ σημαντικά στήν κλασική μας ἀντίληψη γιά τήν ἐνότητα περιεχομένου καί μορφῆς, οὐαί, καί φόρμας. Ἡ σχέση αὐτῶν τῶν δύο ὁρῶν λειτουργεῖ ἀμφίδρομα στόν Καβάφη ἡ οἰκειώσή μας μέ τοὺς λεκτικούς τρόπους του προϋποθέτει τή βαθιά κατανόηση τοῦ περιεχομένου τῆς ποίησής του. Ἐνῶσα μελετώντας τό θέμα μου πῶς ἡ ἀλήθεια τῶν προϋποθέσεων αὐτῶν ἦταν αὐταπόδεικτη.

Θά πρόσθετα ἐπίσης πῶς ἐκεῖνο πού ὁ καθένας μας ἀναζητεῖ στήν ποίηση γενικότερα εἶναι τοῦτο κυρίως ἡ ἀναγνώριση καί κατάκτηση τοῦ ἴδιου μας τοῦ ἑαυτοῦ. Ἀκόμη, ἡ μορφοποίηση ἐνός ἀδέβαιου καί ἀμορφου ψυχικοῦ ὕλικου πού ἀπροσδιόριστα κυκλοφορεῖ μέσα μας. Γιατί προορισμός τῆς Τέχνης εἶναι νά μᾶς ἐκφράζει, νά μᾶς ἐρημνεύει. Ὁ ποιητής προπορεύεται, δέν ἔπεται. Μᾶς συγκεντρώνει ὅλους κάτω ἀπό τήν πλατιά του ὑπαρξή, ἀφού μᾶς ἐκφράζει, λίγο πολύ, ὅλους, ὅταν εἶναι ἀληθινή ἡ ποίησή του.

Ὁ καθένας μας, κατά τό μέτρο πού μελετήσαμε καί μελετοῦμε τόν Καβάφη, μπορούμε νά βροῦμε αἰῶνα στοιχεῖα τῆς ψυχῆς καί τῆς ἐποχῆς μας. Αἰμορροοῦσες πληγές τῆς προσωπικῆς, συλλογικῆς, ἀκόμη καί τῆς ἐθνικῆς καί τῆς οἰκουμενικῆς ζωῆς. Ἀρκεῖ νά ξεπεράσουμε τό ἀρχικό ἐμπόδιο προσέγ-γισης τῆς ποίησής του, πού εἶναι τό αἰσθητικό κριτήριο τῆς μορφῆς. Γιατί ἡ ποίηση αὐτή μᾶς προσφε-

ρεται μ' ένα ιδιότυπο ένδυμα, και στο λεξιλόγιο, που είναι ένα κράμα Λόγιας και Βυζαντινίζουσας προέλευσης, αλλά και μετρικά, καθώς χρησιμοποιεί μόνο τόν ιαμβό, όχι πάντα με επιτυχία, τό ρυθμό τόν γενέθλιο της έντεχνης νεοελληνικής μας ποίησης. Και μιά συμπληρωματική παρατήρηση: ὁ ποιητής τιλοφορεῖ τὰ ποιήματά του μέ τή λόγια γλώσσα σέ ἀντίθεση μέ τόν Παπαδιαμάντη πού ἐπιγράφει τήν καθαρεύουσα του μέ τή Δημοτική.

Ἐχει σημασία τεράστια ἐπίσης ἡ παρατήρηση τοῦ Σεφέρη ὅτι «τρéis ἀπό τοὺς πύο μεγάλους ποιητές μας δέ γνώριζαν ἑλληνικά: Ὁ Κάλβος, ὁ Σολωμός καί ὁ Καβάφης». Ὡς κυριότερα μέσα σύνθεσης τῶν ποιημάτων του ὁ Καβάφης χρησιμοποιεῖ τήν περίφραση, τήν περιγραφή, τήν ὑποβλητικὴν εἰκόνα καί ἀπό τίς λέξεις τὰ ρήματα. Τά ἐπίθετά του εἶναι λίγα, ἄφθονα ὅμως ὅταν πρόκειται νά περιγράψουν μέ ἀνηλεή τρόπο τὰ γηρατειά. Ἐνα παράδειγμα ἀπό τίς ΨΥΧΕΣ ΤΩΝ ΓΕΡΟΝΤΩΝ:

*Μές στά παλιά τὰ σῶματά των τὰ φθαρμένα
κάθονται τῶν γερόντων ἡ ψυχές.
Τί θλιβερές πού εἶναι ἡ πωχρές
καί πῶς βαρρυνοῦνται τή ζωή τήν ἄθλια πού τραβοῦνε.
Πῶς τρέμουν μὴν τή χάσουνε καί πῶς τήν ἀγαποῦνε
ἡ σαστισμένες κι ἀντιφατικές
ψυχές πού κάθονται –καμικοτραγκές–
μέσ στά παλιά των τὰ πεταύ τ' ἀφανισμένα.*

Ἡ Θεματολογία τοῦ Καβάφη, θά λέγαμε ἐπιγραμματικά, ὅτι κινεῖται ἀνάμεσα στήν ἐρωτική ζωή καί τήν Ἱστορία. Ὅπως προσδιόρισε ὁ μέγας Ρωσοαμερικανός ποιητής, πού πρόσφατα χάθηκε σχεδόν νέος, ὁ Γιόζεφ Μπρόντσκι, ὁ Καβάφης «εἶναι ὁ ἐκστρεμιστής τῶν αἰσθήσεων, ὁ ποιητής πού σάν ἐκκρεμές αἰωρήθηκε ἀνάμεσα στόν Χριστιανισμό καί τήν εἰδωλολατρεία, γιατί δέ θέλησε νά διαλέξει». Εἶπε ἀκόμη ὁ Μπρόντσκι πῶς «τό μόνο μέσο πού διαθέτει ὁ ἄνθρωπος γιά νά ἀντιμετωπίζει τό χρόνο εἶναι ἡ μνήμη καί ὅτι αὐτή ἀκριβῶς ἡ αἰσθησιακή, ἱστορική του μνήμη κάνει τόν Καβάφη μοναδικό, ἀνεπανάληπτο».

Τὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη, ὅταν καταπνέονται μέ τό ἑλληνικό ιδεῶδες τοῦ ἔρωτα καί ἀγγίζουν ἀκροθιγῶς παραδοσιακές ἐκφράσεις τρυφερότητας καί πόθου, δέν εἶναι παρὰ ἀπόπειρες νά ἀναστηθοῦν ἀγαπημένες σοῖες, εἰδῶλα καμώντων, ἀπό τὰ ἀποθέματα τῆς μνήμης καί μέ συνεργό τή Φαντασία. Ὅταν ὁμιλεῖ γιά τήν Ὁμορφιά, μέ τήν Ἀπολλώνεια σημασία τοῦ ὅρου, ξαναβιώνει σέ ὀρισμένα ποιήματά του τήν ἀρχαία ἀντίληψη τοῦ Ὁραίου, τοῦ κάλλους τῶν Κούρων. Ἐνσαρκώνει τήν Πλατωνικήν ἀντίληψη τοῦ Κάλλους, ὅπως εἰκονίζεται στά αἰώνιας διάρκειας πρόσωπα τῶν Ἐφήβων. Ἐτοι φθάνει κάποτε σέ ἀποτελέσματα ἐκπληκτικά. Ἰδοὺ σκόρπιοι μερικοὶ στίχοι του: *Σῶμα, σάν ἀπό τήν ἄκρα πείρα του νά τῷ καμην ὁ Ἐρως. Ἡ οἱ στίχοι: Ὅμως χθές σάν φῶτιζε / τό ἐρωτικό του πρόσωπο ἡ σελήνη / ὁ νοῦς μας πῆγε στόν Πλατωνικό Χαρμίδη. Ἡ οἱ στίχοι: Μέ τή λιτή, εὐγραμμη σάρκα των / καί τ' ἀρωματισμένα, μαῦρα των μαλλιά. Ἡ ὁ στίχος: Μέ τή χαρά τῆς ἀφθαρείας στά μάτια. Ναί, τῆς ἀφθαρείας, ἀφοῦ τό κάλλος λάμπει ἀφθαρτο στά μάτια τῶν Ἐφήβων. Ἡ οἱ στίχοι ἀπό τό ποίημα ΕΥΡΙΣΤΩΝΟΣ ΤΑΦΟΣ:*

*Χάσαμε ὅμως τό πύο τίμιο – τήν μορφή του
πού ἦτανε σάν μιά ἀπολλώνεια ὄπτασία.*

Καί ποιά θεία μακαριότητα δέν διαλάμπει ἐπίσης στό ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπό τό ποίημα ΖΩΓΡΑΦΙΣΜΕΝΑ:

*Στή ζωγραφιά αὐτή κοιτάζω τῶρα
ἓνα ὥραϊο ἀγόρι πού σιμά στή θύρην
ἐπλάγιασεν, ἀφοῦ Ὁ' ἀπέκαμε νά τρέχει.
Τί ὥραϊο παιδί! τί θεῖο μεσημέρι τό ἔχει
παρμένο πιά γιά νά τό ἀποκοιμίσει.
Κάθομαι καί κοιτάζω ἔτσι πολλήν ὥρα
καί μέσ στήν τέχνη πάλι ξεκουράζομαι ἀπό τή δούλεψή της.*

Ἡ ζωὴ τρέφει τὴν Τέχνην ἢ ἡ Τέχνην τὴ ζωή; Ἡ Τέχνην κρατεῖ τὸν Καδάφη στὴ ζωῇ. –Εἰς σέ προστρέχω τέχνη τῆς ποιήσεως– θὰ πει ἄλλου. Καί συμπληρώνει στὸ ἴδιο ποίημα:

*Τὰ φάρμακά σου φέρε Τέχνη τῆς Ποιήσεως,
πού κάμνουνε –γιά λίγο– νά μὴ νοιώθεται ἡ πληγή.*

Στὴν Τέχνην λοιπὸν εἶναι δοσμένος ὁ ποιητής, γνωρίζοντας πόσο «Υψηλὴ εἶναι ἡ σκάλα τῆς ποιήσεως» καὶ πόσο δύσκολο καὶ σπάνιο εἶναι «νά σέ πολιτογραφήσουν στῶν ιδεῶν τὴν πόλη» – ἐρωτηματικά πού ἐκφράζονται στὰ ποιήματα **ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΣΚΑΛΙ** καὶ ἀργότερα στὸ **ΤΥΑΝΕΥΣ ΓΑΥΠΤΗΣ**. Εἶναι δύσβατοί οἱ δρόμοι τῆς ποίησης καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ δράμα τοῦ ποιητῆ. Ὅμως τί χαρὰ ὅταν μπορεῖ καὶ χαίρεται στίχους ἐξαίρετους, ὅπως στὸ ποίημα **ΕΤΣΙ ΠΟΛΥ ΑΤΕΝΙΣΙΑ**:

*Τὴν ἔμορφιά ἔτσι πολὺ ἀτένισα,
πού πλήρης εἶναι αὐτῆς ἡ ὄρασίς μου.*

*Γραμμές τοῦ σώματος. Κόκκινα χεῖλη. Μέλη ἡδονικά.
Μαλλιὰ σάν ἀπὸ ἀγάλματα ἑλληνικά παρμένα·
πάντα ἔμορφα, κι ἀχτένιστα σάν εἶναι,
καὶ πέφτουν, λίγο, ἐπάνω στ' ἄσπρα μέτωπα.
Πρόσωπα τῆς ἀγάπης, ὅπως τὰ θελεν
ἡ ποίησίς μου... μέσ στές νύχτες τῆς νεότητός μου,
μέσα στές νύχτες μου, κρυφά, συναντημένα...*

Κάποτε ἡ Ἀπολλώνεια ἐκφραση ὑποχωρεῖ γιὰ νά παραχωρήσει τὴ θέση στὸν Βακχισμό, στὸν Διονυσιασμό· ὁ αἰσθησιασμός του χαμηλώνει στὸ ἐπίπεδο τοῦ ὁμολογημένου πάθους, ὅπως στὸ ποίημα **ΕΠΗΓΑ**, ὅπου ἀποδέχεται:

*Δέν ἐδεσμεύθηκα
ἐπὶ γὰ μέσ στὴ φωτισμένη νύκτα
κι ἦπια ἀπὸ δυνατὰ κρασιά, καθὼς
πού πίνουν οἱ ἄνδρεῖοι τῆς ἡδονῆς.*

Ἡ στὸ ἐπίσης γνωστὸ ποίημα **ΕΠΕΣΤΡΕΦΕ**:

*Ἐπέστρεφε συχνὰ καὶ παίρνε με,
ἀγαπημένη αἰσθησις, ἐπέστρεφε καὶ παίρνε με,
ὅταν ξυπνᾷ τοῦ σώματος ἡ μνήμη,
κι ἐπιθυμία παλιά ξαναπερνᾷ στὸ αἷμα!
Ὅταν τὰ χεῖλη καὶ τὸ δέσμα ἐνθymοῦνται
κι αἰσθάνονται τὰ χέρια σά ν' ἀγγίζουν πάλι...*

Κινητήριο νεῦρο στὴν ποίηση τοῦ Καδάφη αὐτὴ ἡ πυρακτωμένη μνήμη πού ἀέναα γίνεται παρόν, πού παγιώνεται στὴν ποίηση ὡς διαρκές παρόν. Τὰ δείγματα πολλὰ. Ἰδοὺ τυχαῖα μερικοὶ στίχοι ἀπὸ τὸ ποίημα **ΓΙΑ ΝΑΡΘΟΥΝ**:

*Ἐνα κερί ἀρκεῖ. Τὸ φῶς του τὸ ἀμυδρό
ἀρμόζει πὶὸ καλὰ, θᾶναι πὶὸ συμπαθές
σάν ἔρθουν τῆς Ἀγάπης, σάν ἔρθουν οἱ Σκιές...*

Ἡ ἀπὸ τὸ ποίημα **Η ΑΡΧΗ ΤΩΝ**:

*Ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ἔκνομῆς των ἡδονῆς
ἐγένεν...*

*Πλήν τοῦ τεχνίτου πῶς ἐκέρδισεν ἡ ζωή.
 Αὔριο, μεθαῦριο ἢ μετὰ χρόνα θά γραφοῦν
 οἱ στίχ' οἱ δυνατοί πού ἐδῶ ἦταν ἡ ἀρχή των.*

Ἄλλοτε πάλι ὁ τόνος μετριάζεται. Ὁ ποιητής διώνοντας μιὰ τραγική πάλη μέσα του, αὐτό τό πήγαινε-ἔλα ἀνάμεσα στήν ἀμαρτία καί τή συντριβή –τό ἀνεξαγοράστο τίμημα τῆς ζωῆς, τό κάποτε πληρωμένο πανάκριβα– ἀποκαλύπτει ὅ,τι τόν διχάζει: πρόκειται γιά τό ποίημα ΟΜΝΥΕΙ:

*Ὅμνυι κάθε τόσο ν' ἀρχίσει πύο καλή ζωή.
 Ἄλλ' ὅταν ἔλθ' ἡ νύχτα μέ τές δικές της συμβουλές,
 μέ τούς συμβιβασμούς της, καί μέ τές ὑποσχέσεις της
 ἀλλ' ὅταν ἔλθ' ἡ νύχτα μέ τήν δική της δύναμι
 τοῦ σώματος πού θέλει καί ζητεῖ, στήν ἴδια
 μοιραία χαρά, χαμένους, ξαναπαίνει.*

Τι μαρτυρικός μετεωρισμός, ἐξομολόγηση ἐκ θαθέων, ὅπως τή γνωρίσαμε γενικότερα στήν ποίηση τοῦ Μποντλαίρ, στίς *Γῆινες Τροφές* τοῦ Ἀντρέ Ζίντ καί ἄλλων τῆς ἰδίας ἀτμόσφαιρας.

Ὅσο πύο ἔντονα ζεῖ ὁ Καβάφης μέσα σ' αὐτό τό παραγωγικό κλίμα τῆς μνήμης, τόσο καί ἀποσύρεται ἔνδον. Πίνεται ἀποκλειστικά ἐσωστρεφῆς. Ξαναβιώνει τήν ἱστορία τῆς ζωῆς του, ὅπως ξετρυνώνει γεγονότα τῆς Ἱστορίας πού τά μεταπλάθει μέ τόν καιρό, καθώς τά ἀναπολεῖ. Ἀπό μιάν ἄλλη λουπόν αἰσθητική ὀπτική γωνία θά μπορούσαμε νά μιλήσουμε γιά ἕναν κόσμο ἐσώτατα κλειστό τοῦ Καβάφης, μέ ὅλο τό πάθος ἐν ἐργηγόρει, ἐν ἐνεργείᾳ. Ἐνα κόσμο δηλαδή οὐσιαστικά πνιγνρό ἀπό πόθους ἀνεκπλήρωτους, ἀπό ἀμφιταλαντεύσεις, μετανωμούς, μέσα στά ἀσφυκτικά ὅρια τῆς καθημερινῆς συμβατικότητας. Τραγικό εἶναι τό ἀδιέξοδο τῆς ζωῆς του, ὅπου κατὰ ἕνα στίχο του «καταντᾶ τό αὔριο σάν αὔριο νά μή μοιάζει» ἢ ὅπως τό ἐξομολογεῖται πύο ἔντονα «τό γήρασμα τοῦ σώματος καί τῆς ψυχῆς μου εἶναι πληγὴ ἀπό φοιχτό μαχαῖρι». Ἡ στάση του ὅμως, ὅπως εἶδαμε, δέν εἶναι ἀπελπισμός, δέν εἶναι πεισιθάνατη ἢ κλίση του: μοναδικό καταφύγιο, λυτρωτική διέξοδος στέκεται ἡ ποίηση· «εἰς σέ προοτρέχω τέχνη τῆς ποιήσεως» διακηρύσσει. Ὅ,τι τόν κρατεῖ στή ζωὴ εἶναι αὐτό πού ἐκφράζουν οἱ τελευταῖοι στίχοι τοῦ ποιήματος ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ:

*Ὁ Ἕδονισμός κ' ἡ Τέχνη τῆς Ἀλεξανδρείας
 ἀφοσιωμένο τους παιδί τόν ἔχταν.*

Στό ποίημά του ΕΚΟΜΙΣΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗΝ τό λέει ἄλλιως:

*Ἐπιθυμίες κι αἰσθήσεις
 ἐκόμισα εἰς τήν Τέχνην, κατὰ μισοειδωμένα πρόσωπα
 κατὰ ἀθέδαιες μνήμες.*

Ὁ Κατάκλειστος, ἀδιέξοδος ἐσωτερικός κόσμος τοῦ Καβάφης, πού παράλληλα ὡς σύμβολο ἀντικοποτρίζει τόν ἐσωτερικό κόσμο τῆς ἀσφυξίας τοῦ εὐρύτερου κοινωνικοῦ χώρου, εἰκονίζεται στα ποιήματα: ΤΑ ΤΕΙΧΗ - ΤΑ ΠΑΡΑΘΥΡΑ - Η ΠΟΛΙΣ καί ὡς προέχταση, ὡς σφράγισμα τοῦ κυκλώματος τό ΠΕΡΙΜΕΝΟΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΒΑΡΒΑΡΟΥΣ.

Σημειῶνω παρενθετικά πῶς μέ τή φύση εἶναι ἀδύνατο νά ἐπικοινωνήσῃ ὁ Καβάφης· εἶναι παρεπόμενο τοῦ ἐγκλεισμοῦ του στά ΤΕΙΧΗ ΤΟΥ. Καί εἶναι ὡς πρὸς αὐτό ὁ Καβάφης ἐκπρόσωπος τῆς ἐποχῆς του, ἐνὸς ὁμολογημένου διχασμοῦ τῆς προσωπικότητας, ἐγκεφαλισμοῦ, αὐτοανάλυσης, ἐσωστρέφειας. Σ' ἕνα ποίημα μόνο τολμᾷ καί ψιθυρίζει: ἐδῶ ἄς σταθῶ κι ἄς δῶ κι ἐγὼ τή φύση λίγο, θάλασσα τοῦ πρῶτου κι ἀνέφελου οὐρανοῦ.

Ὁ ποιητής διαπιστώνει ξαφνικά πῶς ζεῖ μέσα σέ ὑπερνηφωμένα ΤΕΙΧΗ πού ἀνεπαισθήτως τόν ἐκλείσαν ἀπὸ τόν κόσμον ἔξω, χωρίς περιοικησιν, λῆπην καί αἰδῶ. Τό παρᾶπνόν του εἶναι πικρό.

Πρόκειται γιά τήν τραγική διαπίστωση μιᾶς μοίρας δραματικῆς πού ἐκφράζεται μέ διακριτικὴν καρτερία, μέ ὑπομονητικὴν ἀπελπισία.

ΤΕΙΧΗ

*Χωρίς περίσκεψιν, χωρίς λύπην, χωρίς αιδά
μεγάλα κ' ύψηλά τριγύρω μου έκτισαν τείχη.*

*Καί κάθομαι καί ἀπελπίζομαι τώρα ἐδῶ.
Ἄλλο δέν σκέπτομαι: τόν νοῦν μου τρώγει αὐτὴ ἡ τύχη*

*διότι πράγματα πολλά ἔξω νά κάμω εἶχον.
Ἄ ὅταν ἐκτίζαν τὰ τείχη πῶς νά μὴν προσέξω.*

*Ἀλλὰ δέν ἄκουσα ποτέ κρότον κτιστῶν ἢ ἤχων.
Ἀνεπαισθήτως μ' ἐκλείσαν ἀπὸ τόν κόσμον ἔξω.*

ΤΑ ΤΕΙΧΗ, ὅπως καὶ ΤΑ ΠΑΡΑΘΥΡΑ ἐκφράζουν τὸ αἶσθημα τοῦ ἀδιεξόδου στατικά: ἀπίστευτη μοναξιά, ἀτέλειωτος μονόλογος, καχυποψίες, φόβοι, ἀναστολές, προαισθήματα, τὸ δέος τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ ἀπροσδόκητου, τοῦ μοιραίου. Πιὸ πέρα ἀκόμη ΤΑ ΤΕΙΧΗ ὑψώνονται σέ σύμβολο καθολικό: δηλαδή στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο μέ ἐξουσιαστικά στοιχεῖα τὴν ἀνάγκη, τὴν πρόληψη, τὴν ὑποκρισία καὶ τὸ ψεῦδος, τὴ συνθηκολογία καὶ παραχώρηση, τὸν εὐτελεῖ συμβιβασμό, ὅταν μπορούσαμε νά ποῦμε τὸ μεγάλο ΝΑΙ ἢ τὸ μεγάλο ΟΧΙ μας, ΤΑ ΤΕΙΧΗ εἶναι ἡ αἰώνια κληρονομικὴ ἀσθένεια πού τυραννεῖ τὸν ἄνθρωπο καθὼς «τὸ μέν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δέ σὰρξ ἀσθενής».

Ἐνῶ θά μπορούσαμε νά ποῦμε ἄλλως ΤΑ ΤΕΙΧΗ εἶναι ἡ ἀπὸ σκηνῆς ἐμφάνιση, ἡ κοινωνικὴ προδολὴ τοῦ προβλήματος, σέ ἓνα ἄλλο ποίημά του ἀναδύεται ἐντονότερα ἡ ἔσω ὄψη, ἡ ἠθικὴ. Πρόκειται γιὰ τὸ ποίημά του: ΤΑ ΠΑΡΑΘΥΡΑ.

*Σ' αὐτὲς τές σκοτεινὲς κάμαρες, πού περνῶ
μέρες βαρύνες, ἐπάνω κάτω τριγυρνῶ
γιὰ νάθρω τὰ παράθυρα. – Ὅταν ἀνοίξει
ἓνα παράθυρο θάιναι παρηγορία –
Μά τὰ παράθυρα δέν θρῶσκονται, ἢ δέν μπορῶ
νά τάθρω. Καί καλλίτερα ἴσως νά μὴν τὰ θρῶ.
Ἴσως τὸ φῶς θάιναι μιὰ νέα τυραννία.
Ποιὸς ξέρεις τί καινούρια πράγματα θά δείξει.*

Στὰ ΠΑΡΑΘΥΡΑ ἐξεικονίζεται τὸ ἀδιέξοδο ὄχι τόσο στὸ πεδίο τῶν σχέσεων τοῦ ἐγὼ πρό τοῦ ἐμεῖς, ὅσο τοῦ ἐγὼ πρὸς τὸν ἑαυτὸ του. Ἐδῶ κεῖται ἡ ἔμφραση. Τὸ φῶς ΣΤΑ ΠΑΡΑΘΥΡΑ γίνεται σύμβολο τῆς συνείδησης, πού εἶναι ἔτοιμο νά φωτίσει τὸ μέσα σκότος, αὐτὸ πού ἐπιμονα γυρεῦει νά μείνει ἀθέτο, «τές σκοτεινὲς κάμαρες». Καί ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτὴ μπορούμε νά συσχετίσουμε ΤΑ ΠΑΡΑΘΥΡΑ μέ ἓνα ἄλλο ποίημά του, τὸ ΟΜΝΥΕΙ (ὀρνίθεται, δηλαδή): Ὀρνίε κάθε τόσο ν' ἀρχίσει πρὸ καλῆ ζωῆ, δηλαδή ἀναζητεῖ ΤΑ ΠΑΡΑΘΥΡΑ πρὸς τὸ φῶς. Ὅμως λέει στὴ συνέχεια ὁ ποιητής:

*Ὅταν ἔλθει ἡ νύχτα μέ τὴ δική της δύναμη...
στήν ἴδια μοιραία χαρὰ χαμένος ξαναπαίνει,*

στήν ὅποια χαρὰ. Τὸ σκότος νικᾷ τὸ φῶς μέ ἄλλα λόγια.

Ἡ φυγὴ γιὰ τὸν Καβάφη θά ἦταν μιὰ διέξοδος μιὰ ἀπελπισμένη κίνηση λυτρωμοῦ ἀπὸ τὸ θραχνὰ ΤΩΝ ΤΕΙΧΩΝ καὶ ΤΩΝ ΠΑΡΑΘΥΡΩΝ, ὅμως παραμένει μιὰ ἀνεπιτυχὴς ἀπόπειρα στὸ ποίημά του Η ΠΟΛΙΣ. Ἡ ἀλήθεια δέν ἔχει σχέση μέ τ' ὄνειρο. Ἡ προσέγωση εἶναι ὁδυνερή. Τὸ ποίημα ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ριζικὴ ἐπιθυμία τοῦ ποιητῆ φυγῆς ἀπὸ τὴν πόλη πού τὴ ζώνουν ΤΑ ΤΕΙΧΗ. Λέγει:

*Εἶπες, θά πάγω σ' ἄλλη γῆ, θά πάγω σ' ἄλλη θάλασσα.
Μιά πόλις ἄλλη θά βρεθεῖ καλύτερη ἀπὸ αὐτή.*

Ποιό είναι τό ἀκατανίκητο πού τόν σπρώχνει σ' αὐτήν τήν περιπέτεια; Τό φανεράννει λίγο πιό κάτω λέγοντας:

*Ὅπου τό μάτι μου γυρίσω, ὅπου κι ἄν δῶ
ἐρείπια μαύρα τῆς ζωῆς μου βλέπω ἐδῶ
πού τόσα χρόνια πέρασα καί ρήμαξα καί χάλασα.*

Ἡ φυγή δέν πραγματοποιεῖται ἐν τούτοις. Γρήγορα συνέχεται ὁ ποιητής γιά νά ὁμολογήσει μέ τό πικρά διατυπωμένο σχόλιο:

*Καινούριους τόπους δέν θά βρεῖς, δέν θά 'βρεις ἄλλες θάλασσες.
Ἡ πόλις θά σέ ἀκολουθεῖ.
Ἔτσι πού τή ζωή σου ρήμαξες ἐδῶ
στήν κώχη τούτῃ τῇ μικρῇ, σ' ὅλην τή γῇ τή χάλασες.*

Τό ζήτημα, λέει, ὁ Σεφέρης, δέν εἶναι νά φύγει κανέναν· εἶναι ν' ἀλλάξει, ν' ἀλλάξει τόν κόσμο ἢ τὸ ρυθμό μέσα του. Καί ὁ Καβάφης δέν εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού κάνει τέτοιες ἀλλαγές. Πουθενά στήν ποίησή του δέν διαφαίνεται τέτοια πρόθεση, θά συμπλήρωνα. Καί συνεχίζει ὁ Σεφέρης: Τά πράγματα καί οἱ πολιτείες κινούνται γύρω του καί ὁ καιρός καί τόν ἀλέθουν σάν τίς μυλόπετρες. Τό μόνο πού μπορεῖ νά κάνει εἶναι νά λείι ἀτελείωτα αὐτήν τήν ἱστορία φθορᾶς. Οἱ ἄνθρωποι οἱ Καβαφικοί εἶναι ἀγιάτρευτοι.

Ταῖρι ΤΩΝ ΤΕΙΧΩΝ εἶναι καί τὸ ἄλλο, πασίγνωστο ποίημά του· τὸ ΠΕΡΙΜΕΝΟΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΒΑΡΒΑΡΟΥΣ. Θέμα του οἱ κάτοικοι μιᾶς μεγάλης πρωτεύουσας πού, εἴτε ἀπὸ πλήξη, εἴτε ἀπὸ ἐσωτερικά ἀδιέξοδα καί ἀδραγὴ μελαγχολία, ἀκοῦν ξαφνικά τήν εἶδηση πὼς ἔρχονται Οἱ ΒΑΡΒΑΡΟΙ.

Σπεύδουν ἀνερώτητα καί τούς προετοιμάζουν ὅλοι, ἀπὸ τὸν τελευταῖο πολίτη μέχρι τοὺς ἄρχοντες τῆς Πόλης, λαμπρῇ τήν ὑποδοχὴ τοὺς ἀπὸ ἀκράτητη ἐπιθυμία ἀλλαγῆς σκηνικοῦ στὴ ζωὴ τους. Τελικά, πικρὴ εἶναι ἡ ἀπογοήτευσή τους, ὅταν φθάνει ἡ πληροφορία ὅτι οἱ ἄρπακτοὶ δέν ἔρχονται.

Τὸ ποίημα σηματοδοτεῖ μάν ἐλπίδα γκρεμίσματος τῶν τειχῶν ἢ ἀνοίγματος ἑνὸς παραθύρου στὸ φῶς. Ἡ σκηνὴ φυσικά εἶναι φανταστική, ἀλλὰ τὸ σκηνικὸ ὑποβάλλει Ρώμῃ τῆς παρακμῆς. Εἶναι, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Σεφέρης, τὸ πρῶτο ποίημα τοῦ ποιητῆ, ὅπου βλέπουμε νά συνδέεται ἡ ἐξωτερικὴ παράσταση, τὸ ἱστορικὸ ἐπεισόδιο, μέ τὸν ἐσωτερικὸ μονόλογο τοῦ ποιητῆ. Ἡ ἐξωτερικὴ παράσταση εἶναι τὸ ὄραμα μιᾶς Ρώμης μαρμαρωμένης, νεκρῆς πιά, ἔτοιμης νά πέσει. Ὅμως ὁ τόνος εἶναι Βυζαντινός, Φαναριώτικος. Μονάχα ὁ ψίθυρος τοῦ διαλόγου πάει καὶ ἔρχεται σάν ἐσωτερικὸς μονόλογος, ὁ ψίθυρος ἑνὸς ἀνθρώπου πού διαβάξει ἱστορία καί συμπεραίνει μέσα του:

*Καί τώρα τί θά γένουμε χωρὶς βαρβάρους;
Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἦσαν μὰ κάποια λύσις.*

Συνεπῶς καμιά λύση, καμιά ἀνανέωση, καμιά ἀναγέννηση δέν μπορούμε νά περιμένουμε ἢ καθαροῦ. Καί τοῦτο γιατί δέν κλαῖμε μόνο πού τὰ ΤΕΙΧΗ μᾶς ἐκλείσαν ἐξω. Εἶναι πού καὶ ἀνοιχτά δέν εἶναι γιά μᾶς. Ἀνοίξαμε τίς πύλες τῶν ΤΕΙΧΩΝ προσμένοντας ἔστω καί τοὺς βαρβάρους. Ὅμως ἔφθασαν ἄνθρωποι ἀπὸ τὰ σύνορα,

Κι εἶπαν πὼς ἄρπακτοὶ πιά δέν ὑπάρχουν.

Ἡ περιπλάνηση τοῦ Καβάφη στήν Ἱστορία εἶναι δεδομένη, κυρίως στὶς ὑποδηλωμένες, ὑποσημειούμενες ἀναφορές τῆς. Ἡ Ἱστορία τοῦ προσφέρει ἀφθονο τὸ ὕλικό γιά νά ἐπενδύσει τὸ πῆγαν-ἐλα του ἔξω μέ τὸν μέσα κόσμο του. Ἀπὸ τὸν Ὅμηρο δανεῖζεται πέντε παραβολές. Πλάθει τὰ ποιήματα: **Η ΑΠΙΣΤΙΑ, ΤΑ ΑΛΟΓΑ ΤΟΥ ΑΧΙΛΛΕΩΣ, Η ΚΗΔΕΙΑ ΤΟΥ ΣΑΡΠΗΛΟΝΟΣ** καὶ **ΟΙ ΤΡΩΕΣ**. Ἀργότερα θά συναντήσουμε μιάν ἀκόμη ἀναφορά στὸν Ὅμηρο μέ τὸ ποίημα **ΙΘΑΚΗ**, ἀλλὰ διαφορετικοῦ κλίματος. Μετὰ ὁ Ὅμηρος χάνεται γιά τὸν Καβάφη. «Εγὼ εἶμαι ποιητὴς τοῦ γήρατος», ὑπογραμμίζει ὁ ἴδιος. Ὁ Ὅμηρος εἶναι γέρος, ὄχι ὅμως καί ποιητὴς τοῦ γήρατος. Στὰ ποιήματα τῆς κατηγορίας αὐτῆς ὁ Καβάφης ἀκολουθεῖ μιὰ πορεία πού ὁδηγεῖ στήν ἀντικειμενικὴ ἔκφραση μέ τὴ χρήση ἑνὸς

συστήματος εξωτερικών γεγονότων. Στέκομαι γιά λίγο μόνο στό ποίημα ΟΙ ΤΡΩΕΣ, γιατί κι αυτό εντάσσεται στόν κύκλο τού τυφλοῦ ἀδιεξόδου, τού ἀναπόδραστου.

Ἡ εἰκόνα εἶναι δανεισμένη ἀπό τήν Ἰλιάδα καί εἰδικότερα ἀπό τόν χωρίς ἐλπίδα ἀγῶνα τῶν ΤΡΩΩΝ, ἀπό τό προκαθορισμένο ἀπό τούς θεούς τέλος. Λέει σ' αὐτό ὁ ποιητής:

*Εἴν' οἱ προσπάθειές μας σάν τῶν Τρῶων
κομμάτι κατορθώνουμε· κομμάτι παίρνουμε' ἀπάνω μας...
'Ἄλλ' ὅταν ἡ μεγάλη κρίσις ἔλθει
ἡ τόλμη κι ἡ ἀπόφασίς μας χάνονται
ἡ πτώσις μας εἶναι βεβαία.*

Τό φάντασμα τού Ἀχιλλέα παραλύει τίς καρδιές τῶν Τρῶων. Τό ἴδιο φάντασμα πού ζητεῖ νά ἐξορκίσει, δηλαδή τούς Λαιστρογόνες καί Κύκλωπες πού μνημονεύει στήν ΙΘΑΚΗ του.

Μέ τήν ΙΘΑΚΗ, πού προαναφέραμε, ἐπιχειρεῖται μᾶς ἄλλης ὑψῆς τώρα ἐξόδος ἀπό τό χάωρ τῆς ὑπαρξιακῆς ἀγωνίας. Ἐδῶ δέν ὑπάρχουν πιά οἱ κινήσεις τού τυφλοῦ, πού ψάχνει νά δεῖ ΤΑ ΠΑΡΑ-ΘΥΡΑ. Ἡ παλιά ἀγωνία τού φωτός ἔχει μείνει πίσω. Στήν ΙΘΑΚΗ ὁ ποιητής βλέπει τώρα τόν ἐξωτερικό κόσμο καί παρακαλεῖ τούς ἄλλους νά ἰδοῦν, νά ἀγκαλιάσουν τό σύμπαν, νά χαροῦν τήν πληρομὴ ὥσπου νά φτάσουν στό τέρμα τού ταξιδιοῦ, στήν ΙΘΑΚΗ.

*Σάν θγεῖς στόν πηγαμό γιά τήν Ἰθάκη
νά εὐχεσάι νά 'ναι μακρὺς ὁ δρόμος, λέει στό τραγοῦδι.*

Ὅμως ἡ προειδοποίηση εἶναι αὐστηρή· τίποτε δέν πρόκειται νά χαρεῖ ἡ ψυχὴ σου σ' αὐτό τό ταξίδι, ἂν οἱ ταπεινὲς φοβίες, οἱ ἀπατηλὲς μάσκες – οἱ Λαιστρογόνες καί οἱ Κύκλωπες, δέν ἀπονεκρωθοῦν· ἢ ἀλλιῶς ἂν ὁ σκοτεινὸς κόσμος τού ἀσυνειδήτου, οἱ ἐνοχέες, οἱ πλάνες, οἱ προλήψεις δέν ἐξαλειφθοῦν. Μόνο «ἂν ἡ σκέψις μένει ὑψηλὴ» μπορεῖ κανεὶς νά χαρεῖ αὐτό τό ταξίδι ζωῆς. Τότε συνακολουθεῖ καί τό «ἤδη θά τό κατάλαβες οἱ Ἰθάκες τί σημαίνουν». Σημαίνουν ὅ,τι σημαίνουν γιά τόν καθένα μας. «Ὅ,τι σημαίνει τό τέλος ἐνός πολύμορφου, ἀναξωογονητικοῦ ταξιδιοῦ. Ὅποτε ἐπακολουθεῖ αὐτό πού ἐπιγραμματικά ἐπισημαίνει ὁ ποιητής: Ἔτσι σοφὸς πού ἔγινες, μέ τόση πείρα. Ἡ διαδρομὴ γίνεται καρποφόρα, ὅταν ἡ ἐσωτερικότητα δρῶκεται σέ ἐγρήγορη, λεύτερη ἀπὸ τὰ δεομὰ τῆς μέσας δουλείας. Ὅταν ἐπίσης, ὅπως μᾶς ὑποδειχνει μέ μῖαν ἄλλη ὁδήγία του ὁ ποιητής στό ποίημά του ΟΣΟ ΜΠΟΡΕΙΣ:

*Κι ἂν δέν μπορεῖς νά κάμεις τῇ ζωῇ σου
ὅπως τὴν θέλεις
τοῦτο προσπάθησε τουλάχιστον
ὅσο μπορεῖς· μὴν τὴν ἐξευτελίζεις
μέσ στήν πολλὴ συνάφεια τοῦ κόσμου,
μέσ στὲς πολλὲς κινήσεις κι ὁμιλίες.
Μὴν τὴν ἐξευτελίζεις παινόντάς τιν
γυρίζοντας συχνὰ κι ἐκθελοντάς τιν
στῶν σχέσεων καὶ τῶν συναναστροφῶν
τὴν καθημερινὴ ἀνοησία
ὥσπου νά γίνει σάν μιὰ ξένη φορτικὴ.*

Τοῦ Καβάφη «ἄλλα ζητεῖ ἡ ψυχὴ του, γιὰ ἄλλα κλαίει». Τὸν ἐνδιαφέρει «ἡ ἐκλεκτὴ συγκίνησις» γιὰ νά κινηθεῖ ἡ διαδικασία γέννησης τῆς ποιήσεώς του. Γιατί ἡ ἀλήθεια μᾶς ποιήσεως δέν μετριέται μέ τὴν εἰλικρίνεια ἢ ἀνεἰλικρίνεια τῶν καθημερινῶν συναναστροφῶν τοῦ τεχνίτη, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ὁμολογία τοῦ ἴδιου του τοῦ ἔργου. Γιατί, θά ἔλεγα ἀκόμη, πὼς ἔξω ἀπὸ τὰ ποιήματά του Καβάφης δέν ὑπάρχει.

Καὶ θά κάναμε καλὰ ὅλοι μας νά τὸν ἀφήναμε ἔξω ἀπὸ τὴν ἀχόρταξη, ἀκόλαστη περιεργεία μας καὶ τυμβωρυχία. Ἄς νιώσουμε πὼς τό ποιητικὸ του πρῶτο ὑλικὸ εἶναι παρμένο ἀπὸ τό δρόμα τῆς ζωῆς του καὶ τό δρόμα τοῦ κόσμου γύρω του καὶ μακριὰ, πού τό φέρνει καὶ αὐτὸ στὰ ἄπραγα μάτια μας. Καὶ

φυσικά τό δράμα αυτό δέν ἀγγίζει τόν ἀκραίο πεσσιμισμό ενός Καρυωτάκη ἢ τοῦ Μποντλαίρ. Τήν ἐνότητα πάλι αὐτοῦ τοῦ ἔργου μας τήν παρέχει αὐτό τό κράμα αἰσθησης, μάθησης-μνήμης, Φαντασίας καί σκέψης.

Ἐπανερχομαι, γιά νά ὁλοκληρώσω, στούς δίδυμους πόλους τῆς ποίησής του τήν ἡδονιστική ροπή καί τήν ιστορική αἰσθησιή ταυτόχρονα, ἀπό τή στιγμή πού ἡ ἱστορία ὑποδηλώνει τό ἀνεπίστρεπτο. Στόν Καβάφη ὁ παραμικρός ἐρεθισμός τῆς ἱστορίας μπορεῖ νά μετατραπεί σέ ἐμπνευση γιά μιὰ αἰσθηματική ἀνάπλαση τοῦ συμβάντος. Στέκομαι σέ δύο ποιήματα τοῦ εἵδους μόνο, στόν ΟΡΟΦΕΡΝΗ καί τόν ΚΑΙΣΑΡΙΩΝΑ.

Ἄφορμή ἐμπνευσης τοῦ ΟΡΟΦΕΡΝΗ εἶναι ἓνα ὠραῖο νόμισμα, ἓνα τετράδραχμο. Ἱστορικό πρόσωπο, νόθος γιός τοῦ Ἀριαράθου, προστατευόμενος τοῦ Δημητρίου Σωτήρος, πού τόν δοῆθηκε ν' ἀνέβῃ τό 157 π.Χ. στό θρόνο τῆς Καππαδοκίας, ἀλλά πού ἀργότερα ἐπιχείρησε νά σφετερισθεῖ τό θρόνο τοῦ προστάτη του. Δύο στροφές ἀπό τό ποίημα αὐτό θά δείξουν τί θέλω νά εἰπῶ ἡ ἀρχή τοῦ ποιήματος:

*Αὐτός πού εἰς τό τετράδραχμον ἐπάνω
μοιάζει σά νά χαμογελᾷ τό πρόσωπό του,
τό ἔμορφο λεπτό του πρόσωπο,
αὐτός εἶν' ὁ Ὀροφέρνης Ἀριαράθου... Καί ἡ τελευταία στροφή:
Αὐτός πού εἰς τό τετράδραχμον ἐπάνω
μιὰ χάρη ἀφήκε ἀπ' τὰ ὠραῖα του νῆα,
ἀπό τήν ποιητική ἔμορφιά του ἓνα φῶς,
αὐτός εἶν' ὁ Ὀροφέρνης Ἀριαράθου.*

Λαμπρό παράδειγμα τοῦ τρόπου συμπίεσης τοῦ δίδυμου τρόπου τῆς ποίησής του ἀποτελεῖ καί τό ποίημα ΚΑΙΣΑΡΙΩΝ. Προσδύτερος γιός τῆς Κλεοπάτρας θανατώθηκε τό 30 π.Χ. ἀπό τόν Καίσαρα Ὀκτάβιο. Τό ποίημα ξεκινᾷ μέ τήν ιστορική ἀφορμή:

*Ἐν μέρει γιά νά ἐξακριβώσω μιὰ ἐποχή,
ἐν μέρει καί τήν ὥρα νά περάσω,
τῇ νύχτα χθές πῆρα μιὰ συλλογή
ἐπιγραφῶν τῶν Πτολεμαίων νά διαβάσω.*

Στή συνέχεια ἀκολουθεῖ τό πικρό, θαθά εἰρωνικό σχόλιο πού ἀφορᾷ στόν φανταχτερόν, ἀπατηλά λαμπρό κόσμο τῶν Ἡγεμόνων μέ τοὺς στίχους:

*Οἱ ἄφθονοι ἔπαινοι κ' ἡ κολακεῖς
εἰς ὅλους μοιάζουν. Ὅλοι εἶναι λαμπροί,
ἐνδοξοί, κραταιοί, ἀγαθοεργοί
καθ' ἐπιχειρήσεις των σοφοτάτη.
Ἄν πεῖς γιά τές γυναῖκες τῆς γενιᾶς, καί αὐτές
ὅλες ἡ Βερενῖκες καί ἡ Κλεοπάτρας θαυμαστές.*

Κι ἀπό τήν ιστορική πρώτη ἀφορμή ὁ ποιητής περνᾷ στήν αἰσθηματική ἀνάπλαση τοῦ προσώπου πού ἐρεθίζει τή φαντασία του, τοῦ ΚΑΙΣΑΡΙΩΝΑ.

*Ἄ, νά, ἤρθες σύ μέ τήν ἀόριστη
γοητεία σου. Στήν ἱστορία λίγες
γραμμές μονάχα θρῖσκονται γιά σένα,
καί ἔτσι πῶς ἐλεύθερα σ' ἔπλασα μέσ στόν νοῦ μου.
Σ' ἔπλασα ὠραῖο κ' αἰσθηματικό.
Ἡ τέχνη μου στό πρόσωπό σου δίνει
μιὰ ὄνειρώδη συμπαθητική ἔμορφιά...
...Καί τόσο πλήρως σέ φαντάσθηκα...
Μέ φάνηκε πού ἐμπρός μου στάθηκες· ὥς θά ἦσουν*

*μές στήν κατακτημένη Ἀλεξάνδρεια,
χλωμός καί κουρασμένος, ιδεώδης ἐν τῇ λύπῃ σου...*

Αὐτή ἡ συγκινησιακή χρήση τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος γιά νά δώσει ἐλευθερία στήν ἐκφρασὴ του κατὰ τοὺς νόμους τῆς Τέχνης του. Ἡ ἱστορική του συνείδηση εἶναι συνείδηση τοῦ τί μορεῖ νά κάνει. Οἱ ἐποχές πού ἀντλεῖ τοὺς ἥρωές του εἶναι γι' αὐτόν ζωντανὰ πράγματα καί παρόντα πού τὰ κινεῖ σύμφωνα μέ τήν ἰδιοσυγκρασία του. Δέν ἀπομονώνει μόνο πρόσωπα, ἀλλά κάποτε, πηγαίνοντας πίσω ἀπό τό προπέτασμα τῶν γεγονότων, ξεσκεπάζει τήν ἀλήθεια δείχνοντας τὸ βασιλιά γυμνό, νά ὅπως σὸ ποίημα ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΙ ΒΑΣΙΛΕΙΣ, ὅπου:

*Μαζεύθηκαν οἱ Ἀλεξανδρινοὶ νά ἰδοῦν
τῆς Κλεοπάτρας τὰ παιδιά,
τόν Καισαρίωνα καί τὰ μικρά του ἀδέρφια...
Αὐτόν (τόν ΚΑΙΣΑΡΙΩΝΑ) τόν εἶπαν πότερο ἀπ' τοὺς μικροὺς,
αὐτόν τόν εἶπαν Βασιλέα τῶν Βασιλέων.*

*Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἐνοιωθὰν βέβαια
πού ἦσαν λόγια αὐτά καί θεατρικά...
γοητευμένοι μέ τ' ὠραῖο θέαμα –
μόλο πού βέβαια ἤξεραν τί ἀξιζαν αὐτά,
τί κούφια λόγια ἦσαν αὐτές ἡ βασιλεῖες.*

Ἀναζητώντας αὐτές τίς συγκινήσεις, ψάχνοντας τήν κρυμμένη ἀλήθεια ταξιδεύει μέσα στήν ἱστορία: ἀρχαία, ἐλληνιστική, ρωμαϊκή, βυζαντινή, ὅπως μελετώντας ταξιδεύει στίς ἀχανεῖς ἐκτάσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί στίς μεγάλες Πρωτεύουσες: Τροία, κλασική Ἑλλάδα, Ρώμη, Ἀντιόχεια, Σελεύκεια, Κομμαγενή, Καππαδοκία, Ἀλεξάνδρεια.

Κάποτε ἡ Κάλδεια προτροπή «ὕψιλόν τόνον λάβε, ὦ Λύρα», ἀναδύεται στήν Καθαφική ποίηση. Ἀπό τὴ μιά μέ τίς πασίγνωστες ΘΕΡΜΟΠΥΛΕΣ, ὅπου οἱ πρῶτοι στίχοι κιόλας δίνουν αὐτόν τόν ὑψηλό τόνο:

*Τιμὴ σ' ἐκείνους ὅπου στή ζωὴ των
ὤρισαν καί φυλάγουν Θερμοπύλες.*

Καί ἀπό τήν ἄλλη μέ τό ποίημα «Ὑπέρ τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας πολεμήσαντες». Τό ποίημα ὑψώνεται σέ λαμπρὸ ἐπίγραμμα ἔξι στίχων ὅπου ὑμνεῖται ἡ ἀνδρεία ἐκείνων πού ἔπεσαν τό 146 π.Χ., ὅταν οἱ διεφθαρμένοι στρατηγοὶ Δάιος καί Κριτόλαος νικήθηκαν ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους στή Σκάρφεια τῆς Λοκρίδος καί στήν Λευκόπετρα τῆς Κορίνθου:

*Ἀνδρεῖοι σεῖς πού πολεμήσατε καί πέσατ' εὐκλεῶς
τοὺς πανταχοῦ νικήσαντες μὴ φοβηθέντες.
Ἄμωμοι σεῖς, ἂν ἔπτασαν ὁ Δάιος καί ὁ Κριτόλαος.
Ὅταν θά θέλουν οἱ Ἕλληνες νά καυχηθοῦν,
«τέτοιους βγάζει τό ἔθνος μας», θά λένε
γιά σᾶς. Ἐτοῖ θαυμάσιος θά ναι ὁ ἔπαινός σας.*

Αὐτοὶ οἱ ἔξι στίχοι, λέει ὁ Σεφέρης, ἔχουν κάτι ἀπὸ τό μέταλλο τοῦ Σιμωνίδη:

*Ἀσδεστον κλέος οἶδε φίλῃ περὶ πατρίδι θέντες
ἀμφεβάλοντο νέφος κνάνεον θανάτου. Καί μεταφράζω
Αὐτοὶ ἐδῶ οἱ νεκροὶ ἐντυσαν τήν πατρίδα μέ ἀκήρατη δόξα
ἀφοῦ περιβλήθηκαν τό μαῦρο νέφος τοῦ θανάτου.*

Ὁ Καδάφης συνήθιζε νά λέγει γιά τόν ἑαυτό του ὅτι εἶναι ὄχι Ἕλλην ἀλλά Ἑλληνικός: «Ὑπῆρξεν

ἐτι τό ἄριστον ἐκεῖνο, Ἑλληνικός – ιδιότητα δέν ἔχει ἡ ἀνθρωπότης τιμοτέραν». (Ἐπιτύμβιον Ἀντιόχου, Βασιλέως Κομμαγενῆς). Καί συνεχίζει ὁ Σεφέρης: Τό ποίημα αὐτό –τό ἐπίγραμμα δηλαδή– ἐντάσσεται μέσα στήν ἐνότητα τῆς ἐλληνικῆς ἀνθολογίας τῶν χιλιῶν χρόνων ἀπό τόν Σμῳνῶνιδη ὡς τό ἐπίγραμμα τῶν Ψαῶν.

Καί μία ἀκόμη παρατήρηση: τό ἐπίγραμμα συνιστᾷ ἐπίσης μίαν ἰδιαιτερότητα, ὅτι τό αἰσθαντικό στοιχεῖο τοῦ Καβάφη δέν προσηλώνεται τώρα σέ ἓνα πρόσωπο, ἀλλά προβάλλει ὡς θαυμασμός, ἄρα ὕμνος τοῦ ὁμαδικοῦ θανάτου νέων ἀνθρώπων. Καί φυσικά δέν ἔπαισαν μόνο ὁ Δίκαιος καί ὁ Κριτόλαος· ὅλη ἡ μετααλεξανδρινή ἐποχή εἶναι στό βάθος σάπια. Ὁ Καβάφης τό ἐπισημαίνει στό ποίημα ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ, ὅταν ὁ Σελευκίδης Δημήτριος μονολογεῖ:

*Τώρα ἀπελπισία καί καῦμός.
Εἶχανε δίκαιο τά παιδιά στή Ρώμη.
Δέν εἶνα δυνατόν νά βασταχθοῦν οἱ δυναστείες
πού ἔβγαλε ἡ κατάκτησις τῶν Μακεδόνων.*

Τά πάθη, λέει ὁ Σεφέρης, πού χάλασαν τό οἰκοδόμημα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἦταν τόσο ἰσχυρά ὅσο καί ἡ Ἀρετή τοῦ μεγάλου Μακεδόνα· ἀπιστίες, ἀλαστονεῖες, ἰδιοτέλεια καί δουλοπρέπεια.

Γενικεύοντας θά ἔλεγα ὅτι τά παραπάνω ἀρνητικά στοιχεῖα ἀποτελοῦν καί τά ἐκτεταμένα θέματα τῆς Καβαφικῆς ποίησης. Πού δέν χωροῦν στά πλαίσια τῆς σημερινῆς μας περιδιάβασης. Ὑποκύπτω ὅμως στόν περασμό νά οἶς θυμῶς ὁρισμένες πλευρές αὐτῆς τῆς θεματολογίας ἐπιλέγοντας στίχους ἐνδεικτικούς ἀπό ὀλίγα σχετικά ποιήματα:

Τό σχόλιο τοῦ Φιλίππου Ε', ὅταν πληροφορεῖται τήν καταστροφή τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Γ' τό 190 π.Χ. ἀπό τοὺς Ρωμαίους. Ἡ σκηνή φανταστική. Ἱστορικό γεγονός ὅμως ἀποτελεῖ τό ὅτι ὁ Φίλιππος ἠττήθηκε ἀπό τοὺς Ρωμαίους νωρίτερα, τό 197 π.Χ. χωρίς νά λάβει δόσηθα ἀπό τόν Ἀντίοχο, βασιλιά τῆς Συρίας:

*Ὁ Φίλιππος τήν ἑορτὴν δέβαια δέν θ' ἀναβάλλει...
ἓνα καλὸ διατήρησεν, ἡ μνήμη διόλου δέν τοῦ λείπει.
Θυμᾶται πόσο στήν Συρίᾳ θρήνησαν, τί εἶδος λύπη
εἶχαν, σάν ἔγινε σκουπίδι ἡ μάνα των Μακεδονία.
Ν' ἀρχίσῃ τό τραπέζι. Δούλοι· τοὺς αὐλοῦς, τήν φωταψία.*

Δεῖτε ἐπίσης τό σχόλιο τοῦ ποιητῆ, ὅταν στό ποίημα ΕΝ ΜΕΓΑΛῃ ΕΛΛΗΝΙΚῃ ΑΠΟΙΚΙΑ κάποιοι νιώθουν τήν ἀνάγκη ἐρχομοῦ ἐνός πολιτικοῦ ἀναμορφωτῆ πού θά ἀναστελεῖ τήν παρακμή της. Σχόλιο ἐπικυρωμένο ἔκτοτε ἀπό τήν Ἱστορίαν:

*Ὅμως τό πρόσκομμα κι ἡ δυσκολία
εἶναι πού κάμνουνε μιά ἱστορία μεγάλη κάθε πράγμα οἱ Ἀναμορφωταὶ αὐτοί.
(Εὐτύχημα θά ἦταν ἂν ποτέ δέν τοὺς χρειάζονταν κανεῖς)
Γιὰ κάθε τι στό νοῦ τοὺς ριζικές μεταρρυθμίσεις βάζουν,
μέ τήν ἀπαίτηση νά ἐκτελεσθοῦν ἄνευ ἀναβολῆς.*

Κι ἓνα τελευταῖο παραδείγμα Καβαφικῆς εἰρωνείας μέ δυστορικήν ἀντοχή: Ἐνῶ ὁ Φύλαξ κάθεται στῶν Ἀτρειδῶν τῇ στέγῃ γιὰ νά ἰδεῖ νά ἀνάβουν οἱ φρυκτωρίες, δηλαδή οἱ φωτιές πού θά ἀναγγεῖλουν τήν πτῶση τῆς Τροίας καί τήν ἐπιστροφή τοῦ Ἀγαμέμνονα βασιλιᾷ στό Ἄργος, ὅταν παρατηρεῖ τή φωτιά μονολογεῖ:

*Καλὸ τό φῶς· κι αὐτοὶ πού ἔρχονται καλοί·
Τὰ λόγια καί ἔργα των καλὰ.
Ἄλλὰ τό Ἄργος εἴμπορεῖ χωρίς Ἀτρεΐδας νά κάμει·
Τὰ σπῖτια δέν εἶναι παντοινά.*

Μά τί μᾶς λέγει ὁ Καβάφης; Δέν εἶναι τά σπῖτια παντοινά, δέν εἶναι δηλαδή μόνιμοι κι ἀπα-

ραβιάστοι οί Οἴκοι τῆς Ἑξουσίας; Μπορεῖ ἡ πόλις νά κάμει δίχως Βασιλεῖς, τό Ἄργος χωρίς Ἀτρεΐδες; Τὴν ἀπορία μᾶς τὴ λύνει καί πάλι ὁ ποιητὴς μὲ τό σχόλιο:

*Ἥμεῖς ν' ἀκοῦμε. Ὅμως δέν θά μᾶς γελᾷ
τό Ἀπαραίτητος, τό Μόνος, τό Μεγάλος.
Καί ἀπαραίτητος καί μόνον καί μέγας
ἀμέσως πάντα βρίσκειται κανέναν ἄλλος.*

Γνωρίζουμε ὅλοι ἀπὸ τὴν Ἱστορία πὼς τό Μόνος εἶναι ἀποδεκτό μὲ τὴ σημασία τοῦ μοναχικοῦ, ὅχι τοῦ μοναδικοῦ. Μᾶς ἐδίδαξε ὅμως ποτέ ὡς λαὸ ἡ Ἱστορία;

Θά κλείσουμε τὸν κύκλο αὐτῆς τῆς περιδιάβασης πηγαίνοντας πρὸς ποιήματα πού τὰ φωτίζει κάποιον ἄλλο φῶς. Εἶναι ποιήματα ὅπου τονίζεται ἡ Ἀρετὴ τῆς σωπηλῆς ἐγκαρτέρησης, τῆς ἀρχοντικῆς ἀξιοπρέπειας. Καί περιορίζομαι σὲ τρία μόνο ἀπὸ αὐτά: ΕΝ ΣΠΑΡΤΗ, ΑΓΕ Ω ΒΑΣΙΛΕΥ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΩΝ καί τέλος τό ΑΠΟΛΕΙΠΕΙΝ Ο ΘΕΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΝ.

Τὰ δύο πρῶτα ἐμπνέονται ἀπὸ τό ἱστορικό περιστατικό κατὰ τό ὁποῖο ὁ Βασιλιάς τῆς Σπάρτης Κλεομένης ὁ Γ' (236-222 π.Χ.) ζητεῖ ἀπὸ τὸν Πτολεμαῖο τὸν Γ' τῆς Αἰγύπτου τὴ συνδρομὴ του στὸν πόλεμο πού διεξάγει ἐναντίον τῶν Μακεδόνων καί τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Ὁ τελευταῖος, γιὰ ἐξασφάλιση τῆς συμφωνίας, ζητεῖ ὀμήρους καί πρώτη τὴ μητέρα τοῦ Κλεομένη, τὴν Κρατησίκλεια. Ἰδέστε πρῶτα τό ποίημα ΕΝ ΣΠΑΡΤΗ: Πὼς νά ἀναγγεῖλει ὁ Κλεομένης στὴ μητέρα του αὐτὸ τό *λίαν* *τάπεινωτικόν, ἀνούκειον πρᾶγμα; Δυστάζει Μά ἡ ὑπέροχη γυναῖκα τὸν κατάλαβε...* / *Καί γέλασε καί εἶπε* *θεδαίως παίειν...* / *Ὅσο γὰρ τὴν ταπεινῶση – μὰ ἀδιαφοροῦσε... / Τὸ φρόνημα τῆς Σπάρτης δέν ἦταν* *ἱκανὸς / νά νοιώσει ἕνας Λαγίδης χθεσινός...*

Πά νά συμπληρώσετε ὁλοκληρωμένη τώρα τὴν εἰκόνα ιδέστε τὴν ἐξέλιξη τῆς Ἱστορίας, ὅπως ἐμφανίζεται στὸ δεύτερο ποίημα, τό ΑΓΕ, Ω ΒΑΣΙΛΕΥ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΙΩΝ: Τί μᾶς λέει τό ποίημα ὅτι *Δέν καταδέχονταν ἡ Κρατησίκλεια / ὁ κόσμος νά τὴν ἰδεῖ νά κλαίει καί νά θρηνεῖ / καί μεγαλο-* *πρεπῆς ἐβάδιζε καί σωπηλῇ.*

Ὅμως λίγο πρὶν μπεῖ στὸ πλοῖο γιὰ τὴν Ἀλεξάνδρεια, μπῆκε στὸν Ναὸ τοῦ Ποσειδῶνα καί

*Μόνοι σάν βρεθῆσαν τὸν ἀγκάλιασε
καί τὸν ἀσπάζονταν.*

Κατόπιν συγκρατημένη εἶπε στὸν Κλεομένη, σὲ μετάφραση:

*Ἐλα, βασιλιὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ὥστε, ὅταν βρεθοῦμε ἔξω, κανεῖς νά μὴ μᾶς
ἰδεῖ ὅτι δακρύζουμε καί ὅτι πράττουμε κατὰ ἀνάξιο τῆς Σπάρτης. Ὅμως οἱ τύχες,
ὅπως ὁ Θεὸς τό ἐπιτρέπει, μᾶς παραστέκουν.*

Αὐτὰ ἡ ἀξιοπρεπὴς βασίλισσα, χωρὶς θρήνους καί κατάρες. Οἱ ἄνθρωποι πού φυλάγουν ΘΕΡΜΟΠΥΛΕΣ στέκουν ἀπαράβιαστοι καί ἀκλόνητοι σὲ κάθε παραφορὰ τῆς τύχης.

Μὲ τό ποίημα ΑΠΟΛΕΙΠΕΙΝ Ο ΘΕΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΝ ὁ Καβάφης τερματίζει στὴν Ἀλεξάνδρεια τὴν περιπλάνησή του στὶς περιοχές καί πόλεις πού προαναφέραμε. Ἐδῶ γεννήθηκεν ὡς ποιητὴς καί ἐδῶ τελειώνει, θά λέγαμε συμβολικά. Τό τέλος ἔχει προεξαγγελτικά ἕνα τραγικό μεγαλεῖο ἀποχώρησης ἀπὸ τὴ σκηνή, ἀλλὰ μὲ δαθῦτατο τό αἶσθημα τῆς ἀξιοπρέπειας. Πηγὴ τοῦ θέματος καί πάλι ὁ Πλούταρχος: ὁ Ἀντώνιος καί ἡ Κλεοπάτρα, μετὰ τὴν ἥττα στὸ Ἄκτιο τό 31 π.Χ., ζοῦν τίς τελευταῖες στιγμὲς τους στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ξαναρχίζουν τὴν παλιά ἡδονικὴ ζωὴ πού ἰσκιώνει καί παροξύνει τό ἄγγιγμα τοῦ θανάτου. Δέν ἀντιστέκονται στὸν νικητὴ Ὀκταβιανό. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ὅπου ἱδρυσαν μιά λέσχη αὐτοκτονίας καί ὁ Ἀντώνιος, μμούμενος τὸν μισάνθρωπο Τιμωνα, χτίζει ἕνα ἐρημητήρι πού τό ὀνομάζει Τιμῶνεια. Ἡ θρησκεία δέν ἔμεινε σωπηλὴ καί μιά νύχτα ἀκούσθηκεν ὁ Θεός – μάλλον ὁ Διόνυσος παρὰ ὁ Ἡρακλῆς, ὅπως στὴν ἀντίστοιχη τραγωδία τὸν τοποθετεῖ ὁ Σαῖξπηρ, πού ἐγκαταλείπει τὴν Ἀλεξάνδρεια μὲ ἐξαίσια μουσική. Ἰδέτε τό ΑΠΟΛΕΙΠΕΙΝ Ο ΘΕΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΝ:

Σάν εξαφνα, ώρα μεσάνυχτ', άκουσθεϊ
 άόρατος θιάσος νά περνά
 μέ μουσικές εξαΐσεις, μέ φωνές–
 τήν τύχη σου πού ενόιδει πιά, τά έργα σου
 πού απέτυχαν, τά σχέδια τής ζωής σου
 πού βγήκαν όλα πλάνες, μή άνοφέλετα θρηνήσεις.
 Σάν έτοιμος από καιρό, σά θαρραλέος,
 άποχαιρέτα την, τήν 'Αλεξάνδρεια πού φεύγει.
 Πρό πάντων νά μή γελασθείς, μήν πείς πώς ήταν
 ένα όνειρο, πώς άπατήθηκεν ή άκοή σου
 μάταιες έλπίδες τέτοιες μήν καταδεχθείς.
 Σάν έτοιμος από καιρό, σά θαραλλέος,
 σάν πού ταιριάζει σε πού αξιώθηκες μά τέτοια πόλι,
 πλησίασε σταθερά προς τδ παράθυρο,
 κι άκουσε μέ συγκίνησιν, άλλ' όχι
 μέ τών δειλών τά παρακάλια και παράπονα,
 ως τελενταία απόλανσι τούς ήχους,
 τά εξαΐσια όργανα του μυστικού θιάσου,
 κι άποχαιρέτα την, τήν 'Αλεξάνδρεια πού χάνεις.

Τό ποίημα ύποδηλώνει τόν επίλογο, τό θάνατο! 'Ο Καβάφης ξαναβρίσκει εδώ τίς ΘΕΡΜΟΠΥ-
 ΛΕΣ του. Έξέρχεται από τό προσκήνιο τής ζωής όπως θά τό ήθελε: θαρραλέα και μέ άξεπέραστη
 άξιοπρέπεια. Γιατί είναι πιά σοφός, γεμάτος πείρα, μέ τήν πικρή γεύση του άνθρωπου πού κατάλαβε
 τήν ουσία τών πραγμάτων, τή ματαιότητα. Δέν έχει κανένα στήριγμα νά κρατηθεί, καμιά πίστη. Όμως
 τό σιφό αίσθημα του τέλους δέν τόν πτοεί. Τοῦτο του μένει ως διεξόδος ή άξιοπρεπής άποχώρηση,
 ή αναγνώριση του όριστικού τέλους. Μπορεί νά διέλαθε τής προσοχής τών άλλων, νά έκρυψε εντός τών
 ΤΕΙΧΩΝ του τό άληθινό του πρόσωπο, κατά τή συνταγή του ποιήματος ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΣ ΜΟΝΑΗ
 ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ όπου λέει για τούς άνθρώπους:

Θά θέλουν νά μέ δλάνουν, 'Αλλά δέν θά ξέρει
 κανείς άπ' όσους θά μέ πλησιάζουν
 πού κείνται οί πληγές μου, τά τρωτά μου μέρη.

Όμως από τόν έαυτό του δέν κατάφερε νά γλιτώσει. Θά ήταν αντίθετο προς τήν όλη του πορεία.
 Για τόν Καβάφη ή άποδοχή του τέλους μέ τήν επιβαλλόμενη άξιοπρέπεια είναι ή μόνη φυσική και όρθή
 λύση. Και ή αναγωγή τής μνήμης μας πάει στόν βασιλιά Δημήτριο, τό όμώνυμο ποίημα του Καβάφη,
 πού σάν τόν παραίτησαν οί Μακεδόνες προτιμώντας τόν Πύρρο «μέ ρούχα άλλα ντύθηκε γρήγορα και
 ξέφυγε κάμνοντας όμοια σάν ήθοποιός πού αλλάζει φορεσιά κι απέρχεται».

Σέ μεγάλο αριθμό ποιημάτων άλλωστε ή Καβάφης δέν κάνει τίποτε άλλο παρά νά ξεγνώνει τούς
 ανθρώπους τής Ιστορίας από τό φαινομενικά λαμπρό τους ένδυμα επιμένοντας σέ άδιόρατες πτυχές
 κάτω από τή μάσκα, ή άπαθανατίζοντας σέ επιτύμβια νεανικά πρόσωπα πού τά ώράιζε τό αίσθημά του
 Λάνη Τάφος, Ευρίωνος Τάφος, 'Ιωσή Τάφος, 'Ιγνατίου Τάφος κ.λπ.

Δέν έχω τήν αίσθηση πώς εξάντλησα όλες τίς πτυχές αυτής τής ιδιότυπης αλλά πάντα επίκαιρης,
 πολύπλευρα μεγάλης ποίησης του Καβάφη. Είπα μεγάλης ποίησης και ό νοῦς μου πάει στόν μεγάλο
 ποιητή, τόν Τόμας Έλιοτ, πού ως κριτήριο αναγνώρισης τής μεγάλης ποίησης θέτει: τήν άφθονία τών
 θεμάτων της, τήν ποιικιλία τους και τήν εκτέλεση, τήν μορφοποίηση. 'Ισως αυτά, κοντά σέ άλλα, νά
 έλαβαν ύπόψη τους όσοι τόν κατάταξαν στους πέντε μεγάλους ποιητές του αιώνα μας.

Η μνεία του Έλιοτ μου θύμισε επίσης τή μελέτη του Γ. Σεφέρη: «Κ.Π. Καβάφης - Τ. Έλιοτ -
 βίοι παράλληλοι». Παράλληλοι μέ τήν έννοια του τρόπου κοιτάγματος τής Ιστορίας. Ταυτόχρονα,
 παρατηρείται και στους δύο μά άμεση σύλληψη αισθησιακή τής σκέψης και μά άνάπλαση τής σκέψης
 σέ αίσθημα. Στους δύο αυτούς εμπειρία τής ζωής και εμπειρία τής μάθησης ταυτίζονται σφύζουν από
 τόν ίδιο ζωντανό παλμό, άδιαχώριστα, καθώς έδωσαν μορφή στο άπέραντο πανόραμα ματαιότητας και
 άναρχίας πού είναι στο δόθος ή Ιστορία. 'Ο Καβάφης μέ τό σύνολο σχεδόν του έργου του, ό Έλιοτ

ιδιαιτάτα μέ τήν ΕΡΗΜΗ ΧΩΡΑ του. Διαφέρουν όμως χαρακτηριστικά σέ ένα άλλο πεδίο· ὁ Ἑλιοτ δέν παράμεινε στό ἀποπνιχτικό αὐτόν κλοιό τῆς παρακμῆς καί τῆς φθορᾶς. Βρῆκε λυτρωτικό καταφύγιο στήν Χριστιανική Πίστη. Ὁ Καβάφης ἔμεινε ἀδιάλλαχτος στήν ἀπό ἐδῶ ὄχθη μή τολμώντας τό σωτήριο ἄλμα. Κινεῖται μέσα στά πλᾶγια ἐκεῖνα ὅπου ὅσο περισσότερο ἀναγνωρίζεται τό ἀνθρώπινο πνεῦμα ἔδρα ζωῆς καί δράσης, τόσο αὐξάνει ἡ προβολή τῆς ψυχικῆς ζωῆς περισσότερο. Μᾶς ξαναφέρει δηλαδή στό πεδίο ἐκεῖνο πού ἀνοίξε τό πνεῦμα τοῦ Εὐριπίδη καί πού μᾶς λέει ὅτι ὁ ἄνθρωπος καθορίζεται ἀπό τὰ πάθη καί τή γνώση του, καθῶς καί ἀπό τήν ἀντίθεση αὐτῶν τῶν δύο ψυχικῶν δυνάμεων. Τά πάθη καί ἡ γνώση ταλάνισαν τήν ποίηση τοῦ Κ.Π. Καβάφη ὅπως ταλανίζουν καί τόν σύγχρονο ἀκόμη κόσμο καί σήμερα θασανιστικά, ἀτελείωτα, ἀτελέσφορα.

Θεωρῶ εὐεργετικό ὅμως νά ἔχουμε ἐπίσης στό νοῦ τους καταλυτικούς στίχους τοῦ Τ. Ἑλιοτ ἀπό τά ποιήματα ΧΟΡΙΚΑ ΑΠΟ ΤΟ ΒΡΑΧΟ πού λένε:

Ὅλη μας ἡ γνώση μᾶς φέρνει ἐγγύτερα στήν ἄγνοιά μας.

Ὅλη μας ἡ ἄγνοια μᾶ φέρνει ἐγγύτερα στό θάνατο.

Μά ἐγγύτερα στό θάνατο ὄχι ἐγγύτερα στό Θεό...

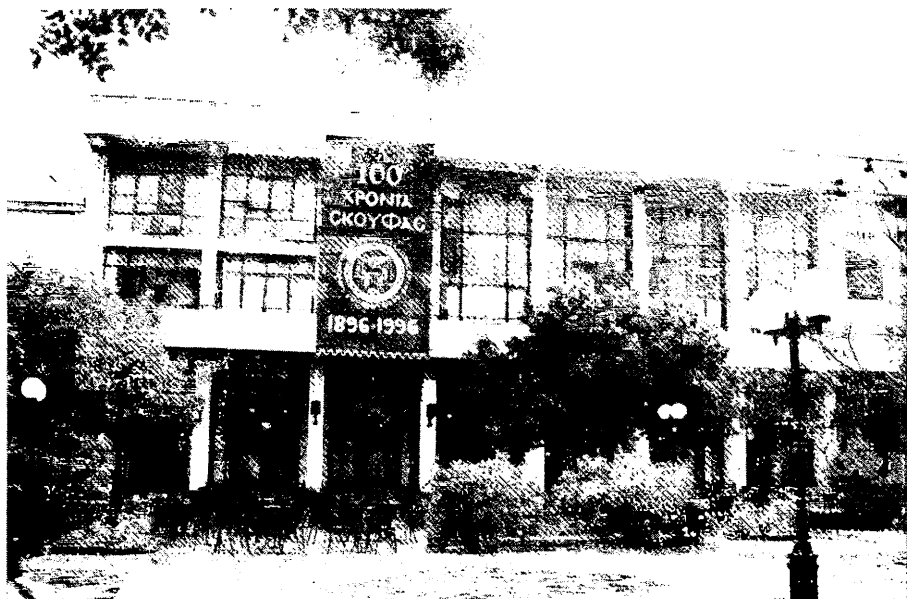
Οἱ κύκλοι τ' Οὐρανοῦ μέσα σέ εἴκοσι αἰῶνες

μακρύτερα μᾶς φέρνουν ἀπό τό Θεό κι ἐγγύτερα στή Σκόνη.

Τή Σκόνη τῆς Ἱστορίας, τή ματαιότητα τῶν μεγαλείων, τήν φθορά καί τήν παρακμή ἀνάστησε στά περὶ τρομα μάτια μας ὁ Καβάφης. Στήν ταραγμένη, ἀπροσανατολιστή, ἀναρχα λαίμαργη ἐποχὴ μας μὴπως ἡ μελέτη τῆς Ποίησης τοῦ Κ.Π. Καβάφη μπορεῖ νά γίνει ἀφετηρία ἀφύπνισης συνειδήσεων, αὐτοαναγνώρισης ἄρα καί ἐλπίδα λυτρωμοῦ γιά ὅλους μας;

Οἱ Καιροί πού ἔρχονται θά τό δείξουν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Η ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΣΤΕΓΗΣ ΤΟΥ «ΣΚΟΥΦΑ»

Ἡ Πνευματικὴ Στέγη τοῦ Συλλόγου «ΣΚΟΥΦΑΣ» καλὸπτεi –τριάντα χρόνια τώρα– τίς πολιτιστικές ἐκδηλώσεις, ὅχι μόνο τοῦ Συλλόγου, ἀλλὰ καὶ τίς ἐκδηλώσεις τῶν λοιπῶν πολιτιστικῶν σωματείων τῆς πόλης μας, τῶν σχολείων τῆς, τοῦ Δήμου καὶ τῶν λοιπῶν Ἀρχῶν. Ἡ προσφορά τῆς Στέγης τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ» εἶναι τεράστια.

Θὰ ἦταν ὅμως ὀλοκληρωμένη ἡ προσφορά τῆς, ἂν ἐπάνω ἀπὸ τὴν αἴθουσα συγκεντρώσεων πού διαθέτει ἡ Στέγη, χτιζόταν ἕνας ὁροφος, γιὰ νὰ στεγαστεῖ σ' αὐτόν ἡ σημαντικὴ βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου. Ἔτσι, οἱ μαθητές, οἱ φοιτητές, οἱ διάφοροι μελετητές κ.λπ. θὰ μποροῦν νὰ κάνουν χρῆση τῶν βιβλίων τῆς, πού τώρα φιλοξενοῦνται σὲ μίσθιο οἶκημα.

Διάφορες προφάσεις, ὅτι λόγοι πολεοδομικῆς νομοθεσίας (ὑπέρβαση ποσοστῶν κάλυψης) δέν ἐπιτρέπουν τὴν οἰκοδόμηση τοῦ ὀρόφου ἢ ὅτι ἡ προσπέλαση πρὸς αὐτόν θὰ εἶναι δυσχερὴς (λόγω ὕψους), δέν ἀποτελοῦν δικαιολογία γιὰ τὴν μὴ παραχώρηση ἀπὸ τὸν Δήμο τοῦ ὑπὲρ τόν β' ὀροφο ἀέρα, στὸν «ΣΚΟΥΦΑ». Καὶ τοῦτο γιατί καὶ διατάξεις ὑπάρχουν πού ἐπιτρέπουν –σὲ εἰδικές περιπτώσεις– τὴν ὑπέρβαση τῶν ὀρίων τῆς κάλυψης καὶ χώρος γιὰ τοποθέτηση ἀσσανσέρ ὑπάρχει.

Πρέπει λοιπόν ο Δήμος σύντομα να προβεί στην παραχώρηση του όρφου (αέρα) θέτοντας κάποιο λογικό χρονικό περιθώριο για την οικοδόμηση και όρο να χρησιμοποιηθεί το κτίμα που θα κατασκευαστεί αποκλειστικά για βιβλιοθήκη. Καί πρέπει να τονιστεί πως η παραχώρηση αυτή δεν αποτελεί δωρεά προς τον Σύλλογο «Σκουφά», αλλά προς την πόλη, γιατί χρήση της βιβλιοθήκης δεν θα κάνουν μόνο τα μέλη του Συλλόγου, αλλά όλοι οι πολίτες. Άσφαλώς πρέπει να ληφθεί υπ' όψη ότι η βιβλιοθήκη του «Σκουφά» είναι η μοναδική στην πόλη και στο Νομό και ότι αν στεγαστεί άπάνω από τη Στέγη του «Σκουφά», θα είναι στο κέντρο της πόλης μας.

* * *

ΚΡΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΜΑΣ

Άπό τόν κ. ΚΩΝΣΤ. ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟ

Πρόεδρο της Δημοκρατίας

«Σας ευχαριστώ θερμώς για την προσφορά του 85ου τεύχους του πολύ ωραίου περιοδικού σας» (17-5-96).

Άπό τή «ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ»

(τεύχος 1650/1-4-96, σελ. 478-9)

«Φέτος τόν Άπρίλη κλείνουν εκατό χρόνια από τήν ίδρυση του μουσικοφιλολογικού συλλόγου «Σκουφά» της Άρτας και πέρυσι (1995) έκλεισαν σαράντα χρόνια του όμώνυμου περιοδικού του.

Κατά τά δύο σημαντικά πνευματικά γεγονότα, πού δίκαια ή Άρτα θά γιορτάσει και θά τιμήσει πανηγυρικά μέ τή βοήθεια, άσφαλώς και της Πολιτείας.

Ό Σύλλογος «Σκουφά», ένας από τούς λίγους ύψηλου επιπέδου Συλλόγους της χώρας, είναι πανελληνίως γνωστός για τίς εκδηλώσεις ποιότητας πού όργανώνει, τή μοναδική του βιβλιοθήκη, μία από τίς μεγαλύτερες της χώρας, τήν πινακοθήκη του, τό λαογραφικό του μουσείο, τίς άλλες συλλογές του.

Ό «Σκουφά» έγινε ταυτόσημος μέ τήν Άρτα και όλοι οί Άρτινοί τόν θεωρούν τό πνευματικό τους σπίτι. Είναι τό καμάρι τους και τίποτε δεν έχουν πιό πολύτιμο από τόν Μουσικοφιλολογικό αυτό Σύλλογο. Ανάλογες θά είναι και οί εκδηλώσεις πού θά γίνουν φέτος.

Δυσό λόγια για τό περιοδικό «Σκουφά», πού πέρυσι (1995) έκλεισε σαράντα χρόνια ζωής και συγκεντρώνει στίς σελίδες του πολύτιμο άρχειακό και άλλο υλικό για τήν Άρτα και τήν περιοχή της.

Αυτός, άλλωστε, ήταν ό σκοπός του από τήν άρχή: ή μελέτη της τοπικής ιστορίας, λαογραφίας και λογοτεχνίας και σ' αυτό πέτυχε άπόλυτα. Δεν είναι περιοδικό ποικίλης ύλης, χωρίς πρόσωπο και ταυτότητα, αλλά ένα εκατό τά εκατό Άρτινό περιοδικό ύψηλης όμως ποιότητας.

Είναι πολύ ενδιαφέρον να δούμε πως ξεκίνησε και ποιος ήταν εκείνος πού είχε τήν πρωτοβουλία της εκδόσεώς του.

Τήν πρωτοβουλία, λοιπόν, της εκδόσεως είχε ό Άρχιεπίσκοπος Άθηνών και πάσης Ελλάδος κ. Σεραφεΐμ, τότε Μητροπολίτης Άρτης.

Ό κ. Σεραφεΐμ κάλεσε τρεις νέους Άρτινούς (ζωή να έχουν, ζούν σήμερα και πρόκοψαν), τούς κ.κ. Κ. Βάγια, δήμαρχο Άρτας τώρα, Γ. Καρατσιώλη, πού έγινε γιατρός και Ιωάννη Τσούτσινο, έγκριτο δικηγόρο και συγγραφέα-έρευντή της ιστορίας της περιοχής. Τούς κάλεσε στο Μοναστήρι της Θεοτόκου να συζητήσουν γύρω από τά πολιτιστικά προβλήματα της Άρτας. Καί εκεί, μεταξύ των άλλων, ό κ. Σεραφεΐμ πρότεινε και τήν έκδοση ενός τοπικού ιστορικο-λαογραφικού περιοδικού. Άκολούθησε μιá ευρύτερη σύσκεψη μέ τή συμμετοχή και των μελών του Δ.Σ. του Συλλόγου «Σκουφά», πού έγινε στα γραφεία της Ι. Μητροπόλεως. Η πρόταση του κ. Σεραφεΐμ για τήν έκδοση περιοδικού έγινε δεκτή από τό Σύλλογο «Σκουφά» - τότε πρόεδρος του ήταν ό κ. Χρ. Γκίζας. Τό πρώτο τεύχος τυπώθηκε τόν Άπρίλη του 1955 στα Γιάννενα μέ τήν ευθύνη των κ. Γιάννη Τσούτσινου, κ. Κων. Βάγια. Η επιτροπή επιμελείας της εκδόσεως τήν αποτέλεσαν και οί κ.κ. Γρηγ. Νάκος, Άγγ. Στεργίου και Εύστρ. Πατσάλη. Υπεύθυνος όρίστηκε ό κ. Γιάννης Τσούτσινος. Η «Ν. Εστία» εύχεται συνέχεια και δημιουργία και συνεορτάζει μέ τόν παλαίφατο «Σκουφά».

Κ. ΣΑΡΔΕΛΗΣ

*

Άπό τήν «ΑΡΘΗΝΗ ΕΥΘΥΝΗ»

(τεύχος 99/Ιαν.-Φεβρ. 96)

«Υπογραμμίζω τήν καταπληκτική τελευταία έκδοση (τεύχος 85) του περιοδικού ΣΚΟΥΦΑΣ και ευχαριστώ τήν συντακτική επιτροπή πού συμπεριέλαβε τό άφήγημά μου και μέ συμπαρέταξε μέ τούς άλλους έκλεκτούς συνεργάτες του περιοδικού.

ΧΑΡΗΣ ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ»

*

‘Από την εφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ»
(φ. της 12ης Μαΐου 1996, σελ. 45)

«Μέ έργα που σχεδίασε ο Γιάννης Μόραλης όταν υπηρετούσε στην Άρτα το 1940, κυκλοφόρησε το 85ο τεύχος του άρθρινου περιοδικού *Σκουφάς*, που συμπλήρωσε σαράντα χρόνια συνεχούς έκδοσης. Στο ίδιο τεύχος πολλά άρθρα τοπικής ιστορίας και λαογραφίας, ανάμεσα στα όποια η ενδιαφέρουσα μελέτη της *Έλευθερίας Βέτσιου* “Τό εμπόριο στην Άρτα, 13ος-15ος”».

*

‘Από την εφημερίδα «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ»
(φ. της 7ης ‘Απριλίου 1996, σελ. 37)

«Σαράντα χρόνια ζωής συμπλήρωσε το περιοδικό *Σκουφάς* της Άρτας, μία σημαντική χαμηλόφωνη προσπάθεια που, από την αρχή, έθεσε ως στόχους τη μελέτη της τοπικής ιστορίας και της τοπικής λαογραφίας και τη δημοσίευση λογοτεχνικών κειμένων Άρτινων λογοτεχνών ή ξένων που τα θέματα τους είχαν σχέση με τον τόπο. “Ένα έπαρχιακό περιοδικό που ξεπερνά τα στενά τοπικά όρια, αφού τα κείμενα είναι καλογραμμένα, έχουν ευρύτερο ενδιαφέρον και δέν υποστηρίζουν παρά τη δική τους αλήθεια».

*

Η ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ ΤΙΜΗΣ ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΜΟΡΑΛΗ

Οι χυμοί της ζωής συμπυκνώνονται στα «επιτύμια» του Γ. Μόραλη (1958-’62)

‘Αντιγράφουμε από την *Καθημερινή* της 2ας Μαΐου 1996: «Νά που μπήκε ο Γιάννης Μόραλης στην ‘Ακαδημία Αθηνών. Για μία τιμητική βραδιά, για να εγκαينαιάσει μαζί με κοσμοπλημύρα έπωνύμων την Έκθεση Έργων του που διοργάνωσε η ‘Ακαδημία Αθηνών για να τον τιμήσει, ως τον κορυφαίο σύγχρονο Έλληνα ζωγράφο. Σεμνός, όπως πάντα είναι, συγκινημένος από τη θερμότητα των λόγων και των προσφωνήσεων, για τον ίδιο, και για το έργο του –που έγιναν από τον ‘Ακαδημαϊκό κ. Παναγ. Τέτσι και από τον ‘Ακαδημαϊκό κ. Χρύσανθο Χρήστου στην Έκτακτη Συνεδρία της ‘Ακαδημίας της 29ας ‘Απριλίου– ο Γιάννης Μόραλης αποδείχθηκε μέγας μαγνήτης. “Ωρα 8 μ.μ. έγραφε η πρόσκληση, από τις 7 είχε ήδη σημειωθεί διάδαχρπτον και είχαν μπει ως και καρέκλες στο διάδρομο της ‘Ακαδημίας!” Καί συνεχίζει η *Καθημερινή* με παράθεση λεπτομερειών και φωτογραφιών από την τιμητική εκδήλωση της ‘Ακαδημίας.

‘Αλλά και τά «ΝΕΑ» της 29ης ‘Απριλίου, σέ δυό σελίδες των, μέ τίτλο «Γιάννης Μόραλης, ο ευπαρίδης της άληθινής ζωγραφικής» αναφέρονται στην τιμητική εκδήλωση της ‘Ακαδημίας και παραθέτουν πάμπολλα στοιχεία για τη ζωή και τό έργο του μεγάλου ζωγράφου, του συμπατριώτη μας Γιάννη Μόραλη.

‘Η Άρτα και ο «Σκουφάς» είναι περήφανοι γι’ αυτόν.

*

Η ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΣΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Τόν Άπρίλη του ’95 ο σύγχρονος έλληνικός χορός έκανε τό πανηγυρικό του ντεμπούτο στή σκηνή του Μεγάλου Μουσικής. Τέσσερις Έλληνες χορογράφοι έμπνευστηκαν από τέσσερις γυναικείες προσωπικότητες. ‘Ο νέος σέ ηλικία χορογράφος Δημήτρης Παπαϊωάννου έμπνευστηκε από την ‘Ιφιγένεια και ταύτισε τον άρχαίο μύθο μέ τον μύθο της γυναικας του Πρωτομάστορα του δημοτικού τραγουδιού, μέ τον άέναιο μύθο που άπλως ανακυκλώνεται μέσα στους αιώνες, χωρίς ποτέ ν’ αλλάζει. «Τό έργο βασίζεται στο όπ κανείς, ούτε η άρχαία ήρωίδα, ούτε η κοπέλα που πρέπει νά θυσιαστεί για νά χτιστεί τό γεφύρι, δέν μπορεί νά δραπετεύσει από αυτό για τό όποιο προορίζεται» τονίζει ο ίδιος χορογράφος. Καί συνεχίζει: «Είναι για μένα τό πιο άνθρωποκεντρικό έργο που έχω κάνει, από την άποψη βέβαια της ύλοποίησής του και όχι σάν ιδέα. “Όλα βασίζονται στην κίνηση των έρμηνευτών και όχι σέ εικαστικές ή άλλες σκηνοθετικές παρεμβάσεις.

Μήπως ο Σύλλογος «Σκουφάς» πρέπει νά

φροντίσει νά παρουσιαστεί αὐτό τό ἔργο τοῦ Πα-
 παϊωάννου καί στό κοινό τῆς Ἄρτας;

*

ΙΑΣΩΝ ΡΙΖΟΣ

Πέθανε στήν Ἀθήνα ὁ συμπατριώτης γνω-
 στός Ἀρχιτέκτων τῶν Ἀθηνῶν Ἰάσων Ρίζος, στά
 σχέδια τοῦ ὁποίου ὀφείλονται πολλά σημαντικά
 κτήρια τῆς Πρωτεύουσας.

Ὁ Ἰάσων Ρίζος, ἐντελῶς ἀφιλοκερδῶς ἐσχε-
 δίασε καί τό κτήριο τῆς Πνευματικῆς Στέγης τοῦ
 «Σκουφᾶ».

Ὁ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» καί τό περιοδι-
 κό μας ἀπευθύνουν θερμά συλλυπητήρια στούς
 οἰκείους του. Ὡς εἶναι ἐλαφρό τό κῶμα πού τόν
 σκέπασε.

*

ΑΜΒΡΑΚΙΩΤΕΣ ΟΛΥΜΠΙΟΝΙΚΕΣ

Ἐφέτος συμπληρώνονται 100 χρόνια ἀπό
 τήν ἐπανεναρξη τελέσεως τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώ-
 νων, πού μέ διάταγμα τοῦ Θεοδόσιου Α' σταμάτη-
 σαν τό 393 μ.Χ. Κρίνουμε σκόπιμο νά παραθέσου-
 με τά ὀνόματα τῶν Ἀμβρακιωτῶν Ὀλυμπιονικῶν
 τῆς ἀρχαιότητος.

Πρέπει νά σημειώσουμε πῶς ὁ ἐκ τῶν Ὀλυ-
 μπιονικῶν Λέων, δέν ἀναγράφεται στόν ἐπίσημο
 κατάλογο, γιατί τόν ἀδίκησαν οἱ ἑλλανοδίκες.
 Ἔκανε ὅμως ἔνσταση καί κρίθηκε ὅτι αὐτός ἦταν
 ὁ νικητής στό ἀγώνισμα τοῦ σταδίου καί ὅχι ὁ
 ἡλείος Εὐπόλεμος ἢ Εὐπολις, τόν ὁποῖο ἔκρινε ὡς
 νικητή ἢ πρωτοβάθμια ἐπιτροπή.

1.-ΣΩΦΡΩΝ, νικητής στό Στάδιο κατά τήν 87η
 Ὀλυμπιάδα (432 π.Χ.)

2.-ΛΕΩΝ, νικητής στό Στάδιο κατά τήν 96η Ὀλυ-
 μπιάδα (396 π.Χ.) (ἔκανε ἔνσταση καί δι-
 καιώθηκε, γιατί τόν ἀδίκησαν οἱ ἑλλανοδί-
 κες

3.-ΤΛΑΣΙΜΑΧΟΣ, νικητής στή Συνωρίδα καί τό
 Πωλικό Τέθριππο, κατά τήν 121η Ὀλυμπιά-
 δα (296 π.Χ.)

4.-ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΣ, νικητής στό Στάδιο κατά τήν
 161 Ὀλυμπιάδα (136 π.Χ.)

5.-ΑΝΔΡΟΜΑΧΟΣ, νικητής στό Στάδιο κατά τήν
 180 Ὀλυμπιάδα (60 π.Χ.)

*

ΟΧΙ ΑΛΛΑ ΚΙΤΣ

Ἀξίζουν πολλά συγχαρητήρια σέ ὅσους

εἶχαν τήν πρωτοβουλία νά ἐξωραΐσουν ἐξωτερικά
 μερικές ἐκκλησίες τῆς πόλης μας (Ἁγιά Σοφία,
 Κασσοπήτρα, Ἁγιοι Θεόδωροι, Ἁγία Παρασκευή,
 Ἁγιος Μάρκος) καί νά διώξουν τά κακόγουστα
 σοβατίσματα ἀναδεικνύοντας τίς ὁμορφες πέτρι-
 νες τοικοποιίες.

Ἀλλά πρὸς Θεοῦ, ὄχι μεγάφωνα στίς προ-
 σόψεις τῶν ἐκκλησιῶν καί μάλιστα σέ μικρές ἐκ-
 κλησίες, πού λειτουργοῦν μιά ἢ δυό φορές τό χρόνο.
 Ὅχι ἀντικατάσταση τοῦ ξύλου μέ μέταλλο, ὄχι
 ἀσβεστώματα ἢ λαδομυογιατίσματα ἀπάνω σέ ξύ-
 λινες ἢ μαρμάρινες κατασκευές (ἐπιγραφές κ.λπ.).

Πρέπει νά μπεῖ κάποιος φραγμός στήν βαρ-
 βαρική αἰσθητική μερικῶν ἱερωμένων ἢ ἐκκλησια-
 στικῶν συμβουλίων. Ὡς φροντίσουν γι' αὐτό οἱ
 ἀρμόδιοι, ἴσως εἶναι οἱ Μητροπολίτες, ἢ Ἀρχαιο-
 λογική Ὑπηρεσία ἢ ἄλλοι.

Ὡς σταματήσουν οἱ κίτς «ἐξωραΐσεις».

*

ΚΑΙ ΠΑΛΙ Η «ΑΡΤΙΝΗ ΠΑΡΕΑ»

Στίς 21 Σεπτεμβρίου ἡ «Ἀρτινή Παρέα»
 ἔκανε πάλι τήν ἐμφάνισή της στό υπαίθριο θέατρο
 τοῦ Κάστρου τῆς πόλης μας. Γιά ἄλλη μιά φορά ἡ
 ἐπιτυχία ἦταν μεγάλη. Ὁ κόσμος πού κατέκλυσε
 τό θέατρο ἐνθουσιάστηκε καί πολλές φορές συνό-
 δευε στό τραγούδι τούς ἐκτελεστές. Καί στό τέλος
 τῆς ἐκδήλωσης τά χειροκροτήματα τοῦ κοινοῦ
 κράτησαν πολλά λεπτά.

Συγχαίρουμε γιά ἄλλη μιά φορά ὅλους τούς
 συντελεστές τῆς ὥραίας ἐκδήλωσης.

*

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΥΜΠΑΤΡΙΩΤΩΝ

Μέσα στό 1996 κυκλοφόρησαν ἀρκετά βι-
 βλία συμπατριωτῶν συγγραφέων. Σημειώνουμε ὅσα
 ἔφτασαν στό χέρι μας.

-ΜΑΝΤΩ, Ἱστορική Παρένθεση. Συγγραφέας ὁ
 Νίκος Χρ. Καραβασιλῆς. Τήν ἐπιμέλεια τῆς
 ἔκδοσης εἶχε ὁ κ. Μιχ. Σακκάς. Τήν εἰκονο-
 γράφηση εἶχε ὁ κ. Δημ. Βάσσος.

-ΑΤΙΤΛΟ, Ἀνάλυση Δημοτικοῦ Τραγουδιοῦ - Ἡ
 Ἠπειρος καί οἱ γυναῖκες της - Ἠπειρώτες
 Λογοτέχνες, εἶναι τά βασικά κεφάλαια τοῦ
 βιβλίου. Συγγραφέας ἡ κ. Ἑρμηνεία Φωτιά-
 δου. Τήν ἐπιμέλεια τοῦ βιβλίου εἶχε ὁ φιλό-
 λογος κ. Ἰπποκράτης Ε. Ἀλέξης.

-Οἱ ΕΡΩΤΙΚΟΙ, Ἕνα παιδί τῶν ὀνείρων. Στίς
 ἀγρύπνιες τῆς πανταίσθησης, εἶναι οἱ τίτλοι
 τῶν δυό μερῶν τοῦ βιβλίου, πού συνοδεύε-

ται μέ ἄφθονες φωτογραφίες τοῦ συγγραφέα καί τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειάς του. Συγγραφέας ὁ Νίκος Ρίγγας.

-ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗ ΣΤΟ ΘΑΥΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝ. ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ, Δοκίμιο. Συγγραφέας ἡ κ. Τζένη Διαμαντῆ-Παπαϊωάννου.

-ΤΟ ΣΩΜΑ ΤΗΣ ΑΝΟΙΞΗΣ, Ποιήματα τοῦ Σωτήρη Ζυγούρη.

-ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ, κείμενα μέ σκέψεις γιά τό παρελθόν καί τό παρόν. Συγγραφέας ὁ ἄλλοτε βουλευτής Ἑρτας Ἀλέκος Λιαροκάκης.

ΝΙΚΟΥ ΧΡ. ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ: «ΜΑΝΤΩ...» ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΡΕΝΘΕΣΗ ΑΡΤΑ 1996

Κριτική παρουσίαση ἀπό τόν
ΔΗΜΗΤΡΙΟ ΚΩΝ. ΡΙΖΟ, Ἑφέτη

ἽΟ ὕμνητῆς αὐτῶν πού... «Χάθηκαν ἀμνημόνευτοι», ὁ Νίκος Χρ. Καραβασίλης, κατάγεται ἀπό τό ὄρεινó καί δυσπρόσιτο χωριό τῶν θρυλικῶν Τζουμερκῶν, τοὺς Μελισσοουργούς τοῦ νομοῦ Ἑρτας, τό ὁποῖο εἶναι σκαρφαλωμένο, σάν ἀετοφωλιά, στίς κακοτράχαλες βουνοκορφές τῆς Πίνδου. Μετά τόν κάματο τῆς ἡμέρας στό ἐμπορικό του κατάστημα τῆς ὁδοῦ Νικ. Σκουφᾶ, ἀριθ. 201, στήν Ἑρτα, διακονεῖ τήν λογοτεχνία, τήν ποίηση καί τήν μουσική. Καί διακονεῖ μέ ψυχικό γλυκασμό καί εὐφροσύνη. Τό ἐλεύθερο πνεῦμα του, πού μοιάζει νά ξεπνῶ σάν ἀπό τήν βουνίσια νερομάνα, τοῦ «Ἀγκαθοῦ» κοντά στίς «Δαδιάς», δημιούργησε πολλὰ ἔργα, ὅπως τό «Χάθηκαν ἀμνημόνευτοι», τό «Ἀνθοί καί Χίμαιρες», τήν «Τελευταία ἀπαντοχή» καί ἄλλα, τά ὁποῖα τόν ἀνέδειξαν πνευματοφόρο προμάχο τῆς... ἐλληνικῆς ἐπαρχίας.

ἽΟ Νίκος Χρ. Καραβασίλης, τονίζει στό προλογικό του σημείωμα ὁ Μιχ. Σακκάς, «ξέρει καλά νά μιλάει, μέ τόν δικό του τρόπο καί τήν δική του καθάρια γλῶσσα, στήν λαϊκή ψυχή καί ἰδιαίτερα στίς καρδιές καί τόν νοῦ τῆς ἰδιαίτερης Πατρίδας μας, τῆς Ἑρτας, χωρίς αὐτό νά μειώνει τήν πανελλαδική, ἀλλά καί τήν πανανθρώπινη ἐμβέλεια τῶν δημιουργημάτων του...». Πραγματικά τά ἔργα τοῦ Νίκου Καραβασίλη καταχωρήθηκαν σέ ποιητικές ἀνθολογίες καί λογοτεχνικές ἐγκυκλοπαιδεῖες, πολλὰ δέ μεταφράσθηκαν καί σέ ξένες-εὐρωπαϊκές γλῶσσες.

Τό τελευταῖο ἔργο του, ἡ νουβέλα «Μαντώ...», εἶναι, ὅπως καίρια ὁ ὑπότιτλος τό ὀριοθετεῖ, μιά «ιστορική παρένθεση», ἑνός μεγάλου ἔρωτα,

ἀνάμεσα στίς μύριες συμπληγάδες τῶν πάτριων δεινοπαθημάτων. ἽΕνός ἔρωτα μέ γεύση θανάτου. Καί ἑνός θανάτου μέσα ἀπό τόν ὁποῖο περνᾷ τό μήνυμα τῆς νίκης τῆς ζωῆς καί τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. «Καί ἐκ τῶν τεθνεώτων τοὺς ζῶντας γίγνεσθαι καί τās τῶν τεθνεώτων ψυχάς εἶναι», μᾶς διδάσκει ὁ στοχασμός τοῦ Σωκράτη, πού μᾶς κληροδότησε ὁ Πλάτωνας μέ τόν «Φαῖδωνα». ἽἈθήνα καί ἡ Ἑρτα, ἡ Ἑλληνική πρωτεύουσα καί ἡ Ἑλληνική ἐπαρχία, τήν ὁποῖα ἀντιπροσωπεύει ὁ κάμπος τῆς Ἑρτας, ὁ κῆπος τῶν Ἑσπερίδων, εἶναι οἱ κύριοι χῶροι διαπλοκῆς τοῦ σαιχηρικοῦ σκηνικοῦ, στό ὁποῖο προβάλλουν, σχεδόν ὁμηρικά, ὅλες οἱ ἐκφάνσεις τοῦ βίου. ἽἘγναιότητα καί ἡ ἀγάπη. ἽἩ καρτερικότητα καί ἡ ἐπιμονή. Ἀκόμα καί ἡ προδοσία καί ἡ ὑποταγή στή μοίρα. Καί ὁ τραγικός συμπερασμός τοῦ συγγραφέα... «Κάλιο αὐτό τό κορίτσι νά μῆ τό εἶχαμε γνωρίσει, ἦταν γιά τό σπίτι μας ὁ ἴσκιος τοῦ Θεοῦ». Τραγική θέση τῆς οἰκογένειας, τῆς φιλίας, τῆς γερμανοϊταλικῆς κατοχῆς, μέ τίς δομικές τῆς ἀρετές, πού σήμερα δυστυχῶς ἔχουν ξεθωριάσει. Αὐτό τό κορίτσι ἦταν ἡ Μαντώ, ἡ Μανταλένα. ἽἮταν ἡ Ἑλλάδα ὁλόκληρη. Στό βραχύβιο χρόνο τῆς Μανταλένας μετουσιώνεται ὅλη ἡ πρόσφατη, ἡ τραγική νεοελληνική ἱστορία. Βορειοππειρωτικό ἔπος - Ἀλβανικό συνηθίζουν καί συνεχίζουν νά τό ἀποκαλοῦν πολλοί- ξενική κατοχή καί ἀντίσταση κατά τῶν κατακτητῶν, μέ ὅλη τήν δική μας «πολιτική» ἰδιαιτερότητα. Πόσο εὐστοχα τοποθετεῖ τήν ἰδιαιτερότητα αὐτή ὁ συγγραφέας... «Ξεχάσανε τίς στιγμές τῶν θριάμβων καί ἀπό ξεχωριστοὺς προμαχῶ-

νες σαλπίζανε ό ένας τό Έμπρός γιά μιá ΕΛΛΑ-ΔΑ νέα -καί ό άλλος- Έμπρός ΕΛΑΣ γιά τήν Έλλάδα».

Ό Νίκος Χρ. Καραβασίλης, μέ τήν δική του, τήν «μακρυγιαννική» του γλώσσα, πού ανασαίνει φυσικά, έλευθερωμένη από τίς συμβατικές τυπικό-τητες, έντυσε έναν απλό μύθο μέ όλο τό μυστήριο μιās περιπέτειας δοσμένης μέ τής αγωνίας τόν λόγο. Τόν λόγο πού κρατάει τόν αναγνώστη, μέ αμείωτη ήδονή ανάγνωσης, σέ έγρήγορη μέχρι τήν τελική του κατάληξη, γιατί ή «Μαντώ...» εΐναι γραμμένη μέ πολλή δύναμη καί φαντασία... «Άγά-πες πού σκέπασε τό χώμα δέν πεθαΐνουνε...» Ή αγάπη του Βορειοηπειρώτου Πέτρου Γκόκα, ή Μαντώ του, άνθισε στό χώμα του κατάφυτου κά-μπου τής Άρτας, Έλλήνων χρέος.

Ή ανέλιξη του μύθου έχει τήν ώριμότητα μιās πειστικής γραφής. Μιάς γραφής μέ τέχνη, μέ όμορφιά καί μέ ενάργεια. Φυσικό, άλλωστε, άφου ό συγγραφέας εΐναι μεγάλος ανατόμος τής έπαρ-χιακής κοινωνίας καί τής ανθρώπινης ψυχής, δια-θέτει δέ καί φαντασία καί λόγο άξιο έκφορās. Ή «Μαντώ...» τόν δικαιώνει απόλυτα, ως ταλαντούχο δημιουργό.

Καί διερωτώμαι. Μήπως ή «Μαντώ...» έχει καί τά στοιχεΐα ενός «σενάριου» τής τηλοψίας. Πι-στεύω ναί. Ή «ΑΡΤΗΝΗ ΕΥΘΥΝΗ», πού ανέλα-βε τήν επιμέλεια τής έκδοσης, άς ολοκληρώσει τό χρέος της. Τό χρέος πρós τήν νεολαΐα μας, πού σήμερα έχει χάσει τόν προσανατολισμό της, μέσα στόν «πνευματικό ζόφο», πού τής προσφέρει τό σύγχρονο θέαμα.

ΕΝΙΣΧΥΣΑΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΤΟΝ ΣΥΛΛΟΓΟ ΜΑΣ

ΠΙΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΣΤΕΓΗ

Τάσσορ-Τέττα Κοσκιναΐ εις μνήμην Εϋστρατίου Πατσαλιᾶ	10.000
Κ. Κωτσάκης	5.000
Μαΐρη Ίσκου εις μνήμην Έλευθ. Κοτσαρίδα	10.000
Έρικέτη Ρηγανέλα εις μνήμην Έλευθ. Κοτσαρίδα	10.000
Βασιλική Μαραγκού-Πίτσιλη εις μνήμην Εϋστρατίου Πατσαλιᾶ	10.000
Βασιλική Μαραγκού-Πίτσιλη εις μνήμην συζύγου της Γ. Πίτσιλη	30.000
Πόπη Μασούκα-Ζαχαρή εις μνήμην συζύγου της Βασ. Ζαχαρή	50.000
Πόπη Μασούκα-Ζαχαρή εις μνήμην άδελφοϋ της Γεωργ. Μασούκα	50.000

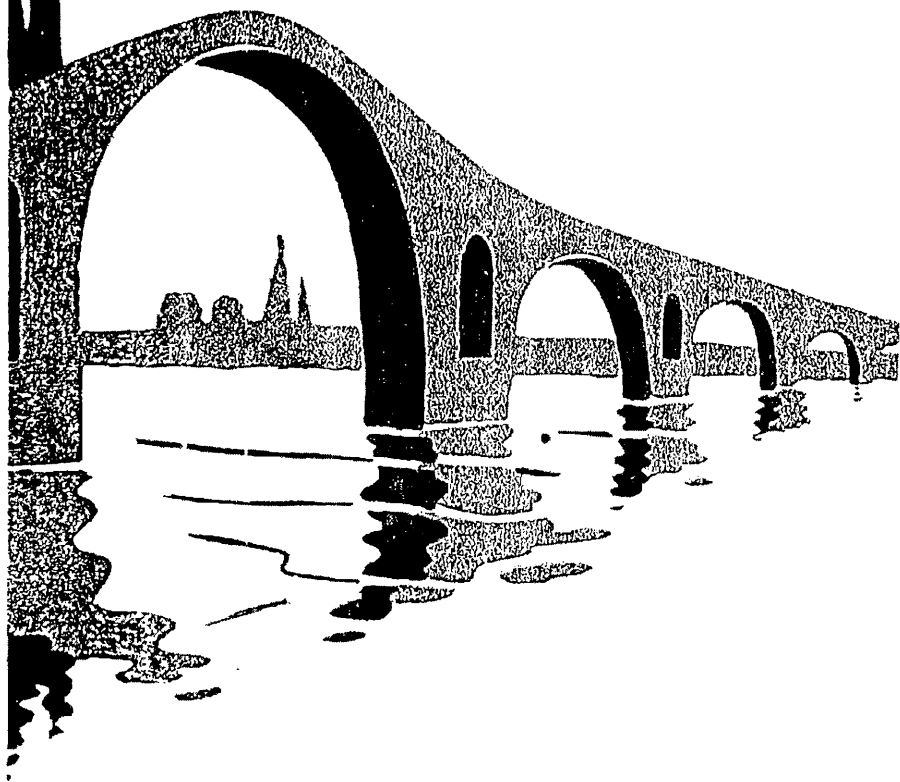
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Μητροπολίτης Άρτης κ. Ίγνάτιος για αντιμετώπιση έξόδων έορτασμοϋ	
100 χρόνων από τήν ίδρυση του Συλλόγου «ΣΚΟΥΦΑΣ»	200.000
Λάμπρος Τσιρογιάννης	5.000
Έρικέτη Κ. Ριγανέλα εις μνήμην τής μητέρας της Άννας Γκαναβία	15.000
Μαΐρη Άθ. Ίσκου εις μνήμην τής μητέρας της Άννας Γκαναβία	15.000
Κ. Μαργώνης	5.000
Σωτήριος Φλόκας	3.000
Χριστόφορος Τσαμπᾶς	10.000
Σοφία Μπάν	5.000
Ήλίας Καρανίκας	10.000
Χρ. Γεωργάκης εις μνήμην φίλων	10.000

ΓΑΡΟΥΦΑΛΕΙΟΣ ΣΤΕΓΗ

Μ. Γαρουφαλιᾶ εις μνήμην Άκαδημαϊκοϋ καθηγητῆ Γ. Μερικά	50.000
---	--------

12

Σχέδ. Στο: «Λεύκωμα Νομού Ἀρτης, 1938» (Ελ. τροποπ.).

Η ΑΡΤΑ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ἐπιμέλεια: Γ. Μ. Κ.

ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΓΙΑ ΤΑ ΓΙΑΝΝΕΝΑ*

ΑΓΓΕΛΟΥ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΥ

* «Λυρικός Βίος», Τ. Β', (Λυρικά. Σειρά 1η). Φιλ. έπιμ. Γ.Π.
Σαββίδη (1981³), 'Αθήνα, σσ. 24-27.

I

Τό δρύ τ' άρχαιομίλητο κι άν θρόισε στή Δωδώνη
γιά τόν ποιητή πολεμιστή· κι άν σείστηκαν τά φύλλα
γι' αυτόν, στοῦ Δία τή μαντική πλατιάν άνατριχίλα·
κοίτα: ή καθάρια γέμιση τοῦ φεγγαριοῦ σιμώνει,

**σφίγγουν τά χιόνια στ' 'Αγναντα, κ' ή δύναμη τοῦ 'Ονείρου
δένει τά πάντα πύο σφιχτά, άπ' τά γλυκά άκρογιάλια
ὡς τά βαθιά, τά εὐωδερά περδύλια τῆς 'Ηλείρου
πού άστράφτουνε στά σκοτεινά κλαδιά τά πορτοκάλια.**

καί νά: ό χειμώνας άξαφνα μ' ὅλο τόν ήλιο λάμπει,
φωτάει διαμάντι τά βουνά, κι ό άέρας τά ζυγώνει,
κ' εἶναι άπλωτός χορότοπος, θελοῦδο κάτου οί κάμποι,
π' άκόμα ή έχτρική φωτιά καπνίζει άργά κι ὀργώνει·

στά ρημαγμένα τά χωριά, καί στό ήσυχο λιοτύρι
—τώρα οί άρνάδες γέννησαν— καί στή θαμπή γλυκάδα
τοῦ ὥραιου Δεκέμβρη, μακρινό φαντάζει πανηγύρι,
μ' ὅλα τά άριά θελάσματα, ή έλπιδοφόρα Έλλάδα!

Κ' εἶναι τά χιόνια άμυγδαλιές· κι ό ήλιος εἶν' τ' 'Απρίλη·
Πάσχα Κυρίου ν' ανάτειλε φαντάζει ή κυρα-Μέρα,
νά αμίξουνε σ' 'Ανάσταση τά πικραμένα χείλη!
Έρη θυσία πάει ό στρατός, σέ έαρινόν άέρα...

II

Τά Γιάννενα! τά Γιάννενα! Τά πόθησε ἡ ψυχὴ μας,
 ὦραϊε Θεέ, στῆς λημονιᾶς τίς ὥρες ἀφημένη·
 Σοῦ τά 'ταξ' ἄσειστο ναό λατρεία ἢ προσευχή μας·
 ἢ θέρημα μας τά δίψασε στήν πίκρα πλανταγμένη·

θλιψτό ξανάρθε τ' ὄνειρο τ' ἀθάο – τό παιδιακίσιο
 νανάρισμα τῆς μάνας μας, στίς κούνιες μας, τά βράδια·
 «Κοιμήσου, τό παιδάκι μου, κ' ἐγὼ θά σοῦ χαρίσω
 τήν Ἄρτα μέ τά Γιάννενα, τή Χιό μέ τά καράδια...»

ὦραϊε Θεέ! Τίς τρικυμῆς σταμάτησες, κ' ἐχύθη
 ἢ εὐλογία Σου, στό στρατό τόν κουρασμένο, ἀνέσα,
 καί μέ τό φῶς τοῦ φεγγαριοῦ τοῦ γλύκανες τά στήθη.
 ὦραϊε Θεέ, τό χέρι Σου μπροστά, καί νά ἴμπει μέσα,

ὡσάν ἀσκέρι τ' οὐρανοῦ στό μυροδόλο ἀέρα,
 στωῶν κήπων Σου, πεντάγλυκε Νυμφίε, τήν ὁμορφάδα!
 Τά Γιάννενα! τά Γιάννενα! Γονατιστή ἢ Ἑλλάδα,
 μέσ στῆς θυσίας της τούς καπνούς, γειρμένη πέρα ὡς πέρα,
 μέσα σέ χιόνια ἀμυγδαλιές κ' ἥλιο λαμπρό τοῦ Ἀπρίλη,
 τό Πάσχα Σου, τό Πάσχα Σου γυρεῦει νύχτα-μέρα,
 νά ἀμίξουνε σ' Ἀνάσταση τά πικραμένα χεῖλη!

ΠΑΡΗΓΟΡΗΤΙΣΣΑ*

Παρθένα Μάνα, τοῦ στρατοῦ Σου ἀσπίδα·
 τῶν πρώιμων μυγδαλιῶν θά ρεψ' ἢ ἐλπίδα
 στούς δωμούς τῆς Ἠλείρου πού φλογίζουν·
 Παρθένα Μάνα, ἐσώθη τό φεγγάρι
 πού φώταε τή μεγάλη Σου τή Χάρη,
 κ' οἱ ἀρματωμένοι τούς ναούς φροντίζουν

* «Λυρικός Βίος», Τ. Β', σσ. 28-29.

σέ ρημοκλήσια, ὅπου μιά φλόγα τρέμει
 τοῦ χλωμοῦ καντηλιοῦ Σου, κ' οἱ ἀνέμοι
 κ' ἡ βροχή παραδέρνουν νά τή σθῇσουν·
 κ' οἱ λαβωμένοι δόγκουν γιά τὰ χάδια
 τὰ δροσοπάροχά Σου, τὰ σκοτάδια,
 μεταλαβή τους πρὶν νά ξεψυχήσουν...

Κυρά· πού δρόσο ἐρίχναν τὰ μαλλιά Σου,
 νά κοιμηθεῖ ἡ σκλαδιά στήν ἀγκαλιά Σου·
 ὁπού μπροστά Σου ὅς' εἶναι δάφνη στέκει,
 κι ὅσο λιδάνι γιά τὰ γόνατά Σου,
 κι ἀπ' τήν παρηγορήτραν ὁμορφιά Σου
 παίρνει ὅση χάριν ἔχει τό τουφέκι·
 πού τὰ βαθιά Γιαννιώτικα περβόλια
 μοσκοβολᾶν γιά τή δική Σου ἀνάσα·
 πού τάμα Σοῦ χρυσώσανε τὰ βόλια·
 κ' ἡ ἔρημη πολιτεία Σοῦ τάχτη πᾶσα
 σά νύφη, καί σά χήρα πού τή δόλια
 μοίρα της σκέπει σέ καλόγριας ράσα·

ἄπλωσ' τὰ χέρια στό χαμό, κι ἄς γείρει
 ἡ Χάρη Σου καθῶς σέ πανηγύρι,
 Παντάνασσα, κι ἄς βρεῖ τό μονοπάτι,
 πέρ' ἀπ' τό δρόμο μέ κορμιά στρωμένο,
 'πού περιμένει τῷ συγυρισμένο,
 γιά νά Σέ πάει στὰ Γιάννενα, ἄσπρον ἄτι!

Παρθένα Μάνα! Τό μικρό ποτήρι
 ὥς τή στερνὴ τό 'πιαμε στάλα. Δράμε
 ἐκεῖ 'πού τὰ ἴδια σπλάχνα Σου ξεσκίζουν.
 "Ἀνοιξ' τό δρόμο, 'Ακοίμητη, νά πᾶμε...
 "Ὅπου τουφέκι, καί λιθανιστήρι.
 Οἱ ἄρματωμένοι τοὺς ναοὺς φροντίζουν!
 Στό ναό Σου ὅλος νά μπεῖ ὁ στρατός Σου κάμε!

Ἰωάννης Τικαχάνης -

«Ο ΑΝΤΑΡΤΗΣ»*

Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ

* Συνέχεια καί τέλος. (Βλ. τχ. 82-83).

Τρεῖς μέρες ἀλλάζουνε τουφεκιές ἀπό τά ταμπούρια τους οἱ εὐζῶνοι μέ τούς τουρκοὺς. Πόσοι εἶναι οἱ τουρκοὶ ποίους τούς ξέρει· οἱ εὐζῶνοι ἓνα τάγμα μόνο κ' ἓνα δυό μπουλούκια ἀντάρτες· κι ἀπό ψηλά ἀπό τό διάσελο θροντοῦνε ἀριά καί πού δυοτρία κανόνια γιά νάνάβουνε τά αἷματα. Πίσω

χιλιάδες ὁ στρατός, μά μεντάτι δέ φτάνει. Ἄς τουφεκοῦνε οἱ εὐζῶνοι, νά λέμε πῶς πολεμοῦμε.

Στοιῖδες, λόφοι ὀλάκεροι τά ψωμιά στή Στρεβίνα καί στό Λοῦρο. Χάσικες, φρέσκες στέρνουνε γύρω σέ συντάγματα καί λόχους τίς κουραμάνες οἱ φοῦρνοι τοῦ στρατοῦ ἀπό τή Φιλιπιάδα, ζυμωμένες ἀπό τἀλεύρια πού ἀφήσανε οἱ τουρκοὶ φεύγοντας – μόνο οἱ εὐζῶνοι ροκανίζουνε ψηλά στούς θράχους τήν ἀδόνηπιαστη γαλέτα.

«Πόλεμο θέλατε μαθέσι!» λυσοιάζει ὁ λοχαγός Λαγίνας· ξερός ὁ λάρυγγας, τό κέφι θολό, τί σώθηκε τό οὔζο ἀπό προχτές.

«Τί λές μωρέ!»

Πάει νά σκάσει ἀπό τό κακό του μέ τό μαντάτο, πού τοῦ φέρνει ἓνας ρέμπελος πῶς κουβάλησε δυό χιλιάρικες μπουκάλες τίγγα τοῦ συναδέρφου του Παλιούρα, πού φυλάγει μέ τό λόχο του τή δημοσιά τοῦ Παννίνου, δυοτρεῖς ὥρες παρακάτω. Τοῦ τίς ἔστειλε πεσκέσι ἀπό τήν Ἄρτα ὁ ἑφεδρος ἀνθυπολοχαγός του μέ τήν παραγγελιά πῶς αὔριο θά γυρίσει. «Ἄς κάτσει τό παιδί, νά κάνει τή δουλειά του, νά γράφει στή φημερίδα του· κι αὐτό ὑπερεσία εἶναι», εἶπε ὁ λοχαγός Παλιούρας.

«Φτάνει νά στείλει καί κρασί», πρόστεσε ὁ ὑπολοχαγός τοῦ λόχου Γιαταγάνας ἀδράζοντας τή μιά μποτίλια. Καί μὴδ' αὐτό, μὴδέ τά γάλατα κ' οἱ ζαιρέδες καί τά χλωρά τυριά καί τά γιαοῦρτια. Εἶναι στάνες ἐκεῖ κοντά κι ὅ,τι θέλεις βρίσκεις.

«Καί μεῖς ἐδῶ νά πολεμάμε!» βόγγηξε ὁ λοχαγός Λαγίνας. «Στόχῦρωμα, παλιοσκυλο!» ξεθύμανε, γουρλώνοντας τά μάτια στόν ὑπερέτη του, ξερομερίτη βλάχο, πού τέντωσε τό αὐτί, σάν ἄκουσε γιά γιαοῦρτια καί χλωρά τυριά.

«Καί σὺ ἐδῶ πέρα τί γυρεύεις;»

«Φουσέκια, ἂν περισσεύουνε», εἶπε δειλά, σιμώνοντας ὁ Παῦλος Γέρακας.

«Δέν πᾶς στό διάολο! Γκιντί! Ἐδῶ πού μαζωχτήκατε, κατσικοιλέφτες. Φουσέκια θέλετε γιά τίποτε ψιμάρνια!»

Ὁ Παῦλος γύρισε τή ράχη χωρὶς νάπαντήσει.

«Δέ μᾶς φτάνει τό βρωμάσκερό μας ἔχουμε καί τούς σταυραετούς. Ἐγὼ καλά εἶπα νά τούς στέλναμε πίσω ὁμέσως δεμένους», φώναξε κατόπι του ὁ λοχαγός Λαγίνας.

Στήν ἄλλη ράχη ἦταν ὁ ξάδερφος τοῦ Παύλου Βουλοδήμος μέ τόν ἄλλο λόχο.

Ἄρι δροντοῦσε καί κεῖ τό τουφέκι καί λευκός καπνός κρεμότανε ἀνέρα στίς τοίμες. Ὁ ἀνήφορος ἦταν ὀρθός, ὁ ἥλιος τοῦ Ἀπριλιοῦ ἔκαιγε κι ὁ Παῦλος ἀγκομαχοῦσε κάτω ἀπό τή βαρειά καπότα. Κάπου ποῦ χτυποῦσε ψόφια στά κοτρώνια κάποιον βόλι.

«Βρέ, πῶς ἐδῶ;» τοῦ φώναξε ὁ Βουλοδῆμος σάν τόν εἶδε.

«Φουσέκια θέλω», ἀπάντησε ὁ Παῦλος κοντανασαίνοντας.

«Κάτσε νά ξανασάνεις πρῶτα. Ἐλα ἔμπα μέσα.»

Ὁ Βουλοδῆμος εἶχε σκαμένο μέσ τό θράχο ἓνα βαθύ λαγούμι, στρωμένες χάμω ἓνα σωρό κουβέρτες καί καθότανε σταυροπόδι. Δίπλα του τό σπαθί, στή μέση ζωσμένο τό πιστόλι, τό πρόσωπό του μαῦρο καί τό μουστάκι ξεχασμένο ἄστριφτο.

«Τέτοιες ὥρες τί νά σέ φιλέψουμε! Αὐτό εἶναι τό προσφάγι μου μέ τήν ξερή γαλέτα.»

Κ' ἔδειξε μιά τσεπέλα σύκα ἐκεῖ μπροστά του. Ἐλα, πάρε.»

Ὁ Παῦλος κάθισε χάμω κ' ἔκοψε δυό σύκα.

«Νερό μήν ἔχεις;»

Νά τό παγούρι αὐτοῦ μισό νερό καί μισό ρόμι. Μή μοῦ τὰδειάσεις ὅλο μοναχά! Μά πῶς ἐδῶ; δέ μοῦπες!»

«Ἐδῶ κοντά εἵμαστε καί μεῖς ἔχουμε πιάσει στό Ἀνώγι μιά πλαγιά καί τουφεκοῦμε.»

«Καίτε φουσέκια δηλαδή, βαρῆτε τά θράχια, σάν καί μᾶς. Ἄκου τί γίνεται καί μύτη δέ ματώνει.»

Συγκρατητή βοή ἔφτασε ἀπόμακρα, σάν ἀπό ἄλλον κόσμο, βαθιά στόν τράφο τοῦ λοχαγοῦ.

«Ἐχω ἓναν ἔφεδρο πού ρήμαξε τά φουσέκια μέ τίς μπαταριές. Φουσέκια, εἶπες, θέλεις καί σύ; Δέν παίρνεις ὅσα θέλεις! Σάμπως κάνουνε δουλειά κι αὐτά, φουσέκια δέκα χρονῶν! Τώρα φωνάζω τό σιτιστή μου καί σοῦ δίνει.

Μά φάει καμιά γαλέτα πρῶτα, ξανάσανε.»

Ὁ Παῦλος πῆρε μιά γαλέτα κι ὁ Βουλοδῆμος ξακολούθησε:

«Ἐ τώρα, πῶς σοῦ φαίνεται τό γλέντι; Δέν εἶναι ὅπως σοῦ τᾶλεγα στήν Ἄρτα; Μέ πορδές δέν βάφουν ἀνγά, δέν τά βάζουν ἔτσι μέ τήν Τουρκιά. Ἦθελα νᾶξερα, πῆρε τά Γιάνενα ὁ Βασίλης Μπέλιας;»

«Στήν Ἄρτα τόν ἀπάντησα προχτές.»

«Τά βλέπεις! Ποῦν' ὁ σοφτάς πού μοῦ κουνοῦσε τό κεφάλι ὅταν τοῦ τᾶλεγα! Στά Γιάνενα θά τά ποῦμε, μοῦ ἀπαντοῦσε. Αἴσθημα κι ὅλο αἴσθημα, μοῦ κοπάνιζε. Θά μ' ἐπαιρνε καί γιά κιότη, φοδᾶμαι. Καί σύ, θαρρῶ, τό ἴδιο θά μέ παίρνεις πού μέ βρίσκεις ἐδῶ μέσα. Θᾶθελες νά μέ δεῖς ὀρθόν στό ταμπούρι, νά δείχνω ἴσως τῶν τουρκῶν ὅ,τι τοὺς ἔδειχνε ὁ Καραϊσκάκης. Ἄλλοι εἶτανε τότες οἱ καιροί.»

«Κ' οἱ ἄνθρωποι ἄλλοι», εἶπε ὁ Παῦλος.

«Οἱ καιροί κάνουν τοὺς ἀνθρώπους, Παῦλο», ἀπάντησε ἡσυχά ὁ λοχαγός. Ἄς ἔσφιγγε καί τώρα τό λουρί, ἅς καθότανε στό σῆδρο ὁ Τοῦρκος κι ἔδλεπε πῶς θά πολεμοῦσε ὁ καθένας. Μά μέ φούμαρα καί μέ καπνοὺς, μέ ρέμπελους καί μέ σοφτάδες δέν γίνονται πόλεμοι στόν καιρό μας.»

Ὁ Παῦλος ἔκαμε κάτι νά πεῖ, μά ὁ Βουλοδῆμος δέν τόν ἄφησε.

«Σούσουρα μόνο γίνονται, σούσουρα κι αντάρες σάν καί τούτη», ξακολούθησε υπώνοντας λίγο τή φωνή «τάχερο δέ βαστᾷ φωτιά, Πανυλάκη, φουντώνει μονάχα μιά στιγμή καί σβύνει. Πρώτη φορά τά βλέπεις ἐσύ, ρῶτα καί μένα ποῦμαι μικρομαθημένους. Βγήκα καί γώ αντάρτης στά νειάτα μου, πῆγα μέ τό νοῦ μου στήν Πόλη.

»Ἔ, θά τά δεῖς καί σύ καί θά ξεθυμάνεις.

»Ἄκου, ἄκου, μπαταριές μοῦ κάνει πάλε ὁ ἀνθυπολοχαγός μου, ὅσο νά ξεθυμάνει κι αὐτός.

Μπάμ, μπούμ, νά βρισκόμαστε σέ δουλειά, νά χαλοῦμε φουσέκια, νά παίζουμε σά τά παιδιά.»

Ὁ γιατρός τοῦ τάγματος, κοντόχοντρος, μισόκοπος ἀντρας, παρουσιάστηκε ἄξαφνα κ' ἔκοψε τή συνέχεια.

«Ἐλα, γιατρέ, κάθησε· μᾶς φέρνεις τίποτε χαμπέρια;»

Ὁ γιατρός μάζεψε τούς ὦμους: «Τί νά σᾶς φέρω!»

«Ὁ ταγματάρχης μας, τί λέει; Ἔμαθε τίποτα; Ποῦ ἄλλοῦ πολεμᾷμε;»

Ὁ γιατρός σούφρωσε τά χεῖλια κ' ἓνα χαμόγελο ἔδωσε ὀψη ἔσθου στό μαυριδερό, ἄνιφτο κι ἀχτένιστο πρόσωπό του.

«Κ' οἱ λαβωμένοι σου τί κάνουνε;»

«Μοῦ σώθηκε τό ρετσινόλαδο καί τό κινίνο. Οἱ μισοί μοῦρχονται γι' ἄρρωστοι», μισοθῦμωσε ὁ γιατρός.

Ὁ Βουλοδῆμος κούνησε τό κεφάλι:

«Τί νά σοῦ κάμουνε κι αὐτοί! Ἡ ἀγρύπνια κ' ἡ ξερή γαλέτα. Τρεῖς μέρες στά προχώματα, χωρίς ν' ἀλλάξουνε. Ἦθελα νᾶξερα τί κάνει πίσω τόσο ἀσκέρι;»

«Μά νάτανε κορφιάτες κάνε!» θύμωσε σωστά ὁ γιατρός, «μά ρουμελιῶτες καί κιοτῆδες δέν τό περίμενε κανεῖς.»

Νέα ὁμοθροντία ἀκούστηκε ἀπόμακρὰ ὁ γιατρός πού ἔστεκε ὡς τώρα ὀρθός, ὁ μισός ῥῆξ ἀπό τόν προμαχώνα τοῦ λοχαγοῦ, ἔσκυψε νά χωθεῖ ὅλος μέσα.

«Πέστε τα μέ τόν ξάδερφό μου ἐδῶ· ἐγώ πάω ἀπάνω μιά στιγμή νά δῶ τί γίνεται», εἶπε ὁ Βουλοδῆμος καί σηκώθηκε. «Θά πῶ τοῦ σιτιστῆ νά σοῦ δώσει φουσέκια», πρόστεσε τοῦ Παύλου καί δγῆκε ἀπό τόν κρυψώνα.

Μά δέν πρόφτασε νά προχωρήσει· ἓνας ἐφεδρος ἀνθυπολοχαγός τονέ σταμάτησε γοργανασαίνοντας:

«Κύριε λοχαγέ, οἱ Τοῦρκοι πολεμοῦν νά ὑπερφαλαγγίσουν τό ἀριστερό μας, ὅπως φαίνεται ἀπό τή διεύθυνση τῶν πυρῶν τους· γι' αὐτό διάταξα συχνές ὁμοθροντίες. Πρέπει νά ἐνισχυθεῖ τό ἀριστερό μας κ' ἓνα τμήμα νά πάει νά καταλάβει τήν κορυφή ἀπέναντι.»

«Μέ τί νά ἐνισχυθεῖ, παιδί μου, τό ἀριστερό μας καί ποῦ νά βρεθεῖ τό τμήμα; Ἀπ' τό δράχο νά τό κόψουμε; Ἐλα, πᾶμε μαζί στόν ταγματάρχη», ἀπάντησε ἥσυχα ὁ λοχαγός.

«Ἐμεῖς πηγαίνουμε», πετάχτηκε ὁ Παῦλος ἔξω.

«Πόσοι εἴσαστε;» ρώτησε ὁ ἀνθυπολοχαγός.

«Δεκάξη.»

Ὁ Βουλοδῆμος χαμογέλασε: «Στάσου νά πάρεις πρῶτα τά φουσέκια. – Σιτιστῆ», φώναξε τοῦ σαλπιστῆ πού ἔστεκε μερικά δῆματα παρέκει πίσω ἀπό μιά πέτρα.

«Πές, γιατρέ νά ζήσεις, από μέρος μου τοῦ σιτιστῆ νά δώσει φυσίγγια τοῦ παλικαριοῦ καί γαλέτ' ἂν θέλει», πρόστεσε κ' ἔφυγε μέ τόν ἀνθυπολοχαγό, ἐνῶ ἡ σάλπιγγα ἔκραζε τό σιτιστή.

«Καλό παιδί, δραστήριο καί μέ γνώσεις», εἶπε ὁ γιατρός τοῦ Παύλου δείχνοντας τόν ἀνθυπολοχαγό τοῦ Βουλοδήμου. «Δέν τοῦ τῶχε κανένas, σά μᾶς ἦρθε στήν ἀρχή στό τάγμα· ἐφεδρος λέγαμε καί νησιώτης κιόλα. Κάποιος μάλιστα συνάδερφος τόν ἤξερε καί γιά σοσιαλιστή.»

«Σοσιαλιστή;» διώρθωσε ὁ Παῦλος μηχανικά.

«Ξέρω γώ, φίλε μου; Στήν ψυχή μου δέν τόν παίρνω. Ὅπως τόν βλέπω μάλιστα, δέν τό πιστεύω.» Κι ὁ γιατρός τεντώθηκε στό γιατάκι τοῦ Βουλοδήμου καί μαδώντας ἐν' ἀπάνω στάλλο τά σύκα τῆς τσεπέλας, ξακολούθησε σά σέ μονόλογο:

«Ναί, φίλε μου, νησιώτης. Μιά ἰδέα ἦτανε κι αὐτή γιά τούς ρουμελιώτες. Πάει, θά μᾶς πάρουνε πιά τό ἴστροι οἱ μωραῖτες. Ἀκοῦς ἐκεῖ Ἀκαρνάνες καί νά τρέμουνε τό τουφέκι! Ὁ ταγματάρχης πάει νά σκάσει ἀπ' τό κακό του.» Ὅσο πού ἦρθε ὁ σιτιστής κι ὁ Παῦλος τόν ἀκολούθησε.

Περνοῦνε φαράγγια, ἀνεβοκατεβαίνουνε ζυγούς, σκαρφαλώνουνε βράχους ὁ Παῦλος Γέρακας κ' οἱ δεκαπέντε σύντροφοί του. Ὁ ἥλιος τοῦ μεσημεριοῦ τσοῦζει, ὁ ἰδρώτας τρέχει, τά γόνατ' ἀποκάνουνε, τέντωσε καί λύγα. Ποῦ βρίσκονται, ποῦ πᾶνε, δέν ξέρουνε. Μόνος ὁδηγός τούς εἶναι ὁ θρόντος τῶν τουφεκιῶν, μιά τόν ἀκοῦνε ἀπό τά ψηλώματα, μιά τονέ χάνουνε ἀπό τά βάθη τῶν λαγκαδιῶν.

Κάπου τραγουδεῖ μιά δρύση καί φουντώνει ὁ ἴσκιος· στέκουνται, ξεδιφοῦνε καί ξανασαίνουνε. Κ' ὕστερα ξανανέβα καί ροβόλα καί πάντα λόγγοι, δρυμοί, φουντώματα, θόλοι καί χλοῖσμένα ξάγναντα καί βοσκοτόπια εἰρηνικά. Ἐδῶ βαθιοί γκρεμοί καί ξεραῖλα βράχων, παρέκει εἰδύλλια λαγκαδιῶν μέ ἀνθούς στρωτούς κι ἀνάνδρες γάργαρες περνοῦνε γοργά στά μάτια σάν ὄραμα στιγμῆς.

Ὁ Παῦλος θυμᾶται τό λόγο τοῦ ξαδέρφου του· τά Πάννινα δέν παίρνουνται μέ τούς σοφτάδες, δεκαέξι ἀντάρτες δέν κρατοῦνε τό κύκλωμα τοῦ Τούρκου. Βοήθεια ζήτησε ὁ διοικητής τῶν εὐζώνων· εἶτε δέν ἦρθε εἶτε ἄργησε, ὁ ἐχθρός προχώρησε. Οἱ ἀντάρτες τό μαντεύουνε ἀπό τό τουφεκίδι πού πυκνώνει, ἀπό τό ἀπαντώτο θρόντο τῶν κανονιῶν. Τρεῖς ὥρες περπατοῦνε νά φτάσουνε στό βράχο, πού δεσπάζει τό δεξιό τοῦ ἐχτροῦ, καί βρεθήκανε μακρύτερα. Ἀδικα ἀλαφρώσανε τό λόχο τοῦ Βουλοδήμου ἀπό τά φουσέκια. Ἀπό τήν κορφή πού σταθήκανε, τά βόλια δέ φτάνουνε τόν ἐχθρό· κι ἂν θέλουνε νά πᾶνε πιό σιμά, τό ποτάμι κόβει ἀναπάντεχα τό δρόμο. Δέν τούς μένει ἄλλο παρὰ νάγναντεύουνε καί νά ξαποστάσουνε.

Τσακίτ' ἡ μέρα καί τό ἀγέρι φουᾶ σιγαλινά.

Πράσινα, καταπράσινα κ' οἱ ράχες κι ὁ στενός ὁ κάμπος. Ποῦ, πού μόνο οἱ ἀνθισμένες ἀγραπιδιές λευκοροδιίζουν ἀπαλά κι ὁ ποταμός, φίδι ἐκεῖ κάτω, μιά χάνεται καί μιά ἀσπρογαλιάζει.

Καί μακριά, μέσ ἀπό τά δέντρα, κάτι σά σπίτια, σάν καλύδια φαίνονται ἀπό κάποια μαυράδια ἀργοσαλεύουνε πέρα στόν καμπάκη. Τάχα εἶναι τοῦρκοι, ἢ ραγιάδες χωρικοί, ἢ ἄλογα μόνο καί γελᾶδια; Κ' ἡ ἀσπριδερή λουρίδα ἐκεῖ ξερβά, στό ριζιμίο, στό βάθος, τί νᾶναι; μὴν ὁ δρόμος τῶν Παννίνων; Δέν πᾶμε κεῖθε; Δέ μᾶς

εἶπανε πῶς τόν φυλάγει δικός μας στρατός; – Μά ἀκοῦστε πῶς βουίζει τό κανόνι. Νά κι ὁ καπνός. – Ποῦ; ποῦ; – ψηλά, πάνω στό ζυγό, κοντά στό διάσελο, στήν κορφή πού τή στερνοφωτίζει ὁ ἥλιος.

Κ' οἱ ὁμοβροντίες δέν παύουνε, ὁλοένα καί δασεύουνε, ἀκούγονται τώρα συγκρατητές.

«Τόσο κοντά καί νά μή φαίνεται καπνός!»

«Ποῦ νά τονέ δεῖς; Ἡ μάχη γίνεται βαθιά στήν κλεισούρα.»

«Μά τό κανόνι σώπασε· δέ φαίνεται καπνός ψηλά!»

«Ἄκου το πάλε· κι ὁ καπνός νάτος πιά κάτω, στόν ἀποδῶθε τό ζυγό.»

«Τό τουφεκίδι δυναμώνει. Κάνουνε γιουρούσι.»

«Ποιοί;»

«Οἱ τοῦρκοι· τί οἱ δικοί μας;»

«Ποιός ξέρει, μπορεῖ νάφτασε δοθήθεια.»

«Πῶς νά ζύγωνε κανεῖς!»

«Δέν πᾶμε πίσω; Δέν παίρνουμε τόν ἴδιο δρόμο;»

«Φτάνει νά τόν βροῖσκαμε!»

Ἡ ἐφοδο βαστᾷ ὦρα· μά τό τουφέκι ἀδυνατίζει λίγο λίγο, παγαδιάζει σιγά σιγά. Τό κανόνι σώπασε κι αὐτό, σωπάσανε σέ λίγο. Ἐπese κι ὁ ἥλιος καί πλακώσανε ἴσκιοι τά βουνά καί τό σούρπωμα θόλωσε ὁλόγυρα τίς ράχες. Σιγή, ἐρημιὰ ἔχει ἀπλωθεῖ, μόνο τό κρύο ἀγέρι τοῦ βραδιοῦ σφυρίζει στό κορφοβούνι θλιβερά.

«Τώρα τί κάνουμε;»

«Νά ξέρωμε μονάχα τί ἔγινε!»

Τάστερια βγαίνουνε καί τρεμοφεγγίζουνε βουδά κι ἀδιάφορα. Οἱ ἀντάρτες αὐτιάξουνται μήπως ἀκούσουνε πουθενά κουδούνια ἢ γαυγίσματα σκυλιῶν. Ἀκοῦνε μόνο τὰρδόνια πού λαλοῦνε.

Ξάφνω ἀρχίζουνε νανάβουνε φωτιές πρὸς τά μέρη πού ἐβραζε ἡ μάχη ἀποδραδῖς. Πάντα καί νέα φλόγα ξεφυτρώνει, πάντα κι ἄλλη.

Κι ὅλο δῶθε φτάνουν κι ὅλο πληθαίνουνε κι ὅλο μεγαλώνει κάθε φλόγα. Χωριά θά καίγονται!»

«Μὴν προχωρέσαν οἱ δικοί μας;»

«Καί θανάθανε φωτιές; Θά καίγανε ρωμέϊκα χωριά;»

«Μά νά, ἀνάβουνε κι ἀποδῶ, ἀπό τᾶλλο μέρος. Δέν εἶδαμε αὐτοῦ τό δρόμο τῶν

Γιαννίνων; Δικοί μας εἶναι κεῖ.»

«Δικοί μας, ξένο – οἱ φωτιές μᾶς ζώσανε.»

«Τί κάνουμε;»

«Ποῦ θέλετε νά πᾶμε;»

«Πίσω ὅπου μᾶς θγάλει ὁ δρόμος.»

Ἄδικα ψάχνουνε νά βροῦνε δρόμο στό σκοτάδι οἱ ἀντάρτες. Μπερδεύονται στά μονοπάτια, παραστρατοῦνε στίς λαγκαδιές, τά χάνουνε μέσ τά ρουμάνια καί ξανασκορντάβουνε στό ποτάμι. Ἐνα κομμάτι οὐρανός μέ ἀστέρια ἀδιάφορα, καί μπρός καί πίσω καί τριγύρω λόγγοι καί βουνά καί σάρες· κι ἂν φαίνεται ἄνοιγμα κάπου μπροστά τους νέα φωτιά.

«Δέν καρτεροῦμε τήν αὐγή;»

«Χαρά στὸν ποὺ τὸν βρεῖ ἡ αὐγή!»

«Λεβέντη, μοῦ δειλίασες!»

«Τὶ δειλίασα! Θά πᾶμε ὅλοι δεμένοι στὰ Πάννινα.»

Μέ χωρατά καί μέ πειράγματα γυρέβουνε νά κρύβουνε τὸν τρόπο. Σέ κάθε ἀνήφορο, κάθε κατήφορο δέν ξέρουνε ἂν πᾶνε πίσω ἢ ἐμπρός. Ἀτέλειωτη κ' ἡ ὥρα καί τό δάσος. Τῶρα περνοῦν ἓνα ζυγὸ καί τὰπονούχερο φυσᾷ κρύο ἐκεῖ ψηλά. Ποῦ νᾶμμαστε, ξαναρωτιοῦνται. Οἱ φωτιές χαθήκανε. Δεξιὰ νά κάμουμε ἢ ζερβά, ποῦναι ὁ βοριάς καί ποῦναι ὁ νότος; Δέ γνωρίζει κανένας σας ταστέρια;

Ἀνεβήκανε λαχανιασμένοι στήν κορφή. Ξαγναντίσανε νά μετωρίζει λειψὸ τὸ μισοφέγγαρο ἀπάνωθ' τους· μεγαλόπρεπο, σπαθάτο, ματωμένο καί πυρὸ. Ἀνατριχιάσανε. Πίσω, παιδιά! Ἐδῶ πάει ὁ δρόμος στή Στρεβίνα. Σοφτάδες! Σοφτάδες! Ἀκούει ὁ Παῦλος ἀπὸ πίσω του τὴ φωνὴ τοῦ Βουλοδήμου καί χαμηλώνει στό σκοτάδι τὰ μάτια του. «Τὶ φεύγουμε;» δέ ρωτᾷ κανέναν, κανεῖς δέ μουρμουρίζει, κανένας δέ θυμῶνει κι ὁ ἀντάρτης ποιητὴς ξέχασε τὴ λίμνη τῶν πόθων.

Περνοῦνε τώρα ὀρθή, κακόδατη πλαγιά· τὸ βουνὸ ψηλὸ σάν κάστρο, κάτωθε βουῖζε ὁ θυθὸς, ποτάμι θά γκρεμιζότανε στοὺς βράχους. Δασὰ κοντόρεικα, ἀγκαθερά χαμόκλαδα φράζανε τὸ μονοπάτι. Σταματήσανε μιά στιγμή, ἄλλοι ὀρθοί, ἄλλοι καθήσανε. Ἔνας τους σὰ νὰφικράστηκε κάτι. Δέν εἶτανε τίποτε· κανένα' ἀγρίμι θά πέρασε στὸ σῦδεντρο. Προχωρέσαν πάλι. Ἀπὸ ἓνα σύρραχο σ' ἄλλο λαγκαδι. Μά ξανασταματήσανε. Δέν εἶναι πάλι τίποτες. Κουκουδάγια σκούζει. Σά νά μὴ φτάνει ὁ τρόμος!

«Κάποια χαλάσματα, ἔρημη κούλια θάναι δῶ», εἶπε ὁ πλαγινὸς τοῦ Παύλου.

«Χαλάσματα, χαλάσματα.»

Τὰ εἶδανε νά θαμπογράφονται στή ράχη καί τραβοῦνε σιωπηλοί. Μά ὅπως κατεβαίνουν τὴν πλαγιά, τὸ ποτάμι ξανασέρνεται μπροστά τους κ' ἡ ὀχτιά εἶναι ἀπάτητη. Πίσω! ποῦ πίσω; Ζερβά πηγαίνει ἐν' ἄλλο μονοπάτι. Στὴν τύχη, ὅπου μᾶς δγάλει.

Ξαναξεκινοῦνε. Τὸ πόδι πατᾷ στό σκοτάδι ἀντικιαστὰ κ' οἱ πέτρες κυλοῦνε στὸν γκρεμὸ, ὅπου δογγὰ ὁ καταρράχτης. Ξαναλαφιάζουνται. Ἐπese κάπου τουφέκι καί δεύτερο καί τρίτο.

«Τώρα εἴμαστε καλά!»

«Ἴσια στήν κορφὴ ἀνεβάτε, νά πιάσουμε τὴ ράχη», προστάζει ὁ ἀρχηγός.

«Ἴσια!»

«Ἄς τὴν ἀνέδει ὅποιος μπορεῖ.»

Δέν ἀκούστηκε ἄλλη τουφεκιά, μὰ μιά ράχη κλείνει τώρα τὸ δρόμο καί κάτι σάν ἀντάρα, σάν καπνὸς φαίνεται πίσω ἀπὸ τὴν κορφὴ της. Δίχως ἄλλο χωριὸ θά καίγεται.

«Τὶ θέλουμε αὐτοῦ ψηλά; Ζερβά νά κάμουμε.»

«Ζερβά εἶναι τὸ ποτάμι.»

«Καὶ δεξιὰ τὰ Γιάννινα.»

«Πίσω, πίσω! Οἱ Τοῦρκοι κατεβαίνουνε!»

Μὰ ποῦ νά βρεθεῖ ὁ δρόμος πίσω; Ἴσια λοιπὸν κι ὅ,τι θέλει ἄς γίνει. Τὰ στουρνάρια δέν εἶναι μαλακότερα καὶ δῶ, κι ἄλλονε βαρᾷ τὸ παλιοτσάρουχο, ἀλλοῦνοῦ σακατεύει τὴ φτέρνα ἢ μπότα. Καὶ τὰ φουσέκια πᾶνε δέκα ὀκάδες.

Ξεψυχισμένοι ανεδήκανε τή ράχη. Ούτε άντάρα, ούτε καπνός ούτε χωριό βλέπουνε νά καίγεται. Τί νάτανε; Νά γελαστούνε τόσοι νομάτοι! Ή καρδιά ἤρθε στόν τόπο της, άνασαίνουνε μιά στιγμή καί ροβολοῦνε τή ράχη άπό τό άλλο πλάγι. Μ' άξαφνα πάλι λαγγεύει καί σταματᾷ ὁ μπροστινός:

«Σιγά, παιδιά, σταθῆτε· πατήματα.»

«Νά, δέν άκούς;»

«Πατήματα εἶναι, αλήθεια.»

«Έρχουντ' ἴσια πρὸς τά δῶ.»

«Άναμερίστε, πιάστε τήν πλαγιά. Γεμίστε τά τουφέκια!»

Παραμερίσανε ὅλοι καί ταμπουρωθήκανε στό σκοτάδι. Βαστοῦνε τήν άνάσα, μά οἱ καρδιές χτυποῦνε σά σφυριά στίς πέτρες, ὅπου άκουμπᾷ τό στήθος. Τά πατήματα προχωροῦνε άγάλια· δέν εἶν' ἕνας, εἶναι πολλοί· τούς κρύδουνε τά κλαριά καί τό σκοτάδι.»

«Μήν κουνηθεῖ κανεῖς, άφίστε νά ζυγώσουνε.»

«Νά τοι, δές, σειοῦνται τά κλαδιά.»

«Ρῶτα ποιοί 'ναι, πρίν ζυγώσουνε!»

«Τίς εἶ;»

Καμιά άπόκριση.

«Τίς εἶ; Τίς εἶ;»

Τά κλαδιά ανταρευτήκανε, σάλαγος τάραξε τό σκοτάδι.

«Έρχονται άπάνω μας», μουρμουρίζει μιά φωνή. Μπάμ! Μπούμ! Ὁ θόρυβος τριπλώνει, σκορπᾷ· τρίζουνε κλαδιά σά νά σπάζουνε καί βροντοῦνε λιθάρια στόν γκρεμό.

Τοῦρκοι θάτανε καί φύγανε σάν άκούσανε τουφέκια. Οἱ άντάρτες άνασάνανε· σηκωθήκανε. Μά τώρα ποίός τραβᾷ μπροστά, μά καί ποίός πρωτολέει τό: πᾶμε πίσω;

«Σταθῆτε, δέν άκούτε κεῖ;»

«Σά βογγητό!»

«Καί μένα μοῦ φάνηκε πῶς κάτι σωριάστηκε μέ τήν τουφεκιά.»

Ὁ ἕνας ντράπηκε τόν άλλο καί προχωρήσανε στό μονοπάτι.

Ένα γελάδι ξαπλωμένο χάμω άργοσπάραζε τά πισινά του πόδια.

«Ποίός ἔρριξε;» ρωτᾷ ὁ ἕνας τόν άλλον καί προχωροῦνε παραπέρα.

«Σοφτάδες! Σοφτάδες!» άκούει πάντα τή φωνή τοῦ Βουλοδήμου ὁ Παῦλος καθώς τρέχει στό σκοτάδι.

Μά τό σκοτάδι ἄρχισε νάριώνει κι ὁ δρόμος τῶν παλικάριῶν μέσ τήν τραχειά ἔρημιά δέ βρῖσκει τέλος. Ὅρνιθια αὐτιαζόντανε, μά ανθρώπινη κατοικιά δέν άπαντούσανε. Κάπου περάσαν ἕνα ρημοκλήσι, μά κι αυτό χωρίς καντήλι κι ὁ μῦλος, ὅπου σταματήσανε σέ μιά ἄγρια λαγκαδιά, κλειστός, ρημαγμένος καί κείνος· βογγοῦσε τό νερό, μά ἡ φτερωτή του δέν άνάδευε.

Ξάφνω ἕνας ξεχώρισ' ἕναν ἴσκιο στό θαμποχάραμα· ἄνθρωπος εἶτανε κ' ἔφευγε: «Έ, πατριώτη! Τοῦρκος, φάντασμα, ὅ,τι κι ἄν εἶσαι στάσου!»

«Τί θέλετε;»

«Νά μᾶς δείξεις τό δρόμο στή Στρεβίνα.»

«Στρεβίνα γυρεύετε δῶ; θά φτάσουνε κεί οἱ Τοῦρκοι πρὶν ἀπ' τ' ἐσᾶς;
»Τί; Τοῦρκοι; Ποῦ εἶναι οἱ τοῦρκοι; Τί ἔγινε; Πές τίς ξέρεijs.»

«Νά, πλακώσανε, τσοῦζουνε φωτιά, ἄλλοι καί τρισαλλοὶ μας τοὺς ραγιάδες.»

«Πήγορα δεῖξε μας τὸ δρόμο στή Στρεβίνα.

»Στρεβίνα δῶ; ἐδῶ 'στε στὸν "Αἰ Γιώργη. Μὴ στέκεστε, σύρτε νά σμίξετε τὸ στρατό.»

«Βγάλε μας στοὺς δρόμους!»

«Πάω νά γλυτώσω τὰ γελάδια, ὁρέ, νά τὰ λακκίσω στὰ ρουμάνια.»

«Γλύτωσέ μας πρῶτα.

»Ἀμάν, ὁρέ παλικάρια.»

Μιά κἀνα πιστολιοῦ γυάλισε ἀπάνω του μέσα στοὺς θάμπωμα κι ὁ ραγιᾶς ὑπάκουσε. Κάμανε φτερά τὰ πόδια. Δέν τὰ κτυποῦσε πιά τσαρούχι, δέν τὰ ἐσφιγγε μπότα, τάχρειαστα φουσέκια σκορπίσανε μὲς τὰ ρουμάνια. Χάραξε ἡ αὐγὴ ὅταν ὁ Παῦλος κ' οἱ συντρόφοι του περνοῦσανε τὸ ξύλινο γεφύρι τοῦ ποταμοῦ ποῦ τοὺς ἔδωκε παντοῦ μπροστά ὅλη τὴ νύχτα.

Τρεῖς ὥρες ἔστεκε στοὺς πόδι ἐκεῖ ἓνας λόχος καὶ περίμενε νά κατεβεῖ ἓνας ἄλλος ἀπὸ τὸ βουνό, νά ὑποχωρήσουνε μαζί. Τὸν εἰδοποιήσανε ἀπὸ τὰ μεσάνυχτα, ἦρθε ἡ αὐγὴ καὶ κείνος δέ φαινότανε. Μὲ διὰ κρατοῦσανε οἱ ἀξιωματικοὶ τὸ λοχαγό, ποῦ ἤθελε νά μὴν περιμεῖνουν ἄλλο. Οἱ στρατιῶτες μουρμουρίζανε καὶ βλαστημοῦσανε.

«Πήγες, μωρέ, τοῦ τόπες;» ρωτοῦσε καὶ ξαναρωτοῦσε ὁ λοχαγός ἓνα λοχία.

«Τί ψέμα θά σᾶς πῶ;»

«Καὶ τί σοῦ ἀπάντησε;»

«Μ' ἔβρισε καθὼς σᾶς εἶπα.»

«Ποῦ τῶδρηκε στὰ κατσάδραχα καὶ τόπιε!» ἔλεγε ὁ λοχαγός στοὺς δυὸ ἄλλους ἀξιωματικούς.

Προσμένανε τὸ λόχο τοῦ Παλιούρα κι ὁ σταυραετός, ποῦ ἔφερε χτές τὸ μήνυμα τοῦ λοχαγοῦ Λαγίνα γιὰ τές δυὸ χιλιάρικες μπουκάλες, δέν εἶπε ψέματα.

«Δέν τὸ κουνῶ ἀποδῶ», ἀπάντησε ὁ Λαγίνας, σάν τοῦ μνηύσανε νά ὑποχωρήσει «Στά ταμπούρια!» φώναξε, στὰ «ταμπούρια, παλικάρια!»

«Καὶ γὼ τὸ πίνω, μὰ ὥς αὐτοῦ δέν καταναίνω», ἔλεγε μέσα του ὁ ὑπολοχαγός Πιαταγάνας, ἐκεῖ ποῦ σύνταζε τὸ λόχο γιὰ τὴν ὑποχώρηση.

Τρομάξανε νά δάλουνε τὸν ἀγριεμένον καπετάν Παλιούρα στοὺς ἄλογο, ποῦ εἶχε ὁ λόχος γιὰ νά σέρνει τὰ φουσέκια. Παρατήσανε αὐτὰ καὶ φορτώσανε τὸ λοχαγό τους.

«Ποῦ πᾶμε, ὁρέ; Στά Πάννινα θά πᾶμε, ποιός τὸ λέει νά πᾶμε πίσω;» φώναζε ὁ λοχαγός.

«Ἀχά, στὰ Πάννινα!» ρέκαζε κι ὁ λόχος ροβολώντας στοὺς σκοτάδι ἀπὸ τὰ βράχια, ὅσο ποῦ ἔφτασε μαζί μὲ τὴν αὐγὴ στοὺς ξύλινο γεφύρι τοῦ Λούρου μὲ τὰ πράσινα, κοιμισμένα νερά.

Ὁ ἥλιος ὄρεξε καὶ στρατό κι ἀντάρτες στοὺς μεγάλο δρόμο. Πήγαινε ὁλόγισα στὴν Ἄρτα καὶ δέν εἶχανε πιά φόβο νά τονέ χάσουνε.

Τὸ ξάδερφό του Βουλοδήμο ξαναπάντησε ὁ Παῦλος Γέρακας κοντὰ στοὺς γεφύρι

τῆς Ἄρτας. Τόν εἶχε βαρέσει καί κεῖνον τό τσαρούχι καί γύριζε μέ τούς εὐζώνους του καθάλα σ' ἓνα παλιομούλαρο.

«Ἐ πῶς τά βλέπεις τώρα, ξάδερφε; Ξανασιμίξαμε», φώναξε τοῦ Παύλου, σάν τόν ἀντίκρισε. Ὁ Παῦλος τονέ σίμωσε: «Μά δέ μοῦ λές, πῶς ἔγινε;» ρώτησε.

«Πῶς θές νά γίνει! Νά, σδάρνα μᾶς πήρανε, σδάρνα πήραμε καί μεῖς τούς ἄλλους ἀποπίσω κι ὅποιος πρωτοφύγει. Κρίμας μονάχα τό παιδί, τόν ἔφεδρο ἀνθυπολοχαγό μου ἤθελε νά μοῦ σηκωθεῖ ὀρθός σάν τόν Καραϊσκάκη καί τοῦ τή φυγέψανε στό γόνα. Θά τοῦ ξεθυμάνουνε κι αὐτουνοῦ τά αἵματα, ἂ γλυτώσει.—».

Εἶπε ὁ λοχαγός καί χτύπησε μέ τήν ἄκρη ἀπό τό καπίστρι τό κουτσό μουλάρι. Δέν ἤθελε νά μείνει πίσω ἀπό τό λόχο του.

Ὁ Παῦλος στάθηκε καί περίμενε τούς συντρόφους του. Ἴδιο μουλάρι ἔφερεν πίσω καί τόν ἀντάρτη ποιητή, χτυπημένον κι αὐτόν ἀπό τήν μπότα. Ἐρχότανε δίπλα δίπλα μέ τό λοχαγό Παλιούρα, παλιό του γνώριμο. Σκυφτά εἶχανε τά κεφάλια τους καί κουβεντιάζανε ἡσυχᾶ ἢ ὀψη καί τῶν δυό ἔδειχνε πῶς εἶχανε ξεμεθύσει.

Μεταφράστηκε

ΑΡΤΑ*

(Ἀναμνήσεις)

Θ. ΚΩΣΤΟΥΡΟΥ

* Ἐπιμ. ἑκδ. Ν. Μ. Λάμπρου, Ἀνάπλι, 1941. (Δακτυλογραφημένο [σπανιώτατο-δυσέρευτο] βιβλίο. Ἰδιωτ. Συλλ. Γ. Καρατσιώλη).

ΑΓΡΙΝΙ - ΚΑΡΒΑΣΑΡΑΣ - ΑΡΤΑ Ἕνας ἀπὸ τοὺς πῖο στραπα-
τσαρισμένους δρόμους τῆς Ἠπειροῦς. Ἕνα σαράβαλο τραυ-
ματιοφοριακὸ λεωφορεῖο μᾶς κλυδωνίζει καὶ μᾶς τινάζει

διαρκῶς. Κάθισμα δὲν ὑπάρχει παρὰ μονάχα δυὸ μπράντες. Δοκιμάζουμε νὰ ξαπλω-
θοῦμε σ' αὐτές, μὰ τὸ τίναγμα εἶναι τέτοιο πού παρατᾶμε αὐτὴν τὴν προσπάθεια.
Τότες ἀγκαλιαζόμαστε ὅλοι -δέκα εἴμαστε στ' ἁμάξι- καὶ τί ἄλλο -τραγουδοῦμε.
Τραγουδάει μαζί μας κι' ὁ στρατιώτης σωφὲρ. Τὴν ἴδια μέρα θὰ ξανακάνῃ δυὸ φορές
τοῦτον τὸ δρόμο κι' ὕστερα θὰ ταξιδέψῃ αὐριο γιὰ τὰ Γιάννινα. Θαῦμα ἀντοχῆς τὰ
Ἑλληνόπουλα σωφεράκια. Φτάνουμε στὸν Καρβασαρά (Ἀμφιλοχία) μιά συμπαθέ-
στατη κωμόπολι στὸ μυχὸ τοῦ Ἀμβρακικοῦ ἀμφιθεατρικὰ χτισμένη. Σταματᾶμε γιὰ
λίγο ἐδῶ, τρῶμε κάτι στὸ πόδι καὶ ξανά δρόμο. Τώρα ὁ δρόμος φτιάνεται λίγο-λίγο,
προχωροῦμε ἀκόμα δυὸ ὥρες καὶ στὸ βάθος φαίνονται τὰ πρῶτα Ἀρτινὰ σπίτια.
Περνοῦμε μιά δενδροστοιχία, ἀντικρύζουμε τὴν προτομή τοῦ ποιητῆ Κρυστάλλῃ,
προχωρᾶμε ἀκόμα καὶ σταματᾶμε στὴν πλατεία, ἔξω ἀπὸ τὸ Φρουραρχεῖο. Σημαῖες
παντοῦ. Ἡ μουσικὴ τῆς πόλης χτυπάει. Τί συμβαίνει; Τό μαθαίνουμε ἀπ' τὰ στόματα
ὅλων: ἔπεσε ἡ Κορυτσᾶ! ἡ Κορυτσᾶ! ἡ θρυλικὴ Ἑλληνικώτατη πολιτεία πού τόσες
μέρες πολιορκούσαμε! Ὁ Στέργιος μέ φιλάει. Ὁ Σαβράμης μοῦ δίνει τσιγάρο. Τοῦ τ'
ἀρνιέμαι γιατί καπνίζω πούρα. Μέ κοιτάζει μέ κωμικὸ παράπονο καὶ προσθέτει σέ
τέλεια γαγκαρέϊκη ἀργκό:

- Καλὰ ἀδερφάκι κύριε Ἀνθυπολοχαγέ! Φούμαρε μιά φορά κι' ἀπ' τὴ δική μας
πάρτη! Μιά φορά πέφτει ἡ Κορυτσᾶ, δὲν πέφτει κάθε μέρα!

- Καπνίζω σιγαρέττο!

Τό Γυμνάσιο τῆς πόλης, ἓνα μεγάλο τοιμεντόχτιστο ἴδρυμα, μᾶς λέει ὁ Φρουράρχος.
Θὰ χρησιμέψῃ γιὰ Νοσοκομεῖο μας. Ὡστε ἐδῶ θὰ μένουμε! Καὶ τό «μέτωπο»! Καὶ
τὰ ὄνειρα! Καὶ οἱ σκηνές πού τοιμάσαμε! Καὶ ἡ «αὐτοκρατορικὴ» πού θὰ χρησίμευε
γιὰ φαρμακεῖο! Πᾶνε ὅλα! Ἐμεῖς οἱ τρελλοὶ στραβομουτσουναίζουμε. Οἱ ἀδελφές τό
ἴδιο. Στίς σκηνές θᾶταν πολὺ «ρωμαντικὸ»! λέει κάποια. Κι' ἓνας ἄλλος:

- Καλὰ μαμαζέλ, ἂς φτάξῃ ὁ Δεκέμβρης καὶ τὰ λέμε!

Μόνο ὁ Διευθυντὴς εἶναι εὐχαριστημένος. Αὐτὸς τὸλεγε καὶ τό ξανάλεγε ἀπ'
τὴν Ἀθήνα, τονίζοντας μιά-μιά τίς συλλαβές:

- Φρονῶ ὅτι πρέπει νὰ ἐγκατασταθῶμεν ὑπὸ στέγῃ-η-ννν!!!

Κουβαλᾶμε λοιπὸν τὰ πράγματά μας καὶ ξεφορτώνουμε γιὰ τελευταία φορά. Οἱ
καμπάνες χτυποῦνε συναγερμὸ μέ χωρὶς καμμιὰ ἐμφάνισι ἐχθρικοῦ ἀεροπλάνου.

Τοῦτο βαστάει μισή ὥρα. Ξαναρχίζουμε καί τή νύχτα πιά ἡ διαδικασία τελειώνει.

Τί χλαπαταγή γίνεται τό ἴδιο βράδυ στό Ξενοδοχεῖο «Ἄνεσις» πού καταλύουμε! Στό δωμάτιό μας —πιάσαμε ἓνα καί οἱ τέσσεροι— δέν ἀφήνομε τούς δίπλα νά κοιμηθοῦνε.

Ἐπιχειρῶ νά γράψω στήν Ἀθηναϊκή Νίτσα μά συγκαιρινά μοῦρχεται μιὰ μαξιλαριά στό κεφάλι. Τήν ἀνταποδίδω καί λαμβάνω τρεῖς. Πετάω κι' ἐγώ τό χιτώ-
νιο, ξαναγίνουμε παιδί καί, γεμᾶτος μένος, λαμβάνω μέρος στό μαξιλαροπόλεμο

Σέ λίγο, ἀφοῦ ἡ καμαριέρα μπαίνει τρεῖς φορές γιά νά μᾶς συστήσῃ ἡσυχία, δημιουργιέται ζήτημα γιά τό ποιός θά ξαπλωθῇ χάμου καί ποιός θά πέσῃ στό κρεβάτι γιατί ἐμεῖς εἴμαστε τέσσεροι καί τά κρεβάτια δύο. Στό τέλος ρίχνουμε κλῆρο κι' ὁ διοπτροφόρος Σαδράμης μέ τό Δρόσο ἀποτυχαίνουν.

ΑΡΤΑ!

Τί νά σοῦ πρωτοθυμηθῶ καί τί νά σοῦ πρωτοθυμηθῶ γλυκειά μου ἀγαπημένη πολ-
ιτεία!

Κάθε σου γωνιά γλυκειά μου, κρύβει γιά μένα, γιά μᾶς ὅλους πού κοντά σου
τόσους μῆνες ζήσαμε, κρύβει κι' ἀπό μιὰ γλυκειά θύμησι.

Μᾶς ὑποδέχτηκες ἓνα χειμωνιάτικο πολεμικό μεσημέρι καί στοργικά μᾶς φι-
λοξένησες καί μᾶς νανούρισες γλυκά μέ τοῦ Ἀρχάχθου σου τό μουρμουρητό, πού
νανούρισμα μοιάζει σέ μοτίβο ἀπαλό καί γαλήνιο!

Ζήσαμε ὥρες ἀξέχαστες στοῦ Κρουστάλλη σου τό ῥωμαντικό κεντράκι στοῦ
ποταμιοῦ σου δίπλα τό κύμα κι' ἀκόμα ὄνειροπολήσαμε ὥρες κι' ὥρες στῆς «Κάτω
Παναγιάς» τή μυστικόπαθη γαλήνη.

Τί νά σοῦ πρωτοθυμηθῶ καί τί νά σοῦ πρωτοθυμηθῶ ἀγαπημένη μου Ἡπειρώ-
τικη πολιτεία!

Τόν κάμπο σου τόν ἀπέραντο πού χρύσιζε ἀπό τό πλήθος τῶν πορτοκαλλιών
σου ἢ τά ὀλοπράσινα περιδόλια σου πού σ' ἔκαναν ἀπό μακριά νά μοιάζεις μέ Ἐδέμ
παραδείσια!

Κάθε φορᾶ πού, ὑποθέσεις ὑπηρεσιακές, μᾶς πέραναν μακριά σου, πρός τά
Πάννινα ἢ πρός τήν Πρέβεζα ἢ ἄλλου, μπουχτίζαμε γρήγορα τόν κοσμοπολίτικο
χαραχτήρα τῶν μερῶν πού πηγαίναμε καί δέ βλέπαμε τήν ὥρα νά ξαναπετάξουμε
καί πάλι στή γλυκειά μας «Ἀρτούλα»!

Σέ συνηθίσαμε καί μᾶς συνήθισες κι' ἔγιναν χαρές σου οἱ χαρές μας καί πίκρες
σου οἱ πίκρες μας! Μ' ἀλλοίμονο ἢ μοῖρα τῶγραπεν ἄλλοιῶς τό ριζικό σου καί ἓνα
πρωί τοῦ Μεγασάβδατου χέρι πολεμικό σέ σύντριψε καί πληγωμένη βαριά σωριά-
στηκες βογγώντας. Μαζί μέ τή δική σου συντριβή χάθηκεν κι' ἡ δική μας εὐτυχία
καί μιὰ μέρα σ' ἀφήσαμε πονεμένοι κι' ἐμεῖς καί κυνηγημένοι ἀπ' τό δρόλαπα τῆς
μάχης κι' ἐφύγαμε μακριά σου.

Πάντα, πάντα κάθε στιγμή ἡ θύμησή μας σ' ἐσέ ξαναγυρίζει καί μέ νοσταλγία
θαθείά σέ θυμώμαστε πατρίδα μας δεύτερη ἀλησμόνητη, ἀγαπημένη μας Ἄρτα!

ΕΠΙΣΗΜΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

“Ένα δωμάτιο πᾶς νά στολίσης ἐπιπλώνοντάς το καί τὰ βρίσκεις μπαστούνια, καί τὰ σαστίζεις καί δέν ξαίρεις ἀπό ποῦ ν’ ἀρχέψης καί ποῦ νά τελέψης! “Αμ’ ἐλάτε σεῖς νά στήσετε καί νά νοικοκυρέψετε ἓνα Νοσοκομεῖο ὀλάκαιρο μ’ 150 κρεβάτια καί ἐγκαταστάσεις καί νά ταχτοποιήσετε ἓνα σωρό τζουμπλέκια πού διαρκῶς θγαίνουν στό φῶς ἀπό τίς κόφες, τίς κάσες, τούς μπόγους καί τ’ ἄλλα μπαγάζια μας!

“Ὅλες οἱ ἀδελφές εἶναι στό πόδι. “Άλλες καθαρίζουν τζάμια, ἄλλες σφουγγαρίζουν πατώματα κι’ ἡ Παπάγενα μ’ ἓνα σφουγγαρόπανο πλένει τὰ πρεβάζια τῶν παραθυριῶν. “Εξοχος εἶναι ὁ ἀνθυπίατρος “Αποστολίδης! Σαραντάρης, κοντός, χοντρός, μέ στρογγυλή συμπαθέστατη κοιλίτσα, ἀνατολίτης σωστός, ἔχει ἀναλάβει νά μᾶς φτιάξῃ τό συσσίτιο. Καί πραγματικά τὰ καταφέρει σπουδαῖα. “Εγώ διοργανῶνω μαζί μέ τό Φώτῃ τό φαρμακεῖο μου στό ὑπόγειο τοῦ χτιρίου, δίπλα στή διαχείριση τοῦ Στραβόλαιμου. Τό φαρμακεῖο τοιμάστηκε, ἡ ζυγαριά στήθηκε καί νᾶμαι στό ἔργο.

Ξαμολιέμαι ἀπ’ τό Διευθυντή πρὸς ἀνεύρεσιν φορμόλης γιά τήν ἀπολύμανσι τοῦ χτιρίου.

ΠΑίρνω καί τούς ἄλλους τῆς παρέας καί ψάχνω τήν ἄγνωστή μου “Αρτα γιά ναῦρω τόν Νομίατρο. Τόν βρίσκω. “Ενας κοντός ἀγαθός ἀνθρωπάκος –Κομπορόζο τόν λένε– μ’ ὑποδέχεται στήν αὐλή τοῦ σπιτιοῦ του καί τοῦ ξηγάω τό λόγο τῆς ἐπίσκεψης:

– Φορμόλη! “Α! ναι! Αὐτή πού εἶναι γιά ἀπολύμανση μ’ ἐκείνη τή συσκευή πού τή λένε... τή λένε...

– Βρεσλαῦ!α!

– Ναί, ναι βρεσλαῦ!α! Μπράβο! “Εχω παιδί μου, ἔχω νᾶ σοῦ δώσω καί συσκευή καί φορμόλη, ἔχω ὀλόκληρο στόκ!

– Πῶς τό εἶπε αὐτό τό τελευταῖο! –μου ψιθυρίζει ὁ Σαβράμης– Πές του νά τό ξαναπῇ!

– Τί εἶπατε ὅτι ἔχετε;

– Στόκ, παιδί μου, στόκ! Δυό ὀλόκληρα κιλά! “Ε! αὐτό εἶτανε! ἀπ’ ἐδῶ κι’ ἐμπρός, ὁ ἀγαθός Νομίατρος πῆρε τό παρατσούκλι του γίνηκε ὁ «κύριος Στόκ!»

Τό “Αποστολίδειο φαῖ εἶναι νοστιμώτατο, πιτυχεμένο κι’ ἄφθονα καρυκευμένο. Σωστό “Ανατολίτικο! Δέχεται τὰ συγχαρητήριά μας καί τοῦ ἀναθέτουμε τόν τίτλο τοῦ ποποτάρχη. “Ενας φωνογρᾶφος μέ πλῆθος πλάκες συνοδεύει μέ μουσική τό φαῖ μας. Καθόμαστε ὅλοι στό τραπέζι. Ὁ “Αποστολίδης καταφθάνει τελευταῖος, ἰδρωμένος ἀπ’ τήν κουζίνα ἀλλά κατευχαριστημένος καί πεινασμένος. Κάθεται καί παρακολουθεῖ μ’ ἄγρυπνο μάτι τόν μαίτρ πού, ἀπαθής, σερβίρει. Στό τέλος, βλέποντας πῶς οἱ καλλίτερες μερίδες μοιράζονται δέν κρατιέται καί φωνάζει σέ ἀπταιστή ὀγλούδικη γλῶσσα:

– Τοῦζωντήρη! Κομμάτι κρέας, μπζαχνό παρακαλῶ! Προσωρινή τραπεζαρία μέχρι τήν ὀριστική ταχτοποίηση εἶναι ὁ ἀπάνου διάδρομος τοῦ Νοσοκομείου. Γνωρίζω μιά-μιά τίς ἀδελφές πού, μουδιασμένες ἀκόμα, κάθονται ὅλες μαζί στή μιά ἄκρη τοῦ

τραπεζιοῦ. Χωριστά τὰ πρόβατα ἀπό τὰ ἐρίφια! Ἐξόν ἀπό τήν κυρία Παπάγου εἶναι ἡ προϊσταμένη δις Νικολάου, αἱ δίδες Κινδύνη καί Λακκοῦ δυό γεροντοκόρες, ἡ κυρία Καραντώνη, μιά ζωντοχῆρα Κρητικά μέ θαυμαστό παράστημα καί πλατινένια μαλλιά, ἡ δις Μυλωνά πού δέν κάνει ἄλλο παρά ν' ἀλλάξῃ τίς πλᾶκες τοῦ φωνογράφου κι' ἀκόμα ἓνα ὠραῖο τρίπτυχο: οἱ δίδες Κυριακίδου, Ἐγγλεζοπούλου καί Μαυρομάτη.

Γιά τίς τρεῖς τελευταῖες πού εἶναι καί οἱ πιό ὁμορφες μοῦ δίνει πληροφορίες σιγαλά στ' αὐτί ὁ αἰώνιος Στέργιος:

– Πιά τήν Ἐγγλεζοπούλου σοῦχω πῆ. Ἡ Κυριακίδου εἶναι κι' αὐτή Αἰγύπτια μά ἀπ' τό Κάιρο. Ἡ Ἄννα ἡ Μαυρομάτη εἶναι ἐθελοντής στήν ὑπηρεσία ἀπό μεγάλη Ἀθηναϊκή οἰκογένεια. Σέ φτάνουν αὐτά;

– Πρός τό παρόν, ναι!

Στά ἐπιδόρπια ἀπαγγέλθηκε καί τό πρῶτο φύλλο τῆς ἐφημεριδοῦλας, πού ἐξέδωσα τῆς «Ἠχοῦς τοῦ Νοσοκομείου Διακομιδῆς Ε.Ε.Σ.»

Ἡ ἀπαγγελία γίνηκε στό ὑπόγειο καταφύγιο τοῦ χτήριου γιατί στό μεταξὺ γίνηκε συναγερμός.

ΚΡΕΒΒΑΤΙΑ ΤΗΣ ΛΕΒΕΝΤΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΝΟΥ

Ἀράδα οἱ μεγᾶλες λευκές αἵθουσες ἔχουνε γεμίσει ἀπό πρόσωπα νεανικά πονεμένα.

Οἱ τραυματίες μας μιλοῦνε μέ πίστη κι' ἐνθουσιασμό γιά τό Μέτωπο, μά οἱ πιότεροι πονοῦνε ἀφόρητα.

Κρυοπαγήματα! Νά ἡ μεγάλη μᾶστιγα τοῦ πόλεμου τούτου! Τό χειρουργεῖο μέ τή διεύθυνση τοῦ Κούρια μέ βοηθοὺς τόν Κοκλανάκη καί Στέργιο καί μέ δάρδιες ὅλους σχεδόν τούς ἀνθυπιάτρους, δέν παύει ἀδιάκοπα νά κόβῃ σάπιες καί θρωμερές σάρκες. Πάνω κεῖ, στ' ἀφιλόξενα Ἀλδανικά βουνά, μέσα στά χιόνια, χωμένοι οἱ πολεμιστές μας, παθαίνουν κρυοπαγήματα τρίτου βαθμοῦ κι' εἶναι τώρα ξαπλωμένοι πάνω στό φριχτό χειρουργικό κρεβάτι μέ τὰ πόδια σάπια καί θρωμερά.

Δέκα τέτοια σαπισμένα πόδια κόψαμε σήμερα κι' ἦταν τό θέαμα κάτι φριχτό!

Ὁ Βασίλης, ἓνας τελειόφοιτος τῆς Ἱατρικῆς, ἐθελοντής Κύπριος, ἔχει κομμένο ἀπ' τὰ Γιάννινα τὸνα του πόδι κι' εἶναι χλωμός σάν τό θάνατο. «Ἡ μαννοῦλα μου... ἡ μαννοῦλα», ψιθυρίζει μέ τὰ χεῖλη του τὰ πανιασμένα. Τ' ἀπόγεμμα καί τ' ἄλλο του πόδι παρουσιάζει ἐκδήλωση ἀερογόνου γάγγραινας. Πρέπει νά κοπῇ. Τοῦ τό λέμε. Δέ μιλάει μόνο ἓνα δάκρυ κυλάει πάνω στά σκελετωμένα του μάγουλα. Τήν ἄλλη μέρα τό πρῶτ' ἀγγραινιάζει τό δεξιό του χέρι. Τό νοιώθει τώρα πῶς εἶναι χαμένος, μά ἐγκαταλείπεται πάνω στό κρεβάτι γιά τό κόψιμο καί τοῦ χεριοῦ τούτου. Ὁ Κούριας εἶναι χλωμός ἀπ' τή συγκίνηση μά τό χέρι του σταθερό. Καί πάνω κεῖ ὁ Βασίλης πεθαίνει.

Ἐνας μαυριδερός φαντᾶρος ἀπ' τήν Ἐλασσῶνα κοιτάει στό κρεβάτι τῶν «προγεγραμμένων» ἔξω στό διάδρομο σ' ἀπομόνωσι. Ἐχει σηψαιμία καί παραμιλαίει:

– Κρυώνω...ω! πῶς κρυώνω!... ἀδελφοῦλα... σκέπασέ με... ἀδελφοῦλα... κρυώνω σου λέω... δέν ἀκούς!...

Στοργικιά ἐκείνη, σά μητέρα, τοῦ σκουπίζει τό στόμα τό πλημμυρισμένο μέ ἀφρούς καί τόν σιγυρίζει. Κεῖνος ξακολουθαίει τό παραμιλητό:

– Θά τόν πάρουμε... σέ λίγο... σου λέω κύρ-λοχία. Τί!... δέν θάν τόν πάρουμε! Τῶρ θά δῆς... χυμάω νάνννά! Νά κι' αὐτή! Νά καί τούτη! Βαρᾶτε στά σκυλιά! ἄερα! ἄερα... ἀέρρρασα!!!!...

Οἱ τελευταῖες συλλαβές πνίγονται στό λαρύγγι του. Πνάζεται. Πετάει τά σκεπάσματα. Στυλώνει τά μάτια σ' ἓνα σημεῖο στό ἄπειρο! Τά μάτια κεῖνα τώρα γίνηκαν γυαλένια! Πέθανε...

Στό θάλαμο 8 κυριαρχεῖ εὐθυμία!

Ἐδῶ εἶναι οἱ ἀλαφρύτερα πληγωμένοι. Ἕνα γραμμόφωνο στή μέση τοὺς συντροφεύει μέ τοὺς ῥυθμούς του. Ἕνας Μωραῖτης, τρία μέτρα μπόϊ, δάξει καί ξαναδάξει τό γέρο-Δῆμο καί μαζί μέ τήν πλάκα, τραγουδάει κι' αὐτός. Οἱ Ἀρτινές κοπέλλες πρόθυμα μᾶς ὑπηρετοῦνε. Ἦρθαν ἐδῶ ὡς ἐθελοντές νοσοκόμοι καί κουδολοῦνε στοὺς τραυματίες πορτοκάλια (τί πορτοκάλια καί τούτα τῆς Ἄρτας!) λουλούδια, σοκολάτες, καρAMELΛΕΣ καί περιοδικά. Οἱ ἀδελφές οἱ δικές μας δέ σηκώνουν κεφάλι. Τίς ὥρες τῆς δουλειᾶς, μέρα καί νύχτα, ἀμίλητες, ἔξω ἀπό τήν ὑπηρεσία, τρέχουν ἐδῶ κι' ἐκεῖ σκορπιζοντας ἐδῶ δυό λόγια παρηγοριᾶς, ἐκεῖ ἓνα χάδι, πιό κάτω ταχτοποιώντας ἓνα μαξιλάρι κι' ἀκόμα βοηθώντας στό σαβάνωμα κάποιου πού πεθαίνει. Κι' ἀλλοίμονο... πεθαίνουν πολλοί!

ΟΙ ΜΕΡΕΣ ΠΟΥ ΚΥΛΟΥΝΕ...

Κάτω στό ὑπόγειο φαρμακιάκι μου φτιάνω τίς σκόνες μου γιά τοὺς πόνους, τοιμάζω τίς σολουσιόνες μου καί τά ῥιθανόλ, τό ὀξυζενέ μου καί τά χάπια μου κι' ἀπομονώνουμαι κεῖ. Μόνο πού καί πού, ἡ σιδερένια στροφικὴ σκάλα πού ὀδηγάει ὡς ἐδῶ κάτω, ἡχάει ἀπό τό χτύπημα ἑνός τακουνιοῦ κι' ἓνα «ἀδελφικό» προσωπάκι σκύφτει γιά νά παραγγεῖλῃ κάτι: ἓνα λαύδανο ἢ μιὰ ἔνεσι. Πιό συχνά θωρῶ στό καταφύγιό μου τήν μελαχροινὴ Καίτη Κυριακίδου καί, ἀφοῦ ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐξυπηρέτησι τελειώνει, μιλοῦμε λίγο φιλικά. Συμφωνοῦμε σέ πολλὰ κι' ἔχουμε γίνει καλοὶ φίλοι. Νά κι' ἓνα τραγουδάκι πού τῆς σκάρωσα, ἐμπνευσμένος ἀπ' τίς συχνές «καθόδους» της στό ὑπόγακι μου:

ΤΡΑΓΟΥΔΑΚΙ

Κάτω στό ὑπόγειο, δίπλα στό στρατῶνα

Ἀνάμεσα σέ σκόνες καί γουδιά

κάθε λεπτὸ τό νοιώθω σάν αἰώνα.

Ἰδανικὴ, ἡ φιλικὴ σου Εἰκόνα

Τὴν ἄδειά μου σάν πλημμυράει γωνιά

ἥλιος φωτáει στοῦ βίου μου τό χειμῶνα.

Οἱ ἄλλοι ἀνθυπίατροι ἔχουν καθέννας νοικιάσει ἀπόνα ἄρτινὸ δωμάτιο. Οἱ ἀδελφές μέ τήν κυρία Παπάγου μένουν σ' ἓνα θαυμάσιο σπίτι, τό καλλίτερο τῆς Ἑρτας, πού εὐγενικά τούς παραχωρήθηκε. Ἐγώ, οἱ τρεῖς τραυματιοφορεῖς κι' ὁ Στέργιος, βολευτήκαμε στό ἀπάνου μέρος τοῦ Νοσοκομείου σ' ἓνα μοναχικό δωματιάκι, ἐντελῶς ἀπομονωμένο, πού τό ἐπιπλώσαμε τέλεια καί γίνηκε τό «ἄντρον» μας.

Πᾶμε ἐκεῖ κάθε βράδυ ἀπ' τίς 9 γιά νά «κοιμηθοῦμε» καί καταντᾶμε νά κάνουμε αὐτό τό πρᾶγμα στή μιὰ τᾶ μεσάνυχτα. Ἐκεῖ γίνεται μαξιλαροπόλεμος ἐφάμιλλος τοῦ Ἀλβανικοῦ, ἐκεῖ ἀπαγγέλω τὰ ποιήματά μου, ἐκεῖ ὁ φωνογράφος ὠρύεται καί οἱ πλᾶκες διαδέχονται ἡ μιὰ τήν ἄλλη. Ἐκεῖ, πάνου στό χάρτη, –γιατί ἔχουμε καί χάρτη– γίνονται οἱ πῶ ἀπίθανες προβλέψεις γιά τήν ἔκβαση τῆς μάχης, προβλέψεις πάντα σύμφωνες μέ τούς πόθους μας. Τό δάχτυλο τοῦ Σαδράμη περπατάει πάνω στό χάρτη καί σταματάει στό Ἑλδασάν:

- Ἐγώ, λοιπόν, θά ζητήξω νά μῶ διευθυντής στίς πετρελαιοπηγές- μονολογεῖ.
- Ἄσε ντέ νά φτάσουμε πρῶτα!- τόν κόδει ὁ Σπῦρος ὁ Οἰκονόμου.
- Καλά, ἐγώ δέ διάζουμαι. Ἄμα... εἴπα!

Μόνον ὁ Στέργιος δέν μιλάει. Αὐτός ἔχει σκεπαστεῖ μ' ἓνα γιούκο κουβέρτες (12 ὁ ἀθεόφορος!) ἔχει ἐγκαταστήσει ἠλεκτρικό πορτατίφ καί διαβάζει μακαρίως!

Ἄλλη διαμάχη γίνεται μέ τήν καθαριότητα τοῦ «ἄντρον». Ἐχει ὀριστεῖ πῶς κάθε μέρα ἀπό ἓνας μας θά ταχτοποιεῖ τὰ κρεββάτια καί θά καθαρίζει τό πάτωμα, χύνοντας καί τίς λεκᾶνες μέ τᾶ νερά. Οἱ τρεῖς μέρες περνᾶν ὁμαλᾶ, μά τήν τέταρτη, ὅταν φτάνει ἡ σειρά τοῦ Στέργιου, αὐτός ἀρνιέται νά ὑπακούσῃ στή διαταγή.

Οἱ τρεῖς ἄλλοι οὐσκειπτόμαστε κι' ἡ ἀπόφαση ἐκδίδεται καί ἐκτελεῖται. Τόν πετᾶμε κάτω ἀπ' τό κρεβδάτι τοῦ πετᾶμε στήν ταράτσα τὰ σκεπάσματα καί τὰ μπουχίζουμε μ' ἓναν τενεκέ νερό.

Ἐκεῖνος ὠρύεται καί βρίζει, ἀλλά ἡ Νέμεση ἔχει κάνει τό καθήκον της.

Τό ἄντρο εἶναι ἀκόμα πλούσιο σέ ὑλικά ψυχαγωγίας κλεμμένα ἀπό τό «τιμῆμα ψυχαγωγίας τοῦ τραυματίου» πού τό φυλάγει ἄγρυπνα ἡ κυρία Παπάγου σέ ιδιαίτερο διπλοκλειδωμένο κιώτιο.

Μά τό λουκέτο τυχαίνει νᾶχῃ δυό κλειδιά καί τ' ἄλλο νά τῶχουμε μεῖς καί κάθε βράδυ, μετά τή λωποδυτικὴ ἐπιχείρησι τὰ κλοπιμαῖα, προφυλαχτικά, ἀνεβαίνουν ἀπάνου καί γίνεται ἡ μοιρασιά.

Ὁ Στέργιος παίρνει τὰ πῶ πολλά καί πάντα γκρινιάζει.

Οἱ ἔρωτές μας; Αὐτοὶ μποροῦνε νά συνοψιστοῦνε στὰ ἑξῆς: ὁ Δρόσος κι' ὁ Οἰκονόμου ἔχουνε πλασσαριστεῖ σέ δυό μικρές Ἑρτινοῦλες. Πηγαίνουν κάθε μέρα στό χτήμα τους, γειμίζουν πορτοκάλια καί μᾶς τὰ κουβαλᾶνε. Ὁ Στέργιος δέν ὄνειροπολεῖ. Αὐτός ἔχει στενά γνωρίσει ὅλες τίς Ἑρτινές «πούλ» καί σέ μισή ὥρα λέει μαζί τους ὁλάκαιρη τήν ἀγάπη...

Οἱ μέρες κυλοῦνε ἡ μιὰ πίσω ἀπὸ τήν ἄλλη. Ὁ Στρατός μας προχωράει διαρκῶς καί σημειώνει καινούργιες νίκες. Ἡ δουλειὰ πολλή ἀλλά γίνεται τέλεια καί καθέννας δουλεύει σά ῥολοῖ. Ὁ Κούριας εἶναι ἀκούραστος! Χαλκέντερος! Μπορεῖ νά δουλεύῃ ἀπ' τό πρῶι ὥς τό βράδυ καί νά βαστάῃ κατόπι τό κέφι του γιά νά

διασκεδάση. Περίφημος χαρακτήρας! Αύστηρός πάνου στή δουλειά κι' απότομος – πόσες φορές δέν σ' ἔβρισε καϊμένη Στέργιε– αλλά κατόπιν εὐχάριστος κωξέρ καί λαμπρός στήν παρέα.

Ἐγώ μέ τήν Καίτη ἔχομε μιά ἄρρηκτη φιλία πού γεννήθηκε ἀπ' τίς συναντήσεις στό Φαρμακεῖο καί παγιώθηκε στίς κηδεῖες, γιατί σάν πió τεμπέλης, ἔχω διοριστεῖ ἐπίσημος ἀκολουθητής τῶν κηδεῶν. Κάνουμε μαζί μακρινές ἐκδρομές στό ποτάμι τοῦ Ἀραχθοῦ καί στό μοναστήρι τῆς «Κάτω Παναγιᾶς» καί λέμε ἓνα σωρό πράγματα. Τούτη ἡ κοπέλλα εἶναι ἡ πió ἐξοχη γυναῖκα πούχω γνωρίσει. Ἀπλή, χαριτωμένη, εὐγενική, πολιτισμένη, μορφωμένη, εὐχάριστη, ῥωμαντική, εἶναι ἡ πió ἀγαπημένη, ἡ μοναδική μου συντροφισσα.

Τῆς ἀρέσουνε τρομερά τά ῥωμαντικά παραμύθια. Κι' ὥρες ὁλάκαιρες κεῖ κάτω στήν πεζούλα τοῦ μύλου, πού τό δουϊτό του μᾶς νανουρίζει, τῆς διηγέμαι ἀτέλειωτες ἱστορίες γιά Μαντόννες τῆς Σεβίλλιας καί γιά ταυρομάχους, γιά ἱππότες καί ῥηγοποῦλες κλεισμένες στά κάστρα τ' ἀπόρθητα καί γιά σκάλες μετᾶξινες καί γιά μονομαχίες σιδερόφρακτων Ῥηγάδων γιά μιά ματιά κι' ἓνα φιλή τῆς Καλῆς τους! Ἐτούτη ἡ μυστικόπαθη κοπέλλα τοῦ Νείλου, στηλώνει πάνω μου τά ὠραῖα τῆς μάτια καί ρουφαίει ἀπληστα τά λόγια μου καί νανουρίζεται μέ δαῦτα καί ὄνειροπολεῖ. Τῆς ἀπαγγέλω ἀκόμα ποιήματα δικά μου καί ξένα κι' Ἐκείνη μοῦ μιλάει γιά τήν ὁμορφη χώρα τῆς, γιά τό Νεῖλο τίς φεγγαροβραδυές καί γιά τίς Πυραμίδες μέ τή Σφίγγα!

Καί τό σούρουπο πέφτει ἀπαλό καί τήν σκεπάζει κι' ἡ φωνή τῆς γίνεται βαθεία... καί βαθεία καί σά Σφίγγα φαντάζει!

ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑ

Προηγήθηκε ὁ χριστουγεννιάτικος πρόλογος. Τοιμάσαμε ἓνα πελώριο γλυκό γιά τούς τραυματίες ἀπό δύο μέρες πρίν, κι' ὕστερα σύνθεσα τά «πολεμικά Χριστούγεννα» καί διοργάνωσα ἀπό τούς φαντάρους μιά χορωδία. Ἀνήμερα γυρίσαμε ὅλους τούς θαλάμους ψάλλοντας τά πολεμικά μας κάλαντα καί μοιράσαμε στόν κάθε πληγωμένο τό γλυκό του.

Τέτοιες στιγμές καθέννας μας νοσταλγεῖ τό σπίτι του καί τούς δικούς του, κι' εἶμαι βέβαιος πώς αὐτή ἡ μικρή φέεστα εὐχαρίστησε πλέρια τά πονεμένα τοῦτα παιδιὰ πού, πολλά τους, ξανάλεξαν μαζί μας τίς τελευταῖες στροφές τοῦ τραγουδιοῦ καί δακρύζαν:

ΠΟΛΕΜΙΚΑ ΚΑΛΑΝΤΑ

*Καλὴν ἐσπέρα σας παιδιὰ ἄν εἶναι ὀρισμός σας
Χριστοῦ τήν θείαν γέννησιν νά πῶ στό θάλαμό σας
Χριστός γεννᾶται σήμερον ἐν Βηθλεέμ τῇ πόλει
Οἱ Ἰταλοὶ τσακίσανε στήν Ἀλβανία ὅλοι
Ἀλπινισταὶ καί Κένταυροι κι' ὅλοι οἱ ἄλλοι φίλοι
Στήν Πίνδο καί στόν Καλαμᾶ γινήκανε ῥεζίλι
Μέ τῇ βοήθεια τοῦ Θεοῦ θά δοῦμε κι' ἄλλα ἀκόμη*

Καί τόν Ἑλληνικό στρατό νά μπαίνει μέσ στή Ρώμη
 Σ' ἐσᾶς τούς τραυματίες μας κάθε τιμὴ ἀνήκει
 Γιατί τό τίμο αἷμα σας μᾶς ἔδωκε τῇ Νίκῃ
 Καί μέ γαλάζιο στέφανο γεμᾶτο ἀπό λαμπράδα
 Σᾶς στεφανώνει ὅλους σας ἡ μάνα μας Ἑλλάδα!

Ὑστερα ἀκολούθησε μιὰ πενθήμερη «συνεργασία» μου μέ τήν Καίτη γιά τό τοῖμα-
 σμα τοῦ Πρωτοχρονιάτικου Ῥεδεγιόν. Ἐκείνη ἀνέπτυξε ὅλη τή δραστηριότητά της.
 Κυριολεκτικά «λύσσαξε»!

Τῇ μιᾷ στιγμῇ ἡ γαλάζια πλερέζα της ἀνέμιζε πάνω σ' ἓνα λοφίσκο στό χωράφι
 ἑνός γέρου χωρικοῦ πού, μέ λόγια πειστικά, προσπαθοῦσε νά τόν καταφέρει νά Τῆς
 κόψῃ ἓνα μικρό ἔλατο γιά «δέντρο». Τόν κατᾶφερε καί σέ λίγο τῶσσε θριαμβικά
 πρὸς τό Νοσοκομεῖο. Τὴν ἄλλη, μπογιατισμένη ὀλάκαρη, προσπαθεῖ νά δάψῃ ἄδειους
 φυσιολογικούς ὁρμούς γιά τό δέντρο Της, κι ἄλλοτε πάλι δάφει μόνη Της τὴ «ρόμπα
 ντί κάμαρά» Της ὀλόφλογη, καί τῆς περνάει γιὰ καί μανσέτες ἀπὸ μπαμπάκι.
 Εἶναι τό φόρεμα πού θά μέ ντύσῃ Ἑῶ-Βασίλη καί ἡ ἐκπληξὴ τῆς πρωτοχρονιάτικης
 φέστας μας. Κι' ἔτσι τὴν παραμονή τό δρᾶν πού ὅλα εἶχανε τέλεια τοιμαστεῖ, μετὰ
 τό δεῖπνο πού παρακάθισαν ὡς καλεσμένοι καί τό προσωπικό τοῦ ἄλλου Ἀρτινοῦ
 Νοσοκομείου, στίς 12 τὰ μεσάνυχτα ἀκριδῶς, παρουσιάστηκε μπρὸς στά ἐκπληχτα
 μάτια τους ἕνας γνήσιος Ἑῶ-Βασίλης πού ἄρχισε ἀπαγγέλλοντας νά μοιράξῃ σ'
 ὅλους τὰ δῶρα του.

Νά τό ποίημα καί τὰ δῶρα πού μοιράστηκαν:

Καλὴν ἐσπέραν! Ἔρχομαι ἀπὸ τὴν Καισαρεία!
 Μέσα σέ χιονοθύελλες καί σέ κακοκαιρία
 Καί φέρνω δῶρα σ' ὅλους σας, δῶρα ἀριστουργήματα
 Τώρα τό πῶς δέν ἔπαθα κι' ἐγὼ κρυοπαγήματα
 Αὐτὸ ἀγαπημένοι μου εἶν' ἄλλη ἱστορία
 Κι' ἂν θέλετε νά σᾶς τὴν πῶ: φορῶ ἄρθυλα καινούργια
 Κι' ἔτσι ἀπ' τὴ χειρουργικὴ ἐγλίσσω τοῦ Κούρια!

(Τό προλογάκι τοῦτο σκορπάει τὰ γέλια κι' ἐγὼ συνεχίζω):

Πρῶτ' ἀπὸ τό Διευθυντὴ ἱεραρχικᾶ ἀρχίζω
 Καί δῶρον ἐξαιρετικόν καί πλούσιον τοῦ χαρίζω
 Νοσοκομεῖον δηλαδὴ θαῦμα ἰδεῖν καί λέγειν
 Πεντακοσίων μὲν κλινῶν, ἀλλ' ὅμως... ὑπὸ Στέγην!

(Κι' ἓνα Νοσοκομεῖο, ξύλινο μικρὸ ὁμοίωμα φτιασμένο ἀπὸ τό μαραγκό μας Μαρτῖνο,
 δγαίνει ἀπὸ τό καλάθι μου καί προσφέρεται στό Διευθυντὴ). Συνεχίζω:

Στόν Κούρια ἡ ἀγιότης μου τό βλέμμα τώρα ἄς ρίψῃ
 Πού στά κρυοπαγήματα ἐσχάτως ἔχει ἐγκύψει

*Κι' ἄς τοῦ χαρίση ἐγκόλπιο τῆς τόσον σοβαρῆς
καί τόσο ἀγαπημένης του μεθόδου τοῦ Λερίς!*

(Ἐνα ὀγκῶδες διβλίο τοῦ Λερίς παραδίδεται στόν Κούρια καί συνεχίζω):

*Δῶρο στή Νικολάου μας προσφέρω καινούργες
Πού τελευταίως λύσσαξε καί θέλει «ἀλλαγές»
Μιάν «ἀλλαγῇ» λοιπόν κι' ἐγώ τῆς φέρνω ἐδῶ μέ διάση
Καί, πέρνοντάς τη, εὐελπιστῶ ὅτι θά ἡσυχάση!*

(Μιά ἐπιδεσμική ἀλλαγοῦλα, ξύλινο ὁμοίωμα, Μαντίκειο κι' αὐτό, παραδίνεται στή χαρούμενη Ναυσικᾶ πού τήν παίρνει καί γελᾷ σάν παιδί! Γυρίζω στό Δικαιᾶκο):

*Οἱ τραυματίες μας ἐδῶ ὅλοι παραπονοῦνται
Ἀπό τό Δικαιᾶκο λέν πῶς ὅταν χειρουργοῦνται
τρομακτικῶς ἀφόρητοι τούς διατρέχουν πόνοι
Γι' αὐτό κι' ἐγώ ἕνα... λεπτό τοῦ φέρνω ἐδῶ πριόνι!*

(Κι' ὁ Δικαιᾶκος παίρνει, κάτω ἀπό τίς ἰαχές τῶν ἄλλων τό «κομπό» του πριόνι τό χειρουργικό, ἕνα τεράστιο πριόνι μαραγκοῦ μέ δόντια δύο πόντους!) Μόλις τά γέ-
λοια κοπάζουν, ἐξακολουθῶ:

*Χαρίζει ἡ ἀγιότης μου –ὦ πῶς νᾶ τόν παρίδη!–
Τόν ὁδηγόν Τσελεμεντέ εἰς τόν Ἀποστολίδη!*

Ἡ κοιλιά τοῦ ἀγαθοῦ Ἀνατολίτη τραντάζεται ἀπό τό γέλιο κι' ἐγώ στρέφω στό Στέργιο:

*Δίνω στό Λυμπερίου μας δύο στυλό καινούργια
Νά σημειώνη τίς... βριοιές πού πέρνει ἀπό τόν Κούρια!*

ἀκόμα:

*Χαρίζω ἕνα ὀγκῶδες μπλόκ στόν Γῶργο τόν... ἐμπόλεμο
Νά σημειώνη τούς μισθοῦς πού πέρνει ἀπ' τό Στραδόλαιμο!*

Ὁ Γῶργος ὁ Κοκλανάκης, ἄς σημειωθῇ, ὅτι, λόγω τῆς ἄρρητας τοῦ δικοῦ του φυλλαδίου, δέν ἔχει πάρει μέχρι σήμερα οὔτε μιά πεντάρα ἀπ' τό μισθό του! Ἐδῶ γελᾷ ἀκόμα κι' ὁ διαχειριστής πού, πρᾶγμα πρωτάκουστο, ἄφησε τό ὑπόγειο καθοῦκα του καί εἶναι μαζί μας. Στό τέλος ἀπαγγέλω τό παρακάτου τετράστιχο παρουσιάζοντας καί τήν ἐκπληξί μου ἐνῶ κοιτάζω τήν ξανθῇ Ἐγλεξοπούλου:

Ποιά εἶν' ἐκείνη ἡ ἀδελφή πού στή γωνιά κρυμμένη

μου φαίνεται μελάγχολη καί παραπονεμένη;
 Σκοτούρες νάχη δέν ποθῶ, ξανθή μου, τό μυαλό σου
 Κι' αὐτό εἶναι τό πιό καλό τό δῶρο τό δικό σου!

(Καί βγάξω ἀπ' τό κοφίνι μου ἓνα μικρό, σά μπιμπελό ὀλδευκο ἀρνάκι μέ κορδέλλα
 ρόζ καί χρυσό κουδουνάκι. Ἐκείνη τό πέρνει στήν ἀγκαλιά της, τό γεμίζει φιλιὰ καί
 φτιάνουνε μαζί μέ τόν Ἀλέξη –τοῦχω δώσει τ' ὄνομά της– τό ποιό ὡμορφο σύμπλεγ-
 μα. Τοῦτο εἶναι τό τελευταῖο μου δῶρο καί, τελειώνοντας στρέφουμαι στίς ἀδελφές):

Τώρα λοιπόν ἀγάπες μου πρέπει νά σᾶς ἀφήνω
 Γιατί, σᾶς τό ὀρκίζουμαι εἰς τό κρασί ποῦ πίνω
 Ὅτι θε νά μέ κάνη αὐτό τό βλέμμα σας τό πλάγιο
 Νά παύσω νά ὑποκρίνομαι τό... γέρο καί τόν... ἄγιο!!!

Φεύγω μέσα σέ πανζουρλισμό καί ξαναγυρίζω σέ λίγο... Ἀνθυπολοχαγός, καί πάλι,
 γιά νά συνεχιστῇ τό γλέντι μέχρι ἀργά.

Β'.

ΠΟΙΚΙΛΑ

Σήμερα ὅλες οἱ ἀδελφές μου φαίνονται ἄλλοιῶτικες! Πᾶνε πιά τά γέλοια τήν ὥρα
 τῆς ἀργίας, οἱ περίπατοι καί τά φλέρτ. Πᾶνε οἱ ποδηλασίες καί τά τριγυρίσματα!
 Ὅλα πάνω τους ἔχουν ἀλλάξει! Ἀπ' τά μουτράκια πού πῆραν στάση σοβαρόπρεπτη
 καί ἰσουητική, ταπεινή, ὡς τίς στολές πού σήμερα εἶναι καθαροπλυμένες μέ σιδερω-
 μένες τίς κολλαρίνες τῆς ὥρας!

Δεχτήκαμε ὥς τώρα σέ τοῦτο τό ἴδρυμα ἓνα σωρό ἐπίσημες ἐπισκέψεις, ἀπ'
 τοῦς Ἀρχιάτρους καί τοῦς Στρατηγούς, ὡς τόν Ἀρχιστράτηγο καί τό Διάδοχο Παῦλο...

Τό φαινό μας ἴδρυμα πλουτίσθηκεν ἐμπύχως. Τέσσερες νέες ἀδελφές φτάσανε: οἱ
 δίδες Μαϊκίδου, Φραιδάκη, Μαρακάκη καί Σπανάκη καθώς καί ἡ δῖς Σταυρίδου. Ἡ
 τελευταία εἶναι ἐθελοντής, τῆς γνωστῆς Σταυριδέϊκης Ἑλληνοαγγλικῆς Λοντρεζίκης
 οἰκογένειας. Ἀτελεύτητη, σπαγοειδής, φλεγματική, σωστή Ἑγγλέζα! Φοιμάρνει
 ἀκατάπανστα Ἀγγλικά μυρωδάτα τσιγάρα καί μᾶς κάνει διαρκῶς νά γελάμε μέ τόν
 ἀστεῖο τρόπο πού προφέρει τά Ἑλληνικά! Ἀκόμα δεχτήκαμε τήν ἀφιξη τοῦ χειροῦ-
 ρου Χρηστίδη πού ὅμως δέν ἦρθε μονάχος. Κουβάλησε μαζί του μιά κοσμοσωτήρια
 ἐφεύρει γιά τή θεραπεία τῶν κρυπαγημάτων! Τό λικέρ Ντακέν! Τ' ἀκοῦτε! Τό λικέρ
 Ντακέν! Τό ξαναλέω γιατί ἐτοῦτο τ' ὄνομα γίνθηκε ὁ ἐφιάλτης μου ἓναν ὀλόκληρο
 μήνα! Λικέρ Ντακέν! Ἐνα ὑγρό πού φτιάχνεται μέ βάση τό χλωριούχο ἀσβέστιο καί
 πού πρέπει ἐκεῖνος πού θά τό φτιάξη νά πάθη φυματίωση στά πλεμόνια! Τέτοια
 εἶναι ἡ δρῶμα του! Λοιπόν ὁ «ἐκεῖνος» σά Φαρμακοποιός, εἰμουνά ἐγώ! Νύχτα καί

μέρα έπρεπε ν' άνακινῶ μπουνᾶλες, ν' άποστάζω, νά σουρώνω σέ χωνιά, νά πλένω δοχεΐα, νά φτύνω τό αίμα, γιά νά φτιάξω αὐτήν τήν περίφημη κρουοπαγματική πανάκεια! Αποτέλεσμα: οί πληγές χειροτέρεψαν καί τό Ντακέν έγκαταλείφθηκε!

Ώριομένα πράγματα! Τό Νοσοκομεΐο μας πρέπει ν' αλλάξη ταμπέλα! Νά ονομαστή έστιατόριο!

Άμ' τοῦτο τό κακό πού γίνεται! Στρατηγοί, Συνταγματάρχαι, χειροῦργοι πού τραβᾶνε γιά τό μέτωπο, κυρίες τῆς ψυχαγωγίας τοῦ Θ.Σ. καί κυρίες τῆς ψυχαγωγίας τοῦ... έαυτοῦ των, τραυματιοφορεΐς, σωφέρ κ.τ.λ., κ.τ.λ., εΐναι αδύνατο νά περάσουν άπ' τήν Άρτα καί νά μή δεχτοῦνε δειπνο ἢ γεῦμα στό κοινό μας έστιατόριο πού φιλοφρονητικά μειδιώντας, τούς προσφέρει ὁ Διευθυντής μας!

ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΜΟΥ

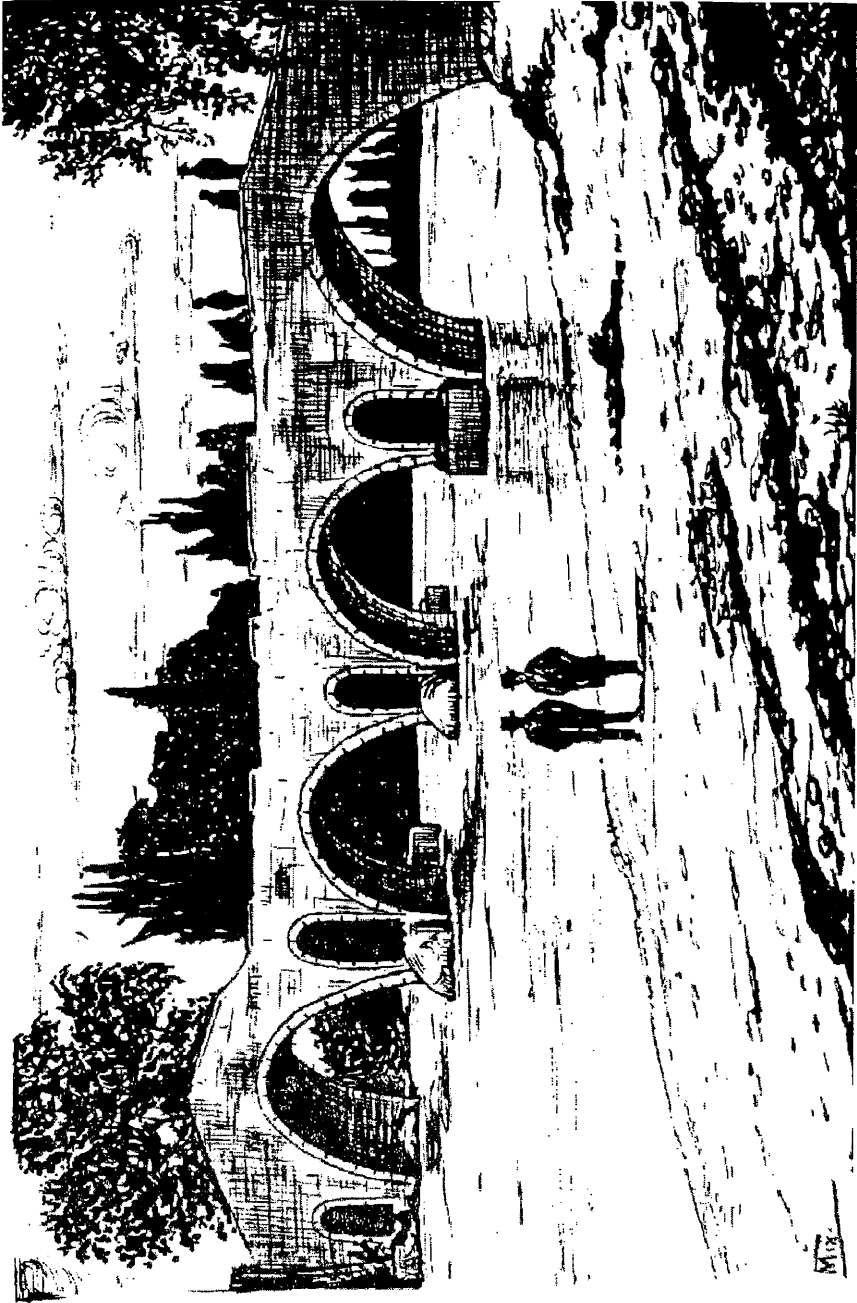
Άγάπη μου, ὦ! Άγάπη μου! Μοναδική καί τρισεγάλη μου Άγάπη...

Τούς περιπάτους μας θυμᾶσαι Άγάπη μου στής
 «Κάτω Παναγιᾶς» τό Μοναστήρι:
 Τόχαμε, θυμᾶμαι, τάμα κι' εΐχαμε τό δρόμο πάρει
 Τοῦ παλῆοῦ Μοναστηριοῦ
 Καί στόν ἥλιο τοῦ Γενάρη, ἥλιο τοῦ μεσημεριοῦ
 Ἦσουν ὡμορφη σά θάμα!
 Κι' ἔδβαιναν στήν ὄχθη ἀντάμα τοῦ Άράχθου ὁ ξωτικές
 Καί κρυμμένες στά καλάμια κι' ἀπό πίσω άπ' τίς ἱτιές
 Θάμπωναν άπ' τῶν ματιῶν Σου τίς σμαράγδινες γητιές.
 Καί ζηλεύαν, κι' ἀντηχοῦσαν οί τριγύρω ῥεμματιές
 Μέσ' στοῦ βίου μου τή μπόρα-ὄνειρό μου Άρτινό!
 Κάθε τῆς ἀγάπης Σου ὥρα τή θυμᾶμαι καί πονῶ!

ΟΙ ΟΛΜΟΙ... ΟΙ ΟΛΜΟΙ!!!!...

Κάθε μέρα τώρα στίς τέσσερες τ' άπόγεμα, τό νοσοκομειακό αὐτοκίνητο μᾶς φέρνει ἕνα πλήθος πληγωμένους. Εΐναι ἡ μαρτυρίατική επίθεση τοῦ Καμπαλλέρο! "Όλα τά παιδιά μας ἔρχονται κομματιασμένα άπ' τό φριχτό αὐτό πολεμικό ὄπλο: τούς ὄλμους! Τό χειρουργεΐο ἔχει γίνει ἕνα μακελλεΐό! ὦ! θέαμα φριχτό ἐκεῖνο πού τά μάτια μου ἀντικρύζουνε σά λύνονται οί ἐπίδεσμοι καί τά γιγάντια τραύματα ξεσκεπάζονται.

Άπό ποῦ νά πρωταρχέψη κανένας! Οἱ ὄλμοι ἔχονε σκίσει ἀνήλεα τίς σάρκες ποῦχουνε σαπίσει καί θρωμοῦνε ἀπαΐσια! Τά νυστέρια ἀρχίζουने τό ἔργο τους καί κόδουνε τίς σάπιες σάρκες ἐνῶ τά χέρια προσπαθοῦνε νά ῥάψουνε τ' ἀνοίγματα. Ἐνός τό πόδι εΐναι κυριολεκτικά, λιανισμένο, καί κρατιέται μέ δύο ἴνες ἀπό τό κορμί του. Τόν ξαπλώνουμε πάνω στό τραπέζι κι' ὁ Κούριας τοῦ λέει τή στερεότυπη φράση:

– Τό πόδι σου παιδί μου είναι σέ κακῇ κατάσταση. Θά χρειασθῇ νά τό ἀφαιρέσουμε. Τί λές! Τί νά πῇ! Τά ἦσυχ, ἀγαθά, σάν ἀρνιοῦ, μάτια του στυλώνονται ἐρωτηματικά, πάνου μας: Δέν ἔχει νιώσει ἀκόμα τήν ἔννοια τῶν ὅσων ἄκουσε. Ὁ Κούριος τοῦ ξαναλέει τή φράσι. Καταλαβαίνει.

– ὦ Α! τό πόδι μου! Τό πόδι μου! Γιατρέ μου! Νά μοῦ τό σώσης γιατρέ μου! Ἔχω γυναίκα καί παιδιά καί περιμένουνε ἀπό μένα, γιατρέ μου! ὦχ! πῶς πονῶ!

Ὁ χειρουργός νικάει τόν ἄνθρωπο, ὀπλίζεται μέ κουράγιο καί τοῦ ξαναλέει πῶς τό πόδι πρέπει νά κοπῇ! Τότες ὁ πληγωμένος μέ τ' ἀρνίσια μάτια καταλαβαίνει πῶς εἶναι μάταιο νά παρακαλέσῃ. Σηκώνει λίγο τό κεφάλι του, κοιτάει γιά στερνὴ φορά τό πόδι του πού, σπασμένο, κρέμεται καί ξαναπέφτει στό μαξιλάρι του. Κλαίει! Τριάντα τέτοια ποδάρια κόψαμε ἀπόψε καί τριάντα φορές ὁ Κούριος τήν εἶπε τή στερεότυπη φράση καί τριάντα φορές ἀκέρηες εἶδαν τά μάτια τμου, τριάντα ζευγάρια μάτια παιδικά νά κλαῖνε! ὦς πότε θά βαστάξῃ, Θέ μου, τοῦτο τό φριχτό πανηγύρι! ὦς πότε θ' ἀκρωτηριάζωνται ἀτέλειωτα καί κουτά τά Νιάτα!

Ἐξω δρέχει... δρέχει καί τοῦτος ὁ κλαψιάρης Ἀρτινός οὐρανός, καί καθὼς βλέπω τή βροχή πού σταλάζει στά τζάμια, μέσ' στό βραχνᾶ πού μέ κυκλώνει βλέπω μιά αἱμάτινη ψιχάλα, πού ρίχτει, δίχως νά τελειώνει, ἀνθρώπινο αἷμα στάλα-στάλα!!!

.....

Ἐί, λοιπόν, Θεέ! Θεέ δέ μ' ἀκοῦς!!! Κατέδα, λοιπόν, καί ιδές ἐτούτη τή σκηνή τή φρικαλέα κι' ἂν ἔχῃς καρδιά πού πονάη, κατέδασε πιά τήν αὐλαία νά παύῃ τό γκράν-γκινιόλ δρᾶμα!

Ἀλλοιῶς –μὰ τούτη τή στιγμή!– θάθελα, σάν τόν τρελλόν ἐκεῖνον τοῦ Ἀντρέγιεφ, νά χουφτώσω ἕναν τεράστιο δυναμίτη καί νάν τόν σφεντονίσω στά χάη καί νά τινάξω σέ κομμάτια μύρια ὀλάκαιρο τ' ἁμαρτωλό σύμπαν!!!

ΤΟ ΜΕΣΗΜΕΡΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΣΣΑΒΑΤΟΥ

Σάν τώρα τό θυμᾶμαι κεῖνο τό μεσημέρι τό φρικαλέο!

Κάθουμαι στὸν ἥλιο, ὅξω ἀπὸ τό Νοσοκομεῖο μας μέ τήν Καίτη καί τήν ἀδελφή Ἑλλη Ἀναστασιάδου, πού προχτές μᾶς ἤρθε ἀπὸ τά Γιάννινα.

Χτυπᾶν οἱ καμπάνες ξάφνου συναγερμό, μὰ ἐμεῖς, συχασμένοι ἀπὸ τοὺς πρὶν Ἰταλικούς τέτοιους, ξακολουθᾶμε νά liaζόμαστε μακάρια. Σέ λίγα λεφτά καμμιὰ τριανταριά Γερμανικά ἀεροπλᾶνα φαίνονται ἀπ' τήν Ἀνατολή, φτάνουν ἀπάνου στήν Ἄρτα καί ξαφνικά χυμᾶνε σά γεράκια κι' ἀφήνουν τίς πόμπες τους πάνω στήν ἡρεμὴ πόλη.

Μιά μπόμπα πέφτει δίπλα στό Νοσοκομεῖο μας καί μεῖς ξετρελλαμένοι, τρέχουμε νά κρυφτοῦμε στό ὑπόγειο-καταφύγιο τοῦ χτήριου.

Δρασκελίζουμε τά λίγα σκαλοπάτια πού μᾶς χωρίζουν καί μπαίνουμε μέσα. Ἦταν καιρός! Μιά δεῦτερη μπόμπα πέφτει ἀκριβῶς πίσω μας καί καταστρέφει τά μαγειρεῖα. Ἀπ' τὰ σπασμένα τζάμια, πού τινάχτηκαν, τραυματίζεται ἡ Ἀναστασιάδου στό χέρι καί ἡ Καίτη στό στόμα. Κραυγές ἀλλοφροσύνης καί φρίκης ἀκούγονται τώρα. Οἱ πληγωμένοι πού κοίτονται ἀπάνου βγάζουν φωνές ἀγωνίας, ἐνῶ ἐκεῖνοι πού μποροῦν νά δαδίσουνε, σέρνονται πρὸς τά κάτω γιὰ νά σωθοῦνε. Ἡ γῆς τρα-

ντάζεται κι' ὁ πολυβολισμός ἀτέλειωτος ξακολουθάει. "Όλα εἶναι μιά κόλασι. Δέκα λεφτά βάσταξε τοῦτο καί τό κῦμα ἐκεῖνο τῶν ἀεροπλάνων ἔφυγε. Βγαίνω ἀπ' τό καταφύγιο καί τρέχω στό Φαρμακεῖο μου. "Όλα ἔχουν σαρβαλιαστεῖ ἐκεῖ μέσα. Εὐτυχῶς ἓνα θεϊκό χέρι κράτησε τό Νοσοκομεῖο μας ἀνέπαφο ἀπ' τήν ἐπιδρομή τοῦτη. Δέν προφταίνουμε ν' ἀνασάνουμε ὅμως.

Καινούργιος συναγερμός πάλι. Τοῦτη τή φορά βρίσκουμε στήν πίσω πλευρά τοῦ Νοσοκομεῖου, χωμένος σ' ἓνα χαντάκι μαζί μέ τό νοσοκόμο Μανουσάκη καί τήν Ἑλπίδα, μιά Ἀρτινή νοσοκόμα. Τί ὥρες ἦτανε Θεέ μου κι' ἐκεῖνες πού περάσαμε μέσα σέ κείνον τό τάφο, ἀκούγοντας τίς μπόμπες νά σφυρίζουν πάνου ἀπ' τά κεφάλια μας καί θωρώντας τό χῶμα δίπλα μας νά πηδάη ἀπό τίς σφαῖρες τοῦ πολυβόλου.

Τέσσερις ὥρες πέρασαν ἔτσι. Ἐπὶ τέλους νυχτώνει. Ξαναγυρίζουμε στό Νοσοκομεῖο καί τότες ἀντικρύζουνε τά μάτια μας ἓνα θέαμα Δαντικῆς φρίκης! Πάνου ἀπό τριακόσιοι Ἀρτινοί μᾶς κουβαλιῶνται πληγωμένοι. Πόσοι ἀκόμα νά βρίσκονται θαμμένοι στά ἐρεῖπια τῆς καταστραμμένης Ἀρτας! Στό ὑπόγειο πρόχειρα στήνεται τό χειρουργεῖο κι' ἀρχίζει ἡ μακάθρια δουλειά. "Όλοι δουλεύουμε ἀκούραστα! Ἐγώ δίνω νάρκωσι, ἡ Καίτη βοηθάει, ὁ Κοκλανάκης, ὁ Χρησιτίδης κι' ὅλοι οἱ ἀνθυπίατροι βοηθᾶνε ἐπίσης. Οἱ ἄλλες ἀδελφές καί ἄλλοι γιατροί ἔχτελοῦνε τά χρέη τῶν φαντάρων πού, φοβισμένοι, ἔχουν σκορπίσει.

Θεέ μου! Θεέ μου! Τί τραγωδίες ἀκόμα μᾶς φυλάς! Ἡ Νίτσα, μιά χαριτωμένη 15χρονη Ἀρτινή κοπελλίτσα πού ὡς χτές ἀκόμα σκορποῦσε τριγύρω της τ' ἄρωμα τῆς Νιότης της, εἶναι τώρα ξαπλωμένη πάνω στό μοιραῖο χειρουργικό κρεβάτι μέ σπασμένο τό πόδι της ἀπό θραύσμα μπόμπας!

Τέσσεροι ἄλλοι ξεψυχᾶνε τώρα στό διάδρομο ἐνῶ μιά κοπέλλα ἀρρεβωνιασμένη ἔχει στραβωθεῖ καί ἐνός μικροῦ παιδιοῦ τ' ἄντερα εἶναι χυμένα ἀπό ὀδίδα! Ὁ Κούριας μέ τό Χρησιτίδη τοῦ ῥάβουν τήν κοιλιά μιά μιά αἰμορραγία ἀκατάσχετη τό πιάνει τό ἄμοιρο καί τελειώνει ἐκεῖ, μπροστά στῆς γρηᾶς μάννας τά διασταλμένα μάτια!

Τό μικρό ὑπόγειο δωμάτιο ἔχει πλημμυρίσει ἀπό κοιμένες φρέσκες σάρκες κι' ἀχνιστό αἶμα! Ἀθῶο αἶμα! "Όλοι ἐργάζονται ἐπιμοχθα τεράστια γιγάντια. Ἀλλά πού νά προφτάξῃ κανεῖς ἀπό τό κῦμα τῶν πληγωμένων! Καί νᾶχης ἀπάνου τούς ἄλλους ἀκρωτηριασμένους τούς φαντάρους μας νά φωνάζουν καί τό φῶς νᾶχῃ κοπεῖ κι' ἡ Ἀρτα ὀλάκερη νᾶναι μέσα στό πηχτό σκοτάδι μιά γιγάντια φοικαλέα κόλασι! Τέλος θάνουμε κάποια τάξι κι' ὁ Κούριας μᾶς σταματάει γιατί τώρα στό βάθος τῆς Ἀνατολῆς ἡ Αὐγή θαμποχαράζει.

Πρέπει, ἀφοῦ ἀφήσουμε λίγους μέ τή βάρδια νά περιποιοῦνται τούς πληγωμένους, οἱ ἄλλοι, νά φύγουμε, σάν τ' ἀγρίμια νά κρυφτοῦμε στά βράχια καί στούς λόγγους. Πέρνουμε μαζί μας λίγες κονσέρβες ἐγώ μέ τό Στέργιο καί θγοῖνουμε τελευταῖοι ἀπό τό χτίριο. Τώρα χάραξε γιά καλά καί νά: πρὶν ἀκόμα θγοῦμε ἀπό τά στενά τῆς ἐρεῖπωμένης πολιτείας, ξαναχτυπᾶνε οἱ καμπᾶνες κι' ὁ ἀχός τους φτάνει ὡς ἐμᾶς σά θανάτου βουιτό. Δίπλαμου, μαζί μέ τό Στέργιο βρίσκεται ὁ νοσοκόμος Μανουσάκης πού μαζί του χτές κρύφτηκα στό χαντάκι. Μέ τραδάει λοιπόν πρὸς τή χτεσινή μας κρυψῶνα, μιά ἐγώ μέ τό Στέργιο προτιμᾶμε γιά πῶο κοντά, ἐν' ἄλλο ὑπόγειο καταφύγιο κάτω ἀπό τό σπῖτι τοῦ Βαφιᾶ. Φτωχέ Μανουσάκη! Ἄν μαζί

σου κείνην τήν ὥρα ἐρχόμουν θαῦρiska μαζί σου τόν ἴδιο πρωτότυπο κι' ἀπίθανο θάνατο, νά πλακωθῶ ἀπ' τό ἐχθρικό ἀεροπλάνο πού, λαβωμένο ἀπό τ' ἀντιαεροπορικά τῆς Ἑρτας, ἔπese πάνου σου καί σέ καρδούνιασε!

Τήν ἄλλη μέρα τό πρωί σέ δρῆκαμε, ὁλότελα ἀγνώριστο καί μαῦρο, νά κοίτεσαι! Ἄς εἶναι ἀλαφρό τό χῶμα σου!!

ΜΕΡΕΣ ΤΗΣ ΣΚΛΑΒΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΝΟΥ

Νικηθήκαμε! Πάει! Πῶς νά τά βάλῃ κανεῖς μέ δυό Αὐτοκρατορίες!

Καί νά τώρα, ἀπ' τόν ἴδιο κεντρικό Ἑρτινό δρόμο πού, πρίν δέκα μέρες ἀκόμα, ἀνέβαιναν πρὸς τ' ἀπάνου οἱ λεβέντες τῆς Ἑλλάδας τραγουδῶντας, τώρα ἓνας σурφетὸς πρὸς τὰ κάτω κυλάει, μέ τό κεφάλι σκυμμένο, μέ τὰ μάτια ἀπλανᾶ, μέ τὰ χεῖλια ὠχρά, πανιασμένα!

Ἑλλάς, ὦ Ἑλλάς! ὦ Πατρίδα μου ἐσύ ἀγαπημένη! τῶχει πάντα τό θλιβερό σου ῥιζικό, τό κακὸ ῥιζικό σου! Μέ μιά χούφτα γενναίους κινᾶς, μέ τή λόγῃ σου γράφεις σελίδες χρυσές, στεφανώνεσαι μ' ἄφθαρτη δόξα, μά στό τέλος, σά νᾶναι γραφτό, πέφτεις πάντα τῶν ἄλλων τό θῦμα καί, γυμνή ματωμένη κι' ἀνέστια, ξαναπέρνεῖς τό θλιβερό τοῦ γυρισμοῦ μονοπάτι!

Ἐμεῖς μέيناμε λίγοι πιά στό καθήκον!

Ὁ Ἀνθυπίατρος Δαλακίδης ἔφυγε πρῶτος ξαφνικά καί τόν ἀκολούθησαν ἀργότερα οἱ ἀδελφές κι' οἱ πιότεροι φαντάροι μας πού σκόρπισαν ἀλλόφρονοι. Μένουμε οἱ ὑπόλοιποι Ἀνθυπίατροι, ἡ προῖσταμένη Νικολάου (ἡ Παπάγου εἶχε πάρει ἄδεια κι' εἶχε φύγει πρίν ἀπ' τό βομβαρδισμό) ἡ Καίτη, ἡ Ἑλλή Ἀναστασιάδου, ἡ Καλλιόπη Λαδοπούλου, ὁ Διαχειριστής, ἡ Μυλωνά καί μερικοὶ φαντάροι! Κάθε μέρα, μ' ὅ,τι μέσο μᾶς ἔχει μείνει, παρέχουμε τίς ὑπηρεσίες μας στοὺς τραυματισμένους Ἑρτινοὺς πού πλημμύρισαν τό Νοσοκομεῖο μας, στοὺς ἄρρωστους φαντάρους, τοὺς φαντάρους μας πού πέφτουν στό δρόμο, σωματικά καί ἡθικά ἐξαντλημένοι!

Κάθε μέρα περνᾶει ἡ ἀτελεύτητη φριχτή παράτα τῶν πεινασμένων παιδιῶν μας κι' εἶναι μιά θλίψη ἄφατη νά τοὺς βλέπουμε δίχως νά μπορούμε νά τοὺς προσφέρουμε τροφή.

Πεινᾶμε κι' ἐμεῖς. Συντηριόμαστε ἀπό μερικές κονσέρβες πού ἄφησαν ἐδῶ οἱ Ἀγγλοι φεύγοντας κι' ἀπ' τ' ἀποθέματα τῆς διαχείρισης πού ἄγρυπνα ὁ Σραβόλαιμος φυλάει. Κάθε θράδυ μαζευόμαστε ὅλοι στή μισοσκοτεινὴ τραπεζαρία καί, κατ' ἀπὸ τό φῶς μιᾶς λάμπας, τρώμε σιωπηλοὶ καί θλιμμένοι τό λίγο ῥῆξι ἢ τὴ μανέστρα.

Οἱ μέρες κυλᾶνε. Τὰ Γερμανικά τάνκς περνᾶνε καί τραβοῦν πρὸς τὰ κάτω ὅπου, καθὼς μαθαίνουμε, συνεχίζονται οἱ μάχες.

Ἵστερνὴ περνᾶει ἡ Κορητικὴ μεραρχία κι' ἡ τραγικὴ παράτα τελειώνει πιά. Οἱ Ἑρτινοὶ ἄρρωστοί μας, σά γίνονται πιό καλλιτέρα, ἓνας-ἓνας φεύγουνε γιὰ τό σπίτι τους. Τὰ σπίτια τους! Τὰ ἐρεπωμένα χαλάσματα πού πάνωθ' τους οἱ πελαργοὶ κρῶζουνε σέ μοτῖδο θανάτου!

Πρέπει τώρα νά φύγουμε κι' ἐμεῖς. Ἐχομε φυλάξει ἐν' αὐτοκίνητο πού τό

καμουφλάρουμε Νοσοκομειακό, λίγη βενζίνη και θά προσπαθήσουμε νά φτάσουμε
ὡς κάτω στην Ἀθήνα! Θά μπορέσουμε!

ΘΑΙΒΕΡΗ ΑΝΑΧΩΡΗΣΗ

Τό στερνό μας Ἀρτινό γεῦμα γίνηκε στό σπίτι τῆς κυρα-Χρυσανγῆς, στό σπίτι μου.
Ἄ Κούριας κι' ὁ Διευθυντής εἶχαν κληθῇ σ' ἀποχαιρετηστήριο γεῦμα στοῦ
γιατροῦ τοῦ Βασταροῦχα τό σπίτι κι' ἐμεῖς, ἐπωφελούμενοι τῆς ἀπουσίας τους,
ὠργανώσαμε τό δικό μας.

Ἡ σάλλα τῆς κυρα-Χρυσανγῆς στολίστηκε, κουβαλήθηκαν ἀπ' τό Νοσοκομεῖο
τά πιάτα καί τά μαχαιροπήρουνα καθὼς καί τά κουτιά μέ τίς κονσέρβες καί τό
τραπέζι τοιμάστηκε μεγαλόπρεπο καί στολισμένο μέ λουλούδια. Ὅλοι συγκινημένοι.

Καθένας μας προπίνει γιά τό καλό μας ταξίδι. Ἡ κυρα-Χρυσανγῆ δακρύζει κι'
ἡ μικρή Γεωργία κλαίει! Κοντά στό τέλος τοῦ φαγητοῦ μας οἱ διευθύνοντες ξανα-
γυρίζουν στό Νοσοκομεῖο καί τ' αὐτοκίνητο, τοιμασμένο πιά καί μέ φορτωμένα τά
πράγματα μας, μᾶς προσμένει.

Καινούργιες συγκινήσεις. Ἀποχαιρετισμοί καί φιλιά. Στήν αὐλή τοῦ Νοσοκο-
μείου μας εἶναι μαζεμένοι ἓνα πλῆθος κόσμος· ὅλες καί ὅλοι ἐκεῖνοι πού, ἔξι μῆνες
τώρα, ζοῦσαν ἀπό μᾶς, συγκινημένοι μᾶς εὐχονται κατευόδιο. Ἡ πλῆστρα μας ἡ
κυρα-Μαρίκα, πού ὅλον τόν καιρό ἦταν γενικός Δερεβέναγας στό ἴδρυμα, κλαίει καί
μᾶς σφίγγει ὅλων τό χέρι θερμά. Ξεκινᾶμε! Περνοῦμε τόν κεντρικό Ἀρτινό δρό-
μο. Οἱ μαγαζάτορες μᾶς ἀποχαιρετοῦνε κινῶντας τά μαντῆλια τους.

Περνᾶμε τοῦ Κρουσάλλη, τό καφεενδάκι πού τόσες φορές στά τραπεζάκια του
ὄνειροπόλησα, δίπλα στόν Ἀραχθο. Περνᾶμε τό νεκροταφεῖο πού τόσες φορές
ἐπεσκέφθηκα, ἐχτελῶντας τό θλιβερό μου καθήκον. Τά τελευταῖα Ἀρτινά σπίτια
χάνονται τώρα στά βάθη τοῦ ὀρίζοντα. Ἀντίο! Ἀντίο γλυκειά μας Ἀρτοῦλα,
πού τόσους μῆνες στοργικά μᾶς φιλοξένησες! Πού εἶδες τίς χαρές μας καί τίς συμ-
μερίστiques. Πού εἶδες τοὺς πόνους μας καί τίς πίκρες μας καί πόνεσες κι' ἐσύ μαζί
μας! Τώρα σ' ἀφήνουμε πληγωμένη καί λιπόθυμη, χτυπημένη ἀπ' τοῦ πόλεμου τό
σκληρό χέρι. Μὴν πικραίνεσαι ὅμως! Ἴσως μιά μέρα ξανασυναντηθοῦμε μέ συνθήκες
πιο εὐτυχημένες ἀπὸ τοῦτες!

ΓΙΑΝΝΗ ΜΠΕΡΑΤΗ

* 'Αθήνα, 1985, σσ. 57-61, 72-74, 79, 92-93, 102-103, 110-111 και 133-135.

Κι άξαφνα ή φύση άλλαξε τόσο απότομα, σά ν' άνοιξεις μιά πόρτα, τήν έκλεισες πίσω σου, και μπήκες σ' έναν άλλο κόσμο. Αυτό έδω ήταν τό τελευταίο σύνορο τής Άκαρνανίας. Άπό τώρα και πέρα αρχίζει ή Ήπειρος.

Ήτανε τόσο σκόρπιο τό χωριό πού μπαίναμε, μπαίναμε κι ακόμη δέ θρισκόμαστε πουθενά. «Ή Μεγαλόχαρη», είχε πει έδω και δέν ξερω πόση ώρα ό Χριστόφορος.

Ήταν οι άρχές του δειλινού. Είχαμε περπατήσει απ' τά Κανάλια πάνω-κάτω όκτώ ώρες. Ή Καστανιά, τό τέρμα τής σημερινής πορείας μας όπως είχαμε προυπολογίσει, είχε φανεί μέ τ' άσπρα μικροσπιτάκια της, σάν παιχνίδια παιδιών – μά εκεί πέρα μακριά, στά μισά τής άπέναντι όροσειράς πού μās έκλινε τόν όρίζοντα. Όρισμένως δέν ήτανε δυνατό νά φτάσουμε ως εκεί άπόψε.

Όλα τά παράθυρα άνοιγανε και κάτι σάν γριές θλιμένες Μοϊρες βγαίνανε και μās κοιτούσανε. Όλες ικετευτικά γέρνανε και μās ζητούσαν λίγο κινίνο και καμιά άσπιρίνη για τό παιδί. (Ποιό παιδί;) Όρισμένους θά μās είχαν πάρει για γιατρούς.

Μπήκαμε σέ μιά αυλή. Κάποιος παπάς σ' ένα μουλάρι μās έδειξε πού νά μπούμε. Μά δέν ήτανε κανένας άρμόδιος. Όλο τό Άντάρτικο τμήμα είχε ξεκινήσει άκριβώς χτές. Μέσα σ' όλο τό χωριό δέν είναι παρά οι λίγοι κάτοικοι πού άπομένουν – και τούς έχει θερίσει τό θανατικό, ιδίως τά παιδιά ως δεκαπέντε-δεξάξη χρονών. Κανείς δέ μπορεί νά καταλάβει τί είναι. Έδω μέ τόσα δέντρα! μέ τόσα νερά! – πού έρχόντουσαν άλλοτε για έξοχή κι απ' τά Τρίκαλα ακόμη!...

Είναι ένας πυρετός –πυρετός βαρδάτος: 40, 41, 42, και μετά τούς πιάνουν όλους έμετοί και δυσεντερία– και σέ τρεις-τέσσερις μέρες πάει τό παιδί.

Καθόμαστε πάνω σ' ένα πάγκο και δαγκάνουμε κάτι άραποσίτια πού τά χουν κόψει για μās. Μετά μās φέραν σ' ένα ποτήρι νερό. Τό πινα και τό φοδόμουν και μετανουούσα πού δέν κρατήθηκα. Όρισμένως τύφος ήτανε όλα τουτα πού λέγανε. Όλα τά χωριά του Βάλτου τά χει θερίσει φέτος αυτό τό κακό. Και δέν έχουν ουτ' ένα φάρμακο. – Θά σās κάνω χρυσούς, παιδιάκι μου, αν μου δώσετε κι ή Παναγία νά φυλάει τό δρόμο σας, έλεγε μιά μητέρα πού είχε πλησιάσει. Κι έχει τό παιδάκι της, μιά χαρά κοπελίτσα –μόνο τόν άλλο μήνα τά κλεισε τά δεκαπέντε– και τώρα ό πυρετός τό καίει μέρα-νύχτα και δέν ξερει, άχ! δέν ξερει τί νά του κάνει...

Κείνη τήν ώρα κατεβάζανε μέσ στην αυλή ένα όμορφο κοριτσάκι, μέ κομμένα πόλκα τά μαλλιά του πού τινάζόντουσαν έδω κι εκεί καθώς δέ μπορούσε νά κρα-

τήσει ίσιο τό κεφάλι του. Δυό γυναῖκες τό ὑποβαστάγανε κάτ' ἀπ' τίς μασχάλες καί τά μάτια του ἦταν ἀτενή καί μεγαλωμένα καθὼς πέρασε μιά στιγμή τήν αὐλη ματιά του ἐπάνω μας. Ἡ γυναῖκα πού μᾶς μιλοῦσε ἔκρυψε τό πρόσωπό της μέσ στά δάχτυλά της κι ἔφυγε κλαίγοντας γιά τό σπίτι.

Ἄρχισε πιά νά βραδιάζει κι ἔπρεπε νά φτάσουμε στήν Καταδόθρα προτοῦ σκοτεινιάσει γιά καλά. Καθὼς διασχίζαμε τό χωριό, πάλι οἱ ἴδιες φωνές μᾶς ἀκολουθοῦσαν ἀπό κάθε παράθυρο: Γιατρέ! λίγο κινίνο! Θά σ' τό πληρώσω ὅσο-ὅσο, γιατρέ!

Κατεβάζαμε τό κεφάλι καί μεγαλώναμε τό θῆμα. Κάπου-κάπου, μή μπορώντας πιά, φωνάζαμε πὼς δέν εἴμαστε γιατροί – καί τί γυρεύουν ἀπό μᾶς.

Ἐξω ἀπ' τό χωριό ἀνασάναμε λίγο καί κάτι χωριάτες μᾶς στρίβανε τό πρῶτο τοιγάρο μέσα σέ καλαμποκόφυλλο. Ἦταν ἓνα ἤρεμο δέιλι, κι ἐκτός ἀπ' τά θήματά μας καί τά πέταλα τοῦ μουλαριοῦ, κανέναν ἄλλον ἦχος δέν ἀκουγότανε. Κοίταγα ἐκεῖνο τό συμπαγῆ ὄγκο τῶν βουνῶν πού ἔπρεπε ἀπό αὔριο τό πρωί νά διασχίσουμε γιά νά φτάσουμε κάποτε σ' ἐκεῖνο τό Βουλγαρέλι πού κάπου ἐκεῖ μέσα θά 'ταν καταχωνιασμένο κι αὐτό.

Ἀπ' τήν Καταδόθρα, ὅπου εἶχαμε κοιμηθεῖ στό ἔρημο καί ξεχαρδαλωμένο μονοτάξιο σχολεῖο της, εἶχαμε ξεκινήσει τό πρῶτο χάραμα. Κατά τό μεσημέρι, σκαρφαλώνοντας ὁλοένα, εἶχαμε φτάσει στήν Καστανιά. Ἦταν μιά μεγάλη παρηγοριά πού τό μοναδικό μαγαζάκι της εἶχε λίγο τοίπουρο ἀπό κούμαρα καί λίγη ἰσκιά ἐπὶ τέλους κάτω ἀπό μιά σκέπη. Μά ὁ Διοικητής τοῦ Ἀνάρτικου τμήματος δέν εἶναι σήμερα ἐδῶ καί μᾶς καλωσορίζει κάποιος νέος ὑπολοχαγός.

Μᾶς πῆρε καί πήγαμε στό γραφεῖο του, στό Λόχο. Ἦταν ἓνα παιδί πού χτυποῦσε μέσ στά στήθια του μιά ἄδολη, ἀγνή κι ἐνθουσιώδης καρδιά.

Ὅλα – ὕστερα ἀπό τόσον καιρό – ἦταν πεντακάθαρα ἐδῶ κι αἰσθανόσουν ἀκόμη πιό πολλή δροσιά. Τό μικρό δωματιάκι εἶχε δυό μεγάλα ὀρθάνοιχτα παράθυρα: τό 'να ἀνατολικά, τ' ἄλλο δυτικά. Καθὼς κάθισα μπρός στό γραφεῖο του εἶχα μιά ἀπεριόριστη θέα οὐρανοῦ, βουνῶν καί κάμπου. Οἱ κρανιές, αὐτό τό παράξενο δέντρο μέ τούς στυφούς κατακόκκινους κερασένιους καρπούς του, σάν ἓνα κοράλινο κομπολόι πού τό πέταξες ψηλά, σκόρπισε καί στάθηκε στὸν ἀέρα, φτάνανε ὡς τό πεζούλι τῶν παραθυριῶν καί μερικά κλωνάρια τους τρυπῶνανε μέσα, ἀργοχτυπώντας σέ κάθε φύσημα τά τετράγωνα τζάμια πού τά κατοπτρίζανε σάν ἀρυτιδῶτες ἐπιφάνειες νεροῦ.

Ὅλα ἦταν τακτοποιημένα καί στή θέση τους ἐδῶ μέσα – ἀκόμη κι ἓνα τόσο ἑτερόκλητο ὕλικό ἀπὸ βιδλία, ἐφημερίδες, σκόρπιες σφαῖρες, χειροβομβίδες, στοιβαγμένα ὅπλα στίς γωνιές καί δυό λυμένα πολυβόλα πιό πέρα. Οἱ τοῖχοι ἦταν κάτασπροι, φρεσκοσοδατισμένοι, κι ἐπάνω τους, ἰδίως σέ κείνο τὸν τοῖχο πού ἔπεφτε πίσ' ἀπ' τήν πλάτη του σάν καθόταν στό γραφεῖο του, σέ γυαλιστερές ὀλοκαίνουργιες κόλλες διαγωνισμοῦ ἦτανε καλλιγραφημένοι μέ ἀνοιχτογάλαζο μελάνι στίχοι καί φράσεις τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Ρήγα Φερραίου, τοῦ Κοραῆ, μέ τά ὀνόματά τους μεγαλύτερα καί κεφαλαῖα ἀπὸ κάτω.

Ἦταν μιά νεανική καρδιά πού χτυποῦσε κι εἶχε κλείσει μέσα της ὅλη τήν Ἑλλάδα – κι ὅλ' αὐτό τό δωμάτιο, δέν ξέρω γιατί, σοῦ θύμιζε συγχρόνως κελὶ μοναχοῦ πού ἀσκητεύει μέσ στήν καθαρότητα τῆς ψυχῆς του.

Τό Τετράκωμο, ὅπως τό λέει τ' ὄνομά του, τό ἀποτελοῦσανε τέσσερες συνοικισμοί, μά τόσο σκόρπιοι μεταξύ τους πού δέ μποροῦσες νά 'χεις μιά γενική ἐντύπωση. Ὑπῆρχε ὅμως ἓνα εἶδος κεντρικῆς πλατείας ὅπου κάτω ἀπό ψηλά δέντρα εἶχαν ἐγκαταστήσει τοὺς πάγκους τους δυό-τρία ὑπαίθρια μαγαζάκια. Ἐκεῖ ἦταν ἀκόμη καί τό μακρόστενο ἐξατάξιο Δημοτικό σχολεῖο πού τώρα χρησίμευε γιά στρατώντας, κι ἀπ' τήν ἀπέναντι μεριά μιά μεγάλη ἐκκλησία πού μέσα στὸν περίβολό της ἦτανε κλεισμένοι οἱ Ἰταλοὶ καί Γερμανοὶ αἰχμάλωτοι.

Αὐτά τὰ ἐντελῶς πιά βουνίσια χωριά πού διασχίζαμε εἶναι ὅλα ἀμφιθεατρικά, ἔτσι καθὼς μέ τὰ σπίτια τους καί τίς αὐλές τους, πού τίς ὑποδαστᾶνε κυκλοτερές λιθιές, πιάνουν ὅλες τίς πλαγιές τῶν βουνῶν πού τὰ παισιώνουν, ἀλλά μονάχα πίσ' ἀπ' τήν πλάτη τους, γιά νά τ' ἀφήσουν νά ξεχύνονται κλιμακωτά, σάν κερχίδες, ὡς τό μικρό ὁροπέδιό τους ὅπου ἐκεῖ συγκεντρώνονται τὰ χωράφια τῆς ρουκιᾶς ἢ καμιά φορὰ καί κανένα ἀμπέλι. Ἀπ' τήν πλατιά σκισμάδα πού ξανοίγεται μπρὸς τους βλέπουν ὅλη τήν ἀκίνητη ἀνάγλυφη σειρὰ ἀπὸ χαμηλότερες κορφές, πού φτάνουν ὡς ἐκεῖ πού φτάνει ὁ ὀρίζοντας.

Μά τώρα πιά, ἐδῶ τόσο ψηλά πού βρισκόμαστε, μέσ στά ἔλατα πάλι, ὅλοι μπήζουμε ἄξαφνα μιά χαρούμενη φωνή: Ἡ θάλασσα! Νά, κοιτάχτε ἐκεῖ κάτω! Πέρα-πέρα μακριὰ ἐκεῖνο πού γυαλίζει ἀπλωτό καί στενὸ σά μιά κόψη σπαθιοῦ κάτ' ἀπ' τὸν ἥλιο!

Στεκόμαστε ὅλοι ἀκίνητοι καί σά μαγεμένοι, τόσο μακρινό, τόσο σχεδὸν ἀπίθανο εἶναι τοῦτο δῶ τό μήνυμα, τό χαιρέτισμα, πού ἔρχεται στά μάτια μας ἀπὸ μιά ζωή, ἀπὸ ἓναν τρόπο ζωῆς ἐντελῶς διάφορο μ' ὅλα τὰ γύρω μας. Ἡ θάλασσα, τουλάχιστον γιά μένα, εἶναι πάντα τό χαιρέτισμα τῆς πατρίδας κι ὁ ἐλεύθερος δρόμος.

Κι ὕστερα (ναί, δέν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία!), σάν ἀέρινα βουνάκια ἀπὸ λίγο πιὸ σκουρόχρωμους ἀτμούς, βλέπουμε τὰ νησιά μας: τῇ Λευκάδα, τήν Ἰθάκη, μιά ἄκρια τῆς Κέρκυρας. Εἶναι τό πλούσιο, τό χιλιολουλουδισμένο Ἰόνιό μας, πού μᾶς στέλνει αὐτό τό χαιρέτισμα, πού μπαίνει καί μένει στήν καρδιά μας σά φυλαχτό, καθὼς σέ λίγο, ὅλο προχωρώντας καί στρίβοντας ἀνάμεσα σέ βουνοκορφές, μάταια ὅλο γυρίζουμε τό κεφάλι γιά νά τό ξαναντικρίσουμε. Θάλασσα, κομμάτι τῆς ψυχῆς μου, φέρε τοὺς χαιρετισμούς μου σ' ὅσους ἀγαπῶ.

Ὁ καιρὸς ὅμως τὰ χαλοῦσε κι ὅλο γινότανε πιὸ ἀπειλητικός. Πίσω ἀπ' τῇ κατάγυμνη καί ὀλοπέτρινη κορφῇ τῶν Τζουμέρκων θαριὰ μολυβένια σύννεφα προδαίναν, μέ χαμηλές κρεμαστές κοιλιές ἔτοιμες νά σκιστοῦν, καί πήγαιναν νά κολλήσουν μέ κάτι ἄλλα, πού τὰ περίμεναν. Ἕνας τρελὸς ἀέρας σηκώθηκε καί τὰ φῖδια τῆς ἀστραπῆς σπαθίζαν ἀκατάπαυστα τό βαρὺ μολυβένιο θόλο πού ἄλεγε πὼς θέλει ν' ἀκουμπήσει στὴ γῆ, ἐνῶ πίσ' ἀπ' τίς κορφές τό θαθὺ μουγκρητό ἀπ' τίς βροντές πλησίαζε κι ἐκεῖνο.

Ἐπιταχύνουμε ὅσο μπορούσαμε τήν πορεία γιά νά φτάσουμε ἐγκαίρως στὸ Βουλγαρέλι, πού τό διακρίναμε πιά, ἐκεῖ στὴ μασχάλη τοῦ βουνοῦ, μ' ὅλα τὰ σπίτια του πού κατρακυλοῦσαν ἀπὸ πάνω ὡς κάτω σάν ἓνας πέτρινος καταράχτης. Τὸ Βουλγαρέλι ἦταν ἄς ποῦμε, ἡ πρωτεύουσα τῶν βουνῶν κι ὅλο γιά κεῖνο μᾶς μιλοῦσαν στήν πορεία μας.

Τά σπίτια του ἦταν μεγάλα, πέτρινα, τετράγωνα, καλοχτισμένα καί γερά σάν φρούρια, μέ βαρειές γρανιτικές σκεπές καί ξύλινους ἐξώστες στό δεύτερο ἢ στό τρίτο τους πάτωμα. Τά νερά του (περηφάνια τῶν κατοίκων του), ἄφθονα, καταπαγωμένα, ξεχυνόντουσαν ἀσταμάτητα κι ὀρηκτικά ἀπό ἓνα σωρό θρύσες καί πέτρινα στόματα λιονταριῶν, καί μετά, μ' ὅλο καί περισσότερο φόρα παίρναν ὅλα τά ἐπικλινή πλαϊνά αὐλάκια τῶν δρόμων γιά νά πᾶν νά ξεχυθοῦν στούς κήπους, πού 'ταν στά χαμηλά καί τά ισιώματα. Μόλις σχεδόν διακρινόντουσαν ἀπό δῶ πάνω, ἐκεῖ βαθιά, ἀπ' αὐτή τή μεγάλη, τή σχεδόν κρεμαστή ταράτσα, πού εἶναι ἡ ἡμικυκλική πλατεία του πού δεσπόζει σάν ἀετοφωλιά ὅλα τά πέρα, ὡς ἐκεῖ δηλαδή πού φτάνει τό μάτι σου. "Ὅλ' αὐτά τά τρεχούμενα νερά κάνουν μιά μόνιμη βουή, πού σοῦ βουλώνει περιέργα τ' αὐτιά, ἔτσι σά νά 'σαι κι ἐσύ θυθισμένος στό νερό, πού τώρα μπλεκότανε μέ τόν ἀνισόχρονο κι ἀσθματικό θόρυβο, πού κάνουν τά θεόψηλα πλατάνια ἀπό πάνω σου στό πάλεμά τους μέ τόν τρελό ἀκατάσχετο ἄνεμο.

Οἱ Σκιαδάδες, ἓνα ἀπ' τά πιό μικρά χωριουδάκια, δέ θά 'χουνε πάνω ἀπό δεκαπέντε-εἴκοσι σπίτια, ἔτσι σκόρπια καί μακριά τό 'να ἀπ' τ' ἄλλο, σκαλωμένα σ' ὅλη τήν κατηφοριά τῆς χαράδρας, ἀπ' τήν ἐλατοφυτεμένη κορφή της, ἴσαμε τόν βαθύ καί πλατύ χείμαρρο πού σκιαζεται ἀπό θεόψηλα πλατάνια. Καθώς ἀνεβοκατεβαίνεις ἀναγκαστικά ὅλη τήν ὥρα σ' αὐτό τό εἶδος τ' ἀμφιθέατρο, ἀπ' τή μιά μεριά σου, γιά νά σοῦ κλείνει τόν ὀρίζοντα, ἔχεις τή γυμνή κι ὀλοπέτρινη πυργωτή κορφή τῶν Τζουμέρκων, ἐνῶ ἀπ' τήν ἄλλη ἓνα πλατύτατο ξάνοιγμα πού ἀφήνει τό μάτι σου ὅλο νά κατηφορίζει σέ ἀχνοτυλιγμένα πράσινα τοπία: μικρές κοιλάδες, ὄροπέδια, χαμηλότερες κορφές – γιατί ἐδῶ πάνω εἶσαι σάν σέ ἀετοφωλιά.

Κατά τό μεσημέρι τῆς τρίτης μέρας φτάσαμε στούς Μηλάτες καί στό ἐκεῖ μοναστήρι. Ἦταν πολύ ὠραία, πολύ ἥσυχα, πολύ καθαρά ἐδῶ. Ἐκεῖνο πού μοῦ 'κανε ἐντύπωση ἦταν ὁ «δημόσιος» δρόμος πού ἦτανε λίγα μέτρα πιό κάτω μας, ὁ δρόμος πρὸς τήν Καλεντίνη (εἶχα τόσον καιρό νά δῶ «δημόσιο δρόμο», ἴσια κι ἀπλή δημοσιά πού νά κυλάει ρόδα ἐπάνω της καί νά σέ φέρνει ἀπαλά καί ξεκούραστα ὅπου πόθησες νά πᾶς!) καί τό πῶς οἱ Γερμανοί, μέ τά ταχυκίνητα μέσα τους, δέν τόν ἐξουσιάζουν.

Τό μοναστήρι, μέ τά καθαρά κελιά του, τούς ξύλινους πλατιούς ἐξώστες του, τή μεγάλη πλακοστρωμένη αὐλή του πού 'χε στή μέση ἐκείνον τόν τεράσιο ὀλοφούντωτο γεροπλάτανο, μέ τίς δυό θρύσες του πού ὅλο κελαρύζαν – κι ἐκεῖ, μέσ στό περιποιημένο κιγκλίδωμα: οἱ μηλιές πού δέν ξέρω ἂν εἶναι αὐτές πού δίνουν τ' ὄνομά τους στήν τοποθεσία. "Α! ὅλ' αὐτά (παρ' ὅλη τή βοή πού τά ξεχείλισε σάν μπήκαμε ἐμεῖς μέσα) ἦταν ἓνας τόσο ἀλλιώτικος κόσμος ἀπ' αὐτόν πού ζούσαμε τώρα – αὐτός ὁ κόσμος πού μέ τήν ἀκίνησία του, μέ τή στάση του, εἶναι σά νά 'χει καταργήσει τό Χρόνο καί κάθε του ἀγωνιώτικο λαχάνισμα.

Ἦταν καί ὠραία, ἦπια, ἡ φύση ὀλοτριγυρα, ἔξ' ἀπ' τά μουράγια τοῦ μοναστηριοῦ. Ὅλο δέντρα, πρασινάδες, μεγάλα ἀργόσυρτα ποτάμια κι ἀπαλοσύνη – κάτι πού σ' ἔκανε νά ξεχνᾷς ὅλη τήν τραχύτητα τῆς βουνίσιας ζωῆς πού σέ πρόσμενε πάλι.

Τήν ἄλλη μέρα βρισκόμαστε ψηλά, χαμένοι πάλι σέ μιά θάλασσα ἀπό κορφές, στό Κλειδί. Ἐδῶ ἦταν τό λημέρι τοῦ Καραμπίνα...

.....

Ήταν πιά βραδάκι όταν γυρίσαμε κείνη τή φορά απ' τή Χώσσηψη. Είχαμε πάει απ' τό πρωί, σάν γιά ἐκδρομή, γιά ν' ἀλλάξουμε λίγο τίς συνήθειες τῶν Σκιαδάδων καί γιά νά δοῦμε καί κάτι ἄλλους γνωστούς, πού εἶχαν πιά μετατεθεῖ μέ τά τμήματά τους ἐκεῖ. Ήταν μιά ωραία μέρα κεφάτη, κι ὅλοι τους κάναν ὅ,τι μπορούσαν γιά νά μᾶς περιποιηθοῦν στό καινούργιο τους «στέκι», ὅπως λέγαν. Τό σπίτι πού κα-
θόντουσαν ἦταν μεγάλο, περιποιημένο, κατακάθαρο, κι εἶχαν τήν εὐτυχία νά τοὺς τύχει μιά σπουδαία ἀνοιχτόκαρδη σπιτονοικοκυρά πού ἡ χαρά της ἦταν νά παιδεύε-
ται ἀπ' τά ξημερώματα γιά ν' ἀκούσει τόν ὁμαδικό ἔπαινο καί τά ἐπιφωνήματα θαυμασμοῦ ὅταν τό ἀχνιστό καλομαγευμένο της φαῖ ἔμπαινε, τό μεσημέρι, στή
μέση τοῦ μεγάλου στρογγυλοῦ τραπεζιοῦ, ὅπου γύρω του εἶχαν ἤδη πάρει ὅλοι τίς θέσεις τους. Ἐκείνη ἔμενε ὀρθή γιά νά σερβίρει ὅλα τά πιάτα πού τῆς ἀπλώνανε καί γελοῦσε γιομάτη εὐτυχία γιά ὅλη τή χαρά πού χάριζε. “Ὁλ’ αὐτὰ ἦταν μιά καταπλη-
χτική ἀντίθεση μέ τοὺς σκυθρωπούς Σκιαδάδες καί μακαρίζαμε ὅσους συντρόφους
μας ἔμεναν ἐδῶ.

Μά γιά νά ἐπιστρέψουμε πιό σύντομα, εἶχαμε τραχύ ἀνήφορο καί φτάσαμε
μούσκεμα στὸν ἰδρώτα. Στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ πού τώρα τελευταῖα εἶχε γίνει κα-
φεενάκι βρήκαμε πολλές παρέες, πού καθισμένες πάνω στοὺς καινούργιους πάγκους
καί τά καινούργια σκαμνιά πού εἶχαν κάνει οἱ Ἰταλοί, πίνανε τό βραδινό τους τσίπουρο
πού εἶχε ἀρχίσει νά ἐπενεργεῖ καί ν' ἀνοίγει στόματα καί καρδιές. Ήταν καί πολλοί
Ἀντάρτες πού μ' εἶχαν γνωρίσει στὴν πορεία καί θέλαν σώνει καί καλὰ νά μέ κε-
ράσουν. Ήταν καλὰ παιδιά, ἀπλοϊκὰ καί τραχιά. Ἀρχισαν μέ μεράκι τό κλέφτικο
τραγούδι πού τοῦ ἔχαν βάλει τώρα ἐπίκαιρα λόγια ἀπὸ τὴν ἐδῶ πάνω ζωὴ μας...

.....

Χτυπᾶνε στό Μέτσοβο, στή Ραψίστα, στό Γραικικό! Κινδυνεύει ἡ Χώσσηψη! Καίγεται
τό Τετράκωμο! Προχωροῦν ἀπ' τό Βάλτο κι ὅλο τραβᾶνε πρὸς τά πάνω! Τουλάχισ-
στον δύο πλήρη τάγματα μέ τέλειο ὅπλισμό καί μέ πυροβολικό λαβαίνουνε μέρος.
Στὴν πλατεία τοῦ Βουλγαρελιοῦ πέσανε δῆληματα ἀπὸ κανόνια τους πού τά ἔχουνε
στήσει στὰ ὑψώματα τῆς Καλεντίνης. – Ήτανε φανερό πιά πὼς πρόκειται γιά
κυκλωτική κίνηση μεγάλης κλίμακας μέ προκαθορισμένο ἄμεσο σκοπὸ τὴν παντελὴ
διάλυση κι ἐξόντωσή μας.

Θά περίμενε κανένας... Βέβαια, σ' ὅποιον εἶχε μείνει λίγη καθαρὴ κρίση, θά περίμενε
πὼς τουλάχιστον τούτη δῶ τὴν ὕστατη στιγμή θά σταματούσαμε τὸν πόλεμο μεταξὺ
μας καί ὅτι, ἔστω καί ὄχι ἐνωμένοι, ἀλλὰ χωριστά καί καθένας γιά λογαριασμό του
θὰ χτυπούσαμε τὸν κοινὸ πανίσχυρο ἐχθρό, πού, ἔτσι σάν περιφρονητικὴ πρόκληση,
μᾶς πέταγε αὐτὴ τὴν ἐπίθεσή του κι ἐρχότανε νά μᾶς χτυπήσει μὲς στὴν καρδιά τῆς
ἀετοφωλιάς μας, πού τὴν θεωρούσαμε πάντα ἀπόρητη, πού τὴν λογαριάζαμε (ὅλες
αὐτές τίς τραχιές κορφές καί τά βαθιὰ φαραγγία) σάν ἀδούλωτη Ἑλλάδα, πού ὅ,τι
καί νά γίνει, ἐδῶ πάνω, δέ θὰ τὴν μολύνει ποτέ μέ τὴν ἀνάσα του καί τό ποδάρι
του καταχτητής.

Κι ὅμως δέν ἔγινε τίποτα τέτοιο...

.....

Κατὰ τό δειλινὸ εἶδαμε μπροστά μας κάτι μεγάλες φωτιές. Κοντοσταθήκαμε γιατί

δέν ξέραμε τί σημαίνουν, μά ήμαστε τόσο καταπαγωμένοι, πού προχωρήσαμε σιγά-σιγά σ' αὐτές σά νά μᾶς μαγνητίζαν.

Ήταν τρεῖς πολυμελεῖς οἰκογένειες ἀπ' τό Βουλγαρέλι – ἀπ' τά μικρά παιδάκια ὡς τοὺς γέρους παπποῦδες. Εἶχαν καταφέρει νά πάρουν μαζί τους ἄρκετά σκεύη, ἄρκετά σκεπάσματα, τά μοσχάρια τους, μερικές κατοῖκες, τρία-τέσσερα γουρουνία καί τά πουλερικά τους, κι ἀπό προχτές εἶχαν κάπως βολευτεῖ, ξέχωρα ἀλλά καί συντροφιά μαζί, σ' αὐτό τόν ὑπαίθριο καταυλισμό τους, κάτω ἀπό μεγάλα δέντρα καί χαμένοι σχεδόν μέσ στίς φτέρες πού 'ταν ψηλές καί πυκνές.

Μᾶς φιλέψανε ζεστό, καυτό τραχανά θρασμένο στό γάλα, πού γιά μᾶς ἦτανε κάτι περισσότερο κι ἀπό μπάλσαμο. Τεράστια κούτσουρα καίγανε τόσο έντονα πού ὁ κύκλος πού κάναμε καθισμένοι ὀλόγυρά τους ἔπρεπε νά 'ναι πολύ πλατύς. Εἶχανε κάνει τεράστια καί παχύτατα στρώματα ἀπό κομμένες φτέρες στά πιό ἀπάνεμα μέρη κι ἐκεῖ ξαπλωνότανε τή νύχτα ὅλη ἡ οἰκογένεια. Περιμένανε κρυμμένοι ἐδῶ μέσα, στή χαμηλωσιά, μέ τήν ἐλπίδα νά ξαναγυρίσουνε μιά μέρα στό χωριό τους, γιατί οἱ Γερμανοί, λέγανε, δέν εἶναι δυνατόν νά κρατηθοῦν πολύ καιρό πάνω σέ τοῦτα δῶ τά βουνά.

Ἐκεῖνο πού μᾶς μπέρδευε φοδερᾶ ἦταν πού καθῶς προχωροῦσαμε ήμαστε πάλι περιτριγυρισμένοι ἀπό κρότους μάχης. Μέ τοὺς ἄπειρους ἀντίλαλους δέ μποροῦσες νά προσανατολιστεῖς, νά έντοπίσεις τίποτα. Συνεχῶς ὅλμοι τραντάζανε τά βουνά, μά δέ μποροῦσες ἀκόμη νά καταλάβεις οὔτε καί ποιοί μάχονται. Γερμανοί μέ δικούς μας, Γερμανοί μέ Ἑαμίτες, Ἑλληνες μέ Ἑλληνες; Ἡ κι οἱ τρεῖς μαζί;

(Σχέδιο Ἀλέκου Κοντόπουλου)

* Σέ ἀπόσπασμα ἀπ' τό «Ὀδοιπορικὸ τοῦ '43», ὑπὸ τόν τίτλο «Ἐν Πορείᾳ», δημοσιευμένο στό π. Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά, 1950, ἐτ. Ζ', σ. 205.

ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ

ΜΑΡΙΑΣ ΑΡΚΑΔΙΟΥ*

* Από την ποιητική συλλογή *Κάποιες ώρες*, Ἀθήνα.

Καί μέ τή γαλάζια ξαστεριά
καί μέ τή γκρίζα μπόρα,
ξάνοιγες πάντα κάτι μέσα μου...
Γεφύρι ἐσύ, ἀπ' τή δική μου χώρα!

Καί πότε μοῦδειχνες ὁράματα
καί μυθικά παλάτια,
στοῦ νοῦ τά μισοσκότεινα
μέ τῆς ψυχῆς τά μάτια...

Καί πότε δρόμους μυστικούς
καί μύρια μονοπάτια
π' ἀνθρώπου νοῦς δέν ἱστορεῖ
δέν τά θωροῦν τά μάτια.

Κι ἔκανες καί τά φαντάσματα
νά ζοῦν ἀδερφωμένα
στοῦ νοῦ τά μισοσκότεινα
καί τά τριπλοχαμένα.

Γεφύρι ἐσύ, ἀθάνατο,
γεφύρι ἀγαπημένο,
γεφύρι τῆς Ἄρτας θρυλικό,
γεφύρι Στοιχειωμένο.

ΣΤΟΝ ΑΡΑΧΘΟ

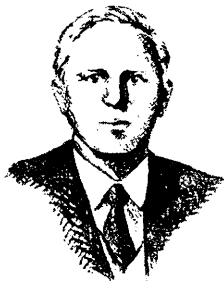
Ποτάμι μου, στίς ὄχτες σου
πού τά θολά νερά σου τρέχουν
καί τί τά μάτια δέ στοχάζονται
καί τί καί τί δέν ἀγναντεύουν!

Καί βλέπουν ν' ἀργοδιαβαίνουν πλάϊ σου,
—χρόνων παλιῶν, οἱ ἐλπίδες—
κάστιρο ψηλό πού γκρέμισε
καί τώρα πατοῦν οἱ νυχτερίδες.

Καί βλέπουν ν' ἀργοσαλεύουνε στό σούρουπο
ξανθές κι ὀλόχρυσες γαζίες
—τῶν εἴκοσι ποτέ χρονῶ—
ὦ, μακρινές φιλίες.

Κι ἀκόμα σάν ἄλλοτες νά βλέπουνε
παλιούς ἔρωτές μας —λιτανεῖες— νά περνᾶνε.
Κι ἀλί, τοῦ χρόνου τό πικροσάβανο
θλιβερά στά χέρια νά κρατᾶνε...

Καί μόνο τά νερά σου ἀνάλλαχτα,
ποτάμι, πλάϊ στό χρόνο,
σκληρά ἀντιπαλαίοντας ὀρθώνονται
γγάντια μπρός στό Μεγάλο Νόμο.

ΒΑΣΙΛΗ ΜΑΤΣΟΥΚΑ*

* 'Από τήν ποιητική συλλογή «Ήλιε μου Ήλιε» 1994, 'Αθήνα.

ΑΡΑΧΘΟΣ

Ὁ Ἀραχθος χωρίζει τή ζωή μου.
Τή μιά τή μαστιγώνει μέ τή θλίψη,
έντάφια, στ' ἀγόρι τό πνιγμένο,
τήν ἄλλη ξέλυτη τραβάει,
μέ τά νερά του ν' ἀνεβαίνει,
σ' ἓναν ἀνθό, σ' ἓναν καρπό, σ' ἓνα τραγούδι,
σῆς Ἀρτας τά περβόλια.

ΠΟΡΤΟΚΑΛΕΝΙΑ

Πορτοκαλένια τῆς Ἀρτας τά περβόλια,
πορτοκαλένια τά δρομάκια,
οἱ εὐωδιές πορτοκαλένιες.
Πορτοκαλένιος ὁ κάμπος πού προσμένει,
νά ῥθοῦν μέ τίς τρομπέτες τά λελέκια.

Πορτοκαλένιοι τῆς Ἀρτας οἱ ἀγρότες,
πορτοκαλένιες οἱ γυναῖκες.
Τοῦ ἥλιου τό καμίνι πορτοκαλένιο.
Τά λόγια τῆς καρδιάς μου πορτοκαλένια.

ΚΟΠΡΑΙΝΑ

Στήν ἀδεντρη τήν Κόπραινα,
πού πλάγιασε τῆς θάλασσας τ' ἀστέρι,
τό δρόμο σκέπασε, τό κίτρινο τό χῶμα.

Στίς ἀλυκές ὁ ἥλιος λάμπει.
Μές στούς ἀρμούς μέ τή θολούρα,
μιά τρύπα ἄνοιξε τό κύμα.

Μαζεύει τό παράνομο τ' άλάτι,
τή μοναξιά, στά σάπια φύκια.

Γ' απόγιομα, τοῦ Ζέφυρου τό κύμα,
παράδερνε, πού ἦτανε μονάχο.

ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ ΒΡΕΧΕΙ

Τίς κρύες μέρες τοῦ χειμῶνα,
στό Ζάλογγο πού συννεφιάζει,
κραυγές αἰφνίδιες,
ἀκολουθοῦν τ' ἀστροπελέκια.

Τό θάμπωμα, στό διάβα του στήν Ἄρτα,
ἀφήνει μήνυμα πῶς φτάνει,
μέ τή δική της τήν ὀρχήστρα ἢ βροχή.

Τίς κρύες μέρες τοῦ χειμῶνα,
ἡ στέγη τοῦ σπιτιοῦ μου τραγουδάει.
«Στό Ζάλογγο συννέφιασε,
ἐδῶ στήν Ἄρτα βρέχει».

ΝΟΣΤΟΣ

Τώρα πού φθινοπώριασα, ὁ νοῦς μου,
συχνά μέ φέρνει στήν πατρίδα.
Ἐδῶ μέ ξελογιάζει τό ποτάμι.

Ἐδῶ ἡ σκέψη μου φυτρώνει,
γιατί ξυμώθηκε μέ χῶμα.
Εἶναι καρπός ἀπό τό χῶμα ἡ ζωή μου.

Ἐδῶ χτυπᾶνε τίς καμπάνες.
Τό μέταλλο μέ τή φωνή του,
ὅταν γιορτάζω μ' ἀγκαλιάζει.

Τό σπίτι πού πουλήθηκε μέ διώχνει.
Τό σύννεφο τά δάκρυα πού χύνει,
γεμίζει μέ τή θλίψη τήν καρδιά μου.

ΠΟΙΗΜΑΤΑ

ΝΙΚΟΥ ΡΙΓΚΑ*

* 'Από την ποιητική συλλογή, *Ποιητικές έρωτικές ζωγραφιές*, 1994, 'Αθήνα.

ΑΡΤΑ ΜΟΥ ΠΟΡΤΟΚΑΛΕΝΙΑ

Άρτα μου πορτοκαλένια
θαλασσιά βουνόσπαρτη
καί μπαξέ τής παντομάνας
φιόρο έσύ τοῦ δειλινού.

Άρτα μου τοῦ Καραϊσκάκη,
τοῦ Σκουφᾶ, τῶν Σηκωμῶν,
ἢ κλωθῶ τῶν ὀνείρων μου
μάγισσα τοῦ ἔρωτα.

Πόλη τῶν μύρων
καί τῶν χρωμάτων Ἰριδα
τῶν θρύλων, τοῦ Πύρρου,
τῶν Κομνηνῶν, τῶν Ἀνταρτῶν.

Εὐλογημένη
τῆς Βαγγελίστρας κόρη
μ' αἰώνια κάστρα, γιοφύρια
καί μυθοεκκλησιές!

ΑΡΤΙΝΙΑ ΜΟΥ Σ' ΑΓΑΠΩ

Στό κάστρο μ' ὄλο ἄνοιξες
Σ' εἶδα καί σ' έρωτεύτηκα
Καί μέσ' τίς τριανταφυλλιές
Γλυκά σέ πρωτοφίλησα.

Μέ ζωγραφιές ποιητικές
Σ' ἀγρύπνιες φεγγαρένιες
Τόν έρωτά μας τραγουδῶ
Στήν πόλη μά καί στό γαλό.

Άρτινιά μου θά στό πῶ
Άρτινιά μου σ' ἀγαπῶ
Τοῦ βουνοῦ δροσοσταλιά
Καί τοῦ κάμπου πασχαλιά.
Τοῦ Ἀράχθου νούφαρο
Τῆς Περάνθης μύρο
Σύ μοῦ πῆρες τήν καρδιά
Όμορφή μου Ἀρτινιά!

ΜΕ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΑΣ ΤΑ ΧΡΩΜΑΤΑ

Ἐδῶ στήν Ἄρτα μας
τ' ὄνειρό μας πλέκει
καί στοῦ Ζαρκαλιῆ
τό παλιό μας στέκι
τραγουδάμε
μέ κιθάρες
καί ἀρμόνικες.

Τά πολλά μᾶς φύγαν
καί τά λίγα μένουν
στό κατάστιχο
ἀπουσίες μπαίνουν
γι' αὐτό πᾶμε
καί μεθᾶμε
μέ ποτά ρε-ντο.

Μέ τῆς καρδιάς τά χρώματα
καί στιχονότες
ζωγραφεῖμε ὄνειρα
σάν Δόν Κιχότες.
Γίναμε ξανά παιδιά
μ' ὅλες τίς νιότες
κι' εἴμαστε τῶν ὄνειρων
συνταξιδιῶτες!

ΕΝΑ ΠΑΙΔΙ ΤΩΝ ΟΝΕΙΡΩΝ

Ἄν ἤμουν τριαντάφυλλο
στό στήθος σου θά ταίριαζα,
ἄν ἤμωνα φεγγάρι
θά φώτιζα μέ σέ τ' ἄλλο μισό
κι' ἄν ἤμουν νιός καί πάλι
φορές θά σ' ἀγαποῦσα ἐκατό!

Ἄπ' τήν Περάνθη ὥς τό γιαλό
κι' ἀπ' τό γιοφύρι ὥς τό σταθμό
πλανιέμαι καί ἀναπολῶ
ἓνα παιδί αἰώνιων ὄνειρων
πού πέταξε μ' ἓνα φτερό
ξάφνου καί μέσ' τ' ἀπομεσήμερο.

Μέ στιχονότες σέ τραγουδάω
καί σ' ὀριζόντους σέ ζωγραφῶ,
σ' ὅλη τήν πόλη σ' ἀναζητάω
κι' ἐδῶ στό κάστρο σέ καρτερῶ!

ΠΟΙΗΜΑΤΑ

ΓΙΩΡΓΙΟΥ ΚΟΤΖΙΟΥΛΑ*

* 'Από τὰ "Αλαντα, τ. I (1956), Ποιήματα (1928-1952) 'Αθήνα, καὶ τ. III (1959), Ποιήματα (1953-1956), 'Αθήνα.

ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΟ

Στὴν "Αρτα καὶ στὰ Γιάννενα, στοὺς κασαμπάδες
περνᾷ ὁ χωριάτης, τὰ σακκούλια σταυρωτά.
(Κάνουνε χάξι οἱ ἀκριβοθώρητες κυράδες
ἀπ' τὰ μπαλκόνια τους ἢ μὲς ἀπ' τὸν ὄντά).

Οἱ γιᾶντρες ἔχουνε κεντίδια στὸ μανίκι
κι οἱ τσοῦπρες κλάρες φουντωμένες στὴν ποδιά·
τὸν ἕναν τὸν παρανομάσανε Τσελίκη,
τὴν ἄλλη Χρῦσω τὴ λαλοῦν στὰ χειμαδιά.

'Απ' ἄκρη τόπου ξεκινᾷν πρὶν ὁ ἥλιος δώκει
μέ καμιά ἀρμάθα σκόρδα, τίποτες ἀθγά,
καὶ φεύγουν πάλι φορτωμένες καλαμπόκι,
σωστή μεριά φορτιό, σὰ νά 'ναι ἀδασταγά.

Στὸν ἐρχομό διαβαίνουν –ἄδειες– τὸ ποτάμι
μέ τὰ τσαρούχια παραμάσκαλα, δυό δυό,
κρατώντας τὰ φουστάνια ἀπάνου ἀπ' τὸ καλάμι
καὶ πάντα μέ τὸ φόβο τῶν νεροφιδιῶ.

Ψωνίζουν ἀπὸ τὸν 'Οδραῖο λίγο ζαφεῖρι
κι ἕνα καρβέλι – εἶν' ὁ καημός τοῦ ἀγοραστοῦ.
Φεύγοντας ὅμως θὰ περάσουν τὸ διοφύρι,
τίς ἀκατάλυτες καμάρες, πρὶν Χριστοῦ.

Σιμίτια, ἀμύγδαλα, παστέλια, ζαχαράτα
θὰ καρτεροῦν ὁ Γιαννακός κι ἡ Μαριγώ.
«Τ' ἀπραξ' ἕνας 'Αράλης, μάτια μου, στὴ στράτα.
Τὸ πῶς ἐγλύτωσα θαυμάιομαι κι ἐγώ».

ΤΟΥ ΠΑΛΙΟΥ ΚΑΙΡΟΥ

Λεγόταν Μητροκώστας ό νουνός μου
κι ήταν τό πιό γερό σκαρί τοῦ κόσμου.
Σέ μιά πλαγιά εἶχε στήσει τό κονάκι,
νά μὴν τό βρίσκουν οὔτε θρονκολάκοι.

Μέ βέργες ἴσιες ἦτανε πλεμένο,
πάντ' άνοιχτό στό φίλο καί στόν ξένο·
έδῶ τ' άσκιά, παρέκει τά ξυλάγγεια,
στίς καπνισμένες λοῦρες τά σφαλάγγια.

Κάτι παλιά χαρτιά από τά ταμεῖα
τά φύλαε μαζί μ' έναν Καζαμία.
Μά ό ἴδιος γνώριζε άσφαλτα σημάδια,
κει μέσα κοίταγε όποτες εἶχε άδεια.

Πολλές φορές κοιμότανε στό στάλο
κι άπ' τό καπί δέν εἶχε τίποτ' άλλο.
Δέν έβανε στό πόδι οὔτε τσουράπι,
έκανε πέρα, Θέ μου, σά ζουλάπι.

Ό,τι χρειαζόταν τό 'χε στό σελάχι,
ξεστήθωτος πῶς εἶν' οἱ παλιοί βλάχοι,
(ντρέπονται τά κεντίδια στά μανίκια,
φορᾶν κυλότες τώρα – μασκαρλίκια!)

Τόν έδλεπες συχνά στή Γρεμενίτσα
νά ξεκινάει, τά χέρια άπά στή γκλίτσα.
Κατέβαινε στήν "Αρτα στό παζάρι,
τόν έμπορα νά βρεῖ τόν κασιδιάρη.

ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τζουμέρκα-Άθήνα, αυτή ἦταν όλη
πού χάραξα, όλη μου ή γραμμή.
Κίνησα άπέκει μ' ένα τσόλι,
μου λειψε έδῶ καί τό ψωμί.

Άρχή κακοῦ ἦταν πού δέν εἶχα
κουκούτσι πνεῦμα πραχτικό·

τριχιά τήν ἔκανα τήν τρίχα,
τῆς φαντασίας μου ὑλικό.

Ἐναν καιρό δέν ἤθελα οὔτε
νά βλέπω ἀνθρώπινη θωριά.
«Βρέστε του (καί μήν τόν ἀκοῦτε)
γυναίκα», ἔλεγαν στά χωριά.

Ἀργότερα θά μ' ἔχουν δάλει
μέ δυό σειρές στό λεξικό.
Θά μέ ζηλέψουν τότε οἱ ἄλλοι,
θά γίνει ντόρος καί κακό.

Στόν ξάδερφό μου Ἰ. Μάνθο.

Σπαγγοραμμένοι, ψιλικατζήδες, κρυφοσπιγοῦνοι
(μέ τούς ἀρχαίους μέν' ἡ συγγένεια μόνο τῆς γλώσσας),
ὁ αἰτός όπου 'χε φωλιά του πρώτη τό **Ξεροδοῦνι**
μπορεῖ, θιαμάζω, νά ζεῖ πετώντας ἀνάμεσό σας;

Εἶχα κινήσει, θυμᾶμαι, ἀλέγρος ἀπ' τό **Τζουμέρκο**
κι ἦρθα νά μάθω τίς πονηριές τους πού δέ μέ πιάνουν.
Οἱ πρόγονοί μου σάν τῆς δαμάλας εἶχαν τό σδέρκο
καί τό σταυρό τους δέν ἀστοχοῦσαν ποτέ νά κάνουν.

Εἶδα τόν ἥλιο κάτου ἀπ' τά σκοῦρα δασιά πουρνάρια
καί στά χωράφια μοῦ σεργιανοῦσα τή σαρμανίτσα.
Μέ στείλαν πρῶμα πίσω ἀπ' τά στέρφα καί τά γαλάρια
καί τριγυρνοῦσα κουνώντας ὅλο τήν ἴσια δίτσα.

Ξέρω τίς πέτρες ὅλες, πιστεύω, γύρω ἀπ' τό σπίτι
καί στά στεφάνια κάθε στρατοῦλα καί μονοπάτι.
Νά χορεύει εἶδα μέ τό μαντύο τόν Κουτσομύτη
καί τό Μπανόρα νά κνηγιέται μέ τό Λιαπάτη.

Στά γράμματα εἶχα μέγαλον πόθο καί πάντ' ἀπάνω
σέ σκονιασμένες παλιές φυλλάδες σκουντοῦσε ἡ μύτη·
χαρτιά μοῦ πῆραν τότε οἱ μεγάλοι, γιά νά ξεχάνω
μέ τό παιγνίδι, πού ἤμουν τό μόνο παιδί στό σπίτι.

Κοντά μέ στείλαν στά ξεβγαλμένα **Κατσανοχώρια**
κι ἐμπῆκαν κι ἄλλα τετράδια τώρα μέσ στό σακκούλι,
μέ παίδευε ὅμως ἀπό τά τότες κρυφή ἀνημπόρια
καί τό κεφάλι κουνοῦσαν ὅλοι γιά τό μικρούλη.

Φεύγοντας κείθε πήγα στην **Άρτα** μέ τά περδόλια.
Χειμώνας ήταν, θάνατος ὥσπου τό κρύο νά πέσει
κι εἶχα τ' ἀπτί μου τουλουπωμένο μέ μιάν ὁμπόλια,
νά μὴν τό φτάσει τό ξεροβόρι καί μέ πονέσει.

Μ' ἔφερε ὁ ζῆλος δεκαεφτά χρόνων καί στην Ἀθήνα
γιανά σπουδάξω τί ξεπειρᾶνε σοφοί διδάχοι.
Μά ἔδαλα, Θέ μου, πιότερη γνώση κοντὰ στά κρίνα
κι ἡ πεταλούδα τήν τέλεια τέχνη ξέρει μονάχη.

Κόσκινο οἱ σφαῖρες μ' ἔχουνε κάμει, δῶσε καί χτύπα,
καθὼς δέ θάνω κι ἐγὼ στά λόγια ποτέ σορόπι.
Μοῦ φτάνουν ὅμως (ἀρκεῖ νά 'χω εὔρει κάπου μιά τρύπα)
τ' ἀθῶα σπουργίτια, τά πεῦκα κι ὅ,τι δέν εἶν' ἀνθρώποι.

Χῶμα πού σ' εἶχαν ἄλλοτε ἀγγίξει θεῶν ἀχνάρια,
γιά τά παιδιά σου δέν ἔχεις ἄλλο πιά ἀπό φαρμάκι·
(γερμένη ράχη, πῶς σέ τονίζει γραμμὴ καθάρια!)
Μά ἐγὼ δέν κάνω τήν κουτουράδα τοῦ Καρυωτάκη.

ΤΑ ΠΟΡΤΟΚΑΛΙΑ...

Δυό πορτοκάλια **ἀπ' τ' Ἀρτινά περδόλια** μῶχει στείλει
κι ἦταν τῆς ἐρημῆς ψυχῆς αὐτό σάν ἀντιστύλι.

Σέ ταχυδρόμον ἔμπιστο τά 'δωσε νά τά φέρει,
μὰ ἀθῶα τά πήρε ἡ μάνα τῆς ἢ τάχα, λέω, νά ξέρει;

Σάν τί νά ξέρει, ἀφοῦ οὔτ' ἐγὼ δέν ἔχω ἀκόμα κάτι
πού νά μοῦ δείχνει πῶς ἐμέ στό νοῦ τῆς ἔχει ἡ ἀφράτη

κι ὄχι κανέναν ἄγουρο, κανένα παιδαρέλι,
πού τῆς ταιριάζουν πιό πολύ καί πού ἡ ἡλικία τά θέλει.

Χάρη πού δέν ἀξιώθηκα ποτέ τό ἀγνάντεμά της
στά πατρικά μου χῶματα τή βρίσκω, ἀνοιχτομάτης.

Ξάστερο μέτωπο, ἀξαφνὰ κρυφή τοῦ πατριώτη,
γίνε ἡ στερνὴ μου ἀγάπη, ἀφοῦ δέν ἔλαχες ἡ πρώτη.

ONEIPA

Θαρρῶ πῶς ἔχουμε κι ἐδῶ στὰ **Τζουμερκιωτοχώρια**
τόν κινηματογράφο μας, καί μάλιστα συχνά,
μέσα στὰ σπίτια, ἀνέξοδα, καθένας μας καί χώρια,
τέτοια προπάντων τοῦ μακριοῦ Γενάρη βραδινά.

Σάν τί ἄλλο νά 'ναι τὰ ὄνειρα, πού δοῦλοι πρόθυμοί μας
ὅλη τή νύχτα κουβαλοῦν χρυσάφι, λιχουδιές
(χωρίς στόν ξύπνο τίποτε νά 'χει ἀπομείνει, κρίμας!)
ἢ μᾶς πλακώνουν ὅσο οὐδέ χιλιάδες καρυδιές;

Παρέλαση ἔχουν οἱ σκιές, διαβαίνουν καραβάни,
μέ ζωντανούς οἱ ἀγύριστοι περνᾶν χεροπιαστοί
κι ἡ βάθω πῶχει ἀπό καιρό, πολύν καιρό πεθάνει
παιδόπουλο στὰ χέρια της ἀκόμα μέ κρατεῖ.

Φτωχέ, τήν ὥρα πού ξυπνᾷς βάλε πως εἶν' ἀλήθεια
τά ὅσα ὀλοζώντανα ἔβλεπες ὥς πρὶν ἀπ' τήν αὐγή,
κι ὅσα σοῦ τύχουν ὕστερα πές τα ἄθλια παραμύθια.
Κάμε μιά τέτοια δοκιμή, νά δοῦμε: τί θά βγεῖ;

«AMOUR ETERNEL»

Ἐφεύρεση εἶν' τοῦ Σεραφεῖμ τοῦ τετραπέρατου,
πού 'ναι τεχνίτης πρῶτος καί πραγματευτής,
παιδί τῆς **Βριστινίτσας**, μόλις ἀκουστῆς,
π' αὐτός θά τή δοξάσει κι ὕστερ' ἀπ' τὰ γέρα του.

Νωρίς, ἀλήθεια, τό κατάλαβε ὁ καλόμοιρος
πῶς ἂν στή φτωχομούσα ἀπόμενε πιστός,
θά σεργιανοῦσα ζαρκοψώλης διαπαντός,
ἔστω κι ἂν γίνονταν τῆς Ἀργιθέας Ὅμηρος.

Διάλεξε κι ἤρε μέ ψαχνό λοιπόν ἀγγέλισσα,
πού τή φυλάει σέ κούλια ἐκεῖ στήν ἐσοχή
κι ὁ ἴδιος τρέχει στὰ σοκάκια ἀπ' τό ταχύ
νά κουβαλήσει τῆς φαμίλιας του σά μέλισσα.

Πολλά σοφίστηκε, μπογιές, γαιτροπορέματα
γιά τούς χωριάτες ἢ γυναῖκες πού ζητοῦν
καί πού οἱ ἔμποροι δέ μποροῦν νά σκαρφιστοῦν,
σάν πού 'ναι ἀνάκατα σωστά μαζί μέ ψέματα.

Μοῦ χάρισε κι ἐμένα ἐτοῦτο τ' ἀλουμίνι του
 μέ τίς σταγόνες μέσα τίς θαυματουργές,
 φάρμακο τέλειο γι' ἀφανέρωτες πληγές,
 ἀπόσταγμα μυαλοῦ κι ἀστείρεντου κι εὐκίνητου.

Μακάρι νά 'πιανε κι ἀπάνω μου τέτοιο ἄρωμα
 μέ τό σημαδιακό του τ' ὄνομα –πού νά:
 δέ μοῦ στεριώνει ἀγάπη, ἀγάπη πουθενά–,
 νά 'δρiska μιά παντοτινή, ψυχῆς μου λάρωμα!

ΚΟΝΤΟΣ ΨΑΛΜΟΣ

Ἦμουν μιά σταλιά παιδάκι,
 μ' ἔλεε ὁ πατέρας Γάκη
 καί μέ βλέπαν τοσοδοῦλη
 στό σκολιό μέ τό τσατσούλι.

Μή ξηλεύοντας τῇ χάρη
 τοῦ τσοπάνου τοῦ ξωτάρη,
 γράμματα ἤθελα νά μάθω
 νά μὴν κάνω οὐτ' ἓνα λάθο.

Πῆγα στά **Κατσανοχώρια**,
 νάμαι ἀπ' τοὺς δικούς μου χώρια
 καί τῆς **Ἄρτας** τό γιοφύρι
 μ' εἶχε χρόνια μουσαφίρη.

Τό παιδί τῆς **Πλατανούσας**
 (χωριατόπουλα, τό νοῦ σας!)
 γράμματα ἤθελε νά μάθει
 καί κατάντησε σιτή Βάθη.

Μή ρωτᾶτε παρακάτου,
 ποιὰ ἦταν τά καλά στερνά του.
 Γιά σπουδάματα ὅποιος τρέχει,
 διάφορο τή φτώχεια του ἔχει.

ΤΗΣ ΤΡΙΧΑΣ ΤΟ ΓΙΟΦΥΡΙ

Φίλε τῶν στίχων, πού δέ σ' ἔχω ἢ μ' ἔχεις δεῖ
 καί θές νά μάθεις ποιοί εἶν' οἱ δρόμοι μου κι οἱ γύροι–
 τώρα πού πῆρα τοῦ ὁδοιπόρου τό ραβδί,
 μάθε πὼς πέρασα τῆς τρίχας τό γιοφύρι.

Σ' ὅσα κι ἄν διάβηκα ὥς τά σήμερα χωριά,
 σέ κόσμο ὀπούξεραν μονάχα τό χτιωήχι,
 δέ δρῆκα σάν αὐτὴν ἄλλη περαταριά,
 μήτ' ὁμοιά της, πιστεύω, θά μοῦ ξανατύχει.

Σφιχτοπιασμένος ἀπ' τό σύρμα τό φτενό,
 γλιστρώντας σέβελτα μέ τά πόδια στὸν ἄερα,

τραμπαλιζόμενουν κάμποση ὥρα στοῦ κενό,
βαρύ πετούμενο πού κίνησε γιά πέρα.

Πράσινο κύλαε τό ποτάμι, σερπετό,
κι ἔπαιξε, φλοίσβιζε, γυάλιζε ἡ ράχη του ὅλη,
μά ἂν ἔκανα λιγάκι πῶς παραπατῶ,
θά 'πεφτα ὁλόβολος στή σουδα σάν τό βόλι.

Θά βούλιαζα, ἔτσι, μέσ στοῦ 'Αράχθου τά νερά
κι οὐτ' ἄλλοι θά 'ταν στοῦ χαμό μου παραστάτες
ἐξόν ἀπό τά θράχια γύρω τά σκληρά
– κι ἐσᾶς, μακάρι, χελιδόνες μου σπαθάτες!

Ὁ κ. Γ. Καρατσιώλης πού ἐπιμελεῖται ὡς τώρα τό ἔνθετο «Ἡ Ἄρτα στή Νεοελληνική Λογοτεχνία» καί πού ὁ ἴδιος ὑπῆρξε ὁ ἐμπνευστής τῆς δημιουργίας του ἐδῶ καί πολλά χρόνια, μᾶς ἀνακοίνωσε τή διακοπὴ τῆς εἰδικῆς αὐτῆς συνεργασίας του μέ ἀφορμὴ τὴν ἀχαρ-ακτῆριστη πράξη ἀάποιων, μὴ ἀρτινῶν εὐτυχῶς, συνεργατῶν σέ νεο-φανῇ ντόπια ἔντυπα, οἱ ὅποιοι χρησιμοποίησαν ὁλόκληρο τό ὥς τώρα δημοσιευμένο στά ἔντυπα τοῦ «Σκουφᾶ» ὑλικό, καί μόνο αὐτό, χωρίς καμιὰ βιβλιογραφική παραπομπή στοῦ περιοδικό μας.

Ὁ ἴδιος πιστεύει πῶς δέν ἀξίζει τόν κόπο ἢ συνέχιση τῆς – πράγματι– κοπιαστικῆς προσπάθειας (πολλά κείμενα ἀντλήθηκαν ἀπό δυσεῦρετες πηγές καί κρατήθηκαν σέ χειρόγραφα, καὶ ἀπὸ δύσκολες συνθῆκες εἰδικῶν βιβλιοθηκῶν καί ἀρχείων ἐφημερίδων), μᾶς προσπάθειας πού ἔτσι κι ἄλλιῶς δέν ἐκτιμήθηκε καί, κυρίως, δέν τὴν σεβάστηκαν ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ στοιχειώδης δεοντολογία καί ἐντιμότητα. Ἴσως δέν ἀξίζει ἀκόμη καί ἡ συνέχιση τῆς ὅλης συνεργασίας μέ τό περιοδικό τῆς πατρίδας μας, πού ἐμεῖς καί τό ἀγαπᾶμε καί τό τιμᾶμε, καί σέ ἀντίθεση μέ τοὺς παραπάνω καί πολλοὺς ἄλλους. Εἶναι, προφανῶς, τό νέο πνευματικό ἥθος πού θέλουν νά διδάξουν οἱ ἴδιοι αὐτοὶ φερέλπιδες «προοδευτικοί» μας.